

STUDII ȘI ARTICOLE DE ISTORIE
III

Volum întocmit sub redacția
lui *N. Adămoale*,
secretar al Societății.

STUDII ȘI ARTICOLE DE ISTORIE

III

SOCIETATEA DE ȘTIINȚE ISTORICE ȘI FILOLOGICE DIN R.P.R.
București — 1961

ORDO AVGVSTALIVM IN DACIA ROMANA

de D. TUDOR

Stringerea materialului documentar pentru redactarea unei recente monografii privitoare la dezvoltarea sclavajului în Dacia romană¹, ne-a pus în fața unui important număr de texte epigrafice legate de activitatea organizațiilor de *Augustales* din această provincie. Unele inscripții arătau, de asemenea, legături puternice între colegiile de augustali și pătura libertină a populației, din care acelea s-au îmborsădit continuu. Atența studiere a acestui dosar epigrafic ne pune în fața altor aspecte interesante, privitoare la istoria socială a Daciei romane, capitol încă nescris².

Colegiile de *Augustales* încep să apară din timpul domniei lui Augustus în orașele italice și provinciale dotate cu organizația municipală romană (*municipia* sau *colonia*)³. Treptat, ele vor deveni principalii susținători ai cultului împăratului din provincii. Deși, în cele mai multe cazuri, inscripțiile tănuiesc originea socială a augustalilor, nu este greu să observăm că marele lor număr se recruta din pătura libertină bogată a provinciei⁴. Se urmărea a se asigura acestora o poziție socială mai favorabilă, între plebeia municipală (*plebs urbana*) și tagma cu caracter aristocrat — închisă a decurionilor (*ordo decurionum*). De aici și tendința

¹ Vezi D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia romană*, București, 1957, p. 223 și urm.

² Puține referințe despre augustalii din Dacia se găsesc la: Gr. Tocilescu *Mon. epigr. sculpturale Muz. Naț. Antichități*, București 1902, p. 38; I. Peretz, *Curs. ist. drept român*, București, 1926, ediția a II-a, vol. I, p. 225, urm. și la C. Daicoviciu, *Dacia I*, 1924, p. 242 urm., III—IV. 1927—1932, p. 517 urm.; același *Sarmisegetusa (Ulpia Traiana) în lumina săpăturilor*, Cluj 1938 pp. 14, 28 urm. și același *La Transylvanie dans l'Antiquité*, București 1945, pp. 133 și 141.

³ Bibliografie generală (la îndemână): Th. Mommsen, *Röm. Staatsrecht*, Leipzig 1887, III, 1, p. 452 urm.; G. Humbert, s.v. *Augustales*, în Daremberg-Saglio, *Dict. d. Antiq. grec. et. rom.*, I, p. 560 urm.; J. Marquardt *La vie privée des Romains* (trad. V. Henry), Paris 1892, I, p. 291; Neumann s.v. *Augustales* în RE. II. col. 2349 urm.; H. Wallon, *Hist. de l'esclavage dans l'antiquité*; Paris 1879, ediția a II-a, vol. III, p. 165; Ettore Ciccotti, *Il tramonto della schiavitù nel mondo antico*, Udine 1940, p. 372; Steinwenter s.v. *libertini*, în RE. XIII, col. 108; M. L. Gordon, *The Freedman's son in municipal life*, în JRS, XXI, 1931, p. 69; M. Rostovzev, *Storia economica e sociale dell'Impero romano*, Firenze 1933, p. 120 și Arthur Nock, *Seviri and Augustales*, în *Mél. Bidez. Ann. Inst. philol. hist. orient.*, t. II, 1934, p. 627 urm. Nu ne stă la îndemână art. *Augustales* din Ruggiero, *Diz. epigr.*, I, p. 824. Analiza critică a bibliografiei mai vechi, la Neumann, loc. cit., col. 2358 urm.

⁴ Vezi Mommsen, op. cit., p. 455; Humbert, loc. cit., p. 561 și Neumann, loc. cit., col. 2354.

augustalilor de a se arăta în inscripții ca fiind și ei organizați într-un *ordo Augustalium*. Libertii și peregrinii bogați erau excluși de la îndeplinirea slujbelor administrativ-politice și sacerdotale din orașe, situație care-i favoriza economicște, deoarece nu participau la o serie de *munera* cu caracter public impuse cetățenilor. Dar în același timp, această pătură de oameni ridicată prin îmbogățire era avidă a ocupa un loc de onoare, cât mai apropiat de al ordinului decurionilor, în scopul uitării originii ei libertine sau străine. Ca această pată să dispară, cel puțin aparent, s-au deschis pentru ei porțile colegiilor de augustali.

Mommsen a arătat că în sinul vieții municipale provinciale, *Augustalitas* reprezenta o imagine fictivă a ordinului ecvestru din Roma și ea s-a constituit, în primul rînd, pe baza unor interese. Statul putea mai ușor să exercite un control economic și politic asupra acestei importante pături plutocrate formată din *homines novi*. Interesele economice, în cazul augustalilor, priveau mai ales finanțele orașelor atît de precare în secolele II—III e.n. Cei admiși ca membri ai organizației plăteau, la înscrierea în *album Augustalium*, o importantă taxă (*summa honoraria*), organizau *pecunia sua* spectacole pentru popor (*ludi*) și erau supuși la o serie de sarcini pecuniare (*munera*), pentru diferite lucrări edilitare, monumentale, alimentarea celor săraci (*annona*) etc.

Augustalitas răminea însă o instituție fictivă, destinată unor oameni care deschideau larg punga pentru pompă și favoarea de a sta alături de aristocrația orășenească, la serbări, sacrificii publice, teatru etc. și de a se putea detașa cu un deget mai sus față de obișnuita *plebs*.

Memorii augustali erau aleși pe viața și rămineau astei, atît timp cît audeau dovada de dărnicie publică. Pe măsură ce dificultățile financiare ale orașelor și statului cresc în secolul III e.n., este foarte probabil că sarcina de augustal se transmite obligatoriu din tată în fiu. *Honor Augustalitatatis* se acorda printr-un decret al curiei municipale (*decreto uecurionum*). Asociația purta numele de *corpus*, *collegium*, mai frecvent de *ordo* (ca în Dacia), avea o casă de bani (*arca* sau *aerarium*) și-și ținea

³ Mommsen, *op. cit.*, pp. 452 și 456. Cf. și Neumann, *loc. cit.*, coll. 2355, 2356 și 2358. Nu ne ocupăm aici de colegiul sevirilor *Augustales*, cu rol și compoziție apropiată de *ordo Augustalium*. Premerstein, în *Ruggero, Diz. epigr.* I (1885), p. 857 urm. (citată după Neumann) arată că cele două organizații se contopesc în secolul II e.n., adică în momentul cînd Dacia devine provincie romană, ceea ce și explică absența în inscripțiile provinciei, a unor *seviri Augustales*; cf. Nock, *loc. cit.*

⁴ Vezi Mommsen, *op. cit.*, p. 454 și Neumann, *loc. cit.*, coll. 2351, 2353, 2355. La spectacolele publice (teatru, amfiteatru, circ etc.) le putea acorda *decreto uecurionum* și cu consimțămîntul poporului (*consensus populi*), cîntea de a lua loc pe bănci speciale (*honor biselli*), cf. CIL. X, 1026 = ILS. 6372; Mommsen, *op. cit.*, p. 457, n. 1; Neumann, *loc. cit.* col. 2354 și Humbert, *loc. cit.* p. 560.

⁵ Vezi Neumann, *loc. cit.*, col. 2357. Mommsen, *op. cit.*, p. 456, n. 4 subliniază deosebirile dintre adevăratele *collegia* și *ordo Augustalium* (cf. și p. 457, n. 2). Vezi încă Humbert, *loc. cit.*, p. 560. Libertul Trimalchio (Petr., 30, 57, 71) se arată mîndru de calitatea sa ca *sevir Augustalis*, fiind: *gratis factus est* și dorește ca această cinste să-i fie înscrisă pe piatra de mormînt. Aceasta însemna că fusese ales fără a mai achita *summa pro honore* și titlul i se acordase *ob merita*, cf. Neumann, *loc. cit.*, coll. 2349, 2352. Asupra sensului cuvîntului *ordo* și asimil-

întrunirile într-un local propriu (*aedes Augustalium*), mai ales cu prilejul sacrificiilor solemne pentru sănătatea împăratului și a casei sale.

În asociațiile de augustali apar o serie de organe de conducere (*curatores, praefecti, quinquennales, quaestores* etc.), dar pentru Dacia din acest aparat de conducere ne sînt documentați numai *magistri*⁸. Prin organizarea în *ordo*, augustalitatea compusă din elemente ridicate de jos prin muncă și merite va fi folosită de împărați, ca o forță credincioasă, împotriva aristocrației municipale a marilor proprietari de pămînt, a negustorilor bogați, a proprietarilor de ateliere și a posesorilor de mari fonduri bănești, toți cu calitatea de cetățeni și strînși în tagma decurionilor.

Pe teritoriul Daciei romane s-au descoperit și publicat pînă acum 62 de inscripții privitoare la organizațiile de augustali. Majoritatea lor provine din mediul urban, dar sînt și multe găsite în teritoriile rurale ale orașelor, unde domiciliau mulți dintre membrii ordinului ca proprietari de țară. Epigrafic înregistrăm organizații de augustali, în cinci, dintre orașele Daciei: *Sarmizegetusa, Apulum, Napoca, Potaissa* și *Drobeta*, centre urbane de seamă ale provinciei și care au putut obține, în cursul dezvoltării lor, titlurile de *municipium* și *colonia*. Din lista orașelor Daciei lipsesc pînă acum ca documentare epigrafică: Romula, Dierna, Tibiscum, Ampelum și Porolissum, despre care știm totuși că au primit, cel puțin, distincția de *municipium*. Lipsa de cercetări organizate și hazardul epigrafic pot explica această absență. Este de asemenea probabil ca unele să nu fi avut colegii de augustali, dată fiind apropierea lor de alte centre urbane mari (Dierna de Drobeta, Tibiscum de Sarmizegetusa, Ampelum de Apulum).

Sarmizegetusa ne-a dat cel mai mare număr de documente, 35 de inscripții în care sînt menționați augustali locali sau din marele ei teritoriu⁹. Ea a adăpostit un *ordo Augustalium*, încă de la fondarea coloniei de către Traian, și pînă la Hadrian a fost singurul centru pentru întreaga provincie. Pe măsură ce alte orașe vecine (Apulum, Potaissa și Napoca) au obținut ranguri municipale, circumscripția ei teritorială pentru înscriere de noi membri în colegiul augustalilor s-a micșorat, deoarece s-au creat organizații similare și în aceste centre urbane, de îndată ce ele au devenit *municipia*. Fiind Capitala metropolă a Daciei, în care se înălțase altarul împăratului destinat sacrificiilor în numele întregii

larea lui cu *collegium* în cazul organizației de augustali vezi Ch. Lécirvain, s.v. *ordo*, în Daremberg-Saglio, Dict. d. Ant., IV, 1 p. 226 și Kübler, s.v. *ordo*, în RE XVIII, 1, col. 930 urm.

⁸ CIL. III, 862, 912. Neumann, loc. cit., col. 2352 admite patru pe colegiu, aleși anual, cf. Mommsen, op. cit., p. 456. Același (p. 454) accentuează faptul că ordinele de augustali n-au fost create prin legi de stat, ci înființarea lor a rămas pe seama decretelor decurionilor din orașele cu drept italic.

⁹ CIL. III: 1385, 1397, 1425 = ILS. 7137, 1426, 1428, 1440, 1471, 1488, 1499, 1506, 1508, 1510, 1515, 1516, 1572 = ILS. 3437, 6270 = ILS. 7136, 7913, 7930, 7933, 7960 = ILS. 5548, 7981 = 6269, 7982, 7985, 8011, 12582, 12588; Arch. Értésítő XXXII, 1912, p. 405 = Arch. Anz. 1913, p. 334; Arch. Ért. 1912, p. 401 și 408 = Arch. Anz., 1913, p. 335; Dolgozatok, IV, 1913, p. 260; Ann. épigr. 1909, nr. 112. Dacia I p: 245, nr. 3-4, p. 246, nr. 1 și III-IV, p. 518.

provincii, aduse mai ales cu prilejul adunărilor anuale ale consiliului provincial (*consilium trium Daciarum*) de către un mare preot (*sacerdos Arae Augusti* sau *coronatus trium Daciarum*¹⁰, era de așteptat ca, *ordo Augustalium* din Sarmizegetusa să fi fost cel mai numeros și bine organizat. Săpăturile arheologice de după primul război mondial au scos la lumină importantul palat al augustalilor, care, în ceea ce privește monumentalitatea sa arhitectonică, nu are încă pereche în tot Imperiul Roman. Nu este de asemenea lipsită de interes sublinierea faptului că cele mai numeroase și variate știri epigrafice privitoare la liberti, principali susținători ai ordinului, s-au aflat tot la Sarmizegetusa¹¹.

Organizația augustalilor din Apulum urmează ca bogăție de material documentar, cu 16 texte epigrafice, imediat după Sarmizegetusa¹². La Apulum, toate inscripțiile privitoare la *Augustalitas Apulensis* se datează începând cu domnia lui Marcu Aureliu (161–180), adică din momentul când *canabae*-le locale au primit distincția de *municipium*. Asociația s-a putut dezvolta rapid mai ales cu domnia lui Septimiu Sever (193–211), când orașul Apulum, cinstit de el cu situația de *colonia*, devine a doua capitală a provinciei, cu o intensă viață economică și administrativă. În privința păturii libertine, constatăm și aici, că după aceea din Sarmizegetusa, ea apare cea mai numeroasă pe întreaga Dacie¹³. La Apulum, *ordo Augustalium* este documentat epigrafic încă sub Marcu Aureliu¹⁴, iar asociația va lua o largă dezvoltare în prima jumătate a secolului al III-lea e.n., de când ne-au rămas cele mai multe știri.

Napoca, municipium al lui Hadrian și *colonia* a lui Marcu Aureliu ne oferă și ea cinci inscripții ale augustalilor¹⁵, dintre care una pomeneste pe un Aug. mun[ic(i)pi] Ael(ii) H[adr(iani)]¹⁶. Că organizația de aici fusese bine încheată, rezultă și din menționarea unor organe de conducere a ei, *magistri* apariție unică pentru întreaga provincie¹⁷.

Potaissa, municipiu și *colonia*, în timpul lui Septimiu Sever, ne-a lăsat numai trei documente epigrafice, scrise încă de la începutul secolului al III-lea e.n.¹⁸.

Drobeta este singurul oraș din Dacia inferioară în care constatăm, în două cazuri, mențiuni despre *Augustales*, una din perioada când orașul era *municipium*¹⁹ (Hadrian-Septimiu Sever) și alta când se găsea în situația de *colonia*²⁰ (post Septimiu Sever).

¹⁰ Bibliografia la Daicoviciu, *La Transylvanie*, p. 142.

¹¹ Tudor, *op. cit.*, p. 29 urm.

¹² *CIL. III*: 976, 986 = *ILS.* 3848, 1001, 1016 = *ILS.* 7279, 1069, 1079 = *ILS.* 3850, 1082, 1084 = *ILS.* 3015, 1128 = *ILS.* 3744, 1157, 1162, 1481, 6205, 14215, 15 = *ILS.* 4621; *Anuar. Comis. Mon. Ist. Transil.* 1929, p. 304 și *Dacia VII–VIII*, p. 308, n. 8.

¹³ Tudor, *op. cit.*, p. 30.

¹⁴ *CIL. III*, 986 = *ILS.* 3848: *Aug. munic. Aur. Ap(ul)ii*.

¹⁵ *CIL. III*, 882, 912, 6254, 7665 = 869 și 14486.

¹⁶ *CIL. III*, 6254.

¹⁷ *CIL. III*, 862 și 912.

¹⁸ *CIL. III*, 7709 și *Anuar. Inst. Stud. clasice Cluj*, I, 2, p. 61.

¹⁹ D. Tudor, *Oltentia romană, București*, ed. II, 1958, p. 385, nr. 28.

²⁰ *Ibidem*, p. 386, nr. 34.

Titlul pe care și-l dau cu mândrie și frecvent în inscripțiile lor membrii asociațiilor este acela de *Augustalis municipii* sau *coloniae*, urmat de un toponimic. În unele texte, nu se mai indică toponimicul, ca semn că piatra se ridicase în orașul-domiciliu al respectivului augustal²¹, sau, în cazul Sarmizegetusei, că nu mai exista în provincie o a doua *colonia*, în perioada de la Traian la Hadrian²².

Față de marea masă a inscripțiilor descoperite în Dacia, cele privitoare la augustali ne oferă mult mai multe elemente pentru încadrarea lor cronologică. O datare precisă, prin menționarea celor doi consuli, ne-o dă o singură inscripție din Apulum, ridicată în anul 180 e.n. de către trei frați augustali²³. În Sarmizegetusa, cea mai veche inscripție datează din timpul lui Traian²⁴, când orașul se numea *colonia Dacica*. Ea este urmată de o alta cu mențiunea col. Da[c.] Sar.²⁵, care poate fi din epoca lui Hadrian-Antonin Piul. O dedicație cu formularea *numini domini M. Aur. Antonini Pii fel. Aug.*²⁶ se referă la Caracalla sau Elagabal (211–222). Există însă la Sarmizegetusa un număr de nouă inscripții ale augustalilor²⁷, în care titlul pompos de *metropolis* dat orașului le datează din prima jumătate a secolului al III-lea e.n.²⁸. Pe baza acestor serii cronologice, deducem că activitatea augustalilor la Sarmizegetusa a fost continuă și bogată, de la fundarea coloniei de către Traian, pînă la părăsirea Daciei. Este probabil că asociația de aici tutela pe cele similare din restul provinciei.

Pînă la Marcu Aureliu, au existat la Apulum două așezări, una cu caracter roman sub forma unor *canabae* ale legiunii XIII Gemina și un *vicus* cu caracter indigen. În această perioadă, nu se putea constitui aci un colegiu de augustali și cei din orașul și teritoriul respectiv trebuiau să se înscrie în *ordo Augustalium*, fie la Sarmizegetusa, fie la Napoca (după Hadrian). Sub Marcu Aureliu, *canabele apulense* capătă situația de municipiu, ca sub Commodus să obțină pe cea de colonie, iar *vicus*-ul indigen să devină *municipium* sub Septimiu Sever și probabil *colonia* cu Decius (249–251)²⁹. Prin aceste treptate ridicări ale celor două orașe romane de la Apulum, putem preciza că inscripțiile care mențio-

²¹ CIL. III, 1425 = ILS. 7137, 1426, 1488, 1499, 7913, 7960 = ILS. 5548, 7981, 7985, 12588, 1157. În CIL. III, 1069 se vorbește la Apulum de un *Aug(ustalis) coloniar(um)*, pentru care vezi mai jos, p. 12.

²² CIL. III, 13797, 1471, 7933 și *Dolgozatok* 1913, p. 260.

²³ CIL. III, 986 = ILS. 3848.

²⁴ CIL. III, 1572 = ILS. 3437, cf. și Daicoviciu, *op. cit.* p. 128 n. 2.

²⁵ CIL. III, 1385.

²⁶ *Ann. épigr.* 1909, nr. 112 = *Klio.* IX 1909, p. 375.

²⁷ CIL. III: 1428, 1440, 1506, 1510, 1515, 7930, 7982; *Arch. Ért.* 1912, p. 401 și *Dacia* III–IV, p. 518. *Q. Aur. Tertius* patronul unor liberti și al unui *Augustalis* (CIL. III, 7981) apare în documentul epigrafic din 142 e.n. (CIL. III, 1448, cf. și Tudor, *Ist. sclavaj.*, p. 212). Dedicatia pentru *domus divina* dintr-o inscripție (*Dolgozatok*, 1913, p. 260), arată, probabil, un *Augustalis* de la începutul secolului al III-lea e.n.

²⁸ Vezi Daicoviciu, *loc. cit.*

²⁹ Vezi Daicoviciu, *op. cit.*, p. 129, n. 4; același în *SCIV*, I, 2 (1950), p. 225 urm. și Tudor, în „*Rev. Univ. și Politec.*” – Iași, t. I, (1954), nr. 1–2, p. 310, n. 50.

nează *Augustales municipii Aurelii Apuli*³⁰ datează din vremea lui Marcu Aureliu-Commodus, cele cu mențiunea *colonia Apulensis*³¹ sînt de după Commodus, iar unde întîlnim indicația *municipium Septimium Apulensis*³², se referă la prima jumătate a secolului al III-lea e.n. Deci și la Apulum constatăm o activitate continuă a augustalilor, de îndată ce o parte a orașului capătă titlul de municipiu.

Aceeași situație cronologică o oferă și puținele documente privitoare la augustalii din Napoca, Potaissa și Drobeta³³. În general, criteriile de datare pentru aceste categorii de inscripții arată că majoritatea lor s-au ridicat în prima jumătate a secolului al III-lea e.n., adică din epoca celei mai mari dezvoltări a orașelor romane din Dacia, cînd se întărește cultul imperial, cînd, de asemenea, pătura libertină a provinciei este numeroasă și înstărită.

Descoperirea a o serie de inscripții ale unor *Augustales* departe de orașul în care fuseseră înscrși în colegiul lor³⁴ dovedește că mulți nu-și aveau domiciliul în orașul respectiv, ci trăiau la țară ca proprietari.

Intr-un caz, constatăm pe o dedicație pusă la Germisara zeilor sîntății, de către C. Titius Agathopus, că respectivul era *Aug. col. Sisciae et Sarm.*³⁵, deci în două orașe diferite și ca provincie. Textele epigrafice nu cunosc un atare cumul. Este probabil că respectivul domiciliase la început în Pannonia, fiind înscris în *ordo Augustalium* din Siscia, apoi se mutase în Dacia, prin părțile Sarmizegetusei unde se transferase și cu calitatea de augustal. La Apulum cunoaștem pe *T. Cl. Anicetus Aug. coloniar(arum)*, restaurator al unui templu³⁶. Numele celor două colonii nu ne este indicat în text. Această situație duce la presupunerea că respectivul augustal avea atare calitate în cele două colonii din Apulum și în acest caz inscripția sa datează de după Decius, fiindcă, dacă ar fi avut această calitate în două orașe îndepărtate, numele lor trebuia menționat în inscripție.

Despre organizația internă a augustalilor din Dacia și care nu putea fi diferită față de a altor orașe din alte provincii știm foarte puțin. Doar în două inscripții din Napoca se menționează prezența unor *magistri*

³⁰ *CIL. III, 986.*

³¹ *CIL. III, 1001, 1016* (fiind aici *Augg.*, aparține ultimilor ani ai domniei lui Septimiu Sever), 1089, 1079 = *ILS. 3850, 1084, 1157, 1162, 1481, 6285; 14215, 15 = ILS. 4621; An. Comis. Mon. Ist. Transil., 1929, p. 304 și Dacia VII-VIII, p. 304, nr. 8.*

³² *CIL. III, 976, 1082.*

³³ Vezi mai sus, p. 10 n. 15-20.

³⁴ *CIL. III, 1084 = ILS. 3015* (Sarm.), 1385 (Micia), 1397 (Germisara), 1471 (Ostrov), 1508, (Nalați), 1510 (Ostrov), 1516 (Nalați), 1572 (Mehadia), 7789 (Salinae), 7982 (Pesteana), 8011 (Plugova); *Arch. Ért. 1912, p. 401 = Arch. Anz. 1913, p. 334* (Nalați); *Dolgozatok, 1913, p. 260* (Micia); *Ann. épigr., 1909 nr. 112* (Teliuc) și *Dacia VII-VIII, p. 304, nr. 8* (Ampelum). Cele descoperite la o mică depărtare de marile orașe (Sarmizegetusa, Apulum) pot fi aduse din ruinele acestora, mult mai tirziu, iar cele găsite în stațiuni balneare (Băile Herculane și Germisara) se pot atribui unor vizitatori ai băilor.

³⁵ *Arch. Ért., 1912, p. 405 = Arch. Anz., 1913, p. 334.*

³⁶ *CIL. III, 1069.*

*Augustalium*³⁷. Se pare că aceștia, în număr de doi, după cunoscutul principiu al conducerii prin colegialitate, fuseseră aleși pe un an, în fruntea întregului *ordo* din Napoca. Astfel am putea explica și apariția, în una dintre cele două inscripții, a dedicației *numini Aug(usti)* [sau *Aug(ustalium)*], deci o închinare oficială pusă de cei doi șefi, *M. Ulp. Caecil. Bassianus et . . . Callisthenes, magg. Augustales*, în numele asociației ce conduceau³⁸. *Tib. Cl. Ianuarius Aug. col. patr. dec. primae* și fiul său *Cl. Verus*, pentru care se specifică *ob honorem dupli*, fac importante construcții la Sarmizegetusa³⁹. Combătind pe Goos, Hirschfeld, Torma și alții, Mommsen a încercat să arate că *Ianuarius* trebuie identificat ca *patronus decuriae primae collegi fabrum* și că distincția fiului său s-ar referi la același colegiu⁴⁰. Daicoviciu are însă dreptate când exclude explicația lui Mommsen, fiindcă în inscripția respectivă nu se amintește de nici un *collegium fabrum*⁴¹. Este firesc să înțelegem că în calitatea lui de *patronus*, el tutela o *decuria* din *ordo Augustalium*, cinstire acordată de două ori și fiului său. Dacă aceasta este înțelegerea reală a expresiei în discuție, atunci *decuria* constituia o subdiviziune a colegiului. Ipoteza poate fi întărită și prin pretenția augustalilor de a constitui un adevărat *ordo*, ca cel ecvestru unde *decuria* exista ca subdiviziune a organizației.

Este însă dovedit că mulți dintre *Augustales* aveau legături cu colegiile de *fabri*. Ele rezultă din inscripțiile apulense, a lui *T. Fl. Flavianus Aug. m. S. Ap. et dec. coll. fabrum*⁴² și a lui *M. Aur. Timon Aug. col. Apul. et mag. coll. s.s. [scil. fabrum]*, adorator al geniului fabricilor⁴³. Augustalii puteau fi concomitent, *decuriones* și *magistri* în colegiile de *fabri*. Faptul este explicabil prin compoziția socială asemănătoare a celor două organizații. Ca membri în colegiile de *fabri* găsim foarte mulți *liberți, peregrini, incolae* etc.⁴⁴. Dar în colegiile de augustali intrau cu precădere cei bogați, pe când rîndurile fabricilor înregistrau și multă sărăcime. În această privință este sugestivă situația pe care o găsim într-o inscripție de la Teliuc, pusă în cinstea lui Caracalla sau Elagabal, de către *C. Gaur. Gaurianus sacer. col. Apul.* și asociatul său *Fl. Sotericus. Aug. col. Sarm.*, ambii *cond(uctores) ferrariarum*⁴⁵, adică arendași ai minelor de fier din ținutul Hunedoarei. Dacă primul dintre închinători este un cetățean roman și îndeplinea o înaltă funcție sacerdotală la Apulum, al

³⁷ CIL. III, 862, 912.

³⁸ CIL. III, 862.

³⁹ CIL. III, 7960 = ILS. 5548.

⁴⁰ Mommsen în comentariul la CIL, III, 7960, Dessau, ILS. 5548, apoi I. P. Waltzing, *Etude hist. sur les corporations professionnelles chez les Romains*, Louvain, 1895–1900, I, p. 302 și la noi V. Christescu, *Istoria economică a Daciei romane*, Pitești, 1929, p. 83, n. 4, admit părerea lui Mommsen.

⁴¹ Dacia I, p. 248.

⁴² CIL. III, 1082.

⁴³ CIL. III, 1016 = ILS. 7229.

⁴⁴ Kornemann, s.v. *collegium* în RE. VI, col. 1891, Gummerus în RE. IX, col. 1506, Christescu, *op. cit.*, p. 78 urm. și Tudor, *Ist. slav.*, p. 91.

⁴⁵ Klio, 1909, p. 375 = *Ann. ép.*, 1909, nr. 112, Cf. și Christescu, *op. cit.*, p. 31 urm.

doilea apare ca peregrin, poate chiar libert, însă un *Augustalis* bogat, din colegiul de la Sarmizegetusa. Fiind vorba de a pune mâna pe un venit frumos, cei doi alcătuiesc o *societas* pentru arendarea exploatării miniere și nu mai țin seamă de situația lor socială și juridică diferită.

Un interesant capitol al istoriei augustalilor din Dacia îl constituie poziția lor socială, dificil a o preciza, deoarece mai toți caută să și-o ascundă cu grijă, atunci cînd ea este de origină libertină. În această privință, cel mai sugestiv caz ni-l oferă augustalul *Ulp. Domitius Hermes*, pentru cunoașterea căruia ne stau la îndemînă trei știri epigrafice din Sarmizegetusa⁴⁶. Din cea mai veche inscripție aflăm că era libertul (fără a fi și *Augustalis*) al lui *Ulp. Domitius Rufinus*, important decurion din capitala Daciei⁴⁷. În următoarele două texte epigrafice dispăre indicația despre situația sa de libert, înlocuită cu funcția de *Augustalis coloniae*, și cinstirea sa de către curia orașului cu *ornamenta decurionalia*⁴⁸. Ajuns libert, el se eliberase de obligația față de *patronus*, prin stringerea unei frumoase averi intrase în ordinul augustalilor și adusese importante servicii materiale orașului, pentru care și primise insignele onorifice ale decurionatului. Proaspăt eliberat de sclavie, menținuse obligațiile față de patron, dar averea îi adusese uitarea epigrafică a petei sociale înlocuită cu cele două insigne onorifice. —

Un caz identic ni-l oferă și libertul *P. Tenacius Gemellinus* din Apulum. Atunci cînd își onorează epigrafic stăpînul în viață, înscrie conștiințios pe piatră, formula *Aug. col. Apuli et libertus*⁴⁹, dar o dată acesta mort, face să dispară din o altă inscripție situația sa de libert. *Septim. Ascl. Hermes*, cîstit și el cu calitatea de *Augustalis* și *ornamenta decurionalia* în colonia Apulum, nu se sfiește însă de trecutul său de fost sclav, fiindcă era acum *libertus numinis Aesculapi*⁵⁰, deci al unui zeu. Templul ca fost *dominus* era mai ușor de suportat, decît un *patronus privatus*⁵¹. Poziția sa libertină și-o indică și *Septimius Asclepiades*, *Aug. col. (Sarmizegetusae)*, deoarece, încă rămîne legat de patron, pînă în momentul cînd îi pune piatra la mormînt⁵². Pe același drum merg *Q. Aur. Saturninus*, *Aug. col. et Proshodus et Logismus*, *lib. et heredes* ai lui *Q. Aurelius Tertius*, decurion, flamen și mare bogătaș din capitala Daciei⁵³. Despre *D. Baebatius Chrisantus*, *Aug. col. Sarmizegetusae (sic)*,

⁴⁶ CIL. III, 1425 = ILS. 7137; 1426 și *Dacia* III-IV, p. 546, nr. 1. Cf. și Tudor, *Ist. slav.*, pp. 196 și 225.

⁴⁷ *Dacia*, loc. cit.

⁴⁸ CIL. III, 1425 = ILS. 7137 și 1426.

⁴⁹ CIL. III, 1481 și 6265.

⁵⁰ CIL. III, 1079 = ILS. 3850. Cf. și Tudor, *op. cit.*, p. 224 urm.

⁵¹ Tudor, loc. cit.

⁵² CIL. III, 1471 și Tudor, *op. cit.*, pp. 216 și 227.

⁵³ CIL. III, 7981, cf. și Tudor, *op. cit.*, pp. 198 și 212. *Q. Aur. Saturninus* are un nume format după al patronului său, ceea ce-i arată situația de libert, cf. Tudor, *op. cit.*, p. 198, n. 1. Pe acesta, Daicoviciu, *Dacia* I, p. 247, încearcă să-l identifice și pe un fragment de inscripție, descoperit în *aedes Augustalium* din Sarmizegetusa.

care ca mare proprietar în teritoriul oraşului, deducem că a fost *libertus privatus* numai din spusele soţiei sale Baebatia Gamicen: *coi(ux) et co(liberta)*⁵⁴.

Din toate cazurile prezentate mai sus se vede clar că libertii augustali sînt nevoiţi a înscrie situaţia lor de foşti robi, numai atunci cînd în inscripţii trebuie să apară alături de numele patronului. Dar de îndată ce prin moartea aceluia sau îmbogăţirea lor s-au desfăcut de *reverentia, obsequium* şi *officia* faţă de *patronus privatus*, ei îşi etalează numai titlurile pompoase de *Augustales* şi *ornati ornamentibus decurionalibus*. O atare tendinţă face ca noi să nu cunoaştem în Dacia nici un augustal ca libert al împăratului. Pentru *liberti Augusti* eliberarea de obligaţiile faţă de un patron îndepărtat era mult mai lesnicioasă, decît în cazul libertilor particularilor⁵⁵.

Cercetaţi după onomastica din inscripţii, apar o serie de augustali, care pot fi bănuiţi a fi avut o origine libertină.

În această privinţă, întîlnim la Sarmizegetusa cîteva *coenomina* de *Augustales* specifice numelor folosite de sclavi: L. Antistius *Onesimus*⁵⁶; Val. *Threntus, Domiti Reaulus, Hipponicus, Hermes* şi *Onesimus*⁵⁷; *Priscianus*⁵⁸; Cl. *Anicetus*⁵⁹ Ael. *Macrinus Epidianus* cui et *Epidius*⁶⁰; M. *Suronius Andrastus*⁶¹; C. *Titius Aaathopus*⁶²; M. *Cornelius Stratonicus*⁶³; *Laches, Surio* şi *Eutyches*⁶⁴; M. *Procilius Aphrodisius*⁶⁵ etc.

La Apulum, atenţia pentru oameni de aceeaşi categorie ne este reţinută de numele următorilor augustali: P. Ael. *Syrus*⁶⁶; fraţii *Dius, Farnax*, şi *Irenicus*⁶⁷; T. Cl. *Anicetus*⁶⁸, Cl. Atil. *Eutyches*⁶⁹. T. Ael. *Onesimus*⁷⁰ etc. Din Napoca sînt de notat nume, ca: Jul. *Arphocra*⁷¹ şi *Callisthenes*⁷²; iar din Drobeta: M. *Minicius Symphorus*⁷³.

Este drept că un mare număr de documente epigrafice pomenesc *Augustales*, cu nume latineşti şi aranjate după topica onomasticii specifică cetăţenilor romani, dar aceasta nu poate fi un criteriu sigur pentru determinarea originii lor sociale. În această categorie se înscriu: M. *Lucilius*

⁵⁴ CIL, III, 8011 şi Tudor, op. cit., pp. 200, 202, 207, 216 şi 227.

⁵⁵ Vezi Tudor, op. cit., p. 217.

⁵⁶ CIL, III, 1397 cf. Tudor, op. cit., p. 75.

⁵⁷ CIL, III, 1425 = ILS. 7137; 1426 şi Tudor, op. cit., p. 197.

⁵⁸ CIL, III, 1428 (asociat cu o libertă), cf. şi Tudor op. cit., 213.

⁵⁹ CIL, III, 1440, cf. Tudor, op. cit., p. 227, n. 3.

⁶⁰ CIL, III, 1488, Tudor, loc. cit.

⁶¹ CIL, III, 7985, cf. şi Tudor, loc. cit.

⁶² Arch. Ért., 1912, p. 405 = Arch. Anz., 1913, p. 334 şi Tudor, loc. cit.

⁶³ Vezi Dolgozatok, 1913, p. 260.

⁶⁴ Vezi Dacia, I, p. 245, nr. 3-4 şi p. 248. Piatra este fragmentară şi întregirea numelor lor nu este sigură.

⁶⁵ Vezi Arch. Ért., 1913, p. 401.

⁶⁶ CIL, III, 976 şi Tudor, loc. cit.

⁶⁷ CIL, III, 986 = ILS. 3848.

⁶⁸ CIL, III, 1069 şi Tudor, loc. cit.

⁶⁹ CIL, III, 14415, 15 = ILS. 4621 şi Tudor, op. cit., p. 32 urm.

⁷⁰ Vezi An. Comis. Mon. Ist. Transil., 1929, p. 304 şi Tudor, loc. cit.

⁷¹ CIL, III, 6254.

⁷² CIL, III, 862.

⁷³ Vezi Tudor, Olt. rom., p. 385, nr. 28 şi Ist. sclav., p. 227, nr. 3.

Lucilianus⁷⁴, M. Cornelius Primus⁷⁵, M. Iulius Victor⁷⁶, C. Togerinus Ingenus⁷⁷, P. Venetius Privatus⁷⁸, M. Veponius Maximianus⁷⁹, Q. Vib. Amil-lus⁸⁰, Cassius Maximus⁸¹, C. Sped. Valerianus⁸², Tib. Cl. Ianuarius cu fiul său Cl. Verus⁸³, I. Aur. Vitalis⁸⁴, L. Cassius Marcio⁸⁵, Ael. Iulianus⁸⁶, T. Fl. Flavianus⁸⁷, L. Ant. Secun⁸⁸, Cl. Marcellus⁸⁹, Fab. Pulcher⁹⁰, M. Ulp. Caecil. Bassianus⁹¹, ... Salvius⁹², Aur. Secundinus⁹³, M. Aur. Papia⁹⁴, Ael Super⁹⁵ și Iul. Paet... V[al?]enus⁹⁶.

Observăm că marea majoritate a acestor nume latinești fac parte din onomastica populației de jos, sînt specifice peregrinilor sau luate după ale unor împărați romani, toate dovezi despre o proaspătă romanizare sau apartenența la pătura libertină. În foarte puține cazuri sîntem asigurați că augustalii posedau cetățenia romană deplină. Aici poate fi citat C. Bovius Symphorus, augustal la Sarmizegetusa, înscris în tribul Palatina⁹⁷, dar *nomenul* și *coognomenul* său arată un om ridicat din sinul libertilor de origine greacă-orientală. Onomastica rudelor augustalilor ce apar alături de ei în inscripții vorbește în același sens, asupra originii sociale. Fiind oameni liberi și bogati, ei au familii, iar cei fără copii, își lasă ca moștenitori pe alți augustali și liberti⁹⁸.

Ne-am fi așteptat ca în inscripțiile lor votive și onorifice, acești augustali, purtători ai cultului imperial, să arate mai multă atenție, față de cinstirea împăratului și a casei sale. Exemplele rămîn puține și inci-

⁷⁴ CIL. III, 1397.

⁷⁵ CIL. III, 1499.

⁷⁶ CIL. III, 1506.

⁷⁷ CIL. III, 1510.

⁷⁸ CIL. III, 1515.

⁷⁹ CIL. III, 1516.

⁸⁰ CIL. III, 1572 = ILS. 3437.

⁸¹ CIL. III, 7930.

⁸² CIL. III, 7933. Un homonim la Apulum, poate același, cf. Dalcoviciu,

Dacia I p. 247.

⁸³ CIL. III, 7960 = ILS. 3548.

⁸⁴ CIL. III, 7980.

⁸⁵ CIL. III, 12588.

⁸⁶ CIL. III, 1001.

⁸⁷ CIL. III, 1082.

⁸⁸ CIL. III, 1084 = ILS. 3015 cu fiica sa Celsina menționează în *his aedib(us)*

natus.

⁸⁹ CIL. III, 1128 = ILS. 3744.

⁹⁰ CIL. III, 1157.

⁹¹ CIL. III, 862.

⁹² CIL. III, 1162.

⁹³ CIL. III, 912.

⁹⁴ CIL. III, 7665.

⁹⁵ Vezi *An. Inst. Stud. clasice - Cluj*, I, 2 p. 61.

⁹⁶ Vezi Tudor, *Olt. rom.*, p. 386, nr. 34, în a cărui inscripție, A. Alföldi, *Zu den Schicksalen Siebenbürgens im Altertum*, Budapesta, 1944, p. 22, identifică persoane, sclave la origine.

⁹⁷ CIL. III, 1385.

⁹⁸ CIL. III, 1425 = ILS. 7137; 1426 și 7981. Aurella Fortunata liberta unui Priscianus, augustal la Sarmizegetusa (CIL. III, 1428) este probabil o concubină a sa, cf. Tudor, *Ist. slav.*, p. 213.

dentale. Pentru sănătatea casei împărătești (*domus divina*) se ridică un altar geniului Miciei, cu ocazia unei construcții terminate de către augustalul M. Corn. Stratonicus⁹⁹. *Numen domini M. Aur. Antonini* (Caracalla sau Elagabal) este invocat de cei doi arendași ai minelor de fier (*conductores ferrariarum*), unul *sacerdos* la Apulum, altul augustal la Sarmizegetusa¹⁰⁰. Închinarea lor este legată de exploatarea minieră, proprietatea împăratului. Septimiu Sever și fiii săi sînt onorați la Apulum cu un altar de către *M. Aur. Timon Aug. col. Apul. et. mag. coll. fabrum*¹⁰¹ și cu aceasta se încheie lista monumentelor epigrafice dedicate de augustalii din Dacia împăraților romani.

Față de sacrificiile bănești pentru festivități și lucrări publice, beneficiile personale ale augustalilor sînt numai onorifice. Una dintre aceste cinstiri era aceea de a li se acorda celor mai proeminenți scaune speciale la spectacolele publice din amfiteatre și circuri. Se rezervau pentru ei locuri în spatele celor destinate decurionilor. O descoperire arheologică din Sarmizegetusa confirmă o atare cinstire pentru augustalii locali. Săpături mai vechi în ruinele amfiteatrului au scos la lumină și o spalieră a unei bănci masive de piatră (*sella*) pe care este gravată izolat și păstrată intactă inscripția *AVG(ustalis)*¹⁰². Din această descoperire rezultă că în amfiteatrul local se rezervase un anumit număr de scaune pentru cei mai de seamă *Augustales* ai orașului, al căror nume personal nu era înscris direct pe bancă, ci numai calitatea lor. Aici luau loc, în primul rînd, cei ce purtau *ornamenta decurionalia*.

O răsplată tot onorifică, acordată la un număr restrîns de augustali de origine libertină, dată *decreto decurionum*, era *ornamenta decurionalia*. Cel cinstit cu aceste insigne lua loc alături de *curia* orașului la diferite solemnități și spectacole. El devenea magistrat fictiv, fără drepturi politice sau administrative în conducerea orașului. Se înțelege că numai cei mai bogați și mai darnici pentru interesul obștesc primeau atari *ornamenta decurionalia*¹⁰³. În Dacia, numai doi dintre libertii augustali au primit aceste insigne: *Septim. Ascl. Hermes, libertus numinis Aesculapi* la Apulum¹⁰⁴ și *Ulp. Domitius Hermes* din Sarmizegetusa, care răsplătește pe zei cu altare pentru că fusese *ornatus* cu aceste insigne¹⁰⁵.

Zei adorați de augustalii Daciei sînt foarte variați ca natură și origine de cult. Preferința pentru ei se leagă de localitatea, sanctuarul și momentul în care se punea închinarea epigrafică. Augustalii veniți în cele două stațiuni balneare ale provinciei adoră zeii legați de izvoarele

⁹⁹ Vezi *Dolgozatok*, 1913 p. 260.

¹⁰⁰ *Klio*, 1909, p. 375 = *Ann. épigr.*, 1909, nr. 112. Invocarea *Numini Aug.* din *CIL. III*, 862 se referă probabil la: *numini Aug(ustalium)*.

¹⁰¹ *CIL. III*, 1016 = *ILS. 7279* (La Dessau apare greșit *AVGG.*, în loc de *AVGGG.*, cum se dă în *corpus*).

¹⁰² *CIL. III*, 12586.

¹⁰³ Lécrivain, în *Daremborg-Saglio, Dict. d. Ant.*, I, 2, p. 238 urm.; St. Borszák, în *R.E. XVIII*, col. 1120 și Tudor, *op. cit.*, p. 226 urm.

¹⁰⁴ *CIL. III*, 1079 = *ILS. 3850* și Tudor, *op. cit.*, p. 210 și 224.

¹⁰⁵ *CIL. III*, 1425 = *ILS. 7137; 1426* și *Dacia III-IV*, p. 546, nr. 1. Cf. Tudor, *op. cit.*, p. 225 urm., și mai sus p. 14 urm.

termale și pe ai sănătății: *Nimphele*¹⁰⁶, *Hercules*¹⁰⁷, *Aesculapius* și *Hygia Augusta*¹⁰⁸. În unele monumente votive, zeițele poartă apelativul *Augusta*, epitet ce trebuie considerat ca o contaminare a cultului imperial oficiat de *ordo Augustalium*, cu al divinității respective¹⁰⁹. Dintre divinitățile principale ale pantheonului roman întâlnim pe: *Jupiter*¹¹⁰, *Junona*¹¹¹, *Minerva*¹¹², *Apollo*¹¹³, *Diana*¹¹⁴ și *Venus*¹¹⁵. Ca divinități secundare, unele venite din Orient, se enumeră: *Dea Isis*¹¹⁶, *Mithras*¹¹⁷, *Nemesis*¹¹⁸, *I.o.m. Bussumarius*¹¹⁹, *Liber* și *Libera*¹²⁰. Din domeniul mărunț de *numina* și *geni* sînt: *genius ordinis (Augustalium)*¹²¹ *numen Aug(ustalium)*¹²², *Genius Miciae*¹²³, *genius fabrum*¹²⁴, *angeli*¹²⁵ și *quadrii*¹²⁵.

Principalul scop pentru care *curia* orașelor înscrisa cu ușurință în *album Augustalium* și răsplătea cu *ornamenta* pe peregrinii și libertii bogați era de a le obține participarea *pecunia sua* la construcțiile publice. Relativ la atare participare, avem destule mărturii lăsate în inscripțiile augustalilor, din care se observă că nici o altă categorie de locuitori ai provinciei nu i-a întrecut în atari sacrificii pecuniare personale.

Din Sarmizegetusa culegem următoarele știri: augustalul M. Veporius Maximus ridică din temelii și cu banii săi (*ex solo de suo fecit*), un portic cu acoperiș (*porticum tectum*)¹²⁷. Din păcate, nu putem ști locul în care se făcuse respectiva lucrare, deoarece inscripția lui s-a găsit în afara ruinelor orașului. Atari portice monumentale, pentru plimbări, adăpost de soare și intemperii existau în jurul forului, la palatul augustalilor, la temple, pe lângă străzile principale etc.

¹⁰⁶ CIL. III, 1397 (Germisara): *Nymphis salutiferis*.

¹⁰⁷ CIL. III, 1572 -- ILS. 3437 (Băile Herculane): *Herculi salutifero*.

¹⁰⁸ Arch. Ért., 1912, p. 405 -- Arch. Anz., 1913, p. 334 (Germisara). Zeii sănătății se mai adoră de augustali la Apulum (CIL. 986 -- ILS. 3848: *auribus Aesculapi et Hygiae* și 1079 -- ILS. 3850: *Aesculapius dominus*).

¹⁰⁹ CIL. III, 1426 (Minerva); 1001 (Diana); 1157 (Venus) și Arch. Ért., 1912, p. 405 -- Arch. Anz., 1913, p. 334 (Hygia). Cf. și Dalcoviciu în *Dacla III-IV*, p. 543, n. 2 care amintește și de un altar fragmentar dedicat *Fortun(ae) Aug(ustae) sacrum* și descoperit în palatul augustalilor din Sarmizegetusa.

¹¹⁰ CIL. III, 7913 (*aeternus*); 1069; 1079 -- ILS. 3850; 1082 (*aeternus*); 1084 -- ILS. 3015 (*conservator*); Arch. Ért., 1912, p. 401 (*deus aeternus*); An. Comis. Mon. Ist. Trans. 1929, p. 304 și An. Inst. Stud. Clasice, I, 2, p. 61 (*conservator*).

¹¹¹ CIL. III, 1069 (*regina*); 1079 ILS. 3850 și Arch. Ért., 1912, p. 401.

¹¹² CIL. III, 1426 și 1079.

¹¹³ CIL. III, 986 -- ILS. 3840.

¹¹⁴ CIL. III, 986 -- ILS. 3840; 1001.

¹¹⁵ CIL. III, 1157.

¹¹⁶ CIL. III, 1428.

¹¹⁷ CIL. LI, 7933, 14466 (Sol și Mithras).

¹¹⁸ CIL. III, 1126 -- ILS. 3744 (*exaudentissima*).

¹¹⁹ CIL. III, 14215, 15 -- ILS. 4821.

¹²⁰ An. Inst. Stud. clasice I, 2, p. 61 (*conservatores*).

¹²¹ CIL. III, 1425 -- ILS. 7137.

¹²² CIL. III, 862 și Arch. Ért., 1909, p. 375 -- An. épigr., 1909, nr. 112.

¹²³ Dolgozatok, 1913, p. 260.

¹²⁴ CIL. III, 1016 -- ILS. 7229.

¹²⁵ Arch. Ért., 1913, p. 401.

¹²⁶ CIL. III, 1440.

¹²⁷ CIL. III, 1516.

Augustalul și patronul unei decurii a ordinului, Tib. Cl. Ianuarius, cu banii săi, pictează un portic (*picturam porticus*), construiește interiorul unei săli de ospete (*accubitum*), iar fiul său ridicase intrarea, frontonul clădirii, și o bucătărie (*proporticum et frontalem et culinam*)¹²⁸. Iarăși nu putem fi informați asupra locului acestor lucrări însemnate. Dar natura lor ar arăta însăși localul ordinului, în care se aranjau ospete date în săli speciale și cu alimente pregătite în bucătăria locală.

La Micia, un augustal al coloniei Sarmizegetusa se îngrijește de pavarea cu piatră a unei suprafețe circulabile din fața unei clădiri (*et ante f(rontem) lapi(dibus) stravit*)¹²⁹. Se pare că este vorba de un templu.

În Apulum, pe timpul lui Septimiu Sever, augustalul P. Ael Syrus cu familia sa ridică un alt portic lung de 30 de picioare (*porticum per pedes XXX f.*)¹³⁰. Se înțelege că o atare construcție nu se limita numai la o lungime de 9 m, porticile fiind în general întinse. Respectivul menționează în inscripție numai porțiunea de construcție ce-i fusese reparată, în rest, fiind chemați și alții a o continua *pecunia sua*.

T. Cl. Anicetus, augustal a două colonii, restaurează din temelii un templu ruinat de vechime¹³¹. Dedicăția fiind pusă pentru Iupiter și Iunona, rezultă că sanctuarul era al celor doi zei, probabil obișnuitul templu al triadei capitoline din forul orașului.

Cheltuieli însemnate face la Apulum și augustalul C. Atil. Eutyches, constructorul unei exedre boltite, lungă de 30 de picioare (= 9 m) și lată de 25 de picioare (= 7,50 m) (*exedram long. p. XXX, latam p. XXV, cu [m.mar]m. pec. sua fecit*)¹³². Cum inscripția se închină lui I.o.m. Bussumarius, putem bănui, că exedra aceasta stătea în legătură cu sanctuarul zeului celtic.

Cea mai măreață clădire rămasă de la augustalii Daciei romane, unică pînă acum prin monumentalitatea ei, în tot Imperiul Roman, a fost aflată în capitala provinciei. Este însăși sediul asociației (*aedes Augustalium*) despre care sîntem bine informați arheologic și epigrafic¹³³. Palatul a fost ridicat în faza sa inițială, pe la mijlocul secolului al II-lea e. n., prin grija lui M. Procilius Niceta, II vir. și flamen al coloniei Sarmizegetusei, apoi sacerdos Laurentinum Lavinatium¹³⁴. În inscripție, el spune că a construit clădirea numai din banii săi (*aedem Augustalibus pecunia sua faciendum instituit*). Completa zidire a palatului nu s-a realizat de Niceta, deoarece

¹²⁸ CIL. III, 7960 = ILS. 5548. Cf. și CIL. III, 4441 = ILS. 3574 (*Carnuntum*): Gh. Morel în *Daremborg-Saglio, Dict. de Ant.*, I, p. 21; Rodenwaldt, în *RE*. II, 4, col. 2323 și urm. și Daicoviciu, în *Dacia* I, p. 248.

¹²⁹ Vezi Dolgozatok, 1913, p. 260.

¹³⁰ CIL. III, 976. *Pecunia sua* dintr-o inscripție apulensă se poate referi la monumentul epigrafic respectiv, dar și la o construcție anonimă, cf. CIL. III, 1016 = ILS. 7929.

¹³¹ CIL. III, 1069.

¹³² CIL. III, 14215, 15 = ILS. 4621.

¹³³ Descrierea acestor ruine la Daicoviciu, *Dacia* I, p. 242, și III-IV, p. 516 și urm. Cf. aceleași, *Sarmizegetusa (Ulpia Traiana)* p. 28 urm.

¹³⁴ CIL. III, 6270 = ILS. 7136. Personajul apare apoi în CIL. III, 1509 ca sacerdos *Arae Augusti*. Vezi încă Daicoviciu, *Dacia* I, p. 243 urm., III-IV, p. 520 urm.; *La Transyl.*, p. 141, n. 2 și *Sarmizegetusa*, p. 30.

în aceeași inscripție se vorbește de continuarea lucrărilor de către fiul său, M. Procilius Regulus (*perfectit dedicavitque*)¹³⁵. Dar nici de o ctitorie ridicată numai de cei doi nu sîntem convinși. Prin poziția marilor funcții indeplinite de ei în capitala Daciei și ca tutelari ai ordinului augustalilor, cei doi Procilii puteau ușor și abuziv să-și impună numele ca fondatori ai unei clădiri cu caracter public, zidită de fapt, din contribuția colectivă a augustalilor și a altor donatori bogați. Pe lângă o contribuție bănească personală, se va fi adăugat inițiativa, apoi dirijarea lucrărilor, situații, care în mod tacit le permitea să-și eternizeze numele epigrafic pe perețele unei monumentale clădiri publice. Este de asemenea interesant a constata că documentul ctitoresc nu înregistrează de loc calitatea de augustali pentru cei doi, pentru că ei nici nu erau membri sau organe de conducere în ordin. Funcțiile de *sacerdos*, *flamen* și *II vir* impuneau lui Nicetas o supraveghere asupra administrației și ceremoniilor religioase din *ordo Augustalium*, fără a mai fi necesar ca aceste elemente din înalta aristocrație locală să fie înscrise la rînd, în *album Augustalium*, alături de liberi și oameni ridicați de jos. În aceeași situație îl vedem și pe decurionul P. Antonius Super, care face construcții sau donații aceluiași ordin¹³⁶. În prima jumătate a secolului al III-lea e.n. nici el nu apare ca augustal, în dedicația adresată: *ordini Augustalium*.

Se pare că elementele aristocratice ale orașelor Daciei nu se inscriau în ordinul augustalilor, dar veneau în atingere cu acesta, atunci cînd dețineau importante funcții preoțești sau administrative, apoi cînd manifestarea loialității față de tron îi obliga să asiste la ceremoniile organizate în palatul colegiului. Autoritățile orașenești nu puteau fi indiferente de mecanismul unui organ atît de important din punct de vedere social, economic și politic.

Palatul augustalilor din Sarmizegetusa fusese zidit în centrul orașului, alături de for, din cărămidă cu piatră și acoperit cu țiglă. Pereții se decoraseră cu nenumărate sculpturi și picturi. Întreaga clădire era lungă de 85 m și lată de 65 m, cu un plan trasat după cele trei părți principale ale pretoriului de la castrul roman. Curtea cea mare din fața clădirii, pardosită cu lespezi, avea în centrul ei altarul împăratului (*Ara Augusti*), punctul central al festivităților organizate în cinstea tronului. Dimensiunile acestei curți (un fel de *atrium*) constituie o indicație despre numărul mare de augustali chemați a participa la desfășurarea ceremoniilor. Pe laturile nordică, vestică și estică a acestei curți existau mari săli (35 × 7 m) pentru întruniri, dar care puteau fi folosite și ca săli de ospete publice (*triclinia*). Centrul clădirii (B) este străbătut de o sală mare (45 × 18 m), probabil acoperită și destinată unor ședințe comune și festive ale întregului ordin. De aceea și fusese decorată cu multe monumente sculpturale, arhitectonice și picturale. Alipit de peretele estic al

¹³⁵ Cunoscut dintr-o altă inscripție aflată în *aedes Augustalium* cf. *Dacia* I, p. 244, nr. 2; precum și un frate al său, M. Procilius Iulianus (*ibidem*, p. 243, nr. 1). Procilii sînt numeroși la Sarmizegetusa: *CIL*. III, 7963, 13873 și *Arch. Ert.*, 1912, p. 401.

¹³⁶ Vezi *Dacia* III-IV, p. 518 urm.

acestei săli apare tezaurul (*arca*), destinat păstrării fondurilor și obiectelor de preț ale ordinului. Pentru mai multă siguranță, camera tezaurului era subterană și cu pereții mai îngroșați decât restul încăperilor. Fațada palatului orientată spre for conținea încăperi mai mici, pentru diferite servicii și de întreținere. Clădirea oferea de asemenea un bun confort prin sistemul de încălzire cu hypocaust, conducte de apă potabilă și canale de scurgere.

*
* *
*

Analiza atentă a datelor oferite de materialul epigrafic privitor la augustalii din Dacia romană ne oferă o serie de concluzii istorice interesante, cu aspect social, cultural, economic și politic.

Prin crearea lor, împăratul Augustus a urmărit atașarea față de interesele statului a unor oameni ridicați de jos și îmbogățiți, răspinși în provincii. Din pungile lor s-au completat nevoile materiale ale altarului împărătesc și unele sarcini financiare ale orașelor, în schimbul purtării unei insigne pe piept, a participării la ceremonii și spectacole publice în locuri rezervate. Așa se explică înființarea la Sarmizegetusa, imediat după cucerirea Daciei, a unui *ordo Augustalium*, pentru întreaga provincie pînă în vremea lui Hadrian. După modelul acestuia, pe măsură ce diferite orașe obțineau în secolele II–III e.n. rangurile de *municipia* și *colonia*, au apărut alte asociații de *Augustales*.

Invazia de coloniști în Dacia cea bogată, veniți *ex toto orbe Romano*, a favorizat pe mulți necetățeni, peregrini sau libeți, ca să se îmbogățească rapid. Multe atari „păsări californiene“ (Pârvan) strîngeau ban peste ban, dar stăteau departe de treburile și nevoile publice ale orașelor și provinciei, fiindcă nu aveau calitatea de cetățean. Izolarea completă a lor față de corpul cetățenilor nu putea fi recomandabilă, nici din punct de vedere politic, într-o provincie mereu agitată social. Pentru a-i face să deschidă și ei punga și a-i aduce imediat sub o tutelă economică și politică a decurionilor, li s-au deschis listele de înscriere în ordinele de augustali, unde dădeau mulți bani și nu primeau nimic. Sfidați de aristocrația decurionilor și hărțuiți de plebea gălăgioasă a orașelor, atari libeți și peregrini îmbogățiți prin muncă și pricepere găseau însă un loc de stabilitate socială între cele două pături ale populației, prin înscrierea în colegiul augustalilor, urmată de atîrnarea unei insigne pe piept, participarea lor la cultul împăratului și eventual rezervarea unor locuri speciale la spectacole. Din *aedes Augustalium* și-au făcut o adevărată casă a lor, club unde se întruneau, nu numai în scopul cinstirii împăratului, dar să discute treburi personale, să benchetuiască, să se distreze și să-și însușească anumite elemente de cultură. Forța banului îi ajută să lupte împotriva sfidării ce le-o arătau decurionii, să împlinească adesea pretențiile sărăcimii orașelor pentru *panem et circenses* și să execute construcțiile publice ce li se impuneau. Acești oameni ridicați de jos, mulți cu urmele proaspete ale cătușelor, au știut să agonisească banul și să-l folosească.

Modestia lor socială era ușor măgulită prin pompă, teatru, circ, amfiteatru și apariția în public, în anumite momente solemne, alături de decurioni. Ei aveau impresia că prin aceste atenții constituie un *ordo* cu caracter social, politic și religios, ca al decurionilor și cavalerilor și sint astfel feriți de disprețul public, arătat unor *homines novi*. Cit de fictivă era atare situație rezultă din șovăiala pe care o arată în privința fixării unei denumiri unice și oficiale a asociației, cit și față de puțină atenție acordată orinduirii interne a colegiului. Pentru ei este însă de mare însemnătate și o mindrie personală dacă pot să-și înscrie pe inscripțiile votive și funere, o cinstire publică, posibilitate pe care le-o oferă numai participarea la asociația de *Augustales*. Lipsa drepturilor politice nu le îngăduie să se mindrească epigrafic cu demnități municipale, administrative și religioase, rezervate ordinului orgolios al decurionilor, dar față de care nu vor să se lase mai jos.

Pe măsură ce se întărea autoritatea tronului, creștea în Dacia și numărul membrilor asociației. Inscripțiile ne arată că epoca de maximă dezvoltare a organizațiilor de augustali cade în prima jumătate a secolului al III-lea e.n. Este tocmai vremea cind se accentuează cultul împăratului în provincii și cind orașele Daciei au cunoscut cea mai mare înflorire economică și urbanistică. Dar tot în această perioadă a crescut și numărul libertilor, și, deci, și a principalilor candidați pentru *album Augustalium*. Se pare că în acest secol, în urma lărgirii corpului cetățenilor prin *constitutio Antoniniana*, recrutarea de augustali devenise din ce în ce mai dificilă și conducerea orașelor, nevoită a face față unor cheltuieli urbanistice, sociale și religioase, mereu în creștere, proceda la o înscriere adesea forțată, pentru unii augustali, ca să dea bani și să primească numai răsplați nemateriale.

Momentul solemn din viața organizațiilor de augustali îl constituiau zilele în care se strîngeau la Sarmizegetusa delegați provinciei, pentru ședințele consiliului celor trei Dacii. La atari solemnități, augustali participau doar la sacrificiile pentru imparat, la serbările cu caracter religios organizate în marea curte a palatului lor și, probabil, la unele banchete comune. Treburile gospodărești ale provinciei se discutau numai de către delegați orașelor aieși ointre decurioni. Este însă probabil, ca la aceste serbari pentru cinstirea împăratului, să fi participat și delegații de augustali ai unor orașe din provincie.

Deși calitatea de augustal se acorda pe viață, este foarte probabil că ea se pierdea pentru acei membri care nu-și achitau cotizațiile și refuzau a participa pecuniar la cheltuielile publice impuse de către curia orașului. De altfel, refuzul de a cheltui pentru cinstirea împăratului și împodobirea orașului putea fi considerat ca o lipsă de loialitate față de tron și curie. În această situație puteau ajunge augustalii sărăciți și cei izolați de la țară.

În sinul unui *ordo Augustalium* exista de asemenea o solidaritate de corp, din partea unor membri cu o origine socială comună. Astfel, putem explica grija pe care o arată unii liberti augustali, de a se lăsa moște-

nitori între ei, cînd nu au urmași sau rude apropiate, precum și adorarea în comun a unor divinități.

Purtătorul calității de augustal se putea bucura și de o oarecare considerație moral-socială, față de restul populației, socotit ca un om al împăratului, al cărui cult îi fusese încredințat. În această privință, ei puteau fi priviți în aceeași lumină, ca și *liberti Augusti*.

Nu apar în inscripțiile augustalilor foste elemente militare, funcționari de stat, liberti ai împăratului și cetățeni deplin, fiindcă aceștia erau protejuiți prin legi, și de respectul public, iar unii intrau în *ordo decurionum*. În schimb, conducerea administrativă și religioasă a orașelor se amesteca adînc în viața organizațiilor de augustali, unde aducea și ea unele danii, participa la marile festivități și își înscrisa, adesea abuziv, numele pe unele inscripții puse cu prilejul inaugurării unor ctitori, ridicate în cea mai mare parte din banii dați de *Augustales*.

Organizația internă a asociațiilor de augustali din Dacia prezenta ecvestru. Aceasta rămînea însă mai mult formală, deoarece se un caracter quasi-militar, întocmai ca a colegiilor de fabri și a ordinului reflectă slab în textele epigrafice. De altfel, curia orașelor avea interesul ca aceasta să fie cît mai fictivă, pentru a se putea amesteca mai ușor în treburile lor și a împiedica o strînsă coeziune de corp, periculoasă intereselor ei și ale statului. Autoritățile provinciilor au suspectat totdeauna asociațiile cu caracter profesional și religios, din care puteau porni adesea scînteii periculoase ordinei publice și sociale ale clasei dominante.

Starea materială a augustalilor din Dacia a fost dintre cele mai ridicate, fapt ce rezultă din vizitarea de către ei a stațiunilor balneare și contribuția impunătoare la diferite lucrări publice. Cei mai mulți erau proprietari funciari de țară, arendași ai unor bogății publice, negustori, proprietari de ateliere la oraș etc. Din banii lor se fac portice, clădiri publice, se amenajează săli de festivități, se repară străzi și temple, lucrări la care adesea contribuția lor este colectivă. Cele mai importante sacrificii bănești le-au făcut pentru construcția sediului lor principal din capitala Daciei. Din această pricină, calitatea de augustal devenise și o grea sarcină impusă celor bogăți, ceea ce va fi dus, în ultimele decenii ale stăpînirii romane din Dacia, la o recrutare a lor făcută cu arcanul și la transmiterea obligatorie din tată în fiu a demnității. Faptul că pentru *Augustales*, cultul și loialitatea față de împărat deveniseră o grea sarcină financiară, se deduce din puțina atenție epigrafică arătată tronului. Pe monumentele lor, ei se gîndesc mai mult la zeii preferați decît la împărat. Pentru a-i atrage totuși, curia orașelor le acorda locuri de cinste la spectacole de amfiteatru, circ și teatru, și celor mai zeloși din asociație pentru interesele orașului, le fixa pe piept și insignele tot onorifice, ale decurionatului, prin care-i introducea pasiv în rîndurile ordinului decurionilor.

Pentru libertii-augustali, legătura impusă de legi cu patronul constituia o piedică socială, de aceea caută să se lepede cît mai repede de

o atare pată, pe care libertii împăratului din organizație o aruncau de îndată ce primeau insigna de *Augustales*.

Onomastica din textele epigrafice ale augustalilor și rudelor lor arată oameni ridicați dintre libertii și peregrinii îmbogățiți. Cu toate acestea, prin starea lor materială și ocupații, ei se alătură clasei exploatare a provinciei, ca proprietari de sclavi.

Dată fiind importanța politică, economico-socială și culturală a Ordinilor de augustali, autoritățile provinciei s-au îngrijit, ca ele să funcționeze continuu, de la cucerirea până la părăsirea provinciei, și prin aceasta inscriu pagini interesante în istoria Daciei romane.

REGISTRUL DE LA ORADEA, UN IMPORTANT DOCUMENT TRANSILVAN DIN SECOLUL XIII-LEA

de SERGIU COLUMBEANU și OLIVER VELESCU

În istoriografia țării noastre există perioade și probleme cărora istoricii noștri nu le-au acordat încă atenția cuvenită.

Pentru epoca organizării statelor feudale pe teritoriul Transilvaniei, de pildă, există prea puține lucrări care să oglindească viața societății omenеști. Este drept că și lipsa izvoarelor a constituit o piedică pentru o prezentare mai amănunțită a fenomenelor sociale din acea vreme. Dar trebuie reținut faptul că și izvoarele existente — cum ar fi bunăoară *Registrul de la Oradea* — n-au fost apreciate la adevărata lor valoare, fiind analizate în mod unilateral. Astfel, acest document a fost socotit de către cei mai mulți ca un monument al istoriei dreptului și studiat ca atare.

În studiul de față se încearcă o reconstituire a vieții societății din Transilvania, în prima jumătate a secolului al XIII-lea, așa cum ni se înfățișează ea în amplul și bogatul izvor de informație amintit mai sus, sub numele de *Registrul de la Oradea*.

Documentul nostru are o extindere foarte mare — 111 pagini, format carte — și acoperă intervalul de 27 de ani, cuprins între 1208 și 1235. El conține 389 de procese-verbale sau însemnări, întocmite de clericii capitalului episcopiei orădene, consemnând tot atâtea cazuri în care oamenii se duceau înaintea judecării pentru a solicita rezolvarea neînțelegerilor și litigiilor dintre ei, cu ajutorul procedurii ordaliei (judecata lui Dumnezeu)¹. Procedeu folosit era, în marea majoritate a cazurilor prezentate de registru, proba fierului roșu. Tocmai din acest motiv, în trecut, registrul a fost privit mai mult ca un act interesant care confirma existența ordaliei pe teritoriul țării noastre. Dar el nu e important numai prin atestarea ordaliei. Registrul e un izvor istoric aproape unic, care cuprinde o sumedenie de date, oglindind cu amănunțime viața maselor populare: activitatea lor economică, stratificarea lor socială extraordinar de diversă, lupta lor cu nobilimea, organizarea administrativă-militară și modul în care era aplicată justiția. Știrile politice, consemnate de obicei în actele emise de marile cancelarii feudale, lip-

¹ Vezi *Documente privind istoria Romîniei*, sec. XI, XII și XIII, C. vol. I Transilvania, (1075—1250), Editura Academiei R.P.R., 1951, pp. 37—147 (La trimiterile din subsolul textului vom folosi pentru indicațiile privind *Registrul de la Oradea*, forma prescurtată R. O.).

sesc din registru, poate tocmai din pricina mulțimii faptelor mărunte, care se prezentau aproape zilnic spre înregistrare. Întîlnim însă și aplicarea unora din dispozițiile cu caracter general date de rege — cum ar fi, de pildă, ordinul de restituire a pămînturilor încălcate abuziv, ordin dat de Andrei al II-lea la întoarcerea lui din cruciadă.

Confruntat cu celelalte izvoare — documente și relatări cronicărești — privind istoria Transilvaniei din prima jumătate a secolului al XIII-lea, registrul vine cu varietatea și mulțimea datelor sale de întregeste și clarifică informația noastră despre un ev mediu destul de îndepărtat și puțin cunoscut.

Istoriografia documentului. Desigur că nu sîntem primii care ne ocupăm de *Registrul de la Oradea*. El e cunoscut istoriografiei încă din veacul al XVI-lea, cînd a fost tipărit cu titlul: *Procedeu descoperirii adevărului, care a fost folosit de poporul ungar pentru curmarea neînțelegerilor înainte anilor trei sute și patruzeci și ale cărui foarte multe dovezi au fost găsite în sanctuarul catedralei din Oradea*². Volumul prețios de altfel și pentru istoria cărții face parte din primele trei cărți — dacă nu chiar prima — tipărite la Cluj în 1550, în tipografia lui Georg Hoffgraff, căruia i s-a asociat în același an, însă după tipărirea registrului, cunoscutul Gaspar Heltai. Din nota tipografului, scrisă în continuarea unei prefețe anonime a cărții, aflăm că volumul, din care astăzi nu se cunosc decît trei exemplare, iar dintre ele numai unul singur păstrîndu-se în țara noastră la biblioteca Episcopiei evanghelice din Sibiu, a fost tipărit, după originalul „foarte vechi și urît, ba chiar și cu lipsuri“, motiv pentru care tipograful cere scuze în prefață de la cititori³.

² Titlul în latină: *Ritus explorandae veritatis, quo Hungarica natio in dirimendis controversis ante annos trecentos & quadraginta usa est & eius testimonia plurima, in Sacratio sum(m)ta(m)pli Varadien(sis) reperta.*

³ Cartea diferă de celelalte două tipăriri din același an prin colofon. Aici este scris: *Impressum Colosvarini per G. H. Anno salutis Humanæ 1550.* Prin inițialele G. H. trebuie înțeles Georg Hoffgraff, proprietarul primei tipografii din Cluj, și nu Gáspár Heltai, cum e publicat în Andrei Veress, *Bibliografia Romîno-Ungară*, vol. I, p. 12. Data tipăririi *Ritus*-ului este arătată precis la sfîrșitul prefeței anonime care precede textul: *Colosvarini Pridie Idus Maii Anno Cristo Domini servatoris nostri M.D.L.* Faptul că cel care a comandat lucrarea a fost cardinalul Martinuzzi — în acea vreme episcop al Oradiei și regent — a făcut pe autorul după care redăm aceste informații să considere, credem îndreptățit, că proprietarul tipografiei a fost Hoffgraff, deoarece Martinuzzi, care a persecutat pe adepții Reformei, n-ar fi încredințat luteranului Heltai nici o comandă. La tipărirea registrului, editorul a făcut tot posibilul să cîștige recunoștința înaltului său patron, prefața amintind cu recunoștință pe Martinuzzi, elogiindu-l pentru că a scos la iveală acest timpuriu monument al jurisprudenței maghiare. Pe foaia de titlu, primul cuvînt *Ritus* e tipărit cu litere de 21 mm înclinate verzale și este așezat într-o ramă gravată în lemn. Ca semn de tipograf, Hoffgraff a ales stema Clujului înconjurată de o coroană de dafin în stilul Renașterii, deasupra fiind scris numele orașului în limba germană. Nemaiprimind altă comandă de la cardinal, și probabil din această cauză, Hoffgraff s-a asociat cu Gáspár Heltai către mijlocul aceluiași an, 1550, ultimul preluînd conducerea spirituală a tipografiei. (cf. Gyula Pál, *A. Könyvnyomtatás Magyarországon a XV és XVI században*, (Tiparul în Ungaria în sec. XV și XVI) Budapest, 1929, pp. 72 și urm.

E bine să pomenim aici că au fost și mai sînt istorici care pun la îndoială autenticitatea documentului nostru, tocmai pentru că originalul s-a pierdut. Nu ținem să polemizăm, dar atragem atenția asupra faptului că dacă într-adevăr textul păstrat din secolul al XVI-lea constituie un fals, atunci trebuie spus că presupusul falsificator avea serioase cunoștințe privind instituțiile feudale, caracteristice secolului al XIII-lea. Faptul că registrul cuprinde o serie întregă de termeni toponimici și onomastici, ba chiar și evenimente pomenite în acte contemporane documentului nostru, care desigur n-au putut fi toate cunoscute presupusului falsificator din secolul al XVI-lea, ne face să avem certitudinea că opera tipărită a respectat întocmai manuscrisul original și deci nu poate fi vorba de un fals. Desigur că poate exista și o îndoială asupra transcrierii numelor proprii, dacă se ține seama de relatarea din secolul al XVI-lea, potrivit căreia editorul „a avut grije și de ortografia textului“. Subliniem însă că titlul registrului e din secolul al XVI-lea. Termeni ca *templum* în loc de *ecclesia* și *anno salutis humanae* în loc de *anno domini* vădese influența Reformei care începea să prindă teren în Transilvania.

A doua ediție a registrului a apărut în secolul al XVIII-lea și o datorăm lui Matias Běl, care îl publică în culegerea sa de documente, editată la Bratislava (Pojon) în 1735, intitulată *Adparatus ad Historiam Hungariae* (pp. 191–278). În 1833 se editează la Debrețin o traducere maghiară a registrului făcută de Kiss Bálint, iar în 1849 Endlicher tipărește în colecția sa *Rerum hungaricarum Monumenta Arpadiana*, apărută la St. Gallen, în Elveția, o nouă ediție a textului original (pp. 640–672), ediție folosită de istoricii romîni. În fine, la sfîrșitul secolului trecut, în 1898, apare o nouă ediție a documentului, aceea a lui Iacob Candra cunoscută sub numele de *A. Váradi regestrum*.

Prima ediție științifică a *Registrului de la Oradea* apare la Budapesta în 1903, sub îngrijirea istoricilor maghiari J. Karácsonyi și S. Borovszki. Volumul intitulat *Registrul de la Oradea împărțit în ordinea cronologică a judecării fierului roșu, redat după copia transcrisă a ediției din 1550⁴* cuprinde în prima parte reproducerea cărții originale din veacul al XVI-lea, respectîndu-se ortografia și paginația, precum și capitolele în următoarea succesiune: *Archontologia aetatis regestri varadinensis* (pp. 1–56); *Demonstratio specialis chronologiae testimoniorum regestri varadinensis* (pp. 61–104); același text în limba maghiară (pp. 105–138); textul registrului așezat în ordine cronologică (pp. 139–303); o notiță bibliografică (pp. 309–310 și, în sfîrșit, un foarte bun indice general al documentului (pp. 311–376).

Lucrarea, foarte serioasă și bine documentată, a necesitat un studiu amănunțit de identificare și așezare în timp a tuturor slujbașilor chiar și a celor mărunți. În capitolul *Archontologia* se poate vedea că a fost nevoie să se folosească multe documente contemporane registrului, pentru

⁴ Titlul în latină: *Regestrum Varadinense examenum ferri candentis ordine chronologico digestum, descripta effigie editionis a 1550 illustratum*.

a se identifica pe cei notați acolo, și mai ales anii lor de funcționare în diferite demnități. Este subliniat în lucrare (în capitolul *Demonstratio*...) faptul că slujbașii mărunți, comiții curiali ai comiților de comitat de pildă, sînt schimbați foarte des. Astfel, în comitatul Szolnok în același an 1219 se cunosc cinci comiți curiali⁵. Faptul are importanță pentru studiul nostru, el reflectînd unul din aspectele organizării administrative a epocii, cînd slujbașii mărunți erau înlocuiți după bunul plac al comitelui de comitat. La schimbarea comitelui, noul venit numea în funcție pe oamenii săi în toate posturile administrative ale comitatului. Argumentarea autorilor e foarte amănunțită, demonstrația fiind făcută pentru fiecare din cele 389 de însemnări. O lucrare de proporțiile acesteia nu poate fi ferită însă și de oarecare erori. Ele au fost semnalate într-o recenzie făcută în 1905⁶. Se arată aici, pe drept cuvînt, că autorii, în excesul lor de zel, n-au mai respectat ordinea cronologică a tuturor însemnărilor din textul tipărit în 1550. Textul original al registrului a fost desigur scris pe pergament, unele însemnări mai scurte fiind scrise pe aceeași foaie în ordinea desfășurării proceselor. Această ordine a fost respectată și de tipograful din secolul al XVI-lea. La tipărit, el a amestecat foile registrului sau le-a lăsat încurcate, așa cum probabil le va fi primit. Faptul acesta scade însă prea puțin din valoarea lucrării tipărite și din ordinea cronologică a ediției din 1903. Datele de istorie socială și economică fiind aceleași pentru întreaga epocă, iar elementele de periodizare, în cazul registrului, de o valoare secundară, pot fi oricînd îndreptate de cei interesați.

Textul restabilit și aranjat de J. Karácsonyi și S. Borovszky a servit ca bază pentru traducerea în limba romină din corpusul de documente privind istoria Romîniei, editat sub auspiciile Academiei R.P.R.:

Din bibliografiile istorice ale Transilvaniei și ale Ungariei reiese că nu există nici un studiu monografic complet al registrului, care să epuizeze tot materialul informativ oferit de document⁷. Totuși, registrul n-a fost complet ignorat de istorici, el fiind folosit sau pomenit, dar

⁵ Op. cit., pp. 107–108.

⁶ Recenzie semnată de Ștefan Demonovszky, apărută în revista „Századok”, XXXIX, februarie 15, 1905, calet II, pp. 163–168. Vezi și răspunsul lui Karácsonyi, în aceeași revistă, același an, numărul următor, pp. 275–276.

⁷ Vezi bibliografiile istorice ale Transilvaniei și Ungariei: Ioachim Crăciun *Bibliographie de Transylvanie*, Cluj, 1936; Toth Zoltán, *Magyar Történeti Bibliografia* (Bibliografia istoriei maghiare), Budapest, 1950; Kosáry Domokos *Bevezetés a magyar történelmi irodalomba* (Introducere în bibliografia istorică a Ungariei), vol. I, Budapest, 1952. Cunoaștem, fără să ne fi fost însă accesibilă: Vajda Gyula, — *A váradi regestrum (1209–1235.) Magyar Műveltség története Kútfü ismertetése és birálata* (Expunere și dare de seamă despre Registrul de la Oradea, izvor al istoriei culturale maghiare), Budapest 1880; Balássy Ferenc *Mutatványok a váradi regestrumból* (Extrase din Registrul de la Oradea) Budapest 1881; *Gotes Urteile in Nagyvárad* (Ordalii la Oradea Mare), articol în ziarul „Pester Lloyd” din 27 septembrie 1903 și un alt articol cu același titlu în „Neues Wiener Journal” din 29 septembrie 1903; Karácsonyi János: *Tűzvaspróbak Nagyváradon* (Probele cu fierul roșu la Oradea Mare), Nagyvárad, 1903, 13 p. Localizări în comitatul Szabolcs pe baza registrului a făcut și Kállay Ubul în „Századok” 1904, p. 90C

Într-o măsură mult prea mică față de valoarea lui. Astfel, încă din primii ani ai secolului al XIX-lea, începînd cu Engel, mai toți istoricii Ungariei arpadiene fac mențiuni referitoare la registru. Documentului i s-a rezervat un mic capitol în voluminoasa istorie a Episcopiei orădene a lui Bunyitai⁸. După el, ordaliile au început la Oradea o dată cu înființarea Episcopiei, și ele trebuie puse în legătură cu practica jurămîntului la mormîntul regelui Ladislau cel Sfînt. Autorul menționează importanța multilaterală a registrului și subliniază contribuția pe care a adus-o practicarea ordaliilor la dezvoltarea Episcopiei și implicit a orașului Oradea, prin circulația unui mare număr de oameni participanți sau spectatori la judecata cu fierul roșu.

Primul în istoriografia romînească care s-a ocupat mai pe larg de *Registrul de la Oradea* a fost Ioan Russu-Șirianu, în lucrarea lui „Iobăgia“, apărută la Arad în 1908. Folosindu-se, așa cum mărturisește în prefață, de „documente și scrieri necontestate... ca să fiu la adăpost de prigonirile procurorului“⁹, autorul întrebunțează, printre altele, și *Registrul de la Oradea* pentru a ilustra teza sa: „Cum din cetățenii liberi, din iobagii primului rege ungar, unii ajung să aibă puterea feudală, iar alții sînt o masă de exploatați“¹⁰. Registrului îi sînt acordate 16 pagini (119–135), în care întîlnim — ca de altfel în întreaga lucrare, multe teze care așază studiul lui Șirianu printre operele de valoare ale vechii istoriografii romînești din Transilvania. Analizînd cazurile cuprinse în registru, autorul subliniază că ele „varsă destulă lumină asupra legilor și moravurilor de pe atunci“, arătînd că din document reiese creșterea valorii pămîntului¹¹. Pe baza exemplelor citate în lucrare, Russu-Șirianu conchide că însemnările „dovedesc pe de o parte stăruința celor apăsăți întru a se elibera, pe de altă parte sînt și o mărturie despre starea puțin încheagată în care se aflau diferitele clase sociale. Bine determinate erau numai drepturile oligarhilor“¹². Cu o ușoară ironie a sesizat și faptul că „clerul care propovăduia... eliberări pentru mîntuirea sufletului, se înțelege că își ținea de datorie să caute a servi biserica...“¹³. Mergînd pe această linie, era normal să fie observat și caracterul de clasă al judecății focului: „cei din clasa superioară — scrie Șirianu — scapă cu jurămîntul făcut la mormîntul regelui Șt. Ladislau, poporul de rînd trebuind să treacă prin proba de foc. Iar cînd cei din clasa inferioară se încurcau în proces cu magnații, în toate aceste cazuri proba de foc se sfîrșește în favorul domnilor“¹⁴. Concepția înaintată a lui Russu-Șirianu, fără a fi însă exprimată fățiș, este evidentă cînd observă în procesele de la Oradea manifestări ale luptei de clasă. Auto-

⁸ Bunyitai: *A. váradi püspökség története* (Istoria episcopiei orădene), vol. I, pp. 74–79, Nagyvárad, 1883.

⁹ Ioan Russu-Șirianu, *op. cit.*, p. 8.

¹⁰ *Ibidem*, p. 7.

¹¹ Bunyitai, *op. cit.* p. 119.

¹² Ioan Russu-Șirianu, *op. cit.*, p. 123.

¹³ *Ibidem*, p. 125.

¹⁴ *Ibidem*, p. 133.

rul consideră că atunci cînd cei al căror pămînt a fost încălcat „dresează acte“, adică cheamă la judecată pe marii lor, aceasta este o „reacțiune“ produsă „fatalmente“ din cauză că „apăsările oligarhilor“ erau „din ce în ce mai mari“¹⁵.

Mai amintim că și Russu-Șirianu, ca și alți istorici, sesizează numirile romînești, el subliniind însă faptul că rominii nu sînt prezenți în registru decît întimplător, pentru că ei își duceau viața autonomă sub „cnejii lor proprii“¹⁶, fiind despărțiți de instituția juridică de la Oradea și prin confesiunea lor ortodoxă¹⁷.

A. D. Xenopol pomenește *Registrul de la Oradea*, citînd un exemplu dintr-o însemnare privitoare la iobagii cetății Borsod, cînd vorbește de organizarea militară a poporului român la capitolul *Starea romînilor la începutul stăpînirii maghiare*¹⁸. De asemenea N. Iorga, într-o conferință ținută la Oradea în 1921 și publicată apoi în broșură¹⁹, semnalează cîteva nume romînești menționate în registru.

S-a amintit la începutul acestui studiu că registrul a fost considerat secole întregi, în primul rînd, ca un monument al istoriei dreptului. De aceea nu trebuie trecute cu vederea nici preocupările specialiștilor din acest domeniu. La îndemîna cercetătorilor din țara noastră e lucrarea lui Dumitru D. Mototolescu²⁰. Bazat pe o bună bibliografie de specialitate, el a subliniat că „scrierile mai noi nu i-au consacrat (registriului n.n.) o atenție deosebită, pentru a evidenția însemnătatea lui“²¹. Mototolescu relevă importanța, ca izvor istoric, a registrului, care „înlesnește puțința de a cunoaște reminiscențele istorice, politice, agrare și sociale din acel timp“. El mai observă că documentul indică starea socială a clasei locuitorilor din Transilvania incorporată Ungariei: voievozi, cneji, căpitani de trupe și oameni liberi – mici proprietari. Dar arătînd obiectivul lucrării sale, Mototolescu ține să precizeze că se va „ocupa numai de regulile procedurale aflate în *registrum varadinense*“.

¹⁵ Ioan Russu-Șirianu, *op. cit.*, p. 134.

¹⁶ *Ibidem*, p. 130.

¹⁷ Constatările lui Rusu-Șirianu au fost apoi reluate de N. Firu, în broșura *Oradea Mare*, Editura Cultura Națională, București, 1924, pp. 30–31; și de N. Drăganu în cartea lui, *Romînii în veacurile IX–XIV, pe baza toponimiei și a onomasticii*, București, 1933, pp. 293–294.

¹⁸ Vezi A. D. Xenopol, *Istoria Romînilor în Dacia Traiană*, vol. II, ediția a III-a, îngrijită de I. Vlădescu, București, 1925, p. 178. Efre m Dascălușul, într-un articol de gazetă intitulat *Proba cu fer și apă fierbinte din Oradea Mare* și publicat în ziarul „Romînul“ din Arad nr. 120 din 10 iunie 1920, p. 3, amintește de toponimicele romînești din registru. Procedura fierului roșu o califică „cel mai rușinos principiu legislativ“. La această judecată, spune autorul, se prezentau sclavii și iobagii romîni ca să fie legiuți prin prinderea fierului roșu și prin apă fierbinte... „Acest principiu de legislație era aplicat față de iobagi atît în raporturile dintre oligarhie și iobăgie cît și în chestii de pămînt“. În rest, cele afirmate nu depășesc calitatea unui articol de ziar.

¹⁹ Vezi N. Iorga, *Vechimea și origina elementului romînesc în părțile Bihariet (Bihorului)*, Oradea Mare, 1921, pp. 6–7.

²⁰ „*Ritus explorandae veritatis: Examinum ferri candentis in registrum varadinense: ordaliile*“ Cluj, 1939, p. 38, extras din *Analele Facultății de drept din Cluj*, tom. I, fascicola 5.

²¹ *Ritus explorandae veritatis...*, p. 5.

care ne interesează din punct de vedere juridic". În sfârșit, el compară actul și cu informațiile găsite pentru acea epocă la popoarele înconjurătoare în legătură cu instituția juridică a ordaliei²². În această privință, trebuie reținute constatările lui Mototolescu în legătură cu originea ordaliei la unguri și a desfășurării ei la Episcopia de la Oradea. De asemenea, tot el constată că la Oradea „nu era o judecată în adevăratul înțeles al cuvântului”²³, „proba fierului roșu referindu-se numai la prestarea dovezilor, iar nu la fondul procesului”²⁴. Lucrarea care se mulțumește mai mult cu prezentarea faptelor decît cu interpretarea lor vine în ajutorul cercetătorului prin sistematizarea problemelor de procedură cuprinse în *Registrul de la Oradea*.

Socotim că nu trebuie omisă nici lucrarea mai veche a lui Rodolphe Dareste, istoric francez al dreptului, unde sînt consacrate mai multe pagini registrului²⁵. Dareste, după ce observă că *Registrul de la Oradea* constituie pentru vremea lui cel mai vechi document privind aplicarea justiției în procesele civile și penale din Europa medievală, enumeră elementele de procedură cuprinse în registru. În încheiere, el subliniază caracterul subiectiv al judecării cu fierul roșu.

Registrul a folosit de izvor și istoricilor care s-au ocupat cu procesele de vrăjitorie desfășurate de-a lungul secolelor în Transilvania și Ungaria²⁶.

În erudita lucrare *Romîni în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomastice*, N. Drăganu²⁷ aduce o contribuție de seamă la analiza numirilor romînești cuprinse în *Registrul de la Oradea*, scoțînd astfel în relief caracterul toponomastic al documentului. E important faptul că autorul menționează nu numai numirile romînești din ținutul Bihorului, ci și din alte regiuni²⁸. Astfel, în *Registrul de la Oradea*, printre altele sînt întîlnite următoarele denumiri topice semnalate de N. Drăganu: Satmar, în text latin Zathmar, Zothmar, derivat probabil din romînescul Satu Mare; vechiul slav Clus care a dat romînescul Cluj, apoi maghiarul Kolozsvár, germanul Klusenburger, transformat în Klausenburger; satul Ban de origine slavă; Crasna (cetate) de origine slavă; satul Kenesy din comitatul Dobîca, important atît din punct de vedere al termenului slav desemnînd instituția cnezială, cît și din punct de vedere al obștii care se află în cuprinsul lui; Voda, de origine slavă; Boseneu, derivat probabil din termenul *bissenî*, cu care erau desemnați pecenegii. Dintre numele de persoane sînt semnalate: Urda, din romînescul urdă:

²² *Ritus explorandae veritatis*. ., p. 6.

²³ D. D. Mototolescu, *op. cit.*, pp. 36—38.

²⁴ *Ibidem*, p. 23.

²⁵ Vezi Rodolphe Dareste, *Etudes d'histoire du droit*, Paris, 1889, pp. 259—264.

²⁶ Vezi Komáromi Andor, *Magyarország Boszorkányperek oklevéltára* (Documente privind procesele de vrăjitorie din Ungaria), Budapesta, 1910. p. XVI.

²⁷ Editată de Academia Romîna în colecția „Studii și cercetări” (XXI), București, 1933.

²⁸ Vezi N. Drăganu, *op. cit.*, pp. 46, 47—48, 74, 80, 83, 175—176, 212, 295—301, 416, 437, 515, 516, 590.

Rodu, acuz. Rodum, de la Radu; Sthan, Mykus, Micus, întâlnit în multe note ale registrului, care nu poate fi decît românescul Micu; Vata comitele tatăl lui Jula, care poate fi Fata; Nuhu, probabil Nucu; Apa și Nicus, evident nume românești; Duh, de origine slavă, preluat așa, fără nici o modificare, de limba romină. Din punct de vedere administrativ și militar întâlnim fie termeni administrativi, fie nume proprii derivate din termeni administrativi, toate atestînd vechimea voievodatului și cnezatului: „Simeon Voevoda“: „Neuca Voevoda“; „Voevoda comes de Dobica“; „Voda filius Farcasii“; satul Kenesy semnalat mai sus. În legătură cu denumirile atestînd instituția cnezatului și voievodatului, e de semnalat corelația nimerită pe care Drăganu o face între informațiile registrului și informațiile date de cunoscutele relatări ale călugărului Rogerius în *Carmen miserabile* (Cîntecul de jale)²⁹.

Asupra termenilor onomastici — în special asupra celor incerti — atragem atenția că cel puțin unii dintre ei trebuie priviți cu rezerva impusă de elasticitatea lor fonetică și mai ales de larga lor circulație la persoane cu apartenență etnică diferită. Aceasta face desigur să planeze uneori semne de întrebare asupra originii adevărate a celui care poartă numele cutare și cutare. Totuși considerăm că și cu aceste rezerve, termenii onomastici la care adăugăm și termenii toponimici, mai siguri ca origine, oferă prețioase indicii asupra compoziției etnice a populației transilvane.

În ultimii ani n-a apărut decît studiul cercetătorului clujean Ion Sabău³⁰, comunicat la sesiunea Academiei R.P.R. din decembrie 1953, și care a tratat, dar fără să epuizeze subiectul, numai procedura probei fierului roșu. Surprinde în primul rînd faptul că autorul nu citează pe Russu-Șirianu și pe D. D. Mototolescu, lucrarea ultimului, fiind, se pare, așa cum reiese din text, cunoscută lui Sabău. Trebuie totuși subliniat că autorul e primul care încearcă într-o lucrare tipărită să interpreteze în lumina materialismului istoric cuprinsul registrului. Din păcate, comunicarea rămîne numai o încercare, pentru că în textul ei găsim unele erori care dovedesc că autorul nu e informat suficient asupra instituțiilor feudale ale Transilvaniei. Astfel nu sînt cunoscute — deși registrul e poate cel mai bun izvor pentru lămurirea acestei probleme — categoriile de oameni de condiție servilă și liberă din Transilvania în epoca consolidării feudalismului. Fraza: „Oamenii și iobagii cetății vor constitui temelia nobilimii mijlocii“, dovedește cu claritate cele afirmate mai sus³¹. Oamenii cetății, așa cum vom vedea mai departe, sînt țărani liberi, constituiți în obștii și aserviți cetăților regale, din ei recrutîndu-se mai tîrziu majoritatea țărănimii iobage. Cele citeva excepții pomenite de re-

²⁹ Vezi N. Drăganu, *op. cit.*, p. 301; cf. G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei Romînilor*, vol. V, București, 1935 (*Cîntecul de jale de Rogerius*), pp. 74, 89—90.

³⁰ Ion Sabău, *Judecata probei fierului roșu în Transilvania feudală în „Studii și referate privind istoria Romîniei“*, partea I, Editura Academiei R.P.R., 1954, pp. 625—640.

³¹ Ion Sabău, *loc. cit.* p. 638.

gistru, de oameni ai cetății ridicați în starea iobagilor cetății — militari din care se va naște mica nobilime — și fenomenul invers, de iobagi ai cetății decăzuți în starea oamenilor cetății, nu pot infirma procesul general de iobăgizare a țărănimii ardelenne. Pe de altă parte, în epoca redactării registrului, Transilvania trăia în bună parte în cadrul economiei naturale închise, fapt confirmat și de slaba prezență a meșteșugarilor în documentul nostru. Așadar, afirmația lui I. Sabău că „progresul realizat în domeniul agriculturii, al meșteșugurilor, al mineritului și al comerțului a promovat intensificarea circulației mărfurilor și a banilor, pe de o parte, și goana după câștig etc., etc.”³² nu-și are rostul pentru explicarea stărilor de fapt din Transilvania secolului al XIII-lea. Exemplele s-ar putea înmulți, aici însă ne mulțumim a le semnală pe cele mai grave.

În lucrarea pe care ne-am propus-o încercăm ca, spre deosebire de toți cei care au studiat sau au folosit registrul pentru studiile lor, să stăruim asupra aspectului social-economic, cercetînd în acest scop, bineînțeles, și informațiile privind activitatea juridică și administrativă pentru a completa cadrul în care trăiau oamenii din vremea anilor 1200—1250. În felul acesta, sperăm să aducem o modestă contribuție la cunoașterea vechilor instituții feudale din Transilvania, problemă puțin cunoscută și puțin tratată în istoriografia romînească.

Pentru a nu îngreua expunerea, vom căuta exemple cît mai limpezi, localizate pe cît posibil pe teritoriul Transilvaniei, deoarece registrul ne interesează în primul rînd ca izvor pentru istoria noastră. În legătură cu aceasta, e locul totuși să semnalăm că aria competenței capitlului de la Oradea — de care se ocupă documentul nostru — nu se mărginea numai la Transilvania. La Oradea veneau, pentru a fi supuși probei fierului roșu, oameni nu numai din Transilvania, ci din cele mai îndepărtate regiuni ale Ungariei feudale, aflate azi pe teritoriile din R. P. Ungară, U.R.S.S., R. S. Cehoslovacă și R.P.F. Iugoslavia.

Viața economică a oamenilor oglindită în Registrul de la Oradea.

Printre informațiile interesante furnizate de registru sînt cele privind activitatea economică a oamenilor în prima jumătate a secolului al XIII-lea. Parcurgînd textul documentului, vom reține că principalele ocupații erau agricultura și creșterea vitelor, caracteristice unei societăți cu o structură predominant agrară. Ne găsim într-o vreme cînd viața societății transilvane se desfășura în cadrul economiei naturale închise, în care toate cele necesare erau produse de gospodăriile de pe domeniul feudal. Prezența banilor, ca obiect de proces în numeroase cazuri, ne dezvăluie și existența unei circulații monetare și deci și a unor operații de schimb, care în forme foarte elementare nu au încetat nici chiar în cadrul economiei naturale închise. Meșteșugurile producătoare de mărfuri specializate, care stimulează comerțul și deschid orizontul economic, sînt însă foarte slab reprezentate în registru. La fel se întîmplă și cu prezența negustorilor.

³² Ion Sabău, *loc. cit.*, p. 637.

După cum s-a arătat, una din principalele ocupații era agricultura. Cele circa 45 de procese în care e vorba de pământ arată limpede că activitatea economică majoră a locuitorilor din prima jumătate a veacului al XIII-lea era legată de cultura solului³³. Se cultivă: grâu, orz și alte cereale cuprinse în termenul generic de *fruges* (bucate)³⁴, destul de des folosit în registru. Grâul și orzul, desigur cultivate în părțile Ardealului din cele mai vechi timpuri și atestate și de alte izvoare medievale, fac parte din redevențele oamenilor aserviți, pomeniți în registru. Astfel, se vorbește de clăi de grâu, pîini, iar în ceea ce privește orzul, cultura lui ne este confirmată de însemnările pomenind darea găleților de bere³⁵. Vița de vie e larg răspândită în regiunile deluroase, fiind cultivată cu precădere pe pământurile bisericilor, dar și pe pământul cetăților regale. Textul ne vorbește de purtători ai vaselor cu vin — baccinii — și despre despăgubiri plătite în găleți cu vin³⁶. O ocupație importantă în evul mediu este albinăritul. Oameni de condiție servilă sînt indicați în registru, cu obligația să dea turte de ceară pentru luminări³⁷. E interesantă, în ceea ce privește agricultura, o comparație a datelor din registru cu cele oferite de cunoscutul document din 1075³⁸ pentru a ne da seama care sînt progresele realizate în cursul primelor două secole din mileniul nostru în ceea ce privește agricultura. Astfel, în documentul amintit se insistă asupra creșterii porcilor, ceea ce presupune existența a întinse păduri de stejari. De asemenea, același document mai vorbește de redevența în vedre cu miere, de obligațiile oamenilor să cosească fîn și să care vin. Încă nu poate fi vorba de agricultură ca ocupație principală, deși faptele se referă la o regiune de cîmpie. Desigur că și în acea vreme se practica agricultura, dar pe o scară mult mai redusă, decît în vremea registrului. În secolul al XIII-lea se întilnesc și regiuni unde vechile ocupații au rămas neschimbate, exemplul vînătorilor de bouri din Ip, ținutul Crasnei, fiind concludent³⁹. Progresul economic vedem deci că varia în acele timpuri de la regiune la regiune.

În aceste condiții, creșterea vitelor ocupa la rîndu-i un loc însemnat în economia vremii. Să nu uităm mai ales că noii veniți în Transilvania, ungurii, nu erau departe de timpurile cînd în societatea lor predomina economia păstorească. La fel și autohtonii provinciei, romîni, constituiau o societate în care creșterea vitelor era pe primul plan. Astfel, în registru ne izbește marele număr de procese-verbale (circa, 30) menționînd furturi de vite. O analiză atentă a acestor furturi arată că se furau cel mult 3—4

³³ Vezi *Registrul de la Oradea*: nr. 1, 62, 68, 97, 103, 214, 220, 224, 229, 230, 268, 287, 310, 313, 317, 342 etc.

³⁴ *Ibidem*, nr. 227.

³⁵ R. O., nr. 166, 352, 360, 361, 364, 379.

³⁶ *Ibidem*, nr. 198, 286.

³⁷ *Ibidem*, nr. 360, 389.

³⁸ Vezi *Documente privind istoria Romîniei*, sec. XI, XII, XIII, vol. I, nr. 1, Transilvania, pp. 1—2.

³⁹ Vezi R. O., nr. 1. Progresul agriculturii poate fi urmărit de la un document la altul, el putînd constitui obiectul unei lucrări aparte.

vite mari (animale de jug)⁴⁰. Vitele mici — oi și porci — se furau în număr mai mare (într-un caz, 100 de porci)⁴¹, ceea ce înseamnă că suprafețe întinse erau încă acoperite cu păduri de stejar — cu ghindă pentru porci și pășuni — cu iarbă pentru oi. Frecvența în document a furturilor de vite mici, față de numărul scăzut de furturi de vite mari, și faptul că au loc dese procese de proprietate asupra pământului duc la constatarea că în prima jumătate a secolului al XIII-lea agricultura începe să cîștige teren, în detrimentul creșterii vitelor, care dădea odinioară nota caracteristică societății cu economia păstorească. Acesta fiind unul din aspectele transformării societății în epoca de consolidare a societății feudale transilvane, s-a creat astfel baza economică pentru aservirea țărănimii libere.

Din registru mai vedem că oamenii creșteau pe lângă casă păsări de curte — găini, gîște — despre care registru arată că erau și ele obiecte de redevență pentru cei aserviți⁴².

Meșteșugurile, ca atare, sînt slab reprezentate în registru, fiind încă departe de rolul pe care aveau să-l joace peste un secol⁴³. Textul pomenește într-un loc de un „meșter Tecus“, pietrar de meserie, care a deschis mormîntul regelui Ladislau la Oradea⁴⁴; într-alt loc pomenește de „Kana cojocarul bisericii“⁴⁵; sau de dogarii regali aflați în judecată cu un abate pentru un pămînt din apropierea Oradiei pe care se găsea o moară⁴⁶. Produsele meșteșugărești menționate sînt puține: 15 coți de postav⁴⁷ sau o funie⁴⁸, desigur produse în gospodăria țaranului care era și meșteșugar. Obiectele de fier: securi⁴⁹, spade⁵⁰ pot fi și ele tot produse ale fierarilor din satele de pe domenii. Raritatea meșteșugarilor nu se explica decît prin faptul că în această epocă ei nu și-au cîștigat personalitatea de meseriași de sine stătători, agricultura fiind ocupația lor principală.

La fel de slab ca meșteșugurile e reprezentat și comerțul. În registru, prezența comerțului se poate deduce din menționarea tîrgurilor în procesele-verbale care vorbesc de bilocii regali, citînd pe oameni la procese⁵¹.

⁴⁰ R. O. nr. 2, 11, 36, 59, 76, 91, 125, 141, 146, 190, 199, 230, 245, 254, 265, 266, 276, 279, 290, 324, 366, 374.

⁴¹ *Ibidem*, nr. 2, 17, 41, 181, 190, 245, 345 (furați 100 de porci).

⁴² *Ibidem*, nr. 166, 352.

⁴³ Registrul ca izvor pentru existența meșteșugurilor e consemnat și în cartea lui Șt. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania*, pînă în secolul al XVI-lea, Editura Academiei R.P.R., 1954, p. 23.

⁴⁴ Vezi R. O., nr. 352.

⁴⁵ *Ibidem*, nr. 104.

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 387.

⁴⁷ *Ibidem*, nr. 146.

⁴⁸ *Ibidem*, nr. 279.

⁴⁹ *Ibidem*, nr. 21.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 44.

⁵¹ *Ibidem*, nr. 116, 159. Bilocii erau un fel de judecători ambulanti care asistau pe comiți.

În text nu se enumeră aceste tirguri, dar din alt document contemporan știm că în comitatul Bihor ele erau în număr de patru: Akyel, Kuleser, Ianoșda și Tirgul Reginei⁵². Dintre ele, Ianoșda e pomenit și de registru⁵³.

În schimb, circulația monetară e atestată cu prisosință în *Registrul de la Oradea*. Ea apare în mai bine de 80 de însemnări. Constatăm că oamenii își dădeau seama de însemnătatea banilor ca instrument de evaluare și îi foloseau ca atare. Nu avem de-a face deci chiar cu o economie naturală închisă în mod rigid. Oamenii, făcând schimb cu micile surplusuri realizate în cadrul gospodăriei, foloseau ca mijloc de evaluare, pentru acest scop, banii, care deveneau astfel și obiect de proces. Vedem cum un locuitor din satul Hctoan (regiunea Baia Mare de azi) își valorifică un cal la o marcă și jumătate⁵⁴; niște oameni din ținutul Clujului fură lucruri evaluate la 40 de mărci⁵⁵, sau un altul din regiunea Bihorului își acuză consătenii că i-au pricinuit în bunurile sale o pagubă de opt mărci⁵⁶. De asemenea se mai pomenesc furturi numeroase de bani, care uneori ajung la sume mari, din care cităm un furt de 30 de mărci⁵⁷ și altul de 100 de mărci⁵⁸, ambele întimplare pe teritoriul transilvan. Se pare că în acest caz exista și o tendință de tezurizare, schimbul nefiind atât de intens ca să solicite și să stimuleze aruncarea cantităților de monedă în circulație.

Prezentarea acestor aspecte din viața economică a oamenilor ce populau Transilvania în prima jumătate a secolului al XIII-lea ilustrează o activitate economică în general destul de mărginită. Dar în interiorul societății închistate a vremii, registrul semnalează, cu timiditate de altfel, factorii noi care mai tirziu aveau să spargă cadrul strimt al economiei naturale.

Viața socială oglindită în Registrul de la Oradea. În acest cadru economic, schițat mai sus, viața socială se axează pe trei instituții deosebit de importante: obștea sătească, cetatea regală și domeniul feudal, instituții care au strîns legături între ele și a căror cercetare, pentru a fi înțelese, trebuie făcută orientîndu-ne după aceste legături. În felul acesta, viața societății medievale din epoca ce ne interesează apare în forme deosebit de complexe, a căror lămurire cere lungi și laborioase studii. Aici, din lipsă de spațiu, ne vom mulțumi doar cu prezentarea unora din aspectele mai importante.

Registrul de la Oradea conține deci numeroase informații privind dănuirea obștii în Transilvania secolului al XIII-lea. Cînd au pătruns

⁵² Vezi *Documente privind istoria Romîniei*, sec. XI, XII, XIII, vol. I, nr. 42, Transilvania, p. 27.

⁵³ R. O., nr. 34, nr. 41.

⁵⁴ *Ibidem*, nr. 47.

⁵⁵ *Ibidem*, nr. 184.

⁵⁶ *Ibidem*, nr. 216.

⁵⁷ *Ibidem*, nr. 134.

⁵⁸ *Ibidem*, nr. 341.

în această provincie, cuceritorii au găsit populația locală organizată în comunități sătești, care stăpîneau și lucrau pămîntul în colectiv. Bineînțeles că peste aceste comunități au început să se suprapună mici voievodate locale, care, la ciocnirea cu invadatorii, pe de o parte, au fost înfrînte din punct de vedere politic, iar pe de altă parte, au fost asimilate ca instituție de către ei. La constituirea sistemului comunităților sătești, așa cum se desprinde el din registru, slavii au jucat un rol din cele mai însemnate, nu numai în Transilvania, ci și în Panonia⁵⁹. Pe de altă parte, trebuie menționat că nu numai băștinașii, ci și noii veniți — ungurii — aveau instituția proprietății comune, care începea să se destrame prin apariția unei noi instituții economico-sociale — proprietatea privată. În această fază de tranziție, pășunile au rămas încă proprietate comună, în timp ce animalele au ajuns proprietate particulară⁶⁰. Pătura șefilor de ginți a creat statul feudal, care s-a întins și în Transilvania, unde existau deja elementele organizării statale în micile voievodate ale lui Gelu, Glad, Menumorut. O dată cu venirea ungarilor, teritoriul a fost împărțit în comitate — de unde și termenul de organizație comitatensă, cu care istoricii au desemnat mai tîrziu noua instituție. Comitatul avea în centru un castel întărit, cetatea regală, unde se afla reședința comitelui sau șpanului, care era șeful administrației. Cetatea regală avea de îndeplinit o sarcină economică, asigurînd prin activitatea organelor ei strîngerea obligațiilor de pe teritoriul dependent de ea și considerat proprietatea regelui, precum și o sarcină militară de a organiza, întreține și menține o banderie care să lupte cu dușmanii din afară și care să ție la respect țărănimea din interiorul comitatului⁶¹.

Sistemul comitatens a fost impus și Transilvaniei după cucerirea ei treptată în cursul secolului al XI-lea. Aici însă cuceritorii au întîlnit și instituția de origine slavă a voievodatului, pe care nu au desființat-o, ci au preluat-o⁶². Voievodatul Transilvaniei nu cuprindea în acea vreme toată provincia, ci numai centrul ei, așezat pe valea Mureșului mijlociu. Voievodatul era împărțit în patru comitate: Alba, Turda, Tîrnava și Hunedoara⁶³. *Registrul de la Oradea* semnaleză existența voievodatului în prezența a doi voievozi: Simion, în anul 1215⁶⁴ și Neuca, în anul 1219⁶⁵. Cei doi sînt citați pentru anii respectivi și în alte documente contemporane⁶⁶. Tot în registru se vorbește, într-o însemnare din anul 1221, și de persoana locțiitorului voievodului. Acesta se numea Bocha.

⁵⁹ Cf. Béla Karácsonyi, *Istoria poporului maghiar*, partea I, Buda-pesta, 1953, p. 35.

⁶⁰ *Ibidem*, pp. 10 și 35—36.

⁶¹ Vezi Béla Karácsonyi, *op. cit.* p. 17.

⁶² Vezi N. Iorga, *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, vol. I, Bucarest, 1915, p. 59.

⁶³ Vezi L. Makkai, *Histoire de Transylvanie*, Presses Universitaires, Paris, 1946, pp. 40—42.

⁶⁴ Vezi R. O., nr. 134.

⁶⁵ *Ibidem*, 207.

⁶⁶ Cf. *Documente privind istoria Romîniei*, sec. XI, XII, XIII, vol. I, nr. 94, Transilvania p. 158; nr. 117, p. 176.

iar voievodul se numea Paul, atestat pentru 1221 și de listele dregătorilor regali⁶⁷. Instituția voievodatului își mai face remarcată prezența și prin faptul că termenul voievod, care desemna pe șeful militar-administrativ, devine nume propriu. El e întâlnit în registru la persoanele lui „Voioyoda“ comite de Dobîca⁶⁸ și la un oarecare „Voiovoda“, sutaș⁶⁹. Din comitatele voievodatului întâlnim pe cel de Tîrnave, în persoana comitelui Rafael, în anul 1214⁷⁰, comite care ar putea fi unul și același cu voievodul Rafael, citat în alte documente din 1217⁷¹. În afara voievodatului, pe teritoriul transilvan mai existau o serie de comitate, pe care registrul le menționează de multe ori în persoana comiților lor. În nord era comitatul Sătmar⁷², și părți din Comitatul Ugocea⁷³. În vest, în Crișana, era comitatul Crasna⁷⁴, comitatul Bihor⁷⁵, comitatul Zarandului⁷⁶, comitatul Aradului⁷⁷. În interiorul podișului transilvan, la nord de voievodat, erau comitatele Dobîca⁷⁸, și Cluj⁷⁹ care din secolul al XIII-lea vor trece sub autoritatea voievodului.

Toate aceste comitate, împreună cu voievodatul Transilvaniei, s-au suprapus obștilor sătești libere, care au fost deposedate de pământul lor, devenit pământul cetății regale. Pământul ajuns proprietate a regelui, reprezentat prin cetatea regală, a continuat însă să fie lucrat în comun de vechiul stăpîn colectiv, obștea, dar în folosul uzurpatorilor. De altfel în acea vreme, colaborarea familiilor de țărani era o condiție indispensabilă muncii agricole. Ciștigarea a noi suprafețe cultivabile prin defrișare nu se putea face decît prin eforturi comune⁸⁰.

Registrul de la Oradea ne pune, prin urmare, în fața unui fapt împlinit: subjugarea și totodată asimilarea obștilor sătești de către cetatea regală. Membrii obștii dependente de cetate devin *castrenses*, termen tradus în textul românesc cu „oamenii cetății“⁸¹. În noile condiții de dependență și subjugare, obștea continuă să existe, oamenii lucrează mai departe în comun un pământ care nu mai e proprietatea lor și din produsele căruia trebuie să plătească redevențele și dările necesare întreținerii aparatului de stat din cadrul cetății regale. Regimul comunitar în posesiunea pământului, concedat oamenilor cetății pentru muncă, apare cu prisosință în documentul nostru. Textul indică posesiunea co-

⁶⁷ R. O., nr. 311 și *Documente privind istoria Romîniei*, nr. 124, Transilvania, p. 180.

⁶⁸ Vezi R. O., nr. 78.

⁶⁹ *Ibidem*, nr. 212.

⁷⁰ *Ibidem*, nr. 99.

⁷¹ Vezi *Documente privind istoria Romîniei*, nr. 105, Transilvania, p. 166.

⁷² Vezi R. O., nr. 69.

⁷³ *Ibidem*, nr. 163, 171.

⁷⁴ *Ibidem*, nr. 22, 74.

⁷⁵ *Ibidem*, nr. 18, 20.

⁷⁶ *Ibidem*, nr. 70.

⁷⁷ *Ibidem*, nr. 62, 342.

⁷⁸ *Ibidem*, nr. 78.

⁷⁹ *Ibidem*, nr. 32.

⁸⁰ Cf. B. Karácsonyi, *op. cit.*, p. 36.

⁸¹ R. O., nr. 32, 49, 74.

mună a pământului cu expresii cât se poate de clare și explicite: „Au pământ comun cu oamenii cetății“ (e vorba de locuitori ai satului Nyr, azi în raionul Cehul Silvaniei)⁸²; „dînșii sînt copărtași... în pământul Kereky“ (e vorba de locuitori ai satului Săldăbăgiul de Munte, azi în raionul Oradea)⁸³. De asemenea, organizarea în obște e menționată ca atare într-un proces petrecut pe teritoriul cetății Borsod din Ungaria; „Oameni ai cetății Borsod au învinuit pe niște (oameni)...“ spunînd că fac parte din obștea lor⁸⁴. Un caz deosebit de interesant e relevat în însemnarea nr. 227, datată în anul 1217. Sătenii din Kenesy, împreună cu „toți ceilalți din comitatul Dobîca“, au învinuit pe sătenii din Pelenka pentru un pământ cuprins „cu puterea“, la care învinuire sătenii din Pelenka au răspuns „că pământul cetății este propriul lor pământ“⁸⁵. Reiese că avem de-a face aici cu două sisteme de obște: obștea sătenilor din Kenesy aservită cetății regale și obștea liberă a sătenilor din Pelenka, a căror libertate se poate deduce tocmai din revendicarea că pământul cetății e propriul ei pământ. Înseamnă deci că în prima jumătate a secolului al XIII-lea, cu toată aservirea obștilor din Transilvania, mai continuau să existe ici și colo insule de oarecare libertate, căci nu trebuie să ne închipuim că libertatea celor din Pelenka era absolută. Dacă sătenii din Pelenka vor fi izbutit să scape cel puțin o parte din pământul lor de autoritatea cetății, aceasta nu înseamnă că ei au fost scutiți de orice obligație sau servitute față de statul feudal.

Dar în afară de proprietatea sau folosința în comun a pământului, tot din exemplele de mai sus, la care se mai pot adăuga și altele, existența obștilor se deduce și din acțiunea colectivă întreprinsă în justiție de membrii comunităților sătești⁸⁶. De asemenea, și responsabilitatea pentru diferite delictе petrecute pe teritoriul comunității era tot colectivă. Din numeroasele cazuri citate de registru, menționăm unul deosebit de concludent. Un oarecare Puca din satul Buza, aparținînd comitatului Dobîca (azi în raionul Beclean), acuză pe un consătean Munkach și pe toți ceilalți consăteni „de știința și uneltirea unui omor“. La proba fierului roșu de la Oradea au fost supuși Munkach pentru sine și un altul pentru tot restul comunității⁸⁷. În cazul de față probabil că nu tot satul

⁸² R. O., nr. 220 (text latin: *se habere terram communem cum castrensibus*, cf. Karácsonyi-Borovszki, p. 235).

⁸³ *Ibidem*, nr. 351 (text latin: *se ipsos conterraneos, eos in consortium terrae praedictae*, cf. Karácsonyi-Borovszki, p. 287).

⁸⁴ *Ibidem*, nr. 272 (text latin: *illos suos esse contribules*, cf. Karácsonyi-Borovszki, p. 254).

⁸⁵ *Ibidem*, nr. 227 (text latin: *quod terra castrı et propria terra eorum esset*, cf. Karácsonyi-Borovszky, p. 238).

⁸⁶ Vezi R. O., nr. 74; vezi și nr. 220, 227, 351.

⁸⁷ *Ibidem*, nr. 262, (text latin: *Pouca de villa Buza impetiit convillanum suum nomine Munkach et omnes alios convillanos ejusdem villae de conscientia et conspiratione homicidii. Quos Mica, comes de Bichor discutiens, per pristaldum suum, scilicet: Colondum de villa Noozul, misit ad iudicium ferri candentis, ubi Munkach pro se et unus pro villanis portato ferro, justificati sunt*, cf. Karácsonyi-Borovszky, p. 251); vezi și nr. 49, 50, 163.

a fost complice cu Munkach. Totuși responsabilitatea pentru crimă a căzut asupra întregului sat.

Tot în legătură cu obștile, o altă problemă se referă la drepturile și datoriile oamenilor cetății, care erau membrii vechilor obști subjugate și asimilate organizației comitatense.

După cum am putut constata mai sus, oamenii cetății (*castrenses*) aveau personalitate juridică, adică ei apăreau în justiție ca subiecte și nu ca obiecte de drept. Iată, pe lângă cele de mai înainte, încă două exemple care înfățișează pe oamenii cetății acționând în justiție. Într-un proces din 1213, oamenii cetății Cluj, din centurionatul Agad, acuză pe doi iobagi ai unui oarecare Nicus că sînt oameni ai cetății. Acuzații, sprijiniți de stăpînul lor și de un „apărător al libertății lor“, răspund că sînt liberi⁸⁸. Observăm aici că cei doi învinuiți, deși dependenți, aveau o condiție socială superioară oamenilor cetății. În această privință atragem atenția că vom lămuri mai jos ce trebuie înțeles, pentru secolul al XIII-lea, prin termenul iobag, cu care sînt desemnați cei doi acuzați. La fel, un an mai tîrziu, „oamenii din satul Ban ai cetății Crasna, au învinuit pe niște oameni, spunînd că sînt de asemenea oameni ai cetății“⁸⁹. Acuzații se apără răspunzînd că sînt „liberi și ruteni de neam“⁹⁰. Din aceste exemple constatăm încercări ale oamenilor cetății de a aduce sau readuce și pe alții în rîndurile lor. Explicația unor atare încercări nu poate fi decît tendința oamenilor cetății de a-și ușura redevențele și slujbele datorate cetății, prin împărțirea acestora pe mai multe capete de contribuabili. Ce anume obligații materiale sau prestații aveau oamenii cetății față de cetatea regală, registrul nu dă prea multe amănunte. Avem totuși cîteva exemple care arată că oamenii cetății nu erau scutiți nici de redevențe, nici de prestații. Astfel, în 1219, locuitori ai satului Roba (azi în raionul Jibou) sînt încasați de un oarecare Voiavoda cu șase mărci. Mai departe, cei în cauză sînt arătați ca „oameni ai cetății datori să plătească darea oamenilor cetății“ lui „Voiavoda“ sutașul lor⁹¹. În altă parte, oamenii cetății sînt înfățișați cu obligația de a îndeplini anumite „slujbe“ — ce anume nu se spune — și sînt supuși centurionatului⁹². Alte procese-verbale enumeră cîteva din aceste slujbe: paza pădurii⁹³, făcutul piinii (cei în cauză fiind numiți pitari)⁹⁴, paza la temniță⁹⁵.

Pentru ca plata redevențelor și îndeplinirea prestațiilor să se facă mai ușor, oamenii cetății erau împărțiți în centurionate⁹⁶, care am văzut

⁸⁸ Vezi R. O., nr. 32.

⁸⁹ *Ibidem*, nr. 74.

⁹⁰ *Ibidem*, nr. 44.

⁹¹ *Ibidem*, nr. 212.

⁹² *Ibidem*, nr. 336.

⁹³ *Ibidem*, nr. 88 (text latin: *Custodes silvae*, cf. Karácsonyi-Borovszky, p. 184).

⁹⁴ *Ibidem*, nr. 220 (text latin: *Pistolores castri*, cf. Karácsonyi-Borovszky, p. 235).

⁹⁵ *Ibidem*, nr. 223 (*quod officium eorum esset carceres custodire*, cf. Karácsonyi-Borovszky, p. 236).

⁹⁶ *Ibidem* nr. 32, nr. 336.

mai înainte că sînt menționate și de registru. Organizarea aceasta în centurii amintește și ea de o formă mai veche de organizare a obștilor, sutele — menționată de Engels la vechii germani — formă adoptată de către statul feudal⁹⁷.

Un alt factor social important din cadrul organizației comitatense, care apare în *Registrul de la Oradea*, sînt iobagii cetății — *iobagiones castri*⁹⁸. Obligația lor principală era de ordin militar; ei formau banderile, care, întrunite, alcătuiau la rîndul lor oastea regală sau, pe plan local, oastea voievodului transilvan. Un proces-verbal îl prezintă pe „Voiavoda“, comitele de Sătmar, inspectînd „oastea sa“, formată din iobagii cetății de diferite trepte⁹⁹.

Care era condiția socială a iobagilor cetății în general? Registrul ne-o spune foarte clar într-o însemnare din anul 1213, în care un oarecare Angellus din satul azi dispărut Gyoud (raionul Carei), acuzat de iobagii cetății Szolnok de a fi de o stare cu ei, răspunde că „el este fiu de oaspe latin și cu desăvîrșire liber“¹⁰⁰. Reiese deci că iobagii cetății erau oameni dependenți. Dependența nu era însă de natură servilă, ci o dependență feudală în înțelesul clasic al cuvîntului. Ei erau, cum o arată și registrul, ostași ai regelui (*militēs regis*)¹⁰¹, subordonați comitelui cetății și prin el suzeranului suprem: regele.

În sinul categoriei sociale a iobagilor există și unele diferențieri care fac obiectul unor procese consemnate cu destulă precizie de registru. O însemnare din anul 1215 privind un conflict petrecut în cetatea Sătmar descrie cum un hotnog, doi sutași și doi iobagi au învinuit pe alți iobagi ai aceleiași cetăți, așezați în satul Guernezt (azi Tiream din raionul Carei), că „sînt iobagi ridicați din rîndurile oamenilor cetății“. Învinuiții au răspuns că sînt „iobagi naturali, adică din aceia care obișnuiesc să se numească iobagi ai sfîntului rege“¹⁰². În documentul nostru apar deci două categorii de iobagi: 1. Iobagii naturali, a căror origine — după tradiția consemnată și de registru — e din vremea lui Ștefan cel Sfînt, care i-a orînduit pentru apărarea cetăților sale și le-a dăruit pămînt, ei fiind probabil cei numiți de Simon de Keza *pauperes nobiles*¹⁰³; și 2. Iobagii cetății (*de castrensibus exempti*) proveniți din oamenii cetății — după cum le spune și numele — care beneficiază și ei de pămîntul cetății în schimbul serviciului militar prestat în garnizoana comitatului.

În afara iobagilor înregimentați în banderii în chip de cavaleri luptători, registrul mai consemnează și ierarhia șefilor militari din cetatea regală, care dețineau totodată funcții administrative și judecătorești.

⁹⁷ Vezi Fr. Engels, *Originea familiei, a statului și a proprietății private*, Editura P.M.R., 1950.

⁹⁸ Vezi R. O., nr. 31, 62, 229, 230 etc.

⁹⁹ *Ibidem*, nr. 78.

¹⁰⁰ *Ibidem*, nr. 31.

¹⁰¹ *Ibidem*, nr. 194.

¹⁰² *Ibidem*, nr. 121.

¹⁰³ Vezi G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei Romînilor*, vol. IV, *Cronica ungarilor de Simon de Keza*, București, 1935, p. 65.

Avem astfel pe pircălabul cetății (*prefectus castris*)¹⁰⁴, comandant al garnizoanei și în același timp șef al administrației. Pircălabul cetății e secundat de mai marele oștirii (*dux* sau *princeps exercitus*)¹⁰⁵, urmînd la rînd sutașii¹⁰⁵ și hotnogii¹⁰⁷. Registrul mai menționează, în afara celor de mai sus, și pe crainicul principal (*arhipraeco*)¹⁰⁸ a cărui principală atribuție era stringerea dărilor¹⁰⁹.

Interesant de urmărit sînt și relațiile dintre oamenii cetății și iobagii cetății, consemnate adesea în registru. În acțiunile de apărare a pămîntului cetății împotriva cotozirii de către marea nobilime, iobagii cetății, în frunte cu comandanții lor, stau alături de oamenii cetății. Iată un exemplu din multe altele: „Iobagii cetății Arad, anume: Basu hotnog, Nuhu, Bayr, Belche, Keleni, sutași, și toți ceilalți iobagi, împreună cu oamenii cetății au învinuit pe Gervasius din neamul Chenad, pentru pămîntul cetății numit Boseneu“ (Boseneu: azi probabil Beșenova Veche din raionul Sinnicolaul Mare, regiunea Timișoara)¹¹⁰. Tot alături de oamenii cetății stau iobagii cetății cînd e vorba de aducerea sau readucerea altora în rîndurile oamenilor cetății: „Oamenii din satul Ban ai cetății Crasna, sprijiniți de sutașul Tumpa, au învinuit pe niște (oameni) . . . spunînd că sînt de asemenea oameni ai cetății“¹¹¹. Observăm din cazurile citate că între oamenii cetății și superiorii lor, iobagii cetății, existau relații de colaborare, aceștia din urmă fiind direct interesați ca cetatea să-și păstreze pămîntul cultivabil, iar cultivatorii să fie în număr cît mai mare, pentru ca mîna de lucru să fie asigurată și dările plătite. Relațiile însă deveneau antagoniste cînd era vorba de obligațiile și prestațiile datorate de cultivatori iobagilor cetății. Am văzut mai înainte un litigiu iscat între oamenii cetății și un sutaș Voiavoda despre care textul spune clar că „a luat de la ei cît făcea darea cuvenită sau din întîmplare mai mult“¹¹². Un alt caz deosebit de caracteristic asupra antagonismului dintre cele două categorii sociale de pe teritoriul cetății regale e semnalat în comitatul Borsod (din R. P. Ungară). „O mulțime de oameni ai cetății“ — spune însemnarea — sprijiniți de doi iobagi s-au plîns la rege împotriva însuși a comitelui că „i-a asuprit cu judecăți nedrepte și cu plăți nedatorate“. De partea comitelui s-au așezat îndată „toți ceilalți iobagi, atît cei scutiți, cît și cei liberi ai sfîntului rege“, care au atras de partea lor și patruzeci de oameni ai cetății, raliați desigur de teamă. Procesul,

¹⁰⁴ Vezi R. O., nr. 112, 275.

¹⁰⁵ *Ibidem*, nr. 52, 103, 161.

¹⁰⁶ *Ibidem* nr. 229, 230, 372.

¹⁰⁷ *Ibidem*, nr. 194, 275, 287.

¹⁰⁸ *Ibidem* nr. 97, 103, 112, 369.

¹⁰⁹ Cf. T. I. M. O. A. K. O. S., *Istoria constituției și dreptului maghiar*, vol. II, ediția a II-a, Budapesta, 1903, p. 191.

¹¹⁰ R. O., nr. 62.

¹¹¹ *Ibidem*, nr. 74.

¹¹² Cf. R. O., nr. 212 la p. 12 — nota 65.

bineînțeles, s-a terminat cu victoria comitelui și iobagilor săi. Lucrurile însă n-au fost forțate prea mult: comitele la rugămintea capitlului din Oradea s-a mulțumit cu o mică amendă de 2 mărci din partea acuzatorilor săi. Pe cei doi iobagi însă, care s-au desolidarizat de cauza categoriei lor sociale așezându-se de partea asupriților, comitele i-a pedepsit cu închisoare „urmînd să stea acolo cît va voi comitele“, după cum spune foarte plastic textul¹¹³. Conflictul petrecut pe teritoriul cetății Borsod împreună cu deznodămîntul său, pitoresc descris, ne apare ca o formă a luptei de clasă care merge pînă aproape de răscoala fățișă.

Cetatea regală, așa cum a fost descrisă în paginile anterioare, nu era o instituție intangibilă, mai ales în ceea ce privește structura ei economică. Sub regele Andrei al II-lea, a cărui domnie (1205—1235) e aproape în întregime acoperită de însemnările *Registrului de la Oradea*, cetatea regală suferea un considerabil proces de slăbire sub presiunea nobilimii, care își constituia domeniile pe seama și în dauna cetății regale. Andrei al II-lea a continuat sistemul donațional al predecesorilor săi, ceea ce a dus la slăbirea mai departe a puterii regale întemeiată tocmai pe puterea economică și militară a organizației comitatense¹¹⁴. Pe de altă parte, absența regelui plecat în cruciadă în 1217 a favorizat acțiunile oligarhiei feudale de acaparare a domeniilor cetății¹¹⁵. La acest capitol, unele texte din registru sînt deosebit de concludente. Mențiunile făcute asupra încercărilor regelui care „a poruncit să se înapoieze cetăților toate pămînturile ce le fuseseră luate cu sila“ (anul 1221) reflectă situația grea în care se zbătea regalitatea¹¹⁶.

Limitîndu-ne la procesul formării domeniilor feudale, așa cum acesta e redat de *Registrul de la Oradea*, atragem atenția că documentul nostru menționează toate procedeele folosite de nobilime pentru dobîndirea și constituirea domeniilor sale. Aceste procedee erau: donația, uzurparea, cumpărarea, moștenirea. Din ele, este întilnită cu precădere uzurparea, în special cea a domeniului cetății regale. Iată cîteva exemple. În 1220 soția și fiii unui comite Andrei sînt reclamați de oamenii cetății Sătmar din satul Voda (sat azi dispărut în raionul Carei) că perpetuează o situație creată de comitele Andrei care „a cuprins din partea lor o bucată de pămînt de șapte pluguri și a alipit-o la pămîntul său de cincisprezece pluguri, pe care i-l dăruise regele Andrei“. Acuzații răspund că pămîntul e al lor „prin drept de cumpărare“¹¹⁷. Procesul se termină în favoarea familiei de nobili prin renunțarea reclamanților la acțiune, fapt deosebit de grăitor pentru stările de lucruri de atunci. Alte două cazuri sînt

¹¹³ R. O., nr. 341.

¹¹⁴ Cf. Timon Akos, *op. cit.*, p. 102.

¹¹⁵ Cf. Acsády Ignac, *Istoria iobăgiei maghiare*, ediția a II-a, Budapesta, 1944, p. 74.

¹¹⁶ R. O., nr. 317; vezi și nr. 310 și nr. 315.

¹¹⁷ *Ibidem*, nr. 287.

citare pentru anul 1219. Iobagi ai cetății Crasna, împreună cu oamenii cetății, acuză întâi pe Lula, fiul comitelui Vata, apoi pe Altus Leonardus pentru părțile lor de pământuri luate „cu puterea”. Acuzații răspund că pământurile în litigiu le aparțin prin „drept de moștenire” și, la fel ca mai sus, procesele se sfârșesc în favoarea nobililor¹¹⁸.

Exemplele citate ne demonstrează deci procedeele de dobândire și constituire a domeniului feudal. Ele ne mai dau, în cazul familiei comitelui Andrei, și relații asupra întinderii domeniului: 15 pluguri la care se adaugă 7 pluguri, prin urmare în total 22 de pluguri. În acea vreme, unitatea de măsură a suprafețelor cultivabile era plugul, reprezentând pentru oamenii vremii întinderea arată într-o zi de un plug cu 4 boi, întindere destul de variabilă, depinzând de natura pământului, de formele de relief, de intensitatea mai mare sau mai mică a muncii¹¹⁹.

Alte texte care nu sînt cuprinse în registru pomenesc de domenii mult mai mari, a căror suprafață întinsă se deduce după descrierea topografică foarte amănunțită¹²⁰. Registrul mai dă indicații asupra mărimii variabile a domeniilor feudale după prețuirea lor la operațiile de vânzare-cumpărare. În 1214, o treime dintr-un domeniu din Bihor e prețuită la 27 de mărci¹²¹, în 1229, tot în Bihor, un prediu e evaluat la 60 de mărci¹²², iar în 1234 un alt domeniu, fost al unei biserici orădene, e prețuit la 100 de mărci¹²³. Mărimea acestora se poate deduce dintr-un act contemporan unde un pământ de 4 pluguri e vîndut cu 5 mărci¹²⁴.

O altă serie de date din registru arată ce anume cuprindea domeniul: pământ de arătură, păduri¹²⁵, mori, poduri¹²⁶ (importante pentru vama percepută de pe urma folosirii lor) și desigur pășuni, livezi și vii.

De asemenea, în registru se indică și cine punea în valoare domeniul feudal. Era țărănimea aservită, obligată la redevențe și prestații. Existența ei apare în procesele-verbale menționînd așezări sătești în cuprinsul domeniilor sau prediilor¹²⁷.

În sfîrșit în ce privește regimul juridic al domeniului, acesta e dat de expresiile „drept de moștenire”¹²⁸, și „drept de cumpărare”¹²⁹. Invo-

¹¹⁸ Vezi R. O., nr. 229, 230.

¹¹⁹ *Ibidem*, nr. 1, p. 42, nota 1 (un plug = 110–150 iugăre; un iugăr = 5755 m.p.).

¹²⁰ *Documente privind istoria Romîniei*, sec. XI, XII, XIII, vol. I, nr. 39, 41,

54, Transilvania.

¹²¹ R. O., nr. 68.

¹²² *Ibidem* nr. 356.

¹²³ *Ibidem*, nr. 378.

¹²⁴ *Documente privind istoria Romîniei*, sec. XI, XII, XIII, vol. I, nr. 264,

Transilvania.

¹²⁵ R. O., nr. 68.

¹²⁶ *Ibidem*, nr. 387.

¹²⁷ *Ibidem*, nr. 91, 125, 258.

¹²⁸ *Ibidem*, nr. 229, nr. 230.

¹²⁹ *Ibidem*, nr. 287, nr. 342.

care a unor asemenea drepturi arată că domeniul feudal în Transilvania, ca și în Ungaria de altfel, era stăpînit în deplină proprietate, ceea ce înseamnă că el putea fi lăsat moștenire, vîndut, cumpărat. Numai în caz de deces fără moștenitori sau în caz de delict grav — atestat și de registru — domeniul revenea regelui.

În legătură cu formarea domeniului feudal, analizată mai sus, trebuie văzută și constituirea ordinului nobiliar. În primul rînd apare nobilimea de funcții: comiții de comitat, comiții curiali, comandanții militari de rang superior, din abundență menționați de registru, a căror subordonare strînsă față de autoritatea regală, prin organizația comitatensă, continuă să existe încă. Această subordonare începe totuși a fi serios zdruncinată de slăbirea puterii regalității.

Afară de nobilimea de funcții, în registru e semnalată foarte frecvent și o altă categorie de nobili: foștii dregători, membrii familiilor acestora, membrii păturilor superioare din fostele ginți. Din toți aceștia răsar uzurpatorii domeniului cetății regale și membrii viitorului ordin nobiliar care își va afirma tot mai mult independența față de rege. În registru unii din ei sînt denumiți doar cu titlul de comite (comitele Clement, comitele Boc etc.) fără specificarea comitatului¹³⁰. Ei pot fi foștii comiți de comitat care, deși pierd funcția, continuă să păstreze titlul. Alteori sînt desemnați prin calitatea pe care o au ca membri ai unei familii nobiliare ca: „Lula, fiul comitelui Vata“¹³¹ sau soția și fiii comitelui Andrei de mai înainte¹³², toți cotropitori ai pămînturilor cetății. Pentru unele persoane nobile mai întîlnim titlul de *dominus* == stăpîn, ca: *domina* (doamna) Macya, soție de comite¹³³ sau doamna Eufemia¹³⁴. Alți nobili mai sînt desemnați și prin apartenența la un neam vechi de nobili: Gervasius din neamul Chenad¹³⁵, Crachinus din neamul Cupulon (Kaplyon)¹³⁶ etc. În sfîrșit, o ultimă categorie de nobili sînt persoanele arătate ca avînd în subordine grupuri întregi de oameni dependenți: Privart cu 11 iobagi, care e și rudă cu doi comiți¹³⁷. Petru cu 7 iobagi¹³⁸ sau Martin avînd în dependență 6 iobagi¹³⁹. În toate aceste cazuri din urmă, iobagii nobililor sînt implicați în acțiuni de tîlhărie, ceea ce ne face să presupunem că ei erau înarmați și astfel formau trupe particulare ale stăpînitorilor lor. Acești stăpîni sînt arătați uneori ca substituindu-se justiției regale. Astfel, doi oameni, dintre care unul e numit domnul (*dominus*) Farcas,

¹³⁰ Vezi R. O., nr. 27, nr. 82.

¹³¹ *Ibidem*, nr. 229.

¹³² *Ibidem*, nr. 287.

¹³³ *Ibidem*, nr. 184.

¹³⁴ *Ibidem*, nr. 75, nr. 79, nr. 97.

¹³⁵ *Ibidem*, nr. 62.

¹³⁶ *Ibidem*, nr. 9.

¹³⁷ *Ibidem*, nr. 154.

¹³⁸ *Ibidem*, nr. 133.

¹³⁹ *Ibidem*, nr. 185.

sînt judecați de comitele Boc, stăpînul lor¹⁴⁰. La fel se erijează în judecători ai oamenilor lor un oarecare Iordan¹⁴¹ și „Lula“, fiul lui „Vata“ desemnat ca stăpîn (*dominus*)¹⁴², putînd fi una și aceeași persoană cu „Lula, fiul comitelui Vata“, cotropitor al pămîntului cetății Crasna¹⁴³. Din exemplele citate ni se schițează, așadar, citeva din trăsăturile principale ale tipului feudalului clasic: acaparator de pămînturi, posesor de trupe particulare, fără de care n-ar fi putut cuprinde „cu puterea“ pămînturile cetății, și judecător al celor dependenți de el.

După nobili, iobagii cetății și oamenii cetății, în registru se mai întîlnesc și alte categorii sociale.

O primă categorie de care ne vom ocupa sînt oamenii ziși „liberi“, printre care se află și oaspeții. Caracteristicile acestora după registru sînt următoarele: 1) libertatea de strămutare (un oarecare Figmoz eliberat din starea de slugă e denumit domnul — *dominus* și se poate așeza oriunde vrea)¹⁴⁴; 2) impozitul denumit *dinarii liberi*. (Oameni acuzați ca supuși centurionatului și datori la aceleași slujbe cu oamenii cetății, răspund că „sînt datori cu dinarii liberi“)¹⁴⁵; 3) puternica rezistență opusă încercărilor de a fi trecuți în categoria inferioară a oamenilor cetății, rezistență motivată prin originea străină („ruteni de neam“, „fii de oaspeți boemi“, „fiu de oaspe latin“)¹⁴⁶ sau pur și simplu prin afirmația celui în cauză că „este liber cu desăvîrșire“¹⁴⁷. De asemenea, e interesant că și iobagii dependenți de anumite persoane nobile se consideră tot liberi față de oamenii cetății. Așa se întîmplă cu niște iobagi ai lui Nicus, care, acuzați de oamenii cetății Cluj că sînt de o stare cu ei, răspund că: „dînșii sînt cu toții liberi“¹⁴⁸. Înseamnă deci că iobagii dependenți de nobili particulari nu trebuie considerați ca persoane de condiție servilă. De altfel, în sprijinul acestei caracterizări aducem și termenul de *dominus*, tradus clar prin stăpîn sau domnul, cu care sînt desemnați unii dintre ei ca: „domnul Farcaș“ de mai sus, iobag al comitelui Boc sau „domnul Mox“, iobag al unuia Cosuma¹⁴⁹, „domnul Tochi“, iobag al lui Ștefan¹⁵⁰ și „domnul Teugurd“, iobag al lui Iacint¹⁵¹. La fel cu acești iobagi credem că pot fi considerați și „slujitorii“¹⁵², cutărei sau cutărei persoane care nu poate fi decît nobilă, chiar dacă uneori această calitate e omisă. Pentru a încheia cu acest capitol, credem că iobagii

¹⁴⁰ R. O., nr. 82.

¹⁴¹ *Ibidem*, nr. 17.

¹⁴² *Ibidem*, nr. 17.

¹⁴³ *Ibidem*, nr. 229.

¹⁴⁴ *Ibidem*, nr. 66.

¹⁴⁵ *Ibidem*, nr. 336.

¹⁴⁶ *Ibidem*, nr. 74, 127, 16, 31.

¹⁴⁷ *Ibidem*, nr. 165.

¹⁴⁸ *Ibidem*, nr. 32.

¹⁴⁹ *Ibidem*, nr. 11.

¹⁵⁰ *Ibidem*, nr. 10.

¹⁵¹ *Ibidem*, nr. 42.

¹⁵² *Ibidem*, nr. 77, 184.

dinafara organizației comitatense, la fel ca și slujitorii, nu pot fi priviți pentru vremea de care ne ocupăm decît ca niște vasali ai nobililor, avînd față de aceștia obligații de natură militară. Mai avem încă pînă la timpurile cînd termenul de „iobag“ va deveni sinonim cu cel de șerb — cea mai oropsită categorie socială a evului mediu. În prima jumătate a secolului al XIII-lea, în rîndurile iobagilor intră toți oamenii dependenți, dar nu de condiție servilă, începînd cu marii dregători ai regatului și terminînd cu vasalii nobililor, vasali dintre care unii pot fi ei înșiși mici nobili.

O altă categorie socială consemnată de *Registrul de la Oradea* e aceea desemnată prin expresia „omul lui cutare sau cutare“. Comiți¹⁵³, iobagi ai cetății¹⁵⁴, preoți¹⁵⁵ și alții nedeseznați¹⁵⁶, dar de condiție superioară, din moment ce recurg la un atare procedeu, sînt semnalati la proces ca înlocuiți de oamenii lor atunci cînd e vorba de îndeplinit durerioasa probă a fierului roșu. Acești oameni sînt indicați simplu: „omul lui Antoneu“, iobag din *Novum Castrum*¹⁵⁷ sau „omul lui Dirsig“ din satul *Dirsig*¹⁵⁸ (sat dispărut în raionul Șimleul-Silvaniei). Ei nu pot fi decît persoane de condiție servilă asupra cărora stăpînii lor au drepturi probabil nu prea diferite de drepturile de proprietate. Și cu aceștia, iată-ne ajunși pe treptele cele mai de jos ale ierarhiei sociale din Transilvania, dintre care unele abia au depășit robia, iar altele reprezintă însăși robia.

Vom vorbi în rîndurile următoare de libertini, dușnici și slugi sau robi.

Despre libertini sau liberti, registrul conține numeroase referințe. În 1214 un pămînt e cumpărat cu cei „doi libertini aflători pe pămîntul acela¹⁵⁹. Un alt caz din 1216 pomenește de fuga a nouă libertini la oamenii cetății Bihor. Stăpînii îi reclamă, începe procesul și în cele din urmă făgăduiesc „să nu pună pe libertinii primiți (înapoi) într-o stare inferioară condiției lor, ci să-i păstreze în aceeași stare, adică a libertinilor“, cu alte cuvinte să nu-i reducă din nou la robie¹⁶⁰. Este semnificativ și faptul că registrul nu arată nicăieri pe libertini acționînd în justiție ca reclamanți împotriva stăpînilor lor. Ei nu apar decît învinuiți de aceștia că au încercat să scape de starea de libertini. Reiese deci că libertinii erau o categorie socială nu prea îndepărtată de robie. Ei erau legați de pămîntul pe care-l munceau și puteau fi vînduți cu el. De altfel interzicerea dreptului de strămutare a libertinilor mai apare și într-o însemnare care, consemnînd eliberarea unor libertini, spune că au căpătat „libertatea de a se așeza oriunde vor voi...“¹⁶¹.

¹⁵³ R. O., nr. 327, 350, 325.

¹⁵⁴ *Ibidem*, nr. 120.

¹⁵⁵ *Ibidem*, nr. 264.

¹⁵⁶ *Ibidem*, nr. 100, 245, 276, 309.

¹⁵⁷ *Ibidem*, nr. 4.

¹⁵⁸ *Ibidem*, nr. 29.

¹⁵⁹ *Ibidem*, nr. 68.

¹⁶⁰ *Ibidem*, nr. 161.

¹⁶¹ *Ibidem*, nr. 382.

Dușnicii sînt o altă categorie de liberi, dăruiți bisericii cu prilejul eliberării lor. Un proces-verbal pomenește de un oarecare Augustin mort fără moștenitori, care „a lăsat o slugă a sa cu numele Paul mînăstirii Sf. Ioan Botezătorul (lingă Oradea — *n. n.*), drept dușnic de pomeneire ca să dea bisericii în fiecare an o oaie bună, treizeci de pîini, cinci vedre de bere și să nu fie dator să slujească nici bisericii nici altcuiva, cu nimic altceva¹⁶². Reținem deci că dușnicii sînt robi eliberați și aserviți unei biserici, care aveau fixate în scris cantitatea și felul produselor ce constituiau obligațiile lor. De asemenea, le era fixată și data precisă a predării acestor redevențe: 29 septembrie¹⁶³. În libertini ca și în dușnici trebuie să vedem forme ale șerbiei clasice, care se va dezvolta în secolele următoare pe teritoriul Transilvaniei sub numele de iobăgie.

Robii, sau slugile în traducerea registrului, reprezintă categoria socială cea mai oropsită din Transilvania secolului al XIII-lea. Pentru reconstituirea vieții slugilor, *Registrul de la Oradea* e un izvor cu informații deosebit de interesante. După registru, izvoarele robiei sînt: 1) condamnarea în justiție (un oarecare om dovedit de furt prin proba fierului roșu e vîndut cu toată familia)¹⁶⁴; 2) căsătoria cu o slugă¹⁶⁵; 3) zălogirea din cauza sărăciei (Hagya, om al cetății Cluj, neavînd bani pentru plata unei amenzi, rămîne zălog cu familia sa pînă ce se va putea răscumpăra)¹⁶⁶.

Slugile formează obiectul a diferite tranzacții de vînzare-cumpărare sau sînt obiecte de furt (răpiri). De pildă, două slujnice, opt boi arători, treizeci de oi și un cal au fost prețuite la 10 mărci¹⁶⁷, sau o familie de slugi — trei persoane — a fost vîndută pentru 6 mărci și o vacă¹⁶⁸. În ce privește răpirile, întîlnim deseori însemnări care vorbesc de slugi luate „cu puterea” și formînd prin aceasta obiecte de proces¹⁶⁹.

Sînt întîlnite însă și procese cînd sluga figurează ca acuzată, mai ales pentru furt. În aceste cazuri robul se apără și poartă fierul roșu la fel ca și alți oameni de condiție superioară¹⁷⁰. Iese deci în evidență și aceasta este esențialul că, prin acordarea dreptului de apărare, capacitatea juridică a slugii era în creștere, fapt care o deosebea radical de sclavul antic.

De altfel și mărturiile din registrul despre gospodăria slugii, care ne amintește de *servi casati* din epoca merovingiană, dovedesc și ele că sluga se ridică treptat, dar foarte încet, pe o treaptă superioară, pierzîndu-se în cele din urmă în marea masă a șerbilor.

¹⁶² R. O., nr. 364.

¹⁶³ *Ibidem*, nr. 361. 379.

¹⁶⁴ *Ibidem*, nr. 54.

¹⁶⁵ *Ibidem*, nr. 144.

¹⁶⁶ *Ibidem*, nr. 388.

¹⁶⁷ *Ibidem*, nr. 2.

¹⁶⁸ *Ibidem*, nr. 353.

¹⁶⁹ *Ibidem*, nr. 96. 136.

¹⁷⁰ *Ibidem*, nr. 38. 87. 95. 118. 182.

Slugile nu se resemnau cu starea în care se aflau. Uneori ele fugeau, determinînd pe stăpîni să ceară concursul justiției feudale pentru readucerea lor la vechiul domiciliu. Astfel, un oarecare Jacou a învinuit pe Cheka „de ascunderea unei slujnice care a fugit de la el”¹⁷¹ sau un altul a prins „pe sluga sa... care fugise de la el”¹⁷².

Eliberarea din condiția de slugă se făcea fie în mod solemn pentru fapte deosebite (cazul meșterului Tecus care a deschis la Oradea mormîntul regelui Ladislau)¹⁷³, fie prin răscumpărare — cazul cel mai frecvent (de exemplu o familie de slugi din trei persoane e răscumpărată pentru 6 mărci și un fertun)¹⁷⁴.

Justiția feudală oglindită în registrul de la Oradea. Fiind un document emis de un for judecătorec, *Registrul de la Oradea*, așa cum s-a amintit la început, ne dă cele mai numeroase și mai complete informații asupra modului cum era aplicată justiția feudală în Transilvania.

Instanțele judecătorești erau multe la număr și variate. Ele pot fi împărțite în trei mari categorii: 1) instanțele puterii centrale de stat; 2) instanțele eclesiastice; 3) instituțiile juridice particulare. În rîndul instanțelor puterii centrale găsim: tribunalul regal în frunte cu regele¹⁷⁵ care adesea delegă exercițiul judecării comitelui palatin¹⁷⁶ sau judeului curții¹⁷⁷; tribunalul voievodal al Transilvaniei cu voievodul¹⁷⁸ și vicevoievodul¹⁷⁹, tribunalele de comitate cu comiții¹⁸⁰ și comiții curiali¹⁸¹. Mai sînt semnați și niște judecători speciali, bilocii regali¹⁸², care judecau de obicei în prezența comiților sau comiților curiali. Apar de asemenea și unele instanțe pur nobiliare, formate din trei sau patru comiți fără a li se indica apartenența de cutare sau cutare comitat¹⁸³. Apariția acestora poate fi un indiciu al creșterii puterii nobililor, care încep să constituie foruri judecătorești în afara organizației comitatense. Curțile de judecată nobiliare, în timpul dezordinii feudale din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, vor deveni instituții judiciare obișnuite și funcționarea lor va fi sancționată de diplomele regale¹⁸⁴.

A doua categorie de instanțe judecătorești erau cele eclesiastice, alături de care punem și instanțele mixte formate din clerici și laici¹⁸⁵. Ele

¹⁷¹ R. O., nr. 101.

¹⁷² *Ibidem*, nr. 343.

¹⁷³ *Ibidem*, nr. 352.

¹⁷⁴ *Ibidem*, nr. 375.

¹⁷⁵ *Ibidem*, nr. 377, 378.

¹⁷⁶ *Ibidem*, nr. 19, 27, 89.

¹⁷⁷ *Ibidem*, nr. 373, 374.

¹⁷⁸ *Ibidem* nr. 134 (voievodul Șimion); nr. 207 (voievodul Neuca).

¹⁷⁹ *Ibidem*, nr. 311 (Bocha locțiitorul voievodului Paul).

¹⁸⁰ *Ibidem*, nr. 22, 32, 47, 52, 69 etc.

¹⁸¹ *Ibidem*, nr. 24, 31, 34, 37 etc.

¹⁸² *Ibidem*, nr. 21, 26, 40, 108, 118, 182.

¹⁸³ *Ibidem*, nr. 310, 315.

¹⁸⁴ Vezi *Documente privind istoria Romîniei*, sec. XI, XII, XIII, vol. II, nr. 397, Transilvania, pp. 361—363. Cf. L. Makkai, *op. cit.*, pp. 86—88.

¹⁸⁵ *Ibidem*, nr. 12, 23, 33, 94 (instanțe eclesiastice); nr. 184, 322 (instanțe mixte din clerici și laici).

judecau nu numai procese de natură religioasă — vrăjitorii, conflicte în legătură cu căsătoria¹⁸⁶, ci și procese de competență instanțelor laice: furturi, omoruri, păgubiri, litigii de pământ¹⁸⁷. De asemenea se observă că instanțele eclesiastice judecau nu numai în procese în care erau amestecați clerici, ci și în procese cu împiciniți laici¹⁸⁸. Explicația prezenței clericilor ca judecători o găsim în poziția dominantă a bisericii în evul mediu, exercitată prin amestecul permanent al acesteia în toate instituțiile vremii. De altfel, întregul cuprins al *Registrului de la Oradea* și faptul că a fost redactat într-o instituție eclesiastică sînt cele mai bune mărturii pentru a dovedi poziția dominantă a bisericii în societatea medievală.

Alături de instituțiile juridice centrale și eclesiastice, *Registrul de la Oradea* consemnează și o serie de instituții juridice particulare. Erau, în primul rînd, curțile de judecată ale stăpînilor de domenii care judecau pe oamenii dependenți de ei, formînd în felul acesta jurisdicția seniorială¹⁸⁹. După cum reiese din registru, curțile de judecată senioriale erau puțin numeroase, în raport cu extinderea pe care au luat-o în alte țări ale Europei feudale. Puterea centrală de stat din Ungaria a împiedicat o asemenea extindere, expresie a celei mai largi și mai profunde fărîmîțări politice, care, în regatul arpadian, nu s-a manifestat ca în Franța sau Germania secolelor X—XII.

A doua categorie de instituții juridice particulare menționate de documentul nostru au fost instanțele de judecată satești. Vedem cum sâtenii din satul Vaida-Cămăraș (azi sat în raionul Cluj) au ca judecător pe „Chepa judele lor”¹⁹⁰, iar sâtenii din Bervenii (azi sat în raionul Bervenii) pe „judele lor Vulchi”¹⁹¹. Credem că prezența juzilor satești poate constitui un argument în favoarea continuității existenței pe teritoriul Transilvaniei a vechilor instituții cneziale izvorite din sinul obștilor romino-slave, care populau provincia înainte de cucerire și care își duceau viața mai departe sub stăpînirea arpadiană.

Registrul de la Oradea ne mai dă o serie de informații deosebit de interesante asupra procedurii folosite de justiția feudală în vederea stabilirii vinii. Vom vedea că și în Transilvania ca de altfel în toată Europa medievală, justiția urma, în materie de procedură, o concepție diametral opusă celei din dreptul roman bazată pe probe scrise și pe o interpretare rațională a cauzei aflată în judecată¹⁹². Acuzații, după ce li se lăsa un răgaz de maximum șapte termene¹⁹³, trebuiau să se prezinte la Oradea, pentru a fi supuși judecății lui Dumnezeu (ordaliei), care în-

¹⁸⁶ *Documente...* nr. 12, 33 (vrăjitorie; nr. 23, 169 (processe în legătură cu căsătoria).

¹⁸⁷ *Ibidem*, nr. 30, 174, 342, 355, 379 (printre împiciniți se află și clerici).

¹⁸⁸ *Ibidem*, nr. 43, 137, 142, 144 (împiciniți exclusiv laici).

¹⁸⁹ *Vezi R. O.*, nr. 14, 17, 82, 149.

¹⁹⁰ *Ibidem*, nr. 65.

¹⁹¹ *Ibidem*, nr. 41.

¹⁹² Cf. Charles Seignobos, *Le régime féodal*, în Lavisser-Rambaud, *Histoire générale*, tome II, p. 55.

¹⁹³ *Vezi R. O.*, nr. 116, 159.

semna chemarea intervenției divine pentru lămurirea vinovăției sau nevinovăției unui acuzat. În registru, judecata lui Dumnezeu se prezenta sub două forme: proba fierului roșu și jurământul pe mormântul de la Oradea al regelui canonizat Ladislau. Marea majoritate a cazurilor consemnate de registru atestă folosirea probei fierului roșu care avea loc în fața bisericii episcopale din Oradea. De altfel unul dintre principalele merite ale registrului e tocmai faptul că el constituie un izvor istoric deosebit de prețios pentru studierea aplicării ordaliei pe teritoriul țării noastre.

Cum a ajuns ordalia, în speță proba fierului roșu, în Transilvania¹⁹⁴? Răspunsul nu poate fi dat direct, dar poate fi întrevăzut. Astfel, în unele procese-verbale e întâlnită expresia *ad praudam... misit Varadinum*¹⁹⁵. Cuvântul *prauda*, care este de fapt slavul *pravda* (dreptate), poate fi o indicație că ungarii au luat proba fierului roșu de la slavi. Despre slavi știm cu certitudine că foloseau proba fierului roșu, deoarece e atestată în primul cod scris *Ruskaia Pravda*, alături de proba apei clocotite¹⁹⁶. Ținând seama deci că ordalia era cunoscută de către ruși, poloni, cehi, că la organizarea bisericii ungare a contribuit clerul boem, că dispozițiile pentru efectuarea ordaliilor corespund în mod surprinzător cu cele din Boemia și Moravia și că termenii slavi întâlniți în registru conțin esența juridică a instituțiilor similare din țările slave, nu credem că greșesc cei care sînt de părere că ungarii au preluat instituția ordaliilor de la slavii în mijlocul cărora s-au așezat la venirea lor în Panonia¹⁹⁷. Ordaliile au căpătat apoi și consacrarea legală în decretalele regilor arpadieni¹⁹⁸.

După ce am schițat modul în care ar fi putut pătrunde proba fierului roșu în Transilvania, ne rămîne de văzut modul în care era pusă în practică. *Registrul de la Oradea* cuprinde ca o introducere ritualul,

¹⁹⁴ Interesantă este și o însemnare postumă a lui N. Iorga, *Un străvechi obicei juridic la Romîni*, în *Revista Istorică* XXVIII nr. 1–2 1942, pp. 48–49. Autorul pornește de la expresia „nu-mi bag mîna în foc” care se păstrează în Ardeal și Moldova. După ce definește ordalia ca „proba adevărului prin înfruntarea suferinței fizice, fără a se resimți”, Iorga afirmă că acest obicei este „o străveche tradiție arică cunoscută sub diferitele ei forme de manifestare la Celți, Germani și Slavi”. Expresiile „a trece prin foc și apă” și cea amintită mai sus nu sînt dovezi suficiente pentru a susține ipoteza că ele vin de la daci și păstrează în „aceste părți carpato-dunărene” amintirea ordaliilor. De asemenea după cum se va vedea, nici afirmația că „proba focului nu este un obicei slav”, iar „ungurii au luat obiceiul de la germani”, nu este exactă. În schimb teza că „ungurii din Ardeal l-au transformat (obiceiul) de la noi” (de la romîni) poate fi luată în considerare dacă se ține seamă de conviețuirea romîno-slavă.

¹⁹⁵ Vezi R. O., nr. 9, 10, 14.

¹⁹⁶ Vezi Rodolphe Dareste, *Etudes d'histoire du droit*, Paris, 1889, pp. 216–217. Cf. și I. Sabău, *op. cit.*, p. 626.

¹⁹⁷ Cf. D. D. Mototolescu, pp. 34–38.

¹⁹⁸ S. L. Endlicher, *op. cit.* În *S. Ladislai regis, decretum I*, p. 370 se vorbește de proba fierului și apei care trebuie să aibă loc în fața a trei martori. În *Decretum Colomani regis*, p. 363, se stabilește că proba fierului sau a apei nu poate avea loc decît într-o reședință episcopală. În cazul nostru, Oradea îndeplinea această calitate.

tipicul și rugăciunile, care se desfășurau înaintea fiecărui proces și care pregătea sufletește pe acuzații ce urmau să îndure ordalia¹⁹⁹. Din acest tipic sau *ordine judiciorum dei* — termenul medieval sub care sînt cunoscute aceste ritualuri — reiese importanța pe care o acorda biserica sistemului de judecată cu ajutorul ordaliilor. Rugăciunile rostite cu acest prilej invocau „harul divin ca să se coboare în bucata de fier... ca să fie sfințit și consacrat pentru ca... să se arate credincioșilor... adevărul dreptei... judecări“.

Ceremonia cuprindea o rugăciune, binecuvîntarea episcopului asupra fierului și slujba propriu-zisă a judecării fierului roșu oficiată, normal, de un preot obișnuit. Slujba începea în biserică și continua afară, în fața ei — locul unde se desfășura proba — terminîndu-se cu împărțirea acuzatului. După împărțășanie, preotul, cu crucea și apa sfințită, ieșea din biserică. Acolo, în fața mulțimii se desfășura spectacolul propriu-zis al probei. După rostirea altor trei rugăciuni, acuzatul apuca fierul înroșit, rostind și el o scurtă rugăciune în care declara că nu a făcut uz de nici o vrăjitorie și nu a folosit puterea ierburilor. După aceea mina acuzatului era bandajată și sigilată pentru cîteva zile. La expirarea termenului, bandajul era desfăcut și se cerceta plaga, al cărui stadiu de vindecare făcea dovada vinovăției sau nevinovăției acuzatului.

Din textul rugăciunilor se desprinde mentalitatea plină de naivitate a societății timpului, încrezătoare în verosimilitatea ordaliei. Iată, de pildă, ce se spune în ultima rugăciune: „astfel acela care nevinovat fiind de vina ce se judecă acum ar pune mina pe acest fier înroșit în foc, ajutat de puterea ta neînvingă, să și-o tragă în apa de acolo sănătoasă și nevătămată, și focul să nu aibă puterea de a-l vătăma în trupul său pe unul pe care conștiința sa nu-l invinuiește în suflet de făptuirea acestei vini“. Am citat acest text tocmai pentru a sublinia concepțiile superstițioase ale oamenilor medievali, care credeau că totul — inclusiv justiția — e condus și determinat de forțele supranaturale. Vom vedea la desfășurarea propriu-zisă a ordaliei, relatată la numeroasele cazuri din registru, cum superstițiile și naivitatea celor mulți serveau de minune intereselor unui mic grup de oameni — clerici sau laici — care formau clasa dominantă.

În sfîrșit, în rugăciunile de la începutul registrului găsim de cîteva ori aluzii referitoare la folosirea ierburilor și vrăjilor. Mulți din oamenii supuși judecării fierului roșu credeau că, folosindu-se de vrăji sau de ierburi, vor putea obține o vindecare mai rapidă a arsurii. Se pare că procedeul e des întrebuintat, pentru că altfel n-ar fi condamnat de cîteva ori în rugăciuni.

Ordaliile au fost larg răspîndite în evul mediu, aplicarea lor fiind patronată de biserică pînă la mijlocul secolului al XIII-lea, cînd papii Honoriu III și Grigore IX au interzis participarea preoților la aceste

¹⁹⁹ Vezi R. O., pp. 37—41 ceremonialul îndeplinit la aplicarea probel fierului roșu.

proces. În Ungaria ele au fost interzise în anul 1279 într-un sinod ținut la Buda, an în care desigur că ele au încetat să se mai practice și la Oradea²⁰⁰.

La proba fierului roșu, teoretic era supusă toată lumea de la robi pînă la nobili²⁰¹. Practic însă, oamenii de condiție superioară trimiteau un reprezentant care purta fierul în numele lor²⁰². Reprezentant mai trimiteau și împričinați colectivi — comunitățile²⁰³. În ce privește deznodămîntul probei fierului roșu, o examinare atentă a cazurilor ne duce la concluzia că această probă era nu numai arbitrară²⁰⁴, dar că majoritatea celor care se disculpau — în procesele cu împričinați de condiție socială diferită — erau oamenii de condiție superioară²⁰⁵. Atît din cauza arbitrarului ordaliei, cît și din cauza caracterului ei vădit de clasă, oamenii de jos preferau să nu se supună probei²⁰⁶. Formele de eludare consemnate

²⁰⁰ *Révai Nagy Lexikon*, vol. 10, p. 672 (Istenitelek).

²⁰¹ *Ibidem*, nr. 9: fierul e purtat de Crachinus din neamul de nobili Kaplyon (în registru: Cupulon); nr. 275: Absolon din neamul nobiliar Katha (în registru Ratha) se pregătește să poarte fierul după ce a postit trei zile; proba nu mai are loc deoarece adversarii săi își retrag acuzația.

²⁰² *Vezi R. O.*, nr. 184, nr. 318, nr. 322.

²⁰³ *Ibidem* nr. 74: oamenii cetății Crasna din satul Ban, pentru a demonstra că „sînt (oameni) liberi și ruteni de neam“ aduc „apărător al libertății lor pe unul cu numele Chedur“, care să poarte fierul în numele lor. *Vezi și nr. 220 și nr. 227.*

²⁰⁴ Arbitrarul probei reiese cu prisosință la nr. 56. Din patru inși — frați între ei — învinuiți de tilhărie, trei își dovedesc nevinovăția și unul își arde mîna.

²⁰⁵ La următoarele procese: furt, nr. 7, 9, 18, 20, 84, 172, 209, 251, 237, 334, 305; păgubire: nr. 309, 327, 338; tilhărie: nr. 185; omor: nr. 350, 98, 152, 205. rănire-păgubire: nr. 374; vrăjitorie: nr. 183; ademenitor de slugi: nr. 318; abuz de putere: nr. 198 (total: 23), oamenii de condiție superioară se dezvinovătesc, iar la următoarele procese: furt: nr. 57, 86, 108, 265, 325; păgubire: nr. 308; omor: nr. 205, 210; vrăjitorie: nr. 33 (total: 9), oameni de condiție inferioară se dezvinovătesc.

²⁰⁶ E demn de relevat că istoricul maghiar Marczali, în *A magyarok a honfoglalás korában*, vol. II, p. 364, vorbește de caracterul de clasă al probei. El scrie textual: „în toate aceste cazuri (din registru — *n.n.*) proba de foc se săvîrșește în favorul domnilor. Aceasta însă, după cum arată dese procese, n-a putut să dărîme părerea că ei sînt prădătorii averii publice și oprimatorii săracimii“. (Citat de Russu-Șirianu în *Iobăgia*, p. 133). Considerații asemănătoare face și Russu-Șirianu, *op. cit.*, pp. 130—131. Contradicțiile dintre diferitele pături sociale scoase în evidență de ordalie sînt menționate și de I. Sabău în recenta sa lucrare — p. 632 — citată în studiul de față. De asemenea, I. Sabău semnalează pe bună dreptate, în *op. cit.*, p. 639, și caracterul arbitrar al probei, arătînd că plaga rezultată din ardere putea fi influențată de gradul de încălzire a fierului, precum și de rezistența și tăria corporală a acuzaților. Nu putem fi însă de acord cu afirmațiile sale categorice că la proba fierului nu erau supuse decît păturile sociale de mijloc și de jos (pp. 631—632) și că slujbașii regali, comiți, comiți curiali etc. apar numai ca acuzaatori. Am văzut că la nr. 9 și 275 fierul e purtat sau trebuie să fie purtat și de nobili, iar la nr. 341, de exemplu, semnalăm că acuzat e însuși Demetriu comitele cetății Bursud (comitatul Borsod). Aici — la nr. 341 — într-adevăr comitele Demetriu scapă de acuzație, nemaiîntind parte la jurămîntul judiciar, datorită renunțării acuzaților, dar nu e mai puțin adevărat că, deși slujbaș regal, el poate apărea ca acuzat. Așadar, pentru mai multă rigurozitate, conformă de altfel cu faptele citate de registru, credem că I. Sabău ar fi trebuit să arate comparativ cazurile în care justiția făcea dreptate oamenilor de condiție inferioară și cazurile inverse, în care dreptatea

de registru erau: neprezentarea la judecată²⁰⁷; refugiarea temporară în biserică²⁰⁸; ruperea bandajului și îngrijirea rănii²⁰⁹. Pentru cazul fugii în biserică, găsim în registru o pedeapsă foarte gravă: delicventul era vîndut ca rob împreună cu toată familia²¹⁰.

O altă formă a ordaliei — consemnată în registru — era jurămîntul pe mormîntul de la Oradea al regelui canonizat Ladislau. Această formă e cunoscută sub numele de „jurămîntul judiciar“. Procedura folosită la luarea jurămîntului judiciar era mult mai simplă decît la proba fierului roșu. Totul consta în rostirea unei formule de jurămînt de către acuzat sau sprijinatorii săi — jurătorii — formulă în care era cuprinsă negarea vinii. Iată un caz tipic: „...sus-zisul Laurențiu s-a învoit... să înapoieze fratelui său Nicolae, sluga pe care i-o cerea, dacă acesta va jura. Dacă nu va jura, sluga să i se înapoieze lui, adică lui Laurențiu“²¹¹. Prin urmare, esența jurămîntului judiciar consta în curajul pe care îl avea reclamantul sau reclamatul să jure. Spre deosebire de proba fierului, jurămîntul judiciar era un mijloc de procedură rezervat mai mult membrilor clasei dominante — laici sau clerici²¹². Astfel ei erau scutiți de prejudiciile aduse integrității fizice de aplicarea probei fierului. În *Registrul de la Oradea* sînt menționate cazuri sugestive din care reiese folosul pe care jurămîntul la mormîntul regelui Ladislau îl aducea nobililor în procesele legate de lupta pentru pămînt²¹³. Jurămîntul judiciar era prestat fie direct de împiricinați²¹⁴, fie de un număr oarecare de sprijinatori ai acestora, așa-numiții jurători²¹⁵. În sfîrșit, caracterul vîdit de clasă al jurămîntului judiciar e dat și de regula generală că robii nu pot jura nici în calitate de jurători, nici în calitate de împiricinați. Toate procesele-verbale din registru nu pomenesc nici un caz de rob aflat în una din aceste două posturi.

În ce privește penalitățile aplicate pentru diferite infracțiuni, registrul nu ne-a lăsat prea multe informații, deoarece administrarea pedepselor nu intra în atribuțiile capitlului orădan. Totuși sînt și unele procese-verbale care consemnează pedepse: spinzurătoare pentru furt²¹⁶; arderea pe rug pentru vrăjitorie²¹⁷; vînzarea ca rob pentru fugă în bise-

revenea celor de condiție superioară. Și procedînd astfel ar fi găsit destule exemple din care să rezulte că de cele mai multe ori dreptatea era de partea oamenilor de condiție superioară (vezi nota 4).

²⁰⁷ Desprindem următoarele cazuri: 1) acuzatul nu se prezintă (nr. 69, 81, 108, 116, 119); 2) acuzatorul nu se prezintă (nr. 44, 55, 112); 3) acuzatorul renunță la efectuarea probei (nr. 21, 31, 32, 35).

²⁰⁸ Vezi R. O., nr. 38, 54, 93, 95, 235, 240, 257, 263, 286, 296.

²⁰⁹ *Ibidem*, nr. 50, 83, 280.

²¹⁰ *Ibidem*, nr. 54, 257. Pentru nr. 54 vezi și nr. 370.

²¹¹ *Ibidem*, nr. 207.

²¹² *Ibidem*, nr. 19, 97, 161, 164, 166, 174, 229, 230, 315, 341, 368, 372, 374, 387.

²¹³ *Ibidem*, nr. 97, 229, 230 (De notat la nr. 97 că jurămîntul nu are loc la Oradea, ci la o mănăstire Vrga). Vezi și în Russu-Șirianu, *op. cit.*, p. 130, subliniate foloasele trase de nobili de pe urma jurămîntului judiciar.

²¹⁴ R. O., nr. 61, 174, 229, 230.

²¹⁵ *Ibidem*, nr. 19, 27, 97, 161, 165, 166, 328, 340, 362.

²¹⁶ *Ibidem*, nr. 182.

²¹⁷ *Ibidem*, nr. 12.

rică (cazurile sînt furturi)²¹⁸; mutilarea prin scoaterea ochilor pentru răpire²¹⁹; alungarea din așezarea comună²²⁰; amenzi²²¹.

Adeseori însă, procesele nu se terminau prin sentință judecătorească, ci printr-o înțelegere între părți, materializată prin plata unei despăgubiri bănești de către reclamant. Textul latin al registrului desemnează acest gen de tranzacții cu termenii *convencio* și *convenire*, însemnînd înțelegere și respectiv a se înțelege²²². Această învoire prin intermediul banilor nu e altceva decît compoziția — *compositio* — caracteristică justiției feudale. *Registrul de la Oradea*, abundă în cazuri de compoziție. La încheierea actelor de compoziție nu erau interesați numai împričinații, ci și judecătorii care apar în registru ca beneficiari activi ai acestei practici²²³. Astfel, justiția feudală constituie o importantă sursă de venituri pentru funcționarii ei.

În ce privește mărimea prețului compoziției, cel puțin pentru cazurile de pagube materiale, nu putem stabili o regulă generală, din care să reiasă că prețul se fixa direct proporțional cu mărimea daunelor pricinuite²²⁴. Ceea ce interesa în fond era ca vinovatul să nu fie condamnat.

Rămînînd liber, el putea plăti o despăgubire, care acoperea cel puțin parțial valoarea pagubei pricinuite și probabil că despăgubirea varia cu starea materială a celui care o plătea.

O altă caracteristică a compoziției iese la iveală în cazurile de asasinat. Aici cuantumul despăgubirii bănești se fixează în funcție de condiția socială a celui ucis. Prin aceasta, compoziția se apropie de vechiul *Wergeld* — prețul omului în viață fixat după rangul său social sau după importanța meseriei exercitate²²⁵. În registru vedem că pentru oamenii de condiție inferioară se plăteau sume modice: 2 mărci²²⁶, 2 mărci și

²¹⁸ R. O., nr. 54, 257 (oameni învinuiți de furt, la proba fierului fug în biserică); nr. 193 (e vorba de frații unui învinuit de furt, care urmau a fi vînduți, atît ei cît și bunurile lor).

²¹⁹ *Ibidem*, nr. 162.

²²⁰ *Ibidem*, nr. 189, 259.

²²¹ *Ibidem*, nr. 46, 154, 341, 374, 388.

²²² Vezi S. L. Endlicher, *op. cit.*, text latin al R. O., nr. 298: *Kelian de villa Beseneud impeciit... de pecunia violenter ablata... Varadini autem talis inter eos facta est convencio, quod Keliano daret adversarii sui quinque marcas et iudici iudem satisfacerent, pristaldo autem Heim comitis teneretur* (p. 715). În text român al R. O., cazul la nr. 72. Vezi tot la Endlicher, la nr. 166: *qui Varadini taliter convenerunt, quod Cochî daret suo adversario quinque marcas* (p. 684). În text român al R. O., cazul la nr. 43.

²²³ Vezi în *Documente privind istoria Trans.*, R. O., nr. 43, 72, 89.

²²⁴ Un proces în care e vorba de o pagubă de zece mărci se încheie printr-o învoire în valoare de trei mărci (R. O., text român, nr. 43), iar un alt caz în care e vorba de o pagubă de cincisprezece mărci, valoarea despăgubirii nu se ridică decît la trei mărci (R. O., text român, nr. 228).

²²⁵ Cf. Fustel de Coulanges, *Les institutions politiques de l'ancienne France. La monarchie franque*, p. 492.

²²⁶ R. O., nr. 145.

3 sferturi²²⁷, în vreme ce pentru oameni de condiție superioară se ajungea și la 71 de mărci²²⁸.

Justiția feudală din Transilvania ne apare în urma acestei scurte examinări a *Registrului de la Oradea* ca o justiție unde nu există principiul egalității, unde dreptul comun era înlocuit cu privilegiul. De asemenea, jurisdicțiile particulare existente de acum, sau pe cale să se ivească, ilustrează celălalt aspect al justiției feudale: fărîmițarea ei, rezultat al destrămării autorității politice. În sfârșit, justiția feudală mai apare ca o instituție în care normele raționale de jurisprudență fuseseră înlocuite cu procedee bazate pe superstiții și misticism.

• • •

Din prezentarea făcută în articolul de față, *Registrul de la Oradea* ni se înfățișează ca un izvor istoric de primul ordin. El ilustrează începuturile unei dezvoltări feudale deosebită de cea a teritoriilor române dinafara arcului carpatic. Pentru Transilvania registrul reflectă un feudalism deosebit de complex. Alături de instituțiile centralizării politice își fac loc cu tot mai multă persistență instituțiile fărîmițării feudale. Puterea economică și militară a statului feudal centralizat e subminată la baza ei prin asalturile neîncetate pe care nobilimea transilvană, alături de cea din tot restul regatului ungar, le da organizației comitatense. Registrul surprinde în plină desfășurare lupta pentru constituirea marii proprietăți funciare particulare, cât mai independentă față de stat.

În același timp se mai poate constata dănuirea în Transilvania a unor vechi instituții antemergătoare cuceririi: instituțiile comunităților rurale, rezultate ale simbiozei romino-slave, care au fost subjugate și în parte asimilate de noul feudalism adus de regatul ungar. O cercetare amănunțită a acestor instituții și a oamenilor din cadrul lor va trebui să aibă în vedere și marea bogăție de termeni toponimici și onomastici din registru. Se va putea reconstitui în felul acesta — ținând seama și de relatările celorlalte documente contemporane sau anterioare — viața vechii societăți transilvane din perioada preemergătoare cuceririi ei de către unguri.

²²⁷ R. O., nr. 47.

²²⁸ *Ibidem*, nr. 213.

ELEMENTE DE ORIGINE LOCALĂ ȘI RĂSĂRITEANĂ ÎN ARHITECTURA MILITARĂ A EPOCII FEUDALE TIMPURI DIN TRANSILVANIA

de BAKÓ GÉZA

Pe teritoriul patriei noastre se întilnesc, în evul mediu, sfera de răspîndire a arhitecturii răsăritene cu cea a arhitecturii apusene, respectiv a Europei centrale.

Este cunoscut că arhitectura medievală din Moldova se afla sub puternica influență a arhitecturii răsăritene, adică rusești¹. În schimb, în privința arhitecturii din Transilvania — în special construcțiile clasei dominante și ale orășenilor — s-a acceptat îndeobște părerea potrivit căreia, date fiind legăturile nobilimii cu Apusul, dezvoltarea arhitecturii de aici a fost influențată de cea din Europa centrală.

Deși această constatare, în fond, corespunde realității, rămîn de rezolvat o serie de probleme.

Așa, de exemplu, va trebui elucidată definitiv perioada în care începe să se manifeste într-adevăr influența arhitecturii apusene asupra acestui teritoriu; cînd s-au răspîndit la noi tipurile apusene și care erau cele folosite pînă atunci, adică acelea de la care a pornit de fapt dezvoltarea arhitecturii feudale din Transilvania.

De asemenea, va trebui scos în evidență rolul jucat de arhitectura răsăriteană care, în multe privințe, a servit drept model și pentru Apus.

Vor trebui apoi analizate în mod temeinic elementele de creație locală, aportul populației autohtone deoarece — așa cum a observat-o deja Pastainer Gyula² (specialist apreciat în acest domeniu) și cum a formulat-o mai clar arhitectul P. Macovei „pe lîngă influența centrului Europei — aportul local al populației conlocuitoare, compusă din romîni, unguri, germani, se vădește totuși în caracterul specific imprimat unora din construcțiile monumentale”³.

În trecut aceste probleme au fost tratate superficial și în unele cazuri chiar tendențios. Așa, de exemplu, specialiștii burghezi chiar dacă au ridicat problema creației locale, în majoritatea cazurilor au cău-

¹ Vezi Acad. P. Constantinescu-Iași, *Influențe ale arhitecturii vechi rusești asupra vechii arhitecturi rominești*, 1951, p. 41, 136.

² *Az Osztrák-Magyar monarchia írásban és képekben*, Seria Magyarországnak, vol. VII. (Transilvania), 901 p. 37.

³ *Probleme de cercetări în arhitectura R.P.R.* în „Arhitectură și urbanistică”, 1952, nr. 9—10, p. 35.

tat s-o atribuie numai uneia sau alteia dintre populațiile conlocuitoare, încercînd să subaprecieze rolul celorlalte în dezvoltarea arhitecturii în Transilvania.

Din această cauză, pe de o parte, găsim un material documentar destul de sărăcăcios cu privire la aceste probleme, iar pe de altă parte, și această moștenire a trecutului necesită o revizuire critică.

Ca urmare, trebuie să arătăm că problemele enunțate vor putea fi rezolvate în totalitatea lor numai după revizuirea întregului material documentar existent, și pe baza noilor mărturii pe care ni le vor furniza cercetările și săpăturile recente.

În lucrarea noastră ne vom ocupa de un singur domeniu al arhitecturii, arhitectura militară, din primele două secole ale epocii feudale.

• • •

Este cunoscut că unul din elementele cele mai importante care ne ajută să încadrăm construcțiile militare în diferite tipuri este planul.

Cercetînd cetățile antice sau cele din evul mediu timpuriu de pe teritoriul Transilvaniei, constatăm că, de obicei, planul lor este rotund, oval și în tot cazul fără colțuri proeminente.

Așa, de exemplu, la diferite tipuri ale cetăților dacice, ca și la locurile ușor întărite din acea vreme, valurile și șanțurile inconjurătoare au un plan oval, sau formează un arc⁴.

Cauzele care au determinat folosirea acestui plan sînt multiple.

Așa, de exemplu, la cele construite din pămînt sau piatră îngrămadită și materialul cerea construirea fără colțuri. La altele, configurația terenului — vîrfurile rotunde, sau oval al dealului — aducea după sine planul rotund, oval.

Nu trebuie să uităm însă nici faptul că în vremurile acelea cînd turnurile de flancare nu erau încă folosite, „unghiul mort” din fața colțurilor reprezenta un dezavantaj foarte mare⁵.

Este deci explicabil de ce și la cetățile unde materialul ar fi permis construirea colțurilor, acestea erau rotunjite⁶.

În ce privește cetățile din evul mediu timpuriu, ca de exemplu, cetatea de la Morești⁷, cetățile mai mici de la Teliu, „Ratberg” de pe dealul Lempeș⁸, vechea cetate de pămînt de pe dealul Sprencului⁹ și altele aveau toate planul rotund sau oval.

Pentru a putea preciza caracterul cetăților transilvănene din secolele XII—XIII, trebuie să aruncăm o privire și asupra planului cetăților contemporane din Apus.

⁴ Studii și cercetări de istorie veche, 1951, planșa după p. 126, pp. 307—309, planșa V; Studii și cercetări de istorie veche, 1950, I, p. 120; Székely Z. Zatevár, Sfîntu Gheorghe, 1949.

⁵ Din această cauză erau rotunjite colțurile castrelor romane.

⁶ Ca la cetatea de piatră de la Grădiștea Muncelului.

⁷ Vezi Studii și cercetări de istorie veche, 1955. 3—4 pl. I (după p. 644).

⁸ Vezi W. Horwáth, *Mittellungen des Burzenländer Museums*, 1944. no. 36—39.

⁹ *Das Burzenland*, Kronstadt. p. 60. fig. 9.

Studiind cetățile din Apus, ca, de exemplu, centrul cetății Carcasone¹⁰, cetatea Coucy¹¹, ambele din Franța, cetatea Harlech¹² și Towerul¹³ din Anglia, Hartberg din Austria, Altenburg din Germania¹⁴ și altele, constatăm că planul acestora este rectangular sau poligonal, în tot cazul cu colțuri proeminente.

Analizând comparativ problema celor mai vechi cetăți feudale din Transilvania, constatăm că planul acestora este rotund, oval, fără colțuri.

Așa erau cetățile ovale din secuime, ca Herecvár de lângă Olteni¹⁵, Vápavár de la Bicsadul Oltului¹⁶ și altele, cetatea de la Moldovenesti, adică cetatea de pământ construită în secolul al XI-lea și cea de piatră ridicată deasupra acesteia în jurul anului 1100¹⁷; de asemenea, cetățile de la Rășinari, Racovița, Tilișca¹⁸, Sibiel¹⁹, Orlat²⁰ „cetatea fetii“ de la Florești²¹, cetatea de piatră de pe dealul Sprenkului²² și altele construite în secolele XII–XIII²³.

Conchidem că, în privința planului, la cele mai vechi cetăți feudale din Transilvania nu se poate constata nici o influență apuseană. În schimb se observă continuitatea planului local al cetăților din antichitate și din evul mediu timpuriu.

Acest lucru nu este întimplător deoarece s-a constatat că majoritatea primelor cetăți feudale au fost construite deasupra unor cetăți anterioare, respectându-se planul vechi.

Așa, de exemplu, la Jigodin II, săpăturile au arătat că incinta de piatră de la începutul epocii feudale s-a construit pe valul vechii cetăți dacice, păstrându-se întru totul vechiul sistem de apărare²⁴. La fel și cetatea de piatră de pe dealul Sprenkului s-a suprapus unei cetăți mai vechi, valurile și șanțurile acesteia păstrându-se ca întărituri exterioare.

Aceeași situație se poate constata la cetatea de la Rășinari²⁵, la cetățile Herecvár, Vápavár, eventual la cetățile de la Florești, Tilișca, Breaza și altele, unde pe lângă incinta de piatră, care datează cu precizie de la începutul epocii feudale, mai întâlnim o serie de valuri și

¹⁰ Cf. Bárczay O., *A hadügy fejlődésének története*, 1895, II, p. 205.

¹¹ *Ibidem*, p. 210.

¹² *Balșaiia Sovetskaia Enciclopediia*, vol. 16, p. 402.

¹³ *Atlas Istoriei Srednih Vekov*, 1952, p. 20 (b).

¹⁴ L. M. Tverskoi, *Ruskoe gradostroitelstvo do konca XVIII. veka*. Leningrad-Moskva. 1953. p. 109. pl. 85.

¹⁵ Orbán B., *A Székelyföld*, III, 1869. p. 56; SCIV. 1951. p. 303.

¹⁶ Orbán B., *op. cit.*, III, p. 61; SCIV. 1950. I. pp. 120–122.

¹⁷ *Studii și cercetări de istorie veche*, 1955, 3–4, p. 664, fig. 11.

¹⁸ Cf. K. Horedt, *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, 1941, pp. 16–27.

¹⁹ Cf. A. Decei, *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Cluj. VIII. p. 317.

²⁰ Cf. K. Horedt, *op. cit.*, 1940, 2 pp. 126–128.

²¹ *Ibidem*, p. 124.

²² Cf. G. Treiber, *Mitteilungen des Burzenländer Museums*, 1937. pp. 44–47.

²³ Cf. K. Horedt, *op. cit.* 1941, 1. p. 27.

²⁴ *Vezi Studii și cercetări de istorie veche*. 1951. 1. pp. 307–308.

²⁵ *Vezi K. Horedt, op. cit.*, 1941. 1. p. 24.

șanțuri exterioare, despre care putem bănuși că sînt rămășițele unor cetăți mai vechi.

Rămășițele unor culturi materiale mai vechi, găsite pe teritoriul numeroaselor cetăți feudale timpurii, precum și amenajările de teren necaracteristice epocii feudale²⁶ denotă că pe aceste locuri existau și mai înainte întărituri.

. . .

Un element caracteristic al arhitecturii militare din epoca feudală era așa-numitul „zwinger“.

Zwingerul este un teren îngust închis între două ziduri, adică zidul exterior și zidul interior al unei cetăți.

În condițiile epocii respective, zwingerul era foarte practic, deoarece în cazul cînd inamicul ar fi reușit să străpungă zidul exterior se găsea în fața unui obstacol și mai puternic, închis la un loc strîmt, unde n-avea posibilitatea să-și desfășoare rîndurile și să-și folosească din plin forțele, pe cînd apărătorii puteau să-i împiedice cu ușurință înaintarea, izolînd locul de joncțiune.

Pentru a putea opri mai bine înaintarea inamicului în lungul zwingerului, acesta era împărțit de obicei cu alte ziduri perpendiculare.

De asemenea, apărătorii puteau îngreua aprovizionarea inamicului ajuns la zwinger, ținînd sub control, cu proiectile aruncate de pe incinta interioară, dominantă, locul de joncțiune, iar pe urmă, printr-un puternic contraatac, pornit din față și din flancuri, puteau să-l scoată pe acesta din zwinger.

Zwingerul încingea uneori întreaga cetate, altelei numai locurile mai periclitare.

Arhitectura apuseană a preluat acest sistem din Răsărit cu ocazia cruciadelor. Mai întîi a fost adaptat la cetățile ordinelor călugărești militare din Siria și Palestina²⁷, de unde a ajuns apoi și în Europa apuseană.

Cele mai caracteristice construcții de acest gen din apusul și centrul Europei se pot vedea la cetatea de la Harlech, (Anglia), construită în secolul al XIII-lea²⁸, cele de la Carcassone, (Franța)²⁹, Landeck, (Tirol) și altele.

Una dintre primele cetăți la care s-a adaptat acest sistem a fost probabil cetatea Zolyom (azi în Republica Cehoslovacă), construită în forma ei de astăzi pe la mijlocul secolului al XIV-lea³⁰. Partea principală o formează palatul, care încingea o mică curte interioară. Palatul

²⁶ Vezi A. I. Ferenczi, *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice*. Seria Transilvania, 1929, p. 24.

²⁷ Vezi Bărczay O., *op. cit.*, p. 213.

²⁸ Vezi Balșaiia Sovetskaia *Ențiklopedia*, vol. 16, p. 402.

²⁹ Vezi Bărczay O., *op. cit.*, p. 205.

³⁰ Vezi *Az Osztrák-Magyar monarchia írásban és képekben*, Seria Magyarország, vol. V. pp. 143—144.

este înconjurat de un zid puternic, realizându-se în felul acesta un zwingier secționat prin ziduri perpendiculare.

În ce privește teritoriul Transilvaniei, săpăturile făcute în special la cetățile ovale din secuime au arătat că acest sistem de fortificație are aici o tradiție veche, încă din epoca dacică, cu continuitate directă în epoca feudală timpurie.

Problema cetăților ovale din secuime a fost studiată de mulți specialiști în trecut. Neavînd însă posibilitatea de a face săpături și cercetări sistematice, problema nu s-a putut rezolva, aducîndu-se numai păreri ipotetice. De exemplu, Orbán Balázs și Jakob Elek le atribuiau în totalitatea lor maghiarilor, respectiv secuilor. În schimb, Al. Ferenczi, pe baza materialului dacic, susținea că ele, împreună cu zidurile construite cu mortar, sînt de origine dacică³¹.

Săpăturile sistematice efectuate de colectivul Academiei R.P.R. în anul 1950 au arătat, în special la cetatea de pe Dealul Cetății (Várhegytető), de la Jigodin (Miercurea-Ciuc), că la baza acestor cetăți au stat vechi întărituri ale dacilor, deasupra cărora s-au construit apoi incintele de piatră, din epoca feudală timpurie³².

Pentru a vedea sistemul de apărare al acestor cetăți, dăm o descriere scurtă a celei de la Jigodin, pe baza materialului vechi și a săpăturilor amintite.

Dacii, renumiți în amenajările de teren, au construit pe „Dealul Cetății” un adăpost fortificat, care servea ca loc de refugiu pentru populația așezărilor de pe valea Oltului³³.

Vîrfurile dealului a fost netezit, formîndu-se un platou, iar mai jos, pe pantă, s-a tăiat de jur împrejur o terasă; din pămîntul scos s-a ridicat pe marginea ei un val. Platoul superior era înconjurat pe margine de o palisadă.

În felul acesta s-a obținut un sistem de apărare care îndeplinea întocmai misiunea unui zwingier de mai tîrziu. Adică, valul exterior avea menirea zidului exterior, panta abruptă a platoului central avea menirea zidului interior, iar locul îngust dintre acesta era zwingierul.

După cum rezultă din săpături, această cetate dacică a fost folosită atît în vremea cuceririi romane, cînd, aici locuiau daci liberi, cît și mai tîrziu în secolul al IV-lea³⁴. Care a fost soarta ei de mai tîrziu nu știm; aproximativ însă în secolul al XIII-lea, cetatea apare din nou ca loc de refugiu întărit. Cu această ocazie s-a păstrat vechea amenajare a terenului și nu s-a făcut altă modificare decît ridicarea unei incinte de piatră, construită cu mortar, deasupra valului exterior.

Așadar, cetatea de la începuturile feudalismului a păstrat neschim-

³¹ Vezi *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice*, Transilvania, IV, pp. 240-267.

³² Vezi *Studii și cercetări de istorie veche*, 1951. I. pp. 309-310.

³³ *Ibidem*, p. 309.

³⁴ *Ibidem*, p. 309; Székely Z., *Adatok a dákok késő vaskori műveltségéhez*, 1954. p. 31.

bat vechiul sistem de apărare al cetății dacice, corespunzător zvingerului de la cetățile medievale.

Cetăți asemănătoare au mai fost cercetate de același colectiv al Academiei R.P.R. la Sumuleu (Miercurea-Ciuc), și Tușnad³⁵.

În secuime și în împrejurimi mai există multe cetăți de acest tip, necercetate încă. Ca exemple putem aminti cetățile de la Păuleni, Minele Bălan, cetatea din apropierea localității Rimetea-Nirajului — situată între cele două brațe ale Nirajului — cetatea de pe dealul Tepej de lângă Ormeniș și altele³⁶.

Este de remarcat că acest sistem de fortificare se întilnește și la cetățile de pământ din evul mediu timpuriu, ca de exemplu la cetățile de pe dealul Lempes, de pe dealul Sprencului, cetatea răsăriteană de la Teliu³⁷.

Unele din aceste cetăți au servit și ele drept model pentru cetățile de mai târziu. Așa, de exemplu, cetatea de pe dealul Sprencului a fost folosită și în epoca feudală timpurie, când pe marginea platoului central s-a construit o incintă de piatră cu mortar, iar vechiul șanț și val, așezate mai jos, s-au păstrat ca întărituri exterioare, invers decât la cetățile ovale din secuime.

Aceeași situație s-a constatat la „cetatea fetii“ de la Florești și la cetatea de la Rășinari, unde incinta de piatră de la începutul epocii feudale este așezată pe platoul central al unor cetăți mai vechi, ale căror valuri și șanțuri s-au păstrat ca întărituri exterioare.

* * *

Un alt element al arhitecturii militare, despre care trebuie să vorbim aici, sînt turnurile.

Este cunoscut faptul că grecii vechi și-au dat seama că turnurile dreptunghiulare au un mare dezavantaj, și anume că atunci cînd sînt izolate, în fața colțurilor se formează acel „unghi mort“ — despre care am mai vorbit — iar cînd sînt turnuri de flancare, unghiul mort se formează în fața zidurilor exterioare. Acesta oferă însă asediatorului posibilitatea să se apropie și să-și instaleze mașinile de asediere.

Cu tehnica vremii grecii n-au putut remedia această lipsă, deși au făcut unele încercări, cum ar fi așezarea oblică a laturii exterioare a turnurilor. Romanii, care construiau cu mortar, au rezolvat această problemă, folosind turnuri și bastioane cu planul circular sau semicircular.

Constructorii din Răsărit, cunoscînd și ei dezavantajul turnurilor dreptunghiulare, foloseau în general turnurile și bastioanele circulare și semicirculare, atît la construcții de flancare, cît și la turnuri izolate — donjonuri, numite în Răsărit *Kümkü*.

³⁵ Vezi *Studii și cercetări de istorie veche*, 1951. I. p. 310.

³⁶ Descrise de Orbán B. în diferite volume ale operei sale citate.

³⁷ Vezi W. Horváth, *op. cit.*, p. 37.

Putem aminti ca exemple bastioanele cetății de la Raman (Azerbaidjan)³⁸, turnurile de flancare de la poarta cetății din Buhara³⁹, turnurile cetății Amberd⁴⁰, iar dintre turnurile izolate „turnul lui Tokmak”⁴¹.

Cercetînd cele mai vechi cetăți feudale din Europa apuseană și centrală, aflăm că la acestea planul turnurilor de flancare și ale donjonurilor era dreptunghiular.

Putem aminti donjonurile cetăților Arques (Franța), Heidingham, Hole House (Jonnie Armstrongs Tower), Newarek — toate în Anglia — „Turnul alb” (White Tower) al Towerului din Londra, Landeck (Tirol), Wartburg (Germania), Baiendorf, Leibenfeld, Stauf, Mansberg (toate din Austria) și altele⁴².

În apusul Europei turnurile circulare apar numai în secolul al XIII-lea, fiind preluate din Răsărit cu ocazia cruciadelor. În rîndurile acestora se numără donjonurile cetăților Coucy⁴³, Gaillard⁴⁴, Lichtenstein⁴⁵, turnurile cetăților Carcassone, Harlech⁴⁶ și altele.

În Ungaria medievală marea majoritate a turnurilor construite în secolul al XIII-lea erau dreptunghiulare. Construirea turnurilor circulare începe propriu-zis numai în secolul al XIV-lea, cînd se ridică turnul Istvántorony din Buda, turnurile cetăților Bács⁴⁷, Zolyom, întăriturile exterioare ale cetății Torna și altele.

Față de aceasta, la cele mai vechi cetăți feudale din Transilvania, erau folosite în general turnurile, bastioanele cu planul circular sau semicircular.

Cităm turnul cetății de la Rășinari din secolul al XII-lea⁴⁸, turnurile cetăților Sibiel⁴⁹, Breaza⁵⁰ ambele de la începutul secolului al XIII-lea — bastioanele semicirculare ale cetății Bágy, turnurile cetății Vityálvár (lingă Rimetea-Nirajului) și altele.

Luînd deci în considerație că turnurile circulare apar în Transilvania încă în secolul al XII-lea, adică înainte de apariția lor în Apus, este evident că ele nu pot fi atribuite unei influențe a arhitecturii militare apusene.

³⁸ *Balșaiia Sovetskaia Entiklopediia*, vol. 16, p. 41.

³⁹ *Ibidem*, vol. 6, planșa dintre pp. 396—397.

⁴⁰ *Ocerki istorii S.S.S.R.*, IX—XIII, vv. 1953, I, p. 593.

⁴¹ *Ibidem*, p. 493.

⁴² *Entiklopediceski Slovar*, 1894, XII, pl. între pp. 208—209. fig. 3; *Lexikon A—Z in einem Band*, Leipzig, 1954, p. 146; *Az Osztrák-Magyar monarchia írásban és képekben*. vol. *Stiria*, 1880, p. 251, vol. *Karinthia*, 1891, pp. 162, 164, vol. *Felső-Ausztria*, 1889, p. 29.

⁴³ B á r c z a y O., *op. cit.*, p. 210.

⁴⁴ *Atlas istorii Srednih Vekov*, 1952, p. 25.

⁴⁵ *Entiklopediceski Slovar*, XII, pl. între pp. 208—209.

⁴⁶ *Balșaiia Sovetskaia Entiklopediia*, vol. 16, p. 402.

⁴⁷ *Az Osztrák-Magyar monarchia írásban és képekben*, *Magyarország* II, pp. 616—617.

⁴⁸ *Siebenb. Vierteljahrschrift*, 1941. I. p. 21, 24.

⁴⁹ A. Decei, *op. cit.*, p. p. 317.

⁵⁰ *Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenb. Landeskunde*, 1924, p. 45.

Dar, de asemenea, nici cele din secolul al XIII-lea, contemporane cu primele exemplare din apusul Europei, nu reprezintă o influență venită din această direcție.

Originea lor apuseană este combătută de doi factori.

Este cunoscut că elementele de arhitectură apărute în Apus și răspindite apoi și în Răsărit au parcurs de obicei un drum bine determinat. Mai întâi ele s-au răspândit în Europa centrală, în Germania, Austria, Boemia, iar apoi în Ungaria, de unde au fost transplantate și în Transilvania. Această răspîndire treptată a necesitat desigur un oarecare timp, așa încît ele au ajuns pe teritoriul carpato-dunărean de obicei cu 100–150 de ani după apariția lor în Apus; faptul este constatat atît în arhitectura bisericească, cit și în cea militară.

Ca exemplu putem aminti cazul donjoanelor cu planul dreptunghiular, caracteristice în Apus pentru secolele XI, XII, care apar pe teritoriul Ungariei și Transilvaniei de-abia în secolul al XIII-lea, cînd în Apus începuse deja construirea donjoanelor și turnurilor cu planul circular.

La fel și turnurile circulare, în răspîndirea lor către Răsărit ajung pe teritoriul Ungariei numai în secolul al XIV-lea, așa încît exemplarele transilvănene din secolul al XIII-lea nu pot fi considerate drept o influență venită din această direcție.

Al doilea argument este faptul că începînd din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, cînd se intensifică într-adevăr influența arhitecturii militare apusene asupra Transilvaniei, la cetățile construite după modelul apusean întîlnim exclusiv turnuri dreptunghiulare. Acestui tip îi aparțin donjoanele cetăților de la Rimetea Trascăului, Hălchiu, Turia (Bálványos), Bicsadul Oltului (Vápvár) și altele.

Deci dacă primele influențe ale arhitecturii militare apusene ne-au transmis, nu turnurile circulare, ci tipul mai vechi dreptunghiular, atunci este evident că turnurile circulare anterioare nu pot fi reprezentante ale influenței apusene, ci sînt mărturii ale unor influențe venite direct dinspre răsărit.

În privința turnurilor circulare și a bastioanelor semicirculare din Transilvania, nu trebuie să uităm nici legăturile acestei regiuni cu teritoriul Munteniei și Moldovei. Se știe că la cele mai vechi cetăți feudale de pe aceste teritorii întîlnim foarte frecvent turnurile circulare și bastioanele semicirculare.

Amintim ca exemplu cetatea Argeșului, primul cuib al voievozilor Țării Rominești⁵¹, cetatea Turnu de la Turnu-Măgurele, unde aceste construcții păstrează vechea tradiție bizantină⁵², cetatea de la Rucăr, cu bastionul semicircular⁵³.

⁵¹ „Buletinul Muzeului Militar Național“, III, 1939–40 (5–6) pp. 92–93.

⁵² Gr. Florescu, „Revista Istorică Română“, 1945 (IV) pp. 432–464.

⁵³ *Das Burzenland*, vol. *Die Dörfer des Burzenlandes*. 1929, tab. 48.

Un element specific al arhitecturii militare răsăritene erau bastioanele masive, adică fără goluri în interior. Ele erau folosite atât pentru flancarea curtinelor, cât și pentru flancarea porților.

Aceste bastioane erau o importantă realizare a timpului.

În vremea aceea, când armele de tir erau prea slabe pentru a asigura o flancare optimă, laturile exterioare ale bastioanelor și în măsură mai mică chiar și cele ale bastioanelor semicirculare ofereau asediatorului posibilitatea de a-și instala „berbecii“ pentru desfacerea zidurilor. Bastioanele masive lichidau tocmai această deficiență, deoarece ele trebuiau desfăcute în întregime, ceea ce nu era însă rentabil. Ca urmare, ele asigurau posturi sigure pentru flancarea zidurilor, iar cele așezate la colțuri întăreau și zidul la aceste locuri periclitat, formînd niște contraforturi puternice.

Aceste construcții atât de caracteristice în Răsărit n-au mai fost preluate de Apus, deoarece în vremea când începe preluarea elementelor arhitecturii răsăritene de către apuseni, erau deja depășite de evoluția tehnicii de apărare și asediu.

În schimb, în Transilvania apar destul de frecvent aceste construcții la vechile cetăți feudale.

Astfel, Orbán Balázs a sesizat existența unui bastion în această tehnică la cetatea Vityálvár de lângă Rimetea-Nirajului⁵⁴. La fel și la cetatea Bágy întîlnim la colțuri cîte un bastion de acest tip⁵⁵. Ni se pare că o asemenea construcție exista și la „cetatea fetii“ de la Florești, care avea însă planul dreptunghiular⁵⁶.

În concluzie, și în privința originii acestui tip de construcție militară din Transilvania trebuie să presupunem o influență răsăriteană directă.

Trebuie să menționăm că și acest tip de construcție militară este cunoscut și în restul teritoriului patriei noastre. Așa, de exemplu, la cetatea de la Rucăr întîlnim un bastion masiv. De asemenea, la cetatea Turnu de la Turnu-Măgurele observăm existența unor astfel de construcții.

*
* *

Este evident că cetățile transilvănene de la începutul epocii feudale, cu planul lor oval, uneori cu sistemul de apărare corespunzător zvingerului, cu turnuri circulare, bastioane semicirculare, uneori masive, nu au nimic comun cu cetățile contemporane din apusul Europei, ci elementele lor de bază sînt fie de tradiție veche locală, de creație locală, fie de origine răsăriteană directă.

În încheiere, trebuie să mai amintim că, începînd din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, se constată schimbări esențiale în arhitectura militară din Transilvania.

⁵⁴ Orbán B., *op. cit.*, vol. IV, p. 63.

⁵⁵ *Ibidem*, I, p. 173.

⁵⁶ K. Horedt, *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, 1939, p. 125.

În această vreme se intensifică într-o măsură mare construirea cetăților. Pe de o parte, din cauza pericolului tătarăsc se construiesc tot mai multe cetăți strategice, pe de altă parte, din cauza întăririi rezistenței țăranilor asupriți și a contradicțiilor din sînul clasei dominante, proprietarii feudali simt nevoia de adăposturi sigure și bine întărite pentru familiile lor.

La noile construcții ridicate începînd din această vreme se manifestă de acum în toată puterea ei influența arhitecturii militare apusene, venită prin intermediul Europei centrale.

Putem aminti ca exemplul cetățile nobiliare, cu turnuri-locuințe tipice — donjoane — construite după modelul apusean.

Cea mai interesantă dintre acestea este negreșit cetatea familiei Toroczkaei de la Rimetea-Trascăului, care ne înfățișează clar întreaga evoluție a unei cetăți de acest tip. Ea este totodată un exemplar rar al cetăților caracterizate prin două donjoane⁵⁷.

Cea mai veche parte a acestei cetăți este donjonul mare construit pe creasta unui deal în ultimele decenii ale secolului al XIII-lea. Mai tîrziu s-au adăugat acestuia cele două ziduri „Paralele“, care merg de la colțurile laturii sudice a donjonului pînă la o stîncă apropiată. Între ziduri s-au amenajat cîteva încăperi de locuit și o curte mică. Prin aceasta însă, donjonul mare și-a pierdut poziția sa izolată și nu mai corespundea ca loc de refugiu în cazul cînd restul cetății ar fi fost ocupat. Din această cauză s-a construit pe stîncă înaltă — amintită mai sus — încă un donjon, mai mic. După stilul și tehnica donjonului mic, construcțiile acestea, posterioare donjonului mare, au fost ridicate în ultimii ani ai secolului al XIII-lea, sau în primele decenii ale secolului al XIV-lea.

În secolul al XV-lea pe panta stîncii, de la donjonul mic în jos, s-a construit palatul, cu sală de cavaleri (*lovagterem*) și încăperi de locuit. Acesta era flancat de o mică curte. În fața palatului, pe o terasă, s-a amenajat o curte exterioară, apărată de ziduri, unde s-au construit locuințele servitorilor⁵⁸.

Așadar, în ultima ei formă, cetatea aparține așa-numitului tip franco-bavarez.

Dintre celelalte cetăți familiare din Transilvania, putem cita cetatea de la Hălchiu-Crisbav (Heldenburg), cu donjonul caracteristic, și cetatea Bálványos (Turia), a cărui donjon, ridicat pe o stîncă înaltă, greu accesibilă, constituie partea cea mai veche. După tehnica de construcție identică cu cea a donjonului mic de la Rimetea-Trascăului, și acest donjon a fost construit în primele decenii ale secolului al XIV-lea⁵⁹.

⁵⁷ Este unicul reprezentant al acestui tip în țara noastră. Chiar și în Europa centrală se găsesc doar cîteva exemplare; de ex. Klepy din R. S. Cehoslovacă; Thalberg și Waldstein din Austria.

⁵⁸ Orbán B., *op. cit.*, vol. VI, pp. 232–237, și planul anexat, care însă pe baza măsurătorilor făcute de noi la fața locului necesită unele mici modificări.

⁵⁹ Bakó Géza, *Cavalerii teutoni în Țara Birsei*, în „Studii“, I, 1957, pp. 152–153.

Deși problema evoluției arhitecturii militare în perioada de după anul 1300 nu intră în cadrul lucrării noastre, totuși este necesar să menționăm că intensificarea influenței apusene nu a însemnat cîtusi de puțin lipsa influenței răsăritene în aceeași vreme. Existența acesteia din urmă este atestată de caracterul mai multor construcții militare, ca, de exemplu, „cetatea tătarilor“ de lângă valea Buzăului, care, după planul ei, aparține tipului cetăților de cîmpie polono-baltice⁶⁰. Acest tip era larg răspîndit în secolul al XIV-lea pe teritoriul Moldovei și probabil de aici a pătruns și în colțul sud-estic al Transilvaniei.

De asemenea și aportul local s-a manifestat și mai departe cu toată puterea, imprimînd un caracter specific unora dintre construcțiile monumentale.

De exemplu, la castelul de la Hunedoara, construit după tipul francez de tranziție, apărarea laturii celei mai periclitată s-a asigurat printr-un sistem de tip „clește“, alcătuit, pe de o parte, din latura cetății, iar pe de altă parte din turnul înaintat „Neboisa“ și de zidul care îl lega pe acesta de cetate.

Luînd în considerație că acest sistem de apărare nu este cunoscut la cetățile medievale și apare de-abia în arhitectura militară modernă, putem bănuși că avem de-a face cu o creație locală, cu o idee originală a constructorilor castelului, care căutau să rezolve o problemă dificilă pusă în față de configurația nefavorabilă a terenului.

⁶⁰ Bakó Géza, *loc. cit.*, p. 154.

VĂMI, VADURI ȘI DRUMURI COMERCIALE BIHORENE PÎNĂ LA JUMĂTATEA VEACULUI AL XIV-LEA

de TITUS L. ROȘU

Cronica notarului anonim al regelui Béla, vorbind despre expansiunea în Răsărit a ungarilor, arată că ei au fost atrași în Transilvania de bogățiile imense ale acestei țări, în primul rînd de: păduri, sare, metale, aur¹. *Cronica Pictată de la Viena* relatează că ungurii au găsit aici „niște locuri foarte întărite de la natură...” și că au dus războaie grele cu ducii locali. După înfringerea lui Kean, ei au luat „o cantitate neprețuită de tezaure și, mai ales de aur, giuvaere și petre nestemate”². În cetatea Bihariei, ungurii au găsit multe bogății; Menumorut, „învins și zdrobit, nu stă la îndoială să-i dea întregul său regat... și lui Zulta, fiul lui Árpád, pe fiica sa”³.

Săpăturile arheologice de pe teritoriul cetății Biharia atestă o continuitate de civilizație, încă din neolitic.

Multă vreme Biharia a constituit un punct de sprijin al noii puteri, iar mai tîrziu, Oradea a devenit Capitala întregii regiuni, cu importante rosturi în viața politică a regatului maghiar. Deși se cunoaște mai bine trecutul acestei regiuni din epoca de înflorire a feudalismului, cînd ea se impune din punct de vedere comercial și meșteșugăresc, cercetările arheologice dovedesc tot mai mult existența vieții omenești pe aceste meleaguri, cel puțin din neolitic. Așezarea Salca—Seleuș spre pildă, cu puternice urme dacice, prezintă un complex încă necercetat îndeajuns, extrem de important. De altfel, pentru toate localitățile cu o însemnătate economică mai mare, se constată înainte ca ele să apară în documentele scrise, urmele unor așezări mai vechi. Amintim doar de Birtin, Vadul Crișului — important punct de vămuire în evul mediu — Suncuiuș, Valea lui Mihai, Sălacea ori Sălardul.

Din a doua jumătate a veacului al XI-lea se cunosc primele documente de danii ale regilor maghiari; în ele apar de la început așezări numeroase, intens locuite, cu meșteșugari din toate ramurile, cu locuitori care au obligații față de marele proprietar. Astfel, în 1075, regele Géza I dă mănăstirii Sfîntului Benedict, satul Artand (R. P. Ungară) cu

¹ *Cronica notarului anonim al regelui Béla. Faptele ungarilor* Trad. din l. latină de Mihail Bejan, Sibiu, 1899, p. 51.

² G. Popa Lisseanu, *Izvoarele istoriei Romînilor*, vol. IX. *Cronica Pictată de la Viena*, București, 1937, p. 148.

³ *Cronica notarului anonim*, p. 83.

120 de case și altele, cu obligația pentru oameni, de a face anumite servicii mănăstirii. I se mai dau din satul Duboz, de pe Criș, trei case de slugi. Regele Géza I mai hotărăște apoi ca biserica aceea să aibă toate dijmele sale și ale tuturor oamenilor săi atît liberi cît și slugi, iar infracțiunile să fie judecate de abatele mănăstirii după „obiceiul ungarilor”, ceea ce înseamnă că se mai ținea seama și de alte obiceiuri. În document se vorbește cu insistență de oameni „atît liberi cît și slugi în orice parte s-ar afla ei în regatul acesta”. Astfel, pe lângă *vechi* așezări, care vor avea și mai tîrziu o importanță economică deosebită, se constată existența unei societăți organizate pe baze feudale.

Toate acestea îndreptățesc întrebarea pe care o pune istoricul Barbu Cîmpina, „dacă organizațiunea feudală a domeniului Artand, de un caracter atît de avansat și aproape neverosimil pentru societatea maghiară de la mijlocul secolului al XI-lea (cum au constatat și istoricii unguri), nu se datorește unei tradiții care nu are nimic cu arpadienii”⁶. Nu poate fi deci vorba decît de preluarea unei situații existente cu mult înainte.

Această continuitate se poate constata însă în primul rînd din cercetarea vieții economice. Astfel, în anul 1111 regele Colomán întărește o *donăție a regelui Ștefan* făcută mănăstirii Zobor, asigurîndu-i mănăstirii a treia parte din vămile arătate în document⁷. Este vorba deci de o donăție a întemeietorului propriu-zis, al noului stat, care nu face decît să doneze veniturile unei vămi; aceasta înseamnă că la acea dată exista un lung drum, bătătorit cu mult mai înainte. Nu se poate concepe organizarea unui stat ca cel al Ungariei în numai cîțiva ani; este vorba de preluarea, adaptarea și perfecționarea unor vechi tradiții, instituții, între care și vechile drumuri și vămi, care aduceau un venit atît de mare.

În aceeași ordine de idei amintim documentul din 1138, privind privilegiile mănăstirii Dumus (R. P. Ungară), în care se spune că „aducătorii de sare din satul Sahtu se reîntorc de cîte șase ori pe an din părțile Transilvaniei, venind cu două nave pînă la riul Sumbuth”. Documentul amintit mai vorbește despre gospodăriile care trebuie să dea 24 000 de bolovani de sare, și despre „oameni, care trebuie să dea în fiecare an două zeci de jderi, o sută de cingători și o piele de urs precum și un corn de bour”⁷. Nu poate fi în nici un caz vorba de „oaspeți” sau așezări noi, pentru că ele ar fi fost prevăzute cu privilegii și nicidecum cu sarcini atît de mari ca cele de mai sus. În documentele de danie se amintesc multe sate, și de pe teritoriul vechiului Bihor, unele au dispărut, dar cele mai multe mai există și azi, în același loc.

Primele documente atestă că Bihorul era un teritoriu intens locuit, cu sate obligate la anumite contribuții, indispensabile pentru existența

⁶ *Documente privind istoria României, C. Transilvania, V., I (1075—1250)*, p. 1, doc. 1.

⁶ Barbu Cîmpina, *Problema apariției statelor feudale române în „Nouvelles études d'histoire”*, București, 1955, pp. 181 și urm.

⁶ *Documente...*, C., vol. I (1075—1250), p. 2, doc. 2.

⁷ *Ibidem*, p. 3, doc. 4.

statului maghiar. Societatea locală ajunge curînd să fie divizată în clase sociale de tip feudal, în exploatați și exploatatori, primii fiind locuitorii numeroaselor sate amintite în documente, iar cele din urmă mănăstirile, episcopiile catolice și nobilimea, care au format cel mai puternic sprijin în organizarea și conducerea statului nou-creat.

În același timp, autonomiile locale coexistă încă multă vreme alături de statul maghiar. Atrag atenția, mai ales, cnezatele și voievodatele de pe valea Crișului Negru.

Drumuri și vămi. Din cuprinsul documentelor reiese clar că în satele din fostul județ Bihor, în veacul al XI-lea chiar, locuitorii se ocupau cu agricultura, creșterea vitelor, meșteșugurile. În același timp apar și oameni care se ocupau cu transporturile, precum și negustorii⁸. Se constată relații comerciale cu alte țări, prin intermediul unor centre mai mari, cum era Sibiu⁹. De aici rezultă că vămile sînt cele mai importante și sigure izvoare de venit. Se deosebesc vămi care existau „din vechime” și altele care apar mai tîrziu, amenințate adeseori cu desființarea, pentru a se menține „cele din vechime”. Se cere, în mai multe rînduri desființarea vămilor create în vremea regelui Ladislau. Vămile „din vechime” străjuiesc în lungul principalelor drumuri comerciale care străbat țara în toate direcțiile, urmînd mai ales cursul apelor, ce erau folosite pentru transportul produselor cu nave sau plute.

Pe măsura întăririi mării proprietăți, viața comercială este tot mai stînjinită, prin înmulțirea punctelor de vamă. Fiecare mare proprietar impunea cu de la sine putere numeroase vămi în cuprinsul moșiei sale. Mai ales în vreme de instabilitate socială și politică, cînd autoritatea regală nu era în stare să mențină unitatea regatului, mării feudali închid drumul în cuprinsul moșiei lor, împiedicînd astfel legăturile comerciale¹⁰. Procesul fărîmîțării feudale a statului maghiar oferă numeroase asemenea exemple.

Cînd însă autoritatea regelui reușește să se impună, se restabilesc legăturile rupte și se desființează vămile puse cu de la sine putere. Dar numai în veacul al XIV-lea, după urcarea pe tron a lui Carol Robert, se ajunge la o stabilizare a situației. Din documente mai reiese că, în afara vămilor impuse la principalele puncte comerciale, în unele sate sau în orașe, se percepea vamă și la trecerea peste poduri. De aceea,

⁸ *Documente...*, C. (1075—1250), p. 4, doc. 8 și v. II.

⁹ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*. (1251—1300), p. 363, doc. 397 ș.a., București, 1937, pp. 46 și urm.

¹⁰ În 1309, prepozitul bisericii Sfîntului Ștefan din Dealul Orădiei, aduce la cunoștință că Ladislau, voievodul Transilvaniei și comite de Solnoc, „a primit și împlinit cererea decanilor — să le dea cale liberă și sigură de trecere din decanatul de Sebeș, și din celelalte decanate ale diecezei Transilvaniei prin ținutul său spre domnul legat și afară de aceasta a pus să se vestească îndeobște în ținutul său și în alte părți... că începînd de la a 15 zi a sărbătoririi Sfîntului Martin mărturisitorul, încoace, neîncetat orice negustor și orice alți oameni de orice stare, să treacă liberi și nesupărați prin ținutul său lăsînd la o parte și alungînd orice pricină de teamă și acest lucru îl mărturisim pe conștiința noastră”. (*Documente...*, C., vol. I. (1301—1320), p. 132, doc. 103.

negustorii sînt obligați să circule pe drumurile oficiale și nicidecum pe căi ocolite, tocmai pentru a nu se putea sustrage de la achitarea vămii. De altfel, drumurile sînt păzite, cei prinși, mergînd pe alte căi, fiind pedepsiți cu confiscarea întregii mărfi.

Documentele menționează de asemenea și vadurile, ceea ce înseamnă că trecerea peste ape nu se făcea pe poduri, ci mai ales prin vaduri, prin apă, fapt care îngreua desigur foarte mult circulația, mai ales primăvara și toamna, cînd apele erau mari.

Drumul nordic. Legăturile Bihorului cu Transilvania propriu-zisă erau cele mai importante. De aici se transporta sarea atît de necesară oamenilor și animalelor. Se pare că Ocnele Dejului aprovizionau cu sare întreaga regiune. De aici se încărca sarea pe nave, fiind dusă pe Someș, pînă la Satu-Mare, de unde se transporta cu căruțele mai departe: sau, prin Poarta Meseșului, de unde se continua drumul pe Bărcău și Eriu. Sarea transportată era depozitată mai ales în două centre importante, al căror nume de altfel arată chiar rolul ce-l îndeplineau, anume Sălacea și Sălard, de unde apoi, această foarte mult prețuită marfă era distribuită¹¹.

Tot prin Poarta Meseșului, se putea trece destul de ușor și pe valea Crișului Repede pe „drumul mare” care, ținînd cursul apei, trecînd prin Oradea, se pierdea în cîmpia Tisei.

Prin Poarta Meseșului s-a făcut legătura cu Transilvania și înainte de epoca documentelor regale. Anonimus, vorbind despre înfrîngerea lui Menumorut în cetatea Sătmarului, spune că acesta, „a plecat spre Porțile Meseșului”. (Cap. XXI).

Cronica Pictată de la Viena, descriind invazia cumanilor în Ungaria, spune că au intrat... „prin partea de sus a Porții Meseș, jefuind cu cruzime întreaga provincie Nyir, pînă la fortăreața Bihorului...” tirînd cu ei, nesfîrșită mulțime de bărbați și de femei și de animale de tot felul. (Cap. LV *Devastarea Ungariei de către cumani*). De altfel, Poarta Meseșului făcea parte din ducatul lui Menumorut.

Insemnătatea deosebită pe care a avut-o trecătoarea Meseșului din punct de vedere economic, prin vama care se lua acolo de pe toate transporturile, a dus și la întemeierea mănăstirii ducelui Almus. Regele Ștefan face acestei mănăstiri în 1163, danii importante; „toți cărăușii de sare care vor trece prin Poarta Meseș, să dea de fiecare car pomenitei mănăstiri, cite un bolovan de sare din cea aparținătoare regelui...”¹². Sigur că mănăstirea îndeplinea un rol important în viața economică și politică a regatului, după cum Episcopia de Oradea a îndeplinit același rol pe Criș, la punctul de întretăiere a atîtor drumuri ce legau muntele cu cîmpia.

Pe drumul comercial din nordul regiunii, care trecea pe sub poalele dealului de la Otomani (și azi localnicii vorbesc de *SÓ ÚT*, adică de

¹¹ Lingă Sălacea, Sărvázal, iar la capătul drumului Tilegd – Marghita, Sărcău, ambele amintind de sare.

¹² *Documente...*, C. I, (1075–1250), p. 4, doc. 8.

„drumul sării“), Sălacea îndeplinea un rol important; aici fiind depozitul principal de sare, punct de vămuire și de distribuire a sării mai departe. Acest rol deosebit de important reiese din unele documente de danie. Veniturile regelui la Sălacea erau foarte mari.

În 1217 regele Andrei al II-lea dăruiește Casei Ospitalierilor, „pentru îngrijirea săracilor, cinci sute mărci de argint din venitul sării noastre de la Sălacea... îndatorind pe fiii noștri — spune regele — cât și pe fiii fiilor noștri, să prelungească această danie...“, poruncind mai departe slujbașilor sării de la Sălacea ca de îndată ce vor afla „de scrisoarea fraților sus-zisei Case, să plătească neapărat numiților, la Sfintele Paște cele cinci sute mărci de argint“¹³. În 1288, deci peste 100 de ani, cu o marcă se putea cumpăra o jumătate de moară pe râul Haieu. De aci se vede că venitul sării de la Sălacea era foarte mare.

Regele mai donează cavalerilor din cetatea Crac, ținând seama de „primirea ce i s-a făcut aici de către castelanul Raymond de Pignano... încă 100 de mărci din veniturile de sare de la Sălacea...“¹⁴

Pe lângă rolul său economic important, Sălacea a avut și un însemnat rol politic și administrativ. În anul 1317, Doja, comite de Bihor și de Sabolcs și jude delegat pentru comitatele Satu-Mare, Solnoc și Crasna, aduce la cunoștința regelui Carol Robert „că în adunarea specială ținută la Sălacea, Ștefan, fiul lui Mihail, fiul lui Ubul, în numele său și al fraților săi, Ladislau și Mihail, în fața lui Emeric episcopul de Oradea, și capitlul său precum și a nobililor și a oamenilor de rînd a comitatelor de mai sus atît din satele nobililor cît și din satele regelui care stăteau la judecată alături de Doja, s-a plîns împotriva fostului palatin Omodeu și a fraților săi, ... care le-au cotropit pe nedrept moșiile...“¹⁵

Un alt centru de depozitare și distribuire ori de vămuire a fost Sălardul. Dar aici, sarea putea fi adusă și pe Bărcău.

La Sălard s-au găsit urme ale unei așezări din epoca bronzului ai cărei locuitori sigur că aveau și ei nevoie de sare¹⁶. De aici spre est, drumul merge spre Marghita. Spre sud-vest, dă în drumul Satu-Mare—Oradea prin Biharia. Spre Marghita, îi ies în cale două drumuri secundare ce se desprind din „drumul mare“ de pe Valea Crișului Repede, unul de la Aleșd, celălalt de la Tileagd. Acesta trece prin apropierea satelor Sărcău și Sărsig.

De la Satu-Mare, prin Carei, pe linia ce o ține și drumul actual, altă ramură a drumului nordic trecea prin Valea lui Mihai, Săcuieni, Deapoi și, prin Biharia, la Oradea. Aici drumul nordic se întîlnea cu „drumul mare“ ce urma cursul Crișului Repede.

În veacul al XIV-lea, după consolidarea domniei sale, Carol Robert, în semn de recunoștință pentru cei care au luptat și s-au jertfit pentru el, pe lângă moșii, i-a mai înzestrat și cu puncte de vamă, care aduceau venituri importante posesorilor lor.

¹³ *Documente...* C. II, (1251—1300), p. 296, doc. 336.

¹⁴ *Ibidem*, C. I, (1075—1250), pp. 164—166, doc. 105, 106.

¹⁵ *Ibidem*, (1301—1320), p. 276, doc. 268 și 269.

¹⁶ Obiectele se găsesc în depozitul Muzeului Regional din Oradea.

Un însemnat centru de vamă pe această linie este Valea lui Mihai, așezat de valea Eriului, pe drumul ce leagă Sătmărul cu Oradea; și aici s-au găsit puternice urme de neolitic, bronz și din epocile următoare. În apropierea Văii este vestita așezare neolitică de la Otomani. Valea lui Mihai este așezată deci într-o regiune puternic locuită, din cele mai vechi timpuri și pînă azi, în lungul unui drum tot atît de circulat atunci, ca și azi.

În 1312, Carol Robert ținînd sfat cu credincioșii baroni și cu domnul Henrich, episcopul de Oradea, îi dă magistratului Grigore, fiul lui Laurențiu . . . „dreptul de a lua vamă pe acea moșie așa numită Valea lui Mihai, în așa fel ca să ia de acum întotdeauna și să poată avea de la fiecare car încărcat cu sare 4 bulgări . . .”¹⁷ La rîndul său, magistrul Grigore, fiul lui Laurențiu, dă a 10-a parte din veniturile vămii bisericii Sfîntului Gheorghe pentru „mîntuirea sufletului” arătînd că a primit vama de la Valea lui Mihai „pentru vîrsarea singelui nostru și pentru slujba noastră . . .”

Se vede însă că frații magistrului Grigore au ridicat pretenții asupra moșiilor primite, și atunci regele Carol Robert, în 1326, dă un nou document de întărire a drepturilor și privilegiilor „. . . luînd aminte faptele de credință și vrednicia credincioaselor slujbe ale magistrului Grigore” precizînd: „am dăruit și hărăzit lăsînd la o parte pe ceilalți frați ai lui după mamă și rudele sale de singe . . . niște moșii . . . Apathi și Tarcea și vama ce trebuie să se ia din Valea lui Mihai ca să le stăpînească și să le aibe în veci . . .”¹⁸

Lîngă Săcuieni, exista pînă la 1325, vamă la Olosig. În acest an se ia dreptul de vamă de la Olosig și se dă celor ce stăpînesc Săcuieni, pentru că așa cum spune documentul, „drumul ce vine de la Sălărd spre Săcuieni, este mai drept pentru cei ce merg spre Satu-Mare, decît drumul ce trece prin pomenitul Olosig”¹⁹. Din acest document se poate vedea că sarea putea fi adusă de la Dej la Satu-Mare și de acolo, la Sălăcea și Sălărd pentru teritoriile din nordul regiunii.

Un credincios al regelui Carol Robert, Cosma cel Mic, „nobil de comitatul Bihor . . .” primește drept de vamă în cuprinsul moșiei sale la Rosighea (nord de Valea lui Mihai). Regele precizează în document „că-i dă și dăruiește lui pentru vîrsarea singelui și moartea fiilor săi, vamă așezată după felul și cîtimea mărfurilor aduse acolo de pretutîndeni . . .” Actul de donație a fost recunoscut și aprobat în adunarea „obștească” de la Sălăcea, de la 1 august 1317 convocată de comitele Doja. Cu acest prilej, Cosma cel Mic a mai prezentat și un alt act de privilegii prin care el și nepoții săi sînt scoși „de sub dreptul de judecată și puterea tuturor comiților și a celorlalți avînd vreo dregătorie . . .”. Se vede de

¹⁷ *Documente . . .*, C. I, (1301–1320), p. 201, doc. 166.

¹⁸ *Ibidem*, C. II, (1321–1330), p. 188, doc. 391.

¹⁹ *Ibidem*, p. 164, doc. 346.

aci că regele Carol Robert a fost sprijinit, în lupta sa pentru domnie, de mica nobilime pe care apoi o ridică prin privilegiile importante...²⁰

Cu câțiva ani mai târziu, în 1323, Filip, palatinul judele cumanilor „dimpună cu toți nobilii comitatului Bihor și cu cei opt jurați, potrivit cu rânduiala legii“ ridică vama de la Deapoi (Roșiori) care, împotriva legii și pe nedrept, fusese ridicată de fiul lui Lucan, înlăturând-o cu totul ca fiind o vamă nedreaptă... „întărind dreptul de vamă de la Parhida a lui Ioan, fiul lui Ivanca“. Totodată poruncește cu strășnicie, „tuturor negustorilor și oricăror altor călători care trec pe drumul de la Parhida și trebuie să plătească vamă, să treacă pe drumul de la Parhida...“²¹

În această vreme Biharia, atât de însemnată cu secole înainte, decade, continuând însă să fie o așezare înstărită pe drumul ce leagă Sătmarul de Oradea. În schimb, se ridică Episcopia Bihorului, ca un însemnat centru economic și administrativ.

Sigur că vor fi fost și alte puncte de vamă în lungul drumurilor ce au străbătut nordul regiunii. Rămîne să subliniem centrele care au avut un rol însemnat încă din timpurile vechi. Acestea sînt: *Sălacea*, *Valea lui Mihai*, *Marghita*, *Sălard*, *Săcuieni*, *Deapoi*, *Resighea*. Dar, așa cum se va vedea din cele ce urmează, pe aceste drumuri se transportau și alte mărfuri, nu numai sare.

Al doilea drum principal, „drumul mare“ cum se precizează în documente, făcea legătura Bihorului cu Transilvania, pe valea Crișului Repede. Strîmtîndu-se prin defileul ce taie munții pînă la Vadul Crișului, după ce iese din munți, drumul se ridică pe coasta dealului din stînga, la Birtin, care în vechime era sus pe deal, și în valea splendidă a celor trei izvoare (nu în vale unde e azi), pentru ca de aici drumul să se așină pe coasta dealului. și mai departe, apărat de inundație, unind satele din văgăunile dealurilor, trecînd, se pare prin Săcădat, la Oradea. Pe acest drum, pentru Birtin, mărfurile erau vămuite la Vadul Crișului. Din drumul principal, s-a desprins o ramură care a unit satele din dreapta Crișului Repede. Dar aceste sate mai aveau un drum de trecere peste Piatra Craiului pe la Borod (din slavul „trecătoare“), unindu-se de cealaltă parte a muntelui cu „drumul mare“. Pe aici însă nu credem că se făceau transporturi comerciale. Documentele arată că erau interzise astfel de drumuri grele și mai ales greu de controlat²².

La Tileagd, de unde se desprindea și atunci drumul ce străbate satele din Luncă spre Marghita, era un însemnat punct de vamă. Alături de Tileagd, documentele amintesc de satele de pe Criș: Sălboci și Ineu, de unde drumul trecea prin Fughiu, unindu-se probabil cu drumul mare la Oradea. De la Ineu un alt drum se strecura pe dreapta Crișului pe sub patele dealului Orăzii, tot la Oradea. Tot la Ineu, un drum de pădure străbătea dealuri grele spre Sîrbi, Sălard și Marghita.

²⁰ *Documente...*, C. I, (1301–1320), p. 276, doc. 268–269.

²¹ *Ibidem*, C. II, (1321–1330), p. 94, doc. 206.

²² *Ibidem*, C. II, (1251–1300), p. 261, doc. 298.

La ieșirea din munți era prima mare oprire a tuturor carelor sau plutelor încărcate sau goale la Vadul Crișului, unde se ridica vama pentru Birtin. În documente, vama de la Vad este amintită ca fiind din „vechime“, față de alte puncte de vamă mai noi și care au fost amenințate adesea cu desființarea. Abundența carelor în trecere, a plutelor, așa cum reiese din documente, arată că acest drum a fost circulat din cele mai vechi timpuri. De altfel urmele neolitice din peșterile de la Vad, apoi uneltele de bronz găsite pe traseul canalului hidrocentralei, în dreptul comunei Birtin, demonstrează vechimea așezărilor, ca și a drumului, pentru că nu ne putem imagina că oamenii acestor epoci să-și fi procurat sarea pe alte căi din Transilvania, decât pe cea care străbătea defileul tăiat de Crișul Repede și apoi mai departe de Crasna și Almaș la Dej. În epoca stăpînirii romane a Daciei, drumul acesta a fost foarte mult frecventat, el fiind de altfel artera principală de legătură din cîmpia Tisei peste Transilvania la Marea Neagră. Tocmai de aceea la intrarea în defileu dinspre Cluj, romanii au construit castrul de la Bologa, pentru paza acestui drum important²⁷.

În lungul acestui drum, la Vadul Crișului, s-au găsit dinari romani din vremea lui Gordianus²⁴, iar la Suncuiuș — un vas de flori roman asemănător vaselor din Pompei²⁵. De altă parte, împerecherea slavo-romînă a Vadului (slav) cu Crișul — numele străvechi al apei — arată rolul atât de important al acestei trecători și drum, chiar în epoca migrației²⁶.

În primele documente maghiare, Vadul Crișului apare cu numele semnificativ *portus Crisici*, adică Poarta Crișului, după cum mai sus era Poarta Meseșului²⁷.

La Vadul Crișului se vămuiau două drumuri: cel de uscat și cel de apă. Ambele drumuri merg însă împreună, pierzîndu-se în cîmpia Tisei.

Sigur că s-a schimbat mult înfățișarea văii Crișului Repede în defileu, de la începutul evului mediu și pînă azi; mai ales calea ferată ce străbate defileul Ciucea-Vadul Crișului, ocupînd drumul de căruțe, a făcut să nu se mai poată urmări, în tot lungul său, vechiul drum de care și nici cursul Crișului în forma lui veche, atât de mult folosit atunci pentru plute.

Unde era vadul peste Cris?

Ca dovadă a mării importanțe a acestui punct de vămuire mai persistă și astăzi turnul de observație cunoscut în popor sub numele de Casa Zmăului, iar în ungurește de Cetatea Zînelor. Acest turn de observație, cu perspectivă pînă la primul tunel unde Crișul se încovoiaie, iar la vale pînă spre vechiul Birtin, e zidit pe spinarea unei stînci pe sub

²³ Vezi Mihail Macrea, *Castrul roman de la Bologa*, Cluj, 1937.

²⁴ Muzeul Regional Oradea, *Registrul inventar*, 1896, nr. înreg. 1.

²⁵ *Ibidem*, 1896, nr. înreg. 198.

²⁶ În peștera Zmăului, unde era punctul de vămuire, au apărut în vara anului 1957, în urma unei incizii, cioburi de oale specifice epocii prefeudale. (Cioburile se află în muzeul Școlii Medii nr. 1, Oradea).

²⁷ Iake Zsigmond, *Biharmegye a török pusztítás előtt*, Budapest 1940, p. 330.

care atunci trecea Crișul. În stînca de sub Cetatea Zmăului se mai pot vedea și azi cîrligele din fier înfipte în stîncă, în care erau fixate, pentru staționare și vămuire, plutele ce coborau spre cîmpie. Construcția cetății arată tehnica veacului al XIII-lea; probabil s-a zidit în perioada de organizare a noului stat, fiind folosit ca turn de observație nu numai pentru negustori, ci și pentru eventualele invazii prin această parte. Aici, în dreptul acestui turn de observație, a fost vadul de trecere pe partea stîngă a Crișului, în orice caz, locul de vămuire a carelor. De aici din dreptul cetății, drumul urca pe coasta dealului la Birtinul Vechi. În turnul de observație era permanent un om de veghe care da de știre celor de jos apropierea carelor. În spatele cetății se deschide larg Peștera Zmăului, unde au putut fi depozitate mărfurile vămuite. În tot lungul defileului, drumul era foarte ușor de străbătut, fără urcușuri mari și fără pericol de inundație.

În centrul comunei Vad, în albia Crișului, mai jos de podul actual, se văd încă picioarele unui vechi pod de lemn. Bătrînii își mai aduc aminte că de acest pod erau legate plutele în drumul lor la vale. Sigur că acest pod este din vreme mai apropiată. La începutul evului mediu, probabil Crișul avea alt curs, și anume pe sub dealul Cutițelor, răsfi-rîndu-se prin mai multe brațe în lunca largă de la poalele Birtinului. Chiar și comuna Vad este mai nouă decît satul de pe coasta din față, Birtinul.

Tot pe la Vad treceau însă carele încărcate ale negustorilor vremii în Transilvania și de pe drumul aflat pe partea dreaptă a Crișului Repede, de la Tileagd la Aleșd. În privința aceasta, este semnificativ documentul din 1284 emis în adunarea de la Episcopia Bihorului în care se hotăra, privind tocmai vama de la Vadul Crișului, ca „sub nici un cuvînt să nu se pregătească trecători în locurile anevoioase”²⁸. Înseamnă că trecătoarea prin defileul Vadului era cea mai accesibilă cu căruța, călare sau pe jos, în același timp însă și cu plutele.

Vama de la Vadul Crișului-Birtin este mai binecunoscută după năvălirea tătarilor, cînd proprietarii locului au cerut și au primit din partea regilor diplome de întărire a proprietăților lor. Din cuprinsul acestor documente, se vede cît de important era drumul de-a lungul Crișului Repede pentru legăturile economice cu Transilvania.

În 1256, regele Béla al IV-lea dă ordin capitlului bisericii din Oradea să judece procesul intentat de Ladislau și Toma, fiii lui Panoratiu din neamul Chenad, împotriva comitelui Paul, fiul lui Eacky din pricina hotarelor, a marginilor și a semnelor de hotar ale pămînturilor sau moșiilor numite Birtin, Suncuiuș, Tileagd și Săbolciu și a vămii din Birtin.

Capitulul bisericii din Oradea iese la fața locului pentru delimitarea hotarelor. Din documentul elaborat cu această ocazie, reiese și faptul că aceste moșii erau extrem de vaste întinzîndu-se — din apropierea Oradiei — pînă în Munții de Aramă; de asemenea că pe vama de la Birtin erau, atunci, doi stăpîni, cele două moșii avînd Crișul drept gra-

²⁸ *Documente...*, C. V. II, (1251—1300), p. 261, doc. 298.

niță comună. După ce se descrie o parte a moșiei, documentul continuă: „după aceea, hotarul îl formează riul Criș și merge în sus spre răsărit și ajunge de-a lungul albiei Crișului la pământul Tețchea și la cele ce țin de el... iar de aci merge de-a lungul albiei Crișului în sus-zisul pământ Birtin și trece astfel mai sus, de-a lungul aceleiași albiei a Crișului în munții mijlocii și cei înalți și ajunge la locul acela unde piriul ce se cheamă Medhespataka se varsă în Criș și acolo se sfârșește hotarul în Criș. Iar după aceea iese din sus-zisul pîriu, care se cheamă Medhespataka pe uscat și merge de-a lungul aceluiași pîriu care se află înspre răsărit, merge în sus pînă la muntele care se cheamă la Vama Rez. După aceea hotarul trece de peste muntele acela și merge pînă la capătul unei cîmpii care se cheamă Vamus...” Din cuprinsul documentului se vede că parte din masivul ce era odinioară în posesia lui Menumorut, pînă la Vama Rez, legătura cu ocnele de sare era în miinile aceluiași stăpin.

Important însă, în cuprinsul documentului, este mențiunea că era vorba să se deschidă un nou drum, pe la Călata, care ar fi lovit în interesele celor ce aveau în mîna lor, Vadul.

În 1264, capitulul din Oradea intervine din nou în cearta dintre sus-amintiții proprietari²⁹, iar în 1284, adunarea generală de la Episcopia Bihorului stabilește încă o dată condițiile perceperii vămii la Birtin și Vad³⁰.

La sfîrșitul veacului al XIII-lea, vremurile grele, de răzmeriță, care au zdruncinat din temelii statul ungar, au pus în mare pericol, nu numai drumurile, ci și moșiile, ca și actele de posesiune. De aceea capitulul din Oradea, la cererea lui Toma, care zice... „că se teme ca privilegiile să nu se piardă, din pricina timpurilor tulburi...” poruncește ca suszisele privilegii, adecă cel al regelui Ladislau și al episcopului Bartolomeu și al voevodului Roland, privind pomenita jumătate a vămii din Birtin... să se transcrie cuvînt cu cuvînt în privilegiile voastre dintre care o copie să o păstrați în cămara bisericii voastre, iar alta să o dați comitelui Toma însuși, avînd însă grijă ca nu cumva să se poată săvîrși în această privință vreo greșeală sau vreo înșelăciune...”³¹ În 1296, episcopul Andrei poruncește capitulului să aibă grijă de toate actele lui Toma pe care din pricina primejdiilor vremii se teme să le poarte cu el. În anii 1297 și 1298, episcopul Andrei al Oradiei întărește din nou privilegiile lui Toma privind Birtinul.

Dar aceste documente mai aruncă și o lumină clară asupra moravurilor nobilimii hrăpărețe, în vremurile extrem de grele prin care a trecut țara, pînă la întărirea în domnie a lui Carol Robert. De altfel, nu cu mult înainte, voevodul Roland, dușmanul de moarte al episcopului de Oradea, atacă cetatea Finisului de lîngă Beiuș dînd cunoscutul salv-conduct între alții și lui Iacob, fratele episcopului de Oradea. În

²⁹ *Documente...*, C. vol. II, (1251–1300) p. 53, doc. 47.

³⁰ *Ibidem*, C. (1251–1300), p. 261, doc. 298.

³¹ *Ibidem*, p. 405, doc. 453.

timpul celor 15 zile, cite se prevăd în document, atacatorii se obligă să-i apere pe învinșii din cetatea Finisului, față de toți „fie unguri, fie români, fie de ai noștri, fie de ai bisericii care se află între întăriturile din Șoimus, fie în afara lor, fie că s-au retras sau nu în această vreme de dezbinare de sub ascultarea bisericii...“³².

Așadar s-au răscolat, nu numai nobilii ci și, așa cum reiese din document, cei nemulțumiți cu ascultarea bisericii. E vorba, fără îndoială, de voievodatul de Beiuș care își mai păstra încă, în mare măsură, autonomia față de pretențiile feudalului mai puternic.

În fața acestor grele și periculoase evenimente, care au aruncat țara în anarhie și războaie, regele Andrei încearcă să ia anumite măsuri de siguranță. În 1291, el dă o dispoziție prin care oprește „să se ia zălog din bunurile locuitorilor noștri care se află în trecere... și am pus să fie desființat acest obicei. De asemenea să se nimicească cu totul toate vămile puse pe vremea regelui Ladislau. Mai voim, continuă regele, ca în locurile vechi de vamă, oamenii nobili și ai bisericilor să nu plătească vamă ci numai negustorii, care trec dintr-o țară în alta...“³³.

Într-un document din 1316, aceste vremi se descriu în felul următor: „...înainte de a se fi întărit puterea preluminatului principe a Domnului Carol,...în deosebite părți ale regatului se săvârșeau nenumărate semeții, neînțelegeri, certuri, războaie și fapte de silnicie... încît cei săraci și fără putere, erau apăsați fără nici o milă de cei bogați și puternici, dreptate nu domnea în țară sau era puțină...“³⁴.

Ajungînd Carol Robert să se consolideze în domnia Ungariei, el își arată recunoștința față de cei care au luptat alături de el, nu numai prin împrumutarea cu moșii, ci și, așa cum s-a mai văzut, prin acordarea de drepturi de vamă. Tot atunci s-a procedat și la reglementarea vămilor, desființîndu-se cele care au fost înființate cu de la sine putere.

Din această vreme apare ca un loc de vamă deosebit de important Tileagdul. Am arătat că aici se făcea legătura cu un drum ce trece și azi prin multe sate, pînă la Marghita sau Sălard.

În 1308, într-un act al capitlului din Oradea, de împărțire a moșiilor între membrii familiei Csanad, e trecută și vama de la Tileagd³⁵. În 1312, Carol Robert dă lui Nicolaie, fiul lui Toma din neamul Csanad, „pentru slujbele făcute în timpul războiului pe veci, în pomenitul sat Tileagd, acest fel de vamă anume ca numitul magistru Nicolaie și moștenitorii săi și urmașii moștenitorilor săi să aibă pe veci dreptul de a cere vamă“ înșirîndu-se, mai departe mărfurile și taxele ce se vor percepe³⁶.

Cele două drumuri principale: cel de nord, de la Satu-Mare și cel de pe valea Crișului Repede, „drumul mare“, se uneau la Oradea, de

³² *Documente...*, C. vol. II (1251—1300), p. 404, doc. 252.

³³ *Ibidem*, p. 363, doc. 397.

³⁴ *Ibidem*, C. vol. I (1301—1320), p. 246, doc. 237.

³⁵ *Ibidem*, p. 69, doc. 98.

³⁶ *Ibidem*, p. 202, doc. 167.

unde, tot pe Criș, prin Palota, iar de aici pe lângă cetatea-mănăstire de la Sint Ioan și pe lângă cea de la Cheresig, trecea în cîmpia Tisei.

Al treilea drum principal, ca și azi, era cel de pe valea Crișului Negru. De la Beiuș, acest drum se ramifică. Ținînd cursul Crișului Negru, prima ramură unește satele de pe cîmpie spre Tinca și mai la vale. Spre acest bazin se orientează așezările întărite de la Mierlău, Hidișelul de jos și cel de sus. A doua ramură a acestui drum duce de la Beiuș peste Răbăgani-Ceica, în lungul căruia s-au găsit și monede romane, iar a treia ramură de la Beiuș, peste Roșia, trecînd prin Remețea — vestită pentru frescele cu inscripții slave, din biserica reformată — ajungînd într-o regiune de munte puternic locuită din cele mai vechi timpuri. De aici, peste Dames, drumul coboară în valea Crișului Repede, la Bratca.

Despre drumul de pe valea Crișului Negru sînt puține informații din epoca de care ne ocupăm.

Totuși, și acest drum, care leagă Munții Apuseni — bogăți în aramă, aur și fier — cu cîmpia Tisei, în lungul căruia se atestă numeroase așezări din epocile preromană, romană și prefeudală, a avut o însemnătate deosebită de-a lungul veacurilor. La Talpe, lângă Beiuș, s-a găsit o oală de pămînt cu monede din Dyrrachium și Apollonia. Monede romane s-au găsit apoi la Drăgești și foarte multe la Oradea. Dar drumul acesta nu mergea pe vale ci, după cum se mai poate constata, pe dealuri, pe Măgură, ținînd locurile mai înalte, de pădure, peste Holod, Calea Mare. Insuși numele acestui sat arată că drumul principal, „calea cea mare“, ținea culmea dealurilor. îndreptîndu-se prin Lăzăreni, spre valea Crișului Negru, la Tinca. Cercetările privind valea Crișului Negru, mai ales partea de sus, sînt abia la început. Intensificarea lor prezintă o necesitate imperioasă în dezlegarea altor probleme istorice pe care le pune bazinul Crișului Negru.

Credem că bazinul superior al Crișului Negru, unde erau puternice autonomiile voievodale locale pînă în veacul al XIV-lea, s-a orientat în relațiile comerciale peste munții Moma-Codru, ușor de trecut și cu multe drumuri și cărări bătute — spre valea Crișului Alb și a Mureșului. De altfel, satele care se înșiră azi la poalele acestor munți, de ambele părți, au fost aduse în vale, de-acolo.

În ianuarie 1958, s-a descoperit în comuna Dieci un tezaur de 349 de monede din Dyrrachium și Apollonia. Trebuie să fie o legătură strinsă de timp și interese între acest tezaur și cel de la Talpe de lângă Beiuș, găsit la poalele unui deal, pe coama căruia se mai pot vedea și azi, foarte bine, vreo 10 tumuli circulari, ridicați acolo nu la întîmplare. Comuna Dieci este așezată pe drumul principal al aurului, spre Brad și în același timp pe un drum secundar, peste munții Moma-Codru, la Vascău, spre Băița, alt centru minier. Drumul care ducea la Brad era foarte circulat, încă din vechime. Este vorba deci de o unitate terito-

rială și politică în care se cuprinde bazinul superior al Crișului Negru și munții bogați în aur, pînă la granița voievozilor din Zlatna³⁷.

Cu toate acestea, așa cum s-a arătat mai sus, spre Oradea, se circula și cu mărfuri, dovadă descoperirile întâmplătoare de monede grecești și romane. Dar în jurul Oradiei și pe teritoriul orașului au fost găsite foarte numeroase monede de acest fel, îndeosebi la Solca Seleuș și spre Băile Victoria la Sînmărtin. În lungul drumului pînă la Oradea apar din abundență monede din epoci mai tîrzii, de dinainte și de după epoca stăpînirii turcești.

În cuprinsul acestei lucrări, au fost amintite mai des, avînd un rol deosebit în istoria acestei regiuni, Biharia și Oradea. Așa cum s-a arătat de altfel, rolul lor e mult mai vechi decît formarea și organizarea statului feudal maghiar. După cucerirea de către unguri a acestor teritorii, se ridică Oradea, Biharia, rămînînd pe ultimul plan. Important de reamintit însă este faptul că Menumorut avea cetăți și în alte părți în apropierea Oradiei: la Batăr, Beliu, Cetar, Leta, Petreu, Soimi, Luncoșoara, Peștera, Tileagd, Giris etc.³⁸. De altfel documentul din 1202 privind moșiile bisericii din Arad amintește de ... „cetățile bihorenilor ...“ referindu-se probabil la cele dinspre sud, dinspre Crișul Alb³⁹.

După cucerirea ei de către unguri, Biharia, cu cetatea ei puternic întărită, continuă să joace un rol important și în noua situație. În 1111 episcopul Sixtus se intitulează „Sixtus Bihorensis“, pentru ca în 1113 să se intituleze Sixtus Varadinensia...⁴⁰. De altfel, regele Ladislau fundează o episcopie la Oradea, la sfîrșitul veacului al XI-lea cu un rol foarte însemnat în politica de cuceriri și de consolidare a puterii regale.

Cronica Pictată de la Viena descrie acest fapt în felul următor: „După aceasta, a găsit în parochia fortăreței Bihor între fluviile Criș, într-o vînătoare, un loc, unde la îndemnul îngerului, a hotărît să ridice în cinstea fecioarei Maria, o mănăstire, loc pe care l-a numit Vărad. Regele întemeietor a și fost înmormîntat în catedrala zidită de el“⁴¹.

Din cele de mai sus, reiese faptul că Oradea a fost cucerită mult după căderea Bihariei. Legenda cu vînătoarea arată tocmai acest lucru, și numai după acest fapt, episcopul Sixtus și-a mutat reședința la Oradea. Nu poate fi vorba de o întemeiere a acestei puternice așezări, la sfîrșitul secolului al XI-lea. De altfel, documentele de mai tîrziu lasă să se vadă obiceiuri și drepturi mai vechi. Dar de acum, Oradea apare în toate documentele epocii, ca o așezare deosebit de importantă din punct de vedere economic și politic. Ar fi putut fi construită în numai cîțiva ani, pe loc sălbatic? Hotărît că nu. De altfel, am arătat în cele precedente, că atît urmele arheologice mai vechi cît și cele mai noi, din epoca migrației, atestă pe acest loc o așezare deosebit de importantă și

³⁷ Constantin Pavel, *Școalele din Beiuș*, Beiuș, 1928, p. 40.

³⁸ Ștefan Lupșa, *Istoria națională și bisericească a Romînilor bihoreni* (manuscris), p. 4.

³⁹ *Documente...*, C., vol. I, (1075—1250), p. 22, doc. 40.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 2, doc. 2, nota 2.

⁴¹ *Cronica Pictată de la Viena*, ediția Gh. Popa-Lisseanu, cap. LXIV.

puternică. Credem, pe baza acestor materiale arheologice, că Oradea a fost o localitate de primă importanță economică și strategică și pe vremea lui Menumorut. Aici, ducele slavo-român a avut, tot ca și la Biharia, o cetate de apărare, tot atât de importantă. Aceasta trebuie căutată la temelia actualei cetăți orădene. Tocmai aceste puternice urme materiale l-au îndemnat pe N. Iorga să scrie. „La Oradea Mare, o cetate de acest fel, un velichi grad, poate exista cu mult înainte de venirea ungurilor...“⁴². De altfel, așa cum s-a arătat, atât locul, cât și importanța lui economică, de legătură între munte și cîmpie, între nord și sud, pe cea mai importantă arteră de comunicație, peste munți în Transilvania, pe care o formează Crișul Repede, impun crearea și organizarea acestei așezări cu rosturi atât de importante încă din cele mai vechi timpuri.

Documentul regelui Emeric din 1198... vorbește aici, despre „vama cetății Bihor de pe Criș...“ ... care nu putea fi alta decît Oradea Mare. Chiar dacă îndeplinea numai un rol de vamă a cetății Bihor, aici trebuie să fi fost un loc organizat, dezvoltat din punct de vedere economic și apărat bine, știind că vămile erau cele mai însemnate izvoare de venit ale vremii. Regele Emeric arată în documentul de mai sus, că „mergînd pe urmele cucernice ale înaintașilor... și pentru mîntuirea sufletului tatălui nostru Bela... întărește vama cetății Bihor la Criș, dată prin dania fericitului rege Ladislau, în vremea întemeierii acestei biserici în folosul episcopului și al fraților bisericii din Oradea...“⁴³. Documentul însuși arată că această vamă exista mult înainte și că a fost dată... „în vremea întemeierii acestei biserici...“

Vama de pe Criș se va fi ridicat la Seleuș care a îndeplinit acest rol de vamă și în vremurile următoare. Creasta de deal pe sub care curge azi riul Peta se numește Salca (Szalka Puszta) al cărei nume ar putea avea legătură cu sarea. De altfel, pe aci mergea drumul, pe sub dealul cimitirului Rulikovschi, mai departe spre Sint Andrei, în cîmpia Tisei. Pe acest teren, s-au găsit și se mai pot găsi urme materiale foarte abundente și la începutul epocii feudale.

În 1184 se arată că episcopul de Oradea avea de aici „o mie de mărci din venitul pe sare, drumuri și altele“⁴⁴. Este o sumă foarte mare dacă ne gîndim că numai cu o marcă se putea cumpăra în 1288 o jumătate de moară, pe riul Haieu. Acest venit nu putea fi ridicat în aceste părți decît de la Oradea. De altfel, în 1203, regele acordă bisericii Episcopiei de Oradea... „două părți din dările ce-i revin lui atât din satele, cât și din tîrgurile întregului comitat Bihor, atât în jurul Bihorului, cât și în jurul Zarandului... exceptîndu-se între altele Ianosda și Tîrgul Reginei“⁴⁵.

Rolul de „centru“ în cadrul vieții economice a acestei regiuni a făcut din Oradea un loc întărit, dîndu-i posibilitatea, mai tîrziu, să se

⁴² N. Iorga, *Cele trei Crișuri*, an. 1921, An. II, nr. 1-2, p. 5.

⁴³ *Documente...*, C., vol. I (1075-1250), p. 14, doc. 24.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 10, doc. 17.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 27, doc. 42.

dezvolte ca un centru de meșteșugari și negustori, devenind și un important centru religios și politic.

„Problema nașterii orașelor este în primul rînd problema adîncirii diviziunii sociale a muncii, ca urmare a separării activității industriale de activitatea agricolă, a creării unor relații economice noi, de marfă — bani, a dezvoltării schimbului de mărfuri și a pieței interne...”⁴⁶.

Dar poziția de „centru” a Oradiei reiese și din documente mai tîrzii.

La sfîrșitul veacului al XIII-lea, din cauza slăbiciunii puterii regale, potențaii, în frunte cu voievodul Transilvaniei, atacă cu vehemență posesiunile, ca și privilegiile episcopiei și capitlului de Oradea.

Între 1272—1289 episcopia se plînge că „magistrul Roland, fiul lui Toma, le-a desființat tîrgul... ce ființa în Oradea”. Regele ordonă să se trimită un om pentru cercetarea celor reclamate.

În 1285 are loc un conflict cu capitlul, pentru vama ce se ridică la Oradea. Intervine episcopul Bartolomeu numind o comisie, pentru cercetarea cazului. În hotărîrea luată, se spune: „... frații noștri, capitlul bisericii noastre, înfățișîndu-se în persoană, au chemat la judecată, înaintea noastră, pe juzii și oamenii noștri din Olosig, din Satul Nou și din Sfîntul Laurențiu, arătînd că, deși toți oamenii ce intră cu mărfurile lor în această cetate a noastră din Olosig, Satul Nou și Sfîntul Laurențiu, sînt datori să ne dea și să ne plătească vama obișnuită din vechime de pe orice mărfuri, în locurile lor de găzduire ori și unde ar poposi, atît în ziua tîrgului, cît și în alte zile, pomeniții oameni și juzi ai noștri, au împiedicat pe oamenii acestora (ai capitlului) de la stringerea cuvenită a acestor vămi. Din partea lor, numiții oameni și juzi ai noștri au răspuns că pomenitele vămi niciodată n-au fost în obicei și vameșii lor nu le-a cerut niciodată...”⁴⁷. E aici și o luptă a orașenilor împotriva marelui exploatator care era capitlul și care urmărea obținerea a cît mai multe cîștiguri prin impunerea de noi taxe.

Episcopul judecă în favoarea copitlului, adică „să rămînă așa cum au fost arătate în plîngerea lor...”

Se vede însă că nu numai la Oradea au avut loc astfel de încălcări. Dimpotrivă, în decursul vremii au luat ființă vămi noi, s-au pus taxe ilegale, urcîndu-se taxele stabilite de mai înainte prin dispoziții legale. E vorba însă nu numai de apucăturile hrăpărețe ale nobililor, ci și de acei „juzi” și „oameni ai noștri” care împiedică încasarea taxelor vamale. Ei pot face parte și din rîndurile meșteșugarilor și negustorilor care luptă împotriva dispozițiilor ce împiedică meșteșugăritul și dezvoltarea comerțului.

În urma acestor cazuri, nu rareori, episcopul Bartolomeu al Oradiei și Roland, voievodul Transilvaniei, convoacă adunarea generală la Episcopia Bihorului în urma intervenției regelui Ladislau, pentru reglementarea situației vămilor. În scrisoarea regelui Ladislau, prin care se cerea acest lucru, se amintește de deosebite vămi „ce se iau în locurile ce nu

⁴⁶ Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania*, București, 1954, p. 44.

⁴⁷ *Documente...*, C., vol. II, (1251—1300), p. 277, doc. 313.

sînt datorite“, dispunînd regele „să desființeze cu totul acele vămi care își au obîrșia sau începutul după moartea regelui Bela...“. Situația însă nu se va „normaliza“ decît după venirea lui Carol Robert la tronul Ungariei.

Din cuprinsul documentelor citate, se constată pe teritoriul regiunii pînă la jumătatea veacului al XIV-lea numeroase tîrguri și cetăți, cu privilegii însemnate.

Organizare, mărfuri și taxe vamale. Avîndu-se în vederea însemnatele venituri pe care le aduceau drumurile și tîrgurile, prin vămile ce se încasau de pe urma circulației mărfurilor și oamenilor, a trebuit să se organizeze un întreg aparat de supraveghere a drumurilor și de încasatori, atît la punctele de vamă, cît și în tîrguri... În 1183, regele Bela al III-lea vorbește de „slujbași, păzitori ai tîrgurilor...“. Iar pentru ca încasările să fie cît mai mari, erau obligați negustorii să treacă pe drumurile stabilite și nicidecum pe drumuri lăturalnice. În documentul privind desființarea vămii de la Parhida — se arată că — adunarea generală a nobililor din 30 octombrie 1323 accentuează: „poruncim cu strășnicie negustorilor și oricărui altor călători care trec pe drumul de la Parhida, să nu cuteze a trece pe vreun alt drum plătind numai acolo vamă legiuită. Iar cei ce vor fi prinși că au trecut pe vreun drum lăturalnic, pentru acea faptă vor fi despuiați de toate lucrurile lor“⁴⁸.

Iar la Satu-Mare „de asemenea, neguțătorii care merg neguțătorind între munte și Satu-Mare... dacă ar trece dincolo de cămara din Satu-Mare fără a fi căpătat voia comiților cămărilor, pe furiș, prin păduri și crînguri lăturalnice, și pe drumuri neobișnuite și ocolite, cu aur și cu argint, împotriva sus-zișilor comiți, să fie pedepsiți cu pedeapsă hotărîtă de majestatea sa regală...“⁴⁹.

Sînt însă și negustori scutiți de rege de toate obligațiile ce decurg din circulația pe drumuri și din vînzări.

Astfel, negustorul Ionas zis Albas din Satu-Mare a fost scutit de taxe pentru „slujbele vrednice pe care le-a îndeplinit el la timpul potrivit pentru mulțumirea tatălui nostru prin împrumutarea banilor săi, și în alte împrejurări cînd s-a arătat atît de supus voinței regești, încît el însuși a fost luat în prinsoare îndurînd din această pricină multe lipsuri și neazuri spre marea primejdie a bunurilor sale...“

Pe negustorii din Székesfehérvár, regele îi scutește desigur tot pentru merite însemnate aduse Casei regale — „de vamă pe tot cuprinsul regatului...“⁵⁰.

Transportul mărfurilor se făcea cu căruțe, pe spatele cailor sau cu plute, pe ape, iar pe Someș — cu nave. Dintre mărfuri, cea mai căutată a fost sarea, ca și diferite postavuri. Negustorii erau din țară, dar și străini. Îndeosebi regii Ungariei au avut o grijă deosebită față de oaspeți, pe care i-au dăruit cu o mulțime de privilegii.

⁴⁸ *Documente...*, C., vol. II (1321—1330), p. 94, doc. 206.

⁴⁹ *Ibidem*, vol. IV (1341—1350), p. 402, doc. 577.

⁵⁰ *Ibidem*, vol. I (1301—1320), p. 372, doc. 450.

Credem că și pe drumurile amintite au circulat negustorii genovezi care au fost dotați cu privilegii foarte mari de către regele Ludovic în 1349 — cu toate că documentul respectiv se referă numai la teritoriile din sudul regatului pînă la Buda. În document se spune: „poruncim ca orice genovez, ins care ar fi socotit ca genovez și care s-ar bucura de dreptul genovezilor, să poată și să aibă voie de acum înainte să care și să spună să se care fără nici o supărare în ce privește bunurile sau ființa lui...”⁵¹.

În orice caz, se aduceau mărfuri diferite din țară, ca și de peste hotare. Prin negustorii din Casovia, spre pildă, se aduceau mărfuri din Polonia. Casovenii cercetau piețele Clujului, Bistriței, Bălgradului (Alba-Iulia), Aiudului, Turzii și Sibiului. Sibienii aveau monopolul comerțului în apusul țării și aduceau mărfuri din Austria sau Italia...⁵².

Taxe vamale. Taxa vamală se lua în natură sau în bani.

În 1165 mănăstirea ducelui Almus din Meseș lua de fiecare car cîte un bolovan de sare din cea aparținătoare regelui sau în bani prețul unui bolovan de sare. Dar nu numai într-un singur loc se lua vamă în lungul drumului. De aceea, pînă să ajungă la destinație, era lăsată pe drum o mare cantitate de marfă. Un bolovan de sare avea circa 10–15 kg. Pe o căruță cu cai moțești, pe drumurile acelor vremi, nu se putea încărcă mai mult de 500 kg. Nu credem că la destinație să se fi ajuns cu mai mult de 400 kg sare⁵³.

În 1204 la vama Birtin-Vadul Crișului se percepeau următoarele taxe: „de fiecare car încărcat cu sare doi bolovani de sare și doi dinari mici, iar de fiecare car încărcat cu marfă, cu postav, vin sau alte mărfuri, care treceau prin acel loc, al vămii Birtin, să se ceară ca vamă o jumătate de gros“. S-a interzis să se ceară vamă de la acei care merg pe jos, călare, cu carele goale sau chiar încărcate trecînd dintr-un loc într-altul, fără a face negoț, ceea ce înseamnă că înainte se percepea vama în astfel de cazuri. Hotărîrea Adunării de la Episcopia Bihor a fost adusă la cunoștința poporului... pentru ca să nu se poată lua vamă mai mare decît se cuvine...⁵⁴.

În 1312 la vama Valea lui Mihai se lua „de fiecare car încărcat cu sare, patru bulgări de sare, la un car gol patru dinari vienezi, pentru un cot de postav curat, o jumătate de ponderă, pentru un cot de postav cenușiu, doi dinari vienezi, de asemenea de la un car mare încărcat, numit „masa“ (*maje*) o jumătate de fertun, de asemenea pentru un butoiș de vin o ponderă, de asemenea pentru un cal sau o vită grasă de vînzare un dinar vienez...“⁵⁵.

La vama Tileagd se cerea „doi dinari banali de la fiecare car gol mergînd după sare în părțile Transilvaniei și tot doi dinari banali și

⁵¹ *Documente...*, C., vol. IV (1341–1350), p. 486, doc. 702.

⁵² N. Iorga. *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*, București, 1937, p. 46.

⁵³ *Documente...*, C., vol. I (1075–1250), p. 4, doc. 8.

⁵⁴ *Ibidem*, vol. II (1251–1300), p. 261, doc. 298.

⁵⁵ *Ibidem*, vol. I (1301–1320), p. 201, doc. 166.

patru drobi de sare de fiecare car încărcat cu sare care se reîntoarce din acele părți. De asemenea cite un fertun de fiecare car încărcat numit în limba obișnuită „masa“ (*maje*). De asemenea două pondere de fiecare bucată de postav de Ypres. De asemenea o pondere de bucata de postav de Tournai. De asemenea o jumătate de pondere de bucata de postav de Haga. De asemenea o pondere de fiecare butoiș de vin. De asemenea de fiecare cal de vinzare o pondere, iar de fiecare bou, un dinar. De asemenea un dinar, pentru două vite mici⁵⁶.

În a doua jumătate a veacului al XIV-lea, întărirea puterii regale și asigurarea drumurilor au făcut ca și în aceste părți să se intensifice exploatarea bogățiilor atât de necesare dezvoltării statului cât și comerțului.

⁵⁶ *Documente . . .*, C., vol. I (1301–1320), p. 202, doc. 167.

CONTRIBUȚII PRIVIND ȚESĂTORII BRESLAȘI DIN ȚARA BÎRSEI ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

de CAIUS T. JIGA

O dată cu dezvoltarea mijloacelor de producție, era firesc ca și organizarea în bresle a meseriașilor să sufere transformări. În cadrul producției meșteșugărești a început să se desfășoare o luptă în care, ciocnindu-se interesele social-economice, au luat naștere o serie de frământări deosebit de semnificative. Urmărirea acestor frământări în Țara Bîrsei, fie chiar în linii mari, ni s-a părut interesantă, deoarece meseriașii români au reușit, în urma unor lupte îndârjite, să-și cîștige drepturi egale de muncă.

Se știe că în multe din orașele Transilvaniei au existat țesători sau postăvari care făceau tot felul de pînzeturi și postavuri din in, cînepă și lînă.

După un timp oarecare s-a ajuns la o specializare, căci țesătorii fabricau din in și din cînepă tot felul de pînzeturi de la giulgiurile cele mai fine, pînă la pînza cea mai aspră de sac.

În cetatea Brașovului exista în această privință o adevărată tradiție, deoarece postăvarii trebuiau să aplice semnul distinctiv pe fiecare balot de postav încă din anul 1444¹. La Brașov se făcea atît postav mai aspru pentru soldați (*seimeni*) cît și stofă mai bună pentru boieri.

Țesătorii brașoveni produceau tot felul de pînzeturi, stoffe și postavuri de bună calitate, foarte apreciate, mai ales în Principatele dunărene. Toate aceste articole erau așa de cerute, observă N. Iorga, dincoace de munteni, iar vînzarea lor așa de plină de cîștig pentru brașoveni, încît se scutea de vamă².

În privilegiul de comerț dat brașovenilor de voievodul Țării Românești, Mircea cel Bătrîn (1413, august 25, întărit la 1431, ianuarie 28), se spune că pentru anumite mărfuri confecționate cu mîna, ca postavul cenușiu (*panno griseo*) pînza (*tela*), inul (*lino*) și toate celelalte de același fel, care se vor produce la Brașov, nu vor plăti în nici o localitate din Muntenia vamă³.

¹ Vezi Șt. Pascu, *Meșteșugurile în Transilvania*, p. 145; Arhivele Statului Brașov, fond privilegii. Se știe că prima frăție a țesătorilor brașoveni datează din anul 1481.

² Vezi Hurmuzachi-Iorga, *Documente*, XV², p. 9.

³ *Ibidem*.

Și coregentul lui Mircea cel Bătrîn, Mihai I, specifică într-un hrisov dat în anul 1418, „și pentru bucățile de postav de vor fi călțuni tăiați, sau cîte 3—4 coți să nu-i vămuiți“⁴.

Nici în specificarea amănuțită dintr-un hrisov dat de voievodul Țării Românești, Vlad, în anul 1437, aprilie 8, nu se găsesc schimbări față de cele spuse în celelalte hrisoave anterioare⁵.

Vlad al III-lea Călugărul se roagă (1493, iunie 27) de brașoveni să intervină pe lângă vameși ca să nu-i ia vama numită *vigesima*, pentru niște postavuri ale lui⁶. Se știe că *vigesima* și *trigesima* nu se luau decît pentru postavurile străine.

Bunele relații de vecinătate care au existat tot timpul între brașoveni și voievozii Țării Românești par amenințate de anumite împrejurări; un negustor muntean, trecut la Brașov în mod clandestin, a fost prins de vameșii de la Bran. Vlad al III-lea Călugărul cere (1495, ianuarie 5) brașovenilor să intervină pentru a-l elibera, căci dacă nu vor face aceasta, el va închide drumurile, „pentru ca oamenii noștri să nu mai treacă la voi și nici ai voștri să nu mai vină la noi“. Apoi adaugă „ori credeți că postav și fier nu mai putem găsi în alte locuri? În Moldova și în Turcia găsim atîta cît dorim“⁷.

Supărarea n-a durat desigur mult timp, deoarece alte documente din acel timp arată că relațiile s-au restabilit. Nici meseriașii sau negustorii transilvăneni nu erau totdeauna de bună-credință față de confrății lor din Principate. Așa spre pildă, negustorul brașovean Gheorghe Kirschner a cumpărat în anul 1567 de la țărani Matei Gerthner și Prele din satul Bărcut, raionul Făgăraș, mai multe bucăți de pînză și le-au vîndut apoi unui negustor din Brăila. Acesta vînd să le revîndă, a constatat că unele bucăți de pînză sînt ceva mai scurte și au anumite defecte. Negustorul brașovean Gheorghe Kirschner, care vînduse bucățile de pînză negustorului din Brăila, a cerut despăgubiri de la Matei Gerthner și Prele din Bărcut. Chestiunea ajungînd în fața scaunului de judecată din Cincul-Mare, acesta respinge acuzația și învinuirea de fraudă adusă de negustorul brașovean pe motivul că în clipa cînd a cumpărat bucățile de pînză de la cei doi țărani a știut că ele n-au lungimea obișnuită⁸.

Cazuri ca cele de mai sus n-au împiedecat pe înșiși voievozii Țărilor Romine să rămînă cei mai buni clienți pentru pînza și postavul brașovenilor. Această situație continuă tot secolul al XVI-lea și al XVII-lea. Așa spre exemplu, cămărașul Enache scrie la 11 martie 1643, din încredințarea Voievodului Matei Basarab, brașovenilor, că i-a trimis prin solul Apostol o comandă domnească de „boboaie și cămeș“, ce trebuiește de paști. La un an după aceea, scrie chiar Matei Basarab judeului Brașov-

⁴ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul*, vol. I, București, 1905, p. 7.

⁵ *Ibidem*, p. 73.

⁶ *Ibidem*, p. 341.

⁷ I. Bogdan, *Documente...*, p. 343.

⁸ Arhivele Statului Sibiu, fond. U. V., 732.

vului cerîndu-i postav pentru ca „să îmbrăcăm curtea“⁹, iar în 1651, tot Vodă își exprimă aceeași dorință voind să-și îmbrace slujitorii¹⁰.

Dar postavul nesusind la timp, Matei Basarab îl reclamă și roagă să fie trimis pentru ca oamenii săi să nu mai aștepte în zadar¹¹.

Cel mai serios cumpărător al postavului brașovean a fost însă Constantin Brîncoveanu. În noiembrie 1697 el comandă 240 de bucăți de postav albastru pentru slujitorii curții domnești. Pentru a ușura procesul de producție, pune la dispoziție brașovenilor chiar lina necesară și plătește 1500 de taleri arvună postăvarilor¹².

La 26 februarie 1705, același domn comandă 270 de bucăți de postav verde, roșu și albastru, pentru suma de 3300 de taleri¹³ și roagă pe „jupînul Andriaș“ să ceară comandantului cetății Brașovului cîțiva soldați care să însoțească oamenii cu postavul pînă la Predeal; îl mai înștiințează că acolo îl vor aștepta slujitorii săi cu cai și „zablău“ de învelit, trimiși de ispravnicul de la Cîmpina¹⁴.

Domnitorul, fiind mulțumit de execuția comenzii, roagă în martie 1707 pe judele Brașovului să-i mai facă în grabă alte 44 de bucăți postav și cu 10,33 florini bucata. Postavul trebuia să fie adus la Cîmpina. Pentru aceasta Brîncoveanu va trimite un om cu bani și cai „că ne iaste voia pîn în zece zile să fie postavul aici“¹⁵.

Se vede că postavul brașovean era de bună calitate și pe placul întregii curți domnești, deoarece în anul următor, 1708, același domn comandă la Brașov alte 377 bucăți de postav¹⁶.

Comenzile mari de postav brașovean făcute de voievozii din Principate au îndemnat și pe alți negustori munteni să cumpere aceste produse de foarte bună calitate. O mulțime de acte confirmă această situație care a dăinuit tot timpul secolului al XVIII-lea și chiar în prima parte a secolului al XIX-lea¹⁷.

Țesătorii scheieni. Comenzile mari de pînzeturi și postavuri brașovene au fost executate de țesătorii breslași, care, în majoritate, locuiau în cuprinsul cetății. În afară de acești țesători autorizați breslași, existau un număr destul de însemnat de țesători nebreslași care n-aveau autorizație de a-și exercita meseria. Aceștia locuiau și în suburbia românească a Scheiului. Românii scheieni nu s-au ocupat prea mult cu țesutul postavului fin. Lipsa documentelor este semnificativă. Există totuși unele mențiuni.

⁹ *Catalogul Doc. românești*, din Arh. St. Brașov, vol. I, București 1955, nr. 17. (în continuare se dă prescurtat C.D.R.).

¹⁰ C.D.R., 1 nr. 57.

¹¹ *Ibidem*, nr. 59.

¹² *Ibidem*, nr. 149 și nr. 150.

¹³ *Ibidem*, nr. 216.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 215.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 227.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 243.

¹⁷ Importul de postavuri și pînzeturi brașovene în Principatele Romîne poate fi urmărit pe baza documentelor publicate și pe baza materialului inedit din Arhivele Statului Brașov.

În februarie 1695 un scheian, Stoica Postăvariul, semnează ca mar-tor, împreună cu alți români din Schei, o dovadă¹⁸. Cîștigînd bine cu meseria lui, care se pare a fi fost aceea a postăvăritului, el își permite să cumpere, în primăvara anului 1701, 8 pogoane de vie în Dealul Ursoaiei de lingă Ploiești¹⁹; dar Stoica Postăvariul sărăcește, fiind con-strins să cedeze, în 1716, vilele din Țara Romînească bisericii Sf. Nico-lae din Scheii Brașovului în schimbul unor bani împrumutați de aceasta²⁰.

Postavurile fiind produse mai fine desigur n-aveau aceeași căutare printre români ca saricile și „straietele“. Dacă n-au existat printre romîni scheieni, meșteșugari care să țese postavuri propriu-zise, anumite indicii arată că scheienii s-au ocupat din cele mai vechi timpuri cu țesutul strai-elor, velințelor și saricilor.

Intr-o jalbă, adresată de scheieni la începutul anului 1700 Magistra-tului Brașovului, se cere insistent ca proprietarii de oi să fie scutiți de impozite, să se permită tăierea oilor, țesutul velințelor (numite *pokrotzen*) și a zeghelor, de care aveau mare nevoie²¹. Actul citat mai sus este pri-mul în care romîni scheieni cer voie a țese stofă aspră, groasă, pentru confecționarea velințelor, boboaielor sau saricilor.

Faptul că autoritatea administrativă a găsit cu cale să le interzică țesutul este o dovadă evidentă că ei se ocupau cu mult înainte de con-fecționarea acestui fel de stofă.

Ca în toate orașele din regiunile muntoase ale Transilvaniei, lîna se găsea din abundență și în regiunea Brașovului. Așa se explică și dez-voltarea timpurie a țesătoriei de lînă în Țara Bîrsei²². Avînd materia pri-mă la îndemînă, țesătorii brașoveni n-au cumpărat cantități mari de lînă din Principate, cum rezultă de altfel din registrele de vamă de la începutul secolului al XVI-lea.

Din cercetările de pînă acum. reiese că faptul acesta rămîne caracte-ristic pentru tot secolul al XVI-lea²³. Dar nici mai tîrziu, în secolul ur-mător, situația nu se schimbă. Semnificativ este faptul că în primăvara anului 1675 cîmpulungeanul Stănilă al Oprii a plecat la Brașov să-și vîndă lîna, dar a fost refuzat de Gheorghe Nimeser, „țehmeșterul postă-varilor brașoveni“. Schimbîndu-și lîna pe zăblae, cîmpulungeanul întîmpină mari dificultăți, deși schimbul se făcuse cu aprobarea starostelui breslei postă-varilor brașoveni. Din documentul de garanție dat de județul Cîmpulun-gului, Badea, către județul Brașovului, David Czak, reiese că postăva-rii brașoveni au intervenit energic la sus-numitul județ al Brașovu-lui pentru ca schimbul să fie anulat, iar romîni să fie înain-

¹⁸ Publicată de N. Iorga, în *Brașovul și Romîni* – *Scrisori și lămuriri*, Bucu-rești, 1905, p. 346.

¹⁹ C.D.R. I, nr. 196, cf. Stoide C. „Rev. Arhivelor“, VII, 1, 106–107, nr. 11.

²⁰ C.D.R., nr. 283.

²¹ Arh. St. Brașov, Ab. 11 a, 1700, anexa a 2-a.

²² Vezi Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 143.

²³ Vezi R. Manolescu, *Schimbul de mărfuri dintre Țara Romînească și Brașov în I-a jumătate a secolului al XVI-lea* în „Studii și materiale de istorie medie“, București, 1957, p. 145.

tați judecării. Județul Cîmpulungului garantează în același act că oame-nii săi sînt cinstiți și buni și roagă să fie crezuți în fața judecării²⁴.

Abundența lîinii n-a rămas aceeași în Țara Birsei și în secolul al XVIII-lea. Numeroase acte contemporane vorbesc de aducerea de mari cantități de lînă din Principatele dunărene. Aceasta și din cauza perfecționării mijloacelor de producție, ca și din cauza intensificării speculațiilor comerciale, lîna din Principate fiind mai ieftină și totdeauna de calitate superioară celei din Transilvania. Pe lîngă aceasta, o mulțime de oieri romîni își duceau turmele la păscut în șesurile și bălțile dunărene, iar de multe ori nu le aduceau la iernat înapoi, preferînd să facă un comerț mai avantajos cu lîna.

De fapt abundența materiei prime, lîna, a contribuit în largă măsură să asigure posibilități de producție și meșterilor neautorizați din Scheii Brașovului.

Din cele mai vechi timpuri, femeile romîne din Schei țeseau mai ales postavuri groase pentru sarici, straie și velințe, la început pentru nevoile proprii, apoi pentru comercializare.

Încă din anul 1491 găsim în documentele timpului denumirea germană de *Deck Murt*²⁵, mai tîrziu *Decken-Markt* și *Katzen-Markt*²⁶, adică piața sau tîrgul straielor unde scheienii își desfășeau produsele. Acest tîrg a existat pînă către sfîrșitul secolului al XIX-lea.

În anul 1701 meșterii romîni neautorizați din Schei adresează o plîngere universității săsești, în care arată că deși din cele mai vechi timpuri s-au ocupat cu țesutul postavului aspru țărănesc pentru sarici, acum sînt împiedicați a-și exercita meseria de meșterii breslași, care nu le mai dau voie să lucreze. Roagă universitatea săsească să rezolve în mod favorabil cererea lor pentru a nu fi expuși să piară de foame²⁷.

Dintr-un document din anul 1771 constatăm că cea mai mare parte a romînilor din Schei se ocupa cu confecționarea articolelor din lînă aspră ca postav de zeghe și postav pentru velințe etc; unii munceau ca zileri.

Negustorii sași din Brașov mărturiseau de asemenea că locuitorii săraci scheieni și văduvele din ținutul Brașovului s-au ocupat din vechi timpuri cu țesutul zeghilor²⁸.

Din cuprinsul documentelor citate se vede că din cele mai vechi timpuri, meșterii neautorizați din Schei s-au ocupat cu țesutul velințelor și saricilor.

²⁴ Vezi I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I, pp. 343-344.

²⁵ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, Brașov, 1886, vol. III, pp. 710 și 725. Se mai întîlnesc formele: *deckel-thuch*, derivate din germana *Decke*=velință.

²⁶ Adică „Tîrgul Mițoaselor“, straietele sau țolurile fiind confecționate din lînă grosă, „dată la viltoare și la coșul cu mărăcini unde i se scoate părul“, erau numite și *mițoase*, C. Irimie, *Portul Popular din Țara Oltului*, București, E.S.P.L.A., 1956, p. 72; în germană formele *Kotzen* și *Koczen*, ca și altele similare, se întîlnesc în documentele secolelor XV-XVI, cf. *Quellen...*, I, p. 100.

²⁷ B. Florescu, *Producția meșteșugărească a țărănilor și meșterilor romîni neautorizați*, în „Studii și cercetări de istoria artei, 3 (1956), pp. 277-282.

²⁸ Arh. St. Brașov, A. Adm. neînreg. 1819, nr. 1835.

Se știe că produsele meșterilor neautorizați scheieni nu primeau o formă definitivă decît după ce erau bătute la pive și dîrste²⁹. Primii romîni proprietari de dîrste au fost plăeșii sau păzitorii plaiurilor. Ei au primit dreptul de a-și construi dîrste încă în secolul al XVIII-lea. În 1709 Guberniul Transilvaniei constata că, deși plăeșii avuseseră dreptul întreținerii dîrstelor de la Zărnești și Tohan pentru confecționarea postavului de zeghe („bobou“) „nu de mult, țesătorii din Brașov, nu se știe în baza căror privilegii, au oprit fabricarea aceasta, interzicîndu-le tuturor să mai facă astfel de postavuri“. Guberniul atrage atenția Magistratului că sub nici un motiv nu poate interzice fabricarea postavului acestuia, și roagă să se țină strict de aceste dispozițiuni pentru a nu se mai primi plîngeri³⁰. La 4 iulie 1709 se încheie însă un fel de convenție între reprezentanții comandamentului de pază, inspectoratul vamal (trigesimal) și Magistratul Brașovului, în baza căruia se stabilește, printre altele, că din cele 4 dîrste de la Tohan și Zărnești, numai două rămîn și pe mai departe în folosul plăeșilor. Pentru bucățile de postav de zeghe destinate uzului propriu, vor trebui să plătească 1 creițar, iar de fiecare bucată de postav de zeghe făcută pentru uzul celorlalte comune vor trebui să plătească vama obișnuită. Li se mai dă dreptul de a vinde aceste bucăți de postav de zeghe numai la tîrgurile publice din district. Se mai spune că orice abatere, sau altă destinație dată acestor produse, va duce la confiscare³¹.

Totuși breasla țesătorilor de lînă din Brașov nu admite să i se facă nici o concurență din partea nimănu. Intervențiile ei se rezolvă în 1727 cînd Guberniul Transilvaniei roagă Magistratul să se țină de dispozițiunile decretului din 1708, conform căruia dîrstele de postav de zeghe de la Zărnești și Tohan nu mai au voie să funcționeze, pentru a nu dăuna breslei țesătorilor brașoveni³².

În ciuda acestui privilegiu dat exclusiv țesătorilor brașoveni, meșterii romîni neautorizați din Țara Birsei au avut în continuare pive și dîrste la care au lucrat tot timpul secolului al XVIII-lea și al XIX-lea.

Dîrstele și pivele din Țara Birsei. Pivele și dîrstele construite și folosite de romîni erau foarte numeroase mai ales în regiunea Branului. O serie de documente confirmă acest lucru.

În 1771 brăneanul Adam al Comșii se roagă de Magistratul Brașovului să-i dea voie să-și facă o piua³³. Locuitorii din plasa Moeciul de

²⁹ Arh. St. Brașov, AM 1774, anexa a 4-a piua este o instalație străveche la care se prelucrează țesăturile de țară mai subțiri, numite „pănură“, de culoare albă sau neagră, iar dîrsta este tot o instalație asemănătoare, dar la care se prelucrează țesături de lînă mai groase din care se fac „stratele“ (acoperitoarele de pat) și saricele (sumanele) albe și boboaiele (acestea sînt în general sumane).

Amănunte asupra instalațiilor și funcționării lor se găsesc în C. Irimie, *Pivele și vîltorile din marginea Sibiului și de pe Valea Sebeșului*, Sibiu, 1958, p. 98 (Muzeul Bruckenthal, Studii și Comunicări).

³⁰ Arh. St. Brașov, AM. 16/1709.

³¹ *Seewald*, „Protocollum Magistratuale“, Arh. St. Brașov, mss. IV, C. 2, pp. 65–67 și 90–91.

³² Arh. St. Brașov, AM 32/1727.

³³ *Ibidem*, 171/1771.

Sus adevăresc că Ion Berbecea și-a făcut dîrsta în drumul lor, „încît nu mai pot trece cu caii pentru a îndeplini poruncile domnești”³⁴. Dîrstarul Ștefan din Bran, fiind arestat și în absența lui dîrsta rămînînd pustie, judele și jurații Branului roagă pe inspectorul domenial să țină seamă de aceasta³⁵; și piua Ilinei Turtăresei a rămas pustie timp de 4 ani prin 1785, nemaiputînd plăti dajdie din această cauză³⁶.

Se pare că vreo cîteva pive și dîrste erau proprietatea Magistratului, căci la 29 iulie 1786 Ion Drăghici roagă această autoritate să-l ierte de arenda pivei, fiind cu totul sărăcit după arderea casei³⁷. În 1792 birăul din Bran, Iarca Misică, cere inspectorului domenial slobozenie pentru a-și face o dîrstă de sarici pe locul ce i l-a dat lîngă apa Turcului³⁸.

Locuitorii din Simon scriu în 1814 comisarului din Brașov să le dea slobozenie să-și facă o piua, deoarece piua existentă, fiind părăsită, ei sînt nevoiți să se ducă în alte plăși. Ei mai arată că pivele în regiunea Branului sînt foarte aglomerate, că pot funcționa numai toamna, două luni de zile „căci numai toamna se lucrează acest fel de marfă”. Multora le lipsește și lîna, alții însă își vînd produsele negustorilor care vin din Țara Romînească, deoarece lor nu li se dă voie să treacă prin vamă astfel de mărfuri³⁹.

Nu numai în Țara Birsei dar și în Schei au existat o mulțime de dîrste. La început, scheienii au avut dîrste la care lucrau atît pentru nevoile lor proprii, cît și pentru cele ale comunității întregi. Încă din anul 1668, în cronică lui J. Stamm se spune că judele Brașovului, David Zack, și-a mai făcut o piua lîngă celelalte.

O serie întregă de acte dovedesc că dîrstăritul și piuăritul au continuat să fie îndeletniciri obișnuite la rominii din Scheii Brașovului. În 1732, Popa Matei și Dascălul Radu atestă că Paraschiva Voineasa a lăsat cu limbă de moarte dîrsta celor două fete ale ei⁴⁰.

Un testament făcut la 20 ianuarie 1790 de Anca, soția preotului Radu Tempea, dispune să i se vîndă și dreptul ce are la o dîrstă⁴¹.

Nu toate dîrstele din Schei erau proprietăți familiare. În 1792 documentele vorbesc de arendași și vătăfi ai unor dîrste. La această dată dîrstarii din Schei erau organizați într-un „țehiu” sau breaslă. De altfel dreptul romînilor scheieni de a se organiza în bresle datează numai din anul 1784, cînd prin decretul semnat de împăratul Iosif al II-lea, ei puteau să fie admiși în celelalte bresle existente, după ce dovedeau că au pregătirea profesională necesară.

Conflictele dintre țesători și perpetari. Dezvoltarea mijloacelor de producție, perfecționarea continuă a uneltelor de muncă a produs și în

³⁴ C.D.R., 1, nr. 1710.

³⁵ *Ibidem*, nr. 2253.

³⁶ *Ibidem*, nr. 1713.

³⁷ *Ibidem*, nr. 1837.

³⁸ *Ibidem*, nr. 2555.

³⁹ Arh. St. Brașov, AM 1174/1814.

⁴⁰ C.D.R., 1, nr. 383, Arh. St. Brașov, Acte jud. nr. 18/1732.

⁴¹ *Ibidem*, nr. 2156.

sinul țesătorilor brașoveni anumite diferențieri care au dus la numeroase conflicte de muncă.

Am văzut că scheienii s-au ocupat îndeosebi cu confecționarea dimieci albe și pănurei; dar o parte însemnată a țesătorilor români nebreslași din Țara Birsei s-au ocupat din cele mai vechi timpuri și cu confecționarea postavului aspru, greu de bobou, de aceea au fost numiți și „boboari“.

Din cauza cerințelor mari de astfel de postav, o parte a postavărilor breslași brașoveni se hotărăsc a înființa o breaslă de sine stătătoare cu statute aprobate de forurile respective. Un proiect de statute este trimis în 1728 la Sibiu universității săsești⁴², dar aprobarea întârzie să sosească. În lipsa ei, noua breaslă care de fapt lucra în mod neoficial se mulțumește să anunțe existența ei ca simplă grupare independentă sub numele de „perpetarii brașoveni“ (*Die Kronstädter Perpetmacher*).

În 1733 (iunie 27), această grupare protestează energic pe lângă universitatea săsească pentru faptul că țesătorii de lână brașoveni le-au confiscat o însemnată cantitate de lână⁴³. Li se aprobă restituirea ei fiind despăgubiți corespunzător și pentru ofensele produse.

Universitatea săsească crede oportun să trimită o adresă amănunțită Magistratului brașovean, în care, pe lângă unele observații, îi cere să îndeplinească întocmai hotărârile date⁴⁴.

Din apărarea pe care Magistratul brașovean o acorda breslei postavărilor se poate vedea cât de înrădăcinate erau concepțiile asupra exclusivității de drepturi și privilegii feudale, care favorizau o breaslă în dauna celorlalte. Breasla țesătorilor de lână nu voia să admită în nici un chip existența unei ramuri a ei care se ocupa cu confecționarea unui produs scos din aceeași materie primă. Văzind că nu poate împiedica noua grupare a perpetarilor de a-și exercita meseria, breasla postavărilor continuă să facă uz de același privilegiu: confiscarea materiei prime. Protestele grupării perpetarilor se repetă, și de fiecare dată li se face dreptate: își recapătă lina confiscată, totuși procesul producției este oprit în loc, iar greutatea materiale de asigurarea producției devin din ce în ce mai mari. Lupta perpetarilor brașoveni împotriva postavărilor brașoveni capătă alt aspect o dată cu aprobarea statutelor de breaslă (1746. martie 28) de către universitatea săsească⁴⁵.

Din deseale încălcări ale breslei perpetarilor, cerind soluționarea conflictelor produse, Magistratul Brașovului ca și în trecut rezolvă de fiecare dată problema parțial — aceasta din cauza asemănărilor și punctelor comune de drepturi stabilite în statutele fiecărei bresle.

Divergențele continuă aproape în fiecare an, reducându-se în amploare spre sfârșitul secolului al XVIII-lea.

⁴² Arh. St. Brașov, AM 1/1728 anexa 9.

⁴³ *Ibidem*, AM 1/1773 anexa 31.

⁴⁴ *Ibidem*, AM 31/1733.

⁴⁵ La Muzeul Regional Brașov, fondul documentar, se păstrează un exemplar contemporan al statutelor breslei perpetarilor, legat în piele.

Urmărirea producției neautorizate. Una din preocupările de seamă ale breslei țesătorilor brașoveni a fost descoperirea, oprirea și pedepsirea producției neautorizate, adică a celor considerați „turburători“.

Pentru a ști cine se abate de la normele stabilite, țesătorii brașoveni fixaseră încă de la sfârșitul secolului al XV-lea așa-numitele „reguli“ ale țesătorilor, aprobate de sfatul orașului, având valabilitate pentru întreaga Țara Birsei. Așa de pildă, nimeni (art. 1) n-avea dreptul să vîndă în piața Brașovului decît pînza țesută de el însuși; iar arniciul nu putea să fie cumpărat decît de țesătorii breslași (art. 2). Probabil pentru a nu concura prea mult producția țesătorilor brașoveni, numai țesătorii din comunele Prejmer, Rîșnov, Codlea și Feldioara aveau voie (art. 4) să țină cîte un ucenic pe timp de 3 ani; țesătorii nu aveau voie să plece din sat în sat în căutarea arniciului, fiecare trebuind să-l cumpere din satul în care se găsea. Prin anumite modificări făcute acestor reguli, în 1515 se prevede ca nici un țesător să nu lucreze, să nu producă decît pînza necesară propriilor lui trebuințe, dispoziție care suferă alte modificări prin aprobarea dată de către universitatea săsească (1536 noiembrie 30) statutelor tuturor breslelor pînzarilor. În aceste statute, care erau confirmarea privilegiilor breslelor țesătorilor din orașele Transilvaniei, se specifică toate drepturile acordate breslelor, dar și urmărirea și pedepsirea producției neautorizate. Întrucît aceste măsuri n-au putut stăvili pe „turburători“ să-și continue producția, universitatea săsească se vede silită (în 1638, decembrie 4) să majoreze amenda de la 8 la 10 zloți, care se va aplica tuturor „turburătorilor“ de meserii din orașele și țărgurile Transilvaniei sudice⁴⁶. Mai tirziu se ordonă ca toți nebreslași să fie prinși și închiși, să le fie confiscată atît marfa cît și uneltele de producție⁴⁷.

Lupta autorităților împotriva producției neautorizate continuă și se poate urmări atît la începutul secolului al XVIII-lea cît și mai tirziu. Sezisat de plîngerile breslei țesătorilor, Magistratul Brașovului înaintează la 20 mai 1761 Curții vieneze cîteva propuneri pentru schimbarea unor articole din statutele breslei țesătorilor.

O bună parte din acestea prevăd măsuri luate împotriva „turburătorilor“ meseriei țesutului. La art. 15 se preciza că în cazul cînd vreun meșter ar lucra în afară de breaslă, devenind „turburător“ mai ales prin plecarea acestuia în Principatele dunărene, el să fie exclus din breaslă și să nu fie reprimat decît după ce va plăti o amendă de 12 florini. Cei-lalți meșteri care au lucrat clandestin în Transilvania vor putea să fie reprimiți, plătind amenda de 10 florini.

Art. 30 prevede confiscarea întregii cantități de arnici care va fi găsită adunată în vederea comercializării, iar art. 35 dă drept la descinderi și inspecții breslei țesătorilor brașoveni în toate satele și țărgurile districtului, cît și aplicarea unei amenzi de 10 florini acelor meșteri

⁴⁶ Werner, „Die mediascher Zunfturkunden“, nr. 13, p. 57.

⁴⁷ *Ibidem*.

„turburători“ prinși asupra faptului⁴⁸. Se știe că datorită împrejurărilor vitrege, meseriașii români n-au primit dreptul de a se organiza în bresle, decît tirziu. Constituind o mare majoritate și avînd la dispoziție materii prime în cantități suficiente, este de la sine înțeles că n-au ținut seamă de dispozițiile date de autorități și au continuat să exercite diferite meserii fără autorizație, devenind „turburători“ de meserie. O mulțime de dovezi confirmă acest fapt.

La 15 ianuarie 1765 starostele breslei boboarilor brașoveni se prezintă în fața Magistratului Brașovului dovedind că meseria lor este practică de tot felul de turburători, mai ales români, care exercită această meserie în mod nestingherit. Cere oprirea producției neautorizate și confiscarea mărfii⁴⁹. Într-un memoriu al breslei țesătorilor brașoveni, din anul 1769, adresat Magistratului, se arată că aceștia întîmpină greutăți mai ales din cauza meșterilor nebreslași români și greci, ca și a țăranilor români care îi ajută în practicarea unui comerț foarte dăunător cu tot felul de țesături de bumbac⁵⁰.

Împotriva meșterilor nebreslași români boboari este adresată în 1777 o cerere a breslei țesătorilor de lînă care roagă Magistratul Brașovului să nu le mai admită confecționarea zeghelor decît a celor făcute pentru uzul propriu.

Și breasla vopsitorilor interzisesese încă din 1753 în statutele ei – aprobate de Magistrat⁵¹ – munca „turburătorilor“ (așa erau denumiți vopsitorii români neautorizați din Schei), cerînd confiscarea produselor – justiția primind a doua parte, iar breasla a treia parte din marfa confiscată.

Conflictele breslei vopsitorilor. Breasla vopsitorilor luptase ani îndelungați împotriva mai multor bresle brașovene pînă cînd a reușit să-și vadă statutele aprobate. Încă din martie 1751 breasla pînzarilor ceruse Magistratului să nu aprobe constituirea în breaslă a vopsitorilor, deoarece aceasta ar aduce prejudicii însemnate breslei lor. Majoritatea meșterilor breslei cunosc vopsitul firelor tot atît de bine ca și vopsitorii, susțin ei în același raport. Pe lîngă faptul că au produs o mulțime de feluri de pînzeturi de bumbac, s-au mai ostenit și au reușit să învețe torcătoarele din satele apropiate să țese fire subțiri și nu din cele groase necesare boboarilor. Magistratul este rugat să nu dea aprobarea constituirii, căci dacă se va da, breasla pînzarilor se teme că toate torcătoarele din Țara Bîrsei vor lucra pentru vopsitori, iar ei, pînzarii, vor rămîne fără torcătoare⁵².

Breasla boboarilor, temîndu-se că nu va mai putea vopsi bobou, cere Magistratului, tot în anul 1751, să nu permită vopsitorilor să se organizeze în breaslă. Ei susțin că s-au îndeletnicit încă de mult cu

⁴⁸ Arh. St. Brașov, AM 72/1761 anexa 1.

⁴⁹ *Ibidem*, IV, C. 15, 1765, pp. 36–37.

⁵⁰ *Ibidem*, AM 253/1769.

⁵¹ *Ibidem*, A admin. neînreg. dos. 1, nr. 241.

⁵² *Ibidem*, Fd. Bresle Pachet 1, 68 anexa 4.

vopsitul boboului confecționat din lână, pe cînd vopsitorii de negru n-ar fi în stare să facă aceasta⁵³.

Rivalitățile dintre bresle se ascut, condițiile grele ale agonisirii celor necesare traiului contribuie la creșterea tensiunii. Breslele pînzarilor, țesătorilor de lână și boboarilor se asociază protestînd vehement împotriva constituirii breslei vopsitorilor. În memoriul pe care îl înaintează Magistratului, aceste bresle susțin că o eventuală încuviințare a breslei vopsitorilor le va „ruina“ pe toate trei, deoarece produsele lor vopsite pînă atunci de meșterii lor proprii vor crește în preț. Breasla cea nouă a vopsitorilor va prejudicia și ruina — arată ei — și întreaga muncitorime din Schei care își cîștigă existența prin vopsitul propriilor lor produse, ca: ață, fire, straie etc. Toți aceștia nu-și vor mai putea plăti impozitele și prin aceasta va suferi statul⁵⁴.

Meșterii romîni din Schei cer Magistratului să nu permită constituirea vopsitorilor în breaslă pentru a nu fi împiedicați să se îndeletnicească, ca și pînă acum, cu vopsitul țoalelor și straielor. Ei susțin că cei vreo 400—500 de meșteșugari romîni vopsindu-și singuri lina, vopsesc nu numai obiecte confecționate din lână ca: șnururi de bumbac, pînză, ci și diferite lucruri aduse de cetățeni la vopsit, ca și diferite lucruri proprii confecționate în casă; pe acestea le vînd pe piață — un drept pe care l-au avut din timpurile cele mai vechi. Produsele lor, fiind căutate chiar în țările vecine, aduc însemnate venituri statului. Numai asigurarea exercitării meseriilor lor în bune condiții, arată ei, le dă posibilitatea să-și plătească impozitele, iar schimbarea condițiilor de muncă îi va constrînge să-și mute domiciliul probabil în Muntenia.

Autoritatea administrativă, interesată a-și mări veniturile prin orice mijloace posibile, vedea cu ochi buni formarea unei noi bresle, deoarece era sigură că aceasta va găsi mijloacele materiale să-și plătească impozitul, ceea ce forma un venit sigur.

Neliniștiți de amînarea unei hotărîri a Magistratului, care întîrzia, vopsitorii cer din nou ca acesta să facă un referat favorabil asupra situației lor și să-l înainteze Curții de la Viena. Vopsitorii menționează că, prin formarea breslei lor, ei nu vor împiedica pe nimeni în exercitarea meseriei lor, nici în țesutul straielor și nici în vopsirea lînii.

Magistratul pare înclinat să le aprobe constituirea deoarece le cere înaintarea statutelor⁵⁵, fapt care totuși întîrzie. Vopsitorii înaintează statutele de-abia în februarie 1753, cînd cer și acordarea unui privilegiu de funcționare din partea Curții imperiale de la Viena. Vopsitorii menționează, printre altele, și faptul că nu vor împiedica pe boiangiilor romîni

⁵³ Arh. St. Brașov, Fd. Bresle Pachet 1, 62 anexa 6.

⁵⁴ *Ibidem*, Pachet 1 68. anexa 5. În numele tuturor „Vlahilor“ semnează: Ene Tempea, Barbu Cătană, Radu Furnică, Ilie Stan, I. Găitănar, R. Învăliton, Oprea Gagia, S. Bonițu, R. Safti, P. Herboi, R. Pădure, N. G. Mulea etc.

⁵⁵ *Ibidem*, 1 68 anexa 3.

din Schei, să-și continue meșteșugul ca mai înainte⁵⁶, vopsind nasturi, șnururi pentru găitane și alte obiecte.

Scheienii și găitănăritul. De fapt vopsitorii n-au stingherit pe scheieni la început în confecționarea și vopsirea straielor — pentru care își procurau foarte ieftin lina — cât și făcutul și torsul găitanelor care a fost una din cele mai vechi meserii ale lor.

Cea mai veche însemnare privitoare la confecționarea găitanelor de către scheieni este o notă de inventar din anii 1702—1704, scrisă de negustorul brașovean Zotu Pană care, printre altele, trimite spre vânzare la Tg. Mureș și 37 litre de găitane⁵⁷.

Găitănarii scheieni, neprimind dreptul de a se constitui în breaslă, practicau meseria fără incuviințare, căzînd în categoria meseriașilor neautorizați și de aceea erau expuși la o mulțime de conflicte mai ales după constituirea breslei vopsitorilor. Aceștia, deși promisesea Magistratului Brașovului, cum am văzut, că nu vor stingheri pe nimeni în exercitarea meseriei lui — în art. 15 al statutelor —, interzic oricui, în afară de breasla pinzarilor, să comercializeze și să vopsească mătăsuri, pinzeturi, cordoane și găitane.

Meseriașii scheieni, continuînd să confecționeze găitane fără autorizație, au provocat o serie de plîngeri și de proteste. Sezisat de ele, Magistratul Brașovului acordă la 30 septembrie 1767 numai breslei vopsitorilor dreptul de a vopsi și vinde cordoane și găitane albastre. Se menționa totodată că și alte persoane au voie să fabrice și să vopsească astfel de articole, cu condiția să le vîndă numai breslei vopsitorilor, cu prețuri ieftine și sub pedeapsa confiscării. Breasla vopsitorilor are în schimb obligația de a marca aceste produse cu pecetea ei, putînd să le revîndă numai la prețuri ieftine pentru a nu produce scumpirea mărfii⁵⁸. Breasla vopsitorilor, nemulțumită cu această hotărîre, se adresează în martie 1774 însăși Curții vieneze cu rugămîntea de a nu se mai permite vopsitul decît acelor meseriași care aparțin breslei lor⁵⁹; Curtea respinge această cerere⁶⁰.

Producția de mărfuri a meșterilor neautorizați din Schei nu a putut fi oprită nici de ulterioarele măsuri potrivnice luate de Magistrat; ea a continuat în virtutea vechilor obiceiuri.

Ingrădite în privilegiile lor, sprijinite de Magistratul Brașovului, urmărind asigurarea venitului personal, breslele țesătorilor brașoveni s-au zbatut în zadar să iasă din „ruina” produsă de concurența fabricatelor străine în urma intensificării schimbului de mărfuri.

La 12 iulie 1769, într-un raport înaintat Curții vieneze de Magistratul Brașovului, sînt enumerate o serie de cauze ale „decăderii meseriilor”: 1) folosirea pinzeturilor și stofelor străine de către burghezia

⁵⁶ Arh. St. Brașov, 1, 68 anexa 2.

⁵⁷ *Ibidem*, Catalogul documentelor grecești 1, nr. 7.

⁵⁸ Arh. St. Brașov, AM 5/1774.

⁵⁹ *Ibidem*, 891/1774.

⁶⁰ *Ibidem*, 64/1774.

locală („de aceea cei 135 de meșteri țesători breslași sînt siliți a-și vinde pînzeturile în afara granițelor, dînd marfa pe credit negustorilor streini“);

2) urcarea prețului bumbacului, inului și cînepei, comerțul lor în-căpînd pe mîna negustorilor din „Compania grecească“;

3) revinderea materiei prime țesătorilor neautorizați din Schei și din Țara Bîrsei;

4) posibilitatea furnizării în orice timp a tuturor calităților de materie primă din partea negustorilor din Schei și cumpărarea celor mai bune calități de in și cînepă;

5) încetarea marilor comenzi de stofe și pînzeturi făcute breslei țesătorilor din partea Comisiei de Îmbrăcăminte de la Mediaș pentru diferite regimente și unități militare ale armatei austriace din Transilvania⁶¹, ș.a.

Magistratul Brașovului sugerează Curții vieneze să ia următoarele măsuri: a) să oprească importul de stofe și pînzeturi streine; b) să interzică burgheziei locale să poarte haine confecționate din astfel de materiale; c) să sisteze cumpărarea bumbacului în stațiunile de carantină; d) să controleze și supravegheze comerțul pentru a opri cumpărările clandestine ale inului; e) să se interzică în mod categoric producția neautorizată.

La insistențele Magistratului, Curtea vieneză, prin autoritățile în subordine (Guberniul Transilvaniei), ia unele măsuri favorabile breslelor, printre care li se acorda și dreptul de a plăti numai 5% vamă pentru toate cantitățile de lînă și bumbac importate din Principatele dunărene⁶².

Dar, măsurile luate de autoritățile centrale sau locale nu dau rezultatul dorit de meseriașii breslași care fac față tot mai greu condițiilor create de dezvoltarea noilor forțe de producție. În zadar cere breasla țesătorilor să se oprească vînzările masive de lînă de contrabandă adusă pe la Bran, să se interzică marile exporturi de lînă și bumbac la Viena⁶³.

Greutăți asemănătoare se ivesc din an în an pentru a pune breslele țesătorilor și vopsitorilor în fața unor probleme de nerezolvat, legate de destrămarea feudalismului care, spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, capătă caractere destul de pronunțate anunțînd etapa mecanizării procesului de producție din secolul următor.

*
*

Lucrînd la început individual, postăvarii brașoveni se constituie apoi pe la mijlocul secolului al XV-lea în breaslă. Prin îndemîinare și pricepere ei ajung să producă mărfuri de bună calitate, cerute mai ales de voievozii Țărilor Romîne. Țesătorii romîni scheieni neautorizați s-au

⁶¹ Arh. St. Brașov, AM 218/1769, pp. 54—64.

⁶² *Ibidem*, Prot. Magistr. IV C 23 1773, p. 575.

⁶³ *Catalogul documentelor grecești*, București 195 vol. 1, nr. 1206, 1208 și 1220.

ocupat de asemenea din timpuri străvechi cu țesutul straielor și saricilor.

În strînsă legătură cu țesutul saricilor a fost dîrstăritul — foarte frecvent atît la Brașov cit și în Țara Bîrsei. Dîrstarii au fost în majoritate meseriași romîni care locuiau în regiunile muntoase unde funcționau dîrstele.

Țesătorii breslași brașoveni au dus o luptă aprigă pentru existență. Dezvoltarea mijloacelor de producție, perfecționarea uneltelor de muncă produc diferențieri ale procesului de producție în sinul breslei postăvarilor. Numeroase conflicte de muncă au izbucnit între meșteșugarii postăvari breslași, gruparea „perpetarilor“ — înainte și după constituirea ei în breaslă — și breasla vopsitorilor. Țesătorii de straie și găitane, vopsitorii scheieni au lucrat ca meșteșugari neautorizați fiind doar tolerați în munca lor. Confiscările, interzicerile temporare și alte neplăceri nu i-au oprit să se plîngă ani de-a rîndul autorităților cerînd același drept la muncă și viață pe care îl aveau meșterii breslași.

Avantajele acordate breslelor de către autorități nu pot opri însă, spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea procesul destrămării economiei feudale. implicînd procesul ruînării și destrămării organizațiilor de breaslă.

DIN VIAȚA MESERIAȘILOR TIMIȘORENI ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

de GERTRUDE BARDOS

Printre primii coloniști care s-au așezat la Timișoara imediat după cucerirea acestui oraș de către austrieci au fost meseriașii ce făcuseră parte din armată: zidari, dulgheri, fierari, măcelari, cizmari, croitori și alții¹. Numărul lor însă nu corespundea decât în foarte mică măsură nevoilor organizării unei provincii recent cucerite și distruse în urma războiului. Astfel, încă din 1717 au sosit la Timișoara meseriași din Germania, care în scurt timp au reușit să formeze un Magistrat german. Dînd urmare invitației promițătoare a guvernului austriac, sosiră în această regiune, de curînd cucerită de la turci, tot mai mulți așa-numiți „meseriași imperiali“ (*kaiserliche Handwerker*), care s-au așezat atît în Timișoara cît și în alte localități din Banat². Meseriașii imperiali fiind muncitori angajați de stat, Administrația Provincială a fost însărcinată cu organizarea întreținerii lor, cheltuielile suportîndu-le districtele în care aceștia au fost repartizați. În luna februarie 1719, contele Claudio Florimond de Mercy, guvernatorul și generalul comandant al Banatului, cere autorităților supreme recrutarea de meseriași din Austria de sus și de mijloc și aprobarea „pentru ca aceștia să poată trece avuția lor peste graniță fără a plăti vamă“. De fapt sînt trimiși în Banatul timișan meseriași și persoane fără familie pentru a se îndeletnici aici cu comerțul și meșteșugul. În martie 1719 guvernatorul raportează că a pregătit totul în vederea sosirii pe Dunăre a meseriașilor recrutați pentru Timișoara³. O notă din ziarul vienez „Wiener Diarium“ din 4–7 martie 1719 arată că, în ziua de 5 martie, au sosit pe Dunăre peste o sută de meseriași din imperiu (*aus dem Reich*) pentru a pleca mai departe în Banatul timișan, unde vor fi repartizați atît la lucrările de construcție a cetății, cît și la alte munci⁴.

Deci imediat după ocuparea Timișoarei, oraș ce reprezintă poziție-cheie pentru dominarea vieții economice a Banatului, Curtea de la Viena tinde să creeze aici o puternică pătură orășenească de meseriași și

¹ Vezi Milleker F., *Der Anfang der Einwanderung der Deutschen ins Banat, 1716–1726*, Verșeț 1939, p. 8.

² Vezi Hoffmann L., *Streiflichter zur wirtschaftlichen Einrichtung des Temesvarer Banats durch die kaiserliche Regierung (1716–1718)*, Timișoara, 1923, p. 5.

³ Vezi Milleker F., *op. cit.*, p. 11.

⁴ *Ibidem*, p. 13.

negustori. Din cauză că această provincie se afla în colțul cel mai îndepărtat al graniței Imperiului Habsburgic, s-a intensificat și s-a urgentat luarea de măsuri pentru consolidarea stăpînirii asupra acestui teritoriu și din punct de vedere politic. În vederea atingerii acestui scop, noua populație adusă la Timișoara ca și în restul Banatului era exclusiv catolică. Acțiunea de colonizare se baza însă în mare parte pe exploatarea maselor de la țară, deoarece în sarcina districtelor cădea întreținerea noilor veniți.

În Timișoara, unde s-a făcut prima colonizare, au fost așezați numai meseriași și negustori⁵. Autoritățile fiind interesate ca acești meseriași să-și exercite în primul rînd meseriile respective, le-au repartizat teren arabil numai pentru grădină⁶ în afara zidurilor cetății.

Locurile de baștină ale meseriașilor au fost Austria, Boemia, Ungaria, Transilvania, apoi Țările de Jos, Elveția, Italia și Franța⁷. Numărul meseriilor exercitate a crescut de la 11, în anii 1717—1718, la vreo 50 în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea⁸.

După actul de luare în posesiune din decembrie 1717, Banatul se afla în proprietatea împăratului, care îl stăpînea în dublul rol de feudal și conducător al țării întregi, putînd aplica astfel cît mai eficace politica antibreslaşă a habsburgilor; îndeosebi Maria Tereza a lovit în privilegiile breslelor, privilegiile care le permiteau a se sustrage controlului riguros al statului.

Statul, urmărind stimularea industriei manufacturiere, a luat măsuri potrivnice breslelor meșteșugărești, deoarece acestea luptau pentru reglementarea producției în sensul intereselor lor: îngrădirea concurenței dintre meșteșugari, menținerea vechilor forme de producție ce dădeau un randament mic și produse de calitate inferioară în cantitate redusă, stăpînirea pieței și vînzarea acestor produse la prețuri mari. În Banat însă nu existase forma de organizare în bresle a meseriașilor în mo-

⁵ Milleker F., *op. cit.*, p. 16.

⁶ *Ibidem*, p. 17.

⁷ Vezi Szentkláray J., *Mercy Claudius Florimund Kormányzata a Temesi Bánságban Ujabb Részletek Délmagyarország XVIII Századi Történetéhez*, Budapesta, 1909, p. 119; Schwicker Joh. *Geschichte des Temeser Banats*, Pesta 1872, p. 382.

⁸ Lista meseriilor existente la Timișoara în primul deceniu după alungarea turcilor o completăm după diferiți autori: în anii 1717/1718 se aflau în oraș 9 brutari, 6 măcelari, 3 cizmari, 2 fierari, 2 rotari, 1 șelar, un lucrător de cuie, 1 strungar, 1 olar, 1 giuvaergiu, 1 timplar (Milleker, *op. cit.*, p. 23 ss), la care în anii următori se adaugă dulgheri, croitori, curelari, împletitori de ciorapi, zidari, dogari, lucrători de șireturi, postăvari, bucătari, morari, pietrari, vărari, lăcătuși, pielari, frînghieri, căldărari, săpunari, hornari, țesători, tocilari, cerari, turtari, și alții (Szentkláray, *op. cit.*, p. 119); în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea întîlnim pe lîngă profesiunile arătate, bărbieri, legători de cărți, armurieri, sticlari, cărămidari, mînușleri, pălărieri, cafegii, lucrători de piepteni, blănari, tinichigii, peruchieri, lucrători de lulele, de nasturi, tăietori de tutun, tapițeri, ceasornicari, pescari, grădinari, băcani și alții (Lendvai J., *Temesvár Város Közgazdasági leirása*, Budapesta, 1908, pp. 23—24; Preyer Joh., *Monographie der königlichen Freistadt Temesvár*, Timișoara, 1853, pp. 83—84).

mentul cuceririi sale de către austrieci. Politica economică a guvernului habsburgic, urmărind în această perioadă satisfacerea pieței interne cu produse indigene și acapararea pieței externe cu aceleași produse, nu îngăduia înființarea de bresle în această provincie de curînd cucerită, unde sprijini cu toate mijloacele dezvoltarea unei industrii manufacturiere. Industria manufacturieră a cunoscut, chiar între primul și al doilea război austro-turc din secolul al XVIII-lea, o scurtă perioadă de înflorire.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea însă, industria manufacturieră din Banat a decăzut și nu s-a mai refăcut, căci „mercantilismul austriac introdus încă de Maria Tereza slujea acum nu numai intereselor casei împărătești, ci și intereselor burgheziei manufacturiste austriece”⁹. „Această politică economică, promovată cu scopul de a accelera dezvoltarea relațiilor capitaliste în posesiunile ereditare austriece, a adus Ungaria în mai multe privințe în situația de țară colonială, transformînd-o într-o țară furnizoare de materii prime și de produse alimentare pentru Austria și într-o piață de desfacere a industriei austriece”¹⁰. În această privință sînt edificatoare două dispoziții împărătești: una din 1770 prin care se respinge propunerea Administrației Provinciale privitoare la înființarea de fabrici de pînză în Banat; a doua, din 1777, interzice aceleași autorități provinciale de a aproba deschiderea de fabrici noi¹¹. Nici atunci conducerea țării nu admise organizarea breslelor¹².

În cele ce urmează vom trece în revistă problemele cele mai de seamă din viața meseriașilor timișoreni, oglindite de puținele documente și registre, de procese-verbale ale Magistratului german, ce ni s-au păstrat.

În cele mai frecvente cazuri se întilnește problema acordării dreptului de exercitare a meseriei care era strîns legat de dreptul de cetățenie¹³.

Condițiile principale ce trebuiau îndeplinite pentru a obține dreptul de exercitare a profesiei erau, pe lîngă pregătirea profesională, atitudinea pașnică, morală și supusă a meseriașului față de Magistrat, și averea, factor important din punct de vedere fiscal. Semnificativă este motivarea ce o dă Magistratul aprobării acordate calfei Paul Aradi, lucrător de șireturi, originar din Caransebeș, de a se așeza în cartierul Fabric din Timișoara: „luînd în considerație că în Fabric există în prezent un singur lucrător de șireturi, credem că încă unul ar putea să-și cîștige viața în mod cinstit; petiționarul fiind originar din provincia noastră a învățat profesia aici, a făcut serviciul militar mai mulți ani, a lucrat în mai multe locuri în calitate de calfă; apoi este un om

⁹ Revai I., *Marx i vengherskaia revoluția 1848—1849*, Budapest, 1951, p. 40—42.

¹⁰ Pah P. I., *Despre particularitățile acumulării primitive a capitalului în Ungaria. Probleme de istorie* 2/1955, p. 101.

¹¹ Muzeul Regional al Banatului, D—22; Lendvai, *op. cit.*, p. 24.

¹² Zezi Schünemann K., *Die Wirtschaftspolitik Iosephs II in der Zeit seiner Mitregentschaft*, Innsbruck 1933, p. 34.

¹³ Arhivele Statului, Timișoara, fond 2, 2/1724; 3/1764, f. 259.

de-acum în vîrstă, ceea ce justifică speranța că se va purta cumsecade conform promisiunii sale, va munci cu hărnicie, și va fi astfel în stare nu numai să-și cîștige traiul dar și să plătească regulat contribuțiile (*Landesfürstliche Praestanda*)¹⁴.

Din rîndurile mai sus citate reiese că nu grija pentru bunăstarea materială a meseriașilor determină selecționarea și respectarea numărului lor redus, ci asigurarea plății contribuției de care statul avea nevoie, bugetul său fiind permanent în deficit din cauza multiplelor războaie ce le ducea Austria în secolul al XVIII-lea.

În 1749, Deputația Aulică din Viena impune Administrației Provinciale primirea meșterului pielar Veit Kollmann — refugiat din Silezia de nord¹⁵ — ca cetățean și meșter¹⁶. Protejarea lui, care de altfel nu va fi fost un caz izolat, denotă lupta dintre state pentru acapararea mîinii de lucru — ilustrînd în același timp una din formele în care se așezau meseriașii la Timișoara.

În legătură cu exercitarea meseriei de vopsitor, menționăm două cazuri interesante din anul 1776. Ne referim la cererea unui vopsitor de bumbac din Mehala (Timișoara), fost supus turc, care solicită aprobarea de a achiziționa avere imobilă. Magistratul rezolvă favorabil această cerere, arătînd că petiționarul „se poartă de mai mulți ani credincios și cinstit, că a exersat profesiunea sa în calitate de calfă, că astfel de vopsitori de bumbac sînt necesari provinciilor ereditare cezaro-crăiești, fiind folositori atît erariului cit și publicului“. Semnificativă este de asemenea poziția Magistratului din Timișoara, oglindită într-o dare de seamă către Administrația Provincială, privind un litigiu dintre trei vopsitori. În cuprinsul acestui document se arată că: „subliniindu-se folosul ce-l trag țările noastre din imigrarea unor astfel de meseriași din Turcia, precum Stoian Iancovici — care a învățat vopsitoria de la socrul său Caratanas și s-a perfecționat în așa măsură, încît nu numai că poate să aprovizioneze publicul în condiții bune, ci tinerimea noastră de aici poate să învețe de la el — ar fi just de a i se acorda lui Stoian în continuare dreptul de exercitare a profesiei, fiind supus născut în această țară“¹⁷.

De multe ori se motivează acordarea dreptului de meșter prin numărul lor prea redus într-o anumită bransă. În alte cazuri, solicitanții sînt primiți în locurile devenite vacante în urma unui deces, a plecării din localitate ș.a.¹⁸.

¹⁴ Arh. St. Timișoara, 11/1776 f. 193—194.

¹⁵ În 1748 se încheiase Pacea de la Aachen, în urma căreia Austria trebuia să cedeze Prusiei teritoriul Sileziei.

¹⁶ Vezi Barotî L., *Adattár Délmagyarország XVIII századi Történetéhez*, Timișoara, 1893—1896, I. p. 3 (6).

¹⁷ Bumbacul roșu sau turcesc a fost adus în Europa din Orient; metoda de vopsit a rămas un secret pentru Europa apuseană pînă la așezarea vopsitorilor greci în diferite orașe vest-europene. (Gheron Netta, *Die Handelsbeziehungen zwischen Leipzig und Ost — und Südeuropa bis zum Verfall der Warenmessen*. Zürich, 1920, pp. 89—90.

¹⁸ Arh. St., Timișoara, fond 2, 3/1761 f. 139; 11/1776 f. 72; 11/1776, f. 248—249.

În tot cursul secolului al XVIII-lea se aduc în Banat meseriași, atît meșteri cît și calfe¹⁹, din alte localități și provincii ale imperiului.

Considerentele politice joacă și ele un rol hotărîtor în selecționarea meșteșugarilor aduși în Banat: în această privință, este demn de relevat cazul lui Anton Kolb, calfă tipograf din Buda; acesta cere aprobarea pentru înființarea unei tipografii la Timișoara, fiind nu numai tipograf, ci și gravor în cupru. Magistratul arată că deși s-a prezentat și o altă calfă tipograf din Sibiu, primul petiționar „trebuie preferat celuilalt, mai ales că nu se poate ști ce intenții are cel de-al doilea care a lucrat la luterani și calvini în Transilvania”²⁰.

De aici reiese marea importanță a problemei profesionale cît și lipsa de încredere în oamenii care au trăit și au lucrat în mijlocul luteranilor și calvinilor, chiar dacă ei erau catolici. Trebuie subliniată de asemenea tendința de catolicizare care se manifestă prin acordarea diferitelor avantaje, atît creștinilor necatolici cît și evreilor, în cazul trecerii lor la catolicism²¹.

Cele mai multe cereri pentru acordarea dreptului de exercitare a profesiei au fost respinse de către Magistrat din lipsa de locuri libere în Timișoara; în acest caz, solicitanții erau îndrumați în alte localități²², sau li se recomanda să aștepte pînă ce se eliberează vreun loc în oraș. În perioada de așteptare, aceștia aveau uneori posibilitatea de a profesa în unele suburbii timișorene, ca în Maierile Vechi sau Noi²³. Au fost și cazuri cînd — deși s-a eliberat un loc prin deces — solicitantul trebuia să mai aștepte terminarea dezbaterilor cu privire la succesiune, pentru a se stabili dacă nu cumva văduva este în stare să continue profesiunea²⁴.

Pentru a pune stavilă concurenței dintre meseriașii cu profesii înrudite care produceau anumite obiecte a căror confecționare era rezervată, conform obiceiului, numai unuia dintre ei, Magistratul aplica pedepse aspre contraveniențelor²⁵.

În tendința lor de a stăpîni piața locală, meseriașii timișoreni se îndreaptă și împotriva tuturor meseriașilor care voiau să se mute din suburbie în oraș²⁶. Astfel, în anul 1766, meșterii tîmplari se prezintă la Magistrat cu cererea de a li se interzice tîmplarilor din suburbii executarea muncilor de specialitate în oraș²⁷. Această cerere este însă respinsă de autoritatea locală.

Meseriașii, venind în contact direct cu cumpărătorii, erau nevoiți să ducă o luptă aprigă împotriva negustorilor, care își procurau marfa din altă parte și o vindeau pe aceeași piață unde meșteșugarii aduceau produsele mîinilor lor.

¹⁹ Arh. St., Timișoara, fond. 2, 3/1764 f. 35, 385, 392, 400, 406.

²⁰ *Ibidem*, f. 212.

²¹ *Ibidem*, f. 285–286.

²² *Ibidem*, 3/1758 f. 25.

²³ *Ibidem*, 3/1764 f. 259.

²⁴ *Ibidem*, 13/1768 f. 72–73.

²⁵ *Ibidem*, 3/1764 f. 200–201.

²⁶ *Ibidem*, 11/1776, f. 113–114, 138–139, 180.

²⁷ *Ibidem*, 3/1764 f. 230.

În legătură cu această problemă, aducem următorul exemplu: în anul 1765 pantofarii se pling de paguba ce o suferă de pe urma desfacerii pe piața locală a încălțămintei pentru femei din piele fină, importată și vindută de către negustori. Magistratul se asociază punctului de vedere al reclamantilor, acesta fiind în concordanță și cu legislația existentă (politica protecționistă își găsea expresie în dispozițiile referitoare la importul de mărfuri), și propune Administrației Provinciale să dispună, în calitatea ei de autoritate supremă a provinciei, ca oficiile vamale să declare aceste mărfuri de contrabandă și vinovații să fie imediat pedepsiți în mod exemplar. Totodată însă, Magistratul respinge propunerea pantofarilor de a înființa o singură prăvălie comună, în care să desfacă pantofi pentru femei, din piele fină (cordovan, safian etc.) cît și încălțăminte bărbătească de tot felul, arătînd că este preferabil ca fiecare pantofar să aibă dreptul de a se aproviziona cu astfel de sortimente, de a produce și a avea în stoc încălțăminte și de a închiria un local pentru desfacerea mărfurilor în condiții cît mai avantajoase, sau de a vinde marfa în atelier, expunînd-o spre vînzare acolo. Deschiderea unei prăvălii comune, pentru desfacerea produselor tuturor meșterilor, Magistratul o consideră neavenită, pentru că publicul ar fi obligat astfel să suporte prețurile oricît de mari ar fi ele²⁸.

Poziția negativă a Magistratului față de propunerea cizmarilor de a înființa o prăvălie comună rezultă probabil și din grija sa față de veniturile orașului, care să nu sufere pe urma unei atît de mari reduceri a numărului meseriașilor impozabili. Din dispoziția Magistratului reiese că existau meșteri instăriți, căci altfel nu ar fi recomandat pregătirea unui stoc de mărfuri, închirierea unui local de prăvălie, producția de încălțăminte din piele fină etc., toate acestea putînd fi realizate numai de meseriașii avuți, care exploatau munca mai multor calfe. Totodată, dispoziția constituie și o dovadă a faptului că în oraș existau cumpărători care cereau produse fine, deci mai scumpe²⁹.

O altă mărturie grăitoare pentru concurența existentă între meseriași și negustori este cererea — de altfel respinsă de Magistrat — a meșterilor timplari, în care aceștia solicită să fie interzisă vînzarea în oraș a produselor de timplărie de către negustorii sirbi³⁰.

Autoritățile lucrînd întotdeauna în interesul măririi veniturilor publice, au combătut, din motivele arătate mai sus, exercitarea meseriei de către alte persoane în numele meșterului autorizat³¹, — fapt ce păgubea veniturile publice —, și printre altele, nerespectarea orelor de muncă, de către calfele de zidari și dulgheri, care luau parte la muncile de fortificații (1764). Meșterii, care dispuneau de un număr destul de mare de calfe, preluau astfel de munci erariale pe bază de licitație. Atît meșterii, cît și calfele fuseseră pedepsiți în anul 1761 pentru nerespectarea

²⁸ Arh. St., Timișoara, fond 2, 3/1764, f. 163.

²⁹ Acesta este și motivul pentru care unii meseriași cer aprobarea mutării lor din localități mici la Timișoara. (Arh. St. Timișoara, fond 2, 3/1765, f. 163).

³⁰ *Ibidem*, 3/1764, f. 230.

³¹ *Ibidem*, f. 321.

orelor de muncă fixate de Administrație; acum — în 1764 — meșterii sînt amenințați din nou cu pedepse grave, în cazul cînd calfele lor vor continua a veni la muncă dimineața cu o jumătate de oră mai tîrziu și vor pleca seara cu o jumătate de oră mai devreme decît ora fixată de Administrația Provincială. Se arată că, „prin această neglijență, ceilalți muncitori de la fortificații pot fi influențați să facă același lucru”³². Meșterii nu par însă a se interesa prea mult de respectarea orelor de muncă de către calfele lor angajate la muncile de fortificații, întrucît nu este în joc propriul lor profit; de data aceasta cîștigul lor era asigurat prin livrarea de materiale și prin numărul calfelor puse la dispoziția statului pentru muncile de fortificații. La aceasta se mai adaugă tendința lor de cointeresare a calfelor ce constituiau elementul de bază al preluării și executării muncii contractate.

Inexistența breslelor organizate necesita supunerea meseriașilor sub imediata conducere a statului, meșteșugarii timișoreni avînd ca organe conducătoare și de control Magistratul orașului și Administrația Provincială. În aceste condiții statul avea posibilitatea să-i dirijeze și supravegheze potrivit intereselor sale; acesta a controlat prin organele sale numărul meseriașilor din fiecare bransă, pentru a-și asigura astfel plata contribuției, a urmărit orice încercare de evaziune fiscală, a intervenit pentru îmbunătățirea calității mărfurilor, pentru ieftinirea lor și aprovizionarea pieței cu mărfuri în cantitate îndestulătoare.

Administrația Provincială, forul suprem administrativ civil al Banatului, rezolva problemele meseriașilor pe linia autorităților vieneze, spre deosebire de Magistrat care s-a asociat de la început dorinței meseriașilor de a introduce în Banat bresle. Magistratul, considerînd breslele un mijloc de a lupta pentru participarea la conducerea politică a provinciei, a susținut organizarea lor. Ținînd seama de această situație, Administrația Provincială de multe ori nici nu lua în seamă rapoartele Magistratului, trecînd în deciziile sale peste sugestiile acestuia din urmă³³.

Imediat după constituirea Magistratului, la 1 ianuarie 1718, primii reprezentanți ai orașului recent organizat, primarul cu jurații, cer printre altele și înființarea de bresle. Comisia de organizare a provinciei a răspuns că această problemă trebuie ridicată în fața autorităților supreme, singurele în măsură să o decidă³⁴. În 1719, măcelarii și cizmarii timișoreni ridică din nou problema înființării breslelor³⁵.

Problema breslelor a rămas însă deschisă; în 1727, cînd a fost inclusă din nou pe ordinea de zi a unei ședințe a Consiliului Administrației, Mercy a ordonat chiar să fie școs acest punct „pentru ca să nu fie introdusă nici o breaslă în Banat”³⁵.

³² Arh. St., Timișoara, fond 2, 3/1761, f. 29, 31; 3/1764, f. 63.

³³ *Ibidem*, fond 2, 12/1768, f. 117, 131, 138; *Ibidem*, fond 2, 3/1764, f. 239 v; *Ibidem*, f. 113.

³⁴ *Ibidem*, fond 2, 1/1718.

³⁵ Baroti L., *Adattár Délmagyarország XVIII századi Történetéhez*, Timișoara, 1893—1896, I, p. 3(6).

³⁶ Szentkláray, *op. cit.*, p. 119.

În 1763 însă Magistratul german al oraşului Timișoara a invitat pe toți profesioniștii din oraș pentru a le cunoaște părerea privind cea mai bună metodă de organizare a breslelor; apoi a cerut părerea jurisconsultului oraşului „cum și în ce fel s-ar putea efectua ușor și fără a nemulțumi pe meseriașii locali, acordarea dorită a privilegiilor lor de breaslă“; propunerile au fost transmise, după confirmarea lor de către Magistrat, agentului aulic Mandl pentru a fi înaintate Curții imperiale³⁷.

În august 1766, toți blănarii germani și sârbi înaintează Magistratului un proiect de regulament de breaslă în șase puncte, cerînd aprobarea lui pentru a le servi drept bază de organizare; ei motivează această propunere cu afirmația că blănarii ar fi vrut astfel de norme încă în perioada dintre „cucerirea oraşului și ciuma“, adică între 1716 și 1738. Magistratul arată, că „deși nu are cunoștință despre astfel de norme, a intervenit la autoritățile superioare și supreme, propunînd organizarea tuturor profesioniștilor într-o ordine breslaşă, care să fie introdusă și aici (la Timișoara) ca în celelalte localități și provincii civilizate“³⁸.

Intervenția rămîne însă fără succes: în iunie 1767 o dispoziție a Administrației Provinciale a Banatului arată că: „fără a se înființa bresle în toată forma, va rămîne în vigoare (atit) regulamentul din 1755 (cit) și examenul prescris pentru acei meseriași, care vor să primească dreptul de meșter și de cetățean al oraşului, iar cei care nu sînt necesari în agricultură să fie aduși la oraș“³⁹. Reiese deci tendința guvernului de a îngroșa rîndurile păturii orășenești cu elemente atrase de la țară. Existau însă și meseriași care preferau cîștigul ușor realizat prin comerțul cu vite, aceluia provenit din munca zilnică a miinilor lor⁴⁰.

În 1768, primarul german din Timișoara prezintă într-o ședință cîteva cereri restituite de Administrația Provincială, fiind respinse de împărăteasă; în fruntea listei se află cererea „tuturor profesioniștilor de aici (Timișoara) referitoare la organizarea de bresle“⁴¹.

Persistînd deci în refuzul său de a îngădui în Banat formarea de bresle, guvernul dispune în 1773, ca „în viitor toate neînțelegerile și mișcările ce se vor ivi între meșterii și calfele tuturor meseriilor să fie rezolvate de Magistrat, ca primă instanță“⁴².

Regulamentul din 1755, la care se referă Administrația Provincială în dispoziția ei din iunie 1767, nu este altceva decît o copie a „Instrucțiunilor Comisiei de Poliție Timișoreană“ din 1755⁴³, care la punctele 15 și 16 arată principiile călăuzitoare cu privire la regimul meseriașilor: „se recomandă mai ales a avea grijă, ca orașul să fie prevăzut cu meșteri și profesioniști buni și pricepuți; pentru realizarea acestui scop, să

³⁷ Arh. St., Timișoara, fond 2, 3/1761, f. 313, 321.

³⁸ *Ibidem*, 3/1764, f. 239.

³⁹ *Ibidem*, fond 2, 3/1764, f. 390-391.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, 30/1773, f. 183.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Vezi Hoffmann L., *Beiträge zur Geschichte des Banats*, Sibiu 1924, pp. 32-33.

nu fie acceptat nimeni ca meșter înainte de a fi fost examinat și de a fi obținut aprobarea experților“. De altfel, autoritățile observau, că „meseriașii limitați ca număr (în cadrul branșelor respective) cer de la clienții lor prețuri prea mari, obligându-i, datorită lipsei altor meșteșugari, să accepte produse și bune și rele la prețuri foarte ridicate, în același timp făcându-i să mai și aștepte mult“.

„Cu știrea și asentimentul Administrației Provinciale cezaro-crăiești se va acorda în viitor, pe măsura necesității și a condițiilor date, dreptul de cetățenie și de exersare a profesiei unor meseriași capabili, însă în așa fel ca fiecare să se poată întreține cinstit din meseria sa, adică să nu sustragă un profesionist celuilalt pîinea prin mărirea nelimitată a numărului lor“.

Aceste articole din regulament rezumă principiile de breaslă privind selecționarea și menținerea unui număr restrîns de meseriași; încredințînd însă aplicarea lor reprezentanților puterii de stat, aceștia au posibilitatea de a controla producția meșteșugărească. Din regulament se desprinde de asemenea și tendința de a slăbi influența grupărilor de meseriași pe piața locală, dîndu-se autorității supreme locale posibilitatea și dreptul de imixtiune în toate problemele meșteșugărești.

Este demn de relevat faptul că Magistratul, datorită componenței sale, avea o atitudine vrăjmașă față de calfe. Meșterii profesioniști, stăpîni de ateliere bazate pe exploatarea multor calfe, ocupau locuri importante în cadrul acestui organ de conducere. Magistratul poate fi deci considerat ca o frînă în desfășurarea luptei de clasă, intervenind pentru aplanarea conflictelor dintre meșteri și calfe și dînd, în majoritatea cazurilor, dreptate meșterilor. Numai în cazuri rare el va da cîștig de cauză unor calfe, pe de o parte cu scopul de a specula contradicțiile dintre meșteri și calfe, pe de altă parte pentru a apare ca un arbitru nepărtinitor.

În tot cursul secolului al XVIII-lea are loc de asemenea o luptă acerbă între meșterii calificați și autorizați, sprijiniți de autorități, împotriva meseriașilor necalificați și neautorizați „tăinuți“, cum se numesc în regulamentul de breaslă din 1815. Interesul ce-l avea statul în a participa activ la această luptă se explică prin pierderile materiale suferite din cauza evaziunii fiscale a meseriașilor neautorizați. La acestea se mai adaugă interesele de clasă ale Magistratului în problema înlăturării meseriașilor neautorizați și necalificați, interese condiționate de componența sa socială. Semnificativă în acest sens este o plîngere a Magistratului adresată în 1725 Administrației Provinciale, referitoare la imposibilitatea de a executa ordinul de îndepărtare a tuturor meseriașilor neautorizați și necalificați, invocîndu-se ca motiv faptul că locuiesc în clădiri militare⁴⁴.

Două acțiuni mari de colonizare au mai mărit numărul meseriașilor necalificați și neautorizați: colonizarea invalizilor de război și de-

⁴⁴ Arh. St., Timișoara, fond 2, 2/1724. Meșterii erau înregistrați în registre de contribuții.

portările elementelor nedorite din Viena și din partea apuseană a imperiului și așezarea lor în Banat⁴⁵.

Magistratul, fiind — datorită intereselor de clasă și fiscale — de partea meseriașilor autorizați, aplică diferite măsuri împotriva celor neautorizați, de exemplu confiscarea tuturilor uneltelor și materialelor, expulzarea celor de altă cetățenie etc⁴⁶.

Interesele de clasă ale Magistratului sînt oglindite și de poziția adoptată într-o serie de probleme privind ucenicia în această provincie în care nu existau bresle organizate. Concludent în această privință este un proces-verbal din septembrie 1766 din care rezultă că în fața Magistratului se prezintă giuvaergiul Ioan Paul Lampl cu ucenicul lui în vîrstă de 14 ani. Meșterul Lampl dorește să-l mențină ucenic însă, „neexistînd posibilitatea de a încheia un contract după obiceiul breslașilor“, el a venit în fața Magistratului împreună cu ucenicul lui, care „fi dăduse în ultimul timp probe ale supunerii și fidelității sale“. Lampl declară că este dispus să preia obligația de a-l învăța meseria timp de șapte ani. Luînd în considerație sărăcia lui, îl va aproviziona cu toate cele necesare; în schimb ucenicul trebuia să se oblige de a fi în tot timpul uceniciei sale harnic, evlavios, credincios, cinstit și ascultător, de a executa întocmai ordinele, de a avea în vedere cît mai mult și folosul meșterului, de a avea multă grijă spre a evita orice pagubă, de a face tot ce i se cuvine unui băiat cinstit, de a termina ucenicia sa la acest meșter și nu la altul. Magistratul aprobă condițiile grele impuse ucenicului, condiții care arată în ce măsură acesta a fost supus exploatării. Aprobarea Magistratului era deci necesară pentru primirea ucenicilor, iar clauzele stabilite între contractanți trebuiau protocolate spre „a servi în viitor pentru legitimare“⁴⁷.

Exploatarea la care erau supuși ucenicii din partea meșterilor își găsește expresie vie și într-un alt caz din 1766⁴⁸. Un meșter fringhier, care întreține un copil orfan, cere dobinzile provenite din averea acestuia în valoare de circa 28 fl., sub pretextul că ar face multe cheltuieli cu îmbrăcămîntea băiatului și cu îngrijirea sănătății sale șubrede. Magistratul aprobă să i se plătească meșterului, din averea copilului orfan, nu numai cheltuielile pretinse, ci hotărăște că acesta mai este și obligat a-l servi din fragedă copilărie în cadrul gospodăriei și apoi ca ucenic.

De competența Magistratului ținea și angajarea calfelor, ca și stabilirea numărului de calfe, ce puteau fi angajate de către meșteri⁴⁹; desigur că decizia Magistratului trebuia confirmată, ca și celelalte hotărîri, de Administrația Provincială.

Calfele își aveau căminele lor. În legătură cu această problemă, menționăm cererea calfelor de croitori din Timișoara (1761) privind acordarea unui cămin și plata cotizațiilor „așa cum există și în alte locuri“.

⁴⁵ Arh. St., Timișoara, 3/1758, f. 72, 197—198.

⁴⁶ *Ibidem*, 3/1761, f. 289; fond 2, 3/1764, f. 111; 3/1764, f. 239.

⁴⁷ *Ibidem*, fond 2, 3/1764, f. 244.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 215.

⁴⁹ *Ibidem*, 30/1773, f. 73 ș. a.

Scopul acestei cereri era ca „să aibe atît calfele străine nou-sosite, cît și cele angajate la maiștri, locul lor sigur și adăpostul lor; astfel puteau fi sprijinite mai bine calfele bolnave“. Petiționarii propun ca în cîrciuma din clădirea spitalului să fie amenajată o încăpere pentru cămin și se oferă a procura în comun și gratuit paturile. Meșterii consultați declară și ei, că înființarea unui astfel de cămin corespunde orînduiei lor de breaslă. În consecință, Magistratul aprobă înființarea căminului în localul solicitat, cu condiția ca acele calfe, care se află acolo, să se poarte „pașnic, fără să bea“, să trăiască modest din mijloacele lor proprii și să nu ia parte la chefurile ținute cu ocazia plății cotizațiilor, amenințînd cu dizolvarea căminului în caz de nerespectare a acestor condiții⁵⁰.

Problema căminelor pentru calfe era destul de spinoasă pentru autoritățile care nu vedeau cu ochi buni viața în colectiv, deoarece aceasta oferea calfelor posibilitatea de a discuta problemele care le frămîntau, de a organiza lupta împotriva exploatatorilor lor. Totuși Magistratul a fost nevoit să admită această soluție fiind singurul mijloc de a putea concentra mîna de lucru acolo unde era necesară, adică la oraș. Pentru a preveni eventualele mișcări de nemulțumire, sau organizarea unei rezistențe, Magistratul pune condițiile arătate mai sus, rezervîndu-și dreptul de a desființa căminul, în momentul nerespectării lor.

Una din măsurile luate de Magistrat în 1771, pentru îngrădirea cît mai mare a calfelor, este legată de formularele „cărților de moralitate și hărnicie“ sau „cărți testimoniale“, (*Kundschaft*)⁵¹. Comisia polițienească raportează Magistratului că tipograful local vinde calfelor astfel de formulare; cum acest fapt ar favoriza dezordinea și chiar furturile, i se interzice tipografului tipărirea și vînzarea lor, iar meșterii sînt obligați să achiziționeze stocul întreg, urmînd ca ei să le elibereze calfelor⁵². Această măsură, menită să oprească răspîndirea mișcării de rezistență a calfelor împotriva exploatării, este mereu reluată. Trebuie să relevăm faptul că fără acest act completat întotdeauna la ultimul loc de muncă, calfa nu putea să-și schimbe meșterul, nu putea pleca în altă localitate fiind stînjenită în orice mișcare⁵³.

Desigur că unul din aspectele cele mai interesante din viața meșteșugarilor timișoreni este desfășurarea relațiilor dintre meșteri și calfe.

Din documentele vremii desprindem diferite forme ale luptei de clasă, care, din cazuri izolate, stinse cîteodată printr-o admonestare sau o pedeapsă relativ ușoară, iau amploare ajungînd la neprezentarea la lucru în masă, sau la răzvrătire fățișă, autoritățile vîzîndu-se nevoite a recurge chiar la forța armată. Creșterea acestei mișcări corespunde creșterii exploatării la care sînt supuse calfele din partea meșterilor. Diferitele măsuri de îngrădire, aplicate de către Magistrat împotriva celor exploațați, pentru a opri orice rezistență din partea lor, nu-și ating însă scopul.

⁵⁰ Arh. St. Timișoara, fond 2, 3/1761, f. 7.

⁵¹ Denumirile sînt din regulamentul de breaslă din 1815.

⁵² Arh. St. Timișoara, fond 2, 13/1768, f. 115.

⁵³ Regulamentul de breaslă din 1815.

Cazurile de condamnare a meșterilor de către Magistrat sînt în același timp foarte rare, acest lucru găsindu-și explicația în componența respectivei autorități care lucra pe linia propriilor interese⁵⁴

În competența Magistratului intrînd și chestiuni succesoriale, acesta susține în 1758 că frăția calfelor și-a asumat în mod ilegal dreptul de a aduce la îndeplinire formalitățile în unele cazuri de deces ale calfelor. Se dispune în consecință ca frăția să nu mai continue a-și asuma acest drept, iar meșterii sînt obligați să anunțe imediat autoritățile de decesul survenit, fiind amenințați cu pedepsirea în caz de contravenire.

Se hotărăște de asemenea, ca pe baza unei înțelegeri între meșteri și calfe, meșterii vor încasa pe rînd de la fiecare calfă cotizația lunară; banii vor fi aduși de un maistru la Magistrat și vărsați într-o cutie specială, a cărei cheie se va afla în mîinile meșterului. Sumele depuse vor servi la ajutorarea calfelor nevoiașe; în aceeași cutie vor fi vărsați și banii rămași de la calfele decedate, servind aceluiași scop⁵⁵.

Se iau deci măsuri pentru a opri frăția calfelor să ajungă în posesia unor sume de bani, fapt ce ar fi putut înlesni organizarea unei mișcări de rezistență împotriva exploatatorilor.

Mai grave și vădit exagerate, cu scopul bine definit de a justifica măsurile luate, sînt învinuirile aduse de către meșteri calfelor de lăcătuși și ceasornicari în anul 1763. Arătînd cum calfele „pierd deseori în cursul anului, ca și cu prilejul carnavalului trecut, zile și nopți întregi în petreceri nepermise și inadmisibile, neglijînd munca“ (în detrimentul meșterilor) aceștia impun calfelor deseori amenzi enorme sub pretextul că ele ar fi avut o atitudine necuviincioasă. Meșterii reproșează calfelor de asemenea sărbătorirea primei zile din săptămîină, așa-numita „lunea vinătă“⁵⁶ (*Blaumontag*), că petrec uneori, fără a lucra zile întregi, la căminul lor etc. Magistratul hotărăște în urma acestor plîngeri să supravegheze încetarea petrecerilor inadmisibile, a jignirilor reciproce între calfe, interzicînd categoric chefurile necumpătate, amenzile nelimitate care întrec posibilitățile lor materiale, ținerea zilelor de lunea vinătă (deoarece nu sînt permise conform obiceiului de breaslă existent decît de trei ori pe an, de sf. Mihai, de sf. Martin și la carnaval) etc. În caz de nerespectare a hotărîrilor luate, contravenientul va fi tras imediat la răspundere de către Magistrat și pedepsit la 25 de lovituri cu bastonul, iar dacă nu se va corecta, va fi expulzat din Timișoara. Cu privire la căutarea locurilor de muncă pentru calfele străine, Magistratul dispune „ca maistrii să schimbe calfele între ei, iar acel meșter care nu are calfe să fie obligat a căuta loc (în altă parte) pentru ele; meșterii să nu concedieze calfele fără motiv serios, iar calfa singură să nu accepte concedierea; dacă însă conce-

⁵⁴ Arh. St. Timișoara, fond 2, 3/1764, f. 259.

⁵⁵ *Ibidem*, 3/1758, f. 3.

⁵⁶ „Lunea vinătă“ este traducerea termenului *Blaumontag* în ediția romînească contemporană a regulamentului breslelor ungare din 1815.

dierea este făcută din motive bine determinate, calfa poate să schimbe locul de muncă și să treacă la un alt meșter timișorean⁵⁷.

Din cele relatate mai sus reiese că Magistratul combate petrecerile și ținerea „prea multor“ sărbători, care reduc timpul de muncă al calfei și scad profitul meșterului; sînt interzise și așa-numitele „petreceri nepermise“, unde calfele au ocazia de a se întîlni, a face schimb de păreri, a organiza poate vreo acțiune, care ar păgubi pe exploataorii lor. Pentru a camufla caracterul vădit de clasă al dispozițiilor sale, Magistratul caută să apară drept arbitru „nepărtinitor“ în litigiile dintre meșteri și calfe, cerînd ambelor părți să aibă o „atitudine demnă“. Magistratul fiind însă un reprezentant al intereselor meșterilor, măsurile luate de el urmăresc în fond îngrădirea și exploatarea maximă a calfelor. Acestea din urmă însă nu li se îngăduie să se întîlnească, să se organizeze pentru apărarea intereselor lor.

Foarte rar găsim cazuri de solidaritate între meșteri și calfele lor; acestea se datoresc desigur contradicțiilor din sinul meșterilor. Proprietarii unor ateliere cu multe calfe, puteau produce marfa în condiții mai bune, pe cînd majoritatea meșterilor, lucrînd singuri sau cu un număr foarte redus de calfe, nu putea să țină piept concurenței celor dintii. Amenințați astfel de a fi ruși de mijloacele lor de producție și de a deveni ei înșiși salariații stăpînilor de ateliere meșteșugărești, meșterii mai săraci se alătură calfelor în lupta lor împotriva meșterilor favorizați de Magistrat. Ca exemplu, menționăm un diferend din 1765 între un meșter și o calfă de dogar, pentru pretinsa părăsire de către calfă a locului de muncă înainte de termen. Cu această ocazie chiar un meșter îndeamnă celelalte calfe la absentarea de la lucru pînă la clarificarea litigiului, iar alți doi meșteri se lasă arestați împreună cu primul, persistînd în rezistența lor față de Magistrat⁵⁸.

Lupta de clasă care se manifestă tot mai frecvent sub forma părăsirii locului de muncă își găsește cea mai vie expresie în răzvrătirea calfelor de cizmari. Încă în 1764 toți meșterii cizmari se plîng Magistratului contra meșterului Grünauer⁵⁹, pentru că acesta plătește calfei pe lîngă salariul obișnuit 6 kr. de cusătură specială. Această plată este strict interzisă, iar contravenienții sînt pedepsiți: meșterul cu 3 fl., iar calfa cu 25 lovituri cu bastonul. Din apărarea lui Grünauer se desprinde faptul că meșterii refuză „din pură pasiune“ să se înțeleagă cu el în privința plății cusăturii și că este foarte greu de a primi calfe cizmari în Timișoara. Or „pasiunea“, cum o numește dînsul, nu este nimic altceva decît rezistența față de metode mai bune de producție, care necesită investiții mai mari, rezistență bazată pe teama de scădere a profitului. Singur Grünauer înțelege că prin cheltuielile de producție mai mari ajunge să cointerezeze calfa specialistă și poate produce o marfă, care — datorită calității superioare — se vinde la un preț ce nu numai că acoperă chel-

⁵⁷ Arh. St. Timișoara, fond 2, 3/1761, f. 242—243.

⁵⁸ *Ibidem*, 3/1764, f. 169—170.

⁵⁹ *Ibidem*, 3/1764, f. 77—78.

tuielile, ci îi mărește și profitul. În lupta dintre meșteri pentru mîna de lucru calificată, acordarea unui salariu mai mare este o armă puternică, aplicarea ei este însă combătută, fiind contrarie tendințelor de nivelare, și spiritului de breaslă.

Rezultatul intervenției meșterilor cizmari s-a soldat cu reînnoirea de către Magistrat a dispozițiilor sus-arătate privind plata cusăturii.

În vara anului următor, 1765, apar din nou toți cizmarii — meșteri și calfe — în fața Magistratului. Meșterii raportează că „din nou calfele au inițiat o «răzvrătire» datorită căreia aproape toți maiștrii au fost stinjenți în lucru; cauza acestor mișcări repetate sînt întîlnirile trimestriale pentru plata cotizației destinată întreținerii celor bolnavi, și alte întîlniri nepermise introduse de aceste calfe“; meșterii cer interzicerea întîlnirilor „provocatoare de neliniște“, organizate pentru achitarea cotizației, și se oferă să scadă ei din salariul calfelor cotizația trimestrială; ei se mai obligă a suporta la nevoie și alte cheltuieli pentru calfele bolnave și a le deconta cînsit. Magistratul constată cu această ocazie că multe calfe „au fost ațîțate de doi răzvrătitori, și anume de bavarezul (Payer) și de cel din Passau (Passauer), și că astfel au fost reținuți de la lucru și calfele care de fapt (vroiau) să lucreze“.

Magistratul amenință că primul contravenient va fi pedepsit exemplar întîii cu 30 de lovituri, iar apoi va suferi pedepsele cuvenite „unui răzvrătitor și turburător al liniștei generale“⁶⁰.

Se poate constata deci o ascuțire a luptei de clasă: în mijlocul calfelor apar „răzvrătitori“, care atrag după sine masele celorlalți. Absențarea de la lucru devine o armă tot mai mult folosită, care — cum se arată fâțiș în respectivul proces-verbal — aduce pagube materiale considerabile meșterilor și „trebuie combătută cu măsuri riguroase“. Se interzic astfel întîlnirile „provocatoare de neliniște“ și cele „nepermise“. Noua formă de percepere a cotizației trimestriale a calfelor — scăzîndu-se din oficiu suma respectivă din salariu — este menită a provoca mai puțină nemulțumire și a înlătura o ocazie de întîlnire a calfelor. Alte metode folosite de Magistrat pentru a preveni „neliniștea“ sînt repetatele amenințări cu pedepse „strașnice“; vom vedea însă că aceste metode și măsuri nu pot opri desfășurarea luptei de clasă.

La 14 octombrie 1766, Magistratul e nevoit să se ocupe din nou de problema cizmarilor, și anume de plîngerea meșterilor împotriva unei noi „neînțelegeri“ și „răzvrătiri“ a calfelor pentru „cusătura dublu plătită“. Se reia deci problema din 1764, adică litigiul în jurul plății în afara salariului obișnuit a fiecărei cusături. Împreună cu meșterii apare ca reclamant și o calfă, care pare a fi stat în afara rîndurilor tovarășilor săi, căci calfele o amendaseră cu „un florin ungar“ certînd-o și înjurînd-o. Meșterii susțin că, în ciuda dispozițiilor date, calfele ar continua a se întruni deseori și că aceste întîlniri ar fi însoțite de beții. Calfele se apără invocînd, în sprijinul cerinței lor privind plata cusăturii, obiceiul existent în alte părți.

⁶⁰ Arh. St. Timișoara, fond 2, 3/1764, f. 139—140.

Magistratul desigur dă cîștig de cauză meșterilor; totuși, pentru a nu provoca o agitație și mai mare, eventual chiar o izbucnire puternică, renunță la pedepsirea celor acuzați⁶¹.

Nici atitudinea Magistratului, nici măsurile luate nu mai pot opri desfășurarea mișcării de „răzvrătire“; peste puține zile, în 21 octombrie 1766, se prezintă la Magistrat 6 meșteri cizmari. — împreună cu toate calfele din Timișoara — cu plîngerea că aceste calfe nu vor nicidecum să se supună deciziei Magistratului, fiind probabil instigate de unele „elemente neliniștite“; din acest motiv calfele au și părăsit atelierile și munca lor, vrînd astfel să-i constrîngă cu forța pe meșteri să dea urmare cerinței lor referitoare la plata cusăturii.

Deoarece calfele nu vor nicidecum să se reîntoarcă la lucru, Magistratul întocmește imediat un raport către Administrația Provincială cerînd „înalta asistență necesară împotriva acestor calfe de cizmari răzvrătite și refractare“.

Pe de altă parte, Magistratul interzice meșterilor — pînă la efectuarea anchetei și pedepsirea exemplară a „răzvrătiților“ sub amenda de 6 galbeni — de a elibera vreunul din aceste calfe un certificat, care i-ar servi pentru părăsirea orașului și primirea unei alte slujbe; ne aflăm deci în fața unei noi măsuri de îngădire a drepturilor calfelor.

Procesul-verbal din 24 octombrie 1766 constată că „toate calfele mai umblă neocupate, fără a lucra, mărînd și în acest fel răzvrătirea și dezordinea, că meșterii vor suferi pagubă mare din cauza lipsei muncitorilor, dacă aceștia nu vor fi obligați din oficiu și cu forța să asculte și să respecte dispozițiunile autorităților“. În urma intervenției autorităților civile, Comandamentul general bănățean le pune la dispoziție 12 soldați și 6 caporali, ca asistență militară. După ce se făcuseră pregătirile în secret, au fost invitați la Magistrat toți meșterii și calfele din Timișoara, dintre acestea din urmă au fost chemate la început numai elementele considerate a fi „capi ai răzvrătirii“, și anume „micul“ Michael Reutter, Georg Pfanner, Simon Streb, Adam Gang, alte două calfe fiind bolnave. Acestor patru calfe jurisconsultul orașului le citi și le explică din nou ultimele dispoziții ale Magistratului, întrebîndu-le apoi „cu blîndețe“ de mai multe ori, dacă sînt dispuse „a le respecta de bunăvoie și a se întoarce la meșterii lor la muncă“; apoi le arată că în caz contrar, Magistratul va fi nevoit să aplice cu toată strictețea mijloacele de constrîngere necesare; însă, „cu toată munca de lămurire prietenească calfele au persistat în răutatea lor înverșunată“.

Din stilul și limba procesului-verbal, din care redăm intenționat pasaje întregi, se desprinde ura neîmpăcată a exploatatorilor împotriva calfelor care-și apărau drepturile. Magistratul caută totuși să mascheze această ură, pretextînd că s-ar fi dus o „muncă de lămurire prietenească“ plină de „blîndețe“, care nu și-a putut atinge scopul din cauza „răutății“ calfelor. Lupta disperată a calfelor împotriva exploatării în creștere,

⁶¹ Arh. St. Timișoara, fond 2, 3/1764, f. 246.

împotriva călcării în picioare a unui drept încuviințat pe tot cuprinsul țării este caracterizată de Magistrat pur și simplu ca „răutate“.

Cele patru calfe sînt duse apoi în sala de consiliu „pentru a fi pedepsite simțitor de caporalii aduși în acest scop, atît pentru purtarea lor «răzvrătitoare și instigatoare», cit și pentru că refuză să asculte și să respecte dispozițiile [Magistratului]. Totuși calfele intră în sală «foarte obraznice și minioase»; cum admonestările prietenești și amenințările serioase nu avură nici un rezultat, fu nevoit să înainteze drept primul Georg Pfanner, care după cîteva lovituri cu bastonul — declarînd că vrea să devină soldat — a fost trimis la o parte⁶²; al doilea trebuia să iasă din rînd micul Michael Reutter; acesta suportă 31 de lovituri grele date de caporali; apoi, datorită insistențelor celorlalte calfe din jur, care îl întrebau dacă vroia să se lase omorît și, auzind că nu poate fi primit în armată — fiind prea mic de statură — a promis a fi ascultător, văzînd că nu poate altfel“.

Al treilea, Simon Streb, s-a supus dispozițiilor Magistratului după cîteva lovituri, apoi a urmat și al patrulea, Adam Gang, care nu s-a mai lăsat brutalizat prin bătaie. După aceea, toate calfele au fost chemate în sala de consiliu și întrebate dacă mai persistă în a refuza categoric dispozițiile judecătorești, sau sînt dispuse de a li se supune în unanimitate. Calfele au „acceptat a da ascultarea cuvenită“, singur Reutter a mai dat unele semne de silă și — deoarece nu mai putea exterioriza „răutatea“ sa în alt fel — ceru să i se elibereze un certificat de serviciu și să fie concediat. Cum însă acest fapt ar putea avea consecințe rele și celelalte calfe ar cere același lucru, numai pentru a face dificultăți meșterilor și pentru a se răzbuna față de ei, i se respinge cererea; totodată i se atrage atenția că, dacă nu se va potoli „se va proceda împotriva lui cu mai mare severitate; se va raporta imediat autorităților superioare, în sensul ca el să fie predat judecătoriei, care îl va obliga la munca publică pe stradă, dezonorîndu-l astfel pe viață“.

Li s-a ordonat apoi tuturor calfelor, în mod serios și repetat, să se întoarcă imediat la meșterii lor la lucru, să se poarte cum se cade față de ei și să lucreze atîta timp, pînă ce meșterii ori vor angaja alți oameni, ori le vor concedia (din proprie inițiativă); pînă atunci meșterii — sub amendă de 6 ducați — nu au dreptul de a elibera nici uneia dintre aceste calfe un certificat de serviciu sau de a acționa împotriva dispoziției Magistratului.

La fel ca și în problema plății cusăturii, care a fost cauza nemijlocită a izbucnirii răzvrătirii calfelor, Magistratul ia poziție în favoarea meșterilor și în chestiunea suportării cheltuielilor ivite în acest timp. „Calfele vor fi obligate de a achita pagubele pricinuite în timpul răzvrătirii lor rău intenționate și pasibile de pedeapsă, dispunîndu-se în continuare ca în viitor să fie total curmate petrecerile primejdioase“⁶³.

⁶² Intrarea în armată oferea posibilitatea de a se retrage fără a fi obligat la revocare, la trădarea intereselor de clasă pentru care calfele luptau cu atîta îndrăjire.

⁶³ Arh. St. Timișoara, fond 2, 3/1764, f. 247-249.

Măsurile luate de Magistrat sînt condiționate de rolul său de exponent al puterii de stat și — cum s-a mai arătat — de componența sa socială. Stăpînii atelierelor meșteșugărești nu puteau vedea cu ochi buni o mișcare de rezistență fățișă a calfelor, din a căror exploatare izvora profitul lor; această mișcare le putea aduce pierderi mari prin părăsirea locului de muncă de către calfe și se putea întinde în toate sectoarele activității meșteșugărești. Pentru a preîntîmpina o asemenea situație, membrii autorităților orășenești au luat deci cele mai drastice măsuri, încercînd în același timp să camufleze motivele reale ale atitudinii adoptate și invocînd mereu beția și petrecerile calfelor.

Nu cunoaștem desfășurarea evenimentelor după această izbucnire fățișă a luptei de clasă, care a arătat că acele calfe de cizmari au știut să se organizeze, să acționeze unitar sub conducerea unor elemente revoluționare din rîndurile lor, ce erau gata — ca acel mic Michael Reutter — să-și sacrifice viața pentru cauza lor. Reprezentanții puterii de stat, prin pregătirile lor secrete, prin recurgerea la forța armată (șase caporali și doisprezece soldați) împotriva unui grup de oameni neînarmați, prin separarea conducătorilor de tovarășii lor în scopul de a-i convinge prin mijloace de constrîngere brutală de a se lepăda de țelul lor comun, trădează spaima ce-i cuprinsese față de această mișcare de rezistență îndrîjită. Cu cît creștea rezistența calfelor, cu atît se înăspreau măsurile de îngrădire a rezistenței lor, măsuri menite totodată să oprească răs-pîndirea acestei mișcări.

Mai tîrziu, în 1771, meșterii cizmari, căutînd să exploateze din ce în ce mai mult calfele lor, solicită Magistratului ajutorul, care de altfel li s-a și acordat, în reducerea unor privilegii uzuale ale calfelor, privind mîncarea mai bună în zilele de sărbătoare.

Importanța acordată acestei probleme care oglindește o formă și mai grea de exploatare reiese și din faptul că Magistratul a raportat Administrației Provinciale cazul „pentru a da mai multă greutate“ hotărîrii sale, care justifică cerința meșterilor cizmari⁶⁴.

În concluzie, se constată că în Banat nu au existat bresle organizate — cum era cazul în Transilvania — care să fi constituit o frînă considerabilă în dezvoltarea capitalismului; din această cauză capitalismul a și cunoscut o dezvoltare mai puternică în această provincie. Stăpînii atelierelor meșteșugărești se apropie prin exploatarea unui număr mare de salariați de viitorii patroni capitaliști.

Organizațiile meșteșugărești existente, care se deosebesc de breslele propriu-zise, au fost dirijate și controlate de către stat, prin organele sale; astfel statul a putut lua toate măsurile necesare pentru a înlătura orice posibilitate de evaziune fiscală.

În secolul al XVIII-lea s-au ascuțit contradicțiile de clasă între meșterii — care reprezentau puterea legislativă prin funcțiile ce le

⁶⁴ Arh. St. Timișoara, fond 2, 13/1768, f. 139—140.

ocupau în cadrul Magistratului, ca cetățeni înstăriți — și calfele, care nu aveau drepturi cetățenești. Deși nu dispunem încă de o bază documentară corespunzătoare, credem că luptei calfelor i se vor fi alăturat atît ucenicii, cît și alte elemente ale masei orășenilor lipsite de drepturi cetățenești⁶⁵, dînd expresie luptei de clasă, care se intensifică în procesul de trecere spre capitalism.

⁶⁵ Vezi F. Engels. *Războiul țărănesc german*, ediția a III-a E.S.P.L.P., București. 1958. pp. 42—43.

SISTEMUL VAMAL AL ȚĂRII ROMÎNEȘTI ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

de C. ȘERBAN

Una din problemele de bază în cercetarea istoriei comerțului este stabilirea sistemului vamal care a reglementat circulația de mărfuri pe piața internă și externă. Aceasta are o deosebită importanță pentru că ne ajută la înțelegerea și a altor probleme economice. Astfel, cunoașterea legislației vamale dintr-o țară ne dă întotdeauna indicații prețioase asupra condițiilor de dezvoltare a producției de mărfuri agricole, meșteșugărești și manufacturiere a acelei țări într-o anumită etapă istorică¹.

În trecut, istoricii și economiștii au consacrat un număr apreciabil de articole, monografii și sinteze asupra dezvoltării comerțului pe teritoriul țării noastre², dar mult mai puține care să se ocupe cu studierea organizării și administrației vamale în evul mediu³. Lucrări de acest fel referitoare la secolul al XVIII-lea nu există pînă acum. În schimb, s-a acordat o largă atenție perioadei de după pacea de la Adrianopol căreia i s-au consacrat voluminoase lucrări⁴.

În istoriografia actuală, autorii tuturor lucrărilor referitoare la istoria comerțului pe teritoriul țării noastre s-au ocupat îndeosebi de categoriile de mărfuri, de variația prețurilor lor, de originea, categoriile și rolul social — politic al neguțătorilor, de limitele pieței interne și externe etc. dar, nici unul din ei nu s-a ocupat de organizarea sistemului vamal⁵.

¹ Vezi K. Marx - F. Engels, *Opere*, vol. 3, Editura Politică, București, 1958, p. 59.

² Iată cîteva din asemenea lucrări: N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, București, 1925, 2 vol. I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV, XV und XVI Jahrhundert*, Gotha, 1911; *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des XVI Jahrhunderts nach den Quellen dargestellt*, Czernowitz, 1912. Șt. Meșș, *Relațiile comerciale ale țării Romînești cu Ardealul pînă în veacul XVIII*, Sighișoara, 1921.

³ Vezi I. Nistor, *Das Moldauische Zollwesen im 15 und 16 Jahr.*, Leipzig, 1912, pp. 235-282; Th. Iordăchescu, *Evoluția politicii și legislației vamale în România de la 1408-1904*, București, 1934-1935, 2 vol.

⁴ Vezi C. Băicoianu, *Geschichte der rumänischen Zollpolitik seit dem XIV Jahr.* bis. 1874, Stuttgart, 1896, p. 250; *Istoria politicii noastre vamale și comerciale de la Regulamentul Organic și pînă în prezent*, București, 1904, vol. I, P. 1 și P. 2-a.

⁵ V. Neamțu, *Comerțul cu piei și prelucrarea lor în Moldova în sec. XV-XVII*, în „Studii și cercetări științifice”, Academia R.P.R., Filiala Iași II, (1951), nr. 1-2, pp. 531-549; B. T. Cîmpina, *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în sec. XIII-XV*, în „Studii”, 1953, nr. 1, pp. 191-236, nr. 2, pp. 79-119; R. Manolescu, *Relațiile comerciale ale Țării Romînești cu Sibiul la începutul veac. XVI*, în „Analele Universității «C. I. Parhon»”, București, seria Științe

Alegerea secolului al XVIII-lea pentru a cerceta problema sistemului vamal al Țării Românești nu a fost făcută întâmplător, ci pentru că secolul al XVIII-lea în istoria Țării Românești, ca și a Moldovei — perioadă de trecere de la feudalism la capitalism — este o epocă de sudură a acestor două formațiuni social-economice, este începutul epocii numită descompunerea feudalismului și începuturile capitalismului⁶.

Dezvoltarea social-economică a Țării Românești în secolul al XVIII-lea se caracterizează prin creșterea producției și a economiei de marfă-bani care a avut drept rezultat instaurarea iobăgiei a doua, adică aservirea brațelor de muncă pentru mărirea la maxim a cantității de bunuri agricole destinată pieței⁷. În sectorul agricol crește suprafața de cultură prin defrișările pe scară tot mai largă, se extinde cultura unor soiuri noi de plante, ia avânt producția de cereale pentru piață. În cadrul gospodăriei boierești și mănăstirești unde munca se face gratuit, cu claca țăranilor, crește tendința de înmulțire a zilelor de clacă și de reducere a drepturilor de folosință a țăranilor asupra terenurilor comune, fapt care a dus la necesitatea reglementării de către stat a raporturilor dintre stăpînii de moșii și clăcași⁸. Drept rezultat al acestor fenomene social-economice s-a accentuat diferențierea în rîndul țăranimii prin sărăcirea tot mai mare a țăranilor, a crescut împotrivirea țăranilor ajungîndu-se pînă la răscoale împotriva proprietarilor de pămînt.

În sectorul industriei se înmulțesc exploatările miniere (sare, păcură, aur)⁹ și într-o măsură mai mare crește numărul ramurilor meșteșugurilor de la orașe printr-o mai adîncă specializare. În această vreme meșteșugurile orășenești ajung la o formă superioară de organizare prin constituirea de bresle cu conducere autonomă. În același timp, puternica diferențiere social-economică din rîndurile breslașilor meșteșugari a generat forme diferite ale luptei de clasă în cadrul breslelor¹⁰. Pe de altă parte, cum era și de așteptat, au decăzut meșteșugurile sătești și mai ales cele de pe domeniile feudale. În secolul al XVIII-lea, apar primele întreprinderi manufacturiere — al doilea stadiu al dezvoltării capitalismului în industrie — ele „fiind veriga intermediară dintre meserie și mica producție de mărfuri cu forme primitive ale capitalului, de o parte, și marea industrie mecanizată (fabrica), de altă parte”¹¹.

sociale, *Istorie* 5/1956, pp. 207–280; *Schîmbul de mărfuri dintre Țara Românească și Brașov în prima jum. a sec. XVI*, în „Studii și materiale de istorie medie”, 1957, vol. II, pp. 117–204; *Aspecte din istoria negoțului bucureștean în sec. XVI*, în „Studii”, 1959, nr. 5 pp. 25–70.

⁶ G. Georgescu-Buzău, *Descompunerea feudalismului și începuturile capitalismului în Țara Românească și Moldova*, București, 1949, p. 45; S. Vianu, *Cu privire la problema descompunerii feudalismului în Țările Române*, în „Studii și referate privind istoria României”, București, 1953, P. I, pp. 801–840.

⁷ A. Oștea, *Le second asservissement des paysans roumain (1746–1821)*, în „Nouvelles études d'Histoire”, Bucarest, 1955, pp. 299–312.

⁸ Vezi Fl. Constantiniu, *Situația clăcașilor în Țara Românească, în perioada 1746–1774*, în „Studii”, 1959, nr. 3, pp. 71–109.

⁹ Vezi „Studii” nr. 2, 1959, pp. 131–148.

¹⁰ Vezi „Studii” nr. 6, 1959, pp. 55–89.

¹¹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 3, Editura Politică, București, 1961, p. 376; vezi „Studii”, nr. 2/1952, pp. 86–105.

În sectorul comerțului, procesul lărgirii pieței interne ia avînt mai ales după 1774, îndeosebi în legătură cu vînzarea produselor agricole, dar, mai ales cu produse animale, se înmulțesc bîlciurile, iarmaroacele și tîrgurile din orașe și de pe moșii, se răspîndește tehnica comercială superioară¹². În asemenea condiții se formează treptat o pătură de negustori autohtoni care, tot mai mult, se opune boierimei și domniei pentru cîștigarea, menținerea și lărgirea drepturilor ei economice. Pe măsura creșterii numărului orașelor și tîrgurilor, crește importanța unora din categoriile sociale din rîndul orașenilor, se intensifică lupta lor pentru menținerea libertăților și autonomiei orașelor¹³.

Din punct de vedere politic se produc de asemenea adînci transformări. În politica internă domină conducerea domnilor fanarioți ale căror reforme politice și sociale, elaborate sub presiunea maselor populare, înseamnă începutul încercărilor de modernizare a instituțiilor noastre publice. Reforma lui C. Mavrocordat pentru dezrobirea țăranilor a însemnat însă suprimarea servituților personale și nu eliberarea reală a țăranilor dependenți¹⁴. În politica internațională, pe teritoriul Țării Romînești ca și al Moldovei s-au desfășurat cîteva războaie austro-rusoturce ale căror rezultate au dus treptat la slăbirea Imperiului Otoman și totodată la intensificarea luptei pentru independență a popoarelor creștine din acest imperiu. Noul statut juridic al Țării Romînești și al Moldovei, stabilit după 1774, a fixat obligațiile bănești ale acestor țări față de Imperiul Otoman, iar prin smulgerea de către diplomația rusă a unei serii de firmane, s-a încercat reglementarea treptată a comerțului nostru cu Turcia¹⁵. Toate acestea au contribuit la grăbirea procesului de descompunere a feudalismului și de formare a relațiilor capitaliste în țara noastră.

* * *

În Țara Romînească în cursul evului mediu¹⁵ ca și în perioada de descompunere a feudalismului, domnia dispunea de importante venituri personale deosebite de veniturile visteriei pe care le încasa, în bani și natură, prin intermediul unui mare număr de slujbași care depindeau de

¹² Vezi A. Oțetea, *Casa de comerț Hagi Constantin Pop și rolul ei în dezvoltarea comerțului din Țara Romînească*, în „Comunicări și articole de istorie”, București, 1955, pp. 29–44.

¹³ Vezi C. Șerban, *Aspecte din lupta orașenilor din Țara Romînească și Moldova împotriva aspirării feudale în sec. XVIII și la începutul sec. XIX*. Studii 6/1960, pp. 27–45.

¹⁴ Vezi A. Oțetea, *Le second asservissement de paysans roumains (1746–1821*, în „Nouvelles etudes d'Histoire”, Bucarest, 1955, pp. 299–312.

¹⁵ Traian Ionescu, *Hatișeriful din 1802 și începutul luptei pentru asigurarea pieței interne a Principatelor Dunărene*, în „Studii și articole de istorie”, vol. I, 1956, pp. 37–78; Maria Matilda, *Alexandrescu-Dersca, Rolul hatișerifulor de privilegii în limitarea obligațiilor către Poartă (1774–1802)*, în „Studii”, 1958, nr. 6, pp. 101–121. *Contribution à l'étude de l'aprovizionnement en blé de Constantinople au XVIII-e siècle*, în „Studia et acta orientalia I”, București, 1958, pp. 13–37.

¹⁶ Vezi V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Romînească și Moldova (sec. XIV–XVII)*, Editura Științifică, București, 1957, pp. 355–392.

Cămara domnească. Aceste venituri erau: oieritul, vinăriciul, dijmăritul, ocnele de sare și vămile. La acestea se mai adăugau încă alte 12 venituri ale doamnei, și anume: fumăritul Bucureștilor, cerăritul, luminăria de ceară roșie și albă, sărăria și fierăria Bucureștilor, sărăritul munților, fumăritul bălților, măjeritul, goștinăritul, ierbăritul, săpunăritul, cîntarul domnesc și aurul aflat în nisipul râurilor¹⁷.

Dintre veniturile personale ale domniei, venitul vămilor ocupa un loc destul de important. După datele statistice parțiale ne putem face totuși o idee de amploarea încasărilor vamale. În 1759, venitul vămilor se ridica la 86 000 taleri și ocupa locul al III-lea în ceea ce privește valoarea, urmînd după oierit (191 000 taleri) și venitul ocnelor (120 000 taleri)¹⁸. În 1766, venitul vămilor era de 100 000 taleri și ocupa de asemenea locul al III-lea după oierit (215.900 taleri) și ocne (150 000 taleri). În 1767, venitul vămilor a atins 115 000 taleri în timp ce oieritul era de 218 500 taleri, iar din venitul ocnelor de 150 000 taleri¹⁹. În 1789—1790 numai vămile din Oltenia au produs 21 983 taleri²⁰. La 1792, se constată că venitul vămilor se ridicase la 131 800 taleri, la care adăugîndu-se și veniturile doamnei, întreaga sumă ajungea la 161 710 taleri²¹.

De acest venit personal domnia dispunea în mod arbitrar, așa cum făcea și cu alte categorii de venituri și bunuri. De aceea, este normal să întîlnim adesea în arhive hrisoave prin care domnia dăruia aceste vămi cu venitul lor, integral sau parțial, unor persoane particulare (mănăstiri, boieri etc.). Acest obicei care își are originile în secolul al XV-lea a continuat în secolele XVI—XVII și a aflat o largă aplicare în secolul al XVIII-lea din partea domnilor fanarioți. Aceștia, pe lingă faptul că întăreau vechile danii, au acordat la rîndul lor danii noi din venitul vămilor. Asemenea vămi se numesc vămi închinete sau concesate. Persoanele beneficiare ale venitului vămilor se bucurau întotdeauna de sprijinul autorităților (ispravnici, vameși, căpitani de margine și vătăfi de plai) atît datorită mențiunilor speciale care se făceau în actul de danie, cit și ordinelor speciale care le erau adresate.

În secolul al XVIII-lea se constată, ca dăruit integral, venitul următoarelor vămi: Focșani (mănăstirea Sf. Ioan Focșani)²², Cimpina (mănăstirile Glavacioc și Snagov)²³, Cerneți (mănăstirile Strehaia și Hurezi)²⁴, Vilcan (mănăstirea Tismana)²⁵, Calafat (mănăstirea Hurez)²⁶. Vămile

¹⁷ Mihai Cantacuzino, *Istoria politică și geografică a Țării Românești*, București, 1863, tr. de G. Sion, pp. 47, 55—56; V. A. Urechia, *Istoria Romînilor*, Buc. 1892, vol. IV, p. 230.

¹⁸ Vezi D. Bauer, *Memoires historiques et géographiques...* pp. 93—94.

¹⁹ *Ibidem*, pp. 91—93.

²⁰ Arhivele Olteniei, 1930, pp. 306—309.

²¹ Vezi V. A. Urechia, *Istoria Romînilor*, București, 1892, vol. IV, p. 230.

²² Arh. St., Buc., M-rea sf. Ioan Focșani, II,—11 XXXI/6, 17. XVII—2; ms. 464, f. 191, ms. 1221, f. 7—8, 11 v.—12.

²³ Arh. St., Buc. M-rea Glavacioc XXXIV—38, 66, ms. 458, f. 128 v.—129, 132—134; Academia R.P.R. XX—61, 237, 239.

²⁴ *Ibidem*, M-rea Strehaia, XIV—23, 27, 29; Hurezi LV—3, 8.

²⁵ *Ibidem*, M-rea Tismana, LXIV—14, ms. 329, f. 620—622, ms. 377, f. 339—343.

²⁶ *Ibidem*, M-rea Hurezi, LV—8, ms. 449, f. 694—695, ms. 719, f. 211 v.—212. v.

următoarelor orașe erau de asemenea dăruite cu totul: Rușii de Vede (mănăstirea Sf. Spiridon Nou din București)²⁷, Caracal (Cămărașul Constantin Filipescu)²⁸, Ploiești (Vel vornic Ianache Moruzzi)²⁹, Tîrgșor (mănăstirea Tîrgșor)³⁰, Cîmpulung (mănăstirea Cîmpulung)³¹, Tîrgul Urलाți (mănăstirea Sinaia)³².

Vama unor cunoscute bîlciuri și iarmaroace era astfel dăruită: tîrgul de la Rîureni, Episcopiei Rîmnic³³, tîrgul Drăgaica, Episcopiei Buzău, iar în 1798 în mod special orfanotrofiei din București³⁴. Tîrgurile de la Obilești, de la Valea Teancului și din Dealul Piteștilor, mănăstirii Pantelimon³⁵, tîrgul de la Lichirești, mănăstirii Colțea, ca și tîrgul de la Stelnica³⁶, tîrgul de la Tohani, mănăstirii Arhimandritului (Sfinții Apostoli)³⁷, tîrgul de la Găgeni, vel vistierului Nicolae Brîncoveanu³⁸, tîrgul de la Drăgășani, Episcopiei Rîmnic³⁹.

În mod parțial erau acordate veniturile unor vămi astfel: $\frac{1}{3}$ de la Orașul de Floci, mănăstirii Cotroceni⁴⁰, 100 taleri din vama Ploieștilor pentru mănăstirea Tîrgșor⁴¹, 100 taleri din vama Dragoslavele, mănăstirii Cîmpulung⁴², 250 taleri din vama de la Buzău și Rîmnic pentru biserica Domnească din Rîmnicul-Sărat⁴³. Din vama orașului București. $\frac{1}{3}$ era dată mănăstirii Văcărești⁴⁴, 120 taleri, mănăstirii Sărindari⁴⁵ și 1000 taleri, marelui Agă. Din venitul carvasaralei din București se dădeau 100 taleri anual mănăstirii Pantelimon⁴⁶ și 200 taleri școlii elinești de la Arnăuțchioi⁴⁷. Din vama orașului Craiova erau dăruți 100 taleri

²⁷ *Ibidem*, ms. 8 fila 365 v.

²⁸ *Ibidem*, ms. 23, f. 204v, ms. 26, f. 117–118, V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. 7, p. 32.

²⁹ Academia R.P.R., CXCVI–248.

³⁰ Vezi I. N. Simache, *O străveche așezare din regiunea Ploiești: Tîrgșorul Vechi* în „Din activitatea muzeelor noastre”. Studii, referate, documente, I, Ploiești, 1956, pp. 101–119.

³¹ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, p. 91.

³² *Ibidem*, vol. II, p. 94.

³³ Academia R.P.R., XCII–194–195, V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. VII, p. 332.

³⁴ Academia R.P.R., CXXVI–36, 50, 57, 63; Arh. St. Buc., ms. 171 f. 15v–17; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. VII, p. 385.

³⁵ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. VII, p. 339.

³⁶ Academia R.P.R., CCCLXVII–49, 50, 53, 76, 184, 185, 188; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. VII, p. 404.

³⁷ Arh. St. Buc., M-rea sfinții Apostoli, XI–XII; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, pp. 113–114.

³⁸ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 483.

³⁹ Academia R.P.R., XCII–86.

⁴⁰ Arh. St. Buc., M-rea Cotroceni, 15, 6 XXVIII–3, 9, 44, ms. 3. f. 147–147v. V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. VII, pp. 315, 414.

⁴¹ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, p. 93.

⁴² Arh. St. Buc., M-rea Cîmpulung, LX–87, LXI, 83, 102, 106, 120, LXII–132, 141,

149 V. A. Urechia *op. cit.* vol. II, p. 92.

⁴³ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, p. 83.

⁴⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 52.

⁴⁵ *Ibidem*, vol. VII, p. 392.

⁴⁶ *Ibidem*, vol. VII, p. 400.

⁴⁷ *Ibidem*, pp. 321–322.

bisericii Dudul⁴⁸ și 50 de taleri, mănăstirii Arnota⁴⁹. Sistemul daniilor din venitul vămilor s-a menținut și la începutul secolului al XIX-lea. Pe lângă aceasta trebuie să menționăm și dreptul domniei de a acorda scutiri diferitelor persoane particulare și unor instituții de a nu li se percepe taxa vamală. Asemenea scutiri apar și în hrisoavele de danii și în alte acte ale mănăstirilor pentru produsele pe care acestea le aduceau la oraș sau la diferite iarmaroace spre vânzare⁵⁰.

Acordarea de danii și scutiri din venitul vămilor, numai reprezentanților clasei stăpînitoare, a însemnat o nouă sursă de venituri pentru acești beneficiari pe lângă cele ce obțineau din exploatarea moșiilor. Sumele de bani rezultate din încasarea taxelor vamale erau repuse în circulație pe piața internă prin camătă, prin cumpărări de noi proprietăți funciare care contribuiau la creșterea mării proprietăți latifundiare și prin investirea lor în diferite afaceri comerciale. În acest fel unii reprezentanți ai clasei stăpînitoare contribuiau treptat la creșterea capitalului comercial⁵¹. În același timp, se întăreau raporturile dintre domnie și clasele privilegiate, necesare pentru înăbușirea oricăror încercări ale țaranilor și orășenilor de a obține prin luptă revendicările economice.

La începutul secolului al XVIII-lea modul de organizare al vămilor din Țara Românească avea la bază principiul centralizării. Reprezentantul domniei pentru stringerea vămilor era marele vameș, ales din rîndurile marilor boieri și avînd rang egal cu marele cămăraș; amîndoi depindeau de Cămara domnească. Acesta acționa printr-un personal subaltern care își avea reședința în punctele de vamă stabilite prin domnie și care depindea acolo, în orașe, de pîrcălabi și mai tîrziu de ispravnici, reprezentanții domniei. În condițiile administrării vămilor în regie, marele vameș răspundea personal de încasarea veniturilor vămilor împreună cu personalul său subaltern și era obligat să depună toate sumele de bani la Cămara domnească⁵². Din anul 1733, reședința marelui vameș din București s-a stabilit la vama centrală sau casa vămii, numită carvasara. Denumirea de carvasara este de origine orientală și provine din termenul *caravan-serai*, ceea ce înseamnă casa caravanelor. Caravanseraiul în Orient era locul unde se adăposteau neguțătorii împreună cu mijloacele lor de transport pe timpul unui popas. Asemenea caravanseraiuri erau stabilite la încrucișările de drumuri, în oaze și în orașe⁵³.

⁴⁸ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, p. 119, vol. VII, p. 304.

⁴⁹ *Ibidem*, vol. VII, pp. 331, 391.

⁵⁰ Pentru mănăstirea Dealul, vezi Arh. St. Buc., ms. 6, f. 182.

⁵¹ Vezi S. F. Tocmalaev, *Capitalul comercial și profitul comercial*, Editura de Stat, București, 1951, p. 13.

⁵² *Documente Hurmuzaki*, vol. X, p. 532; Mihai Cantacuzino, *op. cit.*, p. 25.

⁵³ *Enciclopedia islamică*, vol. II, p. 781 (sub voce).

La Iași, în această vreme, carvasaraua era locul unde se adăposteau neguțătorii turci în trecere sau stabiliți în oraș. În curtea carvasaralei se afla sediul vămii centrale⁵⁴.

Pînă în 1778, carvasaraua din București n-a avut un loc fix și era mutată din loc în loc în limitele Tîrgului din lăuntru. Prin 1770, ea se afla pe locul unde azi strada Ion Ghica se întilnește cu strada Doamnei, adică unde se află fostul local al Bursei. Pe acest teren este indicat planul cartografic al orașului București din 1770, aflat la Moscova⁵⁵. În timpul domniei lui Alexandru Ipsilanti în 1778, carvasaraua a fost stabilită, pentru cîteva decenii, pe un loc „sterp“ al mănăstirii Colțea, aflat la sud de spital, unde s-au făcut case și magazii, cu cheltuiala egumenului mănăstirii. Drept chirie pentru locul și casa carvasaralei, mănăstirea Colțea primea din venitul vămii, 180 taleri pe an⁵⁶. În acest loc, o menționează și Borroczin în 1852 pe planul orașului București.

Carvasaraua din București era de asemenea locul unde se păstrau veniturile vămilor, catastifele pentru înregistrarea mărfurilor și a neguțătorilor străini care aduceau mărfuri în țară sau care treceau mărfuri peste hotare. Aici se aflau magaziile pentru depozitarea mărfurilor aflate în tranzit. În 1790, personalul care deservea carvasaraua era format din: 1 vameș, 2 cercători de marfă (I și II), 2 grămățici și 2 trepădători. Toți primeau leafă lunară în bani⁵⁷.

Reședința vameșilor din restul țării se afla în punctele din vamă de pe linia hotarului, numite *vămi de hotar*, care aveau aceeași importanță ca și acelea din țiguri și orașe numite *vămi interne*. Vămile de hotar, fie că erau la trecătorile Carpaților, fie că se aflau la vadurile Dunării sau la Vadul Milcovului, se numiseră în vechime schele, iar vameșii — schileri. În secolul al XVIII-lea punctele de vamă de la Dunăre se numesc de obicei *schele*, în timp ce punctele de vamă de pe hotarul Carpaților rămîn sub denumirea de *vămi*.

Vămile de hotar în secolul al XVIII-lea, începînd de la Dunăre și mergînd pe linia munților pînă la riul Milcov, erau următoarele: Bahna, Vilcan, Cîineni, Dragoslavele, Cimpina, Văleni și Focșani. *Bahna* era așezată pe Valea Topolniței, accesibilă cu carul în 5 ore pe la Plaiul Lung pe unde se putea trece la Tufa (Tufari) în Banat⁵⁸. *Vilcan* se afla la gura Văii Jiului, lingă Tg. Jiu. De aici se făcea legătura cu Transilvania spre orașul Bălgrad (Alba-Iulia). În primele decenii ale secolului al XVIII-lea se putea trece prin vama Vilcan numai cu cai de povară. În timpul stăpînirii austriece în Oltenia s-au luat măsuri pentru lărgirea drumului în regiunea de munte. Planurile au fost ridicate în 1732, iar în 1734 s-au și

⁵⁴ Carvasaraua din Iași se afla în Tîrgul de Jos lingă biserica Sf. Lazăr.

⁵⁵ Zezi I. Ionașcu, *Planul cartografic inedit al orașului București din anul 1770*, în „Studii“ 1959, nr. 5, p. 124.

⁵⁶ Zezi V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 107; Arh. St. Buc., ms. 3, f. 256.

⁵⁷ Arh. St. Buc., ms. 18, fila 196; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. IV, p. 505.

⁵⁸ Zezi Mihai Cantacuzino, *op. cit.*, pp. 181–182. Durata de 5 ore trebuie înțeleasă de la punctul de vamă pînă la hotarul țării.

început lucrările⁵⁹. La sfârșitul secolului al XVIII-lea se trecea pe la vama Vilcan cu carul în 6 ore⁶⁰. *Ciineni* se afla pe Valea Oltului la granița cu Austria aproape la Turnul-Roșu. Pe aici se stabilea legătura cu Transilvania spre Sibiu. În primele decenii ale secolului al XVIII-lea, cel mai intens trafic comercial se făcea pe drumul care venea de la București prin Pitești, Curtea de Argeș, Băișoara și Plaiul Loviștea. Trecerea pe la această vamă se făcea cu carul în 2 ore. Cît privește drumul de pe Valea Oltului spre sud era accesibil numai cu cai de povară. În timpul administrației austriece în Oltenia s-a construit o șosea largă numită multă vreme „via Carolina”⁶¹. Se putea circula în bune condiții pe această șosea cu carele, iar mărfurile care veneau de la Craiova spre Sibiu nu mai ocoleau pe la Slatina și Pitești, ci mergeau direct spre nord pe Valea Oltului.

Dragoslavele era unul din cele mai vechi puncte de vamă aproape de Cimpulung, vechea Capitală a țării. De aici se făcea legătura cu Transilvania către Brașov și Făgăraș. Carele negustorilor puteau trece în timp de 6 ore⁶². *Cimpina* se afla la o distanță destul de mare de hotar, aproape 50 de km. Ea străjuia Valea Prahovei; pe aici se putea face legătura prin mănăstirea Sinaia și Valea Timișului cu Brașovul. De la Cimpina pînă la hotarul țării așezările erau foarte rare,⁶³ iar drumul dura 11 ore,⁶⁴ fiind accesibil numai cu cai de povară. Abia în timpul războiului austro-rusoturc din 1787–1792 a fost lărgit drumul pentru transportul cu carul⁶⁵. *Vălenii* se aflau pe Valea Teleajenului care ducea prin pasul Bratocea către Brașov și orașele săsești. De fapt, drumul după ce pornea din Văleni pe valea Teleajenului se îndrepta apoi pe valea Drajnei pe valea Cerașul, fiind mai accesibil. În 1774 se putea trece pe aici cu carul în 9 ore⁶⁶. Trecerea neguțătorilor din Țara Românească în Transilvania — obligatorie pe la vămile de hotar — se mai putea face totuși și pe alte drumuri secundare și mai ales pe potecile plaiurilor. O statistică din 1774 arată că pe linia Carpaților, 72 de poteci făceau legătura între Țara Românească și Transilvania⁶⁷. *Focșanii* era așezat în regiunea de cimpie pe malul Milcovului. El făcea legătura cu orașele din Moldova și era accesibil oricărui mijloc de transport.

În timpul stăpînirii austriece în Oltenia au mai existat încă două vămi de hotar. În acea vreme Oltul era granița între Oltenia

⁵⁹ C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei sub austrieci*, București, 1944, vol. II, p. 533, vol. III, p. 47.

⁶⁰ Mihai Cantacuzino, *op. cit.*, p. 182.

⁶¹ C. Giurescu, *op. cit.*, vol. I, pp. 114, 322, vol. II., p. 492.

⁶² Mihai Cantacuzino, *op. cit.*, p. 182. I. Răuțescu, *Dragoslavele Cîmpulung-Muscel*, 1937, p. 22.

⁶³ În 1790 se făcuseră pe acest drum al Timișului cîrciumi și hanuri. Arh. St. Buc., ms. 18, f. 65, 88v, 132v, 176v–177.

⁶⁴ Vezi Mihai Cantacuzino, *op. cit.*, pp. 181–182.

⁶⁵ Arh. St. Buc., ms. 18, f. 64v.

⁶⁶ D. Fotino, *Istoria generală a Daciei*, București, 1850, tr. G. Sion, vol. II, p. 153.

⁶⁷ Vezi Mihai Cantacuzino, *op. cit.*, p. 182; D. Fotino, *dă numai 68 de poteci pentru începutul sec. al XIX-lea. op. cit.*, vol. II, p. 180.

și provincia istorică Muntenia. O vamă de hotar era la *Slatina*, pe atunci făcînd parte din Oltenia. Alta era la *Rîmnic*, pe drumul principal de pe Valea Oltului⁶⁸.

Schelele de la Dunăre, așezate mai ales la vadurile prielnice, erau mult mai numeroase; în total 27. Pornind de la răsărit către apus ele erau: *Brăila*, (în raiaua cu același nume ceva mai la nord de cetate; ea făcea trecerea pe malul dobrogean la Măcin), *Bertești* (așezat la marginea hotarului raialei Brăila; pe aici se putea trece prin balta Brăila tot la Măcin în opt ore)⁶⁹, *Plopi* (spre sud de Bertești făcea legătura prin gîrlele bălții Brăila cu unele sate dobrogene), *Orașul* sau *Orașul de Floci* (așezat la gura Ialomiței; de aici se trecea la Hirșova în 12 ore), *Stelnica* (pe malul bălții Ialomița la sud de Oraș), *Timburești* (sau Timpurești, așezat la sud de Stelnica pe malul bălții Ialomița), *Lichirești* (așezat la sud de Timpurești; de aici se trecea balta Ialomița la Silistra), *Ciocănești* (aflat pe malul bălții Ialomița; se putea trece tot la Silistra)⁷⁰. O schelă mai puțin frecventată din cauza diferențelor mari de nivel a apelor Dunării se afla la *Cornățel*, *Chiselet* și *Spanțov* (pe aici se putea trece tot la Silistra). *Oltenița*, la gura Argeșului era un sat în secolul al XVIII-lea; pe aici se putea trece în patru ore la Turtucaia.

Pe teritoriul raialei Giurgiu se aflau două schele: *Giurgiu* (lîngă cetate, pe unde se ajungea la Rusciuc în 12 ore) și *Slobozia* lui Celeb Aga (la apus de cetate de unde se putea trece la Rusciuc — numai cînd apele nu erau scăzute — în două ore).

Alte schele erau: *Petrușani* (la apus de Slobozia; se putea trece în 12 ore la niște sate din Bulgaria), *Zimnicea* (pe unde se putea trece la Șiștov tot în 12 ore) *Turnu* (în raiaua cu același nume; pe aici se putea ajunge la Nicopole în 6 ore), *Izlaz* (la gura Oltului; de aici se ajungea la satul Barnaglu și la Nicopole), *Celei* (de unde se putea ajunge prin gîrlele Dunării la un sat bulgăresc), *Ciolpanu* (la gura Jiului; de aici se trecea în 8 ore la Buslichioi Cassaban), *Nedeia* (tot la gura Jiului, se putea trece prin baltă la Rahova), *Bistreț* (prin baltă se trecea în 8 ore la Cimbru Talega sau Tibre), *Ghidiciu* sau *Tija* (de aici se ajungea în 10 ore la Lom), *Zdelga* (pe unde se ajungea la Palanca Azaru), *Calafat* (schelă mare și veche așezată la Vadul Cumanilor, pe unde se ajungea în 6 ore la Vidin; ea se mai numea și vama Diului), *Salcia* (pe unde se ajungea la Florentin), *Ciorboreni* (de unde se ajungea la Prahova) *Cerneți* (așezată la apus de orașul cu același nume; de aici se ajungea în 8 ore la Cladova sau Fetislam) și *Rușava* sau *Orșova* (de unde se ajungea la Cetatea Ada Kaleh în 4 ore)⁷¹.

În timpul stăpînirii austriece în Oltenia (1718—1739) numărul schelelor dintre gura Oltului și Orșova, în număr de 12, s-a redus la jumătate și anume: *Izlaz*, pe vechiul loc, *Oreava* cuprindea teritoriul schelelor *Celei*, *Ciolpanul* și *Nedeia*, *Ghidiciu* cuprindea teritoriul schelelor *Ghidiciu*

⁶⁸ Vezi C. Giurescu, *op. cit.*, vol. I, p. 377.

⁶⁹ Vezi Mihai Cantacuzino, *op. cit.*, p. 179.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 180; Academia R.P.R., CCCLXVII—46.

⁷¹ *Ibidem*, p. 181.

și Bistrețul, *Coman* cuprindea teritoriul schelelor Zdelgu și Calafat, *Vrața* cuprindea teritoriul schelei Salcia, *Vodița* cuprindea teritoriul schelelor Ciorboreni, Cerneți și Rușava⁷². Cele mai multe din aceste schele de la Dunăre au constituit în vremea Regulamentului Organic reședințele punctelor de carantină.

Vămile de hotar ca și schelele aveau o organizare asemănătoare. La fiecare punct de vamă exista casa vămii — reședința vameșului. De multe ori se întilnesc în același punct de vamă cîte doi vameși. Existența celor doi vameși trebuie pusă în legătură cu evitarea abuzurilor și arbitrarilor cînd punctul de vamă respectiv era administrat în regie. Cînd vama era arendată, întilnim numai un vameș. Cînd erau doi vameși și venitul vămii era dăruit parțial, atunci unul din ei avea în grijă venitul domniei, celălalt venitul beneficiarului particular. Fiecare vameș își exercita slujba în baza unei cărți de vamă nominale, prin care se menționa durata slujbei, specificul venitului vămii, scutirile (de podvoade și angarale) și indicațiile către alți funcționari administrativi de a-l sprijini pe acesta⁷³.

Personalul subaltern al punctului de vamă era redus ca număr. Un grămătic avea în grijă ținerea evidenței trecerii negustorilor prin punctul de vamă. Într-un registru sau catastif se menționa numele negustorului, obiectul mărfii, cantitatea, taxa plătită la trecere, precum și eliberarea „cărțuliei” cu care făcea dovadă la controlul mortasipiilor de plata taxei vamale. În timpul stăpînirii austriece în Oltenia, vameșii primeau din partea marelui vameș anual un asemenea registru pe care îl predau la sfîrșitul anului o dată cu banii încasați⁷⁴. Casa vămii era păzită de slujitorii vameșului.

Vameșul era ajutat în exercitarea funcției sale de alți slujbași administrativi, care purtau numiri diferite. În schele erau: călărași, sargiale, scăunași și martalogi⁷⁵. La vămile de hotar, de obicei acești slujitori se numesc plăieși, nume derivînd de la sarcina pe care o aveau de a păzi plaiul pe unde trecea hotarul⁷⁶. Alteori, în vremea lui C. Brîncoveanu se întilnesc la vămile de hotar și martalogi. În 1719 erau în Oltenia 72 de martalogi împărțiți în 6 detașamente (cîte 12 oameni pentru fiecare punct de vamă)⁷⁷. În 1740 numărul lor era de 70 de liude⁷⁸. În afară de acestea mai existau în Oltenia și străjerii care îndeplineau aceeași funcție. Plăieșii ajutați de potecași⁷⁹ se aflau sub comanda unui

⁷² Vezi C. Giurescu, *op. cit.*, vol. I, p. 377.

⁷³ Vezi N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 339, Arh. St. Buc. ms. 2, f. 11.

⁷⁴ Academia R.P.R., XII—180 CCCLVII—21, 33—34.

⁷⁵ *Ibidem*, CCCLXVII—51, Arh. St. Sibiu, Fond Bruckenthal, L—5. nr. 204 f. 59v.—60, nr. 205 f. 60v., N. Iorga, *op. cit.*, vol. V p. 338.

⁷⁶ În 1776, erau 18 plaiuri, vezi Arh. St. Buc., ms. 1, f. 90 v.

⁷⁷ Vezi C. Giurescu, *op. cit.*, vol. I, p. 373.

⁷⁸ Academia R.P.R., ms. 5389, f. 77.

⁷⁹ Țărani din satele de pe plaiuri care semnalau trecerea diferitelor persoane cu sau fără marfă pe potecile muntelui; pentru aceasta ei beneficiau de unele scutiri.

vătaf de plai, numit de către ispravnicul județului și mai târziu de către domnie⁸⁰; martalogii se aflau sub comanda unui căpitan⁸¹.

Plăieșii și martalogii care păzeau trecătorile și plaiurile aveau grijă ca să asigure persoana și mărfurile împotriva cetelor de hoți care atacau deseori la drumul mare. Tot ei aveau sarcina să lichideze orice fel de comerț de contrabandă practicat pe scară largă de-a lungul potecilor din plaiuri, slab păzite. De asemenea ei împiedecau trecerea clandestină a țăranilor rumîni fugiți și a oricăror persoane izolate. În 1774 erau în Țara Romînească 16 vătafi de plai a căror reședință era de obicei cit mai aproape de hotar⁸². În 1791 erau 17 plaiuri⁸³.

În schelele de la Dunăre căpitanii călărășilor, scăunașilor, saragealelor și martalogilor își aveau reședința la punctul de vamă cel mai important. Uneori căpitanul de călărăși avea în grijă două, trei schele. Căpitanul de Lichirești se îngrijea și de schela dé la Stelnică⁸⁴. Pe linia Dunării erau căpitani la orașul de Floci, Lichirești, Zimnicea, Cerneți și Hodivoaia.

Slujitorii care erau afectați schelelor apărau hotarul împotriva contrabandelor, a cetelor de ostași și negustori turci care încercau după trecerea Dunării să se stabilească pe malul stîng cu proprietăți imobile; tot ei aveau grija să vegheze ca negustorii și oricare altă persoană ce ar fi trecut prin schelă să plătească taxa vamală.

Personalul vamal și mai ales vameșii aveau obligativitatea cunoașterii unei anumite limbi străine pentru a se înțelege cu negustorii. În schelele de la Dunăre ei trebuiau să cunoască limba turcă, greacă și sîrbă, iar cei din vămile de hotar limba germană, greacă și latină⁸⁵.

Cînd vămile erau administrate în regie, personalul vamal calificat era retribuit din venitul încasărilor vămii, în bani și în natură. În hrisoavele care prevedeau privilegiile păstorilor bîrsani se menționa că în afară de taxa vamală pentru domnie se mai plăteau și unele havaeturi în bani și în natură destinate personalului vamal⁸⁶. În timpul stăpînirii austriece în Oltenia personalul vamal, vameșii și călărășii, numiți de administrația austriacă, primeau salarii fixe în bani, proporționale cu funcția îndeplinită. Vameșul șef avea atunci un venit anual de 800 florini, la care se adăuga o diurnă de 400 florini. Vameșii primeau între o sută și două sute florini anual, precum și o taxă la fiecare adevărîță vamală eliberată. Călărășii primeau 60 florini pe an. În schimb străjerii și martalogii beneficiau numai de anumite scutiri fiscale⁸⁷.

⁸⁰ Vezi V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 41: Arh. St. Buc. ms. 2, fila 16 v.-17.

⁸¹ Vezi N. Iorga, *op. cit.*, vol. V., p. 339.

⁸² Vezi Mihai Cantacuzino, *op. cit.*, p. 182.

⁸³ Arh. St. Buc., ms. 20, f. 84; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. IV, pp. 273-274.

⁸⁴ Acad. R.P.R., CCCLXVII-51, 54, 61, 71, 72, 74.

⁸⁵ A. Vasilescu, *Vămile Olteniei sub austrieci 1716-1739*, Arhivele Olteni, 1924, pp. 375-376.

⁸⁶ Vezi N. Iorga, *op. cit.*, vol. V, pp. 351-352; vol. X, pp. 373-375.

⁸⁷ Vezi A. Vasilescu, *op. cit.*, p. 375.

Atribuțiile vameșilor erau în primul rînd încasarea taxei vamale potrivit tarifului sau catalogului de vamă. Pe de altă parte însă, ei aveau în jurisdicție pe țărani din cele 12 sate acordate de domnie fiecărui punct de vamă și care erau obligați să aprovizioneze punctul vamal respectiv cu cele necesare pentru hrană⁸⁸.

O categorie de puncte de vamă cu organizare deosebită erau vămile interne. Acestea erau instalate în târguri și orașe, la iarmaroace și bîlciuri, precum și la marginea podurilor de peste ape. La începutul secolului al XVIII-lea târgurile și orașele din Țara românească unde existau vămii interne erau: Cerneți, Strehaia, Baia de Aramă, Tg. Jiu, Rîmnic, Craiova, Caracal, Calafat, Slatina, Pitești, Tîrgoviște, Cîmpulung, Cîmpina, Văleni, Buzău, Focșani, Gherghița, Orașul de Floci, București, Rușii de Vede⁸⁹. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea se mai adaugă Găgeni, Urlați, Filipești, Tîrgșor, Argeș, Urziceni⁹⁰.

La începutul secolului al XVIII-lea reprezentantul domniei în orașe și târguri era pîrcălabul care-și îndeplinea slujba în baza unei cărți domnești. Pe lîngă alte atribuții, el mai avea și pe aceea a strîngerii vămii din orașul respectiv⁹¹, prin intermediul subalternilor săi. O carte de pîrcălabie pentru orașul Rușii de Vede menționează că pîrcălabul respectiv avea datoria să țină vama de acolo de la boieri, slujitori, călărași, dorobanți, scutelnici, preoți, călugări și țărani. În atribuțiile pîrcălabilor de a percepe vama, căpitanul de iuzbași și alți oameni domnești nu se puteau amesteca. De asemenea, în același document se arată că erau impozabili la plata taxei vamale și țărani din cele 12 sate de pe moșia orașului care trebuiau să aprovizioneze cu mărfuri oborul târgului. Pîrcălabul avea dreptul să aibă doi mortasipii⁹², să țină o cîrciumă în târg pe seama pîrcălabiei, scutită de cămănărit, și să beneficieze de scutirea de olăcărit⁹³. Asemenea cărți de vamă s-au dat pîrcălabilor de la Gherghița, Buzău, Rîmnic, Tîrgoviște, Pitești, Slatina, Hodivoaia, Caracal, Cîmpina, Văleni, București, Focșani, Tg. Jiu, Craiova și Strehaia⁹⁴.

În timpul cit vama orașului era arendată, atribuțiile pîrcălabului în legătură cu încasarea vămii reveneau arendatorului. Vameșul era sprijinit în orașe de către ispravnicii de județ și căpitanii de târg. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea se constată în orașul București existența a trei categorii de slujbași care aveau sarcina să perceapă taxa vamală: vameșii domnești, vameșii agiei și vâtașii de harabagii⁹⁵. Se pare că

⁸⁸ Vezi I. Răuțescu, *op. cit.*, p. 26.

⁸⁹ Academia R.P.R., ms. MLXIX f. 2, 3, 5, 9, 12, 13, 14, 15, 35, 38.

⁹⁰ Vezi V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. IV, p. 230.

⁹¹ Academia R.P.R., ms. MLXIX f. 2, XII—180 CCCLVII—21, 33, 34; N. Iorga, *op. cit.*, vol. V., p. 337. Această atribuție a pîrcălabului era valabilă numai cînd vămile erau administrate în regie.

⁹² Slujbași ai vameșului care controlau plata taxelor vamale de către negustori pentru combaterea contrabandei.

⁹³ Vezi N. Iorga, *op. cit.*, vol. V, pp. 339—340.

⁹⁴ Academia R.P.R., MLXIX f. 9, ms. 5389, f. 6v—7v.

⁹⁵ Vezi V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 113.

existența celor trei categorii de slujbași era stabilită în mod special numai pentru Capitala țării.

O altă categorie de vămi interne care aveau o organizare specială erau acelea din târgurile și iarmaroacele ținute pe la mănăstiri și pe diferite moșii. De obicei venitul acestor târguri și iarmaroace era dăruit de domnie proprietarului moșiei. În actul de danie se prevedea că veniturile vămii ce rezultau în zilele iarmarocului și bilciului reveneau beneficiarului. Țăranii care aduceau marfă spre vânzare la aceste bilciuri și iarmaroace trebuiau să respecte drepturile proprietarului moșiei de a vinde în mod exclusiv vinul și rachiul. Încasarea taxelor vamale se făcea în aceleași condiții ca și în orașe, dar prin oamenii proprietarului.

O ultimă categorie de vamă internă era brudina, taxa pentru trecerea podului (pod fix sau umblător) și a vadului apelor. Brudina era un monopol al domniei și se păstra de obicei pentru acele locuri aflate pe principalele drumuri comerciale. Pentru celelalte locuri secundare aflate pe diferite moșii, brudina devenea un venit al proprietarului moșiei respective în baza unei întăriri domnești. Domnia putea acorda brudina ca danie unor persoane particulare, fie boieri, fie mănăstiri, episcopii, mitropolii.

Brudina era încasată de către podari care nu trebuie confundați cu cei care făceau poduri sau care le îngrijeau mai ales în orașe; de asemenea strângerea acestei taxe revenea și ispravnicilor arendașilor.

Brudina era arendată de către domnie separat de celelalte venituri ale ei, tot pe timp de un an. De obicei arendarea brudinei se făcea separat pe podul și vadul respectiv sau pe grupuri de poduri aflate de-a lungul unei aceleiași ape, de exemplu podurile de peste Argeș, sau podurile de peste Olt.

În secolul al XVIII-lea nu fuseseră construite prea multe poduri peste ape. De cele mai multe ori carele neguțătorilor treceau prin vad. Peste unele ape din Țara Românească, cum erau Buzăul și Râmnicul, nu au fost poduri pînă la începutul secolului al XIX-lea⁹⁶. Pe harta stolnicului C. Cantacuzino de la începutul secolului al XVIII-lea sînt menționate 23 de poduri mari și mici de lemn⁹⁷, iar pe harta austriacă din 1790 sînt arătate aproape 40 de poduri de lemn. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea cele mai cunoscute poduri de lemn erau: peste Jiu la Jitianul și Tîntăreni; peste Amaradia la Ișalnița; peste Motru la Strehaia și Cotujești; peste Olt la Slatina și Cîineni⁹⁸; peste Teleorman la Recea de Jos; peste Neajlov, la Călugăreni, (trei poduri) și Clejani; peste Argeș la Căscioarele, Copăceni⁹⁹, Hierăști, Corbi¹⁰⁰ lîngă Potlogi și Pi-

⁹⁶ În 1790 s-a făcut vremelnice un pod peste apa Buzău consumîndu-se 1180 ocale fier, Arh. St. Buc., ms. 18, f. 64.

⁹⁷ Vezi C. Giurescu, *Harta stolnicului C. Cantacuzino...* pp. 12-13.

⁹⁸ În 1790 s-au făcut 4 poduri între Râmnic și Cozia. Arh. St. Buc. ms. 18, f. 185v-186.

⁹⁹ În 1793 se făcea din nou, provizoriu, un pod umblător. Arh. St. Buc. ms. 2 f. 159v-160.

¹⁰⁰ Arh. St. Buc., ms. 18 fil. 40v. În 1790 se cer 200 ocale de fier și mult lemn de construcție pentru acest pod, 15 podari și 6 țigani fierari.

tești; peste Dimbovița la Brezoaia, Popești și Mănăstirea Nucet; peste Prahova la Podul Văleni; peste Ialomița la Tîrgoviște, Moldoveni¹⁰¹. Gherghița și Slobozia; peste Colentina la Herăstrău lingă București¹⁰².

Trecerea apelor se mai făcea cu luntrile și cu podurile umblătoare. Pe harta austriacă din 1790 sînt menționate în cîteva locuri trecerile peste Olt cu luntrea (la Rîmnic, Călimănești); de cele mai multe ori însă se trecea apa prin vad.

Valoarea brudinei era uniformă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, indiferent cine trecea vadul sau podul respectiv. De exemplu, se plătea cite o para pentru vita mare sau pentru un cal, sau pentru un om trecător. Cînd carele erau trase de mai multe vite sau cai se plătea pentru fiecare animal cite o para¹⁰³. Uneori arendașii săvîrșeau abuzuri mărînd cu de la sine putere valoarea brudinei. În 1793 se lua la podul de Corbi de lingă Potlogi, peste Argeș, cite 15—16 parale de carul de sare, ceea ce revenea la aproape 2 $\frac{1}{2}$ ori mai mult peste taxe normale¹⁰⁴, iar la podul de la Ipotești, peste Olt, de la 70 de parale la 2 lei de fiecare car, fapt care a determinat intervenția domniei¹⁰⁵. Venitul brudinei de la podul Călugărenilor și al Fălăstoacei era acordat epitropiei orașului București. În 1794 valoarea brudinei era aici ceva mai mică pentru un car încărcat se plătea 6 bani, iar pentru unul descărcat, 3 bani, pentru o vită, cal sau bivol destinați vînzării se lua cite doi bani, iar pentru vitele mărunte, cite un ban. Pentru omul călare taxa era de 3 bani, iar pentru un cal impovărat, numai o para (3 bani)¹⁰⁶.

.

.

.

Pină la începutul secolului al XVIII-lea, vămile din Țara Romînească au fost administrate uneori în regie, adică direct de către domnie prin slujbași care depindeau de marele vameș; alteori prin arendare. În prima jumătate a secolului al XVIII-lea se constată extinderea sistemului de administrare al vămilor prin arendare, adică al vînderii veniturilor vămii pe timp limitat. Înlocuirea tot mai mult a vechiului sistem de exploatare al vămilor în regie cu cel nou al arendării a fost rezultatul interesului crescînd manifestat de domnii fanarioți în a acumula sume mari de bani pentru plata haraciului și a peșcheșurilor mereu în creștere¹⁰⁷. Acumularea de capitaluri prin arendarea nu numai a vămii-

¹⁰¹ F. I. Sulzer arată că lingă Potlogi erau în 1781 două poduri (unul fix și altul umblător) vezi *op. cit.*, vol. I pp. 301—302.

¹⁰² Arh. St. Buc., ms. 24, f. 287v—288.

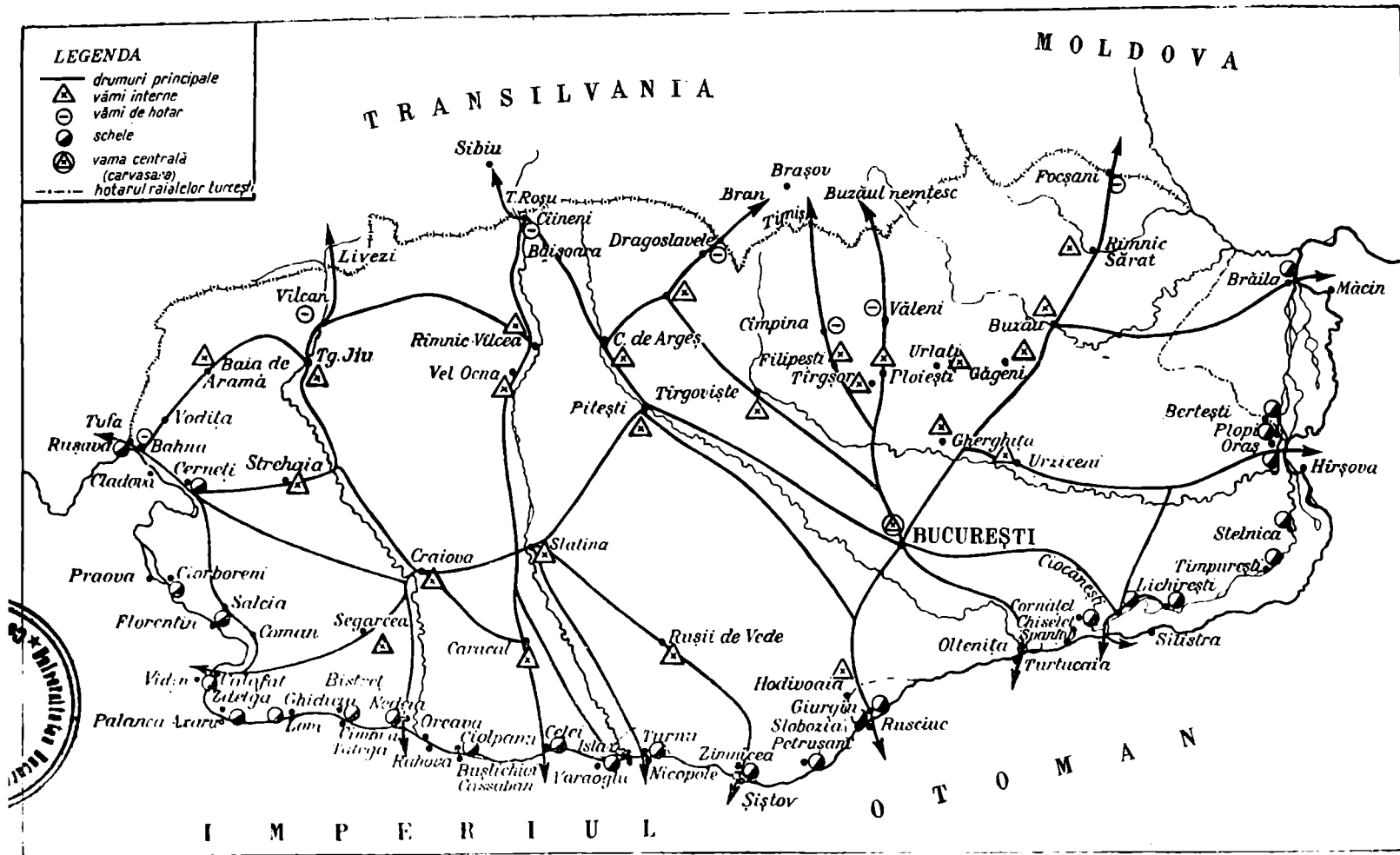
¹⁰³ *Ibidem*, ms. 21, f. 83—83v.

¹⁰⁴ *Ibidem*, ms. 23, f. 85v.

¹⁰⁵ *Ibidem*, f. 123v—124.

¹⁰⁶ Arh. St. Buc. f. 290.

¹⁰⁷ M. Berza, *Haracii Moldovei și Țării Romînești în sec. XV—XIX*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. II, Buc., 1958, pp. 7—48. *Variațiile exploatării Țării Romînești de către Poarta Otomană în sec. XVI—XVIII*, în „Studii”, 1958, nr. 2, pp. 59—71.

Organizarea vamală a Țării-Româneşti in sec. XVIII

lor, dar a tuturor veniturilor domniei și visteriei, percepute de la populație s-a generalizat în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea; aceasta a fost una din formele acumulării primitive a capitalului în Țara Românească.

Arendarea veniturilor vămii se acorda pe termen de un an de zile și prin strigare la mezat. Strigările se făceau prin intermediul cămării domnești, în trei rinduri: de două ori în luna decembrie și o dată în ianuarie, anul în curs, cind vămile erau arendate. Cu prilejul strigării vămilor erau comunicate și „ponturile vămilor“, un adevărat regulament de administrare.

Ponturile ca și cataloagele de vamă erau stabilite de către o comisie de boieri hotărâtă de domnie, care boieri erau ajutați de persoane cu practică „obrazce ce au praxis“, și de unii reprezentanți ai negustorilor¹⁰⁸. În fiecare an se revizuiu ponturile și cataloagele de vamă pentru a fi puse în acord cu creșterea prețurilor. Cu acest prilej, uneori, se mai adăugau și articole noi la conținutul ponturilor. Urmărind ponturile vămilor pe anii 1776—1786, constatăm că în 1777 s-au introdus cinci articole noi¹⁰⁹, în 1778 încă șapte articole noi¹¹⁰, în 1779 încă două articole noi¹¹¹, iar în 1785 încă patru articole¹¹².

În anii războiului austro-ruso-turc din 1787—1891 din cauza evenimentelor, această comisie pentru revizuirea ponturilor vămilor și-a întrerupt lucrările. În același timp s-a produs o mare discordanță între nivelul prețului mărfurilor mereu în creștere și valoarea taxelor vamale care se menținea la nivelul anului 1786. Această discordanță aducea mari prejudicii veniturilor Cămării domnești¹¹³.

Pentru lichidarea acestei anomalii, în decembrie 1791, Mihai Suțu a hotărât alcătuirea unei comisii de boieri pentru modificarea catalogului de vamă. Din această comisie făceau parte: biv vel ban Nicolae Brîncoveanu, biv vel vistier Ianache Văcărescu, vel logofăt de Țara de sus Manolache Brîncoveanu și vel vistier Scarlat Greceanu¹¹⁴. Motivul instituirii comisiei este arătat de către domn în pitacul său în care spune că „negustorii mărfurilor din vreme în vreme au scumpit prețul la toate felurile mărfurilor, încît să ciștig și să folosesc îndoit și întreit“ în timp ce „la plata vămilor nici o deosebire sau folos vedem că nu este din ceea ce era în vechime, cind prețul mărfurilor era scăzut“. În consecință se arată în pitac necesitatea pentru „o îndreptare, o întocmire cuviincioasă după prețul mărfurilor, după ciștigul și folosul ce au neguțătorii vînzători“¹¹⁵. În urma lucrărilor comisiei alături de „obrazele cu praxis“ și reprezentanții neguțătorilor a fost alcătuit un nou catalog de

¹⁰⁸ Arh. St. Buc., ms. 20 f. 119v.

¹⁰⁹ *Ibidem*, ms. 2, f. 69—72v.

¹¹⁰ *Ibidem*, ms. 2, f. 78, 80—83.

¹¹¹ *Ibidem*, ms. 2, f. 85v—88.

¹¹² *Ibidem*, ms. 14, f. 29v—33.

¹¹³ *Ibidem*, ms. 20, f. 119v.

¹¹⁴ *Ibidem*, ms. 20, f. 119v.

¹¹⁵ *Ibidem*, f. 119v—120; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. IV, p. 232.

vamă și noi ponturi ale vămilor. Noile ponturi din 1792 cuprindeau 38 articole din care opt erau cu totul noi¹¹⁶.

Din momentul cumpărării veniturilor vămii, arendatorul era obligat să depună la Cămara domnească valoarea venitului vămii pe primele două luni (ianuarie—februarie), adică $\frac{1}{6}$ din valoarea totală. Totodată el trebuia să-și asigure „chezaș” pe bani, un negustor „om de creștință” care urma să garanteze plata restului de bani „la soroace”, adică în prima zi a lunilor următoare grupate în „ciferturi”¹¹⁷. O dată cu cartea de vamă, vameșul primea și o copie după aceste ponturi. În același timp se trimitea la isprăvnicia fiecărui ținut câte un exemplar al catalogului de vamă ca și la căimăcămia Craiovei și două exemplare la Carvasara, unul pentru grămătic și altul pentru vameș¹¹⁸.

Arendarea vămilor se făcea global — adică toate vămile o dată, dar și parțial, pe grupuri de puncte de vamă. Stabilirea veniturilor vămilor era întocmită pe puncte de vamă separat, pe grupuri de puncte de vamă și în totalitatea lor. În 1792 vămile: Focșani, Râmnic și Grădiștea ca și Găgeni, Urlați cu Bucov ca și Ploiești, Filipești și Tîrgșor erau calculate împreună. De asemenea, vama Văleni cu păcurile, Cîmpina cu păcurile erau calculate tot împreună. Separat erau stabilite veniturile pentru vămile de la Gherghița cu 12 sate, Tîrgul de afară al Bucureștilor, Craiova cu 5 județe, Giurgiu cu mortasipiile Vlascei și Teleormanului, Oltenița cu Ciocănești și Lichirești, Pitești cu Argeș și Muscel¹¹⁹.

Printre arendatorii vămilor din Țara Românească au fost admiși să concureze la început numai marii boieri, deși aceștia la rîndul lor le puteau vinde ulterior neguțătorilor. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea întîlnim ca arendatori ai vămilor pe unii reprezentanți din rîndul boierilor mici și chiar pe unii mari negustori, ca: Nicola Lazăr, Hagi Chiriac Arbut, Hagi Moscu. Pe acești negustori îi constatăm în aceeași epocă ca arendași ai monopolului de producție al unor manufacturi recent înființate, de exemplu Nicola Lazăr la manufactura de hîrtie, în anul 1783, Hagi Chiriac Arbut la manufactura de postav de la Pociovașițe și București, Hagi Moscu la ocele de sare și minele de la Baia de Aramă. Acesta din urmă a arendat în același timp și ocele de sare și vămile sării, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea.

În cazul cînd venitul vămilor nu se putea arenda — și acestea sînt cazuri rare, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea¹²⁰ — atunci domnia continua vechiul sistem de administrație în regie. Cu acel prilej era numit de către domnie un mare vameș, care la rîndul său porunca ispravnicilor de județe să trimită la fiecare vamă de hotar și schelă cite un om de încredere. Acest sistem de administrație se mai numește și

¹¹⁶ Arh. St. Buc., ms. 20, f. 146v—161; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. IV, pp. 233—249.

¹¹⁷ *Ibidem*, ms. 2, f. 80v.

¹¹⁸ *Ibidem*, ms. 14, f. 193v.

¹¹⁹ În 1764—1765 vămile, dijmăritul și ocele au fost arendate în tovărășie de către Vasile vameșul și Chircă cămărașul. Arh. St. Buc., ms. 4, f. 90.

¹²⁰ *Documente Hurmuzaki*, vol. X, p. 532.

„în credință“¹²¹. Slujba de mare vameș fiind întimplătoare, nu dădea dreptul titularului ei de a participa la adunările divanului.

Pînă în secolul al XVIII-lea taxele vamale erau plătite în două feluri: 1) vama cea mare care se lua după valoarea mărfurilor aflate în carele neguțătorilor; 2) vama cea mică care se lua după cantitatea globală de marfă aflată în carele neguțătorilor și după ce aceștia declarau că nu posedă marfă interzisă și că o va desface într-un anumit timp¹²². Această situație s-a continuat și la începutul secolului al XVIII-lea pînă la 1733. cînd Grigore Ghica a desființat vama cea mică și a extins sistemul plății vămii celei mari, la toate categoriile de marfă¹²³.

Plata taxei vamale se făcea numai o dată la vama de hotar sau la schelă potrivit catalogului de vamă¹²⁴. Tarifele vamale erau liste care specificau numele mărfurilor, valoarea acestei taxe în bani și în natură, unitatea de măsură stabilită pentru fiecare fel de marfă. Ele „își au obîrșia în dările pe care seniorii feudali le percepeau de la negustori, la trecerea acestora prin domeniile lor, pentru a nu-i jefui, dări care mai tîrziu au fost percepute și de orașe...“¹²⁵.

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea întilnim tarife vamale care aveau o valabilitate numai pentru fiecare punct de vamă, întrucît se pare că la intrarea și ieșirea unor anumite mărfuri din țară se stabiliseră anumite puncte de vamă. Acest sistem s-a menținut din secolul al XVI-lea pînă la începutul secolului al XVIII-lea. De exemplu, un tarif vamal din 1552, era destinat numai pentru mărfurile care treceau pe la vama Ciineni¹²⁶. Tot pentru vama de la Ciineni mai sînt cunoscute tarife din anii 1676, 1691, 1705, 1706, 1717. Pentru mărfurile care treceau numai prin vama de la Calafat se cunoștea un tarif vamal din 1568¹²⁷, iar pentru cele de la vama Vilcan, tariful vamal din 1717¹²⁸.

În general, numărul articolelor menționate în aceste tarife vamale speciale — pentru un anumit punct vamal — este limitat. În cel din 1691, sînt menționate 78 de articole¹²⁹, în cel din 1705, 81 de articole¹³⁰, în cel din 1706, 46 de articole¹³¹ în cele din 1717 aflăm la unul 41 de articole¹³², la altul 74 de articole¹³³ și în fine la al treilea, 76 de articole¹³⁴.

¹²¹ Arh. St. Buc., ms. 12, f. 218v, 339; ms. 17, f. 112; mr. 20, f. 120v; Vezi Mihai Cantacuzino, *op. cit.*, p. 47.

¹²² I. Brezoianu, *Vechile instituții ale României de la 1327 la 1866*, Buc. 1882, p. 56—57.

¹²³ *Ibidem*, p. 154.

¹²⁴ Arh. St. Buc., ms. 8, f. 13v—10.

¹²⁵ K. Marx - F. Engels, *Opere*, vol. 3, Editura Politică, București, 1958, p. 59.

¹²⁶ *Documente Hurmuzaki*, vol. II, P. 5-a, pp. 3—4.

¹²⁷ *Documente privind istoria României B. sec. XVI* vol. 3, p. 287.

¹²⁸ C. Giurescu, *op. cit.*, vol. I, pp. 136—137.

¹²⁹ N. Iorga, *op. cit.*, vol. V, pp. 364—367.

¹³⁰ N. Iorga, *op. cit.*, vol. XII, pp. 12—17.

¹³¹ *Documente Hurmuzaki*, vol. XV P. 2., pp. 1510—1511.

¹³² C. Giurescu, *op. cit.*, vol. I, pp. 136—137.

¹³³ *Ibidem*, pp. 139—140.

¹³⁴ *Ibidem*, pp. 137—139.

Pe la jumătatea secolului al XVIII-lea se întilnesc primele tarife vamale generale, mult mai bogate, și a căror valabilitate era pentru oricare punct vamal și schelă, cît și pentru piața internă. Alcătuirea tarifelor vamale generale a fost o măsură luată de domnie, datorită faptului că majoritatea tarifelor vamale și speciale ajunseseră în această vreme mult asemănătoare, drept rezultat al creșterii procesului de lărgire a pieții noastre interne. Începutul îl constatăm în perioada existenței stăpînirii austriece în Oltenia. Din 1732, s-a păstrat un tarif vamal general care conține 598 articole valabil pentru punctele de vamă: Ciîneni, Vilcan, și toate schelele de la Dunăre și de pe Olt¹³⁵. Pentru tot teritoriul Țării Romînești, cel mai vechi tarif vamal general este din 1767 valabil și în 1775 și care conține 283 articole¹³⁶. Tariful vamal general din 1784 avea tot 283 articole¹³⁷, cel din 1785, 275 articole¹³⁸, cel din 1786, 276 articole¹³⁹, cel din 1792, 386 articole¹⁴⁰. După 1783 apar și tarife vamale preferențiale pentru negustorii ruși și austrieci, drept rezultat al încheierii unor tratate comerciale de către Imperiul Otoman cu Rusia și Austria. Tariful vamal preferențial din 1784 avea 357 articole¹⁴¹, ca și cele din 1785¹⁴², și din 1786¹⁴³. Cel din 1792 conținea 355 de articole¹⁴⁴, iar cel din 1795, numai 195 articole¹⁴⁵.

Din studiul comparat al acestor tarife vamale se pot trage concluzii interesante în ceea ce privește direcțiile comerțului nostru exterior (import-export), categoriile de mărfuri și materii prime străine care intrau sau care treceau prin țara noastră, categoriile de mărfuri și de materie primă de proveniență locală care erau exportate, precum și politica economică aplicată de domnii fanarioți.

Ne vom referi numai la unele din aceste probleme. Categoriile de mărfuri și materii prime de proveniență locală care ieșea din țară oglindesc în primul rînd stadiul de dezvoltare al producției meșteșugărești și manufacturiere din Țara Romînească, precum și limitele pieței de desfacere ale acestei producții. Din tarifele vamale generale și cele preferențiale pînă la 1786 reiese că erau exportate următoarele categorii de marfă: abale, piei de capră neargășite, găietane de lînă, postav de țară, păcură, sticlă de Tîrgoviște, tutun de țară, ceară, sare, șalvari de postav, cherestea, meșină¹⁴⁵. Din tariful vamal general aplicat în 1792.

¹³⁵ Arh. St. Buc., ms. 12, f. 218v, 339, ms. 17, f. 112; ms. 20, f. 120v; vezi Mihai Cantacuzino, *op. cit.*, pp. 499–527.

¹³⁶ *Ibidem*, ms. 2, f. 3–9v, vezi Mihai Cantacuzino, *op. cit.*, pp. 39–44 (din 1774 cu 199 de articole).

¹³⁷ Arh. St. Buc., ms. 14, f. 5v–11.

¹³⁸ *Ibidem*, f. 34–39.

¹³⁹ *Ibidem*, f. 56–62.

¹⁴⁰ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. IV, pp. 233–241, Arh. St. Buc., ms. 20, f. 146v–161.

¹⁴¹ Arh. St. Buc., ms. 14, f. 11–17.

¹⁴² *Ibidem*, f. 39–44v.

¹⁴³ *Ibidem*, f. 62–68.

¹⁴⁴ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. IV, pp. 241–249.

¹⁴⁵ *Documente Hurmuzaki*, vol. XVI, p. 647–649.

¹⁴⁶ Arh. St. Buc., ms. 2, pp. 3–9v.

rezultă că pe lângă cele menționate mai sus se mai exportau din țara noastră: bumbac tors, cuie de fier, doage de stejar, pietre de moară, piei de cal, blănuri de lup, de urs și de vulpe, holircă și oale de pământ smălțuite¹⁴⁷.

Tot din analiza tarifelor vamale din secolul al XVIII-lea rezultă că se importau mărfuri din următoarele țări: Anglia (postav), Austria (cuțite cu plăsele negre, șofran de la Viena), Mesopotamia (brîie mari din Bagdad), Brazilia (lemn special), Franța (satin de Lyon, ulei, zahăr, pînză și postav de Tours, postav de Paris), Egipt (alagea, în alb, în vinăt, zahăr, cumășuri), Moldova, (cai. pietre de moară de Hîrlău), Olanda (pînză), Polonia (cuțite de Dansk, pînză, blănuri de samur, hîrtie, chilimuri de Broclaw), Rusia (pînză lată, postav, guși de vulpe, blănuri de vulpe, de iepure, de ciine, de pisici, blănuri siberiene, în, cojoace din țara căzăcească, pielicele de Crimeea și Azov), Siria (alagea, arnici roșu și vinăt de Alep), Italia (satin din Florența, pahare, zahăr, mîrgelărie, cumășuri, hirtie din Venetia), Transilvania (în, sîcrie, vite, porci, postav de Brașov, pielicele, brîne, sîngepi, sfoară, ștreanguri, samuri, sticlă, hirtie) și din Turcia (pînză de Trapezunt, vin, rachiu, cai. abale, cafea Mocca, lămii din Atena, ghermesuturi, piei de capră din Angora, lînă țigaie, arnici din Constantinopol, satin de Chios, ceai, pește proaspăt și sărat, șaluri din Cairo, borangic, covoare de Smirna și Sălonic, hirtie, pastramă, halva de Adrianopol, fesuri din Fez, scumpie din Bulgaria. cingători de Tirnova, blănuri albe subțiri și negre de Rumelia etc.).

În secolul al XVIII-lea plata taxelor vamale de către negustorii străini se făcea la vămile de hotar numai în cazul cînd, potrivit declarației acestora, mărfurile lor urmau să fie desfăcute în unele tirguri din țară. În cazul cînd ei declarau că posedă marfă de tranzit sau că urmează să desfacă marfa în București, atunci plăteau taxa vamală numai la carvasara. La București, după plata taxei la carvasara, neguțatorul putea să desfacă marfa cu toptanul în hanul cel mai apropiat în prezența starostelui de neguțatori și a staroștilor breslelor de meșteșugari care beneficiau de dreptul de protimisii în cumpărarea mai ales a materiilor prime¹⁴⁸. În ceea ce privește mărfurile străine care intrau în țară și nu erau cuprinse în tariful vamal, ele erau supuse la o taxă generală de 3%¹⁴⁹.

Plata taxei vamale era obligatorie pentru neguțatori. În cazul cînd unul din ei era dovedit că s-a sustras de la această obligație, ca și în Moldova, acela trebuia să suporte plata îndoită a taxei respective¹⁵⁰.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea mai ales, se constată numeroase cazuri de practicare a comerțului de contrabandă care se făcea prin vadurile Dunării și prin plaiurile de la munte. În acest fel,

¹⁴⁷ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. IV, p. 230.

¹⁴⁸ Vezi G. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, București, 1899, pp. 458-460; vezi și „Studii” 1959, nr. 6, pp. 55-89.

¹⁴⁹ Arh. St. Buc., ms. 12, f. 177-178.

¹⁵⁰ Arhiva Rominească, 1860, p. 259.

o mare cantitate de mărfuri era sustrasă de la plata taxelor vamale, fapt care aducea mari prejudicii veniturilor vămii, mai ales că după 1774 circulația de mărfuri prin țara noastră s-a intensificat în mod vădit.

Din jalbele înaintate de vameși rezultă că în general comerțul de contrabandă se făcea cu vite, cu cereale, cu vinuri și cu rachiuri. Printre cei care favorizau exercitarea acestui fel de comerț erau vătăfii de plai. Pentru descoperirea contrabandiștilor, vameșii aveau prin orașe oameni tocmiți anume, numiți mortasipii care primeau drept răsplată un procent din valoarea mărfii. Pentru combaterea contrabandei efectuată prin plaiurile de la munte, și plăieșii erau stimulați prin acordarea unei cantități în natură din marfa descoperită¹⁵¹.

Încasarea taxei vamale în orașe și târguri se făcea numai asupra acelor mărfuri desfăcute la Tîrgul din Afară și la Oborul de vite unde erau vîndute mărfuri de strictă necesitate: cereale, făină, vite, păsări, oi, mărfuri meșteșugărești de țară, legume, zarzavaturi, vinuri etc. Încasarea taxei se făcea după un catalog anumit, în bani și în natură. Din 1767, taxele vamale menționate în tariful vamal general erau valabile și pentru vămile interne. Taxa vamală se plătea de cumpărătorul mărfii¹⁵². La sfîrșitul secolului al XVIII-lea țărani din cele 12 sate de pe moșia orașului București erau scutiți să mai plătească taxa vamală pentru marfa pe care o vindeau sau o cumpărau pentru folosul lor propriu¹⁵³.

Existența vămilor interne în Țara Romînească pînă la Regulamentul Organic — cînd au fost desființate — a avut un rol negativ în dezvoltarea comerțului. Taxele vamale contribuiau la creșterea prețului de vînzare și frînau activitatea comercială. La acestea trebuie să adăugăm nesfîrșitul șir al abuzurilor săvîrșite de slujbașii care erau numiți cu încasarea lor¹⁵⁴. Jalbele neguțătorilor arată că la aceeași categorie de marfă li se lua în diferite locuri taxe deosebite; reamintim că în București aceeași marfă era supusă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea la plata a trei categorii de taxe vamale. În 1778, se desfășoară la Craiova un proces între 8 negustori din Sibiu și vameșul orașului pentru motivul că în anul precedent aceștia fuseseră siliți să plătească vama de două ori la 300 de vite mari, și anume, pe lingă 49 de parale luate pentru fiecare vită s-a mai cerut o sumă globală de 35 de taleri, ceea ce era ilegal¹⁵⁵. Într-un act din 1783 se arată că negustorul Ioan Saghitul, care plătise vama pentru pește la Brăila, a mai fost obligat să plătească la Cîmpina din nou vamă pentru aceeași marfă¹⁵⁶. Un alt act din aceeași epocă prezintă jalba unor negustori din Transilvania care fuseseră obligați să plătească vama pentru vite și la București și la Dragoslavele; de asemenea, negustorul Ion din Brașov, care plătise la Siștov vama pentru

¹⁵¹ A. Vasilescu, *op. cit.*, p. 375.

¹⁵² Vezi V. A. Urechia, *op. cit.* vol. V, p. 253.

¹⁵³ *Ibidem*.

¹⁵⁴ Arh. St. Buc., ms. 8, fila 93v—94, 140, 160, 203.

¹⁵⁵ *Ibidem*, ms. 4, f. 111v.

¹⁵⁶ Vezi V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 473.

161 poveri de bumbac, a fost obligat să plătească din nou vamă la Zimnicea¹⁵⁷.

Cit privește prețurile mărfurilor aduse de peste hotare, ele erau de obicei peste puterea de cumpărare a țirgoveților săraci și a țăranilor. Din această cauză, dezvoltarea unui comerț liber în Țara Românească era frînată, fapt care lovea în interesele economice ale negustorilor, țirgoveților și chiar a unei părți din boierime interesați în dezvoltarea relațiilor capitaliste. De aceea, în 1770 delegația boierilor din Țara Românească, care a prezentat guvernului rus cererile lor „în numele poporului“ pentru reorganizarea țării, a menționat printre altele și schimbarea sistemului și a tarifului vechi vamal, urmînd ca pe viitor să se stabilească legături comerciale cu Rusia în condiții mai bune¹⁵⁸.

Aflată în condiții de vasalitate față de Poarta otomană, Țara Românească a fost obligată, în secolul al XVIII-lea, să se integreze în sistemul economic al suzeranului său. În acest scop a trebuit să fie furnizată Turciei o mare cantitate de provizii în timp de război și mari cantități de cereale, vite, oi, miere, ceară, unt și seu în timp de pace. Publicarea recentă a unui manuscris turc aflat la Academia R.P.R.¹⁵⁹ și a unui fond important de documente turcești la Biblioteca „V. Kolarov“ din Sofia¹⁶⁰ arată un aspect al acestei aprovizionări forțate a Turciei de către Țara Românească. Zecile de mii de kile de orz, griu, porumb, ovăz, pesmeți, procurate an de an Imperiului Otoman, pe uscat și pe apă, au stînjinit în mare măsură exportul acestor categorii de mărfuri în alte direcții. Cererile turcilor trebuiau îndeplinite fără răgaz și în orice moment. Aprovizionarea silită obliga conducerea Țării Românești ca să cumpere cereale din alte părți în cazul cînd, din pricina secetei, țara nu putea să procure cantitățile necesare de asemenea produse¹⁶¹. Această mare cantitate de mărfuri era în același timp sustrasă de la plata taxelor vamale, uneori chiar prin însăși porunca sultanului¹⁶². Dependenta economică a Țării Românești față de Turcia mai reiese și din analiza tarifelor vamale generale unde se constată că o mare parte a schimbului de mărfuri se făcea cu puterea suzerană.

Puși în această situație, domnii Țării Românești au fost nevoiți să adopte o politică economică corespunzătoare. Cunoașterea modului de organizare și administrare a vămilor din Țara Românească în secolul al XVIII-lea, studiul comparat al tarifelor vamale, precum și analiza capitulațiilor Porții otomane încheiate cu unele puteri europene și în special

¹⁵⁷ Vezi V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 475.

¹⁵⁸ Arhiva Românească, Iași 1860, pp. 211–214.

¹⁵⁹ Mehmet Mustafa, *O condică domnească din a doua jumătate a sec. XVIII scrisă în limba turcă privind Țara Românească*, în „Revista arhivelor“, 1958, nr. 2, pp. 248–260.

¹⁶⁰ M. Guboglu, *Despre arhiva turco-orientală din Biblioteca de Stat V. Kolarov*, Sofia, în „Revista arhivelor“, 1959, nr. 2, pp. 180–214, 1960 nr. 1, pp. 132–182.

¹⁶¹ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 278.

¹⁶² M. Guboglu, *op. cit.*, p. 202.

cu Rusia și Austria ne pot ajuta să conturăm politica vamală dusă de domnia fanarioți în această vreme.

În politica economică a domnilor Țării Românești se constată extinderea tot mai mare a tendinței opririi în țară a unei mari cantități de bani pentru a nu ieși peste hotare. În acest scop, domnia a practicat pe scară tot mai largă sistemul arendării veniturilor ei personale și ale vistieriei, întrucît numai în acest fel își putea asigura deodată mari sume de bani. Cu acești bani a fost posibil în Țara Românească să se înființeze întreprinderi manufacturiere, de către domnie și de unii mari boieri, care urmau să producă mărfuri de larg consum (postav, hîrtie, sticlă, paste făinoase etc.) în scopul limitării importului unor asemenea mărfuri¹⁶³. De asemenea prin dispoziții severe, începînd din vremea lui C. Brîncoveanu, s-a interzis — chiar cu aplicarea pedepsei capitale — libera circulație a aurului în țară¹⁶⁴ și a exportului de argint¹⁶⁵. Prohibirea importului caretelor de lux și a butcilor în timpul lui Alexandru Ipsilanti trebuie considerată tot ca o măsură pentru reținerea de bani în țară¹⁶⁶. Rezultă din acestea că, în timpul regimului turco-fanariot, se practica mercantilismul potrivit căruia singura bogăție adevărată nu era producția socială și produsele ei, ci banii! Reforma vamală a lui Grigore Ghica din 1733, și alcătuirea de tarife vamale generale veneau în sprijinul mercantilismului. Politica economică a domnilor Țării Românești nu s-a oprit aici, ea a mers mai departe și a cunoscut chiar unele forme de protecționism pentru anumite mărfuri datorită cererilor tot mai numeroase din partea negustorilor. Astfel, din cînd în cînd, domnii interziceau importul unor mărfuri străine pentru a nu concura pe cele produse în țară, de exemplu: sarea¹⁶⁷, rachiul și vinul¹⁶⁸, păcura¹⁶⁹. Importul de cereale era de asemenea oprit; măsurile domniei erau anulate numai cînd producția internă era sub nivelul consumului populației și a cerințelor pentru Imperiul Otoman. Pe lîngă cereale se mai interziceau vitele mari, oile, seul, ceara și tabacul¹⁷⁰, piei, saftiane¹⁷¹.

Măsurile economice luate de domnii Țării Românești s-au izbit însă de prevederile capitulațiilor încheiate de Imperiul Otoman și unele puteri europene. Capitulațiile erau acte cu caracter internațional în baza cărora, din punct de vedere comercial, negustorii străini se bucurau de protecția autorităților turcești în schimbul plății taxei vamale (pentru import sau

¹⁶³ „Studii“, 1952, nr. 3, pp. 86–105.

¹⁶⁴ *Ibidem*, 1959, nr. 2 p. 131–147.

¹⁶⁵ Arh. St. Sibiu, Fond Bruckenthal, Sibiu, L 5 nr. 205, f. 190.

¹⁶⁶ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. V, p. 307, vol. 7, p. 58.

¹⁶⁷ Muzeul Bruckenthal, Sibiu, L 5 nr. 205, f. 262, nr. 206, f. 84.

¹⁶⁸ V. A. Urechia, *op. cit.* vol. I, p. 462, 467, vol. III, p. 354, 355; Arh. St. Buc. ms. 3, f. 333, 334 v., ms. 8, fila 396v–397, 423, ms. 11, fila 5–6, ms. 12, fila 48, 49 ms. 13, fila 152 v. ms. 20 f. 26v.

¹⁶⁹ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. III, p. 671, vol. IV. p. 231.

¹⁷⁰ Arh. St. Buc., ms. 9 f. 56v, ms. 12, f. 69v., V. A. Urechia, vol. III, pp. 381–382, 348, 349–350, 618; vol. IV, pp. 231, 244, 247, 641.

¹⁷¹ *Ibidem*, ms. 20, f. 103v–104.

export) numai de trei la sută. Prima țară europeană care a încheiat capitulația cu Turcia a fost Franța în sec. XVI¹⁷²; apoi au urmat în secolul al XVII-lea, Republica Genova, Anglia, Olanda¹⁷³ în secolul al XVIII-lea, Austria, Suedia, Regatul celor două Sicilii, Danemarca, Prusia, Spania și Rusia¹⁷⁴. Până în 1782 numai Franța s-a bucurat de aplicarea capitulațiilor pe teritoriul Țării Românești cu toată opoziția unora din domnii țării. O dovadă că negustorii străini beneficiau de aplicarea capitulațiilor în Țara Românească sînt două firmane prin care se poruncește lui Alexandru Ipsilanti că ori de cîte ori se va exporta zaharea peste hotare să se țină seamă și de tratatele încheiate cu austriecii pentru a nu mai da loc la „gilceavă și reclamații“ din partea ambasadurilor Austriei și Sardiniei la Constantinopol¹⁷⁵.

Măsurile luate de domnie pentru atenuarea prevederilor capitulațiilor pe teritoriul Țării Românești au întîmpinat și mai mari greutăți după ce Austria și Rusia au început să beneficieze în aceeași măsură ca Franța și Anglia de prevederile capitulațiilor¹⁷⁶. Prin tratatele comerciale din 1783 și 1784, negustorii ruși și austrieci obțineau tarife vamale preferențiale potrivit cărora plăteau o taxă vamală numai de 3% pentru mărfurile aduse sau scoase din țară. Drept urmare, în scurt timp piața noastră internă a fost inundată de o mare cantitate de mărfuri manufacturate și meșteșugărești aduse de negustori străini de peste hotare¹⁷⁷, care, concurînd mărfurile similare locale, au determinat o restrîngere a activității atelierelor meșteșugărești și totodată innăbușirea activității manufacturilor recent înființate. Respectarea acestor măsuri se făcea cu sprijinul autorității centrale. Un pitac din 18 iulie 1784 adresat marelui vameș conține dispoziții cu privire la modul cum trebuie taxate mărfurile aduse din Austria și Rusia¹⁷⁸.

Aceste măsuri loveau în interesele negustorilor localnici, care, pe lingă concurența negustorilor străini, trebuiau să răspundă în același timp la obligațiile fiscale față de visterie, de care negustorii străini erau scutiți. O consecință imediată a fost aceea că mulți dintre negustorii localnici încep să solicite supușenia străină, pentru ca sub protecția consulilor Rusiei, Austriei, Franței și Angliei să obțină profituri comerciale tot atît de mari ca și neguțătorii străini propriu-zisi. Acest sistem inaugurat la sfîrșitul secolului al XVIII-lea a luat o mare amploare în secolul următor și a durat pînă la desființarea capitulațiilor. În același timp, unii boieri interesați în dezvoltarea comerțului acționează prin memorii cerînd desființarea taxei de 3% și chiar promovarea unui comerț

¹⁷² G. Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux...* Paris 1897, vol. I, p. 83–89, 88–93, 93–102, 136–145, 277–300.

¹⁷³ *Ibidem*, vol. I, pp. 124–132, 146–169, 169–181.

¹⁷⁴ *Ibidem*, vol. I, pp. 220–227, 243–254, 279–382, 270, 239–242, 308–314, 315, 344–349; vol. II, pp. 6–16, 16–21.

¹⁷⁵ Vezi M. Guboglu, *op. cit.*, p. 208.

¹⁷⁶ *Documente Hurmuzaki*, vol. XIX, partea I, pp. 125, 155–162.

¹⁷⁷ *Ibidem*, pp. 180–184.

¹⁷⁸ Vezi V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, pp. 469–470.

liber pe piața internă și externă, ca fiind singura soluție pentru anihilarea aplicării regimului capitulațiilor în Țara Românească, acțiune încununată cu succes abia în 1829 prin Tratatul de la Adrianopol.

*

În secolul al XVIII-lea sistemul vamal al Țării Românești a fost nevoit să țină seama de condițiile de vasalitate pe care le avea țara față de Imperiul Otoman și să mențină unele forme anterioare specifice orînduirii feudale. Așa se explică existența vămilelor interne care au constituit o frînă în dezvoltarea comerțului pe piața internă și externă. Extinderea administrației vămilelor prin sistemul arendării — o formă a acumulării primitive a capitalului — a determinat aplicarea în practică a ideilor mercantiliste în dezvoltarea economică. Spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea se întrevăd unele tendințe sporadice de protecționism vamal impuse de cerințele interne. Trecerea la un sistem protecționist s-a izbit de persistența relațiilor feudale în majoritatea sectoarelor de producție și de existența capitulațiilor valabile pe teritoriul Țării Românești. În asemenea forme se menține sistemul vamal al Țării Românești pînă la aplicarea Regulamentului organic, cînd el a fost complet reorganizat pentru a sprijini relațiile capitaliste care-și făcuseră loc tot mai mult în economia țării.

UN ASPECT AL ASUPRIII FEUDALE ÎN DOMENIUL BUDA (COMITATUL CLUJ) LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA

de C. CÎMPIANU

În iarna anului 1803, într-o noapte, a izbucnit un incendiu la curtea baronului Nicolae Jósika din satul Buda (azi Vechea). Curtea se afla pe locul numit *Burjános Oh Buda*¹, unde se găsea și locuința judeului de curte, Toma Kontság. Pagubele pricinuite de foc au fost mari. Căutându-se cauzele incendiului, oficialitățile comitatense au anchetat² un mare

¹ Sublinierile din text aparțin autorului.

² Lista iobagilor anchetați: 1. *Ránt Antonie* (annorum circiter 32), 2. *Lüpaş Flore* (a. c. 60). 3. *Bakján Gavrilla* (a. c. 36). 4. *Togyer Dumitru* (a. c. 28). 5. *Moldovan Filimon* (a. c. 60). 6. *Togyer Maşte* (a. c. 43). 7. *Tyinka Juvon* (a. c. 50). 8. *Lupaş Juvon* (a. c. 55). 9. *Lupaş Kirilla* (a. c. 60), 10. *Bojkán Gavrilla* (a. c. 56). 11. *Hors Atyim* (a. c. 65). 12. *Sukán Juvon* (a. c. 46). 13. *Angyeline*, soția lui *Silimon Lup* (a. c. 30). 14. *Sukán Toma* (a. c. 60). 15. *Bojkan Gliga* (a. c. 63). 16. *Krisán Kosztán* (a. c. 40). 17. *Marie*, soția lui *Krisán Szimion* (a. c. 26). 18. *Marie*, vidua *Mosán Von* (a. c. 30). 19. *Matsinike*, vidua *Pop Szilimon*. 20. *Pop Tyimotye* (a. c. 30). 21. *Pop Makave* (a. c. 40). 22. *Bertsán Gavrille* (a. c. 50).

Toți aceștia sînt iobagi din comuna Sînmihai aparținînd baronului Nicolaie Josika.

23. *Merusán Szimion* (a. c. 55) din Topa Sîncrai, iobag al văduvei nobilului Daniel Biro, 24. *Morusán Lup* (a. c. 35). 25. *Rusz Ursz* (a. c. 60). 26. *Rusz Mihaly* (a. c. 38). Acești trei iobagi (24–26) sînt din Topa-Sîncrai și aparțin baronului Nicolaie Josika. 27. *Pakurár Szimion* (a. c. 30), iobag al văduvei nobilului Daniel Biro. 28. *Lupaş Gabriela*, senior (a. c. 60) din Sînmihai, iobag al baronului Nicolaie Josika. 29. *Mirtse Vaszilika* (a. c. 40) din Sumurduc, iobag al soției nobilului N. Jabrotzki. 30. *Puskás Nikulaj* (a. c. 45) din Sînmihai. 31. *Tyinka Petru* (a. c. 55) din Sînmihai. 32. *Krisán Györgye* (a. c. 24) din Sînmihai. Acești trei iobagi (30–32) aparțin baronului Nicolaie Josika. 33. *Krisán Gligor* (a. c. 28) din Sînmihai, iobag al baronului Nicolaie Kemény. 34. *Szukála Toder* (a. c. 48) din Sînmihai. 35. *Lupaş Juvon* (a. c. 48) din Sînmihai. 36. *Szime Luka* (a. c. 32) din Sînmihai. 37. *Pop Pavel* (a. c. 48) din Sînmihai. 38. *Krisán Ilie* (a. c. 50) din Sînmihai. 39. *Lupaş Silimon* (a. c. 50) din Sînmihai. 40. *Szime Kosztán* (a. c. 60) din Sînmihai. 41. *Lupaş Von* (a. c. 40) din Sînmihai. 42. *Krisán Vaszilika* (a. c. 40) din Sînmihai. Toți acești iobagi 32–42 aparțin baronului Nicolaie Josika, 43. *Krisán Tyit* (a. c. 40) din Sumurduc, iobag al nobilului Ladislau Tökes. 44. *Puskás Von* (a. c. 40) din Sumurduc, iobag al nobilului N. Graul (!). 45. *Gyelán Dumitru* (a. c. 54) din Sînmihai. 46. *Hors Vaszilika* (a. c. 56) din Sînmihai. 47. *Lupaş Szimion sen.* (a. c. 80) din Sînmihai. Acești trei iobagi (45–47) aparțin baronului N. Josika. 48. *Tyivorán André* (a. c. 72) din Sard, iobag al nobilului Alexe Graul. 49. *Marusán Tyimotye* (a. c. 78) din Sard, iobag al nobilului Ladislau Tökes. 50. *Mokán Jakob* (a. c. 42) din Sard, iobag al văduvei contelui Emeric Teleki. 51. *Tripon Kosztán* (a. c. 75) din Sard, iobag al nobilului Ladislau Tökes. 52. *Maria Matyas* (a. c. 60) din Sumurduc, văduva lui *Joan Milkes*, iobag al nobilului Iabrotzky. 53. *Tonye Ștefan* (a. c. 50) din Sînmihai.

număr din locuitorii comunelor Șard, Sinmihai, Buda, Topa-Sincrai, Deus, aparținătoare, în întregime, sau în parte, domeniului de la Buda. Cu prilejul anchetei s-au ridicat unele probleme care au determinat pe anchetatori să-și lărgescă terenul de investigație, întrucât asemenea incendii s-au mai întâmplat și înainte în bunurile dregătorului Kontság și ale predecesorilor săi. Rezultatele anchetei, consemnate într-un registru de ascultări de martori³, ne dezvăluie câteva din aspectele relațiilor dintre iobagii din satele mai sus amintite și baronul Nicolae Jósika, stăpînul domeniului Buda, reprezentat prin dregătorul său, Toma Kontság. Aceste relații ne zugrăvesc icoana sumbră a suferințelor maselor țărănești, tratamentul brutal la care erau supuși iobagii, bătăile și schingiuirile suferite de ei în perioada plină de contradicții a feudalismului în descompunere. Cazurile consemnate în anchetă se referă la câteva sate aflătoare la nord-vest de Cluj, ele fiind însă generale pentru toată Transilvania. Cele expuse în paginile ce urmează nu fac decît să confirme prin date concrete câteva aspecte din formele de asuprire ale iobagilor din partea stăpînitorilor de pămînt, precum și actele de răzbunare ale iobagilor ca răspuns la samavolnicile și abuzurile la care fuseseră supuși.

Focul izbucnit la Buda în bunurile judei curții, Toma Kontság, în iarna anului 1803 a fost considerat de autoritățile comitatense drept un *act de răzbunare*, iar scopul urmărit de anchetă a fost descoperirea vinovaților printr-o sondare mai adîncă a cauzelor care au provocat incendiul. Aceste cauze au fost înseși relațiile judei curții cu țărani iobagi.

După stingerea focului, în dimineața zilei următoare, judele curții Kontság a găsit „din jos de grajdul ars“, niște urme de pași lăsate pe zăpadă, urme pe care le-a bănuțit că ar fi ale răufăcătorului. Numai decît satul a fost pus în mișcare „cu larmă mare“, țărani împreună cu judele curții Kontság și cu judele dominial Părăuan Găvrilă s-au luat pe urmele întipărite în zăpadă, mergînd pînă la marginea hotarului dinspre Sinmihai, pînă la *drumul poștei*, aproape de crișma „baronului Jósika“. Înștiințați din vreme, „biraiile“ din Sinmihai au pus să se bată clopotele în dungă, semn de alarmă, la care locuitorii satului s-au adunat și au purces în întîmpinarea celor din Buda pentru preluarea și continuarea cercetării urmelor. La preluare au fost prezenți solgăbirăul Josef László, nobilul Moise Hertzeg și judele curții, Toma Kontság. Supravegherea

54. *Puskás Mihály sen.* (a. c. 70) din Sinmihai. 55. *Vejsza Vaszilte* (a. c. 44) din Sinmihai. 56. *Silimon Von* (a. c. 57) din Sinmihai. Acești patru iobagi din urmă (53–56) aparțin baronului N. Josika. 57. *Krisán Gavrilla* (a. c. 62) din Topa, iobag al nobilului Alexe Sombori. 58. *Dán Alexa* (a. c. 82) din Topa, iobag al nobilului Ludovic Sombori. 59. *Pop Vaszilika* (a. c. 23) din Sinmihai, iobag al baronului N. Josika, 60. *Kimpian Gligor* (a. c. 80) din Topa, iobag al lui Gabriel Sombori. 61. Marika, soția lui *Silimon Ștefan* (a. c. 40) din Sinmihai. 62. *Faur Togyer* (a. c. 32) din Sinmihai. 63. *Krisán Nytkulaĵ* (a. c. 20) din Sinmihai. 64. *Todora*, soția lui *Lupás Gavrila junior* (a. c. 42). 65. *Deák Von* (a. c. 45) din Sinmihai. 66. *Lupás Szimlon* (a. c. 26) din Sinmihai.

³ Originalul registrului ascultării de martori se află la Arhivele Statului din Cluj, fondul Comitatului Cluj, (documente neclasificate). Registrul este redactat în limba maghiară și are formatul in-folio.

țaranilor în cercetarea urmelor cădea în sarcina unuia dintre aceștia, dar fiecare s-a sustras. Pentru a înlătura orice presupus de neîncredere, sînmihăienii, care nu erau siguri de rezultatul cercetării urmelor, ceruseră solgăbirăului László să meargă cu ei, angajîndu-se să-i „plătească pentru osteneală“. În cele din urmă, conducerea cercetării urmelor rămase în sarcina judei dominial Părăuan Găvrilă. Împreună cu acesta și cu „haităul“ (*hajtó*) de la curte, Boican Petre, sînmihăienii porniră mai departe, luîndu-se o bucată de vreme după niște urme care coborau spre sat. Găsind că urmele cercetate nu erau cele adevărate, sătenii s-au întors și s-au luat după altele care se potriveau cu măsura dată lor de locuitorii din Buda. În cursul cercetării urmelor, Părăuan Găvrilă i-a părăsit, întorcîndu-se în sat, la Buda, astfel că cercetarea rămase numai în seama iobagilor din Sînmihai. Urmele acestea duceau pe coasta dealului de către Berind pînă la drumul de țară, drumul poștei, cum i se zicea, unde ele se pierdeau printre alte urme lăsate de niște vite ce trecuseră mai înainte pe acolo. Aici cercetarea a fost curmată, deoarece urmele nu se mai puteau recunoaște, iar zăpada între timp se topise.

* * *

Conflictul dintre iobagi și dregătorii de la curte era de dată mai veche, de pe vremea cînd moșiile din Buda aparțineau contesei Haller și antecesorilor ei. În vremea stăpînirii moșiei de către contesa Haller, s-a întîmplat că judele curții, János Czakó, să fie ucis de iobagi. Martorii anchetați nu precizează timpul cînd s-a petrecut uciderea judei Czakó. Asupra acestui caz ne dau referințe iobagii Mocan Iacob și Melchiș Crețu, primul în vîrstă de 42 de ani, iar celălalt de 70 de ani. Martorul Mocan Iacob relatează că uciderea lui Czakó s-a întîmplat „înainte de vremea lui“, deci cu cîteva decenii mai înainte, pe cînd iobagii din Sînmihai nu prestau robotă la curtea din Buda ci la Almaș și erau supuși la taxă. Depoziția sa o face numai din relatările bătrînilor, din auzite. Potrivit celor spuse de Mocan Iacob, judele curții Czakó a fost ucis în șura de la curte, de către „feciorii Bocului“. Ucigașii au fugit în Țara Ungurească, de unde nu s-au mai întors. Referitoare la acest caz este și mărturia iobagului Melchiș Crețu, în vîrstă de 70 de ani, care trăise pe vremea cînd a avut loc întîmplarea. Relatările lui sînt mai amănunțite: „Știu, — zice el — că odată chiar în ziua de paști, pe cînd tot omul era la biserică, s-a aprins șura la curtea de la Buda, care a ars împreună cu un stog de fîn, dar cine să fi pus focul, nu știu. Pe atunci sînmihăienii nu făceau slujbe la Buda. Știu și aceea, că atunci a fost ucis și judele Czakó de la curtea din Buda, de către țararii Tăuțan Toader, Tăuțan Vasilică și Boicu Luca, din pricina că s-a purtat prea aspru cu oamenii și îi bătea fără milă...“ Ucigașii au fugit în Țara Ungurească. Unul dintre ei, Tăuțan Vasilică, a putut fi totuși prins și închis în temniță la Cluj, de unde însă cu timpul a scăpat. Precum au zise martorul Melchiș Crețu, nici unul din aceștia nu mai era în viață.

Potrivit relatărilor martorului Crişan Tit, la curtea din Buda a mai fost bătut un dregător, al cărui nume însă nu îl ştie.

Toma Kontság era de şase ani jude la curtea din Buda, cînd s-a produs incendiul. Comportamentul său faţă de iobagii aflaţi sub porunca sa era de aşa natură, încît putea fi luat pe drept cuvînt pricina celor întîmplate. Căutîndu-se descoperirea vinovatului, bănuielile anchetatorilor au căzut în primul rînd asupra persoanelor nedreptăţite de judele curţii. În mărturiile pe care le depuseră iobagii, aceştia dezvăluiră în faţa slujbaşilor oficiali mai degrabă abuzurile lui Kontság, crimele săvîrşite de el, decît persoanele bănuite de stîrnirea incendiului.

Desprinzînd din şirul lung al mărturiilor iobagilor abuzurilor judeului curţii, Kontság, martorii dezvăluie în primul rînd purtarea sa faţă de argaţii de la curte, faţă de oamenii aflaţi în nemijlocita sa apropiere. Argaşilor, judele curţii le reţinea simbria pe motive neîntemeiate şi-i alunga înainte de împlinirea anului. Din cauza aceasta slujitorii de la curte se schimbă de trei sau patru ori pe an. Cît despre plată „cu bîta şi cu varga obişnuieşte să le plătească“, spune martorul David Timoc. Iar dacă nu îi alungă judele curţii, argaţii sînt aceia care fug de la curte, lăsîndu-şi acolo şi simbria. Martorii semnaleză cîteva ameninţări la adresa judeului curţii, ameninţări de răzbunare venite din partea celor alungaţi: Toader din Şard, păzitorul vitelor de la curte, căruia Kontság îi reţinuse simbria şi cojocul, pe motivul că intrase cu vitele în loc oprit, a ameninţat pe judele curţii în faţa iobagului Boican Gavrilă, zicînd că-i va plăti el judeului curţii pentru simbria şi cojocul ce i le luase. Un vizitiu alungat de la curte, întîlnindu-se la Cluj cu Maria Mátyás din Sumurduc, îi spuse acesteia că n-a fost chip să-şi poată lua încă simbria de la curte, „dar îşi va lua el plata în alt chip de la judele curţii“. Tot despre un vizitiu ne relatează şi iobagul Crişan Vasilică din Sînmihai, pe care îl auzise spunînd: „Slujesc eu pe domnul Kontság Tamás, dar plata încă nu mi-am putut-o lua. Dacă nu-mi va plăti simbria, îi voi plăti eu mării sale“.

Ameninţări de acest fel sînt numeroase. Ele arată atît lăcomia judeului curţii de a-şi însuşi samavolnic plata argaşilor, cît şi gîndurile de răzbunare ale acestora.

În ceea ce priveşte pe iobagi, obligaţiile prestate de ei la curte erau robota şi „dărăbănţia“, care constau din anumite slujbe legate de paza bunurilor curţii. În cadrul robotei iobagii erau obligaţi să presteze cîte două zile pe săptămîină la curte, unde îndeplineau diferite munci pe lîngă curte, la cîmp sau la pădure, sau erau întrebuiţaţi la alte servicii personale ale stăpînilor, cum era purtarea corespondenţei. Uneori întîlnim pe cîte un iobag lucrînd în cadrul robotei tocmai la Cluj, la curtea baronului Jósika. Femeile îndeplineau şi ele diferite lucrări legate de ocupaţiile casnice, îndeosebi tors şi ţesut. Pentru tors, femeilor li se dădea măsura grosimii firului. Dacă firul tors era considerat de stăpîn mai gros decît

măsura dată, femeile iobagilor erau bătute. Din acest motiv a fost păl-muită și bătută nevasta lui Lupaș Flore și nevasta jelerului Pop Gavrilă din Sînmihai. Acesteia din urmă judele curții îi legase mîinile de picioare și o ținuse așa, de batjocură, la marginea drumului vreme de două ceasuri, în văzul tuturor.

Iobagii erau aceia care, în lipsa argaților, înlocuiau munca acestora. De multe ori, prin abuz, iobagii erau reținuți la curte peste cele două zile obligatorii, uneori cîte o săptămîină întregă. Pentru înlocuirea brațelor de muncă ale servitorilor, judele curții recurgea și la altfel de măsuri. Ascultarea de martori amintește cazul nevastei lui Lupaș Flore, care, fiind la curte și neputînd îndeplini slujba care i se ceruse, deoarece nu era obișnuită a trăi decît în felul țăranilor, a trebuit să caute pe altcineva, pe propria sa cheltuială, să o înlocuiască. Slujbele prestate la curtea din Buda ajunseseră să fie un coșmar, atît pentru iobagi, care erau bătuiți și chinuiți, unecri pînă la moarte, cît și pentru femeile iobagilor. Ele erau atît de îngrozite de purtarea dregătorilor de la curte. încît se plîngeau, că „nu mai pot suporta fărădelegile judelui curții“. iar „dacă bărbații lor nu le umblă de rost să nu se mai ducă la curte... atunci sînt în stare să-și ia copiii și să plece pentru totdeauna de la casele lor“.

Iobagii relatează că ar fi auzit pe judele curții Kontság zicînd că nu se va liniști pînă cînd nu va ucide pe unul cu mîna sa. „Însuși judele curții mi-a spus — relatează iobagul Moldovan Filimon, — că nu va pleca de la moșie, pînă cînd nu va omori pe unul și-i va plăti capul“. Același lucru îl spun și ceilalți iobagi, fie că auziseră de la alții, fie chiar din gura lui Kontság. Iobagul Jucan Toma relatează că judele curții prețuiește la 40 florini plata răscumpărării celui ucis de mîna lui⁴. În sfîrșit, iobagul Jucan Vasiliică mărturiseste același lucru, pe care îl auzise de la Kontság, tocmai în vreme ce îl bătea.

Mîna dreaptă a judelui Kontság era judele dominial (*dominialia biró*) Părăuan Gavrilă (Parován Gabrilla), o figură tot atît de sinistă ca și a superiorului său. Acesta, pe timpul cînd trăia baroneasa, văduva lui Emeric Jósika, a fost înlăturat din slujba de jude dominial, însă după moartea baronesei a fost reprimat de Kontság. Iobagul Rant Antonie se miră și nu găsește explicație acestui fapt, deoarece răutatea judelui dominial și purtarea sa plină de cruzime erau cunoscute tuturor. Bătrînul Tripon Costan din Șard, care îl cunoștea din copilărie pe Părăuan Gavrilă, relatează că și înainte vreme ținea mereu partea judelui în toate actele ce le făcea acesta, iar acum aprobă nelegiuirile pe care le săvîrșește. Numai așa se explică faptul că fostul jude dominial a fost reprimat la curte de Kontság. Acuzațiile aduse împotriva lui sînt mai generale decît cele aduse împotriva stăpînului său, aceasta din cauza funcției

⁴ În *scrisorile de chezășie*, echivalentul valorii unui iobag fugit și readus era tot 40 de florini. Această sumă de 40 florini erau obligați să o plătească chezașii. În cazul cînd iobagul ar fi fugit din nou. Prin urmare, judele curții, Toma Kontság, evaluează „la justa sa valoare“ prețul vieții unui om.

subordonate a judeului dominial. „În nici un lucru nu se poate ajunge la vreo înțelegere cu el, din pricină că înjură, ocărește și bate pe oameni“. „Nici cuvinte n-am ca să-i pot arăta răința lui — mărturisește Maria, nevasta lui Crișan Simion, — pentru că numai Dumnezeu ne mai cunoaște suferințele pe care trebuie să le îndurăm de la Părăuan Gavrilă“. „Nici paznicul închisorii nu este mai rău ca acesta“.

Portretul moral al judeului dominial este întregit și de relatările altor martori, iobagi din comuna Buda. Reiese din aceste mărturii că Părăuan a fost implicat în două furturi, fapt pentru care el a fost urmărit din porunca solgăbirăului Moise Hertzeg, de către jurații satului. Părăuan însă fugi în Țara Ungurească, lăsându-și acasă nevasta și copilul, și abia de curînd s-a reîntors acasă, după o ședere de trei-patru ani.

Exista bănuiala că și incendiul din iarna anului 1803 ar fi putut fi o răzbunare împotriva lui Părăuan. Solgăbirăul Moise Hertzeg atrase chiar luarea aminte lui Kontság în această privință, cu ocazia incendiului, că trebuia să se aștepte la astfel de întimplări, după ce reluate în slujbă pe Părăuan Gavrilă. De fapt, vina lui Kontság trăgea mai mult în cumpănă decît a judeului dominial, pentru că judele dominial nu era decît un subordonat, un executor al voinței judeului curții. Răul consta însă în faptul că judele dominial s-a arătat un prea fervent executor al ordinelor superiorului său, iar prin contactul nemijlocit pe care îl avea cu țărani, va fi apărut ca un complice al faptelor ordonate de Kontság. Numai așa ne putem explica de ce unele mărturii sînt atît de categorice împotriva judeului dominial.

Dintre satele care stăteau sub porunca judeului curții de la Buda, mai mult aveau de suferit locuitorii din Sînmihai. „În tot comitatul Clujului nu a căzut atîta bătaie ca asupra noastră, a celor din Sînmihai“ — susține iobagul Boican Gliga. „Nu cred să fie o singură casă, în tot satul acesta, din care ori gospodarul, ori fiul acestuia, ori nevasta să nu fi fost bătută din porunca lui Kontság, sau însuși de el“ — spune iobagul Jucan Toma. Potrivit celor mai multe relatări, în satul Sînmihai nu se aflau nici șase oameni, nici chiar trei, care să nu fi fost bătută sau batjocoriți într-un fel sau altul de judele curții. Toma Kontság.

„Satele din împrejurimi se miră, — spune alt iobag — cum pune să ne bată, ba uneori cum însuși el, judele curții, bate pe oameni“. Crișan Gheorghe relatează că judele curții ține pe oameni legați în lanțuri de grumaz. „Așa s-a întimplat și cu Jucan Ioan din Sînmihai... pe care legîndu-l în grădină de un pom, atîta l-a ținut la curte și l-a chinuit. cît i-a plăcut mării sale“. Uneori iobagii erau schingiuiți, legați cu lanțuri de grumazi zile și nopți întregi. Iobagii nu găsesc imagini de comparație destul de tari pentru descrierea suferințelor lor. Tătar Nicolae din Sînmihai spuse că „nici în temniță poate nu suferă omul așa bătăi ca acelea pe care judele curții le măsoară asupra noastră“. Același martor spune mai departe că și lui, și lui Vasilică din Sîncrai, și feciorului unui țigan din Buda, le-au așezat lanțuri de grumaz și așa i-au chinuit; mai rău a fost chinuit însă feciorul țiganului, pe care l-au

ținut legat așa timp de două zile și două nopți la curte. Lui Goga Ioan, însuși Kontság îi așezase lanțurile de grumaji și-l legase de un pom chinuindu-l apoi după placul său. Uneori țăranii erau prinși în butuc (*kalloda*) zile de-a rîndul. Șirul mărturiilor de felul acesta e lung. Aproape fiecare iobag are de spus, de adăugat cite ceva. Sándor Antoni, iobag din Topa, mărturisește și el despre judele curții că „pe unii îi bate fără milă, iar pe alții îi pune în lanțuri sau îi ține în butuc“. Așa mărturisesc și iobagii Sîncrăian Vasilia, Oltean Ilisie și Filimon Tăder. Acesta din urmă ne mai relatează și faptul, că o dată nevasta judeului curții a pus să-l bată numai pentru faptul că nu umblă mai modest (*mert nem járok szerényebben*). Nevasta lui Pușcaș Mihai a fost bătută de judele curții, legată cu lanțuri, de un prun, din pricină că a cîrciumărit între 25 decembrie și 1 ianuarie — lucru nepermis. Pedepsele pe pe care le îndurau iobagii erau uneori din motive fictive, de cele mai multe ori chiar fără motiv. Scopul urmărit de judele curții era de a viri groaza în țărani, ca în felul acesta să poată dispune de ei după plac. Iobagul Lupaș Flore din Sînmihai și alți iobagi relatează că judele curții „anume le caută pricină . . . fără să țină seamă de nici o lege“ și se poartă cu ei „după bunul său plac“ și „bate pe oameni aproape în fiecare zi“ „fără cruțare“ și „se poartă cu ei fără nici o milă“. „Iar dacă oamenii se împotrivesc ca să nu-i bată fără nici o lege, judele curții îi bate și atunci“. Lupaș Gavrilă, iobag în vîrstă de 80 de ani, a fost bătut împreună cu fiul său. Nevasta lui Filimon Lup a fost biciuită atît de cumplit, încît trupul i s-a umplut de sînge, strecurîndu-i-se și prin cămașă; din cauza aceasta suferă de gută, boală care i se ivește în fiecare lună.

Dintre cele 92 de mărturii luate de anchetatori, aproape fiecare aduce cazuri noi, fie în legătură cu propria persoană a martorului, fie în legătură cu țăranii maltratați. Însemnările sumare ale slujbașilor anchetatori dezvăluie realități din cale afară de crude. Cele mai multe mărturii consemnate se abat radical de la subiectul inițial al acestei anchete, devenind o adevărată acuzare la adresa stăpînilor de pămînt.

Maria, nevasta lui Crișan Simion, fiind din satul Giula, nu prea știa multe despre cele ce se petrecuseră înainte de venirea ei la Sînmihai. S-a întîmplat însă să fie chemată la curte la slujbă într-un timp cînd nu putea merge, deoarece avea copil. Bărbatul ei, Crișan Simion, s-a dus la curte să ceară îngăduință pentru ea. El s-a lovit însă de firea neînduplecată a femeii judeului curții Kontság, care nu numai că nu ascultase rugămintea iobagului, dar i-a poruncit dinadins să-și trimită nevasta la curte. Omul însă, cunoscînd starea femeii sale și știind ce o așteaptă dacă se duce la curte, nu s-a mai întors acasă, ci a plecat la Cluj, să se plîngă baronului Jósika. Din pricina plîngerii sale, judele curții a adus cu forța pe mamă cu copilul la curte, unde o ținuse apoi două zile și o bătuse fără milă. Pe Pop Timoc judele curții îl bătuse în două rînduri; o dată pentru că în timpul lucrului îl aflase curățîndu-și

sapa. Fiul lui Mureșan Simion a fost bătut pentru faptul că, întorcându-se cu vinurile baronului din Sălaj, i s-a rupt roata de la car. La fel s-a întâmplat și cu Crișan Gheorghe, căruia în drum spre Surduc îi murise o vită. Drept despăgubire pentru paguba suferită, omul a fost pedepsit cu 25 de lovituri de bătă. Cu prilejul căraușilor se întâmplau multe incidente de acest fel. Iobagul Crișan Vasiliță relatează că o dată a fost înjurat din pricină că s-a plins baronesei Jósika Imréné pentru că în drum spre Surduc îi murise și lui o vită. Drept răzbunare, Kotság îi bătuse fata când aceasta a fost chemată la slujbă la curte. Pe același Crișan Vasiliță, judele curții a vrut chiar să-l omoare cu sabia. Cu alt prilej, același iobag a fost supus unei pedepse de 14 florini și doi miei pentru faptul că judele curții l-a prins tăind niste mărăcini.

Unii iobagi au fost bătuți de mai multe ori. Rus Mihai a fost bătut în patru rînduri. Lupaș Simion – în două rînduri. Pe Lupaș Chirilă, om bătrîn de 60 de ani, îl bătuse în două rînduri, la fel ca și pe feciorul său. O femeie, Marica, a fost bătută împreună cu bărbatul ei Filimon Ștefan. Lupaș Toader a fost bătut în trei rînduri. Nevasta lui Tinca Vonisie a fost pâlmută. Iobagul Crișan Maftenie din Sînmihai spune despre nevastă-sa că a fost pusă de judele curții în genunchi pe grăunțe timp de două ceasuri, apoi biciuită, iar la urmă îl bătuse și pe el. Pe același Crisan Maftenie judele curții îl lovide de îi sparse capul. Au mai fost încă bătuți Sima Costan, iobag în vîrstă de 60 de ani, Lupaș Onu împreună cu nevasta sa, Pușcaș Gavrilă, Filimon Gligor, feciorul lui Rus Urs din Topa-Sîncrai, și mulți alții din toate satele unde se răsfrîngea puterea judeului curții de la Buda.

Gîndul lui Kotság de a nu părăsi moșia baronului Jósika, pînă cînd nu va ucide cu mina sa pe cineva, avea șanse mari de a se împlini. Pe iobagul Rant Antonie, judele curții l-a bătut în trei rînduri, atît de cumplit, încît era aproape să moară. Pe Jucan Vasiliță îl bătuse fără nici o vină, iar pe tatăl său atît de tare îl chinuise cu bătaia, încît în ceasul morții a mărturisit că de mina judeului curții trebuie să moară.

La fel s-a întâmplat și cu Pop On, zis Hoșan, din Sînmihai. Acest iobag a avut curajul să spună cîteva vorbe împotriva judeului curții, că nu mai poate suporta nelegiuirile lui Kotság, care trebuie să piară de pe aceste locuri⁵. Este singura afirmație de acest fel, atît de hotărîtă, care pune deschis conflictul între judele curții și iobagi. Hoșan a devenit victima îndrăzneții sale.

Asupra acestui caz ne dă relațiile cele mai ample Maria, văduva lui Hoșan. Aceasta mărturisește că judele curții, vrînd să trimită pe bărbatul ei cu o scrisoare la Surduc, nu se știe din ce pricină s-a mîniat și împreună cu judele dominal de atunci, atît de cumplit îl bătuseră, încît omul abia mai putuse, chinuit, să ajungă pînă acasă. Aici, după ce a zăcut o săptămînă, a murit: „tot satul știe că de mina judeului curții a murit“: însuși bolnavul a mărturisit în ceasul din urmă că el din pricina bătăii suferite trebuie să moară. Măcenica, văduva lui Pop Filimon, întă-

⁵ Ma:torul Pop Vasiliță din Sînmihai.

rește mărturia depusă de văduva lui Hoșan și relatează că ea însăși auzise din gura bolnavului, care zăcea pe patul morții, aceste cuvinte: „Eu din pricina bății lui Kontság trebuie să mor“. Pop Gavrilă, fratele celui bătut, mărturisește și el că „în ceasul morții a spus fiilor săi, că din pricina bății suferite de la judele curții trebuie să moară, fapt pe care cu toții îl cunoaștem, și știm și aceea că pe fratele meu cât de cumplit îl bătuse“.

Alte mărturii, pe care nu le mai semnalăm, întăresc cele de mai sus.

În alegerea metodelor de bătaie, cele mai obișnuite erau bățiile cu varga, bîta și biciuirea. Dar mai erau și altele. „Pe mine — zice iobagul Sima Luca din Sînmihai — odată cînd am fost chemat la slujba de dărăbant la curte, într-atîta m-a izbit judele curții în spate și în pînțece, și atît de tare m-a lovit în moalele capului, încît în urma acestei bății am zăcut două săptămîni. Odată în afara oricărei pricini, lîngă plug mi-a tras 28 de lovituri de bîtă“.

Din cele 15 întrebări pe care le conținea ascultarea de martori la care iobagii anchetați erau datori să răspundă sub jurămînt, întrebarea a 7-a conține oarecum indirect și răspunsul. „Știe oare martorul ori auzit-a că după ce măsoară cîte 25 de lovituri de bîtă asupra bieților oameni (*szegény emberekre*), le scoate cămașa și-i bate atît de cumplit cu varga că li se umple spatele de sînge?“.

S-a amintit mai sus cazul nevestei lui Filimon Lup, Anghelina, care a fost bătută pînă la sînge. Cazurile de acest fel abundă în ascultarea de martori. Lupaș Ioan spune că a fost bătut crunt cu varga. Alți martori compară bățiile suferite de ei cu cele pe care le sufereau soldații în armată, iar iobagul Tătar Nicolae susține „că nici în temniță poate suferă omul așa bății ca acelea pe care le măsoară asupra noastră judele curții“. „Pentru toate nimicurile îi bate pe oameni și-i chinuie“, spune Maria Mátyás, care a văzut cu ochii ei, în timpul cînd ședea la Sînmihai, la crîșma de la drumul țării, urmele bățiilor suferite de iobagi, pe care aceștia și le arătau mergînd spre casă. Iobagul Lupaș Flore avea doi fii, pe cel mai mare îl trimise la robotă la Buda cu doi boi, iar cel mic rămase acasă. Pentru faptul că feciorul i se dusese numai cu doi boi la robotă, în loc de patru (unul era beteag și nu-i putuse prinde la jug), a fost chemat la curte și fiul său mai mic, pe care în așa chip îl bătuse judele curții, încît tot spatele i se umpluse de sînge. Bățiile cu bîta însă nu erau îndeajuns pentru a satisface plăcerea sadică a lui Kontság. Judele curții recurge și la alte metode: „După ce îl bate pe om cu bîta — spune martorul Boican Gavrilă — judele curții poruncește să se ridice și cămașa celui bătut, lovindu-l apoi și cu varga“. Alt martor. Lupaș Chirilă, mărturisește și el: „După ce măsoară omului cîte 25 de lovituri, pune să i se scoată cămașa și-l bate din nou în așa măsură, încît curge sîngele pe spate“. Cazul lui Crișan Vasilică este relatat de mai mulți martori: Toader Maței, Tinca Ioan, Horș Achim, Bercean Gavrilă, Crișan Gheorghe, Crișan Maftinie, Rus Urs, David Timoc, Jucan Ioan și alții.

Acest Crișan Vasilică, fiul lui Nati din Sînmihai, atît de crunt a fost bătut „cum numai pe soldați se obișnuiește“. O dată cu Crișan Vasilică au fost bătuți și iobagii Onuță Petre și Jucan Tana, în fața multor săteni, între care și Delean Dumitru, Luca Sima și Pușcaș Ion. Aceștia din urmă, din porunca judei curții, ținuseră de picioare pe cei chinuți. Obiceiul acesta de a prinde de picioare și de brațe pe cei supuși schingiuirii, ca să nu se poată zvircoli în timpul bătăii, era încă una din metodele obișnuite lui Kotság în astfel de cazuri. Impresia lăsată în sufletele iobagilor face ca mărturiile lor să fie străbătute de accente de groază: „Scotîndu-le cămășile, mărturisește iobagul Luca Sima, într-atîta lovește spatele oamenilor cu varga, încît năpădește singele pe ele, fapt pe care „l-am văzut cu ochii mei la Andrecă, fiul lui Lupaș Flore, pe care *într-atîta l-a bătut cu varga peste spatele goale încît se îngrozește firea omenească*“⁶. „Și pe mine m-a chinuit în felul acesta odată, că mai întii m-a bătut cumplit cu bita, apoi cînd să plec, m-a întors iarăși din uliță în curte și, ridicîndu-mi cămașa, într-atît m-a bătut cu varga, încît singele îmi curse pe spate“ — mărturisește Jucan Toma despre sine. „Lui Boican Gligor din Sînmihai și lui Pop Macavei le scoase cioarecii și izmenele de pe ei, și după ce a înmuiat varga în apă, cumplit îi bătuse judele curții“ (mar 13). „Și pe mine m-a pus judele curții în timpul cît eram jude dominiat — spune martorul Melchiș Crețu, — să bat în acest chip pe oameni...“ și însuși Kotság, stînd la spatele lui, îl amenința că dacă nu lovește după plăcul lui, îl va bate și pe el. Martorul Pușcaș Mihai a văzut spatele a trei oameni din Sînmihai, pe care judele curții îi bătuse: erau asemenea cărnii arse. Cu prilejul acestor bătăi, oamenii erau trași la pămînt. „După ce mă bătuse cu bita, — spune martorul Jucan Vasilică, — trăgîndu-mă din nou la pămînt, m-a bătut și cu varga“. Pe lingă bătăile relatate mai sus, ancheta mai semnalează și altele de acest fel, aplicate iobagilor Tinca Gheorghe, Delean Mitru, Lupaș Andrei, Tinca Petru, Sima Costan, Lupaș Ion și nevastei acestuia. Concluzia iobagului Vălean Niculae se desprinde de la sine cînd spune, că prea puțini oameni sînt aceia, care, fiind încredințați în mîinile lui Kotság, „să nu fi fost bătuți“.

Judele curții obișnuia să se folosească și altfel de iobagii aflători în preajma sa. La porunca lui, aceștia trebuiau să lege victimele, să pună lanțurile în grumajii celor condamnați. „Fiind darabant la curte, pe mine mă puneă să-i țin pe cei pe care voia să-i bată“ — mărturisește iobagul Păcurar Simion. Același iobag a fost silit să lege chiar pe fratele său, pe care apoi judele curții l-a ținut legat o săptămîină întregă la curte. Moldovan Filimon, iobag în vîrstă de 60 de ani, a fost nevoit să așeze și el o dată lanț în grumajii altui iobag, iar altă dată, în anul ce trecuse, a fost bătut și el, fără să știe din ce pricină.

Uneori iobagii căutau să scape prin fugă de năpasta ce îi aștepta, să-și ia bruma de avere pe car și să se mute pe alte moșii.

⁶ In original: *irtozik attol az emberi természet.*

Numărul celor fugiți este redus, în comparație cu numărul iobagilor chinuți prin bătaie. Faptul acesta este semnificativ pentru țărani iobagi care, și în condițiile feudale apăsătoare, se clinteau cu greu de pe loturile de pământ pe care le munceau fără să fie ale lor. Teoria istorică după care o parte a țăranimii ardelenae ar fi fost instabilă, seminomadă, se infirmă și în lumina analizei documentelor de acest fel. Fuga iobagilor de pe o moșie pe alta nu implică neapărat instabilitatea, ci mai degrabă denotă condițiile vitrege de viață ale acestei țăranimi.

Documentul analizat menționează în primul rînd cazul iobagului Tinca Gheorghe.

„Chiar în zilele acestea — spune martorul Crișan Gligore — a fugit din Sînmihai unul cu numele Tinca Gheorghe împreună cu nevastă-sa și cu copilul. Femeia a fost lovită de gută din pricina sălbătăciei judeului curții“. Din anchetă reiese că judele curții poruncise ca femeia lui Tinca Gheorghe să meargă la curte la Buda. Femeia iobagului fiind însă suferindă, în spaima ei, de teama judeului curții, n-a cutezat să se ducă. Dregătorii de la curtea din Sînmihai ridicaseră din porunca lui Kotság pe Tinca Gheorghe și-l duseră legat la curte la Buda, unde judele curții a pus să-l bată crunt. Kotság porunci apoi să fie adusă la curte și femeia iobagului. Pentru a nu mai ajunge în fața lui Kotság, Tinca Gheorghe împreună cu nevasta și copilul își luară lumea în cap și părăsiră satul. În condiții asemănătoare își părăsise casa și Mocan Iacob. Iobagul Costa Simion din Buda s-a întilnit cu el tocmai cînd ieșea din sat încărcat și întrebîndu-l de pricina plecării, îi spuse că numai din cauza lui Kotság trebuie să-și părăsească satul. Insuși Mocan Iacob, iobagul fugit, relatează: „Chiar eu am fost acela care, ne mai putînd suferi multele feluri de batjocuri, sudălmii și bătăi, am fost silit să părăsesc moșia măriei sale baronului Jósika și m-am așezat cu toată familia la Șard pe moșia măriei sale doamnei Teleki Imréné, unde locuiesc și acum“.

Martorii mai amintesc și despre alți iobagi care au fugit. Astfel, martorul Crișan Costan spune că pe lângă Mocan Iacob au mai părăsit satul încă vreo trei sau patru oameni. Martorul Fărcaș Marian știe că din pricina lui Kotság au plecat din sat Pușcaș Tit și unul cu numele Iacob (probabil se referă la Mocan Iacob), precum și la alți doi iobagi, Cîmpan Ignatie și Tăușan Precup. Toți aceștia își părăsiră satul „nu din pricina robotei ce trebuiau să o îndeplinească pe moșia baronului Jósika, ci din cauza brutalității lui Kotság“. Plecarea lor s-a întimplat înainte cu cinci ani. Fuga iobagilor de pe moșiile baronului Jósika amenința să ia la un moment dat proporții de masă, dacă luăm în considerare mărturia iobagului Dan Alexa din satul Topa. Referindu-se la brutalitățile lui Kotság, iobagul amintit mărturisește că „într-atîta a speriat pe oameni cu nelegiuirile sale, încît locuitorii din Topa-Sîncrai vor cu toții să părăsească moșia baronului“.

Altă problemă ce se ridică din cele relatate pînă aici este aceea în legătură cu motivele fugii iobagilor. Din cercetarea documentelor de

acest fel, reiese că fuga iobagilor de pe moșiile nobiliare era determinată — în afară de condițiile economice grele — și de tratamentul neomenos la care erau supuși. Renta feudală, sub diversele ei forme, împreună cu înăsprirea constringerii extraeconomice au accentuat părăsirea moșilor nobiliare de către iobagi.

Revenind la chestiunea inițială pe care o pusese ancheta, adică la descoperirea celui ce cauzase incendiul izbucnit în iarna anului 1803 la Buda, în bunurile judei curții, cele expuse mai sus ne îndreptătesc să credem că acest foc este un rezultat al conflictului dintre judele curții și iobagi, conflict care se desfășura latent de mulți ani pe domeniul de la Buda. În această privință bănuielile anchetatorilor erau juste. Incendiul s-a produs din răzbunarea unui nedreptățit, care pînă la urmă nu a putut fi găsit. Ancheta ne dezvăluie faptul că țărănimea iobagă de pe acest domeniu recurgea la astfel de acte ori de cîte ori nu mai putea suporta asuprirea. S-au întîmplat și alte incendii, atît înainte, cît și în timpul lui Kontság. Iobagul Rant Antonie arăta că în multe rînduri au fost aprinse bunurile judei curții din domeniul Buda. Cît despre bunurile aparținătoare baronului Jósika, aflătoare în hotarul Sinmihaiului, nu li s-a întîmplat nimic, ceea ce e foarte semnificativ. Răzburările țărănilor iobagi erau îndreptate în primul rînd împotriva asupritorilor direcți. Lupaș Florea spune mai precis, că de cînd dregătorește Toma Kontság pe moșia baronului, în patru rînduri au fost aprinse finurile și stogurile de paie ale judei curții.

În lupta aceasta mocnită, țărăni lipsiți de drepturi, puși la discreția clasei nobiliare, iar nemijlocit, în miinile unor dregători de curte, lacomi să se îmbogățească cît mai mult și cît mai repede prin orice mijloace de spoliere, se răzburau cauzîndu-le însemnate pagube. Uneori aceste răzburări se terminau cu uciderea dregătorilor, cînd răbdarea iobagilor atingea limitele extreme.

Ancheta nu înfățișează condițiile de prestare a robotei.

Lipsa de date concrete, amănunțite, cum întîlnim în diferitele urbarii ale vremii, este cauzată de faptul că iobagii, în mărturiile lor, ating numai tangențial această problemă. Se amintește doar că iobagii prestau la curte cîte două zile, fără să se specifice dacă aceste prestații le îndeplineau cu vitele și carul sau numai cu brațele. Se amintesc de asemenea căraușiile după vinuri în Sălaj, robota legată de industria casnică, cum este torsul (probabil și țesutul), prestată de femei și faptul că uneori judele curții reținea pe oameni la lucru nu două zile, ci cîte o săptămînă întregă. În ceea ce privește dijmuital, ancheta nu ne dă decît o singură informație, anume că judele curții lua dijma din miei, unul din nouă, în loc de unul din zece. Intrarea vitelor în locurile oprite era pedepsită prin taxarea iobagului la un florin renan. Dar și în această privință nu avem decît o singură mărturie, aceea a iobagului Rant Antonie, din care reiese abuzul judei curții.

Deși faptele relatate de anchetă se referă în primul rînd la brutalitățile comise de judele curții, Toma Kontság, astfel de cazuri se întîl-

neau pretutindeni. În această perioadă (cuvîntul trebuia luat în sens larg), aproape toate curțile feudale erau locuri de tortură și suferință pentru țărani. În goana de a stoarce cît mai multă muncă din brațele iobagilor, maltratarea și schingiuirea lor erau un mijloc din cele mai obișnuite și mai eficace, admis și de lege. Pe domeniul Buda și înainte de dregătoria lui Kontság fuseseră bătuti iobagii, înregistrîndu-se și incendii.

Ancheta este un protest al țăranilor iobagi împotriva judei curții din Buda. Conflictul e foarte bine caracterizat de cazul iobagului Pop On, zis Hoșan, pe care, după cum s-a arătat, judele curții îl bătuse atît de crunt, că peste o săptămînă a murit. Acest iobag nemulțumit a avut curajul să afirme că nu mai poate îndura nelegiuirile lui Kontság, care trebuie să piară de pe aceste locuri⁷. Uneori iobagii căutau să se plîngă baronului Jósika, stăpînul acestui domeniu, însă dreptatea pe care o primeau iobagii nu era decît „dreptatea“ feudală. Aflînd despre plîngerile lor, judele curții se răzbuna din nou ca să le taie pofta de a-l mai pîri.

Tratamentul iobagilor, atrocitățile comise de nobili și de slujbașii lor asupra țăranilor iobagi sînt un aspect încă puțin studiat de istoriografia noastră. Studiarea acestui fenomen, ca o întregire a cunoașterii stărilor economice și sociale ale țărănimii, are rostul de a ne da o imagine cît mai fidelă despre viața maselor țărănești asuprite. Răsfoind documentele arhivelor ardelene, ne dăm seama și mai bine că bătăile și schingiuirile iobagilor erau un fenomen general de asuprire în epoca feudală. Cazuri similare de atrocități comise de nobili și dregătorii lor pe întinsele domenii feudale, de felul celor prezentate în ancheta studiată aici, abundă cu sutele în documentele vremii. Bătăile erau mijloace de constrîngere prin care clasele dominante căutau să încovoie și mai mult spinarea iobagilor asupriți. Cunoașterea acestui fenomen în perioada pătrunderii capitalismului în Transilvania și al destrămării feudalismului este cu atît mai necesară, cu cît situația țărănimii ardelene în această epocă este, în general, puțin cunoscută.

⁷ Cazul relatat de martorul Pop Vasilică.

FOSTA RAIA A GIURGIULUI ÎNTRE ANII 1829 ȘI 1831

de M. KANDEL

Secolul al XIX-lea a fost secolul în care s-au produs în sud-estul Europei schimbări economice-social-politice sub influența relațiilor capitaliste apărute în dezvoltarea popoarelor de aici. Aceste schimbări și această dezvoltare au suferit o serie de influențe venite și din afară, care uneori au grăbit procesul, altele l-au încetinit.

Deceniul al III-lea al secolului al XIX-lea pentru Principatul Țării Românești poate fi socotit ca vestitorul întregirii teritoriale și al stabilirii acelei granițe naturale spre sud cuprinsă în formula „firul apei Dunării”, formulă deseori întâlnită în scrierile vremii. Într-adevăr, prin Tratatul de la Adrianopol turcii au fost obligați de ruși să restituie Principatului Țării Românești raialele dunărene: Turnu, Giurgiu și Brăila.

Despre istoria raialelor s-au scris monografiile documentate, cum sînt acelea ale lui Radu Perianu, despre raiaua Brăilei sau ale lui N. A. Constantinescu, despre raiaua Giurgiului; aceasta din urmă cuprinzînd și o hartă cu delimitarea raialei. Monografiile acestea, prin conținutul lor, intră mai mult în lotul geografiei istorice. De altfel ele sînt și publicate — cel puțin începutul lor — în Anuarul de geografie și antropogeografie, într-un număr consacrat aproape în întregime unor probleme de hotare¹.

În cele ce urmează, depărtîndu-ne de punctul de vedere de acum aproape 50 de ani, vom prezenta numai raiaua Giurgiului sub aspectul social economic între anii 1829—1831.

Materialele de arhivă de care ne folosim sînt: manuscrisul nr. 855 din Arhivele Statului București, cuprinzînd „jurnaluri de hîrțile intrate și ieșite la Comisia pentru cercetarea drepturilor particularilor asupra Pămînturilor întoarse Principatului Țării Românești de la turci”. Manuscrisul nr. 858 din Arhivele Statului București cuprinzînd în copie 14 protocoale cu privire la delimitarea raialelor. Manuscrisul nr. 1275, administrative vechi din Arhivele Statului București, cu titlul *Delă a îndeletnicirilor Comisiei pentru alegerea și așezarea vechilor hotare a hazului Giurgiului*.

Pe baza acestui material inedit am căutat să desprindem cîteva aspecte trecute în general cu vederea, atunci cînd accentul cercetărilor cădeau pe elementul politic.

¹ Anuarul de geografie și antropogeografie, nr. 1 (1910—11).

N. A. Constantinescu în lucrarea citată acordă foarte puțină atenție laturii social-economice. Pasajul de la pagina 59–60 a lucrării lui, luat de la Enăchiță Văcărescu, dă impresia că țărănimea raialelor practica un comerț liber și foarte remunerator; e vorba acolo însă de țărănimea de dincoace de limitele raialei: „și pe toată ziua aduceau în ordiie (familii care veneau cu carele din județele Ilfov, Vlașca și Teleorman) cite o mie care și mai multe de vindea cum vrea feluri de lucruri: fin, lemne, zaharele de tot felul și făceau alișveriș cu îndestulare“. Ceea ce ne descrie Văcărescu e un moment din viața raialei legat de funcțiunea ei ca antrepozit; nu găsim însă că descrierea oglindește viața propriu-zisă a raialei, așa cum apare ea din câteva știri foarte împrăștiate și din ceea ce putem afla din catagrafia raialei din 1831.

Cu toate că raiaua Giurgiului, pe turcește Yerkökü, e un haz sau județ turcesc, ținând de sangeacul Nicopole, lumea raialei nu este izoltă de restul Țării Românești. Astfel, un Oteteleșanu, oltean, sub ocupația austriacă, face comerț cu lină cu jupin Grigorie „birăul cinstiții Companii a grecilor din orașul Sibiu și amestecă în aceste afaceri și pe Bucșă bogasierul din Giurgiu“². Un Hagi Mustafá Giurgiuveanul se înțelege cu Vlădescu pentru ca turcul să-și facă moară pe vadul lui, dându-i chiria vadului³.

De altfel catagrafia județului Vlașca din 5 august 1831⁴ cuprinde și o rubrică cu numele celor 143 de cumpaniști giurgiuveni care reprezintă un număr destul de mare. Existența atitor cumpaniști arată caracterul comercial al orașului, care nu putea fi dobândit numai în primii doi ani după 1829. Acest caracter trebuie să admitem că l-a avut și mai înainte, chiar în timpul stăpînirii turcești, deoarece aflăm că în 1831 negustorii orașului trimit două cereri: una către „Excelența sa ghinăraru“ și alta către „cinstitul divan“, cuprinzînd 7 puncte în care își formulează revendicările. La punctul E (5) se spune: „pentru locurile ce le avem de la moșii și strămoșii noștri în stăpînire, să rămîie orășenii în stăpînire asemenea precum le-au avut“⁵. Prin urmare, este clar că e vorba de o continuitate a elementului negustoresc din oraș. În ceea ce privește situația materială a acestor negustori reiese din cele cuprinse sub punctul F (6) al jalbei lor, cînd pretind să-și păstreze dreptul și asupra „caselor i prăvăliile cu cuprinderea locurilor ce le-au cumpărat după la turci sub numire de moștenești să le avem ale stăpîni în veci nesupărați ca niște locuri ohabnice“. În momentul plecării turcilor, negustorii cumpaniști au dispus prin urmare de sumele necesare pentru a-și cumpăra locurile și prăvăliile turcești. Relatarea aceasta dovedește pe de o parte că în vremea ocupației otomane mai erau și negustori turci, iar pe de alta, ne redă numărul apreciabil al păturii orășenești care trăia la adăpostul cetății. Puterea economică a acestei pături este oglindită și de

² N. Iorga, *Istoria Comerțului*, vol. II, ediția 1925, p. 10 și *Studii și Doc.* XV, pp. 31. 33–34.

³ *Ibidem*, p. 31.

⁴ Arh. St. Buc. ms. 858, f. 73–75.

⁵ *Ibidem*, f. 11 verso.

ultimul punct G (7) al jalbei lor care pomenește de existența unei biserici a negustorilor căreia părinții lor îi închinaseră „locuri și prăvălii“ recunoscute prin firmame împărătești. Dacă ne gândim câte erau cheltuielile pentru obținerea unui firman la Constantinopol și că mai existau și alți „perceptori“ decât cei din Constantinopol, pe parcursul Giurgiu—Constantinopol, ne dăm seama că această negustorie giurgiuveană, ca să poată face față atitor cheltuieli, trebuia să trăiască totuși în condiții bune.

În sectorul negustoriei se constată că exista și o „diviziune națională“. Astfel, din catagrafia orașului de la 1831 reiese că acesta producea 1000 de vedre de vin, din viile situate la nordul orașului. Primul punct al jalbei de care s-a vorbit manifestă intenția negustorilor de a-și apăra dreptul de a vinde produsele vinicole, împotrivindu-se oricărei taxe cu care ar fi lovită vânzarea: „cît vin și rachiu vom vinde prin cîrciumile și casele noastre să nu fim supărați cu o plată pentru aceste buți de vin și rachiu, nici un havaet nimănu... ci să se socotească drept pămînt moștenesc“. Întrucît turcii nu făceau comerț cu băuturi, acesta era aproape un privilegiu național al negustorilor romîni din oraș. Ca o dovadă că turcii, în vremea stăpînirii lor, erau mai mult legați de comerțul de cereale sau produse animale, este faptul că pe tot hotarul raialei se întind cîmăturile cu nume turcești, ocupînd pămîntul cel mai fertil; pămînturile cu nume romînesc sînt puține și situate pe terenul mlăștinos și mai puțin productiv al raialei, în schimb în partea de nord a orașului unde sînt viile, nu este nici o stăpînire turcească. Este sigur deci, că acestea au aparținut negustorilor din oraș.

Dar cele șapte „ponturi“ ale jalbei, considerate în ansamblul lor, ne mai dezvăluie un aspect interesant al acestei negustorii: tendința ei de asigurare a anumitor drepturi o dată cu revenirea orașului la Țara Romînească. La punctul (A): „nici un havaet nimănuia sub numire de moșie străină ci să se socotească drept pămînt moștenesc“.

La punctul (B): „să nu fim supărați de cei ce vor arăta că au moșie cu niscaiva hrisoave de clacă și de alte adeturi precum sînt alte moșii cu stăpîni, ci să fim slobozi și nesupărați“.

La punctul (C): „verice neguțătorii vom face înăuntrul, în cetate pe acel pămînt să nu fim supărați de nimeni cu nici un havaet al pămîntului“.

Tendința de apărare apare și mai evidentă, întrucît întîlnim la folio 25 din același dosar hotărîrea divanului care se opune cerințelor negustoriei giurgiuvene, considerîndu-le contrare privilegiilor boierești. Astfel la punctul 2 divanul hotărăște: „sînt scutiți de clacă numai cei ce stau în vatra orașului, dar după un an se vor aplica pravilele pămîntului“. Și tocmai de aplicarea acestor pravile ale pămîntului încearcă să se apere negustorii din Giurgiu. Cu toate acestea, aceeași negustorie care cere desființarea unor privilegii ale boierimii rămîne încă

strîns legată de formele feudale și de situația privilegiată a propriei sale tagme. Așa se explică întregul cuprins al doleanței de la nr. 4 al jalbei: „noi, neguțătorii, să fim așezați cu deosebită orînduială mai cinstită, ca nu după vreme să fim supărați cu niscaiva angarale și cereri“. Ei vor astfel să-și păstreze situația existentă cu unele privilegii, în cadrul noii stăpîniri.

În hotărîrea divanului se dă răspunsul următor: „Pentru tagma neguțătorescă s-au făcut punere la cale a se așeza la cumpanie un fel de așezămînt care se cuvine neguțătorilor, după cum este legiuit și pe la alte orașe ale Principatului, iar țărani plugari atît din orașul Giurgiu cit și din satele acelei raiale să se așeze în liude, potrivit cu pămîntescul obicei“.

Tendința aceasta de a se apăra împotriva noii stăpîniri poate fi justificată de o situație relativ bună care probabil ar fi existat sub turci. Sint indicii că sub stăpînirea turcilor unii negustori giurgiuveni n-au dus-o greu. Mai întii fiind supuși direcți ai împărăției turcești, ei nu aveau o serie de obligații pe care cei din țară le aveau față de domnie, apoi faptul citat mai sus, că un negustor oltean intră în legătură cu un negustor giurgiuvean, e o dovadă a ușurinții de mișcare a negustorilor din Giurgiu. O altă indicație despre situația lor materială relativ bună o găsim și în pomenitele danii pe care ei și strămoșii lor le făcuseră bisericii din oraș. În același timp există și unele indicații de bună vecinătate între raiale și megieșii lor turci din Țara Romînească, după cum se vede dintr-o serie de documente care privesc litigiile de hotar din cauza încălcării hotarelor și a abuzurilor care totuși se făceau de unii din proprietarii turci⁶. După unele din aceste acte se poate afirma că populația romînească din raia se identifica cu interesele unora din acești proprietari. Astfel, la 1770 sentința naibului din Silistra în litigiul dintre locuitorii Giurguiului și cei din Țara Romînească „pe chestia de semănături și de hotare“ se arată că locuitorii Giurguiului nu au nici un drept în pretențiile lor, ci plîngerile lor au fost „provocate de posesorul fermelor din Giurgiu și de numitul Mültezim (arendașul) Acvală Zadé, care pentru interesul lor personal au așîțat pe locuitorii din Giurgiu“⁷.

Această știre ne dezvăluie un alt aspect: în raia și dincolo de raia, pentru o anumită categorie socială exista necesitatea de a se crea o altă situație decît aceasta a „capetelor de pod“, pe care o reprezentau raialele din Țara Romînească, pentru Imperiul Turcesc. Desele litigiilor de la fruntarii dovedesc, pe de o parte, imposibilitatea în care se găsește autoritatea turcească de a asigura în mod satisfăcător securitatea necesară relațiilor comerciale și de a opri expansiunea firească a raialelor care tindeau a fi întregite pentru a ieși din strîmtoarea inerentă unui hinterland de cetate — oricît de bune ar fi condițiile în care tră-

⁶ H. Dj. Siruni, *Acte turcești privitoare la hotarele dunărene ale Țării Romînești*, în „Revista arhivelor“ V, 1, 1942, pp. 129–165.

⁷ H. Dj. Siruni, *op. cit.*, p. 148–150.

iau; pe de altă parte, litigiile dovedesc și necesitatea Țării Românești de a avea un hotar fixat la Dunăre, care de la Tratatul de la Kuciuk-Kainargi, din 1774, dintr-o uliță turcească se transformase într-un drum comercial european.

În ceea ce privește necesitatea resimțită de Țara Românească de a fi stăpînă pe Dunăre, constatăm că începînd din secolul al XVIII-lea din ce în ce mai mult se produc manifestări în acest sens și chiar dacă ele nu sînt încurajate de turci, sînt cel puțin tolerate. Astfel turcii n-au protestat în 1793, cînd în gîrla domnească de la Chirnovi (județul Ilfov) se ivesc semnele unei vieți portuare românești. Acolo se alcătuiseră „o mică flotă de comerț pe Dunăre... Țara Românească primea dreptul de a face și a avea bolozane, șăici, caice și de toate vasele pe Dunăre”⁸. Cu acest prilej Enăchiță Văcărescu scria: „ce din vremile bătrîne privilegiu l-ar fi pierdut țara aceasta, cu toate că hotarele ei sînt matca Dunării”⁹. Încă la 1792 boierii munteni au îndreptat către curtea austriacă și cea rusească o cerere pentru hotarul dunărean cu Brăila, Giurgiu și Turnu¹⁰.

În 1821 boierii munteni au cerut turcilor retrocedarea cetăților, fiindcă ele au fost zidite cu sudorile și ostenele Țării Românești cu mare siluire¹¹.

În proiectul din primăvara anului 1822, trimis de Alexandru Villara lui Pini, consulul rusesc din Țara Românească, autorul lui propune matca Dunării ca hotar și chiar mai mult: vasele sub pavilion românesc să poată pluti în apele turcești¹².

Prin urmare, forțele interne: interesele locuitorilor raialelor; forțele externe: interesele din Principatul Țării Românești, exprimate uneori realist, alteori în poezia naționalistă a vremii cu amintiri din trecutul Dunării, acționau spre înlăturarea „capetelor de pod”. Europa apuseană dorea deschiderea completă a acestui drum păzit de turci la Turnu, Giurgiu și Brăila, deschidere care nu putea fi completă decît prin plecarea turcilor. Numai Austria avea un interes deosebit. Porturile în mîna turcilor asigurau și un monopol austriac pe Dunăre, deoarece austriei, prin stăpînirea bazinului superior și mijlociu al Dunării, erau cei mai apropiați negustori apuseni pentru turci. Dar pentru a ajunge la ținta acelor manifestări, a fost nevoie ca ele să se conjuge și cu un factor extern de mare importanță.

În favoarea retrocedării raialelor, acțiunea energică în politica orientală pe care o desfășura Rusia a constituit încă un factor hotărîtor. Clasa dominantă în Rusia era interesată în slăbirea puterii turcești pe

⁸ N. Iorga, *Istoria Comerțului*, vol. II, p. 113 (citată după V. A. Urechia, *Istoria Romînilor*, V. p. 96 și VI, p. 323).

⁹ N. Iorga, *op. cit.* vol. II, p. 113.

¹⁰ *Idem*, *Révue Historique* V. 1928, p. 275.

¹¹ I. C. Filitti, *Frămîntări politice și sociale în Principatele Romîne de la 1821-1828*, București, 1932, p. 90.

¹² *Ibidem*, pp. 84 și 86.

itinerariul ce și-l pregătea spre Peninsula Balcanică. Străbaterea acestui itinerariu întâmpina însă obstacole în cetățile turcești de la Dunăre: de aceea Rusia este favorabilă planurilor românești privind hotarul dunărean, planuri care în mod practic duceau la retrocedarea orașelor-raiale și la desființarea acestor cetăți militare. Astfel, fortărețele Giurgiu și Brăila au fost distruse imediat în 1829. Trebuie observat însă că rușii nu s-au mărginit numai la atât, ei nu aveau în planul lor numai distrugerea fortărețelor din raiale, ci și transformarea orașelor dunărene. În această privință este concludent raportul din 9 iulie 1830 al agentului prusian Kreuchely către Camille de Royer, ambasadorul Prusiei de la Constantinopol. Kreuchely arăta că rușii aveau pregătit planul acestor orașe. După ce denunță dintrugerea fortărețelor, adaugă: „on va s'occuper incessamment à tracer sur le terrain et bâtir à leurs places des villes régulières, dont les plans sont faits depuis quelques mois“¹³.

Această transformare era legată de noua organizare și cîrmuire a orașelor. Din știri ulterioare care privesc instalarea noii cîrmuiri, putem constata că administrația cea nouă nu a fost bine primită de locuitorii raialei. Negustorimea și meșteșugarii giurgiuveni nu puteau fi favorabili noii administrații, deoarece chiar de la început au făcut cunoștință cu concurența boierilor care, achiziționînd cele douăzeci de case boierești din oraș, i-au concurat pe localnici.

Din catastihul statisticesc pentru orașul Giurgiu care se găsește în dosarul cu lucrările comisiei pentru alegerea vechilor hotare ale orașului Giurgiu¹⁴ — cunoaștem numele celor 20 de boieri care stăpîneau locuri și case aici, locuințele lor aflîndu-se în București. Toți aceștia sînt mari boieri, membri ai divanului, care dețin funcțiunile cele mai importante: astfel menționăm pe boierul Grigore Băleanul, vornicul Alexandru Filipescu — cunoscut pentru lăcomia de bani și șiretenie și de aceea a fost poreclit „vulpe“; pe comisul Grigore Cantacuzino — stăpîn pe cinci moșii, doi munți, țigani de laie și de vatră —, pe doctorul Arsache, postelnicul Filip Lenș — favoritul lui Grigore D. Ghica — pe Mihail Ghica, fratele domnitorului, cunoscut prin cheltuielile nesăbuite și interesat în contracte remuneratorii cu statul, cum e cel al sării din 1835 — pe Alexandru Villara, mare vistier la 1831, amestecat apoi și el în contractul sării — pe Hagi Moscul, căminarul proprietar al minelor de la Baia de Aramă și încuscrit cu banul Grigore Băleanul și cu familia domnului Alexandru Ghica. Avem de-a face cu o clică de boieri, cei mai mulți înrudiți între ei, care, cunoscînd importanța ce o avea orașul, pun mîna sau încearcă să pună mîna pe oraș.

Ar fi de ajuns să arătăm numai aceasta pentru a înțelege că locuitorii Giurgiului nu erau prea bucuroși de noii lor concetățeni și de aceea se tem și cer să li se respecte anumite privilegii. Ei erau la curent și

¹³ Hurmuzaki. *Documente*, vol. X. p. 451, doc. DXLIV.

¹⁴ Arh. St. Buc. Adm. vechi 1275.

cu o altă acțiune pornită de boieri imediat ce s-a format comisia de cercetare a drepturilor asupra pământurilor întoarse de la turci.

În „Jurnaluri de hârtiele intrate și ieșite la comisie”¹⁵ se găsesc înregistrate tot felul de cereri adresate către președintele divanului, unele sînt ale boierilor care aveau moșii vecine cu raiaua și pretindeau că li se făcuse încălcări, altele însă sînt făcute de-a dreptul din dorința de a pune mîna pe moșii în raiaua respectivă; astfel este jalba logofătului Ștefan Belu pentru moșia Prundu și ostrovul Flămînda — 24 decembrie 1830. La 23 februarie 1831 se înregistrează cererea comisului Grigore și Aga Constantin Cantacuzino prin care se arată că „neamul dumnealor stăpînea pămînturi în hazul Giurgiului și cere vadea pentru a prezenta documentele”. Nu lipsește nici postelnicul Filip Lenș cu o cerere cu anexate documente pentru comuna Trestenic etc. E o ade-vărată invazie a boierimii spre raiaua Giurgiului, lucru pe care nu-l constatăm pentru celelalte raiale, deoarece nu găsim cereri în acest sens înregistrate la comisie.

În afară de încercarea de a-și crea la Giurgiu noi mijloace de înavu-țire prin casele cumpărate, prin obținerea de pămînturi, boierimea mai găsește un alt mijloc: pămînturile, bălțile, care pînă atunci erau în posesiunea turcească și care nu puteau fi reclamate de nimeni, urmau să devină domeniul statului¹⁶, iar statul urma să le arendeze.

La 5 noiembrie 1832, în ședința Obșteștei Adunări obișnuită, ma-rele vistier citește o recomandare din partea generalului Kisselef „pen-tru vînzarea în arendă a domeniilor Giurgiu și Turnu cu ostroavele și canalul Dunării”¹⁷.

La prima strigare la 8 decembrie se prezintă în adunare Gri-gore Pascal și oferă 62 000 lei, la 13 decembrie Aga Costache Cantacu-zino oferă 64 000 lei pentru Giurgiu, iar hatmanul Mihăiță Filipescu oferă 40 000 pentru Turnu. Cînd li se cere să iscălească foaia de mezat, ambii boieri, cuprinși de un legalism spontan, întrebă adunarea dacă li se permite, întrucît sînt membri ai adunării. Răspunsul e afirmativ și motivat că nu e nici o piedică, deoarece mezatul s-a făcut cu toate formele legale. La a 3-a strigare se mai urcă prețul cu 1000 lei și hat-manul Filipescu adaugă încă 50 lei, devenind astfel arendașul dome-niului statului de la Giurgiu¹⁸.

Condițiile în care urma să fie exploatat domeniul sînt foarte avan-tajoase. Mai întii: arendarea se făcea pe 3 ani, asigurîndu-se astfel o fixitate a arendeii; arendașul are dreptul să-și facă ghecet și să per-ceapă taxe de trecere pentru oameni, vite, care încărcate și goale, viile de pe domeniu sînt supuse otaștinei. Arendașul mai are dreptul exclu-siv al vînzării vinului și rachiului, ținerii cîrciumilor și a hanurilor. Locuitorii plătesc claca și dijma arendașului; pentru locurile arate peste

¹⁵ Arh. St. Buc. dosar. 855.

¹⁶ Art. 131 din Regulamentul Organic.

¹⁷ An. Parlam. III, p. 6.

¹⁸ *Ibidem*, II, 1831, p. 32.

prevederile Regulamentului Organic, claca și dijma sînt lăsate la libera tranzacție, putînd trece peste dijma obișnuită (din 5 una).

Sînt excluse din domeniu și deci scutite de aceste obligații orașul Giurgiu, izlazul orașului și satele de pe izlaz; Mustăfița, Smîrda și Soliman. Pentru giurgiuveni mai rămîne dreptul de a avea caice și a face negoț cu ele; în ceea ce privește pescuitul giurgiuvenilor, stipulațiile contractului nu spun nimic¹⁹.

Pe domeniul statului se instalau deci relațiile feudale cu dijmă, clacă, cu taxe de trecere, cu monopolul pescuitului. E cert că în asemenea condiții, primirea noii administrații trebuia să trezească aprehensiuni, și de aceea giurgiuvenii caută să se apere și cer noii stăpîniri respectarea unor drepturi pe care le aveau.

În compoziția socială a orașului, după cum ne arată statistica din 1831 făcută de oraș, nu intră însă numai negustorimea. Există și o pătură subțire de meșteșugari 72 la număr reprezentînd cu familiile lor (soții și copiii) 252 de suflete. Repartizarea lor pe ramuri de producție e următoarea: 9 în industria alimentară, 9 în industria pielăriei, 29 în industria confecției și vopsitoriei textile, 12 dulgheri, restul diverse meșteșuguri. Nu se poate afirma că în oraș ar exista o producție meșteșugărească care să producă peste nevoile orașului²⁰. De altfel caracterul de oraș comercial este confirmat și de Kisseleff în adresa către obșteasca adunare din 23 noiembrie 1830 în care face Adunării următoarea recomandare: „... În ce privește ocîrmuirea orașului, luînd în considerație că, ca și Brăila are însemnătate mare pentru această țară spre negustorie, cer întocmire mai potrivită mai mult cu folosurile drepte norodului de negoț și ispravnicul județului nu poate să ocîrmuiască și poliția orașului în același timp“. Pentru ca orașul și orașenii să-și aibă reprezentanți care să le poată urmări interesele, Kisseleff e de părere să se despartă administrația orașului de a județului „... gospodăria orașului să o aibă magistratul, care se va alcătui din deputați ai iznafurilor orașenești sub președinția unui ales al obșteștei înțelegeri a locuitorilor din oraș“.

Obșteasca adunare făcuse numai propunerea să se mute isprăvnicia județului Vlașca la Giurgiu, urmînd astfel să asigure pentru interesele boierimii controlul vieții orașului. Kisseleff vede ceva mai departe și are concepții politice mai avansate decît așa-zisa „boierime progresistă“ care avea însă năravuri feudale.

Chiar la începutul anului următor, 1831, Magistratul orașului prin adresa nr. 143 face cunoscut numele celor 12 deputați ai orașului²¹.

Hagi Gheorghe Poliț-maistor,
Polcovnicul Gh. Hodîvoianu
Mihail sin Stoica bogasierul

¹⁹ An. Parlam. III, p. 10711.

²⁰ Catastih statisticesc pentru orașul Giurgiu.

²¹ Delă a îndeletnicirilor comisiei întru alegerea și așezarea vechilor hotare a hazului Giurgului... Admin. vechi. Arh. St. Buc. dosar 1275, f. 72.

Paicu sin Momciu băcan
 Gheorghe sin Stan *cîrciumar*
 Marcu sin Ghiță măcelar
 Petre sin Tăiciu *cîrciumar*
 Neagul sin Neagul cojocar
 Const. sin Gheorghită brașovean
 Penciu sin Jobe *cîrciumar*
 Ilie sin Voinea croitoru.

Instalarea acestor „Deputați ai iznafurilor“, cum i-a numit Kisseleff, e încă o mărturie de caracterul comercial al orașului. Sînt 3 *cîrciumari*, 1 băcan, 1 brașovean, negustori siguri și e probabil că și ceilalți fac negustorie.

Cea mai importantă dintre negustorii a fost desigur aceea a viteilor, așa cum reiese din faptul că aici se ținea în zilele de joi și vineri obor de vite multe, Afirmația aceasta este a lui Paiciu Băcescul, care nu se sfiește să adauge că instalarea carantinei la Giurgiu a stricat aceste tîrguri²².

Pentru completarea tabloului economic-social al orașului, trebuie adăugată prezența negustorilor evrei, atestată de lista trimisă de Magistratul orașului către comisie la data de 9 august 1831. Cei 16 negustori evrei exercită următoarele meserii: sînt 3 mămulari, 3 bumbăcari, 3 tutungii, 2 lipcani, 2 precupeți, 1 cofetar, 1 sticlar, și ceilalți diverse meserii, afară de starostele evreilor care e medic; patru dintre ei care sînt veniți din București, iar neprecizarea ocupației este o dovadă că au venit atrași de condițiile favorabile negustoriei²³.

Și cît erau de favorabile condițiile pentru negustorie în acest oraș se poate vedea din următoarea împrejurare. Lista produselor intrate între 1 ianuarie și 1 iulie 1831 în carantina Brăilei și a Giurgiuului arată o valoare în lei mai mare pentru Giurgiu decît pentru Brăila. Totalul pentru Brăila este de 676 378 lei, pe cînd pentru Giurgiu în același semestru e de 2 214 118 lei. La Brăila vin mai ales produse orientale din sectorul alimentar și al produselor de lux, pe cînd la Giurgiu, în afară de produse orientale, vin și produse din centrul Europei²⁴.

În ceea ce privește exportul la aceeași dată, la Brăila predomină produsele animale, pe cînd Giurgiu este un antrepozit de mărfuri tranzitate, la care se adaugă peste 38 000 ocale de tutun, și tot în cantități de mii de ocale se întîlnesc la export brînză, pastramă, lînă, miere.

Statistica orașului arată un impresionant număr de animale de povară și oi. Sînt 7000 de oi, 70 de bivoli, 200 de boi, 360 de cabaline²⁵. Mai sînt menționate 70 de care. Aceste date sînt indicații că ocupația locuitorilor nu era numai creșterea vitelor ci și cărăușia. Kisseleff are o justificată grijă de a se delimita orașului un spațiu pentru izlaz²⁶,

²² Arh. St. Buc., dosar 1275, f. 83.

²³ *Ibidem*, f. 84.

²⁴ *Ibidem*, Adm. vechi, dosar 1275, f. 92–104.

²⁵ *Ibidem*, vezi și anexele Catastih statisticesc.

²⁶ *Ibidem*, f. 68.

necesar pentru numărul mare al animalelor locuitorilor. Delimitarea aceasta se face cu o deosebită grijă. Participă, în afară de comisie, comitetul pentru împodobirea oraşului, starostele negustorilor, inginerul Ott, care se ocupa cu înfrumuseţarea oraşului, şi reprezentanţi ai ţirgoveţilor. (Noul organ administrativ al oraşului începuse să funcţioneze de la 2 august 1831). E interesant că delimitarea nu este o simplă fixare a unui teren de păşune pentru a corespunde acestei situaţii momentane, ci e o lucrare de perspectivă. Astfel, pentru a se asigura dezvoltarea ulterioară a creşterii animalelor, se stabileşte o anumită suprafaţă de păşune pe cap de vită şi se acordă pentru izlaz, o suprafaţă dublă decît era necesară numărului de vite existent²⁷.

Pe lângă aceasta, reprezentanţii orăşenilor au cerut şi o rectificare a terenului de păşune, deoarece acolo unde fusese dat, la Smîrda, era locul unde se strîngeau carele cu sare şi păşteau vitele ţăranilor. Kisseleff admite extinderea izlazului spre sud de bastionul de la Smîrda, ajungînd astfel izlazul pînă la Dunăre prin incorporarea ca loc de păşune şi a ostrovului Garga Adasi sau Cioroiu. În felul acesta locuitorii Giurgiului, care pe lângă alte ocupaţii erau şi crescători de vite, au găsit mai multă sollicitudine pentru interesele lor la cei care se îngrijeau nu numai de asigurarea unor interese momentane, cum făceau boierii, ci urmăreau dezvoltarea economică şi politică a ţării pe o bază socială mai largă. Cel care sta în fruntea acestei acţiuni era Kisseleff „omul de mari merite şi de o adîncă înţelegere care de fapt «domnise» peste ţările noastre, care sub dînsul fuseseră cu adevărat unite”²⁸. Printre sfătuitoarii săi apropiaţi era şi ofiţerul de stat major, de origine francez, Michel Fanton de Verrion, procurorul comisiei de restituire a pămînturilor luate de la turci.

Aceasta este situaţia în care se găseşte fosta raia a Giurgiului în momentul cînd se desfiinţează raialele. În oraşul cu o populaţie de negustori, meşteşugari şi cărăuşi care făceau şi puţină agricultură, încercarea mării boierimi de a extinde relaţiile feudale în descompunere se loveşte de opoziţia orăşenilor de acolo, care sînt siliţi să ceară ocrotirea intereselor lor generalului Kisseleff. Prin această sprijinire a elementului negustoresc, forţa externă grăbeşte procesul de trecere la relaţiile capitaliste, proces ce se dezvoltă şi pe teritoriul fostei raiale a Giurgiului.

²⁷ Arh. St. Buc. ms. 858, p. 273—276.

²⁸ N. Iorga, *Istoria Romînilor*, VIII pp. 353—354.

REVOLUȚIA DIN 1848 ÎN ORAȘUL ȘI JUDEȚUL BUZĂU

de OVIDIU BĂDINA

De la începutul existenței sale, guvernul revoluționar din Țara Românească a căutat să aplice programul lansat la Izlaz.

Numirea unui administrator de județ era problema de care depindea realizarea multor obiective revoluționare. La Buzău rămîne administrator S. S. Filipescu¹. B. Bălcescu, care la 18 iunie se afla la Buzău, scria fratelui său Nicolae Bălcescu următoarele: „Înștiințează-ne de acolo, trimiteți instrucții înscrise; nu se află mai nici o instrucție slobozită aici; poporul de aici voesc și dolesc a ști și ei ce se lucrează acolo. Trimiteți gazetele prin județe, și chiar din cele nouă; sînt sumă de doritori pentru a se abona“. Și apoi continuă: „De m-ași putea uni la duhuri cu Filipescu, iau asupră-mi și chezăsuiesc pe oricine va voi, că județul Buzău s-ar face în stare de a da exemplu la celelalte 16 județe; nu știu cum să fac, nu cunosc încă de ce sistemă este Filipescu; el lipsește, o să vie azi“. A doua zi continuă: „Lucrurile aici merg bine; de acolo numai trimiteți cele de trebuință instrucții; gazete sînt de mare trebuință.

Cîrmuitorul este băiat bun, are calități bune, se nădăjduiește să facă mult bine județului. D. Secretar asemenea, l-am găsit de o sistemă cu totul de duhul secolului, cu o mare durere de inimă de a vedea poporul liber și contribuiesc mult la lucrare, atît cu nepregetare cît și cu încreagă activitate“².

Lucrurile merg bine. Se iau măsuri pentru formarea gărzii naționale (18 iunie). Poporul vrea informații, vrea să știe ce face guvernul, pentru că el este gata a jertfi guvernului tot ce i s-ar cere pe bazele Constituției³.

De altfel, la 18 iunie garda națională — după cele scrise de Iancu Marghiloman — număra în orașul Buzău 130 de cetățeni care „au și intrat în funcție“⁴.

Se părea că lucrurile merg pe drumul bun. Totuși situația era foarte complicată. Pentru a o înțelege cîtuși de puțin, vom analiza

¹ Numit la 14 iunie prin circulara 3043 (vezi *Anul 1848 în Principatele Romîne*, T. I. p. 558).

² *Anul 1848...*, T. I., pp. 654—655, 663—664.

³ *Ibidem*, T. I., p. 649.

⁴ B. Bălcescu scria în 18 iunie: „Azi gvarda abia a început a se înființa. Am mers la magistrat, am făcut un apel popoului și viind le-am făcut o mică precuvîntare. Ei se temeau că Guvernul înființează această gvardie, pentru a se sluji cu dînsa la vreme de război cu nații străine“. *Ibidem*, T. I, p. 654.

numai un exemplu. Președintele Magistratului orașului, Iancu Marghiloman, împreună cu alți trei, (probabil fețe conducătoare ale orașului), „felicitează pe Onorabilul Guvern pentru noua Constituție și fericirea ce se făgăduiește fiecărui Român“.

Numai după patru zile, N. Bălcescu, care fusese însărcinat să întîmpine și să însoțească pe Talaat Efendi din Moldova spre București, — fiind obligat să rămînă în orașul Buzău cîteva zile — face unele observații în scrisoarea către Al. G. Golescu-Arăpilă⁵, care ne dau o minunată cheie a înțelegerii multor atitudini. Printre altele el scrie: „Aicea în Buzău am găsit pe președintele magistratului I. Marghiloman, pe polițaiul C. Drăgulănescu și pe profesorul Grăjdanul⁶ foarte reacionar, stăvilind administrația în lucrarea ei și căutînd să răspîndească fel de fel de intrigi între orășeni, împiedicînd formarea gvardei“ (sublinierea noastră. — O.B). Era același Iancu Marghiloman care cu cîteva zile mai înainte scrisese către Ministerul Treburilor din Lăuntru al Țării Românești: „El [adică poporul] se indeletnicește în alcătuirea gvardei naționale și subiscălitii⁷ stăruiesc neconținut, înscriindu-se pînă acum un număr de 130 orășeni, care de astăzi au și intrat în funcție“⁸.

Iancu Marghiloman și cei ce au iscălit amintita felicitare pentru guvern înspăimîntau cetățenii cu felurite zvonuri, printre care și acela că guvernul ar înființa această gardă pentru a se sluji de dînsa în război cu națiuni străine.

Se cereau măsuri urgente pe care Bălcescu știe să le ia. Pe președintele magistratului, despre care încă din București auzise „că e foarte blestemat“, îl înlocuiește cu Ghiță Dăscălescu⁹, om „ce se bucură de cea mai bună opinie... și are mare influență în județ“; lui Filipescu — administratorul județului — îi cere să-l suspende pe polițai, iar lui Eliade îi cere să-l mute pe profesor.

Dar măsurile luate nu scăpaseră această parte a țării de reacțiune. Nu numai ei erau dușmanii și singura piedică de care se lovea revoluția ce se înfăptuia în răsăritul Țării Românești.

Holera începuse să sperie cetățenii, deși nu se răspîndise¹⁰. Zvonurile că armatele țariste ar intra în Principate se întăriseră încă de la

⁵ Vezi „Studii“ Anul II (1949), nr. 4, pp. 175—180; sau *Texte privind dezvoltarea gîndirii social-politice în Țările Române*, vol. I, pp. 216—217.

⁶ Credem că e vorba de profesorul Grădeanu de la școala națională, și nu Grăjdanul. În acest caz N. Bălcescu a fost greșit informat, Grădeanu fiind unul din cei care mai tîrziu au fost surghiuniți (*Anul 1848...*, T. V., p. 170). La 18 septembrie Samurcaș scria Depart. Treburilor din Lăuntru: „...Îndată s-au statornicit subcîrmuitorii de plăși, poliția orașului și cel mai dinainte amployați ai Magistratului, poliția, temnița, școala națională ce a rămas fără profesor (pentru că pomenitul e dosit, unde nu se știe)“ (*Acad. R.P.R.*, mss. Rom. nr. 3883, f. 3).

⁷ I. Marghiloman și e probabil ca printre ceilalți „subiscăliți“ să fie și cei vizați de Nicolae Bălcescu. La 18 sept. 1848, printre cei puși să conducă, după înăbușirea revoluției este și I. Marghiloman (*Academia R.P.R.*, mss. Rom., mss. 3833, f. 4).

⁸ *Anul 1848...* T. I., p. 649.

⁹ Acesta după plecarea lui N. Bălcescu n-a primit funcția în care fusese numit. După revoluție a ocupat însă această funcție în mai multe rînduri.

¹⁰ *Anul 1848...*, T. I., p. 664.

începutul lunii mai. Unii vorbeau chiar și de ziua cînd ar trece Prutul¹¹. La 16 iunie polcovnicul I. Engel, comandantul polcului de la Brăila, arăta că a căpătat informații „că la Reni se află o numeroasă oștire rusească, că la Ismail au sosit cinci vase de război cu o sumă de dube și o corabie de amoniție, că eri [adică la 15 iunie], în Galați a venit un vapor de război cu cițiva pasageri și încărcînd îndată scînduri s-au pornit; și deosebit o altă sumă de oștire se zice că a și trecut în Moldova pe la Bîrlad pentru Iași și București“. Polcovnicul Engel cere instrucțiuni în privința atitudinii ce ar trebui s-o aibă în asemenea împrejurări.

La 28 iunie sînt trimise circulare către administratorii județelor Buzău, R. Sărat și Brăila, în care se arată „că peste puțin (timp) sosesc în Principat un trup de oștiri rusesci“ pentru care administratorul trebuie să aibă toată îngrijirea ca, la o asemenea întîmplare, să întîmpine „tot ce va cere trebuința pentru primirea, îndestularea și marșul acelor oștiri într-acel județ“¹².

Toate aceste știri despre venirea armatelor străine provoacă nesiguranță revoluționarilor. Guvernul Provizoriu, cel care dăduse circularele amintite mai sus, fuge¹³. La 29 iunie *noul* Departament al Trebilor din Lăuntru ordonă ca „toate actele și dispozițiile publicate în țeară și cerute a se îndeplini în urmarea întîmplărilor de la 11 iunie curgător și a basurilor primite de săvîrșitorii lor“ să fie desființate. Cîrmuirea județului primește ordin să adune de prin sate tipăriturile și „poruncile“ trimise de Guvernul Provizoriu, „să readucă în a lor ființă toate dispozițiile Guvernului legiuit, urmate înainte de 11 iunie pe temeiul Regulamentului Organic, să se silească a desrădăcina de la locuitori rătăcirea în care i-a pus cele urmate de la 11 iunie pînă acum și să-i cheme la cunoscînța pravilelor țării și la a lor întocmai păzire, liniștind duhurile ca fiecare să se ocupe în pace de îndeletnicirile lor și mai cu osebite de lucrarea cîmpului și de pravilnicele trebuințe ale proprietarilor și arendași spre a nu se pricinui recoltei vreo vătămare“¹⁴.

Spiritul dreptății și libertății sociale cuprinsese însă masele populare care nu mai ascultau acum de astfel de ordine reacționare. Masele aveau o atitudine revoluționară și, mai ales din acest punct de vedere, acțiunile lor se deosebeau de acelea ale Guvernului provizoriu. Masele voiau libertate și dreptate socială, voiau pămîntul pe care-l udaseră cu sînge moșii și strămoșii lor. Majoritatea membrilor Guvernului Provizoriu, moderați, voiau pace și bună orînduială voiau îndeplinirea „dato-

¹¹ *Anul 1848...*, T. I., p. 414; vezi și „Gazeta de Transilvania“, nr. 44, 1848, 31. V.

¹² *Ibidem*, T. II, p. 152.

¹³ În aceeași zi, 28 iunie, Guvernul trimite fiecărui administrator de județ o „petiție din partea popoului român către Măria Sa Împăratul Rusiei (...) ca s-o iscălească cei ce vor voi“. Vezi *Anul 1848...*, T. I., pp. 152 și 172.

¹⁴ *Anul 1848...*, T. II, p. 172.

riilor“ ca și pînă la 11 iunie 1848¹⁵. I. Costinescu — comisar de Buzău — arată destul de clar starea sătenilor din districtul său. „Am vizitat pînă astăzi 34 de sate dintr-acest district — zice el la 2 august 1848 — am cercat duhurile și inimile poporului sătean și l-am găsit împins la cea mai din urmă speranță, încît dacă Dumnezeu prin aleșii săi nu grăbia schimbarea lucrurilor pe un drum atît de pacinic, astăzi, după încredințările ce mi-au făcut preoții și unii din cei mai mintoși săteni, țeara ar fi fost în cea mai mare sîngerare“¹⁶.

Fuga guvernului mihnise, dar nu descurajase. Vestea revenirii lui umpluse de bucurie și nădejdi inimile țăranilor. Iată ce ne spune despre atmosfera din răsăritul Țării Românești, Scarlat Turnavitu, care a trecut prin Buzău și Focșani la 3 iulie:

„Curiozitatea cetățenilor din zisele orașe de a afla evenimentele de la plecarea Guvernului pînă la a doua restaurare și entuziasmul de bucurie pentru restatornicirea Constituției merită o întinsă descripție“¹⁷.

Locuitorii orașelor prin care a trecut Turnavitu, și mai ales țăranii din partea acestor locuri, se preocupau de toate problemele ce aveau chiar și numai tangență cu problemele puse în Proclamația dată la începutul revoluției. Ei încercau să vadă în guvern organul ce-i ajută să iasă din robia socială. Fuga guvernului i-a surprins. Reîntoarcerea lui le-a dat încredere, i-a entuziasmat.

Cetățenii plaiului Pîrscov din județul Buzău își manifestă entuziasmul și credința în guvern, felicitîndu-l și asigurîndu-l de tot sprijinul.

Cetățenii din plaiul Pîrscovului, județul Buzău — se scrie în decretul 283 al Guvernului Provizoriu — prin organul Sub-administratorului aceluia plai, arată Guvernului credința ce au păstrat la 29 iunie și devotamentul lor în viitor libertăților pe cari au jurat. Guvernul ca organ al puterii declară: Că cetățenii plaiului Pîrscovului împreună cu Sub-administratorul care a știut să susție așa de bine curajoasele lor simțimente, sînt adevărați și glorioși fii ai Romîniei, și fapta dumnealor este vrednică să slujească de exemplu țării întregi“¹⁸.

Postul de administrator al județului Buzău rămăsese vacant. În ultimele zile ale lunii iunie guvernul propune lui Gr. Vlădoianu acest post. Cu toate că la 30 iunie Gr. Vlădoianu anunță în scris¹⁹ că nu poate

¹⁵ Este semnificativă în acest sens adresa nr. 592 a cirmuitorului Episcopiei Buzău către protopopul de Focșani, adresă ce merge pe linia lui Eliade și N. Golescu. În ea se spune: „Umblați cu duhul păcii și al blîndeței, a face pe proprietari să se încredințeze că proprietatea le va fi respectată cu toată sfințenia, a înceta de a se face organe voitorilor de rău ai țării, și a întinde cu toții mîna la înfrățirea lui Is. Chr. Propovăduiți sătenilor pace și bună orînduială și îndeplinirea datoriilor lor ca și pînă acum, pînă la încheierea obșteștii Adunări“. (*Ibidem*, T. II, p. 506.).

¹⁶ *Anul 1848...*, T. III, p. 166.

¹⁷ *Ibidem*, T. II, p. 266.

¹⁸ *Ibidem*, T. II, p. 513.

¹⁹ *Ibidem*, T. II, p. 185.

primi această funcție, și N. Golescu pusese rezoluția la 1 iulie pentru a fi rînduit aici Scarlat Voinescu- de la Olt, tot la 1 iulie, prin decretul nr. 142, Gr. Vlădoianu este numit administrator²⁰. La 6 iulie însă „tot popoul orașului Slatina, purtînd stindardele tricolore ale nației”²¹, cer readucerea lui Voinescu²², administratorul, care deja fusese transferat de la Slatina la Buzău. El își luase funcția în primire și va rămîne aici pînă la înăbușirea revoluției.

Din nou începe să domnească calmul. Situația pare mai stabilă. Guvernul dă o serie de instrucțiuni care au ca scop mărirea numărului pandurilor voluntari și a dorobanților²³, pe de o parte, iar pe de alta, face apel către profesori să explice cetățenilor Constituția²⁴.

Tot în primele zile ale lunii iulie sînt numiți la Buzău comisarii de propagandă V. Caloianu, Nichifor Iliescu Ierodion, I. Costinescu și D. Chirculescu²⁵.

În măsura în care au înțeles ce urmărește revoluția romînească și prin ce mijloace trebuie atinse scopurile acesteia, comisarii au acționat bine sau mai puțin bine. Pline de semnificație sînt rapoartele lui Vasile Caloianu. Conflictul dintre V. Caloianu și Iancu Ghica, gine-rele boierului Alexandru Ghica din Cîndești, reacționar sadea — care adresează insulte în egală măsură atît comisarului extraordinar, cît și guvernului — este semnificativ. Boierimea reacționa violent și fățiș. Profitînd de diferite condiții de împrejurări prielnice, dezinforma po-porul și-l agita la acțiuni contrarevoluționare. Sătenii din Cîndești „n-aveau nici o idee despre cele ce se lucrează în al lor interes”²⁵. Și această stare îl ajuta pe Iancu Ghica să răspîndească printre săteni tot felul de svonuri. Înființarea gărzii naționale devenise o sperietoare cu care reacțiunea băgase spaimă în oamenii de la sate. Peste tot se vorbea că va fi „zaveră”. Comisarul V. Caloianu știe să-și facă dato-ria. El începe să propage ideile Constituției, oriunde găsește săteni adunați, dar anunță și Administrației Buzăului atitudinea lui Iancu Ghica, cerînd să se ia „cuvenitele măsuri, și a ordona riguros subadmi-

²⁰ *Anul 1848...*, T. II, p. 224.

²¹ *Ibidem*, T. II, pp. 319–320; confirmarea numirii la 9 iulie 1848 prin decretul nr. 207; vezi *ibidem*, T. II, p. 358.

²² Scarlat Voinescu era în 1847 membru al „Societății pentru înaintarea literaturii”, alături de N. Golescu, C. A. Rosetti, C. N. Filipescu, Nicolae Bălcescu, I. D. Negulici, Enăchiță Văcărescu și alții. Societatea funcționa din 1845. (Vezi *Anul 1848...*, T. I, pp. 49–59).

²³ *Anul 1848...*, T. II., p. 347 (Circulara nr. 3865–3881 din 8 iulie către toți administratorii de județ).

²⁴ *Ibidem*, pp. 360–361.

²⁵ *Ibidem*, T. III, p. 114. Deși documentul este nedatat, credem că este emis în primele zile ale lunii iulie, deoarece Costinescu, numit cu această ocazie, vizitase pînă la 2 august 34 sate, unde avusese desigur discuții ce i-au cerut un anumit timp. Raportul lui V. Caloianu, numit comisar cu propaganda o dată cu Costinescu și ceilalți, este semnalat de Scarlat Voinescu prin raportul nr. 4441 din 10 iulie, de unde concluzia: V. Caloianu scrisese și fusese numit înainte de a raporta.

²⁶ *Ibidem*, T. III., p. 97.

nistratorului acelei plăși spre a fi mai activ și pătrunzător în îndatoririle sale²⁷.

La 10 iulie Scarlat Voinescu aduce la cunoștință Ministrului din Lăuntru măsura luată în acest caz (invitarea lui I. Ghica să părăsească satul în cel mai scurt timp), cerînd și ordin în privința măsurilor ce ar trebui luate dacă sus-amintitul nu ar executa ordinul, sau n-ar înceta de „a insufla turburare între locuitori“. N. Golescu răspunde chiar pe raportul (nr. 4441) trimis de Scarlat Voinescu, prin rezoluția: „Dl. administrator să facă îndată D-lui Ghica cuvenitele băgări de seamă, invitîndu-l din partea Guvernului ca să se mărginească din asemenea purtări și expresii, *pentru că dimpotrivă se va vedea silit Guvernul a lua măsuri ce negreșit vor aduce D-sale nemulțumiri*“²⁸ (sublinierea noastră).

Se vede limpede poziția lui Nicolae Golescu. În această problemă, ca și în altele, el era depășit chiar și de administratorul districtului Buzău, Scarlat Voinescu.

Se începuseră pregătirile în privința alegerilor pentru Comisia Proprietății, conform decretului din 9/21 iulie. Ziua de 9 august fixată prin art. 14 al decretului nu era corespunzătoare atît pentru locuitorii orașului, unde erau tulburări și unde funcționarii aveau și alte însărcinări, cît și pentru locuitorii satelor, unde de asemenea erau tulburări, și unde nici nu pătrunsese „adevăratul înțeles ale Decretului“; aceștia mai erau împovărați și cu munca cîmpului. Alegerile nu erau pregătite. Din această cauză Scarlat Voinescu cere la 20 iulie Ministrului Treburilor din Lăuntru amînarea alegerilor de la 9 august la 25 august, cît și ordin pentru ceea ce va trebui să facă în această privință²⁹.

Dar, cu 2 zile înainte acestui raport (18 iulie), N. Golescu, conform unei adrese anterioare a lui Scarlat Voinescu, ceruse lui Tell — ministrul de Război — pentru „paza bunei orînduiei în zilele de alegeri a deputaților pentru alcătuirea proiectului proprietății și stăvilirea necuviințelor ce ar putea mijloci după uneltirile precugetate de reacționari... O comandă de 50 de soldați“ care să fie pusă la dispoziția rezidenței aceluia județ³⁰. Tell aprobă trimiterea unui ofițer cu 30 de soldați — aceștia aduși din Brăila — cu condiția ca „să nu facă foc în popul“³¹.

Alegerile n-au avut loc nici la 9 august, dată fixată de guvern, nici la 25 august, dată cerută de administratorul județului Buzău. Alegerile primare au fost programate la 19 august, iar alegerile definitive pentru deputații Constituantei la 29 august³². Nu se poate preciza dacă s-au ținut și, cu atît mai mult, cînd s-au ținut. Cert este că la deschi-

²⁷ Anul 1848..., T. III, p. 97.

²⁸ Ibidem, T. II., p. 381.

²⁹ Ibidem, T. II, p. 640.

³⁰ Ibidem, T. VI., p. 15.

³¹ Ibidem.

³² Ibidem, T. II, p. 749.

derea Comisiei Proprietății, care a avut loc înainte de data alegerilor — 9 august 1848³³, au luat parte și delegați din Buzău. Din partea țărănilor era delegat Iordache Buga, iar din partea proprietarilor, Sibiceanu³⁴.

Într-un fel oarecum „organizat“, lupta dintre proprietari și țărani se duce acum între delegații celor două tabere în cadrul Comisiei Proprietății.

În orașul și județul Buzău acum se dădea bătălia pentru aplicarea principiilor Constituției. Acțiuni pentru emanciparea robilor se întreprind pretutindeni. „Comisiunea pentru liberarea robilor“ la 4 august dă o adresă prin care laudă pe cei care au emancipat robii fără a pretinde despăgubiri de la patrie. Printre aceștia e și Scarlat Voinescu, care a emancipat 32 de robi³⁵. Dar acțiunile de emancipare a robilor trebuie înțelese nu numai ca acțiuni pornite de sus, din partea unor boieri liberali care „înțelegeau“ starea robilor lor. Ele trebuie înțelese și ca răspuns la mișcările maselor de robi, care deveneau foarte periculoase pentru proprietari. Dovadă poate fi plecarea în masă a țiganilor de pe moșia Padina sau Macoveiu, a lui George Bibescu, la 25 iunie 1848. Un număr de 150 familii de țigani s-au ridicat cu tot ce aveau și au plecat către județul Ilfov, fără ca sătenii din acel sat să se împotrivescă. Cei care s-au împotrivit au fost *proprietarii satului Macovei*, care rămîneau „în pagubă foarte însemnătoare pentru arăturile ce le-au făcut și hrana cu care i-au îndestulat în trecut; iar osebit pricinuieste și nerînduală la cele proprietărești“ — scrie I. I. Filipescu, administratorul județului Buzău în această vreme, către Ministrul din Interior³⁶.

³³ *Anul 1848...*, T. III, p. 293.

³⁴ Că Iordache Buga și Sibiceanu erau din același județ, reiese din cuvîntul lui Buga, care la 16 august, în ședința a 6-a a Comisiei Proprietății zice: „Eu mă mir de d. Sibiceanu, fiindcă era de față cînd s-au citit 21 articole din Constituție, fiind îmbrăcat în odăjdii părintele Economu și părintele Protopop și un preot, și pomenitul Sibiceanu a jurat pe toată Constituția, și tot deodată legîndu-se de bunăvoie că nu va eși din duhul Constituției, și acum îl văd sculîndu-se de la masa Adunării, și lepădîndu-se de jurămint“ (*Ibidem*, T. III, pp. 467—468).

³⁵ „Pruncul Român“, nr. 24, 1848, 7, VII; *Anul 1848...*, T. III., p. 226.

³⁶ Dovadă grăitoare în acest sens este adresa nr. 3715 din 26 iunie 1848, pe care o reproducem: „Dreptate frăție. D. Ministrului Interior! Dintre țiganii statorniciți într-acest județ ai Casei Domnului George Bibescu, pã moshia Padina sau Macoveiul, eri la 25 ale următoarei 150 familii s-au ridicatărã cu toate ale lor, înlesnindu-sã cu carã c/h/iar de la satul Macoveiu shi au pornit cãtre județul Ilfovului fãrã nici o împotrivire din parte/a/ lãcuiitorilor satului pomenit temîndu-sã a nu sã ntîmplã vre un omor fiind toți acești țigani pregãtiți cu coase. Subt însemnatul potrivit cu inshtiințarea primitã de la administratorul local subt No. 316 pã de o parte a luat mãsuri prin acelash administrator pornîndu-l în urmã-le ca sã-i intoarcã iar pã de alta prin shtafetã supune la cunoshtințã Dumneavoastrã spre grabnicã punere la cale de a-i intoarce la urmã-le cãci a lor fugã lasã pe locuitori/i/ satului Macoveiu în pagubã foarte însemnãtoare pentru arăturile ce le-au fãcut shi hrana cu care i-au îndestulat în trecut; iar osẽbit pricinueshte shi nerîndualã la cele proprietãreșhti precum shi zvõn de a sã mai face shi alte asemenea ridicãri de familii din județ. Salutare frãție, Administratorul jud. Buzãu I. I. Filipescu. Secretar indescifrabil. *Anul 1848...* iunie 26 nr. 3715, Secs. 1-a“ (Academia R.P.R., mss. rom., mss., 4860, f. 268.).

Șovăiala și acțiunile contradictorii ce se exercitau de sus pînă jos creaseră o stare de spirit foarte încordată. Țăranii trăiau într-o încordare maximă. Ei jurau pe Constituție pentru că în ea vedeau consemnate unele din năzuințele lor. Ei luptau pentru înfăptuirea celor înscrise în Constituție, pentru că înțelegeau aceasta ca o încercare de repunere în drepturi. Cînd sînt nedreptățiți, reclamă. Ei reclamă administrației nu numai pe boieri, ci și pe funcționarii care, în loc să-i ajute, caută să îngreuneze rezolvarea favorabilă a doleanțelor lor. Țăranii nu numai că nu sînt de acord cu lozinci ca cea prin care se cerea iertarea tuturor celor „trecute pentru libertate, cum Christul a ertat pentru înviere”³⁷, ci critică atît comisarii revoluționari, cît și guvernul pentru linia adoptată în înfăptuirea revoluției.

Vasile Caloianu. în raportul său din 5 august către administratorul de Buzău, arată că atunci cînd i s-au înaintat reclamații asupra diferitelor nedreptăți, a făcut tot ce a fost posibil pentru a nu primi asemenea reclamații, însă n-a fost ascultat. Poporul acuză — după cum arată V. Caloianu — „căci azi propagăm dreptatea și apoi azi ne facem surzi la vocea ei”³⁸. Țăranii voiau recucerirea drepturilor furate, de asemenea aplicarea lor întocmai. Pe drumul pe care începuse să meargă Guvernul Provizoriu ei nu puteau ajunge la înfăptuirea năzuințelor lor. Fără să se aștepte instrucțiunile acestuia, ei trec la acțiuni. Așa se explică de ce țăranii de pe moșiile Anicăi Filipeasca trec să-și facă singuri dreptate. Nu mai vor să-i muncească cimpul, pășunează vitele pe moșii, pescuiesc eleșteul, își impart lemnele din pădurea moșiei pe care ei o taie, culeg fructele din ogradă, și nu mai vor să-i plătească claca³⁹.

³⁷ Anul 1848... T. III., p. 242.

³⁸ *Ibidem*, T. III., p. 242. Vasile Caloianu scrie în raport: „Mulți au reclamat pentru diferite înjustiții sau reciproce sau asupra ampoloaițiilor. Cele ce s-au putut s-au efectuat prin Subt-administrațiune, pentru celelalte vi se alătură aici petițiunile lor... Din parte-mi am stăruit, cît am putut, de a recipe asemenea reclamațiuni, însă am fost neascultat, zicînd că azi propagăm dreptatea, și apoi azi ne facem surzi la vocea ei. Am zis către toți, ca să ertăm toate cele trecute pentru libertate, cum Christul a ertat pentru înviere, însă după toate astea, aceste petițiuni tot mi le-au dat, și în numele dreptății cer rezoluțiunea cuvenită proclamațiunii populului Român.”

³⁹ *Ibidem*, T. V., pp. 224—225; în legătură cu acțiunile clăcașilor de pe moșia Anicăi Filipeasca, Cîrmuirea județului Buzău scrie Departamentului din lăuntru la 11 octombrie 1848, printre altele: „... Numiții locuitorii îndrjși fiind, au năvălit în eleșteu/! D-ei proprietarei și au început a vîna fără milostivire, după care mai în urmă băgînd și cînepagă într-însul ca să se topiască, au omorît și peștele ce mai rămăsese, și prețuindu-se această pagubă, s-au chibzuit față cu pîrșii și cu îngrijitorul moșiei, că poate să fie cea mai apropiată de adevăr pînă la lei una mie două sute...; Deosebit de aceasta, aducîndu-se nisce orz și meu în aria D-ei proprietarei, ei nu numai că nu s-au supus a merge după legiulri în datoriile clăcii să-l treere și să-l vînture, dar au slobozit și vitele de i-au făcut stricăciune ca la zece kile ce s-au prețuit după prețul obicinuit în partea locului, toate drept lei trei sute, afară de șapte sute banițe porumb ce singuri ei au ispășit din porumbu D-ei mîncat tot de dobitoacele lor”.

(Acad. R.P.R. mss. Rom., mss. 3886, f. 117).

Dacă la 25 iunie 150 de familii de țigani părăsiseră prin forță moșia Macoveiu a lui George Bibescu, în iulie 1848 clăcașii de pe aceeași moșie au lăsat „bucatele nesecerate pe cîmp”⁴⁰.

Acțiunile maselor ce luptaseră pentru libertate sînt din ce în ce mai radicale. La 5 septembrie, la Subadministrația plășii Cîmpului din județul Buzău se prezintă o delegație a sătenilor din comuna Padina, cu o petiție în care își înfățișează doleanțele lor. Țăranii arată că vătășelul, venind în comuna Padina ca să strîngă armele, justifică această acțiune cu ordinul primit de la subadministrator. Auzind aceasta, spun semnatarii petiției, „ne cuprinse mare mirare dar nu am pus nici un temei la aceasta, căci de vreme ce noi am semnat sfînta Constituție, credem că nu mai poate nimeni, de acum înainte, de a mai cuteza să ne mai ia armele din miinile noastre. *Încă noi mai cerem cît de multe să ni se mai dea și zicem că, în numele patriei noastre, vom fi vrednici de a ne apăra de orice rău*”⁴¹. (sublinierea noastră).

La 7 septembrie⁴² se răspunde la raport: „trebuie să trimiteteți armele ce trebuie să aibă toți locuitorii satelor și vătășelului i s-a zis să vă arate să trimiteteți și lista de cîte arme sînt în sat, la cine anume, ca să cunoască stăpînirea și ca pe la slugi să nu se dea arme, ci numai stăpînii să le ție și dînșii care vor fi oameni (sublinierea noastră) în care satul să nu aibă neîncredere că au purtări bune, să se ia de la dînșii și să se trimită aici”⁴³.

Este edificator faptul că țăranii, în numele Constituției și al drepturilor proclamate, pentru apărarea lor cer arme. Conducerea locală — ca de altfel și cea centrală — șovăielnică, începînd să se teamă de avîntul revoluționar al maselor, cere să nu se dea arme slugilor, ci numai stăpînitorilor. Cele două linii de acțiune ies în evidență cum nu se poate mai clar. Aceste linii de acțiune diferit au adus prejudicii revoluției.

⁴⁰ Iată un document semnificativ:

„Cînstitului Departament din Lăuntru

Cîrmuirea județului Buzău.

„D. Petrache Filitis, arendașu moșiei Macoveiu dintr-acest județ, prin jalbă către Cîrmuire au făcut arătare, că de la 23 ale trecutului Iulie anul următor, ar fi protestat către fosta administrație, împotriva locuitorilor clăcași după cea moșie, că i-ar fi lăsat bucatele nesecerate pe cîmp, în stare de a se întrebuița numai pentru fin și paie, cerîndu-și asigurarea întru aceasta, cu măsurătorii locurilor cele rămase nesecerate, și întrebuițate în loc de fin. Pentru care foasta administrație cu înțelegerea Cînstitului Departament din Lăuntru, au poruncit a se face cea asigurare, prin îndatorirea de despăgubire cît mai în grabă. Dar după vremile de atunci, neputînd face subcîrmuirea nici o punere la cale, au rămas și pînă acum în această simțitoare pagubă, cerere făcînd a-și afla îndestularia. Nisce asemenea dar pretenții ivindu-se mai adesea la Cîrmuire, ia să socotesce datoare a supune cunoscinții Cînstitului Departament, rugîndu-să plecat a i se da cuvenita dezlegare, de urmaria ce trebuie să facă la acest fel de împregiurări.

Cîrmuitor... *Samurcaș*

Secretar T. *Dimitriade(?)*

(Rezoluție:) Să stea pînă să va face obștească hotărîre pentru împrejurări de asemenea fire. nov. 5 *Anul 1848*..., luna octombrie 26. nr. 7377. Sec. I.”

(Bibl. Acad. R.P.R., mss. rom., mss. 3886, fila 94).

⁴¹ *Anul 1848*..., T. IV., p. 211.

⁴² Vezi rezoluția la petiția amintită.

⁴³ Rezoluția e pusă de subadministratorul plășii Cîmpului.

Peste câteva zile revoluția din Țara Românească avea să fie înăbușită în sine. La 13 septembrie 1848 armata otomană, în frunte cu Fuad Pașa, trecând peste trupurile bravilor pompieri din Dealul Spirii, a intrat în București arestînd pe revoluționarii care n-apucaseră sau nu voiseră să se retragă. După ce au înăbușit rezistența din Capitală turcii au continuat înaintarea prin județe urmărind pe revoluționari și restabilind pretutindeni vechea ordine reacționară. Îndată după înăbușirea de către turci a revoluției din București și județele învecinate, au intrat în Țara Românească — venind din Moldova — și trupele țariste.

La Buzău, generalul țarist Lüders cu concursul forțelor reacționare locale⁴⁴ a trecut la arestarea revoluționarilor din oraș și împrejurimi. Numai în primele zile au fost arestate peste 50 de persoane⁴⁵. Printre arestați se aflau Pitarul Caloian Cătănescu, fost prezident de magistrat al orașului, Vasile Grădeanu, învățător la școala națională în oraș. Petre Sucișu Mureșanu, învățător la seminarul Episcopiei, sudit austriac, Vasile Șepcaru, diaconul Ipatie⁴⁶.

Scarlat Voinescu, deși avusese posibilitatea să fugă peste graniță⁴⁷, a preferat să rămînă în țară, ascunzîndu-se în comuna Valea Teancului; aici el a fost arestat fiind trădat de vărul său, colonelul Voinescu.

Arestările continuau. Țărani, negustori, învățători, preoți, participanți activi sau bănuți că ar fi participat la revoluție au umplut beciurile poliției.

O cercetare atentă a evenimentelor de la 1848 în partea de est a Țării Românești ne-a dat posibilitatea să găsim mărturii ce vorbesc despre luptele unor polonezi, avînd sediul la mănăstirea Vintilă Vodă din județul Buzău, dar care erau răspîndiți atît în județul Buzăului, cît și în R. Sărat. Se pune în mod firesc întrebarea: cum ajunseseră aici și ce urmăreau. Înăbușirea mișcării revoluționare din Polonia a constituit cauza principală pentru care polonezii au emigrat. Monarhiștii constituționali sau democrații republicani acționau pentru Polonia dinafara granițelor ei.

La sfîrșitul lunii martie, și mai ales în aprilie, documentele semnaleză participarea unor polonezi la mișcări organizate de boierii liberali moldoveni⁴⁸. Mulți polonezi au reușit să se strecoare în Moldova chiar în primăvara și în vara anului 1848 sub pretextul de a cumpăra sare și tutun⁴⁹.

⁴⁴ Primele arestări au fost efectuate după lista ce o dăduse Filotei, locotenent episcopal al Buzăului (vezi I. D. Petrescu, *Buchetul*, p. 55).

⁴⁵ C. Goleșcu-Vartic, *1848. Zile revoluționare*, 1898, p. 416.

⁴⁶ *Anul 1848...*, T. V., pp. 170—171. Diaconul Ipatie este I. D. Petrescu, autorul lucrării *Buchetul, urmat de diverse cugetări alese*, Tîrgoviște, 1889.

⁴⁷ I. D. Petrescu, *op. cit.*, p. 54.

⁴⁸ *Anul revoluționar 1848 în Moldova*, I, pp. 252—253, 225, 258.

⁴⁹ *Ibidem*, pp. 24—27, 94—101, 108, 128—142, 146—149, 163—164, 165—166; vezi și pp. 79—80.

Polonezii din Moldova — numai la Iași se aflau circa 500 — erau în cea mai mare parte sub influența democraților⁵⁰.

Guvernul Provizoriu al Țării Românești ia legătură cu gruparea democratică poloneză de la Iași. Inițiatorul acestei acțiuni este probabil C. A. Rosetti, despre care Zablocki scria: „Rosetti era partizan al democraților noștri și a primit rece pe Bodmer”⁵¹.

Monarhistul Zablocki observase cu regret că toți acei care luaseră parte la mișcarea de la 1848 din Țara Românească se declaraseră partizani ai republicanismului și că, deși îi acordau toate atențiunile și prietenia, „urmau mai mult indicațiile democraților noștri decît ale mele” scria el. Și Zablocki în înfumurarea lui de aristocrat credea că aceste relații, ce se înfiripau între republicanii polonezi și cei români, s-ar datora în parte și faptului că democrații poloni îi duceau mereu în eroare pe revoluționarii români, . . . „cum că în Polonia răscoala este iminentă și va izbucni în scurt timp”⁵². Întărirea legăturilor democraților polonezi cu revoluția din Țara Românească devine evidentă. Un număr de 113 polonezi⁵³ pleacă să ajute revoluția românească. Conducătorul lor era Carol, cetățean de origine maghiară, care își schimbase numele din Eysag în Gheorghe Skarlati și își zicea Charles de Palle⁵⁴. El fusese recrutat la Galați, de unde a plecat la 10 iunie⁵⁵ în fruntea unui grup de polonezi spre Iași⁵⁵, și de aici, mai tirziu, spre moșia Buda Mică din Dorohoi a lui Ioan Loga. Ioan Loga — care era una și aceeași persoană cu Jean Logea — Radziszewcki — era înrolatorul general al polonezilor. Ioan Loga colabora cu cneazul Dimitrie Cantacuzin la înrolarea, pregătirea, apărarea și înzestrarea înrolanților. Unitatea polonezilor democrați a plecat în august din aceste locuri sub conducerea lui Gheorghe Skarlati-Carol, spre Țara Românească, pe un drum foarte anevoios, dar ferit de pericolul unei întîlniri cu cazacii ce se aflau în Moldova în special pe apa Bîrladului și care făceau dese patrule⁵⁷.

⁵⁰ Vezi raportul lui Butkiewicz, în P. P. Panaitescu, *Emigrația poloneză și revoluția română de la 1848*, București, 1929, pp. 37—39.

⁵¹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 103.

⁵² *Ibidem*, p. 102.

⁵³ Mss, rom., nr. 3863, f. 184 de la Bibl. Acad. R.P.R., arată numărul de 113 polonezi. I. D. Petrescu, în *op. cit.*, scrie de 78 polonezi, iar B. Iorgulescu în *Archiva...*, Iași, 1892, vol. III, nr. 2—3, p. 132 scrie, bazat pe informațiile culese la fața locului, că numărul polonezilor variază între 70 și 100.

⁵⁴ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, pp. 43—44 și 37.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 42.

⁵⁶ B. Iorgulescu, *op. cit.*, scrie că ei plecaseră din Polonia; dar nu aduce nici o dovadă.

⁵⁷ Documentul 6906 emis de Cîrmuirea județului Buzău la 12 octombrie 1848, care folosește date din adresa Starostiei Putnei cu nr. 7860 și din porunca Departamentului din Lăuntru al Moldovei, precizează că au trecut la 4 septembrie 113 poloni călări și pe jos, care au mers prin fundul Leșunțului (probabil Valea Birului Leșilor) din Ținutul Bacău, au străbătut de acolo pe la Sticlărie prin pădure pe la poalele muntelui Zboina Verde din Ținutul Putnei, și de acolo prin Fundul Vrancii prin munți în Valahia. (Bibl. Acad. R.P.R., mss. rom. nr. 3862 f. 184).

Drumul pe care au mers se poate stabili cu oarecare aproximație. Ei au mers pe valea riului Cașin, pe la poalele muntelui Zboina Verde, prin comuna Mănăstirea Cașin, au trecut peste riurile Putna, Zăbala, peste Vrancea ajungînd la mănăstirea Poiana Mărului de unde s-au îndreptat spre mănăstirea Vintilă Vodă. Grupul acesta de polonezi intenționa să meargă la București pentru a se alătura revoluționarilor romîni; pe drum însă, fiind informați că revoluția a fost înăbușită, s-au oprit la Vintilă Vodă și la Lopătari.

Samurcaș, noul cirmuitor al județului Buzău — trimis de căimăcâmie după înăbușirea revoluției — aflînd de existența acestor polonezi, raportează, la 22 septembrie, Departamentului Treburilor din Lăuntru că un grup „de polonezi și alți străini vagabonzi, întru înțelegere și cu revoluționarii din Prințipat, s-au ivit în partea locului preumblîndu-se prin munți și avîndu-și statornicia mai cu seamă la mănăstirea Vintilă Vodă, și care în sfîrșit s-au fost statornicit în tîrgul Rîmnicului, avînd misia a prinde, a cerceta și a bintui pe curieri și alți trecători ce s-ar arăta cu orice poruncă ori însărcinare împotriva cauzei lor”⁵⁸.

Subadministratorul plășii, însoțit de trupe țariste, a plecat imediat în urmărirea polonezilor. După mai multe hărțuiri și ciocniri, în care parte din polonezi au fost omorîți, parte răniți, — puțini și-au salvat viața ascunzîndu-se prin păduri — rezistența acestor revoluționari curajoși a fost înfrîntă. La 30 septembrie Samurcaș raporta că la locul unde își avuseseră polonezii sediul, a găsit „un geamantan plin de hărți, cărți tipărite, broșuri, publicații revoluționare, jurnaluri în limba leșească” și alte documente compromițătoare, pe care le-a înaintat lui Lüdgers⁵⁹.

Aceasta a fost soarta tragică a detașamentului democratic polon ce a încercat să ajute revoluția romînească, nu numai cu sfatul și ajutorul diplomatic, ci și cu fapta, cu arma, ca pe propria lor revoluție. Cu toate că acest detașament n-a ajuns să lupte efectiv pentru revoluție, se observă că polonezii din gruparea democrată au înțeles că, ajutînd revoluția romînească, ajutau lupta pentru independența Poloniei. Ei vedeau în cauza luptei romînilor cauza luptei popoarelor aservite, vedeau interesele romînilor unite cu interesele polonilor, vedeau în realizarea luptei poporului romîn, realizarea luptei lor⁶⁰.

La 14 septembrie Scarlat Voinescu, administratorul județului Buzău, schimbase pe Anton Dimboviceanu din postul de subadministrator la plasa Cimpului, punînd în locul său pe Lascăr Gavrilescu⁶¹. Se vede că cele petrecute la București nu erau cunoscute în această zi la Buzău. Peste 4 zile însă, Samurcaș — noul administrator — comunica Derpar-

⁵⁸ Anul 1848... T. IV., p. 487.

⁵⁹ *Ibidem*, T. IV., pp. 611–612.

⁶⁰ Acest lucru îl înțeleseră și cei din gruparea lui Czartoryski (vezi P. P. P. Pa-naitescu op. cit., pag. 55–56, 67–68).

⁶¹ Bibl. Acad. R.P.R., mss. rom., mss. 3879, f. 276.

tamentului din Lăuntru „lista arătătoare de numele ampoloiaților“ din județul Buzău⁶²:

Nr.	Nume'e și prenumele	Plășile și plaiul	Observațiune
1	d. Parucicu Antonache Dîmboviceanu	la plasa Cîmpului	din cei buni
2	d. Pitaru Ioan Brezeanul	la plasa Sărătii	idem
3	d. Mihalache Pleșoeanu	— Tohani	idem
4	d. Dinu Bagdat	la plasa Buzău	idem
5	d. Sărdaru Mihalache Anton	— Pîrscovu	nou
6	d. Ștefan Poenar	— Slănic	vremelnicește
7	d. Hoțocan Pleșoeanu	polițaiu, orașu Buzău	nou
8	d. Iancu Marghiloman	prez. la magist. idem	vechiu

Departamentul ținea însă să precizeze: „...se încuviințează rînduirea polițaiului, a prezidentului magistratului și a patru din subcîrmuitori ce se vād a fi din candidații aleși pentru aceste slujbe în anul 1847; iar pentru dumnealui Mihalache Arion și Ștefan Poenaru și care nu sînt din numărul acelor aleși candidați, Departamentul n-a primit încuviințarea lor rînduire mai înainte de a-și da acea Cînstită Cîrmuire motivul care a silit-o să se abată de instrucțiunile ce i s-au dat, prin chemare la această slujbă și din cei ce nu figurează în alegeri“⁶³. În legătură cu numirile din 18 septembrie urmează un schimb de scrisori în care se fac unele precizări⁶⁴. La 5 octombrie în locul lui Mihalache Pleșoeanu de la Tohani, este orînduit subadministrator Iancu Hariseescu⁶⁵. Un număr de 24 proprietari din aceste părți se ridică împotriva numirii lui Hariseescu. În scrisoarea trimisă Marii Vornicii a Treburilor din Lăuntru, la 9 octombrie 1848, acești proprietari scriau următoarele: „Vremurile de suferință și de republică au trecut și cu nașterea legiurilor țării credem să fim scăpați de orice nenorocire; cînd înaltele două puteri ce ne sprijină și bunii noștri patrioți ar hotărî chiar să dea prefacerea vechilor instituții, nu putem crede că printr-însa ar vroi vreodată să împileze pe credincioșii lor fii la suferința ce i-ar apăsa... Pe bazele acestea venim plecați a supune în cunoștința bunei oblăduiri că nu putem fi bine mulțumiți a avea între subcîrmuitori în locul lăcuinței noastre unde ne avem proprietăți și interese sfinte pe un om ce nu-l socotim capabil. Zicem astfel că dumnealui, Iancu Hariseescu, ce-l vedem orînduit aici la noi în Plasa Tohanilor, nu este nici pămîntean, nici proprietar, nici ales după legi, nici nobil, nici cunoscut de vreun om cu sentimente, nici că a ocupat asemenea slujbă. Decît știm numai că a fost orînduit de căpeteniile Constituției revoltante sub administrator în plaiul Teleajenului și au îngropat Regulamentul Organic. Așadar dacă sfîntul

⁶² Bibl. Acad. R.P.R., mss. 3883, f. 4.

⁶³ *Ibidem*, mss. rom., mss. 3883, f. 5, vezi și f. 3.

⁶⁴ *Ibidem*, mss. 3883, f. 33, f. 34.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 51.

Regulament au pătimit și au înviat ca să se mintuiască, dacă aicea între noi sînt destui județeni bărbați, care au putut să slujească în cugetul stăpînirii și dacă o dată sînt candidați aleși cu formele cerute, cum s-ar putea îngădui asemenea funcționari. Ne rugăm dar plecați ca să se facă în viitor cele ce se va chibzui după dreptate⁶⁶.

Și Departamentul Trebilor din Lăuntru comunică Cîrmuirii Buzăului, la 11 octombrie 1848, că nu este de acord ca numirea subadministratorului Iancu Hariseescu la Tohani, intrucît face parte din acea categorie de oameni necunoscuți pentru știința, capacitatea și cinstea lor, oameni care nu s-au auzit de a fi vreodată în vreo slujbă publică și că ar merita un asemenea post, acei oameni — continuă documentul — „nu vor face decît a îngădui sau a fi organ a nelegiuirilor săvîrșite⁶⁷”.

Deci „vina” pentru care Hariseescu nu putea fi subadministrator la plasa Tohanilor s-ar reduce la următoarele:

- nu fusese candidat pentru asemenea slujbă pînă la 1847;
- nu era pămîntean, nici proprietar, nici ales după legi, *nici nobil*, și nici cunoscut de vreun „om cu sentimente”.
- Hariseescu fusese „orinduit de către căpeteniile Constituției *revoltante*” în plasa Teleajenului.
- Același Hariseescu „a îngropat Regulamentul Organic”.

Proprietarii se speriaseră cînd au văzut că la conducerea subadministrației vine un om ce „îngropase” Regulamentul. Spaima lor era mărită și de faptul că acest om venea tocmai cînd starea de spirit din acest plai atinsese maximum de încordare.

După înăbușirea revoluției, slujbașii instalați în plasa Tohani de noul guvern reacționar au găsit momentul să se îmbogățească pe diverse căi. Locuitorii din mai multe sate au fost bătuți pentru a da vite și bani în afara obligațiilor considerate legale. Aceste abuzuri bănești și materiale au speriat locuitorii din sate; unii și-au părăsit „vetrele și chiar indeletnicirea muncii pămîntului de toamnă și alte cîmpești interesuri⁶⁸”. Alecu Antonescu, Dinu Căpraru și Ghiță Dorobanțul — cu știrea subadministratorului M. Dimboviceanu — iau în mod abuziv bani din toate satele plășii Tohani. Numai din satele Breaza, Năeni, Proșca, Glodeanu, Siliștea, Cotorca, Pietroasa, Fîntești, Jugureni au luat 1 141,11 lei⁶⁹.

Guvernul face anchetă prin Pantazi Popescu în urma reclamației lui Pitaru Răducanu, îngrijitorul moșiei Cluceresei Anicăi Filipeasca, deoarece aceste abuzuri, făcîndu-se și asupra locuitorilor din satele de pe moșia Cluceresei, atingeau și interesele moșiei. Țăranii începuseră să-și părăsească satele, deci moșiile Anicăi Filipeasca rămîneau fără brațe de muncă⁷⁰. Se hotărăște să fie pedepsiți cei vinovați spre a fi un exemplu pentru ceilalți slujbași.

⁶⁶ Biblioteca Academiei R.P.R., fila 59 r.v., 62 r.

⁶⁷ *Ibidem*, mss. 388, f. 52—53.

⁶⁸ *Ibidem*, mss. 3888, f. 73.

⁶⁹ *Ibidem*, mss. 3888, f. 73.

⁷⁰ *Ibidem*, mss. 3888, f. 49, 46, 76, vezi și f. 71, 75, 77, 88, 89, 108, 109, 110, 111.

Abuzuri se comiteau nu numai de aparatul pus să facă ordine, ci și de boierii ce se simțeau în siguranță în prezența acestui aparat birocratic pus de ei pentru a le apăra interesele.

Se vede clar că după înăbușirea revoluției de la 1848, sub diferite pretexte, țărănimea era jefuită. Năzuința ei de a-și face dreptate socială fusese înfrântă.

Analizând evenimentele de la 1848, chiar numai pentru județul și orașul Buzău, se pot face câteva observații interesante din punct de vedere teoretic, care se pot extinde și argumenta pe măsură ce se extinde cercetarea faptelor și din alte județe.

În timpul revoluției din 1848, în județul și orașul Buzău, o serie de demnitari au îndeplinit, în anumite perioade, diferite funcții. Pitarul Ion Brezeanu la 30 iulie este numit de Scarlat Voinescu subadministrator la plasa Sărății⁷¹. La 18 septembrie, Samurcaș, administratorul trimis de Căimăcămie, îl numește în același post⁷². De asemenea, pe Mihalache Pleșoianu, la aceleași date, îl găsim numit de aceeași oameni administrator la plasa Tohani. Iancu Marghiloman, care la cererea lui Bălcescu fusese înlocuit cu Cătănescu Caloianu, în septembrie după înăbușirea revoluției este adus de reacțiune prezident la magistrat⁷³.

La 12 iulie, pentru unele bănuieli ce s-au ivit asupra subadministratorului plaiului Buzău, D. Nicu Bagdat fusese îndepărtat de Scarlat Voinescu, recomandându-se în locul lui Tache Sibiceanu⁷⁴; după venirea lui Samurcaș, îl găsim la același plai în această funcție⁷⁵. S-ar putea enumera multe cazuri asemănătoare numai în orașul și județul Buzău.

Rezultă de aici că boierimea română n-a fost o clasă omogenă. Partea ei liberală a furnizat unele elemente pe care s-a sprijinit revoluția de la 1848. Atitudinea acestei părți a boierimii nu se datora unor resorturi proprii, ci ea era determinată de puternicele presiuni exterioare exercitate asupra ei de către țărănime și de către pătura revoluționară a burgheziei. Numai prin această prismă putem explica de ce după înăbușirea revoluției, Departamentul din Lăuntru, unealta prin care boierimea încerca să pună „ordine” — adică să restatornicească starea de lucruri de pînă la 11 iunie 1848 —, a ordonat pedepsirea acelor ce s-au făcut vinovați de abuzuri în plasa Tohani, precum și despăgubirea țăranilor jefuiți.

Samurcaș avertizase de la 18 septembrie Departamentul din Lăuntru că a aflat „duhurile de pe aici foarte întăritate, coprinsse de neîncredere și lepădate de feluri de nădejdi zadarnice”⁷⁶. Deci șubrezenia poziției noului

⁷¹ Bibl. Acad. R.P.R., mss. rom., mss. 3890, f. 49.

⁷² *Ibidem*, mss. 3883, f. 4.

⁷³ *Ibidem*, mss. 3883, f. 4.

⁷⁴ *Ibidem*, mss. 3879, f. 114.

⁷⁵ *Ibidem*, mss. 3883, f. 152.

⁷⁶ *Ibidem*, mss. 3883, f. 3.

guvern reacționar și mai ales teama de eventualele mișcări țărănești îl fac să meargă *înainte*. Lucrul nu trebuie înțeles ca o spărtură în politica internă reacționară a boierimii, ci ca o inconsecvență impusă boierimii de către masele de țărani în special.

* * *

Analiza evenimentelor de la 1848 în această parte a țării ajută la demonstrarea existenței condițiilor prielnice apariției revoluției, deci infirmarea tezei „importului de revoluție“, și în același timp dovedește *revoluționarismul* ce cuprinsese masele. Această analiză, redusă chiar numai la evenimentele din orașul și județul Buzău, aduce o oarecare fundamentare la ceea ce spunea N. Bălcescu: „Revoluția română de la 1848 n-a fost un fenomen neregulat, efemer, fără trecut și viitor, fără altă cauză decât voința întâmplătoare a unei minorități sau mișcarea generală europeană. Revoluția generală fu ocazia, iar nu cauza revoluției române. Cauza ei se pierde în zilele veacurilor“⁷⁷.

Analiza evenimentelor petrecute la Izlaz, București și Valea Prahovei, nu este încă suficientă pentru a ne da o imagine completă a caracterului de masă al revoluției pașoptiste. Nu numai ce s-a întâmplat în această parte a țării înseamnă revoluția românească de la 1848. Este nevoie de o analiză temeinică a materialelor ce oglindesc revoluționarismul maselor la 1848 pe *întregul* teritoriu al Țării Românești. O astfel de analiză, în afară de faptul că este absolut necesară, ne-ar da și posibilitatea să înțelegem toată grandioarea luptei eroice a poporului nostru într-un moment crucial al existenței sale.

⁷⁷ N. Bălcescu, *Opere*, vol. I. Editura Academiei R.P.R., 1953, p. 307.

ACTIVITATEA TEHNICO-ECONOMICĂ DESFĂȘURATĂ DE CAROL MIHALIC DE HODOCIN ÎN MOLDOVA

de CONSTANTIN TURCU

Printre transilvănenii care au venit în Moldova, în prima jumătate a secolului al XIX-lea — alături de S. Bărnuțiu, August Treboniu Laurian, V. Burlă, D. Stoica, V. Fabian, Damaschin Bojinca, Samuel Botezatu, doctorul Cihac, A. Papiu Ilarian, arhitectul Freiwald și alții — și s-au dedicat cu tot sufletul ridicării școlilor naționale și mai ales acelei Academii Mihăilene pe care au dus-o către noua ei formă de învățămînt superior în limba romină, universitatea, a fost și „montanistul“ Carol Mihalic de Hodocin.

Majoritatea acestora au venit în timpul domniei lui M. Sturza (1834—1849), socotită în general ca favorabilă — din unele puncte de vedere — evoluției statului moldovenesc de atunci. Tendințele progresiste din acest timp își au însă începutul în guvernarea predecesorului său, cărnunaru Ion Sandu Sturza voievod (1822—1828), și s-au desfășurat sub climatul legiurilor Regulamentului Organic — prima constituție a Principatelor Romine — care, deși a fost calificat de Marx drept „o expresie pozitivă a goanei după supramuncă“, a avut totuși și unele principii ce au dus la o bună organizare administrativă și judecătorească a țării, precum și la un progres cultural și, în oarecare măsură, chiar economic.

Gh. Asachi, care a fost un om de cultură, un tehnician și un novator, și domnitorul M. Sturza au adus în țară, prin anul 1838, pe Carol Mihalic de Hodocin, inginer „montanist“, adică geolog, constructor, și chiar geograf, un om cu foarte multe idei, care stăpânea știința tehnică a vremii lui, și care merită, — fără îndoială — o prezentare cît de sumară, în paginile volumului de față.

Figura lui Mihalic de Hodocin este importantă, atît pentru că a fost directorul și organizatorul celei dintîi școli tehnice la noi — fiind adus inițial în acest scop — dar și pentru că a fost specialistul în problemele tehnico-economice ale țării, deci omul necesar noilor forme de dezvoltare ale vieții economice de la jumătatea secolului al XIX-lea. El a fost constructorul de care s-a servit Gh. Asachi la zidirea fabricii sale de hîrtie din Piatra-Neamț — prima în acest fel din țara noastră — precum și specialistul de care s-a folosit C. Conachi la întemeierea fabricii de

fier de la Negrișoara — Broșteni de asemenea cea dintii din țară.

Hodocin a fost acela care avea să îndrumeze mai mulți ani începuturile industriei moldovenești din prima jumătate a secolului trecut, în calitate de angajat al Ministerului Lucrărilor Publice; și aproape nimic nu avea să se pună la cale, în legătură cu bogățiile solului și cu dezvoltarea economică în general, fără avizul său, dat în urma unei atente cercetări locale și a unei analize științifice făcute în prealabil, cum se va vedea din cele ce urmează.

/ *
* *

Dar cine a fost acest personaj, al cărui prestigiu de tehnician a dominat activitatea economică a Moldovei la jumătatea secolului trecut?

Căutând informații în lucrările tipărite, am putut afla doar atita: că l-au cunoscut contemporanii mai puțin decât îl cunoaștem noi azi!

În *Dicționarul Contemporanilor* (al lui Dimitrie R. Rosseti), publicat la 1898, citim: „*Hodocin (Carol Mihalic de)*. Notițe biografice lipsesc. A fost primul director al Școlii pentru Arte și Meserii, înființată la Iași în 1840. A fost adus din străinătate de către domnul Moldovei, Grigore Ghica“. (Desigur greșit, fiind adus de Mihail Sturza).

Paharnicul C. Sion scrie: „Hodocin, ungar și de nație și de credință, cu meseria mehanic; în Domnia lui Mihai vodă Sturza, l-au adus pentru Școala de Meșteșuguri și l-au făcut comis“¹.

În *Dicționarul Enciclopedic Cartea Românească*, 1932, găsim: „Hodocin, Carol Mihalcea (sau Mihalic de H.), tehnician din Ardeal, chemat de domnitorul Mihail Sturza în Moldova în 1840, ca director al Școlii de Arte și Meserii din Iași. A publicat un studiu asupra mineralelor din județul Suceava (Baia) și un proiect pentru întemeierea de băi publice (1843)“.

N. Iorga îl menționează în *Istoria Învățământului Românesc*, arătându-l de neam ceh (p. 252).

Enciclopedia română a lui C. Diaconovici² îl arată „de naștere din Ardeal“ și director al Școlii tehnice pentru Arte și Meserii din Iași, înființată 1840 de M. Sturza vodă, ca „un nou mijloc de propășire a Moldovei“, având 6 ateliere conduse de maiștri aduși din străinătate.

În sfârșit, cercetătorul ponderat și meticolos G. T. Kirileanu de asemenea ne dă câteva referințe asupra lucrărilor și preocupărilor montanistului Hodocin, în unele din publicațiile sale³.

S. Reli, ocupându-se de activitatea didactică a lui Hodocin, îl consideră de origine ceh și crede că după 1848 a plecat din țară și n-a mai revenit⁴.

¹ C. Sion, *Arhondologia Moldovei*, Iași, 1892, p. 407.

² C. Diaconovici, *Enciclopedia Română*, vol. II, Sibiu, 1900, p. 708.

³ G. T. Kirileanu, *Fabrica de fier a logofătului C. Conachi* (1844), în „*Revista Istorică Română*“, vol. XVII (1947), fasc. I—II, pp. 115—119; *Proprietatea minelor*, Iași, 1900; și același cu A. Popovici, *Descrierea moșiei regale Broșteni din județul Suceava*, București, 1906, pp. 25, 98, 99.

⁴ S. Reli, *Ceți în trecutul școlar și artistic al Românilor*, (în „*Revista de Pedagogie*“ — Cernăuți, anul III (1933), caietul 3—4, și extras, pp. 7—10.

Îndreptîndu-ne atenția către izvoarele documentare, sîntem în măsură să completăm informațiile despre acest personaj. În fondul arhivistic al Secretariatului de Stat al Moldovei⁵, existau înainte de ultimul război cîteva dosare cu știri despre originea acestui specialist în probleme economice. Redăm cîteva însemnări: „M. de Hodocin, nobil din Ungaria, de neam vechi, din 1355“. Sau: „M. de Hodocin, originea, nobilimea, meritele — pentru obținerea de cin“, adică grad de boierie.

Totuși, în ultimul timp, s-au mai găsit și alte izvoare de informație⁶. Un memoriu din 1839, înaintat Ministerului Cultelor din Iași, de către „Carol Mihalic nobil de Hodocin“, are caracter autobiografic, cu date foarte interesante și, de asemenea, alături de el este un raport al Comitetului Academic, datat 25 ianuarie 1839. Spicuim din ambele următoarele:

„Iscălitul, după ce au încheiat în Ungaria, la Academia Cașovii (Kaschau), cursul filozofiei și s-au înzestrat cu teoretice cunoștințe de mineralogie și economie, au practicat la minele de fier ale contelui Emerih Ceachi la Cromptah (Kropmpach) în Ungaria; apoi au purtat acolo, în curs de doi ani și 9 luni, sarcina de director acelor moșii... pe care iscălitul au lăsat-o numai din cauza morții părintelui său, ce era proprietar al fabricii de hîrtie de la Belniț (Belnic), pentru că însușirea sa de fiu mai mare îi cerea să se îngrijească de a ei direcție și aceea a părinteștii averi. După aceea... focul distrugînd fabrica... iscălitul au fost orîndator la moșia Sviniți a contelui Paul Szirmay în comitatul Agaiavar (Alba-Ujvár), după care au trecut ca orîndator al crăeștii fabricii de hîrtie din Roșcați (Roskany), pre care au reformat-o după sistema cea mai nouă...“⁷.

Hodocin continuă că, în dorința de a-și pune mai bine în practică știința și experiența, și-a lăsat patria venind în Moldova și că, pe lîngă conducerea fabricilor menționate și a cunoștințelor de economie rurală, dovedite la administrarea unei ferme model, el se crede în stare a organiza „Institutul economic și atelierul mecanic“ ce urmează a se înființa în Iași. Deosebit de acestea, el arată că se pricepe la construcția binelilor economice (hambare, grajduri, velnițe, cărămidării, mori și altele), cum și la formarea prin școală a meșterilor lăcătuși, dulgheri și strungari. Nici de sistemul exploatării ocnelor de sare nu este străin, arată el în memoriul citat.

Din altă parte⁸ aflăm că în urma memoriului său, Comitetul Academic i-a cercetat actele și a aflat că Hodocin este „nobil ungar“ din comitatul Țipe, este căsătorit, are 38 de ani (era deci născut la anul 1800) și a venit cu pașaport din Transilvania, unde are strînse legături.

⁵ Arhivele Statului Iași, transportul 1764, opisul 2013, dosarul 721, p. 317 (distrus de bombardament).

⁶ *Arh. St. București*, fondul Ministerului Cultelor, Moldova, dosar 318 1837, f. 16 și 21 (semnalat de Gh. Ungureanu).

⁷ Ortografia corectă a unor nume de localități, închise în paranteze. i-a fost comunicată de prof. Magóș György de la Academia din Budapesta.

⁸ *Arh. St. Buc.*, dosar cit., f. 17.

Știrile acestea foarte prețioase ne lămuresc îndeajuns multiplele preocupări ale lui Carol Mihalic de Hodocin. El lucrase atît în industria fierului, a hîrtiei, cît și în agricultură, și venise în Moldova — unde totul era la început — să-și arate puterile, încredințînd autoritatea de stat că se va sili să aducă țării însemnate servicii, spre a-și cîștiga considerația publică.

Dar, iată și alte știri care ne întregesc cunoștințele despre formația intelectuală și pregătirea lui Hodocin. Într-un dosar cu hîrtii intrate și ieșite în anii 1861—1864 de la Biblioteca „N. Bălcescu” din Iași, se află o listă cuprinzînd donația „d-nei Agnès Hodocin”. Sînt cărți, broșuri, ziare, manuscrise etc. . . . dintre anii 1768—1859, înscrise în 88 de titluri și numărînd 174 de volume.

Cărțile sînt mai toate în limbile germană și franceză. Cităm cîteva grupe din această importantă colecție: prezentări de opere de artă, istoria Ungariei, studiul metalelor, despre montanistică (1817), dicționare montanistice, istoria salinelor din diferite țări, dreptul montanistic, aurăriile romano-dacice (1780) de Jonnes Seivert, tehnica săpării fîntinilor arteziene, despre băi, despre geologie, științe naturale, chimie, matematici: arderea cărămizilor, a varului și ghipsului, arta cărămidăriei, cunoașterea pămîntului (Hartmann), arhitectura morilor, facerea pivnițelor, despre velnițe, tehnologia fabricilor, despre fabricile de „gumi” și „făină picluită”, despre fabricile de oțet, pregătirea cleiului pentru stolerie, despre arta meseriilor, mașini și unelte, unelte casnice, plugul nou, școala pădurilor, știința pădurii, știința moșiilor (1802), economia cîmpului, instrucțiuni agricole, creșterea cailor (1781), școala duminicii, statutele naturaliștilor, arta, fotografia, iluminarea caselor și străzilor, enciclopedii, atlase geografice etc. . . .

De asemenea, din manuscrisele proprii, cităm: modele de construcții, construcții în lemn și piatră, construcții de cazarme și case de provianțuri, caiete de planuri ale orașelor, caiete de modele hidraulice și cuptoare metalurgice, tabloul terenurilor mineralogice și modele de instrumente miniere, planuri de cultivarea pădurilor și grădinilor, instrumente și construcții în lemn pentru economia casnică, planul drumului apelor și izvoarelor de la Șapte Oameni și Aron Vodă, planul drumului apelor din Iași (1843), planul părții arse din București în 1847 etc.⁹ . . .

O cercetare sumară în instrumentele de evidență ale bibliotecii au dovedit că nu se mai păstrează toate cărțile care au fost donate. Iată dar deslușite multe lucruri pentru cunoașterea omului. Într-adevăr, biblioteca lui Carol Mihalic de Hodocin este oglinda preocupărilor sale. Orice discuție și comentariu sînt de prisos în această privință. Lista donației respective nu are nici o dată. Ea se află, cum am menționat, în dosarul corespondenței pe 1862—1864. Deci, în acest interval a murit Hodocin. Toate eforturile noastre de a afla data precisă și locul morții lui Hodocin au rămas pînă acum infructuoase.

⁹ Lista completă a donației a fost publicată în „Anuarul general al Instrucției publice pe 1862—1864”, partea a IV-a, pp. 117—118.

Din primii ani ai sosirii lui Hodocin în Moldova, ne-au rămas niște propuneri ale sale de a se înființa la noi un institut de agricultură mecanică — din care a ieșit însă o școală căreia i s-a spus „Institutul Agronomic” — precum și o „Școală de mecanică practică”, al cărei director și profesor a fost numit¹⁰ el la 3 martie 1839. Deschiderea acestor școli s-a făcut ceva mai târziu.

În „Albina Românească” din 1840 se publică o notă în legătură cu necesitatea școlii de meserii. Se arată acolo că experiența de toate zilele ne dovedește tot mai mult folosul pe care-l oferă țării „crearea unei clase industriale dintre pămînteni”. Pentru aceasta s-a hotărît înființarea unei Școli de Arte și Meserii sub conducerea lui C. Mihalic de Hodocin¹¹.

Ceva mai târziu se publică¹² prospectul „Școalei de Arte și Meșteșuguri” din Iași, întemeiată de Epitropia Învățăturilor Publice din Moldova. Se arată că s-a zidit o clădire anume, pe locul grădinii școlii fetelor, cu intrare prin Ulița Măjilor¹³. Director a fost numit Mihalic de Hodocin. Profesorii vor fi aduși de peste hotar. Elevii vor fi numai moldoveni — probabil ca o măsură luată împotriva infiltrației în țară, în acel timp, a meșteșugarilor „străini sudiiți”. În anul I urmau a fi admiși 12 militari cu locuința în cazarmă — în vederea formării cadrelor de meșteșugari pentru trebuințele armatei — 12 ucenici „din afară” (externi), contribuind astfel la ridicarea ucenicilor existenți pe lângă diferiți meșteri, și 12 ucenici interni, dintre fiii satelor.

Specialitățile ce se predau în școală erau: rotăria, fierăria de fabrică, lăcătușeria, strungăria, sădăcăria (pielăria) și mașinăria. Cursurile aveau o durată de 4 ani. În duminici și sărbători urmau a se face cursuri teoretice: învățăturile morale, citire, scriere, desen liniar, aritmetică și altele. Epitropia avea în grija sa organizarea atelierelor și procurarea instrumentelor. Deschiderea cursurilor s-a făcut în ianuarie 1841.

Activitatea lui Hodocin ca profesor și director la Școala de Arte și Meserii din Iași este foarte interesantă și merită să fie cunoscută. De ea se leagă, în bună măsură, dezvoltarea meseriilor și tehnicii la noi. Azi însă nu mai avem posibilitatea s-o studiem, căci întreaga arhivă veche a Școlii de Meserii s-a pierdut în timpul ultimului război.

Se păstrează în schimb, la Arhivele Statului din Iași, dosarul de înființare a școlii, de unde se pot culege totuși multe date cu privire la evoluția și importanța școlii¹⁴.

În 1843, Ion Ionescu (de la Brad) a fost numit director la „Școala de măeștri”, în locul lui Hodocin¹⁵.

¹⁰ Arh. St. Buc., dosar cit. f. 16, 26.

¹¹ „Albina Românească”, XI (1840), nr. 24, p. 93.

¹² *Ibidem*, XI (1840), nr. 97, pp. 391–392.

¹³ Cam pe locul unde azi se află clădirea fostului Liceu comercial (str. Alecsandri).

¹⁴ Arh. St. Iași, tr. 1759, op. 2008, dos. 2253 și mai ales tr. 1764, op. 2013, dosar 1318.

¹⁵ *Ibidem*, tr. 1772, dos. 4404, p. 416 și nr. 43978, p. 104.

Ceea ce l-a atras însă mai mult pe Hodocin, din primii ani ai venirii sale în țară, a fost bogăția solului și subsolului. De aceea el și-a îndreptat atenția mai întâi asupra pădurilor și zăcămintelor miniere.

După o excursie științifică făcută în Carpații Molodovei, a ieșit la 1840, din „Tipografia Institutului Albinei“ din Iași (cu voia cenzurii), o broșurică de 24 de pagini, intitulată *Observații asupra stării pădurilor din Valea Bistriței de Sus, de K. Mihalic, nobil de Hodocin, profesor al Academiei*.

Această broșură a fost retipărită¹⁶ în 1842, în același „Institut“ al „Albinei“, la un loc cu un alt studiu, intitulat *Despre lucrarea minelor de metal*, de data aceasta însă titlul de profesor al Academiei nu s-a mai adăugat sub numele autorului. De altfel, căutându-l pe Hodocin între profesorii Academiei Mihăilene, nu l-am găsit. El a fost însă, cum am văzut, profesor și director al primei Școli de Arte și Meșteșuguri din Iași și membru în Comitetul Academic. Lucrarea citată a atras atenția marelui poet M. Eminescu, pasionat de toate problemele însemnate ale țării, și care a republicat-o în ziarul „Curierul de Iași“¹⁷, menționând și data de apariție 1840.

În studiile pe care le-a făcut în munți, Hodocin spune că n-a putut trece cu vederea pădurile ele fiind „cele mai însemnate producturi a munților și a economiei naționale“. El arată îndoita importanță a pădurilor, pentru valoarea lemnului și pentru înfrurirea pe care o au asupra climei. „În țările unde s-au stirpit pădurile — scrie Hodocin — clima s-a schimbat, izvoarele s-au astupat, piraiele au secăt și dealurile s-au făcut pentru totdeauna neroditoare. Trebuie totuși un echilibru, adaugă el, căci și pădurile prea multe înăspresc temperatura și fac o climă prea umedă. Foloasele pădurilor sînt multiple. Ele ne dau materialul de încălzit căminele și acela de purtat fabricile de sticlă, de faianță, de porțelan, de fier, aramă și plumb; apoi lemnul pentru construcții, pentru corăbii, pentru stolerie, butnărie și rotărie“.

După aceste generalități, Hodocin își notează informațiile culese din cercetările sale, arătînd că pădurile de pe Valea Bistriței vor favoriza în viitor dezvoltarea celor mai însemnate industrii, care vor scoate „odoarele minerale din sinul pămîntului“, făcînd să „sporească și să îndămîneze fericirea și cultura țării“. El consideră Bistrița ca un „minunat canal firesc, carele împreună Moldova cu Orientul, și pre carele cu lesnire se pot trimite, pînă în țările străine, toate felurile de producturi naturale și industriale“.

Dar „viziunea“ lui Hodocin contrastează cu realitățile constatate. Acum „iconomia pădurilor (precum poate și aiurea, iar mai ales în această parte a țării), din nenorocire se află în cea mai tristă stare“. El constată la 1840, o exploatare abuzivă, pentru un export necumpătat, ceea

¹⁶ A. Veress, *Bibliografia Romîno-Ungară*, III, p. 17.

¹⁷ „Curierul de Iași“, anul IX, nr. 69 și 70 din 20 și 23 iunie 1876.

ce se vede din „numeroasele și peste analoghie aflătoarele fereștrăe, din toată valea cea mare a Bistriței cu ale ei lăturalnice văi, unde pădurile se mistuesc printr-un catahrisis (abuz) vrednic de tînguire“.

Pe lîngă această situație, Hodocin constată și alte rele obiceiuri: proprietarii și sătenii distrug pădurile pentru hrana vitelor, în lipsă de nutreț; sau, ceea ce-i mai grav, ei dau foc la păduri ca să-și lărgească imașurile! Astfel, în cîteva ceasuri, pierde rodul a sute de ani și în urmă rămîne cenușa purtată de vînt! Un asemenea jalnic tablou a văzut Hodocin la Negrișoara, în cuprinsul Dornelor. Autorul atrage atenția, arătînd că, urmîndu-se astfel, Valea Bistriței va ajunge în scurtă vreme numai stînci și pietriș gol, fără nici un preț pentru țară, nici pentru agricultură și creșterea vitelor, și aceasta va fi și în dauna dezvoltării industriilor metalurgice pentru care se întrevăd mari posibilități. În continuare, Hodocin se ocupă de speciile de arbori din Valea Bistriței și mai ales de specia superioară din jurul Ceahlăului, numită *Crin* (sau *Larix europeae*), pe care îl aseamănă cu cedrul din Liban. O descriere amănunțită a acestui arbore — condițiile lui de creștere și înmulțire, multiplele întrebunțări ale lemnului, florilor, scoarței, rășinii, — ni-l arată pe Hodocin, nu numai ca un bun „montanist“, dar și botanist și chimist.

*
* *
*

Preocupări pentru exploatarea minieră — în afara ocnelor de sare a căror valorificare este veche — s-au ivit mai insistent la noi, după ce a intrat în funcțiune Regulamentul Organic. S-au prevăzut, în această legiuire, articole speciale cu privire la bogățiile miniere, descoperirea și condițiile exploatării lor (art. 165 din Regulamentul Moldovei și art. 178—179 din cel al Munteniei). Nu intrăm în amănunte. Vom aminti numai că în Moldova cercetările mineralogice propriu-zise au început încă din anul 1832. Știm acest lucru din cîteva acte¹⁸ privitoare la activitatea geologului rus Lizel, care a fost însărcinat de Mircovici să se informeze asupra istoricului bogățiilor Moldovei, și să studieze, la fața locului, organizarea sistemului de exploatare, după care urma să înainteze un raport.

Deși nu este cunoscut studiul lui Lizel, ne sînt cunoscute în schimb rezultatele cercetărilor făcute, șapte ani mai tîrziu¹⁹, de Carol Mihalic de Hodocin, directorul Școlii de Arte și Meserii din Iași, care au fost publicate în rezumat, în text paralel român și francez, la 1841, sub titlul *Relațiile despre cercetările geognostice în Moldova*. Partea a doua a acestei lucrări, intitulată *Despre mijloacele prin care pot spori și înflori minele într-o țară înzestrată cu munți de metale, spre folosul țării*, are un caracter practic, propunînd alcătuirea unei legi a minelor după modelul

¹⁸ Arh. St. Iași, tr. 1764, op. 2013, dosar 394.

¹⁹ În textul român se arată că cercetările s-au făcut în 1836, ceea ce trebuie să fie o greșeală de tipar, în loc de 1839; iar în textul francez, data nu figurează în nici un fel.

cele din Austria, pe care o rezumă în câteva puncte principale. Drept încheiere, Hodocin cere pregătirea specialiștilor minieri la Academia din Șemniț²⁰.

Studiul a fost retipărit²¹ sub titlul *Despre lucrarea minelor de metal*, împreună cu *Observații asupra pădurilor din Valea Bistriței*, la „Institutul Albinei“, în 1842. Ambele broșuri sînt iscălite de Carol Mihalic „nobil de Hodocin“, profesor al Academiei.

El arată că, din însărcinarea Epitropiei învățăturilor publice, a cercetat în vara anului 1839 munții din nord-vestul Moldovei, făcînd însemnate descoperiri „montanistice“, ceea ce l-a îndemnat să scrie această broșură.

Cu exemple din țările străine, și în special din Ungaria, Hodocin demonstrează că dezvoltarea economiei miniere sporește avuția publică și chiar populația țării.

Alături de lucrările miniere propriu-zise, se dezvoltă atîtea meșteșuguri auxiliare, manufacturi și fabrici de tot felul, care toate duc la păstrarea în țară a capitalului public. Dacă nu se ajunge la un echilibru între import și export, „țările străine – scrie el – sug din Moldova pe fiecare an mari sume de bani“.

Mai departe, autorul arată ce zăcăminte de fier, aramă, plumb, argint ș.a. a găsit pe Valea Bistriței, lângă Broșteni, și că a descoperit acolo chiar urme vechi de exploatare.

Cu toate acestea, spune Hodocin, „adevărul este că azi (la 1839), nici cea mai mică unealtă de plug, nici o potcoavă, nici un cui măcar nu se face în țară, fără să se aducă fier de peste hotare“, cînd „întregi păduri putrezesc neîntrebuîțate, sau parte se ard cu risipă, cînd, cu un cuvînt, Moldova ar fi în stare a produce nu numai fierul cît trebuie în țară, dar încă și pentru exportare în țările ce au lipsă de acest metal“.

Din lipsa metalelor, „țăranul, fiind aice sărac, nu este în stare a-și cumpăra scumpul fier trebuitor pentru pregătirea unui plug bun, și lucrează cu ale sale nedeplinite unelte de arat; cu carul său cel neferecat obosește puterea boilor și isprăvește abia pe jumătate (lucrul) pe care un țăran din Germania sau din Franța le-ar isprăvi tot, în acel timp, cu unelte mai perfecționate“.

În încheiere, Hodocin arată că exploatarea minieră înflorind, și cu ea toate ramurile ei industriale, ar aduce după sine și înflorirea agriculturii, atît de înapoiată în timpul său!

* * *

Studiul economiei miniere l-a preocupat mereu pe Carol Mihalic de Hodocin. Astfel, aflăm că înainte de 1845, „fostul director al Școlii de Meșteșuguri din Iași a cercetat cu deamănuntul minele părăsite din

²⁰ Studiul a fost publicat în „Spiculatorul Moldo-Romîn“, pe iulie, august, septembrie 1841, pp. 17–35.

²¹ A. Veress, *op. cit.*, p. 17.

apropierea acestui târg (Baia); atît d-lui cît și alți minerologi au aflat urmele vechilor băi și făgăduiesc rezultaturi foarte folositoare²².

În sfîrșit, cîțiva ani mai tîrziu, Hodocin a publicat o lucrare²³ intitulată *Descrierea sinoptică a mineralelor din munții Moldovei*, unde analizează 29 de metale pe care le-a descoperit în special pe Valea Bistriței, în cercetările sale. Lucrarea, cuprinzînd și alte informații în legătură cu industria fierului, este deosebit de interesantă pentru epoca respectivă și completează pe aceea mai veche de care s-a amintit, *Despre lucrarea minelor de metal*, care s-a bucurat la timpul ei de atenția cuvenită.

Sub rubrica „Revista Economică“, M. Eminescu²⁴ — deși nu seamănă, cum îi era obiceiul cît timp a condus acest ziar ieșean — scrie următoarele despre lucrarea lui Carol Mihalic de Hodocin privind minele (băile) de metal: „Lucrarea, din care mai jos publicăm o parte, este veche în privința timpului, scrisă fiind în anul 1839, în urma însărcinării ce i se dăduse d-lui Mihalic de Hodocin, de a face cercetări geognostice în munții Moldovei. Totuși nu știm ca pînă acum (la 1876) să se fi utilizat sfaturile pe care le dă autorul, sau să se fi folosit cineva de descoperirile sale. Din acest punct de vedere lucrarea are valoarea actualității, căci atît foloasele în perspectivă, pe care le-ar prezenta lucrarea minelor, cît și locurile în care autorul a descoperit straturi de metal nu sînt azi mai mult cunoscute decît la 1839! Afară de aceea, scrierea mai e de însemnat prin împrejurarea că e desigur una din cele dintîi scrieri romînești, cuprinzînd vederi de economie politică, într-o vreme în care nimeni nici visa la asemenea lucrări. Despre limbă nu mai vorbim. Ea este mai bună de cît limba tuturor jurnalelor politice de astăzi“.

*

* * *

Cu ocazia cercetărilor geologice făcute, Hodocin și-a oprit atenția și asupra zăcămintelor de sare pe care le-a găsit mai ales în munții din împrejurimile orașului Piatra, unde a revenit de multe ori în calitate de constructor al fabricii de hîrtie înființată de Gh. Asachi.

La 1842, el raportează Sfatului Administrativ al Moldovei, rezultatul cercetărilor, arătînd că a făcut sondaje „geognostice“ în munții despre miazăzi de Piatra, pe moșia Săvinești (mănăstirească), și la poalele muntelui Bourul, și mai spre sud în munții Boghiului și Bogoslov, lîngă malul Bistriței.

Hodocin găsește aici bogate izvoare sărate și la mică adîncime, chiar blocuri de sare albă, de calitate foarte bună. El bănuiește — după întinderea stratului de ipsos pe care l-a identificat — că masivul de sare

²² M. Kogălniceanu, *Ștefan cel Mare în Tîrgul Băei*; articol publicat în „Album istoric și literar“ pe 1845, pp. 55 și urm., precum și în același album pe 1846. Reprodus și de A. Oțetea, M. Kogălniceanu, *Opere*, I, p. 665.

²³ Apărută în „Foiletonul Zimbrului“, nr. 19 din 29 mai 1855, pp. 145–150.

²⁴ „Curierul de Iași“, IX, 71, p. 3 din 25 iunie 1876.

este foarte mare și anume, de la Ocnă, pe sub Calu-Iapa, Bogoslov, Gîrcina, Bălătești, Slatina lângă Neamț, și merge pînă la Ștefănești la Prut. Fără îndoială, ipoteza lui Hodocin a fost exagerată. Limita straturii de sare n-ar putea trece spre nord de localitatea Tg. Neamț, unde găsim în adevăr izvoare sărate.

Hodocin arată foloasele ce le-ar trage statul dacă s-ar deschide o ocnă lângă Piatra, de unde sarea s-ar putea transporta ușor pe plute, pînă la Galați și de acolo mai departe, pentru export. El se oferă să prezinte Sfatului Administrativ un plan de lucru bine studiat, pentru săpături sistematice, pentru ca autoritatea de stat să se asigure că cercetările sale sumare sînt demne de toată încrederea.

Raportul lui Hodocin s-a bucurat de atenția cuvenită, însă a rămas fără urmare din cauza opoziției lui A. Villara, oțcupcicul ocnelor de la Tg. Ocna. Acesta arată greutățile ce i s-ar crea dacă ar fi silit să detașeze o parte din lucrători și unelte pentru noua ocnă. Un îndelungat timp aceasta n-ar produce nimic, iar ocna veche și-ar stînjiți activitatea și s-ar declara o criză în producția țării. Proiectul a rămas inoperant²⁵.

Preocupările lui Hodocin în această direcție revin în 1849, cînd publică un foarte interesant articol²⁶ intitulat *Sarnițile sau ocnele Moldovei*, însoțit de o planșă reprezentînd *O ștenă la gropă Ocnelor* în care se văd soldații de pază. Articolul are următoarea notiță explicativă: „extract din un memoar oficial al vrednicului nostru montanistic, comisul Sc. Mihalic de Hodocin“. De data aceasta, cercetătorul studiază vechiul sistem de lucru în ocnă, alcătuiind un memoriu istoric ce cuprinde valoroase date documentare și de terminologie specifică meșteșugului respectiv.

Dar spiritul născocitor al tehnicianului Hodocin n-avea odihnă, ci era mereu în căutare de noi izvoare de venituri pentru prosperarea stării economice a țării și locuitorilor ei.

La 18 februarie 1843, Hodocin face un raport către Sfatul Administrativ, pentru îmbunătățirea vieții economice, propunînd crearea și altor ramuri de activitate națională.

În acest scop, el arată că în fiecare ținut trebuie să ia ființă cîte o „potaserie națională“. Potasa produsă aici va fi folosită în agricultură și în industria sticlei, așa cum se procedează în Germania, unde această industrie s-a întins mai ales în regiunile sărace, în care locuitorii erau obligați să depună cenușa.

Hodocin face următoarea socoteală: dacă cei 120 000 birnici din Moldova ar fi obligați a da anual numai cîte 36 oca cenușă fără plată,

²⁵ Arh. St. Iași, tr. 1316, op. 1488, dosar 377; precum și *Uricarul*, VIII, pp. 210—214.

²⁶ „Calendar pentru Romîni“, 1849, pp. 15—23.

ar rezulta un total de 4 320 000 oca cenușă, din care ar ieși 528 000 oca potasă, care socotită la 1 leu oca, ar valora 528 000 lei. Scăzând cheltuielile de fabricație, de cel mult 180 000 lei, ar rămâne Visteriei un venit net de 348 000 lei, care sumă ar putea servi — scrie Hodocin — la înființarea unei „bănci naționale“ pentru ajutorarea și îmbunătățirea economiei rurale. Este aici o idee precursoră a înființării Creditului Agricol de mai târziu, credite care însă n-au fost folosite în mod rațional.

Pentru fabricarea potasei, Hodocin arată că n-ar trebui decît 3 căldări mari, de fier vărsat, 24 căzi de lemn pentru leșie și un cuptor simplu de calcinat.

O dată potasa fabricată în cantități mari, s-ar putea porni la industria sticlei, de care țara are atîta nevoie²⁷.

* * *

În sfîrșit, trecem în revistă și alte proiecte și cercetări făcute de Carol Mihalic de Hodocin, în cursul rodnicei sale activități tehnico-economico-științifice.

În 1842, Hodocin obține un privilegiu — un fel de monopol — pentru înființarea unei fabrici de lumînări în Moldova. Avea deci și dreptul de a achiziționa seul de la abatoare, și de a fabrica feștila necesară. Probele prezentate de Hodocin erau superioare lumînărilor ieșite din fabrica postelnicului Teodor Ghica, prin aceea că se foloseau „mijloace chimice și tehnice“ de producție²⁸.

N-avem cunoștință despre întemeierea și funcționarea acestei fabrici, ca și despre crearea altei fabrici de lumînări²⁹, „fără miros“, pentru care obținuse privilegiul din 1849.

Hodocin a rămas totuși un specialist în această problemă a iluminatului, căci la 20 septembrie 1857, Sfatul orășenesc din capitala Iași cere instituirea unei comisii mixte spre a-și spune cuvîntul asupra proiectului prezentat de Iohan Levandovschi, pentru luminarea cu gaz (gazogen) a orașului Iași, în care comisie a fost propus și comisul Mihalic de Hodocin³⁰.

Din presa timpului³¹ aflăm că el prezentase în ședința publică a Academiei Mihăilene, la 28 martie 1843, „disertația“ sa despre „Proiectul pentru băi publice și o școală de înot“. Comunicarea a fost tipărită în același an, într-o broșură, avînd caracter de propagandă pentru educația fizică și sport³². Hodocin propune a se realiza acest proiect pe locul sterp din vale de „curtea veche“, unde se află un lac vechi, mîlit și părăsit,

²⁷ *Uricarul*, VIII, pp. 215—218.

²⁸ Arh. St. Iași, tr. 1764, dosar 4315, f. 114, 115.

²⁹ *Ibidem*, tr. 1316, dosar 1089.

³⁰ *Ibidem*, tr. 1772, dosar 38292, f. 1.

³¹ „Foaie pentru minte, inimă și literatură“ (Brașov), nr. 20 din 17 mai 1843.

³² Titlul complet este următorul: *Proiect pentru băi publice și o școală de înotat, de Mihalic de Hodocin, director șoalei de arte și Disertația despre folosul unui asemenea așezămînt, cetite în șeața publică a Academiei, din 28 mart. Iași, Institutul „Albinei“, 1843 (28 pagini în 8°).*

care s-ar curăți și i s-ar stabili legătura cu Bahluiul, printr-un canal ce s-ar săpa. Pentru a scoate mai mult în evidență valoarea acestei „scăldători reci“, Hodocin aduce în sprijin o sumă de citate din literatura clasică — din antichitate și pînă la acea dată — conținînd cugetări în legătură cu apa și cu rolul ei miraculos în păstrarea sănătății și a vieții în genere. Nici acest proiect n-a fost realizat atunci.

Tot din presă, aflăm că Hodocin făcuse cercetări pentru a vedea ce posibilități sînt spre a se deschide o mină de cărbuni la Comănești Bacău³³. Problema cărbunilor de pămînt i s-a părut, desigur, tot atît de vitală pentru economia țării ca și cea a pădurilor și metalelor. De aceea, nu peste mult timp, aflăm de o nouă încercare a sa de a crea o industrie minieră. În 1858 Iacob Cihac adresa caimacamului Vogoride o cerere, pentru un privilegiu de înființare a unei fabrici, băi de fier, la Tarcău, unde — spunea el — Mihalic de Hodocin a descoperit, pe moșiile mănăstirilor, roci fieroase de bună calitate și *cărbune de pămînt*³⁴.

În sfîrșit, la 1853, Hodocin depusese, la cererea guvernului, un proiect pentru construirea unei căi ferate pe care ar urma să se transporte sarea de la Tg. Ocna la Galați. Construcția ar fi costat un milion de lei și Hodocin însuși, cunoscînd slabele puteri ale statului, propune ca sarea și alte produse să se transporte pe Siret, cu dubase purtate de remorcare cu vapori, ca în țările apusene³⁵.

. . .

După cum s-a arătat, desigur, activitatea cea mai intensă a lui Hodocin s-a desfășurat însă în domeniul cercetărilor mineralogice și industriale, în scopul creării unei industrii naționale „ca element vital al statului, în dezvoltarea sa economică“.

Aceste idei noi ale timpului se citesc în preambulul a numeroase privilegii domnești, acordate pentru înființarea de fabrici, în scopul de a „preface producturile cele crude și de puțin valor, în manufacturi folositoare... ceea ce împuținează exportăția somelor însemnătoare din țară...“

În 1841, îl găsim pe Hodocin la Piatra-Neamț, întemeind acolo întia fabrică de hirtie din Moldova — aceea a lui Gheorghe Asachi, de la Petrodava (sau Cetățuia-Bolovoia), despre care s-a scris o scurtă monografie în anii trecuți³⁶.

Entuziasmul produs cu ocazia deschiderii fabricii — eveniment care a avut loc la 8 noiembrie, o dată cu onomastica voievodului Sturza și cu deschiderea Școlii publice din Piatra în noul ei local — s-a consemnat în „Albina Romînească“ din 16 noiembrie 1841. Corespondentul

³³ „Albina Romînească“ pe 1849.

³⁴ Arh. St. Iași, loc. cit.

³⁵ *Ibidem*, doc. P. 539/117.

³⁶ Vezi G. Ungureanu, *Fabrica de hirtie a lui Gh. Asachi, de la Petrodava* (Anuarul Liceului de băieți „Petru Rareș“ din Piatra-Neamț pe 1933–34). De asemenea Valerian Popoviți, *Inceputurile industriei de hirtie din Moldova*, în „Analele Științifice ale Universității Iași“, tomul I, fasc. 1–2 (1955).

din Piatra-Neamț relatează că „pe culmea zidirii mărețe“ flutura „bandiera națională“ și din munți răsunau buciumele păstorilor și sinețele plăieșilor. Un arc de triumf la intrarea în fabrică purta inscripțiile: „întia fabrică a Moldovei“ (pe o parte) și „fie o mie“ (pe cealaltă parte a arcului).

Asistența a vizitat fabrica cu „mașinile“, și celelalte clădiri „din care se alcătuieste această colonie născătoare“, primind explicații de la Mihalic de Hodocin. Apoi s-a pus în funcțiune fabrica și, în 40 de minute, maestrul șef a scos de sub teasc primul teanc de hîrtie, avînd filigrana „M 1841“, M fiind inițiala numelui domnului țării.

Din această fabrică — moara purtată de apă — „mînofăptură a țării“ cum o numește corespondentul, a ieșit o mare cantitate de hîrtie (fabricată din cîrpe), pe care o întîlnim în arhivele vechi, distingîndu-se prin filigrana cu capul de bou sau alte semne și uneori anul fabricării.

În altă publicație a vremii³⁷ s-a consemnat de asemenea importanța creării industriei de hîrtie, și articolul respectiv este însoțit de o stampă înfățișînd construcția impunătoare a fabricii de la Piatra.

Dar fabrica lui Asachi n-a putut rezista mult timp în fața concurenței producției străine, cu toate eforturile făcute de întemeietor, de a crea o industrie națională și de a forma muncitori specialiști din rîndurile populației băștinașă³⁸.

* * *

Problema alimentării orașului Iași cu apă potabilă era destul de acută acum o sută de ani.

Specialistul multilateral Hodocin a fost chemat la 1848, de Epitropia Apelor și Sfatul Administrativ, să-și spună cuvîntul și să dea o soluție și în această problemă. Astfel, el arată că debitul de apă s-ar mări, în cel mai scurt timp, cu cel puțin o treime, dacă s-ar planta o întindere de 8—10 fălci teren împrejurul izvoarelor captate la Aron Vodă și Șapte Oameni. Copacii preferați în acest scop ar fi acei care-și „trag umezeala de hrană mai mult din atmosferă decît din pămînt“, adică: nucul, fagul, mesteacănul, teiul, paltinul, alunul și alți arbori și arbuști³⁹. Dar proiectul hidrologului Hodocin n-a fost pus în aplicare, căci dealurile Aron Vodă și Șapte Oameni sînt și azi tot neplantate.

Totuși, dintr-o scriere despre orașul Iași⁴⁰, aflăm că lucrările de aducerea apei începuseră în 1843 și durară pînă la 1847, după planul și conducerea „inginerului montanist și hydraulic Mihailiuk de Hodocin“. din care plan rezultă că s-au instalat atunci în Iași țevi de fier⁴¹ pentru

³⁷ „Spicuitor Moldo-Romîn“, Iași, 1841, pp. 150—153.

³⁸ Arh. St. Iași, tr. 1785, op. II/2035, dosar nr. 6, f. 17—29.

³⁹ *Ibidem*, tr. 1764, op. 2013, dosar 114, f. 409.

⁴⁰ Vezi N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, p. 386.

⁴¹ La 1845, țevile comandate la uzina „Rusberg“ din Banat au fost instalate sub conducerea tehnicianului Hodocin (Cf. I. C. Filitti, *Domniile romîne sub Regulamentul Organic, 1834—1848*, București, 1915, p. 539).

14 cișmele publice și 33 private, în lungime de 4086 stinjeni — în care socoteală intră 1537 stinjeni conductă principală, de la Casa Apelor din Ciric pînă la Casa Apelor de la Golia. Cantitatea de apă vărsată în cișmelele din Iași atunci era de 75 și 1/2 măsuri, socotite a 1 oca 3 litre pe minută, sau 189 360 oca în 24 ceasuri.

Prin 1850, funcționarea canalizării de apă lăsa mult de dorit. Departamentul Lucrărilor Publice însărcinase tot pe Hodocin să facă un proiect de renovare, ce a și fost gata în ianuarie 1851. Prin aceste Hodocin propune curățirea izvoarelor existente atunci, și punerea în funcțiune a altora noi; de asemenea, repararea apeductului și înființarea de noi havuzuri. El face un amănunțit deviz, arătînd cantitățile de materiale necesare — între care și „marmură de Broșteni“ — și accesoriile ce urmează a fi aduse de la Viena⁴². Probabil, cea mai mare parte din devizul lui Hodocin s-a realizat.

Cișmeaua monumentală, din fața Mitropoliei, în stil gotic „toată din fier forjat și în parte aurit“, avînd o înălțime de 24 palme (circa 7 metri) și o greutate de 3328 oca, s-a făcut în timpul lui Gr. Ghica Vodă, după planul „inginerului hidraulic și montanist C. Mihalic de Hodocin“ și s-a turnat într-o fabrică din Moravia⁴³. Cum arată inscripția în limba romînă și latină, acest monument a fost „consfințit îndămînării publice“ de Grigore Ghica la 1851.

Dar, o bună lucrare tehnică nu se putea face fără un plan de situație și, astfel, Hodocin făcuse încă din 1843 „Planul drumului apelor Capitalei“, închinat domnitorului M. Sturza⁴⁴.

Acest plan, care este și unul din cele mai vechi ale orașului, se află azi în Muzeul de Istorie Naturală din Iași.

Despre un alt plan al orașului Iași, executat în 1857 de inginerul topograf Hodocin, ne amintește N. A. Bogdan, în monografia sa⁴⁵.

În iulie 1852, la cererea lui Vasile Pogor de a se lua măsuri de repararea conductei de apă din Iași, Ministerul Lucrărilor Publice însărcinează tot pe Hodocin să cerceteze starea instalației de aducerea apei și să facă îmbunătățirile necesare⁴⁶. Lucrul desigur, a fost efectuat.

În rîndul preocupărilor urbanistice, mai menționăm că Departamentul Lucrărilor Publice a constatat că pavajul făcut cu trei ani în urmă din prisme de pin s-a deteriorat cu totul din cauza traficului intens, și a însărcinat pe comisul Mihalic, inginer de mine, să înceapă pavarea străzilor Capitalei cu pietre cubice din gresie de Tarcău⁴⁷.

⁴² Arh. St. Iași, tr. 1764, op. 2013, dosar 114, f. 596...

⁴³ *Calendar pentru Romîni pe anul 1853*, Iași, „Institutul Albinei“ pp. 78—79 și planșa; N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 389.

⁴⁴ Vezi N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, p. 389.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 57.

⁴⁶ C. I. Andreescu, *Inițiative particulare de aducere a apei potabile la Iași* („Arhiva Romînească“, VI (1941), p. 317).

⁴⁷ „Albina Romînească“ nr. 90 din 13 noiembrie 1849.

Zăcămintele miniere descoperite, mai ales pe moșia Negrișoara-Broșteni a logofătului Costache Conachi, l-au determinat pe Hodocin să stăruie pe lângă proprietar, ca acesta să ceară de la domnul țării un privilegiu pentru a înființa o fabrică⁴⁸, cu cuptoare și mașini „pentru sleire de fier“, și dreptul de a aduce acolo 60 de familii de mineri străini, care să fie scutiți de bir și de havalele pe timp de 8 ani.

Cererea aceasta a fost aprobată și lucrările de construcție se efectuau încă din anul 1843, când se constată prezența lui Hodocin la Negrișoara. El avea de model fabrica⁴⁹ de la Iacobeni (Bucovina), care se întemeiasă în anul 1784.

Lucrul la construcția fabricii lui Conachi nu mergea însă mulțumitor. Nenumărate greutăți s-au ivit din partea proprietarului vecin, Alecu Balș și situația a durat pînă în 1849, anul în care a murit logofătul Conachi și cu el și încercarea lui de a înființa o fabrică.

Mai târziu, după 5–6 ani, Hodocin a încercat o dezvinovățire⁵⁰ față de acuzația ce i se adusese că „i-ar fi mîncat lui Conachi cam mulți bani cu construirea fabricii“. El arăta că încercarea neizbutită a logofătului C. Conachi „nu trebuie să descurajeze pe nici un bun patriot“, insistînd apoi asupra modului în care a cheltuit banii încredințați pentru înființarea „fabricii mici de fier“. Cu această ocazie Hodocin lasă frîu liber imaginației sale și ne descrie cum se făcea în vechime exploatarea manganului în dealul Fierului și în văile Holdei și Holdiței de lângă Broșteni.

Astfel el susține că s-au găsit gropi părăsite și zgură în apropiere de satul Cotîrgași și că s-ar fi descoperit acolo, în pămînt, un ciocan și un ilău în greutate de 50–70 oca, precum și un clește mare. Toate aceste unelte ar fi fost îngropate în vremea năvălirii tătarilor. Mai departe, Hodocin arată că la Holda și Holdița „se lucrau în vechime băi de aramă“. Nu numai straturile de calco-pirită ce se văd azi, stau mărturie, dar — scrie el — aceasta se dovedește și din năruitele gropi din coasta sudică a muntelui Aluniș, unde din vechime se spăla aur.

Desigur, imaginația l-a dus cam departe pe Hodocin. Totuși, el ne dă cele mai autentice informații despre încercarea de exploatare minieră contemporană lui și la care a fost părtaș. El încheie pledoaria astfel: „Un monument nepieritor ar întemeia patriotul acela care ar

⁴⁸ Vezi G. T. Kirileanu, *Fabrica de fier a logofătului C. Conachi* (1844), în „Revista Istorică Romînă“, vol. XVII (1947), fasc. I–II, pp. 115–119. C. Turcu, *Vechi încercări de exploatare minieră în Moldova*, în „Studii și cercetări științifice-istorie“, anul VIII (1957), fasc. 2, Filiala din Iași a Academiei R.P.R.

⁴⁹ Despre această întreprindere ne dă cîteva informații tot Hodocin în lucrarea amintită, intitulată *Descrierea sinoptică a mineralelor din munții Moldovei*. El arată că în anul 1853, fabrica a produs 26223 cîntare sau 1 109 812 oca de fier, cu 2 321 cîntare sau 102 124 oca de aramă, totul în valoare de 454 958 florini sau 3 412 185 lei. Din aceștia au rămas proprietarilor 156 958 florini, adică 1 177 165 lei cîștig curat, iar amployaților 298 000 florini, adică 2 225 009 lei cîștig. La această întreprindere își cîștigau existența 4500 de suflete — bărbați, femei și copii.

⁵⁰ Vezi *Descrierea sinoptică a mineralelor din munții Moldovei*.

funda o fabrică de fier... căci Moldova este înavuțită și cu produse minerale subterane, și în viitor va avea băi proprii de fier, aramă, plumb, argint și foarte sigur că și aur, care vor înainta industria și agricultura țării... și care acum — scria el cu 100 ani în urmă — nu se poate să progreseze cită vreme fiecare cuiu, plug, unelte agronomice mai bune, toate se aduc din Germania, Anglia și din alte țări străine, cu mari cheltuieli și greutateți...”

Hodocin văzuse clar situația și dădea de pe atunci alarma împotriva aservirii economice a țării.

Dar activitatea multispecialistului Hodocin nu s-a terminat la Broșteni — Negrișoara.

În „sama” școlilor publice pe 1840, aflăm despre existența „Institutului pentru economia rurală” și aici pe Carol Mihalic de Hodocin, ca profesor practic și director al Școlii Mecanice, plătit cu 10 000 lei pe an⁵¹.

În 1841 se înființaseră și patru „Comisii îndemnătoare economiei rurale”, iar în comisia din Iași, care era centrală, unul dintre cei cinci membri era Hodocin. Într-una din ședințele acestei comisii, la propunerea lui, s-a votat⁵² „uscarea văei Bahluiului și colonizarea ei cu würtemburghezi”.

La 1843, Leon Filipescu traduce din limba germană *Manualul popular de economie rurală* și Comitetul Academic delegă pe Hodocin să verifice traducerea în vederea publicării ei în volum⁵³.

Și albinăritul, una din vechile, frumoasele și productivele ocupații sătești, i-a atras atenția lui Hodocin încă de mult și el n-a întârziat să se ocupe și de această ramură, publicind un documentat articol intitulat *Albinele*⁵⁴. După ce face un scurt istoric asupra albinăritului în trecut, când mierea și ceara rominească se bucurau de o mare faimă în țările Europei, Hodocin explică decăderea acestei ocupații, arătând că, o dată cu pădurile, dispar și prisăcile. El se ocupă în trecut de viața albinelor, de instinctele lor uimitoare, apoi de stupi, și termină pledind pentru inovații în cultura albinelor, adică pentru introducerea pe o scară largă a stupilor sistematici.

În 1853 îl găsim ca redactor responsabil, alături de Leon Filipescu, al publicației „Săteanul”, foaie periodică pentru locuitori (adaos la *Buletinul Oficial al Moldovei*), care a apărut o dată pe lună⁵⁵, între ianuarie—iulie 1853.

⁵¹ Arh. St. Iași, tr. 1764, p. 2013, dosar 238, f. 690.

⁵² Vezi I. C. Filitti, *Domniile romine sub Regulamentul Organic, 1834—1848*, București, 1915, p. 587. Vezi și *Manualul Administrativ al Moldovei*, I, pp. 442—444.

⁵³ V. A. Urechia, *Istoria Școalelor*, II, p. 271 și *Arh. St. Buc.*, fond Minist. Cult., dosar 318/1837.

⁵⁴ C. M. de Hodocin, *Albinele*, în „Calendar pentru Romini” pe anul 1848, Iași, Inst. Albinei, pp. 28—33.

⁵⁵ Vezi N. Hodoș-Sadi Ionescu, *Publicațiile periodice rominești*, București, 1913, vol. I, p. 650.

E ușor de înțeles că, în această foaie, Hodocin își expunea planul și sfaturile sale pentru prosperarea economiei agricole sătești.

În 1857, el a cerut Departamentului Lucrărilor Publice aprobarea de a înființa o fabrică de praf de pușcă „după neapărata trebuință ce urmează de asemenea material pentru miliție și pentru facerea drumurilor“.

Departamentul acordă un privilegiu pe 15 ani, în acest scop, inginerului montanist, comisul Mihalic de Hodocin, cu următoarele condiții:

— proprietarul fabricii să fie dator a da pentru Miliție și pentru lucrările publice, deschiderea drumurilor în părțile muntoase și sfărîmarea stîncilor din cale și din apele de plutărit, 2000 oca de praf pe an, de bună calitate, cu 11 lei oca;

— i se admite locul de două fălci întindere, pe moșia mănăstirii Pîngarați, lângă apa Tarcăului, la locul numit Gheuca, pentru care va plăti embatic;

— i se avansează 9000 lei din leafa sa de inginer al statului și i se dă concediu în două rînduri cîte 4 săptămîni, pentru punerea la cale a fabricii;

— la particulari va vinde praful cu prețul pe care-l va putea lua.

În ianuarie 1860 Hodocin mai cere o bucată de loc pentru construirea încăperilor trebuitoare personalului și a rafinăriei pentru silitră, mai departe de fabrică, spre a o feri de explozii. Totodată el cere ca trecerea locuitorilor să se facă pe drumul vechi, mult mai priincios decît drumul nou, care era prea apropiat de fabrică. În același an, Ministerul Lucrărilor Publice aprobă să i se dea lui Hodocin pensia pe trei ani cu anticipație, spre a începe sfărîmarea stîncilor periculoase de pe Bistrița, pentru înlesnirea plutăritului, în scopul dezvoltării industriei forestiere⁵⁶.

În 1861, Hodocin își vinde partea sa de asociat la fabrica din Tarcău, lui Moriș B. Cați. E ultima acțiune pe care o mai aflăm despre el.

* * *

Am schițat sumar, și pe cît posibil, sistematic și cronologic, activitatea inginerului montanist Carol Mihalic de Hodocin.

Materialul pe care-l avem azi la îndemîină nu ne poate oferi mai mult.

Ceea ce s-ar impune însă, pentru o cunoaștere temeinică a activității acestui om, ar fi strîngerea într-un volum a tuturor publicațiilor sale (broșuri, articole din reviste, calendare și gazete), precum și a tuturor memoriilor prezentate autorităților de stat, privind diversele probleme de care am văzut că s-a ocupat în cursul vieții sale.

S-ar aduce, astfel, o contribuție însemnată la înțelegerea stadiului de dezvoltare al științei economice de la jumătatea secolului trecut.

⁵⁶ Arh. St. Iași, tr. 1774, op. 2022, dosar 231, și fondul arhivistic al Mitropoliei Iași, dosar 42.

PROIECTE DE ÎNFIINȚARE A UNEI SOCIETĂȚI ACADEMICE ÎN VREMEA LUI ALEXANDRU IOAN CUZA

de DAN BERINDEI

În prima jumătate a veacului trecut, a existat preocuparea de-a se întemeia o societate literară sau academică, care să cuprindă în activitatea ei toate provinciile locuite de români. Preocuparea aceasta reprezenta reflectarea pe plan cultural a puternicelor tendințe naționale, care se dezvoltă în condițiile trecerii de la orînduirea feudală la cea capitalistă, cînd era caracteristică — arată Lenin — trezirea vieții naționale și a mișcărilor naționale, lupta împotriva oricărei asupririi naționale, crearea de state pe baze naționale „ca premise ale dezvoltării capitaliste”¹. Cultura națională sprijinea realizarea țărilor fundamentale ale burgheziei, care — încă în ascensiune — lupta pentru instaurarea a noi relații de producție prielnice dezvoltării și înfloririi ei economice. Cultura națională milita pentru înlăturarea relațiilor feudale, pentru asigurarea pieței interne, pentru unitatea și independența națională. Cadrele înguste ale vieții culturale de pînă atunci nu mai puteau face față noilor cerințe ale societății, iar necesitatea de a antrena masele populare în luptă alături de ea impune burgheziei să militeze pentru lărgirea cadrului de desfășurare a activității culturale. Purtătorii de cuvînt — legați încă de progres — ai noilor relații capitaliste, luptă acum pentru organizarea învățămîntului pe noi baze, mai cuprinzătoare, pentru o literatură și un teatru național, pentru o limbă unitară. Preocupările culturale devin caracteristice unor pături mai largi, mai ales la orașe. Această cultură națională avea totuși o extensiune limitată înăuntrul maselor, mai ales la sate, noua clasă ce se ridica fiind tot o clasă exploatoare, cu un program revendicativ adecvat limitelor ei. limite accentuate cu timpul, pe măsura dezvoltării acestei clase, pînă a o aduce pe pozițiile cele mai reacționare.

Dar, spre mijlocul secolului al XIX-lea, cînd se dădea încă lupta pentru crearea și mai apoi organizarea statului național unitar, această luptă se desfășura în strînsă legătură cu dezvoltarea unei culturi naționale înaintate. Unul din principalele țeluri ale acestei culturi a fost, în afara dezvoltării învățămîntului, literaturii și artei, înființarea unei societăți academice cu menirea de a fixa regulile limbii unitare a națiunii, precum și de a îmbogăți lexicul ei. În complexul vieții culturale,

¹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 21, Editura Politică, București, 1959, p. 145.

societatea urma să aibă un rol central. Societatea trebuia să fie coordonatoare a activității culturale multilaterale și totodată să dea poporului român o ortografie, o gramatică și un dicționar, sprijinind unitatea pe plan politic.

Oamenii de cultură din acea vreme înțelegeau însemnătatea problemelor legate de limbă. „Nici un lucru nu interesează o nație în de obște — scria G. Asachi în 1837 — ca limba, avînd asupra ei drept de proprietate pînă și aceia, care nu au alta nimică”². Peste un număr de ani — în 1840 — Kogălniceanu cerea în „Dacia literară”: „o limbă și o literatură comună pentru toți”; iar după revoluția din 1848, chiar și reacționarul Costache Brăiloi formează un „comitet gramatical” însărcinat să compună „o gramatică rezonată a limbii rominești cu toate regulele, pentru toate părțile cuvintului, spre a sluji de temei la învățăturile colegiale”³.

În 1850, tinărul Dimitrie Sturza instituie un premiu de 50 galbeni pentru o lucrare „în obiectul limbei”, făcîndu-l public prin „foaia de la Brașov”⁴. Ar mai fi de menționat că tot cu acest prilej se instituie și o comisie de apreciere a eventualelor lucrări, care trebuia să activeze la Blaj. Aceasta urma să fie compusă din reprezentanți ai cărturarilor din toate părțile locuite de romini (Cipariu, Aron, Bariț, Alex. Hurmuzachi, Laurian, Ioan Maiorescu, Aron Pumnul, A. Șandor, G. Seulescu și dr. P. Stamate)⁵.

De necesitățile progresului limbii și a culturii, în general, se leagă strins, în această perioadă, înființarea societăților științifice și culturale. Începutul trebuia să-l facă, încă înainte de încheierea veacului al XVIII-lea, așa-numita „Societate filosoficească a neamului românesc în Mare Principatu Ardealului”. De la această societate de cărturari romini nu ni s-a păstrat decît înștiințarea din 1795, care începe cu următoarele cuvinte: „După cum cetim că vestesc Istoriile cele vechi, mai virtos toate neamurile au avut sîrguință, ca să-și împodobească stilul limbii sale cu usebita și întocmita cuvîntare, cît putem zice: că prin poliirea stilului, și deprinderea în învățături, s-au înălțat firea a multor neamuri pînă la cea înaltă stare a nemuririi”⁶. Se pare că și cărturarul muntean Ienăchiță Văcărescu trebuia să fie unul din mădularele acestei societăți rominești⁷. Lucrul ar fi plin de semnificație, arătînd că aceasta urma să depășească, prin caracterul ei larg, hotarele Transilvaniei, cuprinzînd și celelalte provincii locuite de romini.

A trebuit să treacă încă un sfert de veac ca să se întemeieze tot la

² V. A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800—1864*, București 1892, vol. I, p. 251.

³ *Ibidem*, vol. II, pp. 357—358.

⁴ Vezi Axente Banciu, *Primele cărămizi la temelia Academiei Romîne*, Brașov, 1936, p. 7.

⁵ *Ibidem*, pp. 6—10.

⁶ *Texte privind dezvoltarea gîndirii social-politice în România*, București, 1954, vol. I, p. 94.

⁷ Axente Banciu, *op cit.*, pp. 3—4.

Brașov, de data aceasta într-un mod mai concret, o nouă asociație, denumită „Societatea literară“, ai cărei membri au fost o serie de boieri fugiți aci în timpul războaielor din 1821 în cetatea de adăpost pentru clasa dominantă munteană⁸. Din activitatea acestei societăți ne-a rămas *Grammatica* lui Heliade Rădulescu, publicată ceva mai târziu și tot de la această societate trebuie să se fi păstrat și numele ce va fi dat peste două decenii alteia, de data aceasta cu un pronunțat caracter conspirativ, dublând pe cel cultural.

În deceniul următor înființării Societății literare de la Brașov, ia naștere în capitala Moldovei o nouă societate. Este vorba de „Societatea medicinei și istoriei naturale“, amintită în „Albina Românească“ din 28 ianuarie 1834, a cărei înființare se datora doctorilor Zotta și Cihac⁹ și care trebuia să poarte inițial numele semnificativ de „Societate Literară a Medicilor și Naturaliștilor“¹⁰. Este deosebit de interesant că această societate — ale cărei statute sînt întărite la 6 mai, în același an, acordîndu-i-se și o subvenție¹¹ — nu se limita la niște scopuri mărunte. Potrivit amintitelor statute, „scoposul“ societății medico-naturale nu trebuia să se mărginească la „știința vindecării“, ci el trebuia „să îmbrățișeze însăși toate științele naturale“ (art. 1)¹². La art. 5 se revenea asupra „scoposului“, spunîndu-se că acesta era „a păși, pe cît va fi cu putință, deopotrivă cu literatura“, sporindu-se „ramul medicinal“ în Moldova¹³. Ar mai fi de adăugat în privința acestei societăți că a avut ca membri străini pe Humboldt și pe vestitul Demidov, nobil rus, călător prin aceste părți. Societatea, cu o viață foarte lungă, a avut o secție medicală, una de științe naturale și una de agronomie. Prin 1852 a scos timp de vreo doi ani și o foaie periodică, tipărită prin îngrijirea dr. Constantin Vîrnăv¹⁴. Legat de această societate se va dezvolta, la Iași, Cabinetul de istorie naturală — după aceea muzeu — de amintirea căruia se leagă și alegerea din Moldova a lui Al. I. Cuza. Este de menționat că la București se înființează tot în acești ani — prin 1836 — Muzeul de istorie naturală, în prima sa formă de organizare¹⁵.

În Țara Românească nu se va întemeia o societate cu un caracter apropiat de științele exacte, pozitive, ci se va dezvolta o nouă societate

⁸ Vezi I. Eliade Rădulescu, *Opere complete*, București, Editura Minerva, 1916, vol. I, p. 135 și urm.

⁹ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 275. Pentru această societate vezi: Jean Livescu, *Rolul societăților științifice din Moldova în dezvoltarea științei din țara noastră*, în „Studii și cercetări științifice“, Iași, I (1950), fasc. I, pp. 426–450; I. Lăzărescu, *Societatea de medici și naturaliști din Iași, între anii 1830–1850*, în „Studii și cercetări științifice“, Iași, V (1954), nr. 1–2, pp. 483–508 (tot acolo — p. 491 nota 13 — bibliografia anterioară).

¹⁰ I. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 489. Prima formă de organizare a acestei societăți este un cerc de lectură (1830) (*Ibidem*, p. 484).

¹¹ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 276.

¹² *Ibidem*, vol. IV, p. 382.

¹³ *Ibidem*; vezi și pp. 383–386.

¹⁴ Vezi Anast. Fetu, *Încercările pentru dezvoltarea științelor naturale în România*, București, 1874, pp. 83–84.

¹⁵ Vezi Gr. Antipa, *Organizarea muzeelor în România*, București 1923, pp. 9–10.

pe bazele societății literare, întemeiată cu mai bine de un deceniu mai înainte la Brașov. Astfel, din 1833 ia ființă societatea „Filarmonica”. După art. 5 al statutelor, scopul acesteia era „cultura limbii romînesci și înaintarea literaturii, întinderea muzicii vocale și instrumentale în principat și spre aceasta formarea unui teatru național”¹⁶. În 1835 această societate va scoate un periodic, așa-numita „Gazeta Teatrului Național”¹⁷. De activitatea societății „Filarmonica”, ale cărei meniri au fost mai largi decît mărturisește rezervat un articol al statutelor ei, se leagă puternic figura patriotului muntean Ioan Cîmpineanu.

În ultimul deceniu al primei jumătăți din veacul al XIX-lea, ia ființă tot la București o nouă societate literară, de data aceasta strîns legată, cum s-a amintit, de politică, și în care alături de numele cîtorva boieri, binevoitori culturii, apar vajnici luptători pentru progres, sau personalități culturale ale vremii. În această „Societate literară”, înființată în ianuarie 1844 și transformată apoi în „Asociația literară”, intră frații Bălcești, Bolliac, Goleștii, Christian Tell, Gr. Alexandrescu, Eugen Predescu, Heliade, Laurian, Ioan Voinescu ș.a. Societatea decide să editeze o mică „bibliotecă” romînească în mai multe volume; iar în 1847, publică „Prietenul Tinerimii”¹⁸. Legați de Societatea literară sînt și moldovenii Costache Negruzzi, V. Alecsandri și M. Kogălniceanu. De altfel, tot în această vreme, se intensifică legăturile dintre fruntașii romîni din Țara Romînească și Moldova. Ion Ghica ocupă o catedră la Academia Mihăileană, scrierile sale și ale lui Bălcescu își găsesc adăpost în „Foaia științifică și literară” — „Propășirea” — din Iași, Bălcescu vizitează Moldova¹⁹. Anul revoluționar 1848 și lupta comună din emigrație vor contribui, mai apoi, la intensificarea legăturilor dintre oame-nii de cultură din Principate.

În primul deceniu al celei de-a doua jumătăți a veacului al XIX-lea, în preajma înfăptuirii unității Moldovei și Țării Romînești, mai iau ființă cîteva societăți științifico-culturale în cuprinsul celor două țări. Astfel, în 1854, ia naștere la Iași, fiind aprobată în anul următor, „Societatea pentru încurajarea junilor romîni la învățătură în străinătate”. Ea este întemeiată de N. Ionescu, N. Chinezu, D. Ralet, Sc. Vîrnav și I. Lecca. Această societate va trimite mai mulți tineri la studii în străinătate; între aceștia pot fi numărați istoricul V. A. Urechia și filosoful V. Conta²⁰. În sfîrșit, în 1857 se înființează la București o „Societate medicală științifică din România”, care peste un an va fi urmată de „Societatea medicală științifică din București”, cu statute similare. Aceasta însă nu va avea o activitate vie, pînă prin anii 1863—1864 și chiar pînă în 1867, cînd va fi reorganizată sub noua formă a „Societății medico-

¹⁶ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. IV, p. 434. Vezi și pp. 429—445.

¹⁷ *Ibidem*, vol. I, p. 305.

¹⁸ *Ibidem*, vol. II, p. 268.

¹⁹ Vezi Vasile Maciu, *Activitatea istoriografică a lui Nicolae Bălcescu* în „Studii și articole de istorie”, București, Societatea de științe istorice și filologice, 1956, p. 107.

²⁰ Anast. Fetu, *op. cit.*, p. 86.

chirurgicale“. Este de menționat că scopul societăților din 1857—1858 era dezvoltarea științei medicale, culegerea cazurilor interesante și menținerea legăturii dintre medici²¹. Mai trebuie amintit și faptul că la crearea lor au avut primul rol Nic. Crețulescu și Carol Davila, adevărați animatori ai vieții culturale și științifice din epoca cercetată²².

În afara acestor societăți științifice și culturale de un caracter mai restrâns, sau în orice caz nu într-un mod atât de direct legate de problema limbii, apare și preocuparea de a se înființa o societate menită în primul rând să sprijine dezvoltarea limbii și apoi de a fi un organ de coordonare a culturii naționale în dezvoltare. Încă de la începutul veacului al XIX-lea, Constantin Diaconovici adresează un apel pentru înființarea unei „Societăți pentru cultivarea limbii române“²³. „Societatea literară“ mai sus amintită se găsește în bună măsură și ea pe o linie apropiată de aceste țeluri. De altfel, în *Gramatica* sa publicată la Sibiu, în 1828, cu cheltuiala lui Scarlat Rosetti și dedicată lui Iordache Golescu și Societății literare, Eliade preconizează viitoarea Academie, scriind: „ca să se desăvârșească limba și mai bine și să se hotărască odată cum să rămâie termenii cei noi, aceasta nu se va mai putea pînă cînd nu se va întocmi o academie de cîțiva bărbați, a căror treabă să fie numai literatura romînească, care cu vreme vor pune regulă și vor desăvîrși limba prin facerea unui dicționar“²⁴. Peste patru ani, Iordache Golescu vedea posibilă realizarea unei gramatici unice pe o cale similară. „Acesta — scrie el — socotesc că cu mare înlesnire s-ar săvîrși cînd din fieșcare țară unde se grăiesce această limbă s-ar aduna la un loc cîte unul sau doi din cei mai învățați profesori ai școalelor de știința canoanelor gramaticești și cu toții, într-o glăsuire, ar canonisi și gramatica și slovele obștești, silindu-se ca și cuvintele să le aducă, cît va fi prin putință, la o regulă, a lipsi neregularitatea lor și slovele să le asemeneze cu cele latinești, ci sunt slove obștești“²⁵.

Cîțiva ani mai tîrziu, Eforia Școalelor din Țara Romînească are o inițiativă interesantă, deși fără urmări concrete, dar care arată pentru prima dată această preocupare la un for diriguitor. Ea publică un jurnal — semnat de Alex. Filipescu, I. Bălăceanu, Nicolae Picolo și Petre Poenaru — prin care sînt dezvăluite statutele unei Societăți literare, pentru care numește un comitet prealabil, alcătuit din P. Poenaru, E. Marcovici, G. Ioanid, I. Pop și F. Aaron. Inițiativa este motivată cu următoarele cuvinte: „cu întinderea scrierii și publicării a feluri de cărți romînești, vîzîndu-se trebuință de a se așeza oarecari reguli, prin care să se poată păzi o uniformitate în construcția zicerilor ce se introduc în limba romînească, Eforia Școalelor a chibzuit a întocmi un comitet literal, care să se ocupe a cerceta cu de-amănuntul duhul limbii și lip-

²¹ Anast. Fetu, *op. cit.*, pp. 86—87.

²² V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. III, p. 215.

²³ Anibal Teodorescu, *Gînduri și planuri pentru înființarea Academiei Romîne*, București, 1947, p. 8.

²⁴ *Ibidem*, pp. 8—9.

²⁵ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 218.

sele ce are și a îndeplini aceste lipse prin introduceri sau construcții de ziceri și de fraze, rezemate pe reguli gramaticești și potrivite, cât se va putea mai mult, cu însușirea limbei românești. Acest comitet se va îndeletnici și la alcătuirea unui dicționar românesc și franțozesc²⁶. Inițiativa Eforiei Școalelor din București — deși fără urmări practice — are răsunet și peste munți. Bariț publică jurnalul Eforiei, în foaia sa literară²⁷. Acest fapt arată că o astfel de inițiativă era așteptată de către toți românii culți ai epocii.

Sint și alte inițiative legate de organizarea unei viitoare societăți literaro-academice. În Moldova, mai mulți tineri (între care și istoricul Th. Codrescu) se angajează la 1 decembrie 1839 ca „întruniți în societate literară” să traducă două lucrări²⁸; iar în 1842, G. Seulescu îndeamnă pe elevii Academiei Mihăilene „să pregătească felurite compuneri, pentru a fi declamate în șanța Academiei”, urmînd ulterior a fi și publicate²⁹. Întrunirea „în societate literară”, ca și citirea de lucrări „în șanța Academiei” sint elemente care prevestesc forme de lucru ale viitoarei societăți academice.

În primul deceniu al celei de-a doua jumătăți a secolului trecut, se remarcă unele inițiative din nou prevestitoare ale societății ce se cerea înființată. Deși modestă, propunerea din 1857 a lui C-tin G. Florescu, care cere ca dicționarul limbii romine să fie lucrat de „o comisiune de învățați”, merită să fie subliniată. Inițiativa lui Florescu este interesantă prin aceea că el propune ca membrii comisiunii să meargă prin sate, pentru a culege „ziceri” de la popor. Tot Florescu cerea ca o dată cu dicționarul, comisiunea de învățați să redacteze și o gramatică rominească³⁰.

În prima jumătate a veacului trecut, a existat preocuparea de a se înființa o societate literară cu rosturi largi, care să reprezinte toate provinciile locuite de romini, numărînd în rîndurile ei membri aleși sau numiți din toate aceste provincii. Pe de altă parte, tot acum se remarcă și tendința, care se va face din ce în ce mai simțită, legată tocmai de creșterea noilor forțe sociale, de a cuprinde într-o societate de acest fel personalitățile culturale ale epocii, care în mare măsură proveneau din rîndurile noi ale clasei burgheze în ascensiune. În sfîrșit, o altă caracteristică a încercărilor de a forma o societate literară cu caracter larg este aceea că în toate aceste încercări scopul societății nu se ridică mai presus de limbă și de literatură. Nu se punea încă necesitatea de a se da un caracter complex acestui înalt for de cultură mult așteptat. Se dădea doar această direcție spre limbă. Apărea mai vie ca oricînd necesitatea dicționarului, a gramaticii, a ortografiei. Dar, în același timp, problemele de știință erau lăsate mai la o parte; sau, mai bine zis, încă nu se socotea că ele trebuiau să intre în preocupările acestui for.

²⁶ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 338.

²⁷ *Foe literară*, nr. 4 din 22 ianuarie 1838, p. 27—30.

²⁸ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, p. 81.

²⁹ *Ibidem*, vol. II, p. 228.

³⁰ *Ibidem*, vol. III, p. 220.

Societățile care se formează în decursul acestei jumătăți de veac nu reușesc să unifice toate provinciile românești din punct de vedere cultural. În ele, sau în legătură cu ele, se manifestă însă evidente tendințe de contact, de strînse legături; uneori se vor întilni și membrii dintr-o provincie în societățile provinciilor învecinate, deși încă unificarea organică nu va fi realizată. Pe de altă parte, toate aceste societăți, cu excepția „Societății Medico-Naturale“ de la Iași, nu vor avea o lungă viațuire. Vor fi tot atâtea încercări efemere, arătînd că încă lucrurile nu erau coapte pentru întemeierea unei societăți pe baze trainice, în stare de a rezista și de a birui timpul. Lucrul este desigur în bună măsură explicat de însăși existența regimului feudal, care, deși în accentuată descompunere, continua să ființeze și care nu putea să fie compatibil cu o dezvoltare a culturii naționale. Abia după 1859, se va putea trece la forme de organizare mai complexe și mai desăvîrșite în ceea ce privește societățile de cultură.

Unirea și formarea statului național creează noi posibilități de dezvoltare vieții culturale. Se beneficia acum de tezaurul cultural acumulat în deceniile precedente formării statului unit. Organizarea unei noi vieți, care se remarcă în toate domeniile, nu putea rămîne fără urmări pentru cultură. De altfel, trebuie menționat că personalitățile culturale, cu rare excepții, erau în fruntea luptei pentru desăvîrșirea Unirii și pentru noua organizare a statului. Din primii ani de domnie ai lui Cuza Vodă, se simte un suflu nou în cultură. Necesitatea dezvoltării culturii impune claselor posedante și îndeosebi burgheziei, în propriul ei interes, sprijinirea activității cărturarilor; în majoritatea cazurilor însă, mai ales cînd inițiativele provin de la boieri, acțiunile de sprijin reflectau o poziție demagogică. Problemele culturale sînt de data aceasta mult mai complexe. Ele beneficiau de faptul că în Principatele Unite cultura devenise un bun comun al muntenilor și moldovenilor. Nu mai avem de-a face cu două state separate, ci cu un singur stat unit și lucrul acesta are consecințe în dezvoltarea culturii. În Transilvania, avîntul cultural este de asemenea viu, simțîndu-se nevoia unei dezvoltări puternice a culturii naționale.

În această nouă perioadă de progres, se remarcă noi elemente în viața culturală a statului român și a poporului însuși. Dacă încă din 1834 dr. Cihac anunța deschiderea unui curs public de istorie naturală³¹, problema cursurilor libere nu se va pune cu acuitate decît în perioada Unirii. La București, ele vor fi inițiate de doi străini, legați însă strîns de viața și de cultura poporului nostru: Ulysse de Marsillac, care inaugurează la Sf. Sava cursuri de literatură franceză (din anii 1855 și pînă în 1864) și Carol Davila, care tot la Sf. Sava ține prelegeri cu caracter științific, între anii 1857 și 1859³². La Iași, primele cursuri libere din

³¹ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 266.

³² Vezi C. Prodan, *Ateneul român și menirea lui în cultura romîneasă*. București, 1935, p. 4.

această perioadă sînt cele inaugurate de Șt. Micle, în primăvara anului 1858, el predînd publicului noțiuni de fizică³³. Mai tîrziu, în 1859, la cererea lui D. Miclescu, ministru pe acea vreme, se deschide un curs public de contabilitate, de economie politică și de finanțe, curs pentru ținerea căruia este însărcinat însuși Ion Ionescu de la Brad (decret domnesc din 19 septembrie 1859). Cursurile ținute nu sînt însă pe placul ministrului, inițiatorul cursului, și de aceea, în scurtă vreme, Ionescu este suspendat din activitate și înlocuit cu un anume Măndinescu, care nu poate face față cerințelor unor astfel de prelegeri³⁴.

Un element nou în cultura timpului este și atenția arătată față de muzee. În primăvara anului 1859, generalul Mavros dăruiește statului o colecție de antichități și monede, punînd bazele colecțiilor viitorului Muzeu de antichități. De altfel, în perioada care ne interesează, se fac și unele cercetări arheologice, ele fiind întreprinse mai ales de Bolliac, Odobescu și de maiorul Papazoglu. Tot în 1859, guvernul piemontez dăruiește o colecție de animale și de minerale Muzeului de științe naturale din București (intemeiat cîteva decenii mai înainte)³⁵. În sfîrșit, în ultimii ani ai domniei lui Cuza, muzeele vor cunoaște o înflorire deosebită.

Un aspect nou al vieții culturale îl constituie și premiile literare, menite să dea un impuls activității pe acest tărîm, potrivit intereselor claselor posedante, dar, care, în același timp, amplifică viața culturală, în interesul unor cercuri mai largi și constituie o încurajare pentru oamenii de cultură. Statul însuși are deseori gîndul de a sprijini pe autori prin premii de încurajare pentru lucrările lor. În 1859, Grigore Brîncoveanu instituie un premiu de 300 galbeni, care urma să fie dat la doi ani o dată pentru cea mai bună carte „originală romînească de interes național romînesc“, privind domeniile cele mai diferite: istorie, geografie, statistică, industrie, comerț sau agricultură. Pentru anul 1860, se pune la concurs subiectul *Tratat despre coloniile romane din Dacia*³⁶. În Moldova, Adunarea înscrie în bugetul pe 1860, premii pentru cele mai bune lucrări privind „dezvoltarea limbii romîne“; iar în Țara Romînească se prevăd, în același an, 4 premii de cîte 100 galbeni, pentru cei ce vor alcătui „patru cărți în trebuința școalelor comunale“³⁷. Tot în 1860, Scarlat Rosetti instituie un premiu „pentru lucrarea unei istorii a romînilor“³⁸. În anii următori, neîncetat se vor da astfel de încurajări sub formă de premii sau mai ales sub forma cumpărărilor masive de

³³ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. III, p. 169.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ „Monitorul Oficial al Țării Romînești“, 23 mai 1859, supliment și nr. din 16 octombrie 1859, apud A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, Iași, 1903, vol. II, p. 146.

³⁶ „Instrucțiunea publică“, nov. 1859, pp. 9–10.

³⁷ „Monitorul oficial al Moldovei“, nr. 247 din 10 aug. 1860, apud Anibal Teodorescu, *op. cit.*, p. 11; *Arh. St. Buc.*, Min. Cult. și Instr. Publ., dosar nr. 328/1860.

³⁸ *Arh. St. Buc.*, dosar nr. 310/1860.

cărți de la autori, în vederea distribuirii lor ca premii școlare. Dosare din fiecare an, aflate în fondul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, atestă dezvoltarea acestui aspect al vieții culturale.

Înflorirea presei periodice, care se remarcă tot în acești ani ai Unirii, se resfrînge și asupra publicațiilor periodice de natură culturală. Între periodicele ce apar în această vreme, merită a fi menționate următoarele: „Muzeul național“, „Amicul Familiei“, „Albumul literar“, „Instrucțiunea Publică“, „Isis sau Natura“, „Revista Carpaților“, „Ateneul Român“, „Revista Română“ etc. . . .

Tot în primii ani ai domniei lui Cuza, s-au organizat societăți sau grupări științifico-culturale, care aduc pe de o parte unele elemente noi, iar pe de alta par a prevesti organizarea mai complexă a viitoarei academii. Cea dintîi trebuie menționată Societatea Ateneului Român, înființată la Iași, în toamna anului 1860. La 15 septembrie 1860, apare în capitala Moldovei primul număr din publicația „Ateneul Român“, care era „re-deasă de mai mulți profesori ai școalelor publice din Moldova“. Este semnificativ faptul că motoul la precuvîntare era următorul: „Literile sunt expresiunea societății“ (Seneca)³⁹. Peste cîteva numere, noua revistă anunță că urma să se transforme în „organul unei mari asociațiuni științifice literare, al căria nume îl poartă“⁴⁰. Începînd cu nr. 7 din 12 noiembrie, revista apare ca „organul societății literare, artistice, științifice, cu numele ei“⁴¹. În același număr, se anunță că se aleseseră de către noua societate ca redactori ai periodicului ei: Strat, Mîrzescu, Missail, Z. Columb și V. A. Urechia⁴². Într-un discurs al acestuia din urmă, rostit în 1894, se spune că Ateneul Român de la Iași fusese organizat în 1860 la „îndemnul“ lui Kogălniceanu⁴³.

Statutele noii asociații arată că „Ateneul este o societate esclusive-minte literară, științifică și artistică“ (art. 1). Aceleași statute mai dezvăluie că membrii Ateneului urmăreau „prin mijlocul discuțiunii și al lecturii“ de a-și adăugi cunoștințele și de „a le răspîndi prin gazete, foi periodice, cărți și corespondențe cu ateneele din Turin, Madrid și Paris“ (art. 2). Articolul următor arată că Ateneul avea trei secții, una de științe morale politice, alta de științe naturale, fizice și matematice, și a treia de literatură și de bele-arte. În sfîrșit, alt articol semnala că în asociație puteau intra, în afara profesorilor, inginerii, arhitecții, scriitorii, juriștii, teologii, medicii și artiștii (art. 17)⁴⁴.

Ateneul Român nu va avea, în această formă de organizare, o lungă perioadă de viațuire. Foaia va ființa în cursul anilor 1860 și 1861, colaborînd aci oameni de cultură ca Mihail Kogălniceanu, Papiu Ilarian,

³⁹ „Ateneul Român“, Iași, nr. 1 din 15 septembrie 1860, p. 1.

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 4 din 9 octombrie 1860, pp. 41-42.

⁴¹ *Ibidem*, nr. 7 din 12 noiembrie 1860, p. 65.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Vezi V. A. Urechia, *Darea de seamă a dlui v. președinte al Ateneului, cu ocaziunea serbării jubileului de 25 de ani a acestei instituțiuni*, București, 1894, p. 8.

⁴⁴ *Idem*, *Opere complete. Didactica*, București, 1883, vol. I, pp. 25-28.

S. Bărnăuțiu, Hasdeu, Filaret Scriban, poetul G. Tăutu, artistul Baltazar Panaiteanu, istoricul Urechia, fabulistul Donici⁴⁵. Dar, spre sfârșitul anului 1861, în urma unirii administrative a Țării Românești cu Moldova, Iașul cultural decade cu toată întemeierea universității; o bună parte din membrii societății înființate în 1860 și chiar din redactorii revistei se strămută la București, și în primul rînd Urechia, animatorul atît al revistei cît și al societății. O dată cu ultimele luni ale anului 1861, Ate-neul Romîn de la Iași își încetează existența⁴⁶.

Intr-un număr din luna martie 1861 al „Ateneului Romîn“, se redă un prospect al „Revistei Romîne“ cu următoarea introducere: „Trebuița simțită de membrii societății Ateneului la fundarea acestei foi nu era numai o trebuință individuală, simțită numai de ei. Fiece zi ce trece vine a-i convinge că nu s-au înșelat. Lipsa ce are țara noastră de foi în care să se facă măcar un cît de mic pas spre a ieși din letargia literară în care zăcem de cîtva timp, setea de cultură și de cunoștință, simțindu-se la București, ca și la Societatea Ateneului Romîn, avem plăcerea de a publica mai jos prospectul unei noi publicații „Revista Romînă...“⁴⁷ Această „Revistă Romînă“, pe care o anunță Ateneul din Iași, a reprezentat un moment important în dezvoltarea culturii din timpul anilor Unirii. Ea apare la București între anii 1861 și 1863. Găsim în paginile acestei reviste un serios nivel științific, scrieri ale unor mari dispăruți ca Nicolae Bălcescu, ca și ale unor poeți și literați consacrați ca Vasile Alecsandri, Gr. Alexandrescu, D. Bolintineanu, Nic. Filimon, Ion Ghica etc. Această publicație este pătrunsă de noul suflu al generației, care abia se ridica în 1848 și se călise în emigrație, sub influența lui N. Bălcescu. Este vorba mai ales de grupul de la „Junimea Romînă“. Reîntîlnim acum în paginile „Revistei Romîne“, pe Alex. Odobescu, pe G. Crețeanu, pe Iatropol, pe Dim. Berindei, toți colaboratori ai efemerei publicații din 1851. Lor li se alătură un însemnat contingent de tineri, ca Pană Buescu, C. Aninoșanu, I. Fălcoianu, Radu Ionescu, Cobălcescu, Bacaloglu și mulți alții⁴⁸.

Fără a intra în detalii, în ceea ce privește cuprinsul acestei reviste, merită a fi menționat un fragment din precuvîntarea primului număr: „Liberi de orice ideie precugetată, dorind a numai a propaga, potrivit cu slabele lor mijloace, luminele și știința în țara lor, fondatorii «Revistei Romîne», într-o epocă de reorganizare ca cea prezintă, au simțit trebuința de a deschide un cîmp de activitate studiilor serioase, de a aduna, pe cît se va putea într-o publicare periodică, rezultatul lucrărilor literare și al speculațiunilor științifice ce pot grăbi progresul națiunii romîne“. În încheiere, precuvîntarea are următoarele rînduri semnificative: „O națiune se afirmă atît prin actele sale politice, cît și prin viața sa intelectuală. Cînd letargia o predominesce, cînd scînteia de viață

⁴⁵ V. A. Urechia, *Darea de seamă...*, p. 9.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ „Ateneul Romîn“, nr. 20 din 8 martie 1861, p. 173.

⁴⁸ „Revista Romînă“ apare în anii 1861 (861 p.), 1862 (872 p.) și 1863 (878 p.).

doarme încă în sînu-i, este soarta ei și valul întunericului o șterge din istorie⁴⁹. Deși afirmau că se vor feri „de orice spirit de partid“, organizatorii, conducătorii și colaboratorii „Revistei Romîne“ se găseau situați pe pozițiile părții înaintate din burghezie, *militînd pentru progresul culturii naționale*. Ca apărători ai dezvoltării acesteia, serveau în mod obiectiv, în acel moment, interesele întregului popor. Dar, totodată, apăreau la ei limitele poziției lor de clasă, preocuparea lor dominantă fiind satisfacerea intereselor clasei burgheze.

De numele multora dintre colaboratorii „Revistei Romîne“ se leagă și întemeierea, cu rezultate totuși destul de modeste, a unei Societăți de științe. Aceasta ia naștere la începutul anului 1862, din inițiativa a 16 persoane. Statutele ne dezvăluie următorii membri fondatori: D. Ananescu, Const. Anioșanu, P. S. Aurelian, E. Arion, dr. Iulius Baraș, E. Bacaloglu, Dim. Berindei, M. Capuțineanu, I. Fălcoianu, P. Buescu, dr. I. Felix, col. Tobias Gherghel, dr. P. Iatropol, maior G. Manu, D. Manovici și dr. N. Turnescu. Tot statutele ne arată că scopul societății era „de a contribui la cultura și progresul științelor în România“. Ea trebuia să lucreze pentru început cu o singură secție, privind științele matematice, fizice și naturale (art. 5).

Societatea de științe urma să-și înceapă lucrările, potrivit statutelor, la data semnificativă de 24 ianuarie 1862, data unificării depline pe tărîm politic, organizatoric și administrativ a Principatelor. Este interesant faptul că în intenția fondatorilor, societatea trebuia să mai aibă menirea de a fi popularizatoare de cunoștințe, prin aceasta Societatea de Științe de la București apropiindu-se de societatea Ateneului Român, ce ființase ceva mai înainte în capitala Moldovei. Lucrul este arătat în adresa pe care o parte din membrii fondatori o adresează ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice, pentru a obține aprobarea statutelor. Ei spun: „Formarea unei societăți de științe, *pentru răspîndirea cunoștințelor*, fiind general simțită, am luat inițiativa a fonda o asemenea societate⁵⁰. Barbu Bellu, ministrul de care depindea soarta acestei societăți, acceptă inițiativa, făgăduind chiar sprijinul său membrilor societății „în orice cercetări și investigații vor voi a întreprinde în *cercul curat științific*“⁵¹. Dar activitatea societății a fost stînjenită de acțiunea politică a unora dintre membrii săi, pe care îi vom reîntîlni mai tîrziu în noua societate a Ateneului Român și care probabil încă de acum manifestau un spirit de frondă la adresa domnitorului Cuza.

În atmosfera culturală a vremii, în animația ce ființa în domeniul culturii, problema limbii, prezentă încă din primele decenii ale secolului, nu putea lipsi. Mai mult ca oricînd, se impunea necesitatea unificării și ordonării limbii. În direcția aceasta, introducerea alfabetului latin însemnase un pas înainte. În școlile din Țara Romînească măsura fusese

⁴⁹ „Revista Romîna“, 1861, p. 2.

⁵⁰ Arh. St. Buc., Min. Cult. și Instr. Publ., dosar nr. 542/1862.

⁵¹ *Ibidem*, f. 2 (rezoluția).

luată treptat încă din 1853; în schimb în Moldova se întîmpină în această privință greutăți mai mari⁵². După întemeierea statului național, problema introducerii alfabetului latin capătă un aspect mai larg. În corespondența ministerelor, alfabetul chirilic și chiar și cel de tranziție sînt înlăturate. Pe de altă parte, la 11 iulie 1859, Comisia Centrală adoptă pentru protocoalele ei tiparul cu litere latine. De asemenea, la 10 august 1859, „Monitorul Oficial al Țării Romînești” începe să tipărească decretul cu litere latine. An de an, se desăvîrșește procesul de trecere de la alfabetul de tranziție la alfabetul latin în publicațiile oficiale, ca și în cărți, deși încă prin 1865 se mai tipăreau cu litere chirilice suplimentele din „Monitor” adresate satelor⁵³.

Problemele limbii se fac prezente și prin numărul mare de dicționare, care se tipăresc în acești ani. Sînt unele dicționare, cu titluri semnificative, ilustrînd tocmai procesul de dezvoltare a limbii și acest moment de cotitură pe care ea îl trăia. În 1860, V. Popescu și E. Protopopescu publică un „dicționar de ziceri străbune uzitate în limba romînă”. Tot ei publică, peste vreo doi ani, în 1862, un dicționar intitulat „Nou dicționar portativ de toate zicerile radicale și streine reintroduse și introduse în limbă, coprinzînd și termeni științifici și literari”. În același an, un alt autor, G. M. Antonescu, publică un „Dicționar rumîn. Mic repertor de cunoștințe generale, coprinzînd vorbe streine cu etimologia, termeni tehnici, numiri proprii, noțiuni istorice, ș.c.l.”⁵⁴. De altfel, în ceea ce privește dicționarele, în afara publicațiilor amintite, se tipăresc și altele, atestînd legătura ce încerca să se facă între limba romînă și limbile apusene și îndeosebi limba franceză, ale cărei influențe se resimțeau puternic în această vreme. De pildă, în anul 1863, apare un dicționar romîno-francez. al lui Raoul de Portbriand, care se bucură de sprijinul statului și tot în același an, Alecsandri (V. Mircescu) publică la Paris lucrarea „Grammaire de la langue roumaine”⁵⁵.

Problema limbii nu se făcea simțită numai prin aceste dicționare, deoarece întîlnim în această vreme o vie activitate publicistică legată de problemele lingvistice. De pildă, ceva mai tîrziu, în 1865, apare în „Aurora Romînă” chiar și o noveletă intitulată *Despre limba romînă*⁵⁶. Cîteva cuvinte semnificative ale lui Gh. Hurmuzachi, rostite în legătură cu o scrisoare a Asociației romine de la Arad, merită de asemenea a fi reținute, ele ilustrînd importanța dată de contemporani problemelor de limbă. Iată ce spune Hurmuzachi: „Unitatea poporului în limbă și lite-

⁵² Vezi N. Grigoraș, *Introducerea alfabetului latin în școlile din Moldova...* în „Revista Arhivelor” III (1960), nr. 1, p. 127. Mai vezi și Emil Vîrtosu, *Chirilicalele II. Note despre introducerea oficială a alfabetului latin în Principatele Romîne, 1856-1859*, în „Arhiva Romînească”, VIII (1942).

⁵³ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. II, p. 110.

⁵⁴ Xenopol mai amintește și de un *Dicționar de ziceri radicale* al lui Cernavodeanu.

⁵⁵ Vezi și „Dosar despre răspunderea banilor pentru dicționarul romîn, elaborat de Raoul Pontbriand, pe care statul se angajează a-i veni în ajutor” (Arh. St. Buc., Min. Cult. și Instr. Publ., dosar 470/1860).

⁵⁶ „Aurora Romînă”, nr. 13 din 1/13 iulie 1865, pp. 146-150.

ratură e legea supremă . . . Poporul român respinge toate încercările făcute spre a răsturna, fără necesitate, unitatea limbii“. În 1869, tot Gh. Hurmuzachi scria: „Nu destul că ne-a separat soarta, noi nu voim să recunoaștem că noi înșine cei ce scriem rădicăm, de bună voie, în toate zilele, în limba noastră cea comună noi podețe de despărțire între noi și între ei“.

Chestiunea limbii apare în acești ani, de altfel, ca și mai înainte, ca o problemă care privește pe toți românii, indiferent de hotare. Conclucrarea românilor din diferitele provincii se remarcă mai mult ca oricând. În „Ateneul Român“, revista ieșeană din 1860, se prezintă la rubrica *Curieriu literariu*, lucrarea lui Gavril Munteanu, directorul gimnaziului român din Brașov, intitulată *Gramatica Română*. Se subliniază cu acest prilej, ca un lucru pozitiv, adoptarea de către profesorul ardelean a ortografiei Eforiei Școlilor din București. „Astfel – se înseamnă în revistă – curînd se va scrie în același mod peste Milcov, ca și la Brașov; iată un pas mare“⁵⁷. Ceva mai tîrziu, tot în „Ateneul Român“ se publică din nou după „Revista Carpaților“ din București articolul *Ortografia Ardealului*, studiu privind „rezultatul comisiunii instituită în cele de pe urmă luni ale anului din urmă, de guvernul austriac din Transilvania, pentru stabilirea ortografiei romîne în Ardeal“⁵⁸. În ceea ce privește pe Gavril Munteanu, acesta este unul din colaboratorii „Revistei Romîne“ de la București, în care i se publică articolul *Miliția Romană* (în 2 părți) și după aceea, articolul *Purismul în limba romînă*⁵⁹.

În foile de peste munți se găsesc de asemenea prezente problemele limbii văzute prin prisma celor din Principate. În „Amicul Scoalei“ se publică, de pildă, în 1861 un articol reprodus din „Naționalul“ de la București (foaie întemeiată de V. Boierescu) datorat lui I. Circa și intitulat *Observațiuni generale asupra limbei romîne și dizertarea asupra ei*⁶⁰. În Ardeal, în general, era o activitate mai intensă, mai vie, în jurul problemelor de limbă, probleme care foloseau de scut acțiunilor politice. Din nefericire întreaga această activitate era totuși în bună măsură sterilă, fiind orientată în direcția curentului latinist și a școlii etimologice. lucru care paraliza o reală și sănătoasă dezvoltare a problemei limbii.

În Transilvania vor lua naștere primele asociații de un caracter stabil și de o temeinică organizare, pe baze cu mult mai solide decît toate asociațiile efemere întîlnite în țările romîne pînă atunci și care, în anumite privințe, preconizau apariția unei societăți unitare, a mult așteptatei „Societăți Literare“ pentru toți românii. Aceste asociații au fost una din principalele arme de luptă ale burgheziei romînești din provinciile Imperiului Habsburgic locuite în majoritate de romîni. Burghezia romînească din provinciile austriece se întărise din punct de vedere numeric și economic după 1848, dar posibilitățile de exploatare, ce i se ofereau.

⁵⁷ „Ateneul Român“, nr. 2 din 22 septembrie 1860, p. 18.

⁵⁸ *Ibidem*, nr. 17 din 10 februarie 1861, pp. 148–151.

⁵⁹ „Revista Romînă“ 1862, p. 167 și urm., 796 și urm., și 443 și urm.

⁶⁰ „Amicul Scoalei“, II (1861), pp. 93–95.

ii erau restrinse de aristocrația și burghezia maghiară și germană. De aceea, burghezia românească era interesată într-o eventuală despărțire de imperiu și o unire cu Principatele.

Prima asociație este „Astra” (Asociația pentru literatura română și cultura poporului român din Transilvania), socotită drept o „întreprindere politică prin cultură”⁶¹. „Asociația...” ia naștere în primăvara anului 1860, când, la 10 mai, 176 de cărturari români înaintează Vienei petiția pentru aprobare, în termeni „pipăiți, umiliți și respiratori de loialitate” — după cum se exprimă Bariț⁶². După multe greutateți, statutele votate în primăvara anului următor își găsesc pînă la urmă aprobarea și la 21 octombrie 1861 are loc la Sibiu adunarea de constituire a „Asociației...” Cu acest prilej, primul președinte al ei declară: „Maica noastră de acum înainte se îmbracă în haine de sărbătoare”⁶³.

Cea dintîi adunare generală de lucru a noii asociații are loc la Brașov în 1862. Aci, Șaguna, în calitate de președinte, schițează un program vast în care, pe lângă preocupările literare și culturale, apar și unele preocupări de ordin economic⁶⁴. Alex. Odobescu, martor și participant la această adunare, va critica în „Revista Română” atitudinea rezervată a lui Șaguna⁶⁵, explicabilă prin servilismul pe care, deseori, el îl arătase față de Imperiul Habsburgic. În adunarea din 1862 se hotărăște înființarea a trei secții: cea de arheologie, cea istorică și cea fizico-naturală. Această împărțire în secții pare a prevesti viitoarele subîmpărțiri ale „Societății Academice”⁶⁶. Tot la Brașov se adoptă de către „Asociație”, un sistem ortografic etimologic, lucru criticat de Odobescu, el semnalînd primejdia ruperii unității limbii⁶⁷. Cu toate lipsurile pe care le are „Asociația” și care îl supărau pe Odobescu, nefîndoielnic că ea a jucat un rol de seamă în acești ani, atît în ceea ce privește problema națională, cît și în privința problemelor legate de dezvoltarea culturală a poporului român din Ardeal. De însemnătatea ei își dădeau seama membrii clasei dominante romînești din Transilvania. În 1864, președintele „Asociației” scria lui Bariț: „Să nu lăsăm să apună „Asociația” noastră, să o susținem cu toate brațele, încît dacă s-ar întimpla să pierdem toate celelalte drepturi la cîte ne nizuim, să rămînem cel puțin cu acest mijloc comun de cultură a limbii și a spiritelor”⁶⁸.

„Astra” nu va fi singura asociație culturală a romînilor din Imperiul Austriac. În același timp, se organizează „Societatea pentru cultură și literatură romînă din Bucovina”, la început, într-un mod mai modest,

⁶¹ Eug. Hulea, *Astra. Istoric, organizare, activitate. Statute și regulamente*, Sibiu, 1944, p. 3.

⁶² *Ibidem*, p. 4.

⁶³ *Ibidem*, p. 5.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ A. Odobescu, *Asociațiunea transilvană pentru literatura romînă și cultura poporului român (Sesiunea din iulie 1862, în Brașov)*, în „Revista Romînă”. 1862, pp. 561—587.

⁶⁶ Eug. Hulea, *op. cit.*, p. 56.

⁶⁷ Al. Odobescu, *op. cit.*, pp. 575—578.

⁶⁸ Eug. Hulea, *op. cit.*, p. 6.

sub forma unei „Reuniuni române de lectură“, iar, mai apoi, în noua formă de societate pentru cultură și literatură română. Animatorul societății a fost profesorul I. G. Sbiera, elevul și discipolul credincios al lui Aron Pumnul, care a influențat puternic această societate culturală. Primul articol al statutelor societății stabilește că ea va fi un centru de adunare pentru familiarizarea cu progresele limbii și literaturii române și pentru discutarea, la un nivel științific, a diverselor probleme.

La 1 mai 1862 se deschide adunarea constitutivă a societății.

Societatea bucovineană își organizează o bibliotecă, la care, fapt semnificativ, contribuie și oamenii de cultură din Moldova, din Țara Românească și cei din Transilvania. Între donatorii bibliotecii se numără Laurian, Odobescu, Negruzzi, Bolliac, Alecsandri, Șaguna, Filimon și poetul G. Tăutu. Pătrunderea de cărți românești este împiedicată de poliție. Sbiera însă organizează un transport clandestin de cărți și reușește să-și asigure aprovizionarea bibliotecii cu publicațiile din Principate; de altfel, societatea corespunde în limba română cu autoritățile, ca și cu românii de pretutindeni, care se arătau interesați de bunul ei mers.

Peste câțiva ani, „Societatea“ din Bucovina își mărește baza de lucru. La 1 ianuarie 1865 intră în vigoare noile ei statute.

Societatea publică premii pentru lucrări, dă burse la elevi și la studenți, își îmbogățește biblioteca, face membri onorari pe Bariț, Bolliac, Andrei Mocioni, Șaguna, Laurian, Cipariu, V. Alecsandri, Bolintineanu și pe C. Hurmuzachi. În sfârșit, tot începând din 1865, apare „Foaia societății pentru literatura și cultura română în Bucovina“, la care vor colabora și oameni de cultură din Principate (Negruzzi, Sion, Alecsandri etc.). Societatea din Bucovina are mari greutăți din pricina limbii artificiale „pumnuliste“, care însă este cu încetul înlăturată, chiar de conducătorii ei și îndeosebi de frații Hurmuzachi.

„Asociației“ din Ardeal și „Societății“ din Bucovina li se va alătura în 1863 o nouă asociație intitulată „Asociațiune națională din Arad pentru cultura și conversarea poporului român“, a cărei deschidere solemnă are loc la 30 aprilie/12 mai 1863⁶⁹.

Între toate aceste asociații ființa o legătură vie, după cum, tot în acești ani, se intensifică legăturile înseși dintre românii din Principate cu cei de peste munți. Nu este vorba numai de legături de ordin literar, de ordin publicistic — care sînt evidente prin publicarea a numeroase produse literare într-o parte și în alta a munților, prin tipărirea necrologelor personalităților sau prin publicarea de vești de ordin cultural — ci de o legătură vie, organică, care se stabilește și se strînge zi de zi. Cînd la 24 ianuarie 1863, Ministerul de Poliție austriac suspendă interzicerea pentru aducerea de cărți de peste munți, lucrul este salutat cu bucurie de „Aurora Română“⁷⁰, tocmai pentru că această măsură urma să aibă consecințe favorabile intensificării legăturilor cu Principatele.

⁶⁹ Vezi G. D., *Deschiderea Asociațiunii din Arad*, în „Aurora Română“, nr. 10 din 15/27 mai 1863, pp. 125–126.

⁷⁰ *Ibidem*, nr. 3 din 1/13 februarie 1863, p. 33.

Există declarații din această vreme, făcute de personalități dintr-o parte și din alta, dovedind importanța pe care o avea problema culturii și a limbii legată de problema națională. În 1861, Gh. Crețianu, cel mai vîrstnic membru al grupului din 1851 de la „Junimea Romină”, publică un articol în care subliniază, între altele, următoarele: „Idea reconstituirii edificiului nostru național a străbătut asemenea în multe capete; ea face a vibra multe inimi june și arzătoare. Să avem bune speranțe. *ea se va realiza într-o zi* (subliniere D.B.). Dar pînă atunci, să nu stăm cu brațele încrucișate... să pregătim inteligențele, de voim a nu fi surprinși de evenimente”⁷¹. Dacă astfel de lucruri le spunea Crețianu, care beneficia de oarecare libertate de a vorbi, cu atît mai frumoase apar cuvintele rostite de Cipariu, în adunarea „Asociației” din 1862. „Dea cerul — spune el — ca precum toți sîntem de un singe, toți ne-am îndulcit de la sînul mamei noastre cu aceleași cuvinte dulci, toți ne sîntem frați — oricît ne despart munții și văile și oricît ne împart stările politice și confesiunile religioase — tot numai una să fim o națiune, o limbă, o literatură. Și dacă pre alt cîmp romînul e tăiat în bucăți și purcede pe căi diferite, uneori cu totul contrarii, dar cel puțin în literatură, în pașii către cultură, numai un corp și numai un suflet să fie. Atunci, orice despărțiri politice, sociale și religioase ne vor tăia de la olaltă, dar spiritul națiunii și geniul romîn va tînde aripile sale peste toți fiii lui Traian și-i va ține legați intru legăturile păcii, frăției și unității naționale”⁷². Este limpede strînsa legătură pe care o făceau cercurile progresiste, pe care le reprezenta Cipariu, între problemele de cultură și planurile de înfăptuire a unității naționale depline a poporului romîn. Simțămintele calde și gîndurile ce scapără din declarația lui Cipariu par să fi fost unanime la membrii „Asociației”, căci în aceeași sesiune, ea alege ca membri onorari, la propunerea lui Gh. Bariț, o seamă de romîni de peste munți: C. A. Rosetti, Gh. Sion, N. Ionescu, Gr. Manu, Al. Odobescu și apoi, la propunerea lui Cipariu, pe Kogălniceanu, „Demostene al romînilor”⁷³.

Desigur că pentru poporul romîn din Transilvania, manifestarea simțămintelor sale reale era mult mai dificilă. De aceea asistăm uneori la manifestări forțate, impuse de Curtea de la Viena. Astfel în 1859, chiar Bariț publică un articol în care consideră ca „o gogomănie” și ca o punere „între drumuri” orice căutare din partea romînilor ardeleni spre „o nouă protecție”, adică spre Principate⁷⁴. Dar acest articol al lui Bariț, apărut într-un moment de tensiune, în vremea conflictului din Italia, în care timp Austria privea cu mare ostilitate pe Cuza, constituia neîndoielnic o notă falsă, ceva cu totul forțat. Mult mai aproape de

⁷¹ G. Crețianu, *Mișcarea literară din 1861 în Țările Române*, în „Revista Romină”, 1861, pp. 839—840.

⁷² Alex. Odobescu, *op. cit.*, p. 575.

⁷³ *Ibidem*, p. 581.

⁷⁴ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 104 din 20 mai 1859, cf. I. Lupaș, *Problema transilvană în timpul lui Cuza și Carol I*, în „Memoriile Sect. Ist. Acad. Rom.”, Ser. III, tom. XXVIII, p. 564.

adevăr și de adevăratele simțăminte ale rominilor de peste munți era Papiu Ilarian, în memoriul pe care îl adresează lui Cuza în 1860, în care îi scrie că rominii din Transilvania, „bărbați și femei, bătrâni și tineri, toți ar fi gata să moară pentru domnul Cuza”⁷⁵. Papiu Ilarian exclamă tot în acest memoriu, evocînd figura lui Mihai Viteazul: „O Principe și Doamne al rominilor! fie ca să vă stee întru ajutor geniul națiunii romîne, ca să răzbunați cu înțelepciune moartea și să fiți executorul fericit al planului celui mai mare domn și român ce a avut odată Dacia lui Traian”⁷⁶.

În sfîrșit, însuși domnitorul Cuza pare să fi avut în această vreme gînduri apropiate de aceste țeluri de unitate națională; Papiu Ilarian îi scrisese doar că „Principatele Unite, fără de Transilvania, nu au viitor în Europa”⁷⁷. În martie 1861, Cuza felicită pe Victor Emanuel II, cu prilejul proclamării regatului Italiei, scriind cu acest prilej: „Italienii, frații noștri mai mari, și-au atins scopul înaintea noastră. Departe însă de a-i pizmui, salutăm dimpotrivă izbînda lor ca o chezășie și o nădejde pentru viitorul nostru”⁷⁸.

Simțămintele poporului român din Ardeal se vor vădi după proclamarea unirii administrative, la 24 ianuarie 1862, cînd domnitorul Cuza va primi în dar din partea lor o sabie de onoare⁷⁹. Mai înainte de aceasta, în toamna anului 1861, „Concordia” numea Principatele Unite „Țara făgăduinței”⁸⁰. În decembrie 1861, se publicau următoarele rînduri în „Țăranul Român” al lui Ion Ionescu de la Brad. „Trăi-vom noi care am luptat pentru această unire mai mult de 20 ani ca să videm realizat și celălalt vis de aur al nostru, o adunare națională una și singură pentru întreg poporul românesc?”⁸¹.

* * *

Asocierile de o formă apropiată — în unele privințe — de aceea a viitoarei Academii, care sînt înființate de rominii din Imperiul Habsburgic, se cereau neapărat încununat aici, peste munți, în forul înalt al unei societăți cu autoritate asupra întregii națiuni romîne. Numai aci — bucurîndu-se de sprijinul statului — se putea forma o astfel de societate, care, în același timp, nu trebuia să se limiteze, în privința membrilor, la personalitățile culturale muntene sau moldovene. Societatea urma să înfăptuiască cu autoritate opera de ordonare și de unificare a limbii.

⁷⁵ Al. Papiu Ilarian, *Memorand despre raporturile rominilor cu nemții, cu slavii și cu unгурii, în timp de pace și în cazul unei revoluțiuni în răsăritul Europei*, în „Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie”, An. I, vol. I (1883), p. 145.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 146.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 142.

⁷⁸ I. Lupaș, *op. cit.*, p. 568.

⁷⁹ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. II, p. 152.

⁸⁰ „Concordia”, nr. din 28 septembrie 1861, cf. A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. II, p. 151.

⁸¹ „Țăranul Român”, nr. din 17 decembrie 1861, cf. A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. II, p. 151.

fiind în același timp organul coordonator al vieții culturale românești de pretutindeni.

O dată cu formarea statului național, problema creării unei societăți academice se impune cu tărie opiniei publice din Principate. Înființarea, era evident, nu mai putea întârzia. De data aceasta nu mai avem de-a face, ca în deceniile precedente, cu propuneri disparate ale unor personalități clarvăzătoare, ci acum se asistă la o adevărată avalanșă de propuneri. Noua stare de lucruri era desigur o urmare directă a Unirii. Unitatea politică și economică era strâns legată de unitatea culturală, menită de altfel să pregătească desăvârșita unitate a întregii națiuni.

În una din primele ședințe ale „Societății Literare“, în 1867, se vor adresa mulțumiri — la propunerea lui Bariț — „către toți bărbații de litere, cîți s-au ocupat de la anul 1860 încoace cu ideea înființării unei societăți științifice“⁸². Acest fapt arată că pentru contemporani era limpede că societatea nu se datora unei personalități, ci unei serii întregi de inițiatori și străduitori, iar, pe de altă parte, reiese că anul 1860 era considerat ca un punct de plecare în ofensiva finală pentru întemeierea societății. O polemică din 1867 confirmă și ea caracterul complex al acestor inițiative. Combătind aserțiunea unui corespondent, care atribuia lui Șt. G. Morărescu ideea alcătuirii unei gramatici printr-o societate științifică compusă din romîni de pretutindeni (idee emisă într-un număr din 1864 al foii „Amicul Științei“)⁸³, Em. Mihăescu precizează în „Perseverența“ că ideea nu aparținuse lui Morărescu, ci că ea fusese „rezultatul mai multor întrevorbiri urmate pe atunci în mijlocul acelei grupe de tineri ai universității noastre“⁸⁴. Adevărul este că încă mai înainte, cu 4—5 ani, inițiativa fusese luată de mai multe personalități culturale din cele mai proeminente. Este de reținut și o scrisoare pe care o adresează V. A. Urechia foii „Romînul“ și în care el afirmă că deși personal propusese încă din anii 1858—1859 înființarea unei „Societăți literare“ totuși aceasta trebuia socotită drept un produs al „romînismului“⁸⁵. Urechia voia să arate prin aceasta că societatea luase naștere ca urmare a unui larg curent de opinie.

Deși inițiativa întemeierii nu se poate atribui în mod exclusiv vreunei personalități, totuși, inițiatorii din acești ani trebuie menționați. Unul din cei mai aprigi susținători ai ideii a fost G. Sion. El duce o adevărată campanie în acest sens prin publicația sa „Revista Carpaților“. Încă de la începutul anului 1860, Sion cere ca guvernul să întemeieze „o academie compusă din bărbați competenți, erudiți, atît în științele pozitive, cît și în cele abstracte, aleși după valoarea operilor din orice provincie romîună“. Academia urma să redacteze un dicționar, să țină concursuri și să acorde premii „pentru gramatici și cărți filologice“⁸⁶.

⁸² *Analele Societății Academice Romîne*, București 1869, tom. I, p. 27.

⁸³ „Perseverența“, nr. 45 din 10 august 1867, p. 2.

⁸⁴ *Ibidem*, nr. 47 din 17 august 1867, p. 3.

⁸⁵ „Romînul“, nr. din 12 august 1867, pp. 677—678.

⁸⁶ G. Sion, *Despre litere*, în „Revista Carpaților“, 1860, trim. I, pp. 295—301.

Peste câteva numere, Sion publică un nou articol, în care face un istoric al academiilor⁸⁷ și cere din nou întemeierea societății, căci „fără de aceasta, talentele sînt osindite a zace în întunec ca florile mirositoare abandonate între mărăcini sau călcate de picioarele profane“, iar „limba se va învîrți încă mult timp în rătăcirile ignoranței... sau în anarhie și desordine“⁸⁸. El se pronunță împotriva imitării statutelor academiilor străine, îndeosebi cele germane, ceea ce, după informațiile sale, era în intenția Eforiei Scolilor, care intenționa să creeze o academie didactică, „cu facultăți mărginite și supusă iurisdicțiunii autorităților scolastice“. Sion este de părere să se copieze, în cazul imitării, modelul Academiei franceze⁸⁹. El atrage atenția Adunărilor asupra însemnătății problemei, scriind că „a vivifica și a înălța morala unei națiuni este tot atîta, ba încă și mai important ca ideea de a-i spori armata“⁹⁰.

În încheiere, Sion face propuneri practice, cerînd să se întemeieze o „academie romînă“ formată din 15 membri, avînd în preocupări: probleme de limbă, acordarea de premii și ordonarea documentelor istorice. Guvernul urma să numească 9 membri, iar ceilalți să fie aleși. Toți membrii trebuiau să fie numiți pe viață, iar vacanțele completate prin alegere. Semnificativ este și faptul că Sion propune ca orice romîn să poată fi membru al societății, „fără distincțiune de provincie sau de protecțiune“, dar cu „oarecare titlu literariu cunoscut“. El mai cere retribuirea membrilor și supunerea bibliotecii Statului sub autoritatea Academiei⁹¹. Ceva mai tîrziu, tot în 1860, Sion are prilejul de a acționa direct pentru înființarea Academiei, cu ocazia organizării comisiei pentru strîngerea documentelor istorice⁹².

Spre sfîrșitul anului 1859, deci înainte de Sion, A. Treb. Laurian publică un articol: „Dicționarul și oarecari reflexiuni asupra trebuințelor noastre“⁹³, în care propune alcătuirea unei societăți, care să întocmească dicționarul limbii romîne. După Laurian, o parte din membrii societății urmau să extragă din cărți și manuscrise „vorbele și frazele romîne“, iar altă parte trebuia să culeagă vorbirea „locuitorilor romîni“ din ținuturi diferite, strîngînd „toate vorbele și frazile romîne din gura lor“. El mai propune ca paralel cu societatea „lessicografică“, să se organizeze și una istorică, care să culeagă „toate documentele relative la istoria noastră“, cercetîndu-le „cu critică“ și publicîndu-le; precum și una științifică avînd sarcina „de a explora țerile noastre din punctu de vedere al istoriei naturale“. Laurian credea că cele trei societăți puteau lucra și în comun — „dîndu-și mîna de ajutor una alteia“ — și

⁸⁷ Între altele menționează: „Destul e să adăogăm că chiar în Rusia încă de la anul 1724 s-au înființat două academii în Petersburg și una la Moscova“. Tot articolul e publicat în „Revista Carpaților“, 1860, trim. II, pp. 156–170.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 165.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 166.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 167.

⁹¹ *Ibidem*, p. 170.

⁹² Vezi mai jos.

⁹³ „Instrucțiunea Publică“, noiembrie, 1859, pp. 28–30.

în încheiere cerea sprijinul guvernului și un schimb de păreri asupra problemei.

În vara anului 1860 — într-un discurs rostit la încheierea anului școlar — Ioan Maiorescu propune să se întemeieze „o societate academică sau literară, destinată a concentra activitatea erudiților români... pentru cultura limbii, pentru studiul istoriei naționale“. El arată că această problemă reprezenta „una din necesitățile cele mari“, dar că „motive de o însemnătate gravă au determinat pe Eforie a amâna pentru anii viitori realizarea acestui proiect“⁹⁴. Este de remarcat că atât proiectul lui Laurian, cât și acela al lui Ioan Maiorescu, nu par atât de restrânse, cum prezintă Sion proiectul Eforiei Școlilor în articolul său *Despre academii*. În orice caz, I. Maiorescu pare să fi fost îndelung preocupat de gândul înființării academiei. Aceasta face pe redactorul „Gazetei Transilvaniei“ să amintească cu prilejul decretului de înființare al „Societății Literare“ de planul lui Maiorescu și al Goleștilor⁹⁵ și determină pe Bariț să exclame, într-o corespondență din 1867: „Fericite Maiorescule, tu ai dus această dorință cu tine în morment. Bucură-te și tu alături de cei vii acolo unde te afli!“⁹⁶.

Alături de Sion, de Laurian și de I. Maiorescu, trebuie considerat pe un plan egal și V. A. Urechia. El propune în 1860, în calitate sa oficială de director al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii din Moldova, înstituirea unei comisii „din bărbați din toate provinciile române“, pentru alcătuirea unui dicționar și a unei gramatici⁹⁷. Intensa sa activitate în societatea și la revista „Ateneul Român“ din Iași se desfășoară de asemenea, în bună măsură, pe aceeași linie.

Ideea însă nu se mărginea la aceste personalități de cultură. Însuși Bariț declară „Societății Academice“, în ședința de închidere a primei sale sesiuni, că el avusese ideea înființării societății cu zece ani mai înainte⁹⁸. G. Crețianu cere și el în 1861 întemeierea unei „Societăți Literare“, deși nu părea să-i dea o sferă de activitate prea largă⁹⁹; iar Constanța Dunca propune între alte instituțiuni „utile, cerute cu căldură și necesari cu urgență“: „Stabilirea limbii și-al ortografului prin o asociațiune de sapienți români de pretutindeni“¹⁰⁰. Ceva mai târziu, tot

⁹⁴ I. Maiorescu, *Starea instrucțiunii publice în România de Sus*, în „Amicul literaturii române“, nr. 7 din 1 septembrie 1860, p. 50.

⁹⁵ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 59 din 30 iulie/11 august 1866, p. 235. În timpul rostirii discursului din vara 1860, la cirna Țării Românești se găsea guvernul liberal-radical al generalului Nic. Goleșcu.

⁹⁶ *Ibidem*, nr. 72 din 13-25 septembrie 1867, p. 287.

⁹⁷ „Romînul“, nr. din 12 august 1867, pp. 677-678; V. A. Urechia, *Actele și serbarea națională a inaugurării Societății pentru gramatica și glosariul limbii române*, București, 1867, p. 49; *Analele Societății Academice Române*, București, 1869, tom. I, p. 25.

⁹⁸ *Ibidem*, tom. I, pp. 127-128.

⁹⁹ G. Crețianu, *Mișcarea literară din 1861 în Țerile Române*, în „Revista Română“, 1861, p. 852.

¹⁰⁰ „Amicul Familiei“, nr. 18 din 1 decembrie 1863, p. 223.

Constanța Dunca anunța că avea sub tipar „un proiect de formarea unei Societăți Literare cu statutele sale”¹⁰¹.

Alături de aceste propuneri datorite oamenilor de cultură, inițiativa lui Ev. Zappa, un bogătaș al vremii, vine să sprijine din punct de vedere material acțiunea dusă pentru întemeierea Academiei. Potrivit unei informații dată mai târziu de Bolliac, Zappa făcuse propunerea creării „Societății Literare”, oferind fonduri însemnate, în casa lui Ion Ghica, pe atunci președintele Consiliului de Miniștri¹⁰². În luna februarie 1860, Evanghelie Zappa oferă guvernului Țării Românești un fond de 3000 galbeni pentru cei ce ar face „cel mai bun dicționar românesc, cea mai bună gramatică și cele mai bune traducțiuni în limba națională, a clasicilor streini cei mai aleși”¹⁰³. Primind această ofrandă, guvernul se întrunește și încheie un jurnal, la 7 aprilie (înaintat domnului peste 2 zile)¹⁰⁴, în care propune inițierea unor subscrieri naționale „pentru crearea și a altor premii în folosul literaturii, precum și pentru fondarea unei societăți academice compusă din bărbați literați”¹⁰⁵. În urma acestei acțiuni, trec câteva luni de zile fără ca vreun alt membru al clasei dominante să se grăbească să dea vreo ofrandă. Atunci la 10 septembrie, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice cere lui Zappa să trimită cei 3000 galbeni oferiți pentru premii¹⁰⁶.

Primind înștiințarea, Zappa se hotărăște să întregească donația sa cu încă 2000 galbeni, lucru pe care îl comunică la 29 septembrie 1860, motivând această nouă inițiativă prin dorința de a nu se pierde timpul în așteptarea altor donații. El cere să se treacă grabnic la alcătuirea dicționarului, dând chiar unele indicații practice. Astfel, cere să se accepte în dicționar străinismele „numai câte trebuiesc spre îndeplinirea limbei”, și în același timp recomandă ca să se culeagă „toate zicerile, care erau ascunse încoace și încolo și chiar întrul colibeii celui mai prost țăran”¹⁰⁷. Urmează un raport către domn, prin care se supune spre aprobare un nou jurnal al guvernului „pentru regularea fondului de 5000 galbeni dăruiți de dl. Evanghelie Zappa”¹⁰⁸. Și peste câteva zile se publică în „Monitor” un decret privind întrebuițarea celor 5000 galbeni donați de Zappa¹⁰⁹.

¹⁰¹ „Amicul Familiei”, nr. 3 din 15 aprilie 1864, p. 350.

¹⁰² „Trompeta Carpaților”, nr. 539 din 6/18 august 1867, p. 2154 col. II. Mai târziu, în 1863 îl vedem tot pe Zappa dăruiind armatei romine o baterie de tunuri. („Monitorul”, nr. 66 din 4 aprilie 1863, p. 269 col. I).

¹⁰³ Adresa Min. Cult. și Instr. Publ. către Ev. Zappa, 10 septembrie 1860. *Arh. St. Buc.*, Min. Cult. și Instr. Publ., nr. 306/1860, f. 4.

¹⁰⁴ Raport către domn, 9 aprilie 1860. *Ibidem*, f. 3.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ Adresă din 10 septembrie 1860. *Ibidem* f. 4.

¹⁰⁷ *Serbarea Academiei Romine pentru împlinirea a XXV ani de la înființarea ei. 1866–1891*, București 1891, pp. 57–58.

¹⁰⁸ Raport din 18 oct. 1860. *Arh. St. Buc.*, Min. Cult. și Instr. Publ., nr. 306/1860, f. 6.

¹⁰⁹ „Monitorul Oficial al Țării Românești”, nr. 253 din 25 octombrie 1860, pp. 1229–1230; „Instrucțiunea Publică”, 1860, pp. 300–301.

Prin decret, se hotărăște crearea „fondului Zappa“, „pentru încurajarea și progresul limbii și literaturii române“ și se stabilește ca fondul să se dea cu dobândă (art. 2), venitul anual servind la acordarea de premii (art. 3). De asemenea, se hotărăște ca — pentru început — premiile să fie atribuite „pentru facerea unei gramatici și a unui dicționar român“. Se dă termenul de 1 noiembrie 1861 pentru predarea manuscrisului gramaticii și acela al literei A din dicționar. Pentru cea dintâi lucrare se oferă un premiu de 200 galbeni, iar pentru a doua un premiu de 300 galbeni. Comentind decretul domnesc, G. Sion îl va critica, arătând că „pentru premiuri atât de mici, nu se apucă nimeni de scris gramatică“¹¹⁰ și cerind ca statul să adauge și el fonduri și să creeze „o societate care să reprezinte inteligența, erudițiunea și geniul României“¹¹¹.

Zappa n-a fost totuși descurajat de modul utilizării fondului donat, căci în testamentul ce-l alcătuiește la 30 noiembrie 1860, lasă câte 1000 galbeni venit anual „la orinduita societate literarie română pentru dezvoltarea și regularea limbii române“¹¹². Donațiile lui Evanghelie Zappa au jucat un rol important în procesul de creare a „Societății Literare“. Prin aceste donații s-a creat baza materială a societății. În 1867, la inaugurarea „Societății Literare“, Urechia declară că prin fondurile lui Zappa se asigurase pe deplin „independența societății“¹¹³. În orice caz, în bugetul „Societății Academice“ pe anul 1867—1868, veniturile din fondul Zappa și din fondul mai redus Cuza depășesc subvenția acordată de guvern¹¹⁴; iar, în 1891, averea în efecte a Academiei era de 769 292 lei, dintre care fondul Zappa reprezenta 312 366,80 lei; iar, în ce privește imobilele, dintr-un total de 1 002 000 lei, donația Zappa reprezenta 242 000 lei¹¹⁵. Inițiativa lui Zappa a fost de bun augur pentru societatea ce urma să se înființeze. Ea se explică, în bună măsură, prin propriile interese ale acestui bogătaș și ale clasei burgheze, pe care el o reprezenta, interesată în dezvoltarea culturii naționale, instrument de dobândire a supremației pe toate planurile pentru burghezie. Zappa înțelegea că unitatea culturală și dezvoltarea culturală nu puteau decît să ajute la dezvoltarea economică a statului, care la rîndul ei îi sprijinea propria sa activitate. Desigur însă că dezvoltarea culturală, chiar și în concepțiile celor mai înaintați reprezentanți ai burgheziei, era departe de a corespunde tuturor necesităților culturale ale poporului.

Anul 1860 a fost un an deosebit de favorabil în procesul de întemeiere al „Societății Literare“. Pe lângă nenumăratele propuneri ce se fac, în acest an, în vederea înființării societății, în afara creării bazei materiale prin donația Zappa, mai înregistrăm încă un fapt deosebit de interesant: activitatea comisiei „întocmită asupra adunării mate-

¹¹⁰ G. Sion, *Dicționarul român. Premiul Zappa*, în „Revista Carpaților“, II (1861), partea I, p. 9.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 11.

¹¹² *Serbarea Academiei Române...*, București, 1891, pp. 54—61.

¹¹³ *Analele Societății Academice Române*, București, 1869, tom. I, p. 15.

¹¹⁴ *Ibidem*, tom. I, p. 104.

¹¹⁵ *Serbarea Academiei Române...*, București, 1891, p. 55.

rialului necesar pentru scrierea istoriei țării¹¹⁶. Această comisie intră în activitate în toamna anului 1860, când se trimit convocări unui număr de personalități culturale sau politice: Laurian, Ioan Maiorescu, Alex. Odobescu, P. Cernătescu, I. Brătianu, F. Aaron și Eliade¹¹⁷. Este semnificativ faptul că încă de la 24 septembrie, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice din Țara Românească se adresează celui din Moldova, cerându-i părerea „asupra acestei chestiuni, care este în interesul ambelor țări surori¹¹⁸”.

Datorită împrejurărilor nu se ajunge la intrarea în activitate a comisiei decât la începutul lunii noiembrie 1860, după două ședințe amânate (una la 30 septembrie și alta la 25 octombrie). La 5 noiembrie se strânge comisiunea, alegînd ca președinte pe Laurian și ca secretar pe Sion. Primul proces-verbal este semnat de Dim. Ghica, în calitate de ministru, și de Laurian, Maiorescu, Fl. Aaron, Cernătescu și Odobescu¹¹⁹. Prin jurnal se decide ca, pînă la ședința următoare, Sion să prezinte un proiect de statute¹²⁰. Între timp, Dim. Ghica trimite o nouă adresă în Moldova, la 9 noiembrie, cerînd constituirea unei comisiuni asemănătoare¹²¹. Un răspuns venit mai tîrziu, din partea lui V. A. Urechia, arăta că ministerul din Moldova intenționa să ceară fonduri Adunării pentru instituirea unei comisiuni similare, în anul următor¹²².

Sufletul comisiunii de la București a fost Sion, deși Laurian, autorul propunerii amintite din „Instrucțiunea Publică”, l-a secondat. Însărcinat cu alcătuirea statutelor, Sion propune „de a profita de ocaziune și a proiecta o instituțiune mai dezvoltată, care să aducă foloase mai mari pentru dezvoltarea culturii intelectuale a națiunii”. Propunerea lui Sion fiind acceptată „în unanimitate”, el se pune pe lucru și „în curs de cîteva ședințe proiectul se termină cu înțelegerea cea mai perfectă a tuturor membrilor comisiunii¹²³”. Astfel, se ajunge la raportul comisiunii, care începe cu următoarele cuvinte de o deosebită însemnătate, sintetizînd însăși esența problemei: „Romîinii, abia intrați în secolul lor de renaștere, n-au avut însă nici destul timp, nici destule elemente pentru ca să-și organizeze toate instituțiunile ce reclamă bună starea lor morale și materiale... Astăzi, cînd pozițiunea lor politică se vede din zi în zi întărindu-se, urmează ca și dezvoltarea lor intelectuală să se facă mai rapide și mai solidă. Aceasta e o condițiune *sine qua non*, pentru ca să poată cu drept cuvînt merita titlul de națiune europeană, care pînă acum li se contestă de către străini¹²⁴”.

¹¹⁶ *Arh. St. Buc.*, Min. Cult. și Instr. Publ., dosar nr. 363/1860.

¹¹⁷ *Ibidem*, f. 1, 32.

¹¹⁸ *Ibidem*, f. 3.

¹¹⁹ *Ibidem*, f. 12, 13.

¹²⁰ *Ibidem*, f. 14.

¹²¹ *Ibidem*, f. 15.

¹²² *Ibidem*, f. 16.

¹²³ G. Sion, *Societatea Academică*, în „Revista Carpaților”, II (1861), partea I, p. 74.

¹²⁴ „Instrucțiunea Publică”, noiembrie 1860, p. 321.

Raportul arăta mai departe că „între așezămintele, care au contribuit la luminarea și mărirea popoarelor, se numeră fără contestațiune și societățile științifice“. Continuînd, membrii comisiei subliniază deosebita importanță a culegerii materialelor istorice și a rezolvării problemelor ce se puneau legate de limbă și declară că „au găsit cu cale a nu se mărgini numai la cercul însărcinării“, și că, în consecință, propun „fundarea unei societăți organizată într-un cerc mai întins“¹²⁵. Propunerea comisiei este însoțită de proiectul unei societăți academice, rezultat probabil al înțelegerii dintre Laurian, Sion și Maiorescu, care toți trei erau autori ai unor astfel de proiecte. Prin acest proiect se propune alcătuirea unei societăți academice cu două secții, cărora trebuia să li se adauge cu timpul încă una, a „științelor și artelor frumoase“¹²⁶.

În proiectul de statute se arată că societatea urma să fie subvenționată și patronată de guvern (art. 1), avînd scopul de a stimula științele și artele și ca sarcină imediată „adunarea documentelor și cultura limbii“ (art. 2). Tot în proiect se propune ca societatea să fie compusă din 18 membri, împărțiți în secția „arheologică și istorică“ și în cea „literară și lexicografică“ (ulterior, trebuind să se adauge o secție a științelor naturale) (art. 3). Se mai stabilește că cea dintîi secție se va ocupa cu adunarea de documente, va organiza misiuni științifice, precum și cercetări arheologice în țară, în timp ce secția a doua se va îndeletnici, în primul rînd, cu alcătuirea unui dicționar (art. 4). Interesant este că se stabilește prin statut că doar 6 membri vor fi *numiți*, ceilalți urmînd să fie *aleși* ulterior. De asemenea, se propune ca societatea să formeze „un corp independente“ (art. 6) și ca membrii, numiți sau aleși, să fie „pe viață“ (art. 7). Interesantă este și prevederea ca membrii să fie salarizați cu cîte 300 lei pe lună și cîte 16 lei de fiecare ședință. Societatea urma să aibă doi președinți de secție, care, alternativ, trebuiau să îndeplinească și funcțiunea de președinte al societății. Se stabilea și obligația pentru fiecare secție de a ține pînă la 100 ședințe pe an (art. 17), avînd și îndatorirea de a publica o revistă periodică (art. 21). Bugetul întreg al societății trebuia să însumeze suma de 304 000 lei¹²⁷.

Proiectul comisiei este înaintat în luna decembrie guvernului. Generalul Barbu Vlădoianu, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, îl supune în dezbaterea acestuia prin referatul nr. 511 din 18 ianuarie 1861. Totuși, guvernul nu dă urmare propunerilor și chestiunea rămîne înmormintată încă un număr de ani¹²⁸. Sînt toate probabilitățile ca această neluare în considerare să se fi datorat grelei situații în care se afla guvernul Epureanu, într-un aprig conflict cu Adunarea, la începutul anului 1861.

¹²⁵ „Instrucțiunea Publică“, noiembrie 1860, p. 321.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 322.

¹²⁷ *Ibidem*, pp. 323–325.

¹²⁸ Vezi V. A. Urechia, *Istoria școlilor...*, București, 1894, vol. III, p. 271.

O dată cu anul 1861, se intră într-o perioadă neutră de cițiva ani în ceea ce privește problema înființării societății academice. Chestiunea desăvârșirii Unirii, a obținerii unirii depline administrative a Țării Românești cu Moldova paralizează inițiativele în alte direcții. De problema înființării societății se lega desigur și chestiunea relațiilor cu Austria, pe care domnitorul Cuza și cei ce-l înconjurau căutau s-o menajeze, pentru a-i obține consimțământul la recunoașterea Unirii depline. Acestor motive li se mai adăugau împrejurările interne deosebit de grele și în bună măsură nefavorabile unor preocupări de acest fel, oarecum îndepărtate de sfera politicii de zi de zi. Între liberalii-radicali și conservatori se dădea încă aprig lupta pentru putere. Oscilând între aceste două forțe și bizuindu-se pe liberalii-moderati, domnul căuta să ducă o politică de echilibru. Desele conflicte dintre guverne și Adunări contribuie și ele la întreținerea acestei atmosfere neprielnice planurilor de înființare a Academiei. Abia în 1863, când lucrurile încep a se limpezi pe plan politic, când, pe de o parte, domnul își manifestă hotărât intenția loviturii de stat, iar, pe de altă parte, forțele ostile domnului se grupează în „coaliția monstruoasă“, se repune problema înființării Academiei.

Gîndul pare să-l fi reaprins însuși domnul prin donația sa de la 28 martie 1863. Cuza dăruiește 1000 galbeni a căror dobîndă trebuia să servească la „premieri pentru cel mai bun uvrăgiu științific scris în limba romînă asupra unei propuneri dată de Consiliul Superior al Instrucțiunii Publice“¹²⁹. Pentru anul 1863—1864 se stabilește ca obiect de premiere traducerea cărții I din *Eneida* lui Virgiliu¹³⁰. Inițiativa domnească sprijină viitoarea înființare a „Societății Academice“, căci fondul Cuza constituie, alături de fondul Zappa, baza materială pe care se va înălța „Societatea Literară“ în anii 1866—1867.

Tot în anul 1863, un ministru al domnului, V. Boerescu, se gîndește la înființarea unei societăți academice, care însă se confunda în mintea sa cu un consiliu de universitate. El propune crearea a două academii, una la București și alta la Iași¹³¹. S-a pus ipoteza ca propunerea lui Boerescu să fi oglindit însăși dorința sa de a nu lipsi dintr-un astfel de organism cultural, căci, fiind membru al corpului didactic superior, Boerescu își vedea asigurată desemnarea în societate. Anul 1863 se încheie cu aceste două scîlpiri, care arătau că problema nu putea fi socotită încheiată, ci că ea frămînta încă, cu toate că alte chestiuni abătuseră un timp gîndurile de la problema înființării „Societății Academice“.

Problema capătă o nouă și hotărîtoare întorsătură în anul 1864, an de o deosebită însemnătate în istoria Romîniei, datorită acțiunii de la 2/14 mai a domnitorului Cuza și a sfetnicului său Mihail Kogălniceanu. Noua situație face posibilă adoptarea unei serii întregi de mă-

¹²⁹ *Academia Romînă. Acte de fundațiune. MCMXXVII*, București, 1932, p. 5.

¹³⁰ *Ibidem*, p. 8.

¹³¹ Vezi Anibal Teodorescu, *op. cit.*, pp. 19—20.

suri, care ajută în mod substanțial desăvîrșirii procesului de organizare a noului stat. Dacă primul rol pe plan politic îl joacă în această vreme Kogălniceanu, pe plan cultural acest rol este asumat de Nic. Crețulescu. Xenopol a relevat activitatea depusă de Crețulescu în aceste luni, el apreciind că „acele 6 luni petrecute la Ministerul Instrucției pot fi socotite cele mai rodnice clipe din viața lui”¹³². Între altele, lui Crețulescu i se datorează legea instrucțiunii publice din decembrie 1864¹³³. El nu se mărginește în activitatea sa la reorganizarea învățămîntului, ci avînd o privire de ansamblu asupra întregii culturi, căută să-i sprijine dezvoltarea în toate privințele. Crețulescu se ocupă de arhive, de biblioteci, de muzee, ajutînd, în același timp, la înființarea societăților culturale și științifice.

În ceea ce privește muzeele, se reorganizează Muzeul de Istorie Naturală și se creează Muzeul de antichități, iar între societățile științifice nou-înființate cu sprijinul lui Crețulescu, trebuie amintită, în primul rînd, „Societatea de Științe Naturale”, care se inaugurează la 31 octombrie 1865, fiind creată „în scop de a conlucra la înaintarea științelor și în special a face să se cunoască producțiunile solului Romîniei în sine însuși și în raporturile sale cu artele, industria și agricultura”¹³⁴. La temelia acestei societăți stă o adresă a lui Crețulescu către Davila, Exarcu și Gr. Ștefănescu, din 11 septembrie 1864, prin care cei trei sînt rugați să se constituie într-o comisie pentru a analiza problema „meziilor celor mai potrivite pentru studiul structurii geologice și petrografice a țării”, elaborînd și „un program de exploatarea țării în privința geologică”¹³⁵.

Urmarea adresei ministeriale este întrunirea celor trei oameni de cultură și un raport al lor din 7 octombrie 1864, prin care, între altele, propun înființarea „Societății de Științe Naturale”¹³⁶. Pe baza raportului comisiei, se încheie un jurnal al Consiliului de Miniștri la 13 octombrie, prin care se hotărăște constituirea la București a unei „Societăți de Științe Naturale”¹³⁷. Urmează decretul domnesc din 22 octom-

¹³² A. D. Xenopol, *Nicolae Crețulescu. Viața și faptele lui. 1812—1900*, București 1915, p. 88.

¹³³ *Ibidem*.

¹³⁴ Anast. Fetu, *Incercările pentru dezvoltarea științelor naturale în Romînia*, București, 1874, p. 15.

¹³⁵ *Arh. St. Buc.*, Min. Cult. și Instr. Publ., dosar nr. 523/1864, f. 6, 19.

¹³⁶ Comisia motivează astfel această propunere. „... nu vom insista d-le Ministru. asupra utilității și importanței unor asemenea lucruri. Este destul a indica natura lor ca fiecare să vadă de cîtă utilitate ele pot fi pentru țară și junimea noastră. Științele pozitive, științele de observație și de experiență, care dau seriozitate spiritelor ce le cultivă, despărțindu-le de sofismele și de aberațiile la care conduc adesea studiile exclusive speculative și literare, vor lua o dezvoltare ale căror rezultate nu vor întîrzia a deveni evidente. Formarea societăților științifice, astfel după cum le-am conceput, va deschide noue și atrăgătoare perspective în care junimea nu va întîrzia a se arunca și se va da astfel un scop și o direcție unei activități, care exercitîndu-se adesea fără experiență și fără conștiință, în sfera politică nu face decît să arunce nouă elemente de confuzie și de agitație în mijlocul acelor elemente deja destul de numeroase ce există...” (*Ibidem* f. 18).

¹³⁷ *Ibidem*, f. 26, 29.

brie 1864¹³⁸. Totuși, intrarea în activitate a societății nu va avea loc decât în toamna anului următor¹³⁹. Este de semnalat că această „Societate de Științe“ lucra cu trei comitete, unul zoologic, altul botanic și ultimul geologic.

Altă societate care se organizează cu sprijinul lui Crețulescu este aceea a „Ateneului Român“, legată strâns de problema popularizării culturii prin cursuri libere. Primul număr din 1865 al foii „Natura“¹⁴⁰ conține informații interesante privind problema acestor cursuri, arătând că „mai mulți bărbați“ organizaseră „cursuri ce se vor face seara“, cel dintâi urmînd a fi ținut de C. Exarcu, la 28 ianuarie 1865¹⁴¹. Într-adevăr, după o mărturisire mai tîrzie a conferențiarului, la data stabilită se inaugurează aceste prelegeri, premergătoare conferințelor „Ateneului Român“. Lui Exarcu îi vor urma numeroși alți conferențieri, care vor dezvolta subiecte diferite, în iarna și primăvara anului 1865, „în salonul caselor“ lui C. Ghica, „lingă Cișmigiu“¹⁴². Mai mult decât atât, potrivit unor informații cuprinse tot în „Natura“, lecturi publice se țin și în provincie. Astfel, la Galați, un anume Troteanu vorbește despre *Economia socială*, la Brăila Stroe Beloescu conferențiază despre *Științele pozitive*, la Botoșani I. V. Adrian vorbește despre *Tradițiunile naționale, și istoria Romînilor*, dr. Isac despre *Medicina populară*, V. Pădure, despre *Sistemul metric*, iar la Craiova, Stolojan și Gh. Chițu țin și ei conferințe, se pare chiar înaintea celor din București¹⁴³.

Pe baza acestor cursuri se organizează „Societatea Ateneului Român“, datorită sprijinului lui Nic. Crețulescu și a străduințelor lui C. Exarcu și ale lui V. A. Urechia¹⁴⁴. Propunerea înființării o face Exarcu lui Crețulescu, în octombrie 1864. Aprobarea dată în principiu nu este concretizată decât în toamna anului următor, însă cursurile publice, care își au începutul la 28 ianuarie 1865¹⁴⁵, merg întru totul pe linia viitoarei Societăți a „Ateneului“. La 31 octombrie 1865, se inaugurează cele

¹³⁸ Arh. St. Buc., Min. Cult. și Instr. Publ. dos. nr. 523/1864, f. 33. Vezi și „Statutele“ (f. 48–52, 57–60).

¹³⁹ *Ibidem*, f. 90.

¹⁴⁰ La 1 ianuarie 1865 își reîncepuse apariția foaia „Natura“, după o întrerupere determinată de moartea lui Baraș; ea este condusă de Constantin Exarcu și de Dim. Ananescu. În prospectul prin care se motivează reapariția foii, se arată că „Natura“ urma să fie un jurnal „pentru propagarea științelor pozitive în Romînia“, căci „studiile speculative domină pretutindeni în colegii și facultăți, oamenii ce le îmbrățișează și le cultivă dominînd asemenea pretutindeni, în societate și în guvern; studiile științifice din contra exilate sau părăsite și disprețuite în colegiuri sau facultăți, oameni de științe părăsiți asemenea și fără influență în societate“ (Prospectul anului 1865 al foii „Natura“). Din toamna anului 1865, „Natura“ devine organul de publicitate al „Societății de Științe Naturale“ (A. n. a. s. F. e. t. u., *op. cit.*, p. 91).

¹⁴¹ „Natura“, nr. 1 din 1 ianuarie 1865, p. 8.

¹⁴² *A XX-a aniversare a Atheneului român*, București, 1885, p. 82.

¹⁴³ E/xarcu/, *Instrucțiunea și educația. Puterea ideilor. Marele inemic. Lecțiunile publice*, în „Natura“, nr. 14 din 8 aprilie 1865, p. 107.

¹⁴⁴ V. A. Urechia, *Darea de seamă a dlui v. președinte al Ateneului... cu ocaziunea serbării jubileului de 25 ani a acestei instituțiuni*. București, 1894, p. 9.

¹⁴⁵ V. A. Urechia evocă într-o cuvîntare de mai tîrziu sala cea mare a

două societăți, cea de „Științe Naturale“ și cea a „Ateneului“, ultima avînd trei secții (moralo-politică, de științe naturale, fizică și matematică și de literatură și bele-arte). Scopul „Ateneului“ era, pe de o parte, înmulțirea cunoștințelor membrilor „prin placide și conscientioase investigații asupra științei și adevărului“, iar, pe de altă parte, propagarea cunoștințelor prin lecturi și cursuri publice sau jurnale¹⁴⁶.

Ateneul își începe activitatea, ducînd o largă acțiune de popularizare a culturii și a științei (spre deosebire de „Junimea“ de la Iași, organizată tot în acești ani și care nu înțelegea să aibă rosturile largi culturale ale acestui „Ateneu“ bucureștean). După primele cursuri, Exarcu, gîndind mai departe decît ceilalți membri, cere ca să se înceapă și cursuri „cu totul populare, care să se adreseze către clasele de jos ale societății“¹⁴⁷. În același timp, îngrijorat de atmosfera în care lucra „Ateneul“, între membrii căruia pătrunseră unii din opozanții domnului, el semnala — referindu-se la tinerii liberali-radicali, partizani ai lui C. A. Rosetti — că printre ateneiști erau unii tineri de culoare „roșie cu totul“¹⁴⁸. Ceva mai tîrziu, într-un nou articol, Exarcu sfătuiește din nou pe tinerii ateneiști la prudență și le cere să nu primească înriuriri, „ori de unde va veni această influență“¹⁴⁹. Mai alarmat, la începutul lunii decembrie, el inserează următoarele rînduri în „Natura“: „E de dorit ca publicul sau guvernul să nu se sperie dacă vreunii din oratorii ce vorbesc în salonul Ministerului Cultelor emit o idee mai mult sau mai puțin îndrăzneată, mai mult sau mai puțin dreaptă sau exagerată. Nu trebuie să dăm lucrurilor mai multă importanță decît au în realitate“¹⁵⁰. Totuși, prezența multora dintre opozanții lui Cuza (membri ai societății „Progresul“ — ca T. Văcărescu sau E. Crețulescu sau colaboratori ai „Revistei Dunării“, opusă domnului) dau societății spre sfîrșitul anului 1865, un categoric aspect de frondă¹⁵¹. Conferința lui Alex. Lahovari despre Mirabeau determină guvernul la adoptarea anumitor măsuri de

casei lui C. Ghica, „încă deșartă de mobile, scaune avînd abia vreo 20“, cu lumina slabă „a citorva lămpi de petrol“, în care totuși un auditor numeros a salutat cu entuziasm apariția „lîngă o simplă măsuță de lemn alb“ a primului conferențiar. Tot în 1865, înainte de transformarea „Ateneului“ într-o societate recunoscută de guvern, vor mai vorbi în sala din casa Ghica, N. Racoviță, C. Stăncescu, Hasdeu, E. Bacaloglu, Marsillac, R. Ionescu, Alex. Petrescu, P. S. Aurelian, Em. Crețulescu, I. Fălcoianu (V. A. Urechia, *op. cit.*, pp. 11, 15).

¹⁴⁶ E/xarcu/, *Inaugurarea societății de științe naturale și a Atheneului Român*, în „Natura“, nr. 39 din 22 octombrie 1865, pp. 306—307. Vezi Statutele în „Anuarul Ateneului Român pe anii 1902—1903 și 1903—1904“, București, 1904, pp. 63—66; tot acolo (pp. 67—69) vezi lista conferințelor din 1865—1866.

¹⁴⁷ E/xarcu/, *Atheneul Român. Lecturele publice*, în „Natura“, nr. 41 din 8 noiembrie 1865, pp. 321—323.

¹⁴⁸ *Ibidem*.

¹⁴⁹ *O lege a naturii și a filosofiei istoriei*, în „Natura“, nr. 42 din 15 noiembrie 1865, pp. 329—331.

¹⁵⁰ *Atheneul Român. Lecturele publice*, în „Natura“, nr. 45 din 8 decembrie 1865, p. 354.

¹⁵¹ C. Prodan, *op. cit.*, pp. 6—8.

poliție, restrângându-se activitatea „Ateneului“, măsuri care nu vor fi înlăturate, decît după abdicarea domnitorului Cuza¹⁵².

Acțiunea dusă de Nic. Crețulescu în domeniul culturii se îndreaptă și spre vechiul plan al înființării „Societății Literare“. După cele ce afirmă Urechia în 1867, acest lucru s-a datorat în bună măsură și propunerii sale¹⁵³. În orice caz, la 21 august 1864, Crețulescu se adresează Consiliului Superior al Instrucțiunii Publice, cerîndu-i să redacteze un proiect de regulament pentru o comisiune însărcinată cu redactarea dicționarului limbii romîne. În adresă se arată cît era de urgentă sarcina redactării dicționarului, subliniindu-se, în același timp, „dificultățile unei asemenea lucrări, la care nu sînt suficiente nici viața și nici cunoștințele unui singur bărbat“. Pe de altă parte, se menționează și existența fondului Zappa. Crețulescu propune ca să se admită „principiul ca lucrarea dicționarului să se facă prin o comisiune compusă din *bărbați din toate părțile Romîniei*“ (subliniere D.B.). El mai pretinde că în această comisiune să fie reprezentate „toate limbile neolatine, prin romîni cunoscători de ele; de asemenea și limbile slave, germane, maghiare, turce nu vor lipsi comisiunii“. În încheiere, se cere ca să se aibă în vedere, la întocmirea proiectului, „pre acel după care Academia Franceză a purces la o lucrare analoagă“¹⁵⁴. Consiliul Superior al Instrucțiunii Publice, potrivit informațiilor date de Urechia, alcătuiește un regulament, care este „mai fără modificațiune“ (cum spune Urechia), regulamentul „Societății Literare“ din 1866. Se ia și aprobarea Consiliului de Miniștri și a Consiliului de Stat, dar domnitorul, fără a da un refuz scris, tergiversează, de teamă că va întîmpina greutăți în privința venirii membrilor societății din afara Principatelor Unite. Urechia semnalează unele negocieri ce s-ar fi întreprins de Crețulescu cu unii consuli, în vederea obținerii consimțămîntului pentru venirea membrilor din afară¹⁵⁵.

Străduințele lui Crețulescu nu duc la un rezultat concret, cu toate că și „Natura“ în nr. 1 din 1 ianuarie 1865 cere, exprimînd un curent de opinie, ca toți bărbații competenți să se adune și să se organizeze într-o societate literară „pentru a discuta și a se ocupa de această mare chestie a limbii“¹⁵⁶. Nu se cunosc, în detaliu, lucrările întreprinse în ultimii ani de domnie ai lui Cuza în vederea întemeierii „Societății Literare“¹⁵⁷, dar preocuparea pare să se fi menținut în permanență. Lucrul este arătat, de altfel, și de Urechia, care subliniază faptul că și Cariagdi, unul din urmașii lui Crețulescu, încercase să obțină, fără succes, apro-

¹⁵² C. Prodan, *op. cit.*, p. 10.

¹⁵³ V. A. Urechia, *Actele și serbarea națională a inaugurării Societății pentru gramatica și glosariul limbii romîne*, Buc. 1867, p. 50.

¹⁵⁴ *Arh. St. Buc.*, Min. Cult. și Instr. Publ. dosar nr. 740/1865, f. 2, 10.

¹⁵⁵ V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 50.

¹⁵⁶ „Natura“, nr. 1 din 1 ianuarie 1865, p. 8.

¹⁵⁷ Majoritatea lucrărilor privind proiectele referitoare la „Societatea Literară“ au fost depuse de Urechia în arhiva Academiei, (vezi pentru aceasta notele de la dosarele nr. 306/1860, f. 2; nr. 740/1865, f. 1 și nr. 1167/1865, f. 1 de la *Arh. St. Buc.*, Min. Cult. și Instr. Publice).

barea domnească la proiectul întocmit de predecesorul său¹⁵⁸. În orice caz, la 18/30 iulie 1865, regulamentul elaborat în urma inițiativei lui Crețulescu, „în privința instituirii unei societăți literare române, care să se ocupe cu formarea unui dicționar, unei gramatice și determinarea ortografiei române“, este din nou înaintat Consiliului Permanent al Instrucțiunii Publice. cu sarcina de a vedea dacă sînt de făcut unele modificări, pentru ca apoi să se ia măsuri în vederea sancționării domnești a regulamentului și în vederea convocării societății¹⁵⁹. Totuși, deși după expresia lui Iosif Hodoș, „societatea era pe aci a se înființa“¹⁶⁰, „Societatea Academică“ nu izbuteste să fie organizată și să ia ființă în ultimii ani ai domniei lui Cuza Vodă. Urechia mărturisește că dîndu-și seama de greutatea întîmpinate pusese pe referat rezoluția „la dosar, adăstînd vreme mai bună“ și că abia după 11 februarie scosese din nou hîrtille, supunîndu-le lui C. A. Rosetti, sub ministerul căruia se va ajunge, în sfîrșit, la înființarea și organizarea „Societății Literare“¹⁶¹.

Deși societatea la care se gîndea Crețulescu și urmașul său nu trebuia să aibă un caracter prea larg, limitîndu-se la problemele de limbă, avînd o sferă mai restrînsă ca în proiectul din 1860, totuși membrii „Societății Literare“ își vor da seama de efortul depus în ultima parte a domniei lui Cuza și de aceea mulțumirile lor se vor adresa, în ședința din 8.20 aug. 1867, și „cître acei din funcționarii din Ministeriul Cultelor și Instrucțiunii Publice care între anii 1865 și 1867 au reușit a elabora proiectul și a cîștiga semnăturile mai înalte pentru conchiemarea acestei «Societăți literare», între cele mai fatali împrejurări din cîte s-au putut ivi în timpurile noastre“¹⁶².

Anul 1865 se încheie, ca și primele luni din 1866, fără a se izbuti

¹⁵⁸ V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 51.

¹⁵⁹ *Arh. St. Buc.*, Min. Cult. și Instr. Publ., nr. 740/1865, f. 3.

¹⁶⁰ Iosif Hodoș, *Originea societății academice din București*, în „Familia“, nr. 45 din 20 noiembrie/2 decembrie 1867, p. 532.

¹⁶¹ V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 51. Tot pe Urechia îl vedem în septembrie 1865 propunînd o societate academică de felul celei inițiate de V. Boerescu, cu doi ani mai înainte. Criticînd Comitetul permanent al Instrucțiunii Publice, el propune ca în loc de acesta, Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor să fie sprijinit de două consilii academice (unul la Iași și unul la București), care urmau să se transforme în societăți „de cultură regională“, chemînd în sinul lor pe toți profesorii de facultăți. Societățile academice de cultură regională (care, în fond, erau mai degrabă consiliile profesoriale ale facultăților reunite la un loc) trebuiau să lucreze în secțiuni, la problemele din domeniul limbii, istoriei naționale și al științelor, „atît în genere, cît și cu privire la romîni“. Urechia cerea ca aceste societăți academice regionale să aibă inițiativă și libertate, în privința activității lor științifice. Interesant este și faptul că el se gîndea să dea acestor foruri de cultură înaltă și anumite rosturi legate de popularizarea cunoștințelor, propunînd ca societățile academice regionale să stăruiască pentru înființarea de muzee, de biblioteci „poporare“, precum și pentru deschiderea unor cursuri „dominicale și de noapte pentru lucrători și adulți“. În concluzie, Urechia cere ca societățile academice regionale să nu fie „numai pivotul unei adevărate mișcări literare și științifice, dar și un real ocular de luminare și de cultură a poporului român“. (V. A. Urechia, *Defectuositățile noiei legi școlare*, în „Natura“, nr. 33 din 8 sept. 1865, pp. 260—262).

¹⁶² *Analele Societății Academice Române*, București, 1869, tom. I, p. 27.

să se pună bazele mult așteptatei societăți. Cu toate acestea, în anii 1864—1865, semnele evidente ale apropiatei înființări se fac mai mult ca oricând remarcate. Intemeierea „Societății Literare“ nu mai putea întârzia. De data aceasta nu mai era vorba, ca în 1860, de propuneri făcute de diverși oameni de cultură prin organele de publicitate, sau de inițiativa unei comisii, căreia guvernul nu i-a dat urmare, ci avem de-a face cu inițiative venite de sus în jos, din partea guvernului. Dacă proiectul lui Crețulescu și al urmașului său, în spatele căruia trebuie să vedem în permanență pe Urechia, animator cultural de o deosebită valoare în această perioadă, nu a putut ajunge la o înfăptuire, acest lucru se datorește în bună măsură împrejurărilor pe care le trăiau Principatele Unite. Unirea era realizată, regimul instituit la 2 mai 1864 dăduse o oarecare stabilitate guvernării, totuși, alte probleme de politică internă sau de politică externă frământau încă viu opinia publică și mai ales pe guvernanți, nedînd răgazul realizării unor inițiative de felul aceluia care ne interesează. Pe bazele puse însă de Crețulescu și de Urechia, în anii 1864 și 1865, se va crea, în primăvara anului 1866, „Societatea Literară“¹⁶³.

În tot timpul domniei lui Cuza, problema înființării înaltei societăți a fost prezentă în gândurile multora dintre oamenii de cultură și chiar a multora dintre bărbații de stat. La o realizare efectivă nu s-a putut ajunge datorită atât împrejurărilor interne, cît și a celor din afară. În calea înființării stătuse mai ales greutatea de a se da acestui act un larg înțeles național. Totuși, proiectele și străduințele depuse în direcția întemeierii „Societății Literare“, între 1859 și 1866, sînt de toată însemnătatea și ele stau neîndoielnic la temelia viitoarei „Societăți Academice“.

¹⁶³ Vezi: Dan Berindei, *Înființarea Societății Literare (Academice) (1866) și sesiunea din 1867*, în „Studii“, IX (1956), nr. 5, pp. 21—44.

CONTRIBUȚII LA ISTORIA ȘCOLII MUSCELENE

de GH. PĂRNUȚĂ

Școala din Cîmpulung înainte de Regulamentul Organic. Inceputurile școlii mușcelene sînt destul de îndepărtate.

În Cîmpulung, unde a fost fixată prima reședință a Țării Romînești, unde a apărut primul document al limbii romîne — scrisoarea lui Neacșu din Cîmpulung către Hans Benkner, judele Brașovului, la 1521, — unde a văzut lumina prima tipăritură din Țara Romînească în limba romînă, la 1642, în acest oraș apare și una din cele mai vechi școli romînești. Înainte de a lua ființă Școala de la Sf. Sava din București a existat școală la Cîmpulung.

Historicul și poetul cîmpulungean, C. D. Aricescu, amintește că la Cîmpulung a fost o „școală domnească“, fundată de Doamna Chiajna în anul 1552, pe lîngă biserica Domnească. Această școală, de la a cărei înființare s-au împlinit 409 ani, a existat pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, pe locul Voroveanului din acest oraș¹.

Dacă despre această școală nu s-a găsit pînă acum documentația necesară, hrisovul lui Antonie Voievod, din 10 mai 1669, ne vorbește sigur de existența unei școli la Cîmpulung în acea vreme „...și făcui domnia mea casă de învățatură, adecă școală, în orașul domniei mele Cîmpulung“, scrie hrisovul².

Din lectura hrisovului reiese că întreținerea școlarilor și plata dascălilor se făcea din venitul vămii de la Rucăr și Dragoslavele și că școala s-a făcut „spre mare folos locuitorilor Țării Romînești“, fiind deci destinată a servi nu numai copiilor din Cîmpulung, ci și din alte părți ale țării, spre folosință „și bogaților și săracilor“.

Prin hrisovul din 28 martie 1670, voievodul hotărăște ca școala să aibă „ispravnic și purtător de grijă“ pe mitropolitul țării³.

Locul pe care s-a făcut această școală a fost donat de logofătul Radu Năsturel, la 8 ianuarie 1669.

În actul de donație el menționează că încă de cînd se afla la „Enișer la Împărăție“, dus, după cum zice N. Iorga, împreună cu alți boieri să pîrască pe Radu Vodă, s-a gîndit că țara este „săracă și

¹ Vezi C. D. Aricescu, *Istoria Cîmpulungului*, București, 1855, p. 150.

² Arh. St. Buc., M-rea Cotroceni, pach. 89 doc. 1 (vezi și Dan Simonescu, *Viața literară și culturală a mănăstirii Cîmpulung*, C. Lung, 1926, p. 32 și I. Răuțescu, *Cîmpulung-Mușcel*, C. Lung, 1943, p. 200).

³ Arh. St. Buc., M-rea Cotroceni, pach. 89, doc. 2 (vezi și D. Băjan, *Documente de la Arhivele Statului*, C. Lung, 1929, pp. 3—9).

făr' de învățătură și oamenii pentru sărăcie nu-și pot da copiii lor la învățătură". De aceea s-a gândit că ar fi bine să se facă o școală la Cîmpulung, fiind „mai în lături“, mai ferit de frămîntări.

Școala din Cîmpulung mai este amintită în anul 1780 cînd se fixează plata „dascălilor de pe la școli“, fiind menționat și cel din Cîmpulung⁴, și la 1792 cînd Dumitrașcu Ruset, ctitorul schitului Mărculești, obține pentru întreținerea schitului și a școlii cîte 1200 lei anual, de la vama Dragoslavele, 50 bolovani de sare și 20 familii de țigani.

La începutul secolului al XIX-lea, școala a fost mutată pe un loc de lingă biserica Sf. Ilie dăruit de comisul Ion Craioveanul.

În Cîmpulung funcționa prin anul 1822 și o „școală de zugravi“ înființată de preotul Badea, cunoscută sub numele de „Școala după ulița văii“. La această școală își făcuse ucenicia o vreme și pictorul revoluționar de la 1848, I. D. Negulici⁵.

Școala din Cîmpulung în perioada 1832—1864. O dată cu apariția și dezvoltarea elementelor capitaliste, cu pătrunderea ideilor revoluției burgheze din Franța, se dezvoltă și la noi o cultură națională.

Burghezia avea nevoie de oameni pregătiți, cultivați, în lupta împotriva orînduirii feudale, și în acest scop ea întreprinde o susținută mișcare culturală.

Încă de la începutul secolului al XIX-lea se simțea nevoia unui învățămînt în limba romînă; școala grecească existentă nu putea face față acestei situații.

Gh. Asachi la Iași și G. Lazăr în București, au promovat un învățămînt în limba romînă, înlăturînd falsa părere a claselor exploatare că învățăturile mai înalte nu pot fi redată în limba poporului.

Dacă în etapa anterioară Regulamentului Organic, școala romînească era în stadiu de încercare, această nouă legiuire, recunoscînd necesitatea învățămîntului public, prevede înființarea unor școli de stat. Lupta pentru lărgirea învățămîntului public — începută după 1831 — reprezenta o acțiune progresistă; ea se ducea împotriva boierimii care susținea învățămîntul particular.

După intrarea în vigoare a Regulamentului Organic s-au înființat în orașele de reședință ale județelor primele școli publice. Ele au fost organizate sub conducerea foștilor elevi de la Sf. Sava, o mare parte din ei fiind și participanți activi ai revoluției de la 1848, ca: D. Jianu, Sc. Turnavitu, N. Simonide, G. Călinescu, Gherasim Gorjanul etc.

După Stanciu Căpățineanu și Florian Aaron care au fost trimiși la Craiova, în 15 noiembrie 1831, urmează repartizarea lui Dimitrie Jianu la Cîmpulung, a lui Nicolae Simonide la Giurgiu și a lui Chiriță Baldovin la R. Vlcea⁶.

⁴ Vezi V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, tom. IV, București, 1901, p. 60.

⁵ Vezi Lucia Dracopol-Ispir, *Pictorul Negulici*, București, 1939, p. 25.

⁶ Arh. St. Buc. Min. Cult. și Instr. Publ. Țara Romînească, dosar 4138/1831, f. 3.

O problemă importantă pentru organizarea școlii era localul. În această privință, Vornicia din Lăuntru, la 7 septembrie 1831, cere ocîrmuirii de Muscel să găsească încăperile necesare pentru școală. S-a hotărît ca localul de școală să fie în „odăile egumenești“ de la mănăstirea Negru Vodă din Cîmpulung.

Pînă la sosirea profesorului D. Jianu, Eforia Școalelor trimise magistratului orașului listă⁷ de materialul necesar începerii învățaturii, un model de semicerc și două table de tinichea. Deși Dimitrie Jianu sosi la Cîmpulung la 31 ianuarie 1832, cursurile au început abia la 14 martie 1832. Cauza întîrzierii deschiderii școlii s-a datorat atît poziției, conducerii mănăstirii care nu dorea să se deschidă școala acolo, cît și tărăgănelii reparațiilor necesare camerelor de la mănăstire.

Deși, cu prefăcută bucurie, sfatul orașului arăta în raportul către Eforie că „au rămas cu toții mulțumiți pentru părinteasca grijă ce a luat stăpînirea pentru folosul tinerilor la învățatură“, în acest oraș cu atîția boieri și cu atîtea case mari, se alesese pentru școală două cămăruțe cu totul necorespunzătoare. Iată, între altele, cum descrie N. Iliescu, secretarul Eforiei Școalelor, acest local. „Cît de puțină recunoștință — scrie el — se vede din partea orășenilor pentru așezarea școalei“ ... „odăile de la mănăstire sînt cu totul mici încît pã patru bănci scurte de un stîngen, încãpînd copii abia pã jumătate, ceilalți așteaptã în picere pînã ce isprãvesc conșcolarii lor... Întunecimea odăilor și neputința cu care se luptã profesorul sînt vrednice de a aduce la întristare pã fiecare“⁸.

În prima zi de școală Jianu a avut 30 de elevi. În mai puțin de două săptămîni numãrul lor s-a dublat. Numãrul elevilor fiind în creștere, D. Jianu raportează Eforiei cã nu mai poate face școalã la mănăstire. Aceasta îi comunicã profesorului, ca în rezolvarea problemei localului sã facã apel la boierii localnici și sã-i îndemne sã sprijine școala. O mare parte din boieri s-au arãtat nepãsãtori la apelul lui Jianu, iar mai tîrziu au pus și piedici în construcția localului de școală. Raportul magistratului orașului din 1 iunie 1832, cãtre Eforie, este concludent în aceastã privință. El aratã cã s-au adunat boierii și sfatul orașului pentru a hotãri închirierea unui local de școalã și cã „toți cîți s-au aflat de fațã s-au arãtat reci și neaplecãtori“.

În general boierimea nu avea interes sã se ridice școala naționalã, deoarece fiii ei urmau la școala greceascã. Aceastã boierime deși vede binefacerile învățãmîntului, e împotriva rãspîndirii lui în mase. În aceastã privință lupta ei este dublã: pe de o parte urmãrea frînarea școlii, mai ales a celei de la sate, pe de altã parte urmãrea sã dea învățãmîntului caracterul unei școli pentru fiii celor avuți⁹.

⁷ Arh. St. Buc. ... f. 6. (Lista cu materialul necesar pentru o școalã începãtoare).

⁸ *Ibidem*, f. 246.

⁹ Vezi St. Stoian, *Despre concepția învățãmîntului public din anul 1848*, în „Studii I“ (1949), p. 200.

Datorită rivnei depusă de profesorul Jianu și de deputații mahalalelor orașului de a ridica prestigiul școlii naționale, s-a hotărât construirea unei școli noi în Cimpulung.

Pînă s-a fixat locul unde urma să se clădească școala au trecut doi ani din cauza certurilor ivite între boierii Urianu și Arsenie pe de o parte — care donaseră un teren pentru construirea noului local — și deputații unor mahalale pe de altă parte. Deputații mahalalelor: Schei, Vișoi, Bughea, susțineau ca localul să se clădească pe locul pe care a fost „școala în vechime“, mai în partea de sus a orașului, terenul donat de boieri fiind prea departe. Obștea acestei părți a orașului face jalbă la Vornicie și arată că cei ce locuiesc „în Vișoi și pe malurile Bughei fac mai mult de două ceasuri“ pînă la școală. „Mulți din noi avem copii mici — se scrie în jalbă — și ne aducem aminte de multe întîmplări rele, adică de ciîni, de ploii repede, de vijelii care se întîmplă și de primejdii de răpune vieți. Noi slugi ca să trimetem cu copiii ca să-i îngrijască n-avem, să mergem înșine nu putem, că sîntem oameni muncitori p-afară“. În continuare se arată că de vreme ce școala se face cu cheltuiala tuturor, se cuvine ca și „treapădu copiilor să fie de o potrivă, cît celor de jos, tot atîta și celor de sus“. Ei propun terenul pe care a fost școala „în vechime“, dar acesta fusese cotropit de doi boieri ce erau judecători la tribunalul local. Jalba este semnată între alții de: Ion sin Ion Ciolan, diputat, Șerban, „dipotat ot mahalaoa Malu“; Oancea Patraulea, „dipotat ot mahalaoa Scheilor“; Neculae Voinescu, dipotat ot mahalaoa Bradului“ etc.¹⁰.

După discuții care au durat doi ani, a învins partida orășenilor care avea în frunte pe deputații mahalalelor.

Peste 500 file de dosar de la Arhivele Statului cuprind numai material referitor la construcția acestei școli.

Nu trebuie uitat nici faptul că orășenii din pătura de jos, acei care în jalbă arată că sînt „muncitori pă afară“, au înfruntat și opoziția negustorilor și a magistratului, care nu doreau școală în centrul orașului, deoarece aici se ținea tirgul săptămînal, și o școală pe locul tirgului ar fi lovit în interesele lor.

Locul ales pentru școală este cel ocupat de școala elementară nr. 1 de astăzi. O parte din teren a fost donat de Smaranda Eliat, iar alta a fost luată cu embatic de 2 oca ceară pe an, de la biserica Sf. Ilie. Urianu, supărat că nu s-a făcut școală pe locul donat de el, și-a retras această donație, vînzîndu-și locul.

Contractul pentru construcția școlii fusese semnat încă de la 5 decembrie 1832 de către N. Rucăreanu și Scarlat Iorga. Aceștia se obligau să execute întreaga lucrare cu suma de 12 000 lei. În contract se prevedea ca localul să fie terminat în toamna anului 1833.

Planul pentru construcție a fost alcătuit de D. Jianu, profesorul școlii. Se prevedea o clădire cu două săli: una de 4¹/₂ stînjeni lungă și

¹⁰ Arh. St. Buc., Min. Cult. și Instr. Publ., dosar 4138/1831, f. 79.

4 stînjeni lată și alta de 7 stînjeni lungă și 4 stînjeni lată. De asemenea se prevedea construcția a două camere pentru profesor, de cite 2 stînjeni în lungime și $1\frac{1}{2}$ stînjeni lățime.

Cei doi boieri executori ai contractului, în loc să termine lucrarea în 1833, cum se angajaseră, au târăganat lucrările pînă în 1836. Și pe această cale boierimea a reușit să împiedice organizarea și dezvoltarea școlii publice. Jianu, în rapoartele sale, ajunge la concluzia că cei doi boieri s-au angajat să construiască școala tocmai pentru a târăgăna lucrările. În timp ce fiii boierilor frecventau cursurile la școala grecească sau luau lecții în casă cu dascăli plătiți, Jianu era nevoit să refuze, din lipsă de spațiu, înscrierea unei însemnate părți din copiii orășenilor.

Văzînd întîrzierea lucrărilor, sfatul orașului se adresează cu jalbă domnitorului cerînd a „slobozi strașnică poruncă“ pentru grăbirea lucrărilor „spre a nu pătîmi orașul și nevinovații copii numai pentru doi oameni“¹¹.

Domnitorul a orînduit pe N. Iliescu, secretarul Eforiei, și pe arhitectul statului să meargă la Cîmpulung spre a lua măsuri pentru terminarea lucrării. Construcția școlii e dată în grija lui Manolache Făca, ocîrmuitorul județului, care primește și 2 200 lei din casa Școalelor; cu această sumă se termină ridicarea școlii.

La 3 septembrie 1836 s-a făcut inaugurarea noului local de școală. La inaugurare, magistratul a invitat pe toți deputații orașului, scriindu-le ca la solemnitate să aducă cu ei și „pe alți mahalagii“.

Construcția făcută de cei doi reprezentanți ai boierimii a fost atît de șubredă încît nici n-au trecut doi ani și localul a avut nevoie de reparații. În septembrie 1838 Jianu raporta Eforiei că n-a putut începe cursurile deoarece „meremetul cerea neapărată trebuință a se face“¹².

Localul a devenit în curînd neîncăpător. În 1844 profesorul I. Brezoianu — succesorul lui D. Jianu — raporta Eforiei că are 170 de școlari și că numărul ar fi trecut de 200 dacă ar fi avut local corespunzător. În același raport menționa că numărul elevilor va crește mereu deoarece „gustul învățaturii s-a statornicit printre toate treptele de locuitori“. La cererea lui Brezoianu de a se mări localul, Departamentul Trebilor din Lăuntru răspunde că din lipsă de fonduri, lucrarea nu se poate face¹³.

În timpul evenimentelor din 1848, în localul școlii au fost cantonate trupe turcești. După plecarea lor școala a rămas deteriorată.

Localul se repară în 1851 și în 1855. Din raportul lui Procopie Constantinescu, conducătorul școlii în 1855, cu privire la repararea școlii¹⁴, se constată cît de puțin erau interesate autoritățile locale și centrale în organizarea și dezvoltarea școlii.

¹¹ Arh. St. Buc. . . , Min. Cult. și Instr. Publ., dos. 4138/1831 f. 223.

¹² *Ibidem*, dosar 6669/1837, f. 65.

¹³ *Ibidem*, dosar 1288/1847, f. 18, 26.

¹⁴ *Ibidem*, dosar 3980/1854, f. 136.

În anul 1855 localul a servit pentru spital și cazarmă oștirilor aflate în oraș. În 1864 clădirea școlii devenise cu totul șubredă. Profesorul arată că localul „era într-o stare atît de deplorabilă, încît descrierea lui este imposibilă“... „se vede — scrie el — lipsa unei energice inițiative din partea onor. municipalității“. El propune ca școala să se mute în localul „securalizatei“ mănăstiri din Cîmpulung.

După planul alcătuit de Eforie și prevăzut și în Regulamentul Organic, sala de clasă era împărțită în două: o jumătate cuprindea băncile, iar cealaltă jumătate semicercurile¹⁵. Deși regulamentul prevedea 12 bănci, în planul lui Jianu de la Cîmpulung se văd numai 4 bănci — în fiecare bancă fiind așezați cîte 10 elevi. În fața clasei era banca de nisip. Școala avea 8 semicercuri, fiecare cuprinzînd cîte 6 școlari. Diametrul unui semicerc era de o jumătate de stinjen. În mijlocul sălii, în stînga, era scaunul profesorului, de unde supraveghea și băncile și semicercurile, iar în dreapta „tabla de socoteală“¹⁶. Băncile erau lungi de circa 3 stinjeni. După 1840, cînd în școli se înființaseră și biblioteci, în mobilierul școlii intra și dulapul de bibliotecă.

An de an inventarul școlii s-a îmbogățit cu noi obiecte¹⁷.

— **Activitate didactică.** După cum am arătat, școala din Cîmpulung și-a început activitatea la 14 martie 1832 cu 30 de elevi „nădăjduind“, după cum raporta Jianu, că vor veni și alții. Numărul școlarilor crescuse repede; în aprilie numărul lor era de 62, iar în mai 67. Din cei 67 elevi, 57% erau fii de preoți, negustori, dregători; 27% fii de meseriași, 4% fii de plugari; 9% fii de văduve și 3% fii de boieri. Majoritatea fiilor de boieri urmau la școala grecească sau primeau lecții acasă.

Școala în limba națională era urîită de dascălii greci și alături de ei și de către boierimea romină reacționară. Limba poporului fiind depreciată, fiii boierilor învățau franceza, greaca, germana etc. „Toți evgheniștii noștri știu franțuzește și unii și nemțește — scrie M. Kogălniceanu — care oare sînt acei care cunosc literatura și limba romînească? Poate doi-trei“¹⁸.

Din cei 67 de școlari, de la școala lui Jianu, numai 4 erau de la țară, dintre care numai unul fiu de plugar. Și mai tîrziu numărul fiilor de plugari și de meseriași ce urmau la școala din Cîmpulung era

¹⁵ Regulamentul Organic, București, 1847, p. 371.

¹⁶ Arh. St. Buc., Min. Cult. și Instr. Publ., dosar 4138/1831, f. 167.

¹⁷ În anul 1863 inventarul școlii cuprindea: 18 bănci duble, bine lucrate și vopsite; 3 catedre; 5 dulapuri pentru bibliotecă, un dulap pentru cancelarie; 6 table negre, din care una alfabetică, o masă mare pentru cancelarie, o masă mai mică pentru exerciții la agrimensură, un compas de lemn, un echer de lemn, un teu, 3 globuri, 8 hărți dintre care una format mare (de maior Papazoglu), un clopot mare pentru chemarea școlarilor în clase, un clopot mic pentru anunțul leșirii din clasă, 2 sigilii — unul din 1852 și altul din 1863, o tablă cu marca țării, 8 table negre pătrate pentru exerciții școlarilor la semicercuri, 10 semicercuri cu scaunul lor, 2 trupuri table lancasteriene, 10 cercevele de lemn pentru cataloage de perete, un scaun de lemn, 3 hărți vechi, două călimări de lemn, o linie de lemn și dulapurile pentru bibliotecă școlii.

¹⁸ M. Kogălniceanu, *Scrieri alese*, ediția a II-a, București, 1956, pp. 175–176.

foarte redus. Avînd în vedere că la școala grecească, și apoi la cea germană și la școlile romînești particulare nu puteau urma decît fiii boierilor, ai preoților și ai dregătorilor, se constată că numai fiii acestor clase se bucurau de instrucție.

Dintr-un raport al lui Jianu aflăm că elevii săi erau de „deosebite puteri“, majoritatea fiind începători. Se lucra în condiții destul de grele. „Învățătura se face cu o prea mare neînlesnire, scrie Jianu, pentru că pe unii îi pun să scrie într-o odaie și pe alții într-alta să citească și după urmare, să alerg cînd într-o parte cînd într-alta“¹⁹.

Deși muncea singur și în condiții grele, datorită stăruinței sale și hotărîrii de a ridica prestigiul școlii naționale, Jianu obținu succese însemnate. După primul examen, de la 15 iulie 1832, Magistratul orașului mulțumește Eforiei că a orînduit profesor „pă un așa om care n-au lăsat să treacă minut pentru deșteptarea la învățatură a tinerilor“. Peste un an, obștea orășenilor a rămas uimită de pregătirea elevilor. Raportul ocîrmuirii Muscel, din septembrie 1833, referitor la examenul dat, arăta că „răspunsurile pruncilor porni lacrimi de bucurie în sufletele ascultătorilor să aibă o soartă mai fericită în viitorime“. Munca lui Jianu a fost răsplătită și de generalul Kiseleff care i-a vizitat școala la 23 iunie 1832, dăruindu-i 400 lei și cite un sfanț pentru fiecare „ședător“²⁰ și cite o jumătate de sfanț pentru fiecare școlar.

Examenele se țineau de două ori pe an — unul la sfîrșitul lui martie și altul la sfîrșitul lui iunie. Examenul începea cu un cuvînt al profesorului despre situația școlară. În iunie 1835, Jianu a trimis cuvîntarea sa spre aprobare la Eforie pentru ca „să nu să nască vreo pricină din cuvîntul meu“. Desigur că el arăta situația reală și nu lăuda pe fiii boierilor. În clasă Jianu nu făcea deosebire între fiul săteanului sau al meseriașului și copilul de boier, ci dimpotrivă punea pe fiul de țaran cel silitor să bată pe cel leneș al boierului — lucruri pe care le releva și C. D. Aricescu — unul din elevii lui Jianu²¹.

Se examinau cîte 2—3 elevi din fiecare clasă la: scris și citit, catehism, aritmetică, gramatică, geografie, „istorii morale“, citirea pe table și citirea pe cărți. După examen se dădeau premiile. Erau trei premii „cu cunună“. Premiul I se acorda școlarilor care obțineau la toate obiectele calificativul „eminent“.

¹⁹ Arh. St. Buc., Min. Cult. și Instr. Publ., dosar 4138/1831, f. 26.

²⁰ Numele de „ședător“ vine de la o listă pe care erau înscrîși elevii care aparțineau cercului ce se numea „ședă“ și după care monitorul verifica prezența școlarilor, observa și îndrepta greșelile.

²¹ „Copilul leneș, dacă era fecior de boier, era bătut la talpa mînei c-o nuelușe de către copilul desculț al sārăcului și al plugarului, din ordinul profesorului și în fața camarazilor săi. Copilul de boier cel leneș, zicea Jianu în auzul tuturor, trebuie să fie bătut de copilul săteanului și al meșterului cari sînt silitori, fiindcă ei nu se reazimă în averea părinților, ca trîntorii aceia (arătînd pe nobilii leneși) care trăesc din munca albinelor. Să-și aducă aminte cînd o fi mare, c-a fost bătut de țaran fiindcă era leneș. Pe copiii leneși cei sārăci, cei silitori, făcîndu-le și acestora lecțiune, prin care-i stimula și-i ambiționa.“

Notarea elevilor se făcea de obicei cu 1, 2, 3 și 4. Școlarul cu nota 4 rămânea repetent. Cel care rămânea repetent de trei ori nu mai era primit în școală.

Prin adresa Eforiei nr. 195 din 2 octombrie 1842 se cerea profesorilor să noteze „cu slove“, adică cu „eminentă“, cu „unu, două, trei“²².

La examenul candidaților de învățători găsim mai ales calificativele: „Prea bine, bine, bineșor, slab și rău“. La școala germană din Cîmpulung, ordinea notelor era următoarea: E, 1/E, O, 1/O, 1, 2 și 3, iar în catalogul elevilor din clasele III și IV de la școala publică, în 1853, găsim notele: 1, 2, 3 și E (ultima fiind cea mai mare, apoi 1, 2, 3). În cataloagele altor școli, de exemplu la Cerneți, se dă și nota zero barat.

Cursurile durau de obicei de la 15 octombrie pînă la 24 iunie. Vacanța se da la crăciun, paște și în timpul verii.

Orarul zilnic era: 8–11 și 15–18, în timpul verii, și 9–12 și 14–16, în timpul iernii. Începînd din anul 1837, joia era zi liberă.

La înapoierea din vacanță elevii trebuiau să aducă „bileți“ de bună purtare atît din partea părinților, cit și a preoților. Fără aceste dovezi nu erau primiți în școală.

La plecarea în vacanță, Jianu da sfaturi elevilor de felul cum să se poarte de sărbători, amintindu-le că n-au voie să umble cu „vicleimuri, stele și celelalte“. Pentru a se asigura că elevii nu merg cu steaua și vicleimul, Jianu lua legătura cu poliția, iar vătășeii cercetau prin oraș și opreau școlarii de a umbla cu acest „obicei nefolositor“ cum scrie Jianu.

Nici un copil sub 8 ani nu era primit la școală dacă nu aducea de la doctorul „ocolului“ atestat că este „altoit de vărsat“²³.

Pe lângă fiecare școală publică funcționa un comitet de inspecție, format din ocîrmuitorul județului ca președinte și doi inspectori aleși dintre cetățenii de frunte ai orașului, cunoscători în probleme școlare. La Cîmpulung acest comitet a luat ființă în 1833 și era format din Manolache Faca – președinte, medelnicerul Dumitrache Urianu și vîstierul Dumitrache Aricescu – inspectori²⁴. Din noiembrie 1833, D. Urianu fiind deputat în „Obșteasca Adunare“, în locul său, ca inspector, e ales N. Rucăreanu care avea și „știință de învățăturile ce se obicinuesc în școală“.

Comitetul de inspecție avea îndatorirea de a se interesa de școală, de organizarea ei, de bunul mers al procesului de învățămînt și de a ține legătura, în problemele școlii, cu Eforia Școalelor și cu magistratul orașului.

Din rapoartele comitetului de inspecție de la Cîmpulung se constată progresul realizat de elevi la învățătură și mulțumirile aduse profesorilor pentru acest progres, de către obștea orașului.

²² Arh. St. Buc., Min. Cult. și Instr. Publ., dosar 3392/1840, f. 208.

²³ *Ibidem*, dosar 4980/1839; f. 3.

²⁴ Data de 1837 arătată de V. A. Urechia în *Istoria școalelor*, tom. I, p. 360 cu privire la numirea celor doi inspectori este greșită deoarece numirea lor s-a făcut în anul 1833.

Din 1852, în comitetul de inspecție, pe lângă N. Rucăreanu aflăm pe I. Rudeanu; din 1858, în locul lui Rudeanu e numit Grigore Racoviceanu²⁵ iar în 1862 este numit Dimitrie Negulici.

Prin Regulamentul Școalelor se prevedea, pentru școlile începătoare din reședințele de județe, o durată de trei ani, în afară de cele de la București și Craiova care aveau o durată de patru ani.

D. Jianu începe școala din Cîmpulung numai cu clasele I și a II-a. Mai târziu se înființă și clasa a III-a.

În programă erau prevăzute următoarele materii:

Clasa I: Citirea după table, scrierea după modeluri, catehismul, aritmetica elementară.

Clasa a II-a: Citirea slobodă, cele patru lucrări aritmetice cu numere simple și cunoștințe de gramatică.

Clasa a III-a: Catehismul, elemente de gramatică, geografia, elemente de aritmetică practică.

Clasa a IV-a: Inceputul studiului geometriei și al mecanicii practice, scrierea prin reguli gramaticale, desen liniar.

Metode de predare. Cărți didactice. Pînă la aplicarea Regulamentului Organic nu se poate vorbi despre o anumită metodă de predare. O veche metodă de învățare a mecanismului citirii a fost cea a literizării și slovenirii. După această metodă dascălul scria literele pe hîrtie sau pe tablă și școlarul le învăța pe de rost. După învățarea literelor, se trecea la „slovenire“ cu: buchi-az-ba = baba; ou-mislete = om etc.

După exercițiile de slovenire care durau 6—7 luni, se trecea la cititul rugăciunilor din ceasloave, psaltire și apoi la scriere, aritmetică și cîntări. Un astfel de școlar era pregătit a fi dascăl de sat, ori preot²⁶.

Cu aplicarea Regulamentului Organic se introduce în școli metoda lancasteriană, prin folosirea monitorilor pentru învățarea școlarilor. Metoda lancasteriană a fost introdusă în Țara Romînească de D. Vilie. De la acesta a cunoscut-o Eliade Rădulescu și Daniil Tomescu care tipări la tipografia de la Cișmeaua lui Mavrogheni table lancasteriene în limba romînă. După plecarea lui Tomescu, T. Palade continuă cu tipărirea de table în limba romînă. De la acesta au învățat metoda lancasteriană primii organizatori ai școlilor naționale, printre care și profesorul din Cîmpulung, D. Jianu.

Scrierea se începea la banca de nisip care era în față. Se trecea apoi la scrierea pe piatră și după aceea pe hîrtie. De la banca de nisip și pînă la ultima bancă din clasă, școlarii se așezau după „a lor sporire la învățătură“ — cei din ultimele bănci fiind cei mai avansați. Cînd o parte din elevi scriau în bănci, ceilalți erau la semicercuri pentru deprinderea cititului și invers.

²⁵ Arh. St. Buc., Min. Cult. și Instr. Publ., dosar 3831/1857, f. 112.

²⁶ Vezi C. Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre romini în epoca fanariotă*, București, 1890, p. XXXIII.

La fiecare bancă erau cite doi monitori. De asemenea pentru fiecare bancă corespundeau două semicercuri care erau la perete. La fiecare semicerc era cite un monitor. Unul din monitorii lui Jianu a fost și C. D. Aricescu.

Scrierea și citirea se făceau în general după tablele de perete — hirtii cu litere tipărite și lipite pe mucava sau pe pînză. Aceste table se atirneau de perete la semicerc sau se țineau în mînă. Monitorii ședeau în mijlocul semicercurilor, iar școlarii în jurul lor. Tabla de perete avea forma dreptunghiulară de 24,37 cm. În partea de jos a tablei erau instrucțiuni metodice pentru învățători.

În afară de tablele de perete, după care se învăța în special citirea în semicercuri, începînd din 1838, o dată cu înființarea școlilor sătești, s-au tipărit și *Manuale de silabism și citit*, pentru a înlesni școlarului să învețe și acasă.

Manualul cuprindea la sfîrșit lecții cu maxime morale și religioase, noțiuni de geografie etc. și se termina cu „tabla pitagorică”²⁷.

În privința metodei folosite în predarea lecțiilor, iată de exemplu cum se proceda la citirea sunetelor. Primul procedeu: monitorul arăta cu varga și pronunța o vocală. Toți școlarii o repetau. Al doilea procedeu: monitorul arăta vocala fără a o pronunța, punînd pe elev să facă aceasta. Al treilea procedeu: monitorul arăta cu varga vocalele, pe sîrite, iar școlarul le numea. În felul acesta se proceda și cînd se trecea la citirea silabelor.

În semicerc elevii ședeau la rînd. Monitorul întreba pe primul școlar și dacă acesta nu răspundea bine, întreba pe al doilea și dacă răspunsul acestuia era bun, îl punea pe primul să-l repete. După o metodă asemănătoare se proceda la catehism, gramatică etc.

Deși metoda lancasteriană fusese introdusă în toate școlile de către P. Poenaru, găsim profesori care au încercat să introducă metode noi. Astfel la o inspecție pe care revizorul N. Simonide o face, în 15 decembrie 1846, la școala din Cîmpulung, arată că la această școală a găsit „metodul schimbat”.

La observațiile făcute de Simonide, trimise prin Eforia Școalelor, I. Brezoianu — profesorul școlii din Cîmpulung — răspunde că el a căutat să folosească metode mai noi pe care le-a cunoscut din noile publicații pedagogice apărute în Franța, de exemplu lucrările lui Lamotte, pe care mai tîrziu le-a și tradus în romînește. În raportul de răspuns, Brezoianu menționează că a aplicat o altă metodă, fiind sigur că Eforia „nu vede pe profesor ca pe o mașină, ci ca pe un trup organic” care caută să folosească cele mai bune mijloace pentru îmbunătățirea învățării²⁸.

Deși Eforia Școalelor avea tipografie, din cauza lipsei de prevederi bugetare, școlile au fost lipsite de manualele necesare. Pe lîngă lipsa de localuri și cadre pregătite, lipsa manualelor a constituit una din

²⁷ *Manual de silabism și citit*, București, 1838.

²⁸ Arh. St. Buc., Min. Cult. și Instr. Publ., dosar 1288/1847, f. 5.

greutățile principale ale dezvoltării învățămîntului. Cu cei 20 000 lei prevăzuți în bugetul Eforiei Școalelor abia s-au putut tipări tablele lancasteriene. Printr-o jalbă trimisă domnitorului în 1839, P. Poenaru a cerut să se mărească suma destinată tipăririi de manuale școlare la 50 000 lei²⁹.

Neexistînd instrucțiuni din partea Eforiei asupra folosirii puținelor cărți tipărite, profesorii întrebuntau cărți la întîmplare sau pe care le aveau la îndemînă. Astfel Jianu raportează Eforiei în 1833 că neavînd table de citire la clasa a II-a, a folosit tablele de istorie. Eforia îi recomandă să folosească cărți din „Biblioteca Căpățîneanu“ care erau grele chiar pentru clasele a III-a și a IV-a.

În timp ce la Craiova, de exemplu, cartea *Prietenul tinerimii* se folosea ca lectură la clasa a III-a și a IV-a, învățătorul Chirculescu de la Buzău arată că ea nu este de loc potrivită pentru înțelegerea copiilor „din popul“³⁰; la Cîmpulung, profesorul Barbu Marinescu folosea însă aceeași carte pentru clasa a II-a.

Cartea *Cuvîntelor lui Masion* sau *Micul post* care cuprindea predici și cuvîntări —, traduse de E. Poteca, era destinată ca manual de lectură pentru clasa I. Nefiind potrivită pentru școlarii începători, mulți profesori cer schimbarea ei. Despre această carte profesorul A. Oncescu de la Pitești arată că este prea grea „d-a înțelege niște copii începători, incapabili a putea „cuprinde un asemenea stil și idei înalte“³¹.

O carte recomandată de Eforie pentru clasa a III-a era: *Prințipuri de istorie universală* de Fl. Aaron. Pentru candidații de învățători se recomanda *Prințipuri de agricultură* de I. Penescu sau *Știința de tîmăduirea de boalele vitelor*.

Istoria vechiului și noului Testament se folosea ca manual pentru pregătirea candidaților de învățători. Despre această carte Eforia scria în 1842 că ea constituie „basul învățaturii și educației creștinești“. „Întocmirea școalelor pe la sate, — se scria în circulara prin care se recomanda această carte — ar fi cu totul departe de cugetul cel mîntuitor al guvernului, dacă ar fi lipsită de o asemenea învățătură“.

Din cele cîteva exemple prezentate se constată nu numai lipsa de cărți, ci și lipsa de orientare în recomandarea celor existente, folosindu-se ca manuale de școală cărți cu totul nepotrivite pentru puterea de înțelegere a elevilor. Un exemplu concludent este folosirea „Gazetei sătești“ ca lectură pentru clasa a II-a în școala de la Cîmpulung.

Lipsa de cărți nu caracterizează numai prima jumătate a secolului al XIX-lea. D. Iarcu, în raportul său din anul 1861 cu privire la mersul școlilor din Muscel și Vilcea, pe care le inspectase, arată că învățătorii comunali n-au pe ce să învețe, iar elevii școlii din Cîmpulung învățau după gramatica pe care și-o copiasse fiecare³². Abia după anul 1851 Efo-

²⁹ Arh. St. Buc., dosar 7730/1836, f. 90—92.

³⁰ *Ibidem*, dosar 3784/1857, f. 150.

³¹ *Ibidem*, dosar 1737/1848, f. 73.

³² *Ibidem*, dosar 275/1860, f. 185.

ria Școalelor fixează ce cărți să se introducă în școli și anume numai cele care poartă pecetea ei³³.

Din analiza programei și a cărților recomandate de Eforie spre a fi folosite în școli, se vede fundamentarea moral-religioasă a învățămîntului. Cartea religioasă a avut în această perioadă cea mai mare circulație, majoritatea lecturilor avînd un conținut religios.

S-a arătat mai sus cum Eforia Școalelor sublinia importanța cărții: *Istoria vechiului și noului Testament*, ea fiind cartea de temelie a învățaturii și „educației creștinești“. Însăși circulara Eforiei pentru recomandarea cărții dovedește că baza învățaturii era educația religioasă, crescînd pe școlari în spiritul de supunere, răbdare, de mulțumire cu viața pe care o duceau, în împlinirea „datoriilor celor sfinte“ etc. Religia a fost folosită de clasele dominante ca armă pentru dominarea maselor.

Deși ne găsim în perioada de orientare mistic-religioasă a învățămîntului, lucrările multor dascăli înaintați oglindesc totuși preocuparea lor pentru a da învățămîntului un conținut realist. D. Jianu, de pildă, prin lecțiile din abecedarul său, căuta să combată credința în fărmece, vrăji, strigoi, stafii etc.

În capitolul VIII din *Abecedar*, rezervat temei despre superstiții, Jianu arăta care sînt sărbătorile „necuviincioase“. „Toate joile de după paște numai proștii le țin“, scrie el. „Asemenea și rîmpotinii, circovii, sărbătorile sinzienilor, lupilor etc“.

Fiind împotriva bisericii care fixase atitea sărbători, D. Jianu arăta paguba pricinuită de ele unui popor. „Un om sărac, scrie el, de va lucra într-o zi, cîștigă un leu. Un milion de romîni de nu vor lucra 150 zile într-un an pîgubesc 150 milioane lei“.

Abecedarul lui Jianu și al lui Gr. Pleșoiianu au format manualele de bază în această perioadă de lipsă a cărții didactice.

Populația școlară. Cadre didactice. În privința populației școlare ne ocupăm aci numai de elevii de la școala publică. Am mai arătat că școala din Cîmpulung a început cu 30 de elevi în 1832. În anul 1835 numărul lor se ridicase la 104. În anii următori situația se prezenta astfel: 121 de elevi în anul 1843; 163 de elevi în 1845; 164 de elevi în 1846 și 170 de elevi în anul 1847.

La redeschiderea școlii cîmpulungene, populația școlară era următoarea: 18 elevi în clasa I, 12 elevi în clasa a II-a și 16 elevi în clasa a III-a. De menționat că la această dată, — în 1851, — funcționau în Cîmpulung și școli particulare. În curînd acestea desființîndu-se, numărul elevilor de la școala publică a crescut ajungînd în 1852 la 90 de elevi, iar în 1853 la 152 de elevi.

Din cei 90 de elevi care frecventau școala din Cîmpulung în 1852, 14 erau fii de plugari, 26 fii de meseriași, 11 fii de boieri, 6 fii de arendași, 3 fii de preoți, 3 fii de băcani, 4 fii de măcelari, 2 fii de mazi și cite un fiu de profesor, circiumar, avocat, văduvă și de chirigiu.

³³ Arh. St. Buc., dosar 2010/1851, f. 545.

Din totalul elevilor, 18 erau de la sate, în mare parte fii de boieri și arendași³⁴.

În anul școlar 1857—1858, școala din Cîmpulung avea 216 elevi în 4 clase; dintre cei 160 de elevi înscriși în clasa I, au promovat în clasa a II-a numai 12 elevi³⁵. O cauză a slabei lor pregătiri era numărul prea mare — 160 într-o clasă.

Începînd din 1842, funcționa ca succesor al lui Jianu la Cîmpulung, profesorul I. Brezoianu. Din anul școlar 1846—1847, alături de Brezoianu a fost numit R. Burdeanu, care fusese custode la Biblioteca Națională din București.

După evenimentele din 1848, școala din Cîmpulung s-a închis, iar profesorii au fost arestați.

În vederea redeschiderii școlilor, la 4 noiembrie 1850, se publică un concurs pentru ocuparea posturilor de la școlile începătoare din orașe. Concursul s-a dat la București în fața unei comisii formată din profesorii: If. Genilie, I. Popp, Gh. Popp, Valenstein și A. Popp.

După concurs au fost numiți la Cîmpulung: Procopie Constantinescu pentru clasa a III-a și Barbu Marinescu la clasele I și a II-a. În acest timp, I. Brezoianu fusese numit la Ploești, iar R. Burdeanu la Caracal, în locul lui N. Șerbănescu — originar din Cîmpulung — care trecuse la Pitești, unde funcționa alături de A. Oncescu și V. Drăgoescu.

Școli particulare. Atît înainte de epoca Regulamentului Organic, cît și după aceea, au existat la Cîmpulung școli particulare. Pînă la înființarea școlii naționale din acest oraș au existat școli pe lângă biserici și chiar acasă la dascăli. C. D. Aricescu, în memoriile sale, ne amintește de școala grecească din vremea sa și de profesorii săi: dascălul Manole care locuia pe str. Negru Vodă, lângă casele lui Alecu Chilișoiu, dascălul Apostol care făcea lecțiile în casele bisericii Domnești, dascălul Langada și dascălul Gheorghe al Obăgenței. De la fiecare din ei păstrează cîte o amintire.

La 1832 s-a înființat școala națională condusă de D. Jianu.

Școala grecească a continuat să existe pînă în 1837 cînd s-a desființat din lipsă de elevi.

O școală particulară bine organizată a fost școala germană condusă de Carol Cap, profesor de limba germană. La această școală, în afară de elevii ei, frecventau cursurile de germană și elevi de la școala națională.

Despărțirea I de la această școală învăța luna, marțea, miercurea și vinerea dimineața cîte o oră: citirea, scrierea și legile. Sîmbăta era rezervată pentru repetiție, iar joia liberă. După-amiază, de la orele 2—4, școlarii romîni mergeau la școala publică, iar cei germani își continuau lecțiile de dimineață.

³⁴ Arh. St. Buc., dosar 1978/1851, f. 98 (Lista cu numele elevilor).

³⁵ *Ibidem*, dosar 3831/1857, f. 161.

Despărțirea a II-a urma dimineața la școala publică, iar după-amiaza, de la orele 2–5, în afară de joia, învăța la școala germană legile silabismului, citirea, scrierea și număratul.

În anul 1847–1848 au frecventat cursurile acestei școli numai 10 elevi, dintre care 5 fii de boieri, 2 fii de negustori, 3 fii de funcționari. Până la această dată școala avea 32 de elevi. Școala germană avea și internat la profesorul Cap acasă. Între interni era și Dumitrache Mișescu, fiu de boier de la Ciumești-Muscel, cu cele mai bune rezultate la învățătură³⁶.

În iulie 1849 la școala germană frecventau cursurile 27 de elevi.

Creșterea numărului lor se explică prin închiderea școlii publice.

Din cei 27 elevi, 15 erau fii de boieri, 6 fii de negustori, 2 de doctori, un fiu de învățător, unul de funcționar și unul de meseriaș; 17 dintre ei erau din Cîmpulung, 5 de la sate, 3 de la Pitești, unul de la Sibiu și unul de la Argeș. Erau și 2 fete.

Din situația școlară a elevilor rezultă că 10 dintre elevi urmau aici numai la lecțiile de germană, ceea ce înseamnă că la Cîmpulung în acel timp funcționa și o școală particulară în limba română.

La școala germană funcționau: Carol Cap profesor de l. germană, N. Șerbănescu profesor de l. română și „o damă Lebrun, rămășiță a unei trupe franceze de comedie” — după cum scrie Brezoianu — care, preda limba franceză.

Prin raportul lui I. Brezoianu — conducătorul școlii normale din Cîmpulung, — se cere, în mai 1848, îndepărtarea din învățămînt a profesoarei de franceză deoarece „prin portul său în haine bărbătești” scade moralitatea elevilor. În locul ei este propus R. Burdeanu. Eforia aprobă propunerea lui Brezoianu.

Prin raportul nr. 3821, din 22 iulie 1850, Cîrmuirea de Muscel cere Eforiei să desființeze școala germană, deoarece Carol Cap, dobîndind și postul de „staroste”, neglijează școala. În raport se menționează existența a încă 2 școli particulare, arătîndu-se totodată că prin desființarea școlii germane „va înflori școala romînească”³⁷.

Una din școlile particulare menționate în raportul cîrmuitorului județului era cea romînească, condusă de Barbu Marinescu. Acesta fusese profesor „privat”, dînd lecții pe acasă, încă din 1842. Școala lui B. Marinescu avea în anul 1849–1850 un număr de 68 de elevi.

La școala romînească condusă de B. Marinescu, situația elevilor era următoarea: 16 fii de meseriași (boiangii, cojocari, fierari etc.), 3 fii de plugari, unul de cărauș, 3 fii de funcționari, 6 fii de băcani și de cafegii, 7 fii de cîrciumari, 5 fii de preoți, 15 fii de negustori și 12 fii de boieri.

Școala funcționa cu trei clase și doi profesori: B. Marinescu și Ion Spiroiu³⁸. Notarea elevilor se făcea cu „em” (eminent), 1 și 2.

³⁶ Arh. St. Buc., dosar 1288/1847, f. 197.

³⁷ *Ibidem*, dosar 2221/1850, f. 101.

³⁸ *Ibidem*, dosar 2807/1849, f. 132.

Cealaltă școală particulară, despre care face mențiune raportul circulatorului, este școala franceză înființată de Eugénie Lebrun după ce fusese îndepărtată din școala germană. În anul 1850 în această școală erau 3 eleve în clasa I și 5 elevi în clasa a II-a.

Mai erau și alte școli particulare. De exemplu în anul 1852, Marița Cătăneasca conducea o școală de fete unde pe lângă carte se învăța și lucrul de mână³⁹. În 1853, Gh. Căciulă, cîntăreț la biserica Sf. Nicolae, avea sub conducerea sa o școală de muzică bisericească. În același an mai aveau școli particulare: preotul N. Diaconescu, cu 28 de școlari, 16 fete și 12 băieți, preotul D. Dumitrescu cu 14 elevi, numai băieți, și preotul Docsache cu 16 școlari, 10 băieți și 6 fete.

Institutorul școlii publice din Cîmpulung, P. Constantinescu, raportează în 1856 că aceste trei școli funcționează „într-un mod cu totul abătut” neavînd aprobarea Eforiei Școalelor⁴⁰.

În 1855 mai existau ca școli particulare, școala lui Andrei Stănescu, cu 25 de școlari, 11 băieți și 14 fete, și școala diaconului D. Ionescu cu 30 de școlari, numai băieți.

Numărul total al elevilor din Cîmpulung — ținînd seama de cei ce frecventau școala publică și de cei înscriși la școlile particulare — se ridică pe la mijlocul secolului al XIX-lea, la aproape 380.

Școala de fete. Încă din anul 1834, la școala națională din Cîmpulung, între școlarii frecvenți erau și eleve.

După redeschiderea școlilor (1851), fetele nu mai erau primite la școala publică — așa prevedeau instrucțiunile Eforiei.

Printr-un raport al comitetului de inspecție al școlii din Cîmpulung, se cerea aprobare ca să fie primite și fetele la școală, menționîndu-se că unii dintre orășeni sînt „fără stare” și n-au mijloace să dea pe fiicele lor la „vreun pensionat sau să ia învățător cu plată”. Eforia nu aprobă această cerere, recomandînd să se înființeze școli particulare pentru fete⁴¹. Pînă în 1855 — după cum am arătat — fetele au frecventat școlile particulare conduse de M. Cătăneasca, N. Diaconescu, Docsache și Andrei Stănescu.

Interesul mereu crescînd al orășenilor pentru educația fiicelor lor, cerea înființarea unei școli de fete.

Este de menționat faptul că cererile insistente de a se primi fetele în școala publică erau făcute de locuitorii din pătura de jos, oameni „fără stare” care n-aveau posibilitate de a plăti taxa la școlile particulare sau de-a lua învățător acasă, cum făceau cei bogați.

În 1861 s-a înființat în Cîmpulung un „externat de fete” sub conducerea Elenei Cernovodeanu — care a început să funcționeze numai cu 55 de eleve și cu 2 clase.

³⁹ Arh. Stat. Buc., dosar 1727/1852, f. 219.

⁴⁰ *Ibidem*, dosar 3980/1854, f. 142.

⁴¹ *Ibidem*, dosar 1978/1851, f. 60—61.

Din 1862 școala de fete înființată de Așezămintele Brîncovenești trece sub tutela Ministerului Cultelor. În acest an școlar ia ființă și clasa a III-a.

La școala de fete urmau numai fiicele de boieri, dregători și negustori; fiicele celor „fără de stare“ care ceruseră mereu înființarea unei școli de fete n-au putut urma la această școală. Raportul institutorului din Cimpulung menționează că alegerea elevelor la această școală este „foarte vicioasă și nedreaptă“.

Personalul școlii era format din Elena Cernovodeanu — directoare cu 500 lei pe lună, D. Pisone — institutor cu 400 lei, D. Ionescu — preot-catihet cu 300 lei, Dr. Iosef Fuss — medic cu 80 lei lunar. Din decembrie 1861 este numit și N. Șerbănescu, profesor de muzică cu 126 lei⁴².

Elevetele luau masa de prinz la școală. Școala funcționa în casele lui Alecu Chilioșoiu avînd la dispoziție 8 camere pentru care se plătea o chirie de 1920 lei anual.

În timp ce școala publică fusese închisă aproape un semestru, din lipsă de local, Așezămintele Brîncovenești au închiriat, pentru o școală, la care — după cum am văzut — urmau numai fiicele boierilor și dregătorilor, o casă formată din 8 camere. Din anul 1863 școala a funcționat în casele lui Scarlat Anghelleanu.

Școala ducea lipsă de semicercuri, table lancasteriene, hărți și 35 modele de lucru.

Programa era următoarea:

Clasa I. Silabisirea, scrierea, calculul.

Clasa a II-a. Lectura, caligrafia, aritmetica.

Clasa a III-a. Gramatica, cunoștințe uzuale, aritmetica și desenul.

Religia se preda de două ori pe săptămînă. Muzica vocală era împărțită pe trei clase astfel: „solfiatul, dueturi și cîntece religioase“.

Lucrul de mină era de asemenea împărțit pe trei clase: clasele I și a II-a: „fetonuri, cusături de albituri și împletituri, iar clasa a III-a“ „recapitulare, tapeturi și croeli“.

După statul de salarii și după repartizarea sarcinilor în această școală se poate vedea cît de puțină importanță se acorda problemelor de bază ale învățămîntului: scrisului, cititului, socotitului etc. Astfel preotul primea 300 lei lunar pentru un singur obiect predat de 2 ori pe săptămînă, iar institutorul care preda toate celelalte obiecte, afară de lucru și muzică, primea 400 lei. Apoi repartizarea unui singur institutor pentru toate clasele și la atîtea obiecte ilustrează și mai mult acest lucru. Așa se explică și slabele rezultate obținute la învățătură. De altfel și raportul institutorului orașului, făcut după inspecția din 1862, arată că la această școală, geografia, istoria, noțiunile de istorie naturală, sînt mult mai restrînse decît în școala orașului. De asemenea subliniază că aici nu se folosea metoda lancasteriană, și propune ca studiul desenului, care ușurează lucrul de mină, să înceapă

⁴² Arh. St. Buc., dosar 467/1862, f. 2, vezi și dosar 730/1863, f. 1.

din clasa a II-a, iar pentru școlile statului propune introducerea muzicii vocale⁴³.

Biblioteca școlii. Începînd din anul 1840, Vornicia din Lăuntru se adresează magistraturilor orașelor cerindu-le înființarea de biblioteci. Prin circulara din 1 iulie 1840, Vornicia arată magistratului orașului Cîmpulung necesitatea înființării unei biblioteci pe lângă „școala națională” cu orice cărți s-ar publica în limba romînă sau „tălmăcite” din alte limbi. În circulară se arată și scopul înființării acestei biblioteci, și anume: „spre a se vedea într-o asemenea încăpere hotărîită pentru publica învățatură, articole de împodobire” atît pentru „știința” ce trebuie să aibă școala de „verce lucrare s-ar isvodi și s-ar tipări”, precum și pentru premiile ce s-ar cuveni a se împărți la examenele care se fac pe la școli.

Prin circulara de mai sus, Vornicia dă poruncă să se facă în școală „un dulap în formă de bibliotecă” dînd și dimensiunile necesare.⁴⁵ Se atrage atenția ca dulapul să se facă cu „iconomia cerută” și să se prevadă în buget, pe fiecare an, cîte 200 lei pentru cumpărare de cărți.

Printr-o altă circulară se cere ca toate cărțile care se vor aduna în biblioteca școlii normale să fie trecute într-un catalog „fără a se înstrăina supt nici un fel de cuvînt”⁴⁶. La 3 octombrie 1840, D. Jianu raporta Eforiei că la Cîmpulung a făcut un dulap frumos și încăpător și că pentru cărțile primite a alcătuit și catalogul necesar.

Trebuie relevat faptul că în timp ce alte orașe interveneau să fie scutite a cumpăra cărți și de a prevedea anual cîte 200 lei în acest scop, magistratul orașului Cîmpulung, cere aprobare să cumpere nu numai cărțile, dar și toate gazetele publicate de la 1832 pînă la 1841, deoarece „se socotesc trebuincioase și folositoare pentru actele și legiuirile stăpînirii și alte lucruri politicești”. Colecția de gazete a costat 1060 lei, prevederile bugetare pe 5 ani⁴⁷.

Din această intervenție a magistratului pentru colecția de gazete se vede lipsa de interes față de cartea cu o circulație mai largă, folositoare mai ales candidaților de învățători care se pregăteau la școala normală din Cîmpulung. Gazetele care cuprindeau mai ales informații politice, economice și administrative interesau o mică parte a locuitorilor orașului.

În ceea ce privește conținutul acestui fond de cărți, trebuie arătat că din cele 61 de titluri recomandate de Vornicie spre a forma fondul inițial al bibliotecii, erau: 5 titluri de cărți de istorie, un titlu de isto-

⁴³ Arh. St. Buc., dosar 359/1862, f. 9.

⁴⁴ *Ibidem*, dosar 787/1864, f. 75.

⁴⁵ *Ibidem*, dosar 2640/1840, f. 1.

⁴⁶ *Ibidem*, dosar 3390/1840, f. 19.

⁴⁷ Semnalăm că o parte din această colecție se găsește și astăzi la biblioteca școlii elementare nr. 1 din Cîmpulung.

rie naturală, un curs de retorică, unul de morală, unul de aritmetică și unul de geometrie și o carte de legi.

Restul de 50 de titluri cuprindeau literatură străină și numai două cărți românești, *Fabulele* lui Țichindeal și *Poeziile* lui Văcărescu⁴⁸.

Am arătat că pentru evidența cărților din biblioteci, Eforia a cerut profesorilor să alcătuiască cataloage. Acestea constituie adevărate documente referitoare la istoria bibliotecilor. Unul din cele mai importante cataloage de acest fel, din prima jumătate a secolului al XIX-lea, este cel întocmit de I. Brezoianu, profesorul școlii normale din Cîmpulung, în anul 1846. Acesta se numără printre primele cataloage care prezintă cărțile din bibliotecă într-o ordine sistematică. Ei a împărțit întregul fond de cărți al bibliotecii în 18 materii. Clasificarea aceasta este asemănătoare celei pe care o prezintă mai târziu în lucrarea sa: *Manualu complectu de învățatură mutuală...*

Desigur că la organizarea bibliotecii, Brezoianu a fost ajutat și de colegul său de la școală, Răducanu Burdeanu, care funcționase mai înainte la Biblioteca Națională a Țării Românești din București, unde cunoscuse această muncă. Din octombrie 1847 R. Burdeanu primi chiar conducerea bibliotecii din Cîmpulung⁴⁹.

Fondurile bibliotecii au crescut destul de mult. Se poate afirma că pe la 1846, în afară de Biblioteca Națională de la Colegiul Sf. Sava și biblioteca Școlii centrale din Craiova, biblioteca școlii normale din Cîmpulung era cea mai mare dintre bibliotecile existente. Astfel numărul cărților din această bibliotecă era de 228 de tomuri⁵⁰, în timp ce bibliotecile celorlalte orașe aveau: 93 volume la Pitești, 31 volume la Curtea de Argeș, 130 volume la Giurgiu, 157 volume la Ploiești, 181 volume la Tîrgoviște, 144 volume la Focșani, 117 volume la Brăila etc⁵¹.

Pentru asigurarea păstrării cărților, Brezoianu cere Eforiei să nu se mai îngăduie membrilor magistratului orașului să mai ia cărțile acasă, unde le țin, cum scrie el „cu săptămînile” și apoi le înapoiază „desnodate și cu foile ieșite”⁵². Biblioteca școlii din Cîmpulung își îmbogățește fondurile prin donația făcută în 1852 de către Urianu. Se donează 1030 de volume în mai multe limbi, mai ales în limba franceză, majoritatea fiind cărți de drept⁵³.

Cunoscînd nivelul de cunoștințe destul de scăzut al școlărilor și al candidaților de învățători, care urmau la școala publică, unde era și biblioteca, nu se poate afirma că biblioteca a contribuit la educația și instrucția elevilor. Cărțile de literatură beletristică care circulau prin oraș au folosit unui cerc restrîns de cititori.

⁴⁸ Arh. St. Buc., dosar 2640/1840, f. 164–165.

⁴⁹ *Ibidem*, dosar 1288/1847, f. 136.

⁵⁰ *Ibidem*, dosar 1286/1847, f. 3–6 (Catalogul bibliotecii din Cîmpulung).

⁵¹ *Ibidem*, dosar 1978/1851, f. 41.

⁵² *Ibidem*, dosar 1678/1845, f. 268.

⁵³ Cărți din această bibliotecă se mai găsesc astăzi la biblioteca școlii nr. 1 din Cîmpulung și la biblioteca raională. Cea mai mare parte a cărților au fost înstrăinate.

Depășind prin conținutul lor nivelul de înțelegere al elevilor, cărțile au servit fiilor clasei stăpînitoare care urmau școli mai înalte. Cît privește cărțile străine și mai ales cele franceze, care erau cele mai numeroase în bibliotecile particulare, acestea nu erau citite decît de un număr foarte limitat de orășeni. Din cele 1030 de volume care alcătuiau biblioteca lui Anastasie Urianu, 700 erau în limba franceză, iar restul în limbile latină, greacă, germană și doar cîteva în limba romînă. De altfel, cărțile străine formau majoritatea cărților din bibliotecile particulare. Astfel de biblioteci, intrate în fondurile bibliotecilor școlare, au rămas simple depozite de cărți necercetate, așa cum fuseseră și la posesorii lor, bibliotecile fiind la modă pe acea vreme, după cum scrie și N. Filimon în *Ciocoii vechi și noi*⁵⁴.

Din cunoașterea fondurilor bibliotecilor particulare, în special, reiese și mai mult poziția retrogradă a boierimii noastre care manifesta dispreț față de limba și cultura națională. Pe lângă școala din Cîmpulung a funcționat și un centru de desfacere a cărții, mai ales a celei didactice. Aceste cărți se difuzau la învățătorii satelor și alți doritori, cu plată. Pentru oficiul de difuzare, profesorul primea zeciuială din vînzarea lor.

Figuri de dascăli cîmpulungeni. Din perioada 1832–1864 se impun atenției noastre figurile a trei dascăli: D. Jianu și I. Brezoianu la școala din Cîmpulung și I. D. Petrescu, de la școlile sătești.

Dimitrie Jianu este primul profesor al școlii naționale din Cîmpulung. S-a impus prin activitatea depusă în organizarea școlii din Cîmpulung și în pregătirea candidaților de învățători.

Dimitrie Jianu era originar din comuna Grojdibod, Romanai.

Înzestrat cu o mare putere de muncă și pregătit în școala lui Gh. Lazăr și I. Heliade Rădulescu, el reuși în cîteva ani să ridice prestigiul școlii naționale față de școala grecească.

Cei zece ani cît a stat la Cîmpulung au fost cei mai rodnici.

Aici a scris *Abecedarul* său, lucrare ce a făcut ca numele lui să rămînă înscris în istoria didacticii romînești. Acest *Abecedar* a fost tipărit la Sibiu, în 1836, fiind întocmit pentru folosul și orientarea învățătorilor în predarea lecțiilor în primele clase elementare, care formau baza învățămîntului.

Abecedarul a fost întocmit pe baza experienței de la clasă. „Citind și recitind tablele pedagoghice, vîzînd și neșatornicia copiilor, am

⁵⁴ „Pe acei timpi, ca și în zilele noastre, bibliotecile erau la modă; toți junii muchelefi și spudaxiți aveau cîte o bibliotecă din cele mai bune cărți ale timpului, pe care nu le citea niciodată. Bibliomania era atît de întinsă, încît mulți din cei aprinși de această patimă, nevoind să sacrifice bani și timp, chemau cîte un pictor meșter și le zugrăvea prin saloane și prin camerile de studiu cîte o bibliotecă de minune, în care se găsea tot ce ne-a lăsat mai sublim gîndirea omenească, de la creațiune și pînă în timpii lui Caragea. Judecînd între oamenii care au biblioteci și nu le citesc și între cei care le au numai zugrăvite, eu cred — zice N. Filimon — mai cu mînte pe cei din urmă“ (N. Filimon, *Ciocoii vechi și noi*, București, 1956, p. 83).

întreprins compunerea unui abecedar“, scrie Jianu în raportul trimis Eforiei.

Lecțiile din *Abecedarul* său sînt împărțite pe trei trimestre și au apărut în trei părți separate, pentru ca școlarul să aibă la începutul fiecărui trimestru bucuria că începe o carte nouă și pentru a nu produce atita pagubă părinților în caz de pierdere.

În afară de lecțiile pentru deprinderea cititului, Jianu a introdus în *Abecedarul* său lecții despre curățenie și „paza sănătății“, despre „ferirea de primejdii“ etc., toate sub formă de povestiri, ca sfaturi date de un bătrîn, de aceea l-a numit și „Mentor“. În abecedar se află de asemenea lecții „despre patrie“, timp, sărbători, superstiții.

În prefața volumului al III-lea Jianu se adresează către „Iubiții mei școlari cîmpulungeni“ și-i îndeamnă să fie oameni de ispravă, să-și iubească patria, să asculte de părinți etc.

Lecțiile din capitolul al VI-lea sînt străbătute de un înalt patriotism. Sfaturile și povestirile sînt frumoase, sincere și convingătoare⁵⁵.

Împreună cu N. Rudeanu din Cîmpulung a scris *Istoria sfîntă*, din care a trimis gratuit cîte 10 exemplare la fiecare școală normală din Țara Romînească, spre a se împărți la „școlarii săraci și silitori la învățătură“, după cum scria Jianu către Eforie.

Încă din timpul cînd era școlar la Sf. Sava, Jianu a tradus *Filosoful indian* de Filip Chesterfield.

Pentru activitatea de organizare și dezvoltare a învățămîntului a fost înălțat la rangul de pitar.

Eforia Școalelor, cunoscînd activitatea sa, l-a numit revizor al școlilor din Țara Romînească. Această funcție o deține din 1842 pînă în septembrie 1845 cînd este numit profesor și inspector al seminarului din Curtea de Argeș⁵⁶. În septembrie 1848 îl găsim profesor la clasa I la școala de la Cismigiu⁵⁷.

Frumoase amintiri despre Jianu păstrează fostul său elev, C. D. Aricescu.

„Jianu a lăsat în Cîmpulung amintiri neșterse — scrie Aricescu — multe generațiuni vor pronunța cu respect numele său venerabil“. În amintirile sale, Aricescu arată cum se apropia Jianu de elevi și cum le vorbea despre lucruri care nu erau în programa școlară. „Pe copiii silitori din clasa IV — îi lua cu sine la plimbare pe Flămînda, Lerești, Bughea, Nămăești, le descoperea secretele naturii, originea și dezvoltarea Daciei, rezultatul mișcării de la 1821, descria progresul spiritului uman, binefacerile invențiunilor, reformele introduse în stat, în filozofie, arte și științe“⁵⁸.

⁵⁵ O. Ghibu, *Din istoria literaturii didactice romînești*, București, 1916, p. 145.

⁵⁶ G. C. Marinescu, *Seminarul din Curtea de Argeș*, București, 1936, p. 125.

⁵⁷ Arh. St. Buc., Min. Cult. și Instr. Publ., dosar 1470/1848, f. 48.

⁵⁸ C. D. Aricescu, *op. cit.*, p. 12.

Ion Brezoianu îl înlocuiește pe *Jianu* la conducerea școlii din Cîmpulung, în anul 1842.

Brezoianu s-a născut la București, în anul 1817, și a învățat la Sf. Sava. În anul 1837 este numit profesor la Cerneți. Din 1838 activitatea lui se îndreaptă spre pregătirea școlarilor și a candidaților de învățători.

În anul 1840, Brezoianu a fost închis, deoarece domnitorul Alex. Ghica l-a bănuțit că a participat la complotul urzit de Mitiță Filipescu.

Rămas fără slujbă, după eliberare, a fost luat de Eliade la „Curierul românesc”. În 1842 este numit profesor la Cîmpulung. Aici a depus o frumoasă activitate. Pentru munca sa deosebită i se dă, în 1843, rangul de pitar.

Cîmpulungul i-a fost prielnic și lui Brezoianu pentru activitatea didactică și editorială. În activitatea publicistică I. Brezoianu se înscrie cu mai multe lucrări. Vom menționa numai pe cele legate de organizarea învățămîntului.

Cît a stat la Cîmpulung el a alcătuit una din cele mai importante lucrări ale sale și anume: *Manualu complectu de învățatură mutuală...*, tipărită în anul 1850. În prefață el arată că metoda mutuală, despre care tratează manualul său, a devenit „piatra unghiulară a învățăturilor elementare” și că era necesară o carte care să trateze despre această metodă. „Învățătorii din Muscel, scrie el, au cerut această carte cu stăruire”.

Cel mai important capitol din lucrare, este cel rezervat procedeelelor folosite în predarea lecțiilor.

În afară de munca de traducere din Lorain și Lamotte, Brezoianu a prelucrat și a adaptat acest material pentru nevoile școlii românești.

O carte mult folosită, mai ales de învățătorii de la sate, este *Cursu elementar de agricultură și economie rurală*. Tot pentru cadrele didactice de la sate a publicat: *Învățătorul primar și Rudiment agricol*.

Între dascălii școlii cîmpulungene, în perioada 1832—1864, mai amintim pe I. D. Petrescu, R. Burdeanu, B. Marinescu, Procopie Constantinescu și Elena Cernovodeanu.

Dascălii cîmpulungeni și anul 1848. Avîntul revoluționar a cuprins și pe slujitorii școlii — învățătorii și profesorii.

Trăind în mijlocul maselor țărănești, dascălii satelor au cunoscut mizeria în care se zbătea țărănimea și au luptat pentru eliberarea țărânului de clacă și exploatare, pentru libertate și o viață mai bună.

În interogatoriul luat lui R. Burdeanu — profesor al școlii din Cîmpulung, arestat pentru participare la revoluție —, se arată că profesorii „mai toți deobște au luat parte la evenimentele trecute”⁵⁹.

O parte dintre învățători și profesori au participat la revoluție în calitate de comisari de propagandă sau administratori de județe.

⁵⁹ Arh. Stat. Buc., Comisia pentru cercetarea celor amestecați în fapte revoluționare, dos. 52/1849, f. 1.

Cu organizarea propagandei revoluționare a fost însărcinat N. Bălcescu. Trebuia format un corp de propagandiști devotați revoluției, atașați de popor.

În instrucțiunile pentru comisari se arăta că ei trebuie aleși cu multă grijă „din oamenii cei noi și prieteni vechi ai poporului“.

Decretul Guvernului Provizoriu, din 6 iulie 1848, pentru numirea comisarilor de propagandă, arăta ca în fiecare județ să se numească cîte unul sau doi comisari care prin activitatea lor „să nimicniceze păcătoasa activitate ce depun vrăjmașii Romîniei“. De asemenea se cere să se trimită la sate oameni „cu capacitate“ care să le vorbească sătenilor despre Constituție și drepturile „cele nouă, fiindcă toți locuitorii satelor nu cunosc încă bine nici proclamația, nici adevăratul ei înțeles. Fiindcă sînt oameni ce răspîdesc feluri de vorbe ca să spăimînteze lumea“⁶⁰.

Între sarcinile comisarilor de propagandă era și aceea de a deștepta în popor acel „orgoliu național“ care „este mîntuirea popoarelor în timp de revoluție“, de a-l face capabil „să-și simtă marea sa putere“ și să „scoată din țărani frica de armii străine“, să aleagă cu grijă deputații „căci de aci atîrnă mîntuirea nației“ etc.

Rapoartele comisarilor de propagandă, aleși dintre învățători și profesori, arată patriotismul și spiritul revoluționar de care erau animate cadrele didactice.

Dintre dascălii musceleni au fost comisari de propagandă Răducanu Burdeanu la Muscel, N. Șerbănescu la Slatina și I. D. Petrescu la Buzău și Vălenii de Munte. Dimitrie Jianu a fost prefect în timpul revoluției de la 1848 la Muscel, iar I. Brezoianu a îndeplinit misiuni pe linie centrală.

Activitatea revoluționară în acest județ a fost începută de profesorul Ion Brezoianu. Încă din timpul cît a funcționat la școala din Cerneți, Brezoianu a participat la conspirația organizată de Mitiță Filipescu. Din interogatoriile luate lui Telegescu și Serghiescu, care au mers în Oltenia pentru a atrage și masele în această luptă, rezultă că ei au stat la I. Brezoianu 4 zile și că la înapoiere acesta le-a dat cărți franțuzești oprite de cenzură, lucrări ce „defăima stăpînirea“⁶¹.

În calitate de conducător al școlii normale din Cîmpulung, Brezoianu adună în Capitala județului pe toți candidații de învățători de la sate și le explică Constituția.

Circulara Ministerului Instrucțiunii Publice către profesori, din 9 iulie 1848, sublinia această îndatorire ca pe una din cele mai „delicate“. În circulară se cerea ca să tîlmăcească „proclamația liberatoare, tuturor candidaților, și a-i lumina astfel încît să poată desluși pe frații de pe la sate“⁶².

⁶⁰ Anul 1848 în Principatele Romîne, tom. II, p. 56.

⁶¹ I. C. Filitti, *Turburări revoluționare în Țara Romînească, între 1840-1843*, București, 1912, p. 277.

⁶² Anul 1848 în Principatele Romîne, tom. I, p. 361.

Ideea luminării maselor străbate ca un fir roșu întreaga operă a lui N. Bălcescu. „Să luminăm dar poporul dacă vrem să fim liberi“ — spunea el. Pentru această idee au luptat și cadrele didactice muscelene.

În munca de propagandă la sate, învățătorii și profesorii și-au dat o contribuție de seamă. Brezoianu a luptat să facă din învățătorii de la sate „organe fidele ale libertății“, cum se scria în circulara ce s-a publicat în „Foaia sătească“.

La Muscel, în calitate de comisari de propagandă au funcționat R. Burdeanu, C. Brezoianu, A. Dedu și C. Meltiade, fiecare luând în primire câte o plasă.

Comisarii erau foarte activi. Ei mergeau din sat în sat, explicau „cele 21 puncturi ale Constituției“, săvârșeau jurământul, făceau sfințirea pe steag, ori recrutau pentru „gvardia națională“.

Populația din Muscel a primit cu entuziasm „Proclamația liberatoare“.

Dimitrie Jianu, care condusesese zece ani școala din Cîmpulung, numit prefect al revoluției la Muscel, raportează guvernului că la sosirea sa la Cîmpulung, în iunie 1848, a găsit „popolul plin de bucurie pentru noua Constituție“.

Din rapoartele comisarilor de propagandă se constată că locuitorii din acest județ au salutat cu încredere revoluția. De altfel, acțiuni de semnificație socială se produsese aici și înainte de 11 iunie 1848: Nicolae Goleșcu își eliberase țiganii robi și clăcașii de pe pământul său, la fel procedase Dr. N. Crețulescu la Leordeni. La Racovița o mulțime de țărani răsculați nu mai voiau să țină seama de subcîrmuitorul plășii Urianu.

Raportul profesorului R. Burdeanu, comisar al plășii Rîuri, din Muscel, trimis Ministerului Treburilor din Lăuntru, menționează că poporul l-a primit cu „aclamații de bucurie“, că „toți într-o unire strigau: să trăiască libertatea etc.“⁶³.

C. Brezoianu, comisar la plaiul Nucșoara, arată că din sat în sat era petrecut de „bunii săteni“ cu strigarea: „Trăiască făcătorii noștri de bine, trăiască Constituția“. În satul Corbi, cel mai mare din acel plai, „entuziasmul a fost peste toată așteptarea“, scrie el. După ce și-a îndeplinit ca și în celelalte sate instrucțiunile ce avea, — explicarea constituției, jurământul etc. — el arată că „sătenii s-au dus să-și facă sulite“ și astfel „să înființeze gvardie națională“⁶⁴.

În activitatea lor de propagandiști, profesorii amintiți au întâmpinat și greutăți. Satele Piscani și Negreni, unde reacțiunea era puternică, s-au împotrivit.

În raportul său, C. Brezoianu roagă ministerul să-i publice discursul despre explicarea constituției pe care l-a ținut la sate, spre a fi citit pentru lămurirea locuitorilor, deoarece a văzut cât a stat în Cîmpulung, că mulți dintre negustori „au o idee cu totul întunecată de mîntuitoarele noastre drepturi“.

⁶³ Anul 1848 ... tom. II, p. 397.

⁶⁴ *Ibidem*, pp. 428—429.

În raportul lui, C. Meltiade, comisar la plasa Podgoria—Muscel, după ce arată că și-a întrerupt pentru cîtva timp activitatea din cauza holerei care „a adus plasa Podgoria într-o stare jalnică“, relatează că „gvardia națională va fi bine întocmită“ și că în această plasă, cîtiva reacționari, între care Grigore Iorgulescu, fostul subadministrator, și Pascale Tămășescu, au împrăștiat cele mai infame minciuni, dar că acum „gura păgînilor a amuțit și aștept, — scrie el — să-i și văd închinîndu-se sf. Constituției cei mîntuitoare“⁶⁵.

Reacțiunea a început să împrăstie „infame minciuni“ — cum scrie Meltiade, — mai ales după zvonurile puse în circulație de boierime o dată cu retragerea Guvernului Provizoriu la Rucăr, în județul Muscel. Aici, în noaptea de 29 iunie, au sosit în 6 trăsuri, fruntașii revoluției de la 1848: N. Bălcescu, G. Magheru, Christian Tell, N. Golescu, Ion Voinescu II, C. A. Rosetti, St. Golescu etc.

În activitatea dusă de dascălii musceleni pentru luminarea satelor, un mare rol l-a avut și răspîndirea — în rîndul candidaților de învățători și a sătenilor — a revistei „Învățătorul satelor“, al cărei redactor principal în 1848 era N. Bălcescu. După înăbușirea revoluției, I. Brezoianu a trebuit să achite la Eforia Școalelor peste 1000 lei pentru acest periodic dat învățătorilor din Muscel.

După cum am mai arătat, profesorii N. Șerbănescu și I. D. Petrescu au activat în calitate de comisari de propagandă, primul la Slatina și al doilea la Buzău și Vălenii de Munte.

După 13 septembrie 1848, începe prigoana împotriva elementelor revoluției. Învățătorilor și profesorilor participanți la revoluție li se deschid dosare de anchetă, ei sînt îndepărtați din învățămînt și aruncați în temniță.

Eforia Școalelor, la 1 noiembrie 1848, comunică lui R. Burdeanu că fiind „unul dintre aceia“ ce a luat parte „în cauza trecutei revoluții“ este îndepărtat din învățămînt. La fel se comunică și celorlalți profesori⁶⁶.

Profesorii cîmpulungeni: I. Brezoianu, R. Burdeanu, I. D. Petrescu și N. Șerbănescu sînt arestați și întemnițați la mănăstirea Văcărești, unde sînt reținuți din 13 septembrie 1848 pînă la sfîrșitul lunii mai 1849.

Jurnalele încheiate de comisia de anchetă arată că profesorii au luat parte activă la revoluție. În jurnalul nr. 110 din 17 februarie 1849, încheiat de Comisia de anchetă lui R. Burdeanu, se menționează că „luîndu-se în băgare de seamă originalele acturi ce se află la comisie... precum și răspunsurile numitului, s-au dovedit fără tăgăduire că numitul Răducanu Burdeanu a luat parte activă în faptele revoluționare, făcînd propagandă prin sate, cu plată de leafă spre invitarea lăcuiitorilor țărani în duhul și dorințele acelu nelegiuit guvern revoluționar“⁶⁷.

Suferințele îndurate în închisoare au dus la zdruncinarea sănătății celor mai mulți dintre arestați. În jalba lui R. Burdeanu adresată Co-

⁶⁵ Anul 1848... tom. III, p. 459.

⁶⁶ Arh. St. Buc., Min. Cult. și Instr. Publ., dosar 1494/1848, f. 14.

⁶⁷ *Ibidem*, Comisia... dos. 52/1849, f. 3.

misiei de anchetă se arată că este amenințat cu „perderea vieții“. „Pieptul meu este plin de răni“, scrie fostul comisar de la Muscel.

I. D. Petrescu, fost învățător la Rucăr și apoi inspector al școlilor comunale din Muscel, a fost întemnițat la Văcărești la un loc cu țărani de la Islaz. În lucrările sale el a evocat multe amintiri din timpul arestului.

Activitatea dascălilor din Muscel în revoluția de la 1848 oglindește dragostea lor față de patrie și popor, lupta lor pentru doborârea orânduirii bazată pe silnicie, pentru libertatea poporului, pentru o viață nouă, ce avea să se îndeplinească abia după aproape un secol.

UNELE ASPECTE ALE APLICĂRII LEGII RURALE DIN 1864 LA PITEȘTI

de C. SPERI

Legea rurală din 15 august 1864, cu toate scăderile ce s-au manifestat chiar în cursul aplicării ei, reprezintă totuși un act progresist, de mare importanță, în istoria social-economică a României. Descătușind forța de muncă a țaranului de obligațiile feudale și transformînd-o în marfă liberă, reforma a jucat un rol hotărîtor în transformarea producției de mărfuri simple în producție capitalistă, cu alte cuvinte, a deschis drumul dezvoltării capitalismului în țara noastră¹.

După cum se știe, discuțiile purtate în Adunarea deputaților, în primăvara anului 1864, pe marginea legii rurale propuse de Cuza și Kogălniceanu, au fost aprige, reprezentanții moșierilor și arendașilor împotrivindu-se din răspuțeri reformei agrare.

Dacă discuțiile premergătoare au fost aprige, rezistența marilor proprietari — atunci cînd au fost siliți să dea pămînt clăcașilor de pe moșie — a fost și mai îndîrjită. Moșierii au folosit toate metodele posibile pentru a păstra cît mai mult pămînt din moșiile lor, nesocotind și încălcînd drepturile la împroprietărire ale țaranilor clăcași.

Din această cauză au luat naștere numeroase procese care s-au judecat ani de-a rîndul la Comitetele permanente ale Consiliilor județene, la Consiliul de Stat, iar mai tîrziu la Curțile de Apel și chiar la Curtea de Casație; aceste procese au sărăcit pe foarte mulți țărani.

Un caz concludent în acest sens s-a petrecut și cu locuitorii din satele Geamăna Mare, Geamăna Mică, Prundu și din cătunele Turcești, Niculcești și Lacul Smeurii, domiciliați pe moșia orașului Pitești.

La 18 ianuarie 1865, comisia plășii Pitești, instituită spre a constata numărul și categoria clăcașilor din comuna Prundu, în procesul-verbal și tabelul ce a încheiat, a avut în vedere numai pe clăcașii de pe moșia fraților Ștefan și Niculae Goleșcu. Cît despre locuitorii care erau așezați pe moșia orașului Pitești, comisia nu i-a trecut între clăcași, arătînd că aceștia aveau cu primăria orașului o învoire specială, ce ieșea din cadrul așezămîntului din 1851. Acești locuitori erau obligați să lucreze 12 zile pe an pentru înfrumusețarea și curățenia orașului. În afară de aceasta impozitul funciar era plătit de locuitori nu de primăria orașului.

¹ Cf. I. Adam — N. Marcu, *Studii despre dezvoltarea capitalismului în agricultura României* (După reforma din 1864) vol. I, București 1956, p. 83.

Acestea au fost considerentele pentru care comisia a hotărît că locuitorii din Prundu și celelalte sate, așezate pe moșia orașului, nu pot fi considerați clăcași.

Discuțiile duse în sinul comisiei de plasă nu erau lipsite de temeii². Problema aceasta frământa pe locuitori încă de mulți ani înainte.

Declinându-și competența, comisia de plasă — în care era și un reprezentant al țăranilor — nu făcea altceva decît să recunoască locuitorilor situația lor de moșneni și nu de clăcași pe moșia orașului.

Situația juridică a acestor locuitori nu era suficient de clară pentru autorități. Maghistratul orașului își întemeia dreptul de proprietate asupra moșiei pe care erau așezate satele Prundu, Geamăna, Turcești și Niculcești, nu pe acte de proprietate, ci pe faptul că țăranii de aici erau obligați la cele 12 zile de muncă pe an în favoarea orașului, de unde ar fi derivat condiția lor de clăcași, deci de posesori și nu de proprietari ai moșiei. Locuitorii dimpotrivă arătau că sînt moșneni și că obligația de a munci un număr de zile anual, în favoarea orașului, era acceptată benevol de ei, nederivînd din situația de clăcași și nemai-avînd vreo altă obligație. Și în fapt, dreptatea era de partea lor, deoarece municipalitatea orașului cînd s-a introdus impozitul funciar, i-a lăsat pe ei să-și plătească impozitul și nu l-a luat asupra sa, așa cum ar fi fost normal, în cazul unei proprietăți necontestate.

Conflictul era vechi. Într-adevăr, la 12 mai 1843, locuitorii din Prundu și Geamăna se plînseseră Maghistratului pentru faptul că n-au fost lăsați să-și închidă țărinile cu gard, deși erau stăpînite de ei de mulți ani și deși ei lucraseră pentru Maghistrat ori de cîte ori erau chemați. Cum omul Maghistratului le stricase gardurile ce făcuseră, ei au amenințat că se vor muta ca clăcași pe moșia Goleștilor³.

Lucrurile nu se opriră însă aci. În 1846 locuitorii s-au plîns stăpînirii că nu mai au odihnă din cauza Maghistratului orașului care, prin dorobanți, îi cheamă să curețe toate noroaiele orașului, să transporte nisip și piatră și să facă tot felul de corvezi, fără a li se plăti nimic pentru aceste munci.

Ocîrmuirea județului a făcut cercetări sumare după care a raportat Departamentului din Năuntru, că reclamația locuitorilor nu este întemeiată, deoarece ei n-ar fi moșneni, ci învoiți pe moșia orașului, de „județii“ din diferite timpuri.

În urma acestui raport, Departamentul din Năuntru, ignorînd realitatea, a hotărît la 22 martie 1848, că locuitorii sînt clăcași ai orașului și au deci obligația să facă zilele de muncă, ca și pînă atunci la curățirea și înfrumusețarea orașului⁴.

Locuitorii nu s-au lăsat însă intimidați de hotărîrea nedreaptă a Departamentului. În 1852 ei se plînseseră domnitorului de împilările pe care le sufereau din partea Maghistratului orașului. S-au făcut din nou

² Arh. St. Pitești; fond Prefectura Argeș, dos. 1/1865 f. 115—120.

³ *Ibidem*, fond Primăria or. Pitești, dos. 45/864 f. 164.

⁴ *Ibidem*, f. 163—164.

cercetări formale însă și de astădată Departamentul din Năuntru a hotărît — în urma raportului Ocîrmuirii județului — că locuitorii ar fi clăcași și deci impuși a răspunde obligațiilor proprietății⁵.

Văzînd că nu capătă dreptate, țărani din Prundu și Geamăna au refuzat să mai facă clacă pentru trebuințele orașului. La plîngerea Maghistratului, Departamentul din Năuntru, la 4 mai 1854, a hotărît ca aceștia să plătească Maghistratului o despăgubire de 7 280 lei pentru claca neefectuată în 1853. Locuitorii se opuseră și de astă dată și Departamentul, la 2 septembrie 1854, a poruncit Ocîrmuirii ca această sumă să fie împlinită prin forță de la țărani⁶.

Aceste hotărîri nu avură darul de a potoli frămîntările țăranilor. Într-adevăr, țărani din Prundu, Geamăna și Turcești, la 22 februarie 1855, s-au plîns la tribunalul județului, arătînd că ei au locuit din moși-strămoși pe moșia orașului, fără a fi fost considerați clăcași și fără a fi plătit clacă sau dijmă, iar acum consiliul municipal al orașului îi supune la toate îndatoririle clăcașilor.

Pricina a mers, din amînări în amînări, pînă la 29 septembrie 1859.

Locuitorii își susțineau drepturile lor de moșneni pe baza vechii lor stăpîniri, pe mărturiile satelor de moșneni învecinate, și în fine pe afirmația că ei au lucrat de bunăvoie la înfrumusețarea și curățenia orașului, iar nu din obligația ce ar fi avut-o ca clăcași⁷.

La 19 martie 1860, Tribunalul județului a dat o hotărîre prin care a pretins că pămînturile pe care erau așezați locuitorii din Prundu, Geamăna și Turcești ar face parte din proprietatea orașului Pitești, și că aceștia ar fi obligați a face clacă cîte 12 zile pe an, pentru înfrumusețarea și curățenia orașului, cu miinile sau cu vitele, după cum erau clasificați, sau a plăti în bani claca, dacă nu ar fi fost necesară munca lor.

Hotărîrea a stabilit însă ca locuitorii să-și păstreze mai departe pămînturile ce au în posesie, fără a se mai putea întinde și asupra altor locuri⁸.

Maghistratul orașului, nemulțumit de hotărîrea Tribunalului, a făcut apel, care s-a judecat de către Curtea Apelativă de la București, la 18 octombrie 1860. Dezvoltîndu-și apelul, procuratorul Maghistratului a cerut ca toți locuitorii veniți pe moșia orașului după 1834, să se strămute pe alte moșii; să nu se mai admită nici o construcție nouă de casă, iar țărani ce se vor căsători să se mute pe alte moșii; locuitorilor care vor rămîne să li se dea izlaz deosebit de al orașenilor și numai pentru vitele pentru care fac clacă, fără a se putea întinde în izlazul orașului, cu prisosul de vite trebuind să pășuneze pe alte moșii; casele, acum risipite, să fie strînse la un loc spre a se putea mări izlazul orașului, iar sădirile risipite pe întreaga suprafață a mo-

⁵ Arh. St. Pitești, fond Primăria or. Pitești, dos. 45/864, p. 164.

⁶ *Ibidem*, pp. 164—165.

⁷ *Ibidem*, f. 163, 165.

⁸ *Ibidem*, f. 173—174.

șiei ocupată de locuitori să nu se mai înnoiască, ci să fie lăsate pînă se vor prăpădi. În fine, în apelul său, Maghistratul a cerut să se oprească orice tăiere din pădure de către locuitori, iar aceștia să plătească 100 galbeni cheltuieli de judecată⁹.

Este neîndoielnic, că în pretențiile sale, Maghistratul orașului depășea nu numai așezămîntul din 1851, care stabilea raporturile dintre proprietari și țărani de pe moșie, ci chiar practica curentă.

Prin sentința sa, Curtea Apelativă a respins apelul Maghistratului, întărind astfel hotărîrea tribunalului¹⁰.

După 17 ani de hărțuiri judecătorești țărani din Geamăna, Prundu și Turcești erau considerați clăcași și în această situație i-a găsit promulgarea legii rurale din 15 august 1864.

Am văzut mai sus, că comisia de plasă, în ianuarie 1865, își declinase competența, în ceea ce privește stabilirea numărului și categoriei acestor locuitori, pe care i-a considerat moșneni.

În 1865 Primăria vroia să-i considere clăcași, dar cu învoială specială, pentru a-i împroprietări numai cu 498 stînjeni pătrați, loc de casă și grădină, ca astfel să poată primi despăgubirea de 1 galben de fiecare locuitor împroprietărit și să-i rămînă ei restul pămîntului.

Primăria urmărea să ciștige — bănește — cit mai mult, exploatînd situația de clăcași a locuitorilor, dîndu-le însă cît mai puțin pămînt.

La rîndul lor, locuitorii nu voiau să plătească nici o despăgubire primăriei, arătînd că sint moșneni și prin aceasta nesolicitînd a fi împroprietăriți pe pămînturile pe care le aveau deja în stăpînirea lor. Țărani încetară a mai face claca și refuzară să plătească vreo despăgubire; acest refuz se prelungi pînă la sfîrșitul anului 1871, fiind apoi reluat din 1879 pînă în primăvara lui 1881¹¹. Primăria a făcut recurs la Comitetul permanent al județului, împotriva hotărîrii Comisiei de plasă. Cercetarea recursului a avut loc la 13 noiembrie 1867. Cei 211 locuitori considerați ca „foști clăcași“ erau reprezentați prin 24 delegați, iar primăria printr-un avocat.

Spre a nu fi obligată a da pămînt locuitorilor, primăria, prin reprezentantul său, susținu că aceștia erau clăcași, dar „clăcași condiționați“, deoarece făcuseră numai cite 12 zile clacă pe an, astfel că ei nu puteau avea toate drepturile stabilite de lege ca și ceilalți clăcași. Primăria a recunoscut că prin art. 10 și 12 din legea rurală, învoielile ce existaseră pînă atunci între proprietari și clăcași au fost desființate, dar pentru cazul de față a cerut să se aplice articolul 5 din lege, articol care prevedea că locuitorii ce avuseseră învoieli speciale nu aveau dreptul la pămînt conform categoriei lor, ci beneficiau numai de cîțiva stînjeni pentru loc de casă și grădină.

Țărani, prin reprezentanții lor, au arătat că se judecaseră cu primăria tocmai pentru a nu fi considerați clăcași, că pierduseră procesul

⁹ Arh. St. Pitești... f. 168.

¹⁰ *Ibidem*, f. 169.

¹¹ *Ibidem*, f. 148.

în fața tribunalului și că hotărîrea acestuia, cît și a Curții Apelative fuseseră executate.

Locuitorii fiind considerați clăcași pe moșia orașului, Consiliul județean hotărîște apoi ca aceștia să fie împrorietăriți, în conformitate cu legea rurală, iar comisia de plasă, care în 1865 își declinase competența, să se întrunească din nou și să întocmească tabele de cei îndreptățiți¹².

Însă lucrurile se tărăgănară. Hotărîrea Consiliului județean a fost comunicată primăriei la 26 ianuarie 1868, iar aceasta o trimise Subprefecturii plășii Pitești, la 24 august 1868, spre a o pune în lucrare, în ceea ce privește convocarea comisiei de plasă¹³. Subprefectura întârzie însă pînă în noiembrie 1869¹⁴.

La 22 noiembrie 1869, delegatul proprietarilor, V. Coculescu, cere primăriei cîte un sfanțih pentru fiecare clăcaș, ca bani de cheltuială pentru deplasările ce are de făcut la Geamăna, Prundu și Turcești¹⁵.

Lucrarea Comisiei de plasă n-a fost întocmită decît la 8 august 1870. Prin procesul-verbal încheiat la această dată se stabilește numărul clăcașilor. Aceștia rămăseseră în total, 207, împărțiți astfel: 6 cu 4 boi, 110 cu 2 boi și 91 cu brațele.

Nu s-a putut întocmi tabelul clăcașilor împrorietăriți și nici nu s-a putut înmîna primăriei titlul provizoriu de despăgubire, deoarece reprezentantul ei, ce asista la lucrările comisiei, arăta că moșia fiind de suprafață mică, acordîndu-se pogoanele legiuite foștilor clăcași, se va ataca treimea pe care legea rurală o lăsa proprietarului¹⁶. Astfel a fost nevoie să se facă măsurătoarea moșiei, de către un inginer topograf. Măsurătoarea era gata la 10 noiembrie 1870¹⁷; prin ea s-a stabilit dreptul clăcașilor cu 4 boi la 10 pogoane și 18 prăjini cu o diferență în minus de 6 prăjini față de dreptul stabilit prin lege, la 7 pogoane și 17 prăjini, pentru clăcașii cu 2 boi față de 7 pogoane și 19 prăjini, stabilite prin lege¹⁸.

Locuitorii nu acceptară această situație. Nu era vorba numai de cuantumul suprafețelor acordate fiecărei categorii, sau de faptul că unii din ei au fost omiși din tabelă, ci, de însăși faptul că erau obligați să plătească o despăgubire pentru un pămînt pe care-l știau a fi proprietatea lor. De aceea ei s-au adresat Curții de Apel din București, împotriva hotărîrii Comitetului permanent al județului care, primind recursul primăriei orașului, îi menținuse între clăcași. Apelul se judecă la 23 februarie 1873 și Curtea de Apel, prevalîndu-se de hotărîrea sa din 1860, respinge cererea locuitorilor și declară că „rezultă în modul cel mai

¹² Arh. St. Pitești..., f. 10–11.

¹³ *Ibidem*, f. 1.

¹⁴ *Ibidem*, f. 19–20.

¹⁵ *Ibidem*, f. 22.

¹⁶ *Ibidem*, f. 177.

¹⁷ *Ibidem*, f. 67.

¹⁸ *Ibidem*, f. 68.

neîndoios că Primăria de Pitești este proprietară a locurilor posedate de apelanți, iar aceștia nu sînt decît niște clăcași¹⁹.

Pentru răscumpărarea clăcii, locuitorii au fost obligați să plătească statului o despăgubire de 198 537 lei²⁰, pe care primăria se grăbi s-o încaseze de la Comisia de lichidare. Țăranii, întemeiați pe dreptul lor, refuzară să plătească. La somațiunile de plată ale subprefectului plășii Pitești, locuitorii, la 9 mai 1873, se plîng prefectului județului, arătînd că sînt în judecată cu primăria orașului, că au făcut recurs la Curtea de Casație și că pînă nu se va judeca recursul lor, nu vor plăti sumele pretinse de primărie²¹.

Recursul locuitorilor din Prundu și Geamăna s-a judecat de către Curtea de Casație la 25 iulie 1873 și acesta a fost admis, casîndu-se decizia Curții de Apel din București din 1873 și trimițîndu-se procesul spre rejudecare la Curtea de Apel din Focșani.

Aceste procese au provocat mari cheltuieli locuitorilor care, din lipsă de bani, nu s-au putut prezenta la termenul de 10 octombrie 1873, fixat de Curtea de Apel și dosarul cauzei a fost scos de pe rol, redeschizîndu-se în ianuarie 1874. dar din cauza multelor amînări nu s-a putut judeca decît la 6 septembrie 1875²².

Curtea de Apel din Focșani a respins însă apelul țăranilor, moti-vînd această respingere prin principiul autorității lucrului judecat, întrucît prin hotărîrile și sentințele anterioare rămase definitive, locuitorii fuseseră considerați clăcași și supuși la îndatoririle acestora și ce atare nu li se mai dădea voie să ceară acum a fi considerați moșneni. În consecință se hotărî ca locuitorii să fie improprietăriți, potrivit prescripțiilor legii rurale din 1864 și să plătească despăgubiri pentru clacă²³.

Țăranii însă își căutară dreptatea mai departe și făcură recurs la Curtea de Casație. Recursul se judecă la 1 decembrie 1878 și fu respins, Curtea motivînd că clasificarea lor în rîndul clăcașilor s-a bazat pe hotărîri judecătorești definitive și că deci nu mai este posibilă reluarea acestei discuții²⁴.

Se făcură memorii la Consiliul de Miniștri, fără nici un rezultat. Disperați, țăranii trimit o delegație de patru persoane, cu un memoriu la Adunarea deputaților, în primăvara anului 1884 și în același timp se adresează și ministrului de Interne, arătînd că „dreptatea noastră s-au stricat de cei chemați a ne-o da. întemeindu-se pe acte false prezentate și susținute de adversara noastră, Primăria Pitești, ca puternică și înconjurată de oameni de știință, care ne-a întunecat dreptatea“.

În continuare, locuitorii scriu ministrului cu fermitate: „două drumuri ne-au mai rămas deschise. Întiul onor. Camera Legiuitoare și a

¹⁹ Arh. St. Pitești..., f. 171.

²⁰ *Ibidem*, f. 195.

²¹ *Ibidem*, f. 147.

²² *Ibidem*, f. 164.

²³ *Ibidem*, f. 170.

²⁴ *Ibidem*, f. 178.

doilea brațele noastre, în caz de a fi puși pe drumul acela, de a ne înghesui ca să ne punem în legitimă apărare a averilor noastre ce ne-au mai rămas necheltuite prin judecăți“.

Amenințarea era clară. Locuitorii își cereau însă un drept care, de altfel, nici nu fu luat în discuție de Cameră. Cererea lor adresată ministrului de Interne ajunse la prefectul județului și acesta o trimise primăriei spre a da relații²⁵; primăria a refuzat să dea relațiile cerute și astfel țăranilor nu li s-a făcut dreptate.

Chestiunea a mai fost reluată în 1899, însă locuitorii nu obținură nici acum recunoașterea drepturilor lor²⁶.

Înfrinți și sărăciți, locuitorii din Geamăna, Prundu și celelalte cătune au fost nevoiți să se resemneze cu această situație, după ce timp de jumătate de veac luptaseră cu dârzenie pentru a-și apăra pământurile lor acaparate arbitrar de Primăria orașului Pitești.

²⁵ Arh. St. Pitești..., f. 160.

²⁶ *Ibidem*, f. 163.

EVOLUȚIA SITUAȚIEI ȚĂRĂNIMII BOTOȘĂNENE ÎNTRE ANII 1864 ȘI 1907

de I. D. MARIN

Faptul că la 1907 de pe meleagurile botoșănene au pornit virtu-jurile de foc călător peste miile de sate ale țării, ne obligă la o cer-cetare mai amănunțită și mai atentă a documentelor timpului și a mul-tor altora mai vechi, pentru a veni cu un simbul de lumină în aju-torul celor ce vor să cunoască în adâncime sau să scrie istoria răscoalei țărănești din 1907.

Greșit ar fi să se caute cauzele principale ale răscoalei numai în ajunul anului 1907. Răscoala aceasta a însemnat paroxismul unui com-plex de lipsuri și nedreptăți, al exploatării acumulate timp de mai multe decenii. Lozinca „noi vrem pământ“ — atît de des auzită la 1907 — nu fusese zămislită numai la sfîrșitul secolului al XIX-lea, cînd o pusese Coșbuc în versuri; cercetările trebuie împinse și mai înapoi, pînă la 1864, cînd li s-a dat țăranilor pământ insuficient prin reforma agrară.

În lucrarea de față ne-am propus să urmărim — pe baza unor do-cumente de arhivă locală — evoluția situației țărănimii botoșănene în urma aplicării reformei agrare din 1864, evoluție ce a culminat în iz-bucnirea răscoalei din primăvara anului 1907. Consecințele aplicării legii agrare din 14 august 1864, organic legate de exploatarea moșie-rească crescîndă, în condițiile social-economice respective, constituie cauza principală a mării răscoale țărănești. Reforma agrară din 1864 care a lărgit și consolidat baza exploatării capitaliste în agricultură, fiind efectuată de sus în jos, în interesul moșierimii, menținîndu-se marea proprietate, nu a rezolvat problema țărănească.

Constantin Garoflid, ocolind adevărul, a afirmat tendențios că problema țărănească a rămas nerezolvată pentru că reforma agrară din 1864 „a fost făcută înainte de vreme“; că „deslegarea acestei pro-bleme a fost determinată de motive politice și sentimentale“ și că „s-a introdus la țară o formă nouă economică, care nu corespunde nevoilor reale, iar țăranul a primit-o fără să o ceară sau fără să simtă imbold spre a o cere“¹. Un mare moșier și ministru al regimului burghezo-moșieresc nu putea vorbi altfel.

Problema țărănească a rămas nerezolvată, pentru că reforma agrară din 1864 — efectuată în urma acțiunilor tot mai puternice ale maselor țărănești — a venit de sus de la guvern, fără participarea țăranilor direct interesați, iar punerea în aplicare a legii a intrat pe mîinile

¹ Const. Garoflid, *Chestia agrară în România*, București, 1920, pp. 8—9.

moșierilor sau a cozilor lor de topor, care n-au văzut cu ochi buni, nici legea și nici pe legiuitori, așa că buna intenție a legiuitorilor, deși limitată, a fost tălmăcită în mod grosolan, după interesele moșierilor.

Ciți locuitori din județul Botoșani trebuiau să primească pământ pe baza legii agrare din 1864? Intre documentele aflate la Arhivele Statului din Botoșani — documente pe care am sprijinit în totalitate prezentul studiu — am găsit ca punct de plecare următoarea telegramă-circulară, cu nr. 6 745, din 1 iunie 1864, trimisă de Kogălniceanu către toate prefecturile de district. „De îndată veți lua dispoziții spre a-mi trimite în 15 zile următoarele știinte:

1. Numărul clăcașilor (pontași) din județ, cu arătare ciți sînt cu 4 boi, ciți cu 2 boi și ciți cu palmele.

Al 2-lea, numărul acelor care din aceștia sînt stabili pe moșii particulare, acelor de pe moșii, domeniile statului și acelora de pe moșii ale districtelor, spitalelor, nesupuse statului și altele asemenea case publice — Minist/ru/ de Intern/e/ Kogălniceanu“².

Prefectul a făcut cunoscut plășilor telegrama de mai sus, cerîndu-le situația în termen de 5 zile. Răspunsurile însă de-abia peste două săptămîni au putut veni. La 15 iunie 1864 prefectul și-a trimis raportul către ministrul de Interne³. Dar verificînd socoteala sa⁴, găsim că de la plasa Coșula, în loc de 101 locuitori cu cite 4 boi, el trece, din eroare, numai 32 de locuitori, afară de alte greșeli în adunarea cifrelor. Toate cifrele sale de la grupa „moșii particulare“ sînt greșite și de aceea totalul său pe județ este de 13 019 pontași în loc de cifra corectă, 13 134. Situația reală se prezenta astfel:

	Cu 4 boi	Cu 2 boi	Pălmași	Total
Stabili pe moșii particulare	412	4774	5914	11100
Stabili pe moșii Statului	35	752	819	1606
Pe proprietățile spitalului Sf. Spiridon din Iași	14	198	216	428
Total	461	5724	6949	13134

Pe plăși — înainte cu două luni de decretarea legii rurale situația clăcașilor, împărțiți pe categorii, era următoarea:

Nr.	Plasa	Cu 4 boi	Cu 2 boi	Pălmași	Total
1	Siret	255	2064	2061	4380
2	Tîrgu	37	1066	1076	2179
3	Coșula	101	856	1028	1985
4	Miletin	47	711	977	1735
5	Jlîjia	3	382	886	1271
6	Ștefănești	18	645	921	1584
	Total	461	5724	6949	13134 ⁵

² Arh. St. Botoșani; Centralizarea tabeli A de improprietărire a clăcașilor din 1864, plasa Jiljia, f. 81.

³ *Ibidem*, f. 111.

⁴ *Ibidem*, f. 112.

⁵ *Ibidem*, f. 88—112.

Articolul 24 din legea agrară prevedea ca în fiecare plasă să fie instituită o comisie compusă dintr-un *delegat ales de toți proprietarii din plasă*, dintr-un delegat ales de sfaturile comunale ale satelor locuite de clăcași și dintr-un delegat al fiscului⁶. În județul Botoșani, delegații aleși de proprietari ca reprezentanți ai proprietății în comisiile de plasă au fost următorii moșieri:

La plasa Țîrgului: Ilie C. Ciolac, proprietarul moșiei Călugăreni, plasa Țîrgu.

La plasa Siretului: Const. Iacovachi, proprietarul moșiei Bătrînești, plasa Miletin.

La plasa Miletin: Gr. Cristescu, proprietarul moșiei Cristești-Coșula.

La plasa Coșula: D. Mavrocordat, proprietarul moșiei Storești-Coșula.

La plasa Ștefănești, proprietarii de moșii nu și-au ales delegat, dar nici frică n-au avut pentru moșiile lor. Pentru că în comisia de plasă, pe lângă delegatul fiscului, îl găsim și pe Gh. Hasnaș, proprietarul moșiei Broșteni, ca *delegat „din partea locuitorilor clăcași”*⁷.

Dacă mai avem în vedere și faptul că prin comisiile de plasă au fost strecurați cu abilitate și administratori de moșii — cum vom dovedi mai jos — ca delegați ai clăcașilor, se înțelege de la sine că împrăștierea clăcașilor cu pământ boieresc au făcut-o tot moșierii și slugile lor credincioase, cum au vrut.

Documentele relevă foarte evident tendința moșierilor de a-i îndepărta pe țărani de la împrăștiere, folosind diferite procedee necinstite. Iată, de exemplu, ce zice contestația făcută de 6 clăcași de pe moșia Zăicești a proprietarului Ion Tăutu: „Domnu Tăutu, prin emisarii săi și în persoană, n-au încetat a ne sfătui de a nu primi pământurile ce legea ne hărăzește și a ne demonstra chiar într-un chip mai mult decât evident *ruina*, ce ne așteaptă, primind a fi proprietari liberi. Mărturisim în toată sinceritatea că n-am putut rezista la puternicile rezoane — și profuzia de argumente ce neîncetat d. Tăutu ne aducea. Spre mai marea noastră ademenire, argumentele erau întovărășite de pârinteasca sa bunătate ce părea că are pentru noi, promițînd a ne da cîte o jumătate falce pământ *de la d-sa*, numai să ne scape de *capcana nenorocirilor* ce ne oferăază legea”⁸.

Cînd cei 6 clăcași s-au văzut înșelați, au făcut contestația de mai sus, semnînd-o prin punere de deget. În tabele, aceștia au fost trecuți, în fine, cu drepturile de pâlmași.

Alt procedeu utilizat de moșieri a fost și cel așa-zis al „renunțărilor” la împrăștiere, prin cereri false, făcute ca din partea sătenilor și semnate prin punere de deget. Ca exemplu, dăm reclamația a 10

⁶ Georges Moroianu, *La loi agraire de 1864 et l'état du paysan en Roumanie*, Stuttgart, 1898, p. 47.

⁷ Arh. St. Botoșani, *Centralizarea tabelei A — plasa Ștefănești*, f. 199.

⁸ *Ibidem*, fondul Prefecturii jud. Botoșani, dos. 333/1865 *Contestația locuitorilor din plasa Țîrgului*, f. 10.

locuitori din satul Dolina, comuna Costinești, plasa Tirgului, care arată că „cineva“ ar fi pus degetul în locul lor, pe o declarație cum că ei refuză improprietărea, lucru ce — arată ei — „ne-a fost cu totul în neștiință“⁹. Alți 29 de locuitori din satul Costinești de pe moșia lui Vasile Arapu sînt exact în aceeași situație. Despre acest sistem al „renunțarilor“ a aflat și guvernul. Kogălniceanu prin diferite telegrame — aflate la dosar —¹⁰ ordonă că „improprietărea e obligatorie, nu facultativă“. Țăranii care fac contestație știu de aceste telegrame, dar pămînt tot nu primesc. Plingerile lor umblă zadarnic de la o comisie la alta¹¹.

Prin unele sate din județ, comisiile de plasă și proprietarii moșiilor respective au susținut că într-adevăr improprietărea e obligatorie, dar în sensul că țăranii sînt obligați să primească orice fel de pămînt li s-ar da de către proprietar. Tipică în acest sens poate fi șocotită plîngerea locuitorilor de pe moșia Blindești, plasa Miletin, care arată că e peste putință să poată primi pămîntul ce li se dă pentru locuri de case, grădini și de agricultură, fiind cu totul prost și neproductiv. Alt pămînt nu li s-a dat, fiindcă proprietarul moșiei, Chirilă Comarnițchi, n-a vrut și nici comisia de plasă nu l-a silit¹².

Un procedeu — folosit mai ales în plasa Tirgului și-n plasa Siretului — a fost ștergerea de pe listele de improprietărire a multor clăcași,¹³ pe motivul că „fiind sărmani foarte, sînt în neputință de a face despăgubire cuvenită la art. 23“¹⁴.

Cu toate reclamațiile, foarte puțini din această categorie au primit, în cele din urmă, locuri de casă. În afară de acestea, la delimitarea pămîntului, unor sate li s-au impus delegați pe care nici nu-i cunoșteau.

Iată ce arată în reclamația lor 19 locuitori din satul Zăicești:

„Nu știm, proprietarul sau posesorul zisei cotuni a ales un delegat ca din partea noastră, fără să fie din sinul nostru precum reclamă legea și ne-au iscălit fără să fim măcaru unul fațe; acum videm că ne-au însămnat pămîntu luînd amîndouă capetele moșiei ce au fost pămîntu mai bun și nouă ne-au lăsat numai niște simplă serătură, unde nici un soi de rod de feliu nu crește, ba nici iarbă, osebit că la 7 din noi nu ni dă pămîntul și pe boi. căci noi am lucrat pontul și pe boi pînă acum, în totul“¹⁴.

Nu este de mirare faptul că la delimitarea pămînturilor date pentru improprietărire, în totalul suprafețelor au fost incluse tacit *ulițele satelor, piețele, cimitirele, drumurile boierești* care trec prin vatra satului și duc la curte, *drumurile boierești* de pe noile ogoare ale improprietarilor, *drumurile cele mari* de care vorbesc documentele cu sute de ani în urmă. Toate au fost șocotite în izlaz și plătite de țăranii drept izlaz.

⁹ Arh. St. Botoșani, fondul Prefecturii, dos. 333/1865, f. 8.

¹⁰ *Ibidem*, dos. 170/1865 *Improprietărea foștilor clăcași*.

¹¹ *Ibidem*, dos. 333/1865, f. 28.

¹² *Ibidem*, dos. 170/1865, f. 55.

¹³ *Ibidem*, dos. 389/1865 (în întregime) și dos. 333/1865, f. 11, 13, 14 și 26.

¹⁴ *Ibidem*, dos. 333/1865, f. 19.

Marea majoritate a proceselor-verbale de delimitare a pământurilor confirmă această constatare.

Cițiva ingineri doar au făcut excepții — în special în plășile Jîjia și Ștefănești.

La satul Trușești, s-au scăzut 4 fâlci, 37 prăjini și 18 stînji; la satul Dîngeni, 2 fâlci, 12 prăjini și 18 stînji; la Iacobeni, o falce și 25 prăjini; la Durneștii Metropoliei, com. Rînghilești, s-au scăzut și niște ponoare de pe malul Prutului, de circa 40 prăjini; din toată plasa Țîrgului, numai pe moșia Botoșanca s-au scăzut 2 700 stînji pătăriți pentru o parte din drumul mare al Sucevei; din toată plasa Siretului, numai la satele Siminicea și Bălușeni, iar din toată plasa Coșula, numai la Coșula și Vlădeni s-au scăzut drumurile și cimitirele.

Nu pot fi trecute cu vederea nici măsurătorile făcute intenționat în minus, fapt care i-a făcut pe locuitori să se plîngă că le lipsește din pământ, și nu întinderi mici, ci deosebit de mari, cum a fost cazul satului Costești, plasa Țîrgului. Locuitorii acestui sat se plîng prefectului, la 22 mai 1882 că din pământul dat lor după legea rurală din 1864, au lipsă 23 fâlci și 38 prăjini, ceea ce ar veni 33,60 ha¹⁵.

După cele spuse mai sus, ne punem acum a doua întrebare: ciți clăcași au primit pământ prin legea agrară din 1864? La Arhivele Statului din Botoșani se află 6 dosare mari, legate — cite unul de fiecare plasă — fiecare dosar avînd scris pe copertă: *Centralizarea statistică a Tabelei A de împrumietărire clăcașilor din 1864*, urmat de numele plășii respective. Precizăm că fiecare din aceste dosare e o centralizare de procese-verbale și că nicăieri nu găsim și o situație statistică a împrumietăriților de la 1864. Această situație statistică am întocmit-o noi singuri pe baza documentelor oficiale din arhive.

Pentru aceasta am întocmit cite un tablou pentru fiecare plasă, punînd satele în ordinea lor firească. Am trecut apoi la lectura fiecărui proces-verbal (în total sînt peste două sute de procese-verbale de împrumietărire); pe tabelul nostru, în dreptul satului de care vorbește procesul-verbal respectiv, am trecut numele proprietarului moșiei și numărul clăcașilor împrumietăriți, pe categorii. Confruntînd datele din diferite dosare am întocmit un tabel referitor la situația clăcașilor din jud. Botoșani înainte și după 14 august 1864.

Plasa	Cu 4 bol		Cu 2 bol		Pălmași		Total		Au primit numai loc de casă și grădină
	înainte de legea agrară	împrumietăriți	înainte de legea agrară	împrumietăriți	înainte de legea agrară	împrumietăriți	înainte de legea agrară	împrumietăriți	
Siret	255	54	2064	1446	2061	2305	4380	3805	1417
Țîrgu	37	6	1066	1001	1076	1084	2179	2091	683
Coșula	101	52	856	900	1028	1320	1985	2272	683
Miletin	47	10	711	655	977	1029	1735	1694	356
Jîjia	3	2	382	350	886	752	1271	1104	342
Ștefănești	18	5	645	662	921	904	1584	1571	551
<i>Total</i>	461	129	5724	5014	6949	7394	13134	12537	4032

¹⁵ Arh. St. Botoșani; fondul Prefecturii jud. Botoșani, dos. 10, 1882, f. 107, 108.

La o sumară privire peste acest tablou se constată că pe teritoriul plășii Coșula a fost improprietărit un plus de 287 de clăcași, de unde rezultă că raportul anterior al subprefectului acestei plăși, fiind întocmit din birou, nu oglindea realitatea. Tendința tuturor comisiilor de plasă a fost de a împinge pe clăcași de la categoriile care prin lege primeau pământ mai mult, spre categoriile cu pământ mai puțin și chiar de loc. Din 461 de clăcași cu câte 4 boi, au primit pământul legal numai 129, ceea ce reprezintă un procentaj uimitor de mic (27,9%). Categoria clăcașilor cu câte 2 boi arată la improprietărire un minus de 710 familii, dar, de fapt, numărul în minus e de 1 042, căci trebuie adunați aici și cei 332 de locuitori care au fost excluși de la categoria cu 4 boi.

Categoria pâlmașilor arată aparent un plus de 545 de improprietăriți; în realitate la numărul de 6 949 de pâlmași (atestați documentar la 15. VI. 1864), trebuie adunați cei 1 042 din categoria cu 2 boi, care, la improprietărire, au fost împinși între pâlmași; așa că numărul pâlmașilor s-a urcat la 7 991, din care au fost improprietăriți numai 7 394, fiind excluse 597 de familii de pâlmași. Aceștia și-au primit numai locul de casă și de grădină.

La 1864, din totalul capilor de familii rurale din județ, 25% au primit numai loc de casă, ceea ce nu poate conta ca *improprietărire* pentru agricultori; 50% au primit pământ ca *pâlmași*, iar multe familii de însurăței și spornici au fost declarate „fără nici un drit”; de exemplu, numai în plasa Tirgului 105 familii au fost astfel considerate.

Fiindcă răscoala din 1907 în acest județ s-a manifestat mai puternic în plășile Tirgu și Siret, consider necesar să analizez — fie și sumar — aplicarea legii agrare în aceste două plăși, publicînd și tablourile întocmite pe baza dosarelor din arhivele locale.

Din procesele-verbale de improprietărire în plasa Siret, rezultă că Gheorghe Eminovici — tatăl marelui poet Eminescu — a semnat opt procese-verbale, ca „delegat al doamnei Ana Balș, muma și administratoarea averii fiului d-sale dl. Dimitrie Balș, proprietar”¹⁶ al următoarelor opt moșii: 1) Dumbrăveni (cu satele Dumbrăveni, Verești, Varatec și Sălăgeni), 2) Siminicea, 3) Mindrești, 4) Hrișcani, 5) Vlădeni, 6) Brehuești, 7) Sarafinești și 8) Bursuceni.

Pe moșia Brehuești, din 29 de clăcași cu câte 4 boi n-a fost improprietărit decît unul singur anume Vasile A. Gheorghiesei, care era *administratorul* moșiei Brehuești și pe care — la fila 390 din aceeași condică — îl găsim semnînd cu parafa ca *delegat al sătenilor* (!!) de pe moșia lui Ion Dobrovolschi de la Vorona; pe moșiile Mindrești și Hrișcani, din 15 clăcași, tot din categoria cu 4 boi, n-a fost improprietărit nici unul; la Sarafinești, din 7 clăcași, *nici unul*; la Bursuceni, din 10 au fost improprietăriți numai 3; pe moșia Dumbrăveni, din 36 clăcași din cele patru sate au fost improprietăriți numai 25, iar la Vlădeni, din 14 clăcași, numai unul, cu numele de Gheorghe Macovei, administratorul moșiei.

¹⁶ Centralizarea tabeli A (1864) — plasa Siret, f. 713.

Plasa Siretului

Moșia	Proprietarul	Nr. clăcășilor la 15.VI.1864				Nr. clăcășilor improprietați				Numai cu casa și grădina
		Cu 4 boi	Cu 2 boi	Păl- mași	To- tal	Cu 4 boi	Cu 2 boi	Păl- mași	To- tal	
Burdujeni Plopeni	Statul Lascăr Canta- cuzino	3	66	93	162	6	74	112	192	36
Prelipca	„ „	6	66	142	214	6	65	135	206	25
Salcea	„ „	7	27	44	78	3	31	30	64	5
Dumbrăveni cu satele	„ „	5	70	57	132	3	49	76	128	32
Verrești, Varatic și Sălăgeni	Dim. Balș	36	225	315	576	25	217	270	512	168
Siminicea	„ „	1	115	60	176	1	52	108	161	59
Grigorești	Iorgu Miclescu	6	43	93	142	—	32	63	95	126
Dăcecea	Statul	9	82	30	121	—	73	69	142	37
Călinești	Iorgu Miclescu	2	61	26	89	—	20	38	58	57
Mîndrești	Dim. Balș	15	79	21	115	—	36	39	75	44
Hrișcani	„ „	—	—	—	—	—	9	17	26	16
Vlădeni	„ „	14	157	91	262	1	83	116	200	104
Brehuești	„ „	29	168	53	250	1	119	87	207	82
Corni	Nec. Canano	14	89	173	276	—	90	141	231	74
Sarafinești	Dim. Balș	7	84	43	134	—	18	79	97	67
Bursuceni	„ „	10	43	46	99	3	30	55	88	33
Corocăești cu Hancea	Basil Canano	8	33	72	113	—	23	86	109	37
Băloseni	Iancu N. Cantacuzino	2	38	41	81	—	45	45	90	52
Bănești	Savastian Canano	2	27	84	113	—	18	53	71	51
Fîntinele cu Slobozia și Rosacani	Răposata Catinca Canano	14	126	78	218	—	73	110	183	79
Poiana Lungă	Statul	7	55	48	110	—	39	69	108	6
Protopopeni	„ „	—	37	18	55	—	22	36	58	4
Icușăni	„ „	5	48	33	86	—	25	59	84	12
Chiscovata	„ „	1	48	33	82	—	41	38	79	6
Vorona	Vasile Musteață	1	14	18	33	—	2	16	18	22
Vorona	Ion Dobrovolschi	—	18	7	25	—	—	17	17	12
Vorona Mare	Lascăr Canta- cuzino	7	25	61	93	—	28	19	47	2
Joldești	Hagi Iord. Cantacuzino	—	60	88	148	—	21	67	88	59
Tudora	Lascăr Cantacuzino	44	160	193	397	—	110	250	360	113
— Plecați din Corni și improprietați pe moșia Protopopeni		—	—	—	—	5	1	5	11	—
		255	2064	2061	4380	54	1446	2305	3805	1420

Plasa Tîrgului

Moşia	Proprietarul	Nr. clăcaşilor la 15.VI.1864*				Nr. clăcaşilor improprietaţi				Număr cu loc de casă şi grad.	Fără drept
		Cu 4 bol	Cu 2 bol	Păl- maşi	To- tal	Cu 4 bol	Cu 2 bol	Păl- maşi	To- tal		
Orăşeni	Spit. Sf. Spiridon	13	85	37	135	—	73	46	119	34	—
Băiceni	Dafina Sendrea	8	30	22	60	—	20	34	54	18	6
Curteşti	Iordache Boian	4	18	22	44	—	17	20	37	17	4
M-reia Doamnei	Statul	—	46	65	111	—	24	46	70	12	—
Agafton	"	—	—	—	—	—	9	32	41	18	—
Stînceşti	Teodor Caliman	—	86	32	118	—	74	36	110	44	1
Botoşanca	Ion Binder	—	—	—	—	—	9	5	14	5	—
Cătămărăşti	Smaranda Beldiman	—	43	34	77	1	37	24	62	12	7
Loizoala	Grigore Manea	—	—	—	—	—	3	2	5	5	—
Ipoteşti	Gh. Eminovici	—	6	11	17	—	—	7	7	17	2
.. (a M-rii Gorovei)	Statul	—	3	3	6	—	1	4	5	5	—
Ipoteşti	Niculai Isăcescu	—	2	2	4	—	2	2	4	1	—
"	Iorgu Mavrodin	—	6	3	9	—	—	—	—	9	1
"	Vasile Petrovici	—	3	—	3	—	—	2	2	1	1
Coborâni	Anastasiu Başotă	—	52	43	95	—	45	31	76	19	8
Cerviceşti	Alecu Miculescu	—	50	31	81	—	43	32	75	24	11
Dolina (Pitulăşani)	Nicu Vîrnav	—	—	—	—	—	31	25	56	29	15
Costineştii de jos (Levarda)	Costin Vîrnav	2	43	37	82	—	11	13	24	—	—
Costineştii de Sus	Fraţii Carale	—	34	25	59	—	—	14	14	4	2
Cotîrgaci	Vasile Arapu	—	28	27	55	—	29	19	48	33	9
Cotîrgaci	Alecu Miculescu	—	25	23	48	—	26	18	44	4	1
Teişoara (cătunul)	Sf. Mormint (Statul)	—	39	45	84	—	36	58	94	8	—
Niţeni fost Teişoara	"	—	—	—	—	—	18	28	46	7	—
Călugăreni (cătunul Slobozia)	Ilie Ciolac	—	37	92	129	—	12	22	34	1	—
Călugăreni sat	Costache Ciolac	—	—	—	—	—	25	67	92	14	—
Costeşti	I. Gherghel-Costeacu	—	85	87	172	—	85	81	166	67	19
Mănăstireni	Sava Bolfoşu	—	35	20	55	—	15	5	20	—	—
"	T. Mătăsaru	—	—	—	—	—	20	15	35	19	—
Upteni	Const. N. Suţu	3	52	59	114	1	46	54	101	22	—
Popăuţi (satul Popăuţi)	Statul	—	86	91	177	—	15	8	23	18	—
Popăuţi (satele Cîşmea - Răchîţ)	"	—	—	—	—	—	87	68	155	60	—
Stăuceni (cu Bătrîneşti)	Adela Răznovanu	4	53	89	140	4	52	81	137	56	—
Băloşeni cu Coşuleni	Fraţii Diru şi Ior- dachi Cristinescu	—	56	111	167	—	7	18	25	23	—
Tohileni	Arhim. Dionisie Va- topedinos	—	4	7	11	—	5	14	19	8	1
Tohileni(M-reia Golia)	Statul	—	5	8	13	—	—	—	—	—	—
Buzeni	Sp.Sf. Spiridon din Iaşi	1	28	26	55	—	24	23	47	9	4
Zărneşti	Gavrilaş	—	1	1	2	—	—	—	—	—	—
"	fraţii Costeanu	1	2	7	10	—	17	22	39	40	—
.. (a M-rii Coşula)	Statul	1	14	7	22	—	—	—	—	—	—
Zărneşti	Ion Tăutu	—	8	12	20	—	—	—	—	—	—
"	Stefan Grigoriu	—	1	3	4	—	—	—	—	—	—

Se adaugă 7 palmaşi de pe moşia Botoşanca, improprietaţi pe moşia Popăuţi

[37 | 1 066 | 1 076 | 2.179 | 6 | 957 | 1 005 | 1 068 | 665 | 105

* Cf. Tabloul de numărul clăcaşilor (pontaşi) din plasa Tîrgului, aflat în dosarul „Centralizarea tabelci A” - plasa Jijia, fila 90.

Continuând cercetările în aceleași plăși (și tot pe coloana cu 4 boi) găsim și pe alte moșii situații asemănătoare: la Bucecea, din 9 clăcași — nici unul n-a fost împrorietărit; la Corni, din 14 — nici unul; la Fintinele, din 14 — nici unul; la Băiceni, din 8 — nici unul; la Orășeni, din 13 — nici unul; la Tudora, din 44 n-a fost împrorietărit *nici unul*. În plasa Siret, din totalul de 255 de locuitori cu cîte 4 boi au fost împrorietăriți numai 54 (21%), iar în plasa Țîrgului, din 37 de locuitori, numai 6 (16%). Excepție s-a făcut pe moșia Burdujeni, unde se găsiseră 3 clăcași cu cîte 4 boi și au fost împrorietăriți 6, numărul majorîndu-se și la celelalte categorii, dar să nu se scape din vedere faptul că această moșie nu era *boierească*, ci a statului, așa că din ea se putea da dreptul clăcașilor fără mare părere de rău.

Singurul care primește pămînt la categoria cu 4 boi de pe moșiile din jurul Botoșanilor este Casian Lecca, administratorul moșiei Cătămărești și om de încredere al prințului Teodor Calimachi, fratele Smarandei Beldiman, proprietara Cătămăreștilor. Fiind în comisie, el s-a trecut singur pe tablou, numai pentru a nu se spune că nu s-au împrorietărit și clăcașii *cu 4 boi!*, Casian Lecca a fost primar al comunei Curtești, deputat al județului Botoșani și membru de drept în Comisia de vînzare a bunurilor statului. În această calitate, în 1871, a reușit să cumpere moșia Mănăstirea Doamnei de peste 300 ha, pe preț de 3 121 de galbeni¹⁷. Iată deci, un „clăcaș“ care — cu siguranță — n-a pus niciodată mîna pe sapă!

Trecînd la categoria clăcașilor cu cîte 2 boi constatăm că la Sarafinești, din 84 de clăcași și-au primit pămîntul legal numai 18; la Siminicea, din 115, numai 52; la Vlădeni, din 157, numai 83.

Categoria pâlmașilor cuprinde numărul cel mai mare din clăcașii împrorietăriți. În plasa Țîrgului, proporția lor e de 51%, iar în plasa Siret se urcă chiar la 61%. Aceasta, nu pentru că așa ar fi fost realitatea, ci pentru că lor li se oferea prin lege pămînt mai puțin, dar — în schimb — îl plăteau mai scump. Clăcașul cu 2 boi a primit prin lege 4 fâlci și locul de grădină, adică în total 330 de prăjini, pentru care a fost debitat cu suma de 1 509 lei, ceea ce ar veni cîte 364 lei falcea. Pâlmașul a primit în țarină două fâlci și jumătate, plus locul de grădină, adică în total 210 prăjini, pentru care a fost debitat cu suma de 1 072 lei și 20 de parale, ceea ce ar veni cîte 408 lei falcea, adică *mai scump* decît țaranul cu 2 boi, cu cîte 44 de lei la falce¹⁸.

La unele plăși¹⁹ din județul Botoșani, suma debitoare pentru țaranul cu 2 boi e 1 148 și 20 parale, iar pentru pâlmași ea este de 816 lei. Și în acest caz pâlmașul a plătit pămîntul mai scump, cum am arătat mai sus.

¹⁷ Arh. St. Botoșani, fondul Prefecturii jud. Botoșani, dos. 5/1871. *Vînzarea de veci a moșiei Măn. Doamnei cu Livada, către d-lu Caseianu Lecca.*

¹⁸ Astfel se prezintă *toate* procesele-verbale din plășile Coșula și Jîjia. La plasa Țîrgului, pe coloana cu sumele debitoare, în dreptul țaranilor cu 2 boi e trecută suma de 100 lei și 24 de parale „*pe fiecare an*“, iar la pâlmași, 71 lei și 20 de parale, tot „*pe fiecare an*“. Aceste sume, înmulțite cu 15, dau exact 1 509 lei și, respectiv, 1 072 lei și 20 parale, ca la plășile Coșula și Jîjia.

¹⁹ Cf. *toate* procesele-verbale din plășile Siret, Miletin și Ștefănești.

Moșierului îi convenea această situație a pâlmașului, pentru că, pe de o parte dădea pământ mai puțin și primea pe el bani mai mulți, iar pe de alta, pâlmașul neavînd mijloace urma să lucreze și pe moșia sa. Așa se explică de ce în comuna Bobulești 34 de locuitori au fost trecuți ca pâlmași pentru că în anul reformei agrare „au făcut clacă cu vita de cal pentru un bou“, iar alți 15 locuitori care în toți anii făcuseră clacă cu boi au fost trecuți tot ca pâlmași, pe motivul că în momentul decretării legii agrare erau cu juncănași, nu cu boi²⁰.

Categoria care a asigurat chiar de la început un mare număr de proletari agricoli a fost aceea intitulată „fără clacă“ și care a primit numai loc de casă și grădină. În fiecare plasă proporția acestei categorii trece de 32%: în plasa Ștefănești e de 35%, iar în plasa Siret atinge chiar 40%. Fără îndoială, realitatea nu putea prezenta acest procentaj pentru că văduvele, nevolnicii, lemnarii, pietrarii, cărămidarii, sobarii, pădurarii, vierii, dascălii etc. nu erau așa de numeroși ca să dea pe județ o proporție de circa 25% din întreaga populație. Adevărul este că mulți pâlmași au fost împinși spre această categorie în mod samavolnic și pînă la urmă, acești oameni, văzînd că nu-i nicăieri dreptate, au trebuit să se mulțumească numai cu locul de casă.

Lui Ion Olariu din satul Băiceni, plasa Tîrgului, fixat în acel sat de douăzeci de ani și lucrînd clacă pâlmașeste timp de șaisprezece ani, i-a murit soția în 1863, din care cauză n-a putut fi clăcaș în 1864 și a lucrat în acel an „cu ziua“. Comisia de plasă n-a vrut să-i acorde dreptul de clăcaș și cu mare greutate i-a dat un loc de casă²¹.

15 locuitori din satul Stăuceni fuseseră trecuți pe tabel la categoria pâlmași și, fără să li se spună de ce, au fost tăiați de pe tabele, rămînd numai cu locul de casă²².

Numeroase sînt cazurile de aruncare din rîndurile clăcașilor. Cu toate că plîngerile lor sînt întemeiate, oamenii au trebuit să se mulțumească în cele din urmă cu ce li s-a dat²³.

Reclamațiile făcute de cei nedreptățiți, după împrumietărire, prezintă aspecte revoltătoare:

– 8 văduve din satul Stăuceni au fost șterse de pe tabele, în urma înțelegerii dintre primar și proprietara moșiei²⁴.

– Maria Arăpoaia din Agafton, „cu familie numeroasă“, a primit pămîntul, dar i l-a luat primarul comunei²⁵.

– Ion Crăciun din satul Tohileni are pămîntul de pâlmaș numai în hîrțile plășii Tîrgului²⁶.

²⁰ Arh. St. Botoșani, *Centralizarea tabelii A (1864) – plasa Ștefănești*, f. 242, 243, 395.

²¹ *Ibidem*, dos. 333/1865, f. 30.

²² *Ibidem*, f. 12.

²³ *Ibidem*, f. 26, 33.

²⁴ *Ibidem*, f. 13, 14.

²⁵ *Ibidem*, dos. 123/1866, f. 9.

²⁶ *Ibidem*, f. 21.

— Locuitorul Petre Antoci din satul Birsănești, plasa Ștefănești, a primit pământul și posedă și chitanța de plata pământului, dar în primăvara lui 1866 i s-a luat pământul de către Petru Maican, proprietarul moșiei, fără să-i spună pentru ce²⁷.

— 4 locuitori din cătunul Unțeni, plasa Tîrgului, și alți 19 din Bănești, plasa Siretului, arată în suplicile lor că, deși „clacă am făcut de cînd am cunoscut lumea” și „am plătit toate aveleturile pînă azi, ni s-a luat dreptul pentru care am vărsat sudoare”; „din vară pînă în toamnă am tot fost minați (cu vorba) pînă ce am rămas și fără hrană”²⁸.

— 20 de locuitori din Sarafinești arată în cererea lor către prefect că în acel sat 60 de oameni au fost excluși de la împrumut²⁹! „Sîntem prigoniiți, D-le Prefectu — zic ei — și nu avem înaintea guvernorilor noștri dreptate. Sîntem lipsiți de știință și totdeauna învățatul astupă gura prostului. Venim a ne adresa și la milostivirea D-voastre rugîndu-vă a se pune în lucrare drepturile noastre”. Comitetul „rezonează” a se respinge recursul locuitorilor, fiind făcut „cu totul prea tîrziu”.

— Douăzeci și șapte de clăcași de pe moșia Mănăstireni — proprietatea lui Teodor Mătăsaru — au ajuns cu reclamația pînă la Ministerul de Interne, arătînd că proprietarul i-a închis împrejurul satului ca în capcană, trăgînd o brazdă pe sub casele lor „și nu avem chip măcar slobozi a trece sau a ține vreo pasere, că stă cu pușca să ucidă, ca să ne poată jefui pururea precum d-lui va voi”. Ei mai arată că proprietarul le-a schimbat din pămînturile vechi, dîndu-le „numai ponoara și serături și gropi, unde nu mai este speranță de a rodi ceva”. Reclamanții au cerut o nouă împrumut. Văzînd că dreptatea nu le mai vine, au intrat în ograda proprietarului cu ciomege și înjurături, hotărîți „să răcorească locul de ciocoi”. Dar, a venit prefectul și — cum era și de așteptat — „a constatat” că nu-s adevărate cele reclamate ministrului. Dintre reclamanți au fost aleși patru frunțași și anume: Gheorghe Burduje, Ion Ștefancu, Toader Furtună și Vasile Furtună. Aceștia au fost acuzați de instigație la rebeliune și în consecință arestați pe timp de 3 zile și „ștrefuiți” fiecare cu cîte 50 de lei în folosul comunei.

Este mai mult decît evident că o asemenea împrumut a fost foarte departe de a rezolva problema țărănească. Din contră, prin prețul cu mult prea urcat al pământului — în special la categoria pâlmașilor — ea a grăbit îngreunarea stării economice a țăranilor. Chiar autorii burghezi au apreciat că s-a comis o mare eroare cînd s-a luat ca bază de calcul a îndemnizației prețul fixat de înșiși mării proprietari. Îndemnizația a fost de trei ori mai mare decît ar fi trebuit să fie. În realitate nu este vorba de o „eroare”, ci de o măsură luată în interesul

²⁷ Arh. St. Botoșani..., f. 4-5, 6-7.

²⁸ *Ibidem*, f. 2-3.

²⁹ *Ibidem*.

moșierilor³⁰. Din această cauză, încă de la început, ministrul Finanțelor a fost nevoit să recomande somații, sechestrări și vânzări silite prin licitație. „Vă cer hotărâtor a desfășura *toată energia* în împlinirea acestei ramure de venit“ — scrie ministrul C. Grădișteanu către prefecti, în iulie 1868. Prefectul județului, la rindul său se adresează energic subprefecților făcînd apel la „energia și zelul ce am contat că aveți pentru țară și guvernul actual“.

Foarte multe telegrame ale Ministerului Finanțelor din acea vreme arată că au ieșit la sorți multe titluri de despăgubire a moșierilor iar țaranii nu au bani. Ca urmare, subprefectul plășii Ștefănești cere prefectului să-i trimită 10 soldați „pentru executarea dărilor“, iar la plasa Jijia s-au cerut 20 de soldați, „pentru a lua măsurile convenite“. Și mai adaugă subprefectul plășii Ștefănești: „Vă asigur că îmi voi pune toată activitatea pentru achitarea dărilor, cu toate că cea mai mare parte din locuitorii din această plasă sînt lipsiți de mijloace și datori cu multe rămășițuri“³¹.

Și totuși, după trecerea celor 15 ani în care pămîntul trebuia plătit statului în întregime, un număr considerabil de foști clăcași au rămas fără pămînt, pentru că nu-l achitaseră: loturile lor au trecut în stăpînirea comunelor, care au întocmit tabele nominale cu explicații la rubrica „Observații“: „Insolvabil cu totu“, „mizer“, „dus“, „fugit“, „mort“. În 1882 găsim mulți locuitori care au încă mari datorii pentru pămîntul de la 1864 și „nu sînt în stare a și le achita“.

Dacă la acestea mai adăugăm impozitele destul de considerabile către stat, județ și comună, ne explicăm mizeria țaranului și mai ales a vechiului clăcaș.

Ion Ghica scria în 1873: „Romîinii sînt poporul cel mai impus; nicăieri nu se plătește 18,5% din venit, ca în acest stat. Romîinii plătesc dublu decît englezii, de patru ori mai mult decît prusacii și austriacii și aproape dublu decît rușii. În aceste condiții nu trebuie să ne mai mirăm cînd vedem toate epidemiile făcîndu-și cuib în clasa muncitoare, decimînd generații întregi, cînd vedem mizeria satelor, cînd vedem proletariatul cum se naște și se dezvoltă cu repeziciune, prin părăsirea pămîntului“³².

Nu trebuie uitate calamitățile anului 1865, care au grăbit — cum vom vedea — ingenuncherea bieților țărani. Vara aceluia an a fost bîntuită de o secetă dintre cele mai cumplite, iar toamna, o dată cu foametea, în oraș și-n satele județului a apărut holera asiatică³³.

La 3 noiembrie 1865, subprefectul plășii Tîrgului raporta președintelui Comitetului permanent: „Mă simt dator a vă supune la cunoștință trista stare de pecunie a locuitorilor, devenită din defavorabilul

³⁰ Georges Moroiianu, *op. cit.*, p. 45.

³¹ Arh. St. Botoșani..., dos. 86/1867 și urm. *Împlinirea rămășițelor despăgub. clăcii și a dejmii.*

³² Ion Ghica, *Scrieri economice*, vol. II, pp. 127—128, ediția I. Veverca, București, 1936.

³³ Arh. St. Botoșani; fondul Prefecturii jud. Botoșani, dos. 423/1865.

timp al recoltei anului curent și din lipsa popușoilor. Domnule președinte, sîntem de abia intrați în luna lui noiembrie și unii dintre locuitori, iară mai cu osebite palmașii, au devenitu a să ruga pe la unii și altăi ca să le deie de lucru numai pe mîncare și nici aceasta nu se găsește, încît unii din ei au devenit a rășni ciocălăi în loc de popușoi. Gîndiți acum, d-le președinte, la ce extremitate poate deveni ei pînă la recolta anului viitor și ce poate suferi tezaurul în perceperea dărilor fiscale³⁴.

Toate plășile au trimis asemenea rapoarte alarmante. În foarte scurt timp s-au întocmit tabele nominale de fiecare sat și comună. Totalizările făcute pe fiecare plasă arătau că sînt necesare sute de vagoane de porumb, pînă la recolta viitoare. Prețul cerealelor s-a urcat uimitor de repede, iar prețul vitelor a scăzut. Moșierii și arendașii au folosit acest prilej pentru ca, în schimbul unor cereale sau bani, să angajeze pe moșie pe țărani lipsiți de hrană.

De fapt, prin mai multe sate se făcuseră contracte de învoieli agricole, încă din septembrie 1865. Contractele prevăd o durată de 3, 4 și chiar 5 ani. Prin aceste contracte, locuitorii s-au obligat la fâlci de arătură, de prașilă, secerat, cosit, zile de plugărie etc., pentru prețuri care, în general, diferă de la moșie la moșie.

De exemplu, Iancu Stavri de la Staroșilța plătește pălmașul numai cu 60 de parale pe zi, în timp ce pe celelalte moșii, prețul e dublu. Petrache Bobeică de la Socrujeni plătește falcea de cosit cu 20 lei, în timp ce pe celelalte moșii se plătește cu 30 și chiar cu 32 lei. La Iancu Stavri mai găsim că luna de plugărie cuprinde 32 de zile lucrătoare³⁵. Dureros este faptul că pentru muncile agricole numai cîțiva proprietari se obligă să dea tain lucrătorilor și numai pentru muncile din vara anului 1866. În toți ceilalți ani, țărani vor lucra pe moșii cu hrana lor de acasă, iar la Petrache Bobeică, Iancu Stavri, Ion Dobrovolschi de la Vorona ca și pe moșia Orășeni, țărani vor executa toate muncile și în toți anii, cu hrana lor.

Interesant este să știm ce au primit țărani în momentul alcătuirii contractelor. În majoritatea cazurilor li s-au dat numerar (între 40 și 200 de lei), ca să-și cumpere cereale. Posesorul Vasile Niculescu de pe moșia Stroești a dat cîte 2 galbeni, care, la cursul pieții din 1866, echivalau cu 124 lei³⁶. Vasile Niculescu le-a mai dat și cîte o merță de porumb „în preț de 8 lei dimerlia proastă”³⁷ socotită 11 lei merța. Prin „dimerlie proastă” trebuie să înțelegem că boierul măsura 11, dar țăranul plătea 12 dimerlii. Dimerlia cuprinde 17 kg de grîu sau de porumb. Douăsprezece dimerlii formează o merță (200 kg). Chila cuprindea 2 merțe, adică 400 kg.

³⁴ Arh. St. Botoșani..., dos. 65/1865, *Aprovizionarea sătenilor lipsiți de hrană* 1865/1866, f. 2.

³⁵ *Ibidem*, dos. 293/1866, *Tocmeli de muncă pe anul 1866*, f. 57.

³⁶ *Ibidem*, dos. 21/1867, *Preciurile curente pe anul 1866 și 1867*, f. 21.

³⁷ *Ibidem*, dos. 293/1866; *Tocmeli de muncă pe anul 1866*, f. 12.

În noiembrie 1865, chila de porumb ajunsese 148 lei, iar Vasile Niculescu o socotea la 192 lei, deși el măsoara porumbul cu dimerlia lui cea „proastă“.

Ion Dobrovolschi de la Vorona le-a dat oamenilor cîte 40 lei numerar și cîte 3 dimerlii de păpușoi și o dimerlie de grîu, socotind 10 lei dimerlia de păpușoi și 6 lei dimerlia de grîu.

Specula cea mai nemiloasă este evidentă; o chilă de porumb la Ion Dobrovolschi costă 240 lei, adică cu 20 lei mai mult decît cel mai mare preț pe care l-a atins în acel an de foamete. Recordul l-a atins și cu prețul grîului. Cel mai mare preț la chila de grîu, în iulie 1866, era 110 lei, iar Ion Dobrovolschi vindea chila cu 144 lei³⁸! Vaca cea mai bună se vindea cu 200 lei; o vacă de rînd, țărănească, atingea circa 120 lei. Vinzînd vaca, bietul țaran de-abia putea să-și cumpere o merță de păpușoi.

Să luăm de exemplu un țaran care s-a învoit prin contract cu moșierul Iancu Stavri. Moșierul i-a dat la facerea contractului două merțe de păpușoi. Acele două merțe, cu multă zgîrcenie pot să-l scoată pe om din iarnă. Vin muncile la cîmp și pînă la recolta viitoare, țaranului îi mai trebuie cel puțin două merțe, pe care nu le are. Prin contract, el este obligat să-i muncească moșierului 60 de prăjini de prașilă de două ori, apoi tăiat, desfăcat, pus în coșar etc.; de secerat, două fâlci și de cărat la gireadă; de cosit două fâlci; în total, el are de muncit la moșier șase hectare și optzeci de ari, iar moșierul nu-i obligat să-i dea mîncare. Pentru această mîncare el trebuie să aleagă: ori se învoiește și pe alți ani, ori fuge din sat, pentru ca — potrivit art. 13 al legii tocmelilor agricole — să-l vezi prins și adus la lucru cu jandarmii.

Petrea Cristea, arendașul moșiei Orășeni, face contract la 17 decembrie 1865, punînd pe hirtie cele mai mici prețuri la falce și fără tain. Oamenii au fost duși la primăria Curtești, unde, în fața unui primar care nu știa carte și a unui secretar bețiv și imoral, au semnat prin punere de deget că acceptă condițiile contractului și că au primit banii avans, cît scrie în dreptul fiecăruia: între 148 lei și 370 lei. După „legalizare“ însă, Petrea Cristea le-a reținut banii, sub motivul unor datorii pe care le-ar fi avut acei locuitori către el, de vreo șase ani în urmă, cînd Cristea mai fusese posesor al acelei moșii. Rezultatul a fost că din primele săptămîni, oamenii au început să fugă din sat³⁹.

Legea rurală lăsase nerezolvată problema insurățeilor, chiar prin modul ei de întocmire. Faptul acesta, cum și felul în care legea se pusea în aplicare, puteau avea oricînd urmări grave. În județul Botoșani, o dată cu secularizarea averilor mănăstirești, statul devenise stăpîn pe douăzeci și una de moșii. Unele dintre aceste moșii, din cauză că erau foarte departe de căile principale de comunicație și cu foarte puține brațe de lucru stabile, cu mare greutate puteau fi arendate.

³⁸ Arh. St. Botoșani..., dos. 293/1866; *Tocmeli de muncă pe anul 1866*, f. 81.

³⁹ *Ibidem*, f. 63, 64, 65.

Evident, statul pierdea. Soluția cea mai bună a fost găsită: să se facă noi împroprietăriri pe moșiile statului, respectându-se partea de pământ rezervată arendașului prin contracte. Încă de la 28 octombrie 1876 Ministerul de Finanțe a dat instrucțiuni să se facă în comune tabele de constatare a sătenilor care sînt în drept a primi pămînturi pe moșiile statului⁴⁰.

La 14 iunie 1878, a fost decretat „Regulamentul de aplicațiune pentru executarea art. 5 și 6 din legea rurală“. Prin acest regulament s-a hotărît a se împroprietări mai întîi sătenii care locuiesc pe moșiile statului. Dacă mai este loc disponibil, se va da loc, de preferință, celor mai apropiate comune vecine. Dacă toate comunele vecine cer a fi împroprietărite, *se va trage la sorti* comuna ce va avea preferință.

Pe moșiile întinse se vor înființa sate noi, în poziții sănătoase și cu izvoare de apă, iar pe moșiile traversate de riuri se vor alege pozițiile cele mai avantajoase pentru locuitori, pe malurile riurilor. Se prevede pentru fiecare locuitor cite un pogon în vatra satului, pentru casă și grădină, și cite 10 pogoane de pămînt în țarină. La nevoie se vor putea reduce, însă să nu rămînă mai mici de 6 pogoane în țarină și de jumătate de pogon în vatra satului. Se vor rezerva 17 pogoane pentru preotul bisericii și 17 pogoane pentru învățătorul satului (art. 4). Noii împroprietăriți erau obligați ca, în termen de 2 ani de la primirea în stăpînire, să se strămute efectiv în noua comună. În caz contrariu, statul poate dispune de pămînt, dîndu-l altui sătean (art. 8)⁴¹.

Împroprietăriții n-aveau dreptul să vîndă sau să închirieze pămîntul primit timp de 30 de ani. Plata pămîntului trebuie achitată în curs de 15 ani.

Spre deosebire de împroprietărirea de la 1864, de data aceasta, în satele nou înființate s-au avut în vedere suprafețele ocupate de drumuri; s-a prevăzut pentru școală o jumătate de falce în vatra satului și 6 fălci în țarină; o falce pentru o piață în vatra satului și o falce pentru cimitir, în țarină.

Iată ce pămînt a primit un locuitor venit din alt sat:

24 prăjini loc de casă și grădină	= 0,4296 ha
1 falce loc de arătură	= 1,4322 ha
1 falce loc de îmaș (în indiviziune)	= 1,4322 ha
56 prăjini loc de finaț	= 1,0026 ha
<i>Total</i> 3 fălci	= 4,2966 ha

Celor stabiliți de mai înainte vreme în raza noului sat (sau adaos de sat) nu li s-a mai dat loc de casă, ci numai pămîntul din țarină: 2 fălci și 56 prăjini.

Atît la întocmirea listelor de împroprietărire, cît și la verificarea acelor liste, s-au comis multe abuzuri. De exemplu în comuna Coșula a fost tăiat de pe listă Neculai Vasile Lupu (Ursan) — care primise la

⁴⁰ Cf. și instrucțiunile din Mon. Of. Nr. 242/1876.

⁴¹ Arh. St. Botoșani; fondul Prefecturii jud. Botoșani dos. 3254/1905; *Împroprietărirea locuitorilor pe anul 1879*, pp. 392–400.

1864 numai 10 prăjini de grădină — și a fost înlocuit cu Vasile Obreja, primarul comunei Coșula, pe care însă comisia îl acoperă, scriind că e „ereditate lui Vasile sin Lazăr“ și „este părinte de familie, stabilit de mai mulți ani în satul Coșula“⁴². Primarul comunei Curtești, Dimitrie Oanea, ca să aibă pământ în satul nou, Roșiori, pe de o parte s-a trecut pe tabele ca urmaș al văduvei Safta Prescorniță — lucru ce nu corespundea realității —, iar pe de altă parte, primind mită, a trecut pe tabele oameni împroprietăriți la 1864, ca și pe prietenul său Vasile Obreja primar la Coșula, de care am amintit mai sus, ca să mai primească un lot de pământ la Roșiori. Același Dimitrie Oanea a mai trecut pe liste și nume de oameni care nu existau sau erau morți înainte de 1876, așa că la verificarea tabelelor de către comisia ad-hoc și de către avocatul statului D. Sc. Miculescu, s-a putut trage concluzia: „Cu influența de primar și-au însușit mai multe porțiuni ilegal, încât astăzi se găsește cultivând abuziv la 24—30 fălci pământ pe teritoriul cedat la înșurăței“⁴³.

Safta Rățoia din Agafton primise la 1864 zece prăjini de grădină. Fiica sa Maria a fost trecută pe tabel în 1876, ca să fie împroprietărită. Comisia ad-hoc a tăiat de pe liste pe Maria Safta Rățoi pe motiv că are pământ de la 1864 și l-a pus în loc pe Gheorghe Obreja, pe baza adresei prefecturii Botoșani cu nr. 3465 din 20 aprilie 1879, motivând că e „ereditate“ precotului Ion Obreja din Copălău și că are loc de casă de 10 prăjini. De altfel, acest Gheorghe Obreja era *casierul primăriei orașului Botoșani*⁴⁴.

La verificarea listelor au fost excluși mulți locuitori care nu prezentau garanția că-și vor putea plăti pământul. Un singur exemplu va fi suficient.

„Gheorghe Cobzariu din Agafton, dezrobot, neposedînd nici acele 10 prăjini, se bănuiește de o conduită foarte rea și nici nu are mijloace de a plăti pământul“⁴⁵, de aceea se exclude de pe tabel.

Iată împroprietăririle făcute în județul Botoșani în anii 1878 și 1879⁴⁶:

In 1878

Pe moșia Popăuți	a fost întemeiat satul nou	Roșiori	cu 226	capi de familie	
„ „	Bucecea s-a făcut un adaos la Bucecea	cu 82	„ „	„	
„ „	Corbănești a fost întemeiat satul nou	Vîndători	cu 124	„ „	„
„ „	Trușești a fost întemeiat satul nou	Hulub	cu 219	„ „	„
	și un adaos la satul	Scorujeni	cu 44	„ „	„

⁴² Arh. St. Botoșani..., dos. 3/1879; *Împroprietărirea îndrituiților săteni pe anul 1879*, f. 249.

⁴³ *Ibidem*, dos. 3254/1905; *Împroprietărirea sătenilor pe anul 1879*, pp. 288—289.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*, dos. 3254/905.

⁴⁶ Cf. dos. 1/1878 și 3/1879; *Împroprietărirea îndrituiților săteni, după art. 5—6 legea rurală*.

In 1879

Pe moșia	Ciornohal a fost întemeiat satul nou <i>Călărași</i> cu	294	capi de familie
„ „	Durnești a fost întemeiat satul nou <i>Sînta Maria</i> cu	188	„ „ „
„ „	Iacobeni, adaos la satul Iacobeni cu	96	„ „ „
„ „	Coșula, adaos la satul Feredeeni cu	54	„ „ „
„ „	Feredeeni, adaos la satul Feredeeni cu	70	„ „ „
„ „	Protopopeni, adaos la satul Protopopeni cu	20	„ „ „
„ „	Nicșeni-Teișoara a fost întemeiat satul nou <i>Dorobanți</i> cu	244	„ „ „
„ „	Tohileni, adaos la satul Tohileni, cu	75	„ „ „
	Total		1 736 capi de familie

La acest număr de 1 736 capi de familie trebuie să mai adăugăm 14 locuitori din satul Varaticu (comuna Dumbrăveni), împrumăriți pe moșia statului Belcești, județul Iași, în anul 1882⁴⁷, precum și 40 de capi de familie împrumăriți pe moșia statului de la Burdujeni, conform „oficiei“ Administrației domeniilor statului, din 8 august 1881⁴⁸.

Majoritatea satelor noi au fost populate cu locuitori din comunele vecine. Mai împesitritat cu locuitori veniți din diferite părți ale județului, a fost satul Vinători, (întemeiat pe locul unde în vechime fusese satul Bozieni). Aici s-au întâlnit locuitori veniți din Tudora, Cristești, Dracșini, Bucecea, Botoșani, Tomești, Poiana Luncă etc. Pentru întemeierea satelor noi — Călărași și Sînta Maria, — s-au trimis circulare către toate comunele din județ. Multe răspunsuri au fost negative, din cauza mării depărtări. Totuși, nevoia de pământ a făcut pe 80 de locuitori din Siminicea să plece la Călărași, iar alți 81 din Călinești să plece la Sînta Maria, adică la circa 100 km depărtare de locul natal. Greutățile ivite în cale i-au împiedicat pe mulți țărani să primească pământul ce li se cuvenea, neputînd să-și plătească ratele pentru loturi și impozitele către stat, județ și comună; să-și cumpere și materialul necesar înjghebării unei gospodării, era de asemenea foarte greu pentru țărani. De aceea, după un an sau doi, mulți au plecat îndărăt, lăsîndu-și pămînturile pîrloagă. Conducerile comunelor respective au căutat să completeze golurile, care de-abia prin 1887 au încetat să se mai ivească. Cercetînd cu atenție toate procesele-verbale din dosarul nr. 70, intitulat *Prefacerile împrumăriților pe anul 1883 (și următorii)* am ajuns la întocmirea următoarei situații:

S a t e l e	1882	1883	1885	1886	1887	Total
Călărași și Sînta Maria	61	103	31	—	—	195
Dorobanți	35	—	—	2	—	37
Roșiori	—	36	—	8	—	44
Tohileni	—	10	—	—	—	10
Vinători	—	2	2	17	3	47
Hulub	—	53	—	3	—	56
<i>Total :</i>	96	227	33	30	3	389

⁴⁷ Arh. St. Botoșani, dos. 10/1882, *Împrumărirea vechilor clăcași și a însușirilor noi de pe moșiile statului, pe anul 1882*, f. 47.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 54.

Cifrele arată că puterea economică a țaranului devenise tot mai slabă. Proprietarilor de moșii și arendașilor le convenea această situație, pentru că aveau la îndemână brațe de muncă. În 1882, statul a scos în vânzare cinci moșii din județul Botoșani (Lehnești, Iacobeni, Zăicești, Tohileni și Protopopeni) care nu aveau arendă mai mare de 20 000 lei. Condiția de vânzare era ca fiecare moșie să se vîndă în întregime, dar locuitorii cumpărătorii aveau voie a o împărți în loturi mici de 4, 6 și 8 hectare. La facerea actului sau în cel mult o lună de la această dată, cumpărătorii erau obligați să achite 1/5 din preț, plus taxele cerute de legea timbrului, iar restul să fie achitat în mod solidar în timp de 24 de ani, cu dobîndă de 6%, care trebuia plătită în rate semestriale. Pînă să le fie cunoscute condițiile de cumpărare, mulți țărani vecini cu moșiile mai sus arătate au făcut cereri repetate către Administrația generală a domeniilor și pădurilor statului, dar la un moment dat s-au oprit cu toții, neputînd îndeplini condițiile grele ce se cereau. Locuitorii din Bălușeni au cerut voie ca moșia să poată fi împărțită în loturi mai mici, de 1, 3 și 5 hectare; nu li s-a aprobat. Cei din Tohileni au cerut o amîinare de jumătate de an, pînă vor putea plăti acea cincime din preț; nu li s-a aprobat. Urmarea a fost că moșiile acestea au fost cumpărate de foștii arendași și alte categorii dornice de a se îmbogăți; pentru țărănime n-a avut loc însă nici o îmbunătățire. Dimpotrivă, invocîndu-se anumite motive, unor țărani li s-a luat îndărăt pămîntul, plătit cîțiva ani în șir. De pildă, Ileana lui Niță Rusu din comuna Brăteni rămăsese de opt ani văduvă cu 4 copii. Îi rămăsese și două fâlci și jumătate de pămînt, primit după legea rurală din 1864. Timp de 13 ani, pămîntul acesta a fost plătit, femeia avînd și chitanțele de plată, dar cu doi ani în urmă obștea satului i-a luat pămîntul sub cuvînt că bărbatul ei nu figurează în tabelele de improprietărire. Și se întrebă femeia — în reclamația făcută Ministerului de Interne la 21 iunie 1882: „De unde au luat perceptoriu de încasa despăgubirea clăcii pentru pămînt, dacă nu figura/m/ înscrisu și cum lua de la mine arendașul moșiei dl. Scarlatu Fotea plata pentru locul de casă din vatra satului?”⁴⁹. La cererea ministrului de Interne, prefectul vine cu lămurirea că „suplisanta n-au fost improprietărită după legea rurală, iar chitanțele ce posedă sint eliberate pentru plata unui pămîntu ce au stăpînit din cele ce rămăsese de la locuitorii dispăruți din comună și care acuma reintorcîndu-se l-au luat îndărăpt, ne mai găsindu-se în prezent pămînt liber sau pe sama comunei”⁵⁰. Și astfel femeia a rămas fără pămînt, deși-l plătise mai mulți ani în șir.

În baza aplicării legii agrare din 6 aprilie 1889, statul a scos în vânzare diferite moșii, care puteau fi cumpărate, în loturi mici, de țărani fără pămînt. Vânzarea aceasta a fost eşalonată în timp, pe aproape zece ani. Iată ce vînzări ne prezintă dosarele din acea vreme:

⁴⁹ Arh. St. Botoșani..., dos. 10/1882, f. 92.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 89.

In 1890 —	72	loturi pe	moșia	Comîndărești
In 1891 —	7	„	„	„
	20	„	„	Protopopeni
		„	„	Unsa, comuna Feredeeni
In 1892 —	193	„	„	Ciornohal (sat nou <i>Pleșani</i>)
	20	„	„	o parte din moșia Tomești
In 1893 —	52	„	„	moșia Pirlita (s-a făcut satul nou <i>Pirlita</i>)
In 1894 —	72	„	„	Feredeeni
In 1896 —	206	„	„	Gorbănești (s-a făcut satul nou <i>Burlești</i>)
	284	„	„	Trușești (s-a făcut satul nou <i>Drislea</i>) ⁵¹
	15	„	„	Ipoțești (fusesse a mănăstirii Gorovei)
	66	„	„	Ciornohal
In 1897 —	527	„	„	Teișoara-Necșeni (s-a făcut satul nou Roma) ⁵² .

Faptele întîmplate la tragerea sortilor pentru 193 de loturi de pe moșia Ciornohal au arătat cu prisosință nevoia de pămînt a țărănilor noștri. Crezînd că nu se vor găsi amatori prin împrejurimile Ciornohalului, guvernul a hotărît să se publice înștiințarea prin toate satele din județul Botoșani și Dorohoi, fixîndu-se și data de 5 octombrie 1892, pentru vînzare. Dar iată că la 5 octombrie comisia nu s-a putut întruni, lipsind inginerul Al. Brăescu din partea ministerului. În schimb la primăria comunei Rînghilești s-au adunat peste trei mii de țărani care au luat primăria cu asalt și curtea moșierului Jean Goilav — membru în comisie — crezînd că inginerul stă cumva ascuns și nu vrea să le dea pămînt. O telegramă redactată de Jean Goilav către prefect, arată că viața le-e în pericol. Subprefectul plășii Ștefănești ceru concursul armatei. Președintele Consiliului de Miniștri, L. Catargiu, fiind înștiințat, a ordonat ca prefectul, procurorul și comandantul garnizoanei să plece la fața locului pentru a potoli pe țărani.

Noul termen de vînzare a fost fixat pentru 14 octombrie 1892. „Pentru asigurarea ordinii“ au fost deplasate la Rînghilești două escadroane de călărași și o campanie de dorobanți. Primul-ministru L. Catargiu și P. P. Carp au cerut să fie ținuți în curent cu cele ce se vor mai ivi la Rînghilești. Tragerea la sorți s-a terminat la 27 octombrie. Pentru tulburările de la 5 octombrie, procurorul a arestat și deferit justiției 10 țărani⁵³.

Din cei *peste trei mii* de țărani cit spun documentele că au vrut să cumpere pămînt de pe moșia Ciornohal, au primit loturi numai 193, restul n-au fost luați în seamă.

Pămînturile de la 1864 se divizaseră prin moștenire între fii, iar apoi, prin altă generație, între nepoți; părțile de pămînt moștenite ajunseseră cu totul prea mici și — evident — neîndestulătoare pentru întreținerea unei gospodării.

Cercetînd „Tabelele de despoiare și recapitulare la statistica agricolă pentru anul 1906“ a județului Botoșani⁵⁴, aflăm că pe teritoriul

⁵¹ Arh. St. Botoșani..., dos. 5/1893; *Vînzarea moșiilor statului în loturi*.

⁵² *Ibidem*, dos. 15/1896; dos. 24/1897.

⁵³ *Ibidem*, fondul Prefecturii jud. Botoșani dos. 7/1892; *Vînzarea moșiilor statului în loturi*.

⁵⁴ *Ibidem*, dos. 204/1906; *Agricultura*.

județului Botoșani erau 116 proprietari, cu proprietăți mai mari de 100 ha.

Acești 116 mari „agricultori“, după statistica sus-numită, stăpîneau 83 722 ha (adică 56%) din suprafața semănăturilor, fînețelor și sădirilor din județ, iar 25 946 de mici agricultori (cu proprietăți mai mici de 100 ha) stăpîneau 66 108 ha (adică 44%) din aceeași suprafață. Ar rezulta de aici că un mare agricultor stăpînea în medie cît 284 de țărani; la Salcea, un singur proprietar stăpînea mai mult decît 677 de săteni din comuna sa, iar la Deleni, doi proprietari stăpîneau mai mult decît 1 250 de țărani.

Media statistică a proprietății micilor agricultori rezultă că era, în 1906, de 2,54 ha. Această medie era cu mult mai mică decît media de 3,2 ha găsită în aceeași vreme la aceeași categorie pe întreaga țară⁵⁵.

Continuînd cercetarea acestor tabele de despuiere și calculînd procentajul, găsim multe comune care arată o medie chiar îngrijorător de mică. De exemplu, la Tg. Ștefănești, media era de 2,3 ha, la Salcea 2,28 ha, la Deleni 2 ha, la Tudora 1,84 ha, la Siminicea 1,69 ha, la Fintinele 1,60 ha. Nu trebuie scăpat din vedere că media aceasta a fost mărită cu proprietățile chiaburești, iar multe proprietăți rurale aveau mai mulți proprietari; în registrele fiscului însă era socotit numai unul dintre ei. Rezultă că cele două categorii de țărani fără pămînt și cei cu pămînt puțin erau nevoiți să se ducă la lucru pe moșiile marilor proprietari pentru a avea cu ce se hrăni. Cercetînd procesele-verbale de învoieli agricole din martie 1907, am constatat că 87 de moșii din totalul de 123 erau arendate. Arendașii aceștia, indiferent de originea lor etnică, se îmbogățeau fie din exploatarea îndelungată a moșiilor și a țăranilor, fie prin negoțul de vite, exploatarea de păduri, fabrici de spirt, mori etc. Atît arendașii cît și proprietarii care exploatau „în regie“ s-au dovedit de o lăcomie înspăimîntătoare urmărind îmbogățirea cît mai rapidă, prin orice mijloace. În februarie 1907 țărănimea din județul Botoșani, nemaiputînd suporta exploatarea, a dat semnalul marilor răscoale țărănești care aveau să cuprindă întreaga țară.

⁵⁵ Cf. Const. Garoflid, op. cit., p. 6.

FRĂMÎNTĂRI ȚĂRĂNEȘTI PE MOȘIA FLĂMÎNZI (BOTOȘANI) PÎNĂ LA 1907

de GH. UNGUREANU

A trecut peste jumătate de veac de cînd țărani de pe moșia Flămînzi din județul Botoșani au dat semnalul marilor răscoale țărănești din primăvara anului 1907.

În februarie 1907¹, țărani de pe moșia Flămînzi au pornit să-și facă singuri dreptate. De acolo, în acea zi, a țîșnit scînteia care a aprins „pîrjolul de la 907“, care s-a sfîrșit cu jertfele a peste 11 000 de țărani, morți fără altă vină decît aceea că au îndrăznit să ridice capul și să ceară pămînt, dreptate și o viață mai bună.

În zadar au nădăjduit țărani că vor izbuti ei singuri să poată topi „lanțul robiei ruginit de lacrimi“, așa cum atît de sugestiv se exprimă obștea unui sat într-o jalbă din anul 1879.

Lupta țăranilor de pe marea moșie Flămînzi face parte din lupta necurmată a țărănimii din țara noastră împotriva asupritorilor și exploatatorilor.

Lucrarea de față este un capitol din monografia istorică a moșiei Flămînzi și este sprijinită pe documente originale, majoritatea inedite, aflate azi în păstrarea Arhivelor Statului din Iași.

Lupta țăranilor de pe moșia Flămînzi împotriva exploatatorilor și asupritorilor care a culminat cu răscoalele din 1907, are un trecut îndepărtat. O găsim de-a lungul veacurilor în acel trecut zbuciumat, plin de abuzuri, de nedreptăți și de cruzimi, din care unele nemaiauzite.

Învățatul voievod moldovean Dimitrie Cantemir scria²: „Acești țărani, toți, ori și din ce limbă ar fi, sînt foarte aspru asupriți cu munca stăpînilor lor, căci lucrul nu le este lor așezat cu hotărîre, ce numai singur în voia stăpînului stă cite zile să-i lucreze lui. Voind — boerul să-i facă strîmbătate, îl bate atîta de mult, pînă cînd țaranul de bună voia sa îi dă cea ce cere el“.

Un călător străin³ prin Moldova în anul 1838, de asemenea spunea despre clăcași că sînt într-o mare mizerie. Sînt oamenii cei mai să-

¹ La 15 februarie 1907, procurorul din Botoșani expedia la Iași procurorului general o telegramă cu următorul conținut: „Sunt înștiințat de către dl. prefect al județului că locuitorii din comunele Flămînzi, Frumușica și Rădeni sînt agitați. Inspectorul comunal a cerut forța armatei“. (Arhivele Statului Iași, fond Parchetul general al curții de apel Iași, dos. 77/1907.).

² Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. a II-a, Iași, 1851, p. 247.

³ Felix Colson, *De l'etat présent et de l'avenir des principautés de Moldavie et de Valachie*, Paris, 1839, p. 178.

raci, și cu toate acestea suportă aproape toate sarcinile statului. Ei nu sînt apărați de nici o lege împotriva abuzurilor proprietarilor și a lăcomiei brutale a administrației.

Nici un document nu este mai grăitor despre starea țăranilor din trecut decît memoriul depus la Divanul ad-hoc în 1857 de către deputații țărani: „... Pînă în ziua de astăzi toate sarcinile cele mai grele numai asupra noastră au fost puse și noi nici de unele bunuri ale țării nu ne-am îndulcit, iară alții fără să fie supuși la nici o povară de toată mana țării s-au bucurat; boierescul, clacă de voie și fără de voie numai noi am dat, piine neagră și amară, udată cu lacrimi numai noi am mincat. ... Cînd ne-am tinguit, păsurile cînd le-am spus, ispravnicul ne-a bătut, privighitorul ne-a bătut, jandarmul ne-a bătut, zapciul ne-a bătut, vătăjelul ne-a bătut, vechilul ne-a bătut, posesorul ne-a bătut, boerul de moșie ne-a bătut. Lucrăm cît zice legea și mai des și peste lege, lucrăm și nu mai mintuim, nu-i nici zi de sărbătoare, nici lucrătoare”⁴.

Procurorul general al Curții de apel Iași, care a anchetat răscoalele țărănești din 1907, N. Leonescu, scria⁵: „Romînia liberă era numai a clasei dominante și a exploatatorilor de moșii. Țăranii gemeau în cea mai dureroasă sclavie. Nu li se recunoștea alt drept decît a munci și a adăpa pămîntul cu sudorile și lacrimile lor, ca să rodească mai mult pentru îndestularea lăcomiei exploatatorilor de moșii”.

Ca să putem cunoaște starea țăranilor de pe moșia Flăminzi, suferințele și lupta lor, să aruncăm mai întîi o scurtă privire istorică asupra satului și moșiei Flăminzi.

Satul Flăminzi îl găsim pomenit pentru prima dată într-un document din anul 1605, septembrie 4⁶, dată la care satul ajunsese în stăpînirea mănăstirii Dragomirna prin dania lui Stroici logofătul. O dată cu satul Flăminzi, mănăstirea mai capătă danie și satul Uriceni, vecin cu Flăminzii⁷, Drăgoțeștii și Tocmăgenii.

Înainte de această dată, pe locul satului era o veche siliște domnească. Numirea de Flăminzi ar fi căpătat-o — se zice — de la faptul că locuitorii așezați pe siliștea veche erau oameni de „adunătură”, fugiți de prin alte locuri, și umblau pe la vecini cu diferite împrumuturi și ajutoare, devenind astfel în ochii locuitorilor satelor vecine mai vechi, niște „flăminzi”, numire care s-a trecut apoi și satului.

⁴ *Acte și legiuri privitoare la chestia țărănească*, adunate de D. C. Sturza-Scheianu, București, 1907, II, pp. 9—14.

⁵ Leonescu N. V., *Anul 1907, Răscoala țăranilor*, Iași, 1924, p. 5.

⁶ *Documente privind istoria Romîniei*, A. Moldova, veacul XVII, vol. I București, 1952, p. 257; citat și în opisul doc. moșiei Flăminzi, Arh. St. Iași, tr. 874, dos. 34.

⁷ Arh. St. Iași, doc. P. 325, nr. 5. Ștefan Vodă Tomșa întărește m-rei Dragomirna stăpînirea pe satele Uriceni și Flăminzi din ținutul Hîrlău, care sate au fost dăruite de Petru Vodă lui Stroici logofătul și acesta le-a dăruit mănăstirii. Pomenit și în mss. DXV. Acad. R.P.R., f. 67. În documentul de la Petru Vodă din 1579 nu sînt pomeniți Flăminzii, ci Tocmăgenii și Uricenii.

Satul Flămînzi rămîne în stăpînirea mănăstirii Dragomirna pînă în preajma anului 1304⁸, cînd este cumpărat, împreună cu satele *Tocmăgenii*, *Uricenii* și *Dragoteștii*, de negustorul Teodor Musteață. De la acesta, prin schimbul⁹ intervenit în anul 1804, decembrie 22, satele mai sus-arătate trec în stăpînirea boierului Teodor Balș.

Luxul, viața de trîndăvie și desfriu în care trăia boierimea în acea vreme îl silește pe Balș să împrumute 16 700 de galbeni de la cămătarul Spiridon Pavli din Iași, amanetîndu-i, printre altele și satul Flămînzi. Pentru a face față cheltuielilor nesăbuite legate de petreceri și lux, boierul Balș, stăpînul moșiei Flămînzi, va căuta să sporească veniturile pe care le scotea de pe moșie, asuprind tot mai mult pe locuitori.

Înglodîndu-se în datorii din ce în ce mai mult, iar speranța domniei¹⁰ spulberîndu-se prin numirea lui Mihail Sturza în scaunul Moldovei, logofătul Teodor Balș a cerut ocrotirea noului domn, făcîndu-l moștenitorul întregii sale averi. Și astfel, la 1834, întreaga avere a logofătului Teodor Balș intră în stăpînirea lui Mihail Sturza, care îl va măguli făcîndu-l „baș boier“ și îi va plăti toate datoriile¹¹.

O dată cu această avere intră în stăpînirea lui Mihail Sturza și satul Flămînzi, unde logofătul T. Balș făcuse case mari, velniță și alte acareturi și de unde, în 1835, îi scrie¹² lui Mihail Sturza să vină ca să vadă noua lui proprietate¹³.

Pentru sărmanii locuitori ai satului Flămînzi, schimbarea stăpînului nu însemna alta decît ieșirea de sub exploatarea nemiloasă a unui boier lacom, mîndru și risipitor și intrarea sub asuprirea și exploatarea mai cruntă a altui boier lacom și avar, care ajunsese și domn al Moldovei, putînd prin aceasta să utilizeze mai bine slujbașii statului pentru „zapciuirea“ neconținută la muncă.

Pe noul stăpîn al Flămînzilor, Mihail Sturza „Voievod al Moldovei“, un ministru de-al său¹⁴ îl va descrie în felul următor: Mihail

⁸ T. Codrescu, *Uricariul*, vol. VII, p. 322. La 1803, satul Flămînzi era încă al „clirosului din Bucovina“. El era în ținutul Hirlăului, ocolul Miletinului și avea 152 de locuitori birnici.

⁹ Academia R.P.R., Acta Credit, CXV, Condica Sturza. Doc. 1804, dec. 22.

¹⁰ Logofătul Teodor Balș a fost printre candidații la domnia Moldovei.

¹¹ Arh. St. Iași, doc. 439, f. 21—25. Radu Rosetti, *Amintiri*, I, p. 103 „Teodor Balș de la Flămînzi era foarte bogat, foarte vanitos și cam strîmt la minte. Încă din vremea lui Calimah avea în cap gărgăuni de domnie și umbla după scaunul țării“.

¹² Radu Rosetti, *op. cit.*, pp. 56—57, 1835 mai 17, Flămînzi. Teodor Balș scria lui Sturza: „Eu și toți locuitorii vă așteptăm spre a îmbrățișa pe vecinicul stăpîn al acestor locuri. Așa dar găsindu-mă cu învăpăetă rivnă ca să veniți aice la Flămînzi eu grăbesc mai înainte a vă înștiința ca să binevoiți pe joia viitoare mult pe vineri să vă porniți ca să veniți“.

¹³ Arh. St. Iași, doc. Pac. 439, f. 23—28, Iași, 1834, noiembrie 15: „Act de Alcătuire“ între Teodor Balș, biv vel logofăt, și Mihail G. Sturza Voievod, prin care acesta primește de la arătatul boier întreaga avere, cu obligația de a plăti datoriile în sumă de 16 706 galbeni (vezi și testamentul logofătului Teodor Balș din anul 1834, noiembrie 20).

¹⁴ *Mémoires du prince Nicolae Soutzo*, 1798—1871, Vienne 1899, f. 10 și C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, III, București, 1939, f. 149.

Sturza, o dată ajuns domn „își făgăduise lui însuși să-și întrebuinteze toată activitatea, toată înțelepciunea, toată încrederea ce se punea în el pentru a strînge comori. A traficant totul: locuri, ranguri și dreptatea în procese; avea partea lui în arenzile publice; își mări și înmulți moșiile, fie sancționînd singur încălcările, fie luînd proprietăți în schimbul boierilor ce împărțea, fie cerînd să i se facă donațiuni cu de-a sila. Vindea egumeniile, lua moștenirile vacante, cerea pentru el excedentele bugetare“... etc.

Mihail Sturza a lăsat în istoria Moldovei o diră întunecată de lăcomie, corupție și cruntă exploatare a țăranilor de pe numeroasele moșii pe care le avea în proprietate. Documentele vremii vorbesc despre fantastică avere acumulată de Mihail Sturza în timpul domniei din anii 1834—1849¹⁵.

Formarea domeniului Flăminzi. Îndată ce a intrat în stăpînirea averii logofătului Balș, între care era și satul Flăminzi, — făcînd parte pe atunci din ținutul Hirlău, iar de la 1835 din ținutul Botoșani, — Mihail Sturza, ținînd pe de o parte seama de calitatea pămîntului în regiunea în care erau situate satele pomenite, iar pe de altă parte de prețul bun ce se dădea, atît pe piața internă cît și pe cea externă, cerealelor căutate ca o prețioasă marfă — se hotări să-și facă acolo un domeniu întins, care, bine organizat și exploatat, să-i poată aduce cît mai mulți bani. El reuși în curs de cîtiva ani numai, între 1834 și 1839, prin cumpărări, acaparări nedrepte, abuzuri la hotărnicii, schimburi, să alipească la satele Flăminzi și Uriceni, încă un mare număr de sate, siliști și cătune.

În 1839¹⁶, cînd pe toată întinderea domeniului Flăminzi nu se mai găsea nici un petec de pămînt străin, domnitorul porunci să se facă „ocolirea“, adică hotărnicia întregului teritoriu, ceea ce se și execută în 1840 de către judecătoria Botoșani, unde era președinte tocmai Petrache Asachi, omul de încredere și de afaceri al lui Mihail Sturza. Acest enorm domeniu, care măsura împrejur 38 593 stînjeni sau circa 86 km, închizînd în hotarele lui 29 de sate, cătune și siliști vechi, s-a numit *moșia Flăminzi*, după numele satului unde era curtea domnească și întreaga administrație. Suprafața moșiei astfel alcătuită avea peste 26 000 fâlci sau circa 36 000 hectare¹⁷.

¹⁵ Gh. Georgescu-Buzău, *Un mare latifundiar în Moldova după tratatul de la Adrianopol: Mihail Sturza*, Studii și materiale de istorie modernă, I, Editura Academiei R.P.R., București, 1957.

¹⁶ Arh. St. Iași, tr. 674, op. 742, dos. 34 *Ocolirea moșiilor Prea Înălțatului Domn Sturza Voievod*, 1839. Dosarul acesta de 991 file, conține inventarele, pe scurt, ale tuturor documentelor pămînturilor care au intrat în măsurătoare.

La Academia R.P.R., fond Credit, la pachet. CXX, hărți, se găsește o condică intitulată *Lucrările de hotărnicie a moșiilor lui Sturza de la Botoșani făcute de către comisia stîlpitoare moșiilor Prea Înălțatului Voievod Mihail Sturza, ce le are în ținutul Botoșani, cunoscute sub numele de Flăminzi*.

¹⁷ Arh. St. Iași, Mss. 1562, f. 69.

Satele și cătunele care intrau în componența acestui mare domeniu erau:

1 Flăminzi	1 531 fâlci	3 Tocmăgeni	1 113 fâlci
2 Uriceni	2 280 „	4 Drăgotești	835 „

În anul 1884, Mihail Sturza, fostul voievod al Moldovei, care trăia de la 1849 la Paris, moare lăsînd una dintre cele mai fabuloase averi, adunate din exploatarea nemiloasă a țăranilor de pe numeroasele sale moșii¹⁸. Evaluarea averii succesoriale se ridică la suma de 122 789 903 lei aur, care aduceau un venit anual de 5 120 270 lei aur, la data cînd munca unui om pe zi, cu doi boi, la arat se plătea cu 2 lei, cositul 75 bani pe zi și seceratul 66 bani pe zi.

Din inventarul averii se constată că moșia Flămînzi a fost evaluată la 4 700 000 lei, cu un venit anual de 235 000 lei din arendă și 55 443 lei din bonurile rurale obținute la împrumutarea țăranilor în 1864.

Noul stăpîn al moșiei Flămînzi rămîne Dimitrie Sturza¹⁹ „prin-

5 Picioru-Gani	457 fâlci	21 Drujăști sau	
6 Nemîndri	365 „	Zlătunoaia	1 158 fâlci
7 Nelipești	698 „	22 Feredeeni sau Brănești	640 „
8 Stroești	2 245 „	23 Lătii	588 „
9 Codrovița	1 327 „	24 Cerchijeni	775 „
10 Gîrbești	1 297 „	25 Clinul din trupul	
11 Dracșanul	1 898 „	Cerchijenilor	60 „
(iazul cel mare)	478 „	26 Parte din Brătești	106 „
12 Bozăeni	495 „	27 Partea de la Pîsoțchi	200 „
13 Ciureni	749 „	28 Curenii	300 „
14 Ciocănești	802 „	29 Căcăceni	290 „
15 Rădenii	298 „	30 Chițovenii	322 „
16 Clinul schimbat	312 „	31 Pleșăști	304 „
17 Dracșini	1 595 „	32 Prisacani	470 „
18 Clobanți	380 „	33 Novaci	992 „
19 Prăjăni	449 „		
20 Lelești	377 „		
		Total:	26 184 fâlci

¹⁸ C. Gane, *op. cit.*, p. 235 *Documente privitoare la procesul Sturza*, București, 1892, p. 139.

La 1884 Mihail Sturza avea următoarele moșii:

- Cristești, Miroslăvești și Cozmești, în jud. Suceava;
- Flămînzi, Dracșani, Cernești și tîrgul Sulița în Botoșani;
- Drăgănești, în Tecuci;
- Piriul Negru și Tg. Mihăilenii, în Dorohoi;
- Perieni, în Iași;
- Movila Turcului, în Covurlui;
- Bosancea, Borghireștii și Rărăncea, în Bucovina;
- Hangu, în jud. Neamț;
- Pătîrlagele, în jud. Buzău.

În afară de aceste moșii mai avea și cîteva vii mari la Iași, Odobești și Cotnari. Avea palate la Iași, Flămînzi, Cristești, în Germania la Baden-Baden, în Franța la Dieppe și în Paris, în Italia, vila de la Sorrento, toate încărcate de mobilier de lux și opere de artă. Avea zeci de milioane de lei plasați în bănci, bijuterii și chiar în numerar, ascunși prin diferite tezaure de fier îngropate în pereți (Baden-Baden etc.).

¹⁹ *Documente privitoare la procesul Sturza*, București, 1892, p. 11. Venitul anual al fostului domn al Moldovei Mihail Sturza se ridică în 1871 la suma de 735 864 lei aur; această sumă enormă provenea din arendarea moșiilor și viilor și din diferite rente. Moșiile Flămînzi, Stroești, Dracșanul, Dracșinii și Sulițoaia, cu toate siliștile lor arendate la un loc, îi dădeau un venit de 168 000 lei aur sau 14 000 galbeni.

Dimitrie Sturza primea ca moștenire din averea tatălui său, la moartea acestuia în 1884, următoarele moșii: *Flămînzi, Uricenii, Tocmăgenii, Lătii, Filipeștii*,

țul“, fiul voievodului, care, în calitate de hatman, sprijinise cu multă cruzime pe tatăl său la înăbușirea mișcării revoluționare din anul 1848 în Moldova. De la acesta a trecut prin moștenire la fiul său Mihail Sturza, care o vîndu mai tîrziu, prin 1917, lui Alevra.

Locuitorii satului și moșiei Flămînzi. Cea mai veche știre cu privire la numărul locuitorilor din Flămînzi o avem din anul 1804²⁰, dată la care se găseau în acest sat 152 de capi de familie.

Catagrafia locuitorilor din Moldova din anul 1820²¹ ne pune la dispoziție date mai bogate, atît despre numărul, cit și despre starea lor. Satul Flămînzi, trecut la un loc cu satul Picioru Ganii, (apoi zis Piciorogani), avea 662 capi de familie fiind clasificat de starea a 3-a. Din cei 662 capi de familie, doar 388 plăteau biruri; ceilalți erau oameni de scuteală ai stăpînului moșiei pentru anumite corvezi. Din cele 662 de familii, abia 180 aveau „însămînarea hranei lor“, iar ceilalți erau „toți strînsură și adunătură din toate părțile, neavînd nici vită, nici trăsură, nici loc de hrană“, ocupația lor „iaste sapa, îmblăcitul și salahoria“.

La acea vreme, moșia era în cea mai mare parte acoperită de pădure și mulți dintre locuitori abia își puteau face curățuri pe lîngă case de cîte 20–30 prăjini. Catagrafia adaugă: „Ceia ce-i ține — adică să nu plece în băjenie — iaste pădurea că pot căra lemne cu spinarea la casele lor, dintre care, cele mai multe sînt în pădure“.

O statistică din 1826²² ne arată că satul Flămînzi era locuit în acel an de 600 de familii.

După 1829 găsăm o descreștere a numărului locuitorilor, care pribegeau din cauza înăspririi condițiilor de muncă, fapt ce l-a determinat pe stăpînul moșiei să aducă oameni din alte locuri. Astfel, pe lîngă „moldoveni“ pe care ni-i arată statistica din 1826, un contract din 1832 ne arată „moldoveni, ruși și bosinceni“²³, adică din Bucovina, de pe moșia Bosancea. Cu tot numărul de oameni străini aduși pe moșie ca lucrători de pămînt, catagrafia din 1832 abia găsește 533 de familii. Între anii 1832 și 1838, numărul locuitorilor din satul Flămînzi iarăși descrește, întrucît o mulțime de țărani fug din cauza exploatării boierești care creștea în raport cu pofta nesățioasă a moșierului de a storce cît mai mult profit din munca sătenilor. Catagrafia locuitorilor

Nemindrii, Lăleștii, Băjenii, Clobanșii, Picioroganii, jumătate din Prisăcani, Pleșeștii, Chișovenii, Căcăcenii, Curenii, Dragoteștii, Drujeștii, Brăneștii, Feredeeni — (acestea trei din urmă stăpînite sub numele de Zlătunoaia), Stroeștii; Girbeștii, Codrovița și Novacii, precum și viile din podgoria Cotnari.

Tot Dimitrie Sturza, moștenitorul favorit al lui Mihail Sturza, mai primește palatul din Iași — cumpărat de stat mai tîrziu, unde s-a instalat Seminarul „Veniamin Costachi“ — pe strada Lozonschi (pp. 11–12).

Vezi și Arh. St. Iași, fond. Tribunal Iași, secția a III-a dos. nr. 313/1884.

²⁰ T. Codrescu, *Uricariul*, vol. VIII, p. 322. Aici se menționează și proprietarii satelor apacurate ulterior de Sturza și lipite la domeniul Flămînzi.

²¹ Arh. St. Iași, tr. 166, condica 18, f. 94. Catagrafia pe 1820, ținutul Hirliău.

²² *Ibidem*, Arh. Mitropoliei, condica 9. *Scara de formularium, ținut Hirliău*. 1826 Ghenar 1.

²³ *Ibidem*, dos. lit. B., 392, f. 2.

din 1838 ne arată numai 481²⁴ de familii în satul Flămînzi. Este semnificativ faptul că în ocolul Coșulei cel mai mare număr de fugiți era tocmai din satul Flămînzi; referitor la acest sat se face următoarea însemnare privind situația față de cifrele găsite în 1832: „74 oameni pribegiți la locuri necunoscute și 48 morți“.

În 1845, catagrafia²⁵ ne arată la satul Flămînzi numai 375 de birnici, restul 57 văduve și 102 bătrâni nevolnici. Pentru a înlocui mina de lucru a țăranilor fugiți, cit și pentru a avea mină de lucru mai ieftină, se aduceau sute de țigani așa-numiți „dezrobiți“²⁶ — care erau întrebuințați ca „salahori“ — și oameni străini numiți „bejănari“.

În anul 1859 erau în satul Flămînzi 1 462 de suflete, la Uriceni 1 005, la Copălău 862 iar la 1900 numai în Flămînzi erau 2 825 de oameni sau 516 familii, locuind în 534 de case²⁷.

Organizarea economică a moșiei Flămînzi. Pentru a putea realiza cit mai mult profit de pe marele domeniu, Mihail Sturza știa că aceasta se poate face în primul rînd utilizînd toate forțele de muncă pentru a da o extindere cit mai mare agriculturii și apoi valorificării cerealelor sub diferite forme.

Silirea țăranilor la muncă se făcea ușor deoarece stăpînul moșiei, ajungînd domn al țării, se putea folosi la „zapciuirea“ oamenilor și de autoritatea publică, care de altfel se și grăbea să-i dea tot concursul.

Pretextînd că „administrația trebilor Statului“, nu-i dă răgaz să-și vadă și de interesele particulare, Mihail Sturza hotărăște la 25 ianuarie 1840, înființarea unui comitet²⁸ alcătuit din trei boieri și un director, care avea să se ocupe de administrarea moșiilor sale.

O dată comitetul alcătuit²⁹ și întărit cu autoritatea domnească, Mihail Sturza anunța, cu multă ipocrizie, că de acum înainte, se va ocupa numai de interesele țării.

Comitetul, avînd ca director un specialist cu studii în Franța și cu practică pe o moșie model cu exploatare capitalistă de la Rovill, va porni de îndată să facă statistica economică a fiecărui sat, care să cuprindă în primul rînd cunoașterea forțelor de producție. Apoi va re-

²⁴ Arh. St. Iași, tr. 1316, op. 1488, dos. 531, f. 149. În sat mai erau la 1838: 46 bătrîni nevolnici, 51 văduve, 1 vâtaf al moșiei și 3 „privilegiați“, apoi 4 preoți, 5 dascăli și 6 circiumari.

²⁵ *Ibidem*, tr. 1423, op. 1619, condica 857, f. 50.

²⁶ *Ibidem*, tr. 999, op. 1146, dos. 313.

²⁷ Statistica populației din Moldova pe 1859, Iași, cap. II, f. 148; *Marele dicționar geografic al Romîniei*, București, 1900, III, f. 387.

²⁸ Arh. St. Iași, tr. 1764, op. 2013, dos. 1275/1840. Comitetul era alcătuit din marele logofăt Teodor Sturza, marele vornic Gheorghe Suțu și aga Plitos, omul de casă al lui Sturza. Directorul comitetului va fi Ion Ionescu, care se întorsese din Franța unde făcuse cercetări agrotehnice la ferma model de la Rovill. Boierilor din comitet li se făcea cunoscut prin ofisul domnesc din 25 ianuarie 1840 că „prin îngrijirea și silința în acest predmet dînd o nouă dovadă vă veți face vrednici de deosebita domnească îmbrătoșare din partea noastră“. (dos. cit., f. 1)

²⁹ *Ibidem*, msse 1562. „Della atingătoare de înființarea planului economic pe moșiile pre înălțatului voievod Mihai Sturza, ce le are la ținutul Botoșani, cu înrătundită împărțire a posesiilor Flămînzii, Dracșanul și Stroeștii“ — 1841, august 4.

dacta și tipări „instrucțiuni“ care privesc „acea din lăuntru chibzuire a lăcutorilor de pe moși“³⁰ și apoi va trece la facerea „planului economic“.

Lucrul nou pe care-l aduceau „instrucțiunile“ comitetului, era acela că locuitorii satului erau împărțiți în cete de 20—30 de oameni, avînd în fruntea lor un „cetaș“ care avea sarcina de a supraveghea și îndemna la muncă pe oamenii din grupa sa. Ei primeau de cu seară poruncile pe a doua zi și astfel, o dată cu răsăritul soarelui, trebuiau să se găsească la munca hotărîtă. Acești „cetași“ erau răsplătiți pentru „vrednicia“ lor cu cîte un galben pe an de către comitet. Deci, se părăsea vechiul obicei urmat pînă atunci de a umbla vătăjeii sau slujbașii volnici pe la fiecare casă, ci ei „vor da știre de cu seară fieștecăruia cetaș, carele de îndată împărtășint sătenilor săi, să va pregăti cu toată sîrguința și împreună cu dînșii la ceasul hotărît să va găsi la locul și lucrarea poruncită“³¹.

Instrucțiunile sînt silite să recunoască faptul că între locuitori se găseau și „înărăviți“, pe care alte documente îi numesc „bontușnici“ sau „răzvrătitori“. Pentru aceștia se recomanda o deosebită grijă, „ca să nu se prilejuiască păgubitoare urmări în interesurile proprietății“.

Planul economic al moșiei a fost executat de o comisie în componența căreia erau și doi ingineri, dar din care nu lipsea omul de încredere, Petrache Asachi, judecătorul de la Botoșani, care conlucrase în interesul domnului la stabilirea hotărniciei moșiei Flămînzi. Această lucrare făcută în întregime numai în interesul stăpînului moșiei a produs multe păgubiri și nedreptăți locuitorilor.

Pentru a se folosi de orice bucată de loc în interesul marelui stăpîn — acelea în interesul țăranilor erau considerate „fără folos“ — se hotărăște, printre altele, ca unele cătune să fie mutate în vatra satelor Flămînzi, Dracșani și Stroești. Termenul de mutare era în cel mult doi ani. Această soartă tragică de părăsire forțată a vetrelor vechi strămoșești, a livezilor sădite cu pruni și muncite mulți ani, a lovit cătunele Copălăul de Sus, Prăjării de Gios, Nilipeștii, Nemîndra, Soleştii, Lătîj și Picioroganii. La fel și pe cei din siliștele Prisăcanii și Chițovenii.

Locuitorii din Copălău se plîng că locurile care li se dau pentru noua așezare sînt pline de pădure și lozii și că ei trebuie să părăsească „pomeți și vii“ fără de care nu pot trăi³². Stăpînul moșiei cîștiga și prin această mutare silită, prin folosirea locurilor cultivate de țărani, dîndu-li-se acestora în schimb pămînturi nelucrate.

Obligația țăranilor de pe moșia Flămînzi. Pentru ca stăpînii moșiilor să poată sili pe locuitorii respectivi să execute obligațiile ce și le

³⁰ Exemplar tipărit aflat în mss. 1562, f. 75 cu titlul întreg: *Instrucțiunile comitetului pentru acea din lăuntru chibzuire a lăcutorilor de pe moșiile Prea înălțatului voievod Mihail Sturza, ce le are în acest prințipat al Moldovii.*

³¹ Arh. St. Iași, msse 1562, f. 75.

³² *Ibidem*, f. 1—2.

luau, de multe ori la vreme de nevoie, încheiau cu ei acte numite „așezări“ sau „învoieli“ întărite apoi de autorități. Un asemenea document de o deosebită importanță, cuprinzând obligațiile țăranilor din satul Flămînzi cu cătunele sale, este din anul 1832³³. Învoiala cuprinde 22 de articole, toate privind obligațiile sătenilor față de boierul proprietar, majoritatea lor în muncă, mai puține în bani și produse.

Conform acestei învoieli, fiecare țăran cap de familie cu locuința pe moșia Flămînzi era obligat, „drept zilele boierescului“, de fapt cu mult depășite, să facă arătură 40 de prăjini, să prășească 40 de prăjini, să secere 40 de prăjini, să cosească 100 de prăjini cu iarbă și s-o pună în stoguri, să care lemne la curtea boierească și două transporturi la curtea de la Iași, să îmblătească și să pună în hambare 2 merțe de păpușoi, să dea câte 1 pui de vară și câte o găină de iarnă și 10 ouă, să facă femeile câte o clacă de tors cînepă ori lînă, să „îmblătească“ cite 20 demirlii de grîu, să care la grajduri și velniță toată iarba și finul trebuincios, să facă și să transporte la vii aracii trebuincioși; de asemenea, să transporte vasele goale, să facă fiecare cite trei zile de clacă „de la răsărita soarelui și pînă la apunerea soarelui“, pentru fiecare oaie să dea cite o oca de brînză și de cea stearpă cite 4 parale, iar de fiecare stup cite 8 parale, să facă toate meremeturile — adică reparațiile — la binale, iazuri. mori, hambare, garduri etc. Oamenii fruntași ai satului, în care aveau mai multă încredere, trebuiau să dea cite un om „pe zi cu noapte“ pentru paza curții și bisericii, în timp ce cei din „starea al doilea și al treilea“ să dea 30 de oameni pentru diferite slujbe ale moșiei și altele.

Locuitorii cereau ca măsurătoarea locului să se facă cu prăjină dreaptă de 24 palme domnești, ceea ce ne dovedește că se obișnuia, încă din 1832, să se măsoare la plată lucrul oamenilor cu măsuri nedrepte. Toți țăranii se mai rugau prin învoiala amintită ca să nu fie strămutați de pe ogoarele și finețele ce le-au avut pînă atunci pe această moșie, abuz curent la boieri de a strămuta pe locuitori pe locuri nedestelente. ca să acapareze locurile muncite de țărani.

După o învoială din 12 august 1840, care are 25 de articole și păstrează cele mai multe dintre obligațiile din 1832, constatăm că satul avea și obligația de a da plugari plătiți cu 12 lei pe lună, opinci și hrană.

Pentru a avea cît mai mulți cartofi la velniță, învoiala obligă pe fiecare locuitor să semene cite 5 prăjini de cartofi pe care să le prășească de două ori, să le scoată, să le clădească în „girezi“ și să le care, cînd se porunca, la velniță.

Îndemnul la muncă era bătaia. O dată ce vătăful moșiei îndeplinea dorințele stăpînului, acesta era surd la reclamațiile oamenilor împotriva nedreptății și asupririi la care erau supuși.

Cu cît munca oamenilor de pe moșie era mai organizată, cu cît agricultura căpăta o extindere mai mare, și producția de cereale se

³³ Arh. St. Iași..., dos. lit. B. 392. Vezi anexa nr. II.

mărea și o dată cu ea și bogăția moșierilor, cu atât creșteau și suferințele locuitorilor. Este destul să arătăm că în 1837, deci înainte de a fi organizată producția pe moșia Flămânzi, stăpînul moșiei scotea doar 170 chile de griu, 80 de secară, 400 chile de păpușoi și 60 chile de orz, pentru ca în 1845 să se producă 9 000 chile de grîu, 770 chile de secară, 820 chile de orz, 4 000 chile de păpușoi și 100 chile de cartofi³⁴.

Improprietărea țăranilor și desființarea vechilor obligații ale acestora față de stăpînii moșiilor, claca, cărăturile, dijma, meremeturile, rușfeturile și alte obligații, dezlănțuie din partea proprietarilor și arendașilor de moșii o reacțiune puternică, căutînd în primul rînd să dovedească înfăptuitorilor noilor reforme că acestea vor duce la o scădere a producției agricole³⁵. Prefecții și subprefecții, boieri și ei cu moșii, sabotau ordinele trimise de Kogălniceanu, silindu-l pe acesta să le ordone „să fie cu ochii în patru“.

Lupta lui Kogălniceanu pentru a se aplica legea rurală, astfel ca foștii clăcași să se bucure în adevăr de binefacerile ei, este din ce în ce mai aprigă. El își da seama că prefecții nu pleacă la țară să constate dacă în adevăr se respectă legea, că proprietarii o ignorează și fac tot cum știu ei. Nu au lipsit și „vinovate uneltiri“, pe care Kogălniceanu le condamnă cu toată asprimea. Ele veneau tot din partea exploatareilor de moșii, profitori de pe urma muncii istovitoare a țăranilor care năzuiau și după reformă spre o viață mai bună.

Legea tocmelilor agricole a agravat situația. Țăranii care nu voiau sau nu puteau să lucreze erau forțați cu călărașii sau dorobanții să iasă pe moșie. Pămînt aveau puțin și de proastă calitate; închirierea de la boieri costa mult și se pretindea în general muncă.

În 1878, locuitorii din satul Zlătunoaia, moșia Flămânzi, arătau Ministerului de Interne starea mizerabilă în care trăiau. Kogălniceanu scria prefectului de Botoșani: „Dvs. știți cit au suferit sătenii, că ei sînt temelia casei și dacă nu ne vom ocupa cu toții și cu dinadinsul de a le vindeca rănile, casa se surpă. Pînă acum au fost maltratați ei și favorizați cei care îi maltratau și ruinau. Este timpul ca să nu mai fie nimeni maltratat, nici exploatat“³⁶. Unii locuitori se plîng, în 1882, că proprietarii, din cauza relei aplicări a legii rurale din 1864, „trag brazdă și în vatra satului ca într-un ocol“, oprindu-i și de la adăparea vitelor³⁷.

Funcționarii administrativi și fiscali, mină în mină cu exploatareii moșiilor, terorizau pe țărani. La Botoșani, un subprefect „cutreiera satele amenințînd și îngrozind pe locuitori“³⁸, în plasa Miletin mai mulți locuitori au fost bătuiți din ordinul subprefectului. Pentru silirea la mun-

³⁴ Arh. St. Iași, tr. 1772, dos. 44041, f. 148-149 1 chilă = 305 kg; 9 000 chile griu = 2 745 000 kg.

³⁵ Arh. St. Botoșani, dos. 10/1864, intitulat *Desființarea boterescului*.

³⁶ Arh. St. Buc., dos. 5570/1878, f. 14.

³⁷ *Ibidem*, Min. Int. dos. 34/1882.

³⁸ *Ibidem*, dos. 21/1881, f. 8.

cile agricole, cît și pentru încasarea birului, se făceau încorporări de dorobanți³⁹.

Greutățile războiului de independență au fost suportate de țărănime. Exploatatorii de moșii nu au consimțit să scutească pe țărani care stătuseră sub arme în 1877 de obligațiile agricole pentru timpul cînd fuseseră în război, cu toate că pămînturile celor înrolați nu fuseseră lucrate⁴⁰. Situația nespuse de grea a țărănilor, ca rezultat al sălbaticii exploatarei izvorîte din învoielile agricole, ne-o dă un document din 1879: „Locuitorii gem sub robie și teroare; nici etatea, nici sexul nu scutesc pe țărani de tratamentele cele mai odioase; pînă și femeii cu copii în fașe, pe brațe, sînt închise noaptea în carcerile arendașului și ziua muncesc sub biciul călăilor. Arendașul a mers pînă a aplica la unii din nenorociții locuitori supliciuil fumului, închizîndu-i într-o bașcă sub care se făcea înadins foc. S-au văzut locuitori muncind pe cîmp cu fiare la picioare, ca tîlharii condamnați la munca silnică pe viață. Bătăile cele mai cumplite sînt nimicuri pe lîngă neomeniile de care sînt zilnic victime acești nenorociți”⁴¹.

Iată ce ne spun țărani despre suferințele lor, într-un document din 1882⁴²: „Debitele din munca clăcii, ale săteanului agricol, ajunseseră a merge infinite, trecînd de la tată în fiu și nepot, precum știți D-voastră. Și dacă citeodată ele încetau, era numai acolo unde moartea stîngea și cea din urmă familie! Astfel mai tot săteanul dorea moartea fiului său mai înainte de a sa, ca să nu mai vadă debitele clăcii unuia îndoindu-se cu ale celuilalt”. *„Acest lanț de robie se ruginise de lacrimile nenorociților și numai prin scrierile a cîtorva oameni juriști de inimă, făcu a se naște legea rurală care voi a pune aceste suferinți pe o cale oarecum de justiție. Această lege, nu numai că nu se aplică sinceramente, dar și chiar acolo unde cele mai ultragioase lucrări infecta aerul de strigătele suferințelor, guvernele s-au ferit a le apipăi, făcînd dintr-însa o chestie politică și dintr-aceasta am ajuns mai rău, foarte rău”!*

În 1907, majoritatea țărănilor întrebăți asupra cauzelor răscoalei, au răspuns: *„Sărăcia la care ne-au adus exploatatorii de moșii. Nu ne arendează pămînt pentru hrană decît în condițiuni peste măsură de grele; nu mai putem ținea vite cu care să muncim și să ne hrănim din cauza lipsei de imaș; ne costă vărutul și iernatul unei vite mai mult decît valoarea ei. Nu ni se măsoară drept pămîntul, ne încarcă la pămîntul arendat și ni se scade la măsurătoarea pămîntului muncit. Pentru orice luăm de la exploatatorul moșiei, trebuie să muncim, încît nu ne mai rămîne timpul ca să lucrăm ogoarele noastre. Prețul muncii noastre este acela pe care vrea să ni-l dea, nu acela care ni s-ar cuveni. Pînă și pentru o gîscă, de o avem, trebuie să plătim. Nu ne socotește munca, cînd am sfîrșit-o. Cele mai de multe ori pentru prașilă, secere, coasă,*

³⁹ Arh. St. Buc., Min. Int., dos. 3524/1871.

⁴⁰ *Ibidem*, dos. 12/1879. *Munci și tocmeli agricole*.

⁴¹ *Ibidem*, Min. Int., dos. 12/1 pe 1879.

⁴² *Ibidem*, dos. 309/1882, vol. II, f. 368.

ne socotește tocmai în luna lui martie, cînd nu se mai poate măsura a doua oară, fiindcă au pierit semnele hotarnice și atuncea trebuia să primim că am muncit atîta cît ni se impune. Asemenea cu banii primiți, ne spune că am primit mai mult decît noi știm. Suntem veșnic nedreptățiți și nu avem cui ne plînge. Toți sînt cu ei și nimenea cu noi. Nu mai putem suferi, facă D-zeu ce-o vrea cu noi"⁴³.

Lupta țăranilor de pe moșia Flămînzi împotriva exploatativilor. Față de abuzurile nemărginite ale aparatului de stat la încasarea birului și executarea corvezilor (havalele), față de exploatarea mereu crescîndă a stăpînitorilor de moșii, țăranii n-au stat „smeriți... deprinzîndu-se să trăiască fără a mai cunoaște nădejdea într-un viitor mai bun"⁴⁴. Ei au luptat cu dîrzenie împotriva acestora și de-a lungul anilor lupta lor a îmbrăcat toate formele de rezistență împotriva clasei stăpînitoare și a statului feudal: nesupunerea la lucru, fuga și răscoala⁴⁵. Aceste forme de luptă ale țăranimii împinse pînă la limita suferinței și răbdării le găsim în documentele vremii, care ni le arată ca existente în toate ținuturile Moldovei. Condicile vistieriei Moldovei din anul 1742⁴⁶ conțin multe știri în legătură cu cele afirmate mai sus. Rapoartele din 1788 ale ispravnicului ținutului Hirău⁴⁷ către Divanul Moldovei ne dezvăluiesc starea mai mult decît mizerabilă a țăranimii. Din această cauză, „puțin locuitori au mai rămas, care de-a pururea stau gata numai să fugă"⁴⁸. Ispravnicul însuși cere Divanului o ușurare a „havalelelor” deoarece, afirmă el, „nici un om nu va rămînea, apoi nu știu ce săvîrsire vom da poruncilor“.

În anul 1800, „țăranii sînt foarte zurbuluiți”, arată vistieria, și că „pe lună ce trece mai îndărătnici se fac"⁴⁹.

În 1803 și în anii următori, între locuitori și boieri sînt nenumărate judecăți pentru „lucrul boierescului” și pentru deseale asupririi. Țăranii încercau prin jalbe și procese să-și caute dreptate⁵⁰.

În 1819, documentele ne arată o mare neliniște printre țăranii; „zurbalăcul” de la Iași abia poate fi „înfrînat”. Porunca vistieriei din 15 iunie 1819, către ispravnicia Dorohoi, ne dovedește clar că frămîntările țăranesti luaseră amploare⁵¹. Cartea căimăcămiei către ispravnicia ținuturilor.

⁴³ N. V. Lovinescu, *Tablouri despre învoielile și muncile agricole*, București, 1908, f. 4.

⁴⁴ Radu Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii*, București 1907, p. 362.

⁴⁵ Valerian Popovici, *Cauzele mișcărilor țăranesti din Moldova oglîndite în rapoartele comisiilor de anchetă din anii 1831—1833*; în „Studii și cercetări științifice”, Acad. R.P.R. filiala Iași, a. V, nr. 3—4, p. 443.

⁴⁶ Acad. R.P.R.; Msse 237, f. 785, 786, 714, 771, 834, 740, 153, 987 etc.

⁴⁷ Arh. St. Buc., Msse 1192, f. 28—70.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 55.

⁴⁹ Arh. St. Iași, Doc. P. 505, nr. 94.

⁵⁰ *Ibidem*, Condica K 325 f. 295, K 371 f. 18 și 8, 112, 149; k 326 f. 415; K 374 f. 12; K. 375 f. 2 și 4.

⁵¹ *Ibidem*, A. N. CXXVI/53. „1819 iunie 15. De la Visterie către cinstita ispravnicie a Dorohoiului. Iarăși și acum prin cartea Visteriei se face cunoscut că răi alcătuiți supt chip de zurbalic s-au înfrînat și să înfrinează și întru toate urmează liniștea, iar D-voastră nu veți conțeni a publicarisi în tot ținutul liniștea,

din 23 iulie 1819⁵², ne arată greutățile în care se zbătea țărănimea, adică „feliuri de împilări ale locuitorilor, a nevinovaților birnici ai satelor, acelora ce poartă sarcinile țării“. Țăranul birnic, „sdrobot sub povara dărilor și a havaielelor cerute de ocîrmuire, a exploatării proprietarilor, a jafurilor celui de pe urmă slujbaş, se stîngea în mizerie, lipsit de orice element de bună stare“⁵³. În 1820, răzvrătirile țăranilor se țîn lanț în toate ținuturile. Fuga țăranilor ia proporții. Toate acestea ni le arată clar ordinele vistieriei⁵⁴, care caută să stăvilească fuga, să potolească „zurbalele“.

În răscoalele țărănești din 1831, care au cuprins majoritatea ținuturilor din Moldova, locuitorii satului Flămînzi se găsesc în fruntea lor. Ei nădăjduiau și cugetau „a cîștiga slobozenie, pămînturi și putere“⁵⁵. Sînt arestați în satul Flămînzi 9 oameni capi de răscoală, și anume: *Gheorghe Antipa, Toader a lui Iordache, Neculai Grigoriu, Tanasă Ște-reagă, Ștefan Tipu, Vasile Mocanu, Ion sîn Meligheiu, Petre Rotariu și Ștefan Nistor*. Ei sînt eliberați abia la 28 ianuarie 1833, cu chezășia întregului sat⁵⁶. Pe cei arestați, un document din 1831 îi numește „cei de frunte întirtători“⁵⁷.

După anul 1848, documentele vremii ne descoperă printre locuitorii moșiei Flămînzi mișcări mai accentuate. De altfel, în toate ținuturile se constată multe „răzvrătiri“ țărănești⁵⁸. Autoritățile superioare au de furcă neconținut cu țărani „buntușnici“.

Răscoalele țărănești din Galiția, mișcarea revoluționară din 1848 au avut răsunset în inimile țăranilor oprimați. La Cotnari, țărani sînt denunțați că discută „tainic“ răscoalele țărănești din Galiția⁵⁹.

Pe moșia Flămînzi, mulți țărani erau dintre cei fugiți din alte părți, unde nu putuseră suferi exploatarea. În majoritatea lor erau oameni care, neputînd răbda jugul exploatării în altă parte, se stabiliseră aici.

La începutul lunii aprilie anul 1849⁶⁰, țărani de pe moșia Flămînzi, care la acea dată era arendată unui boier, aga Costandache

a întîmpina vorbele răsuflate ori în ce chip de vor fi și avînd grijă pentru liniștea lăcuitorilor întru toate fără să lăsați medean a să abate cineva la scornituri de vorbe răsuflate spre a da pricină de neodihnă lăcuitorilor“.

⁵² Arh. St. Iași, A. N. CXXXVI, nr. 54.

⁵³ Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răscolat țărani*, București, 1907, p. 34. Citat din Memoriile lui N. Suțu.

⁵⁴ Arh. St. Iași, tr. 168, conдика 6; V. Popovici, *op. cit.*, pp. 443–444; Îndrumător în Arhivele Statului Iași, București, 1956, II pp. 8–9.

⁵⁵ *Ibidem*, dos. lit. T, dos. 51, pp. 24–27.

⁵⁶ *Ibidem*, tr. 554, op. 599, dos. 1139, f. 579, anexa.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 52.

⁵⁸ Valerian Popovici, *Dezvoltarea mișcării revoluționare din Moldova după evenimentele din martie 1848*; în „Studii și cercetări științifice“ Acad. R.P.R. filiala Iași, an. V, 102 p. 467.

⁵⁹ Arh. St. Iași, tr. 1312, dos. 1516. În Arhivele Statului Iași se găsesc multe dosare întitulate: *Răzvrătitori de prin sate sau Locuitorii satelor cu proprietari, sau posesorii pentru asupriri*.

⁶⁰ *Ibidem*, tr. 1772, dos. 16363. *Acta Costandache Neculau agă cu locuitorii moșiilor Copalău și Flămînzi, pentru nesupunere și împotrivirea ce au arătat la lucrarea boierescului și altele*, 1849, aprilie 12.

Neculau, nu vor să mai iasă la lucru pe moșie. Siliți de vechilul arendașului, ei vin în număr de 30, „în fruntea cărora se găsea un Andrei Bălăneanu“ și arată răspicat vechilului că nu vor ieși. A doua zi — 7 aprilie 1849 — un număr de 200 de locuitori „povățuiți de un Andrei Mărțuc, s-au infățșat din nou la casa vechilului, toți cu sape în mână, unde, imputându-i urmarea zilei trecute pentru că au voit a lua pe Andrei Bălăneanu supt arest, au început a rosti cu toții într-un glas, că ei nu vor mai ieși la lucru ce li se însemna, adăogind cu multă îndirjire și alte felieri de obraznice zise“. Vechilul, neavind încotro, de frică, îi trimite la arendaș, care era la curte la Flămînzi. Vătaful este alarmat de faptul că ei pleacă spre Flămînzi „înarmați cu sape“. Ei aveau „povăț de căpitanie tot pe acel Andrei Mărțuc, care acesta au figurat buntuitor și în vremea turburării făcute de către un Creangă⁶¹ din Deleni“, spune raportul ispravnicului de Botoșani.

Ajunși la curtea boierească din Flămînzi, acolo îi așteaptă, „după înțelegerea avută“, un număr de peste 300 de oameni din Flămînzi cu care, unindu-se, au intrat în curte. Arendașul, văzind atîta lume și „înțelegînd după adresa povățuitorului Mărțuc că ei sînt meniți a săvirși vreo destrămare“, i-a luat cu binele, spunîndu-le că ei lucrează proprietarului și că el nu este decît un vechil și dacă ei vor să lucreze, bine, dacă nu, nu.

Documentul contemporan ne redă, citat în ghilimele, chiar vorbele pline de frică ale arendașului din ziua de 7 aprilie 1849. Cu toate povățuirile, țărani nu se lasă înduplecați. „Toate acestea au fost în zadar — spune documentul — căci ei, după glasul căpitaniei, au început cu huet a striga că nu lucrează și alte multe. Posesorul poruncind vechilului și altor slujbași de curte să prindă pe căpitania țărănilor și să-l aresteze, țărani au strigat «noi nu-l dăm» și, sărînd cu toții și înconjurînd pe slujbași și svîrlînd pe vîtav jos, zdrobindu-l nu puțin cu călcăturile ce i-au făcut în trecerea unui așa norod peste el, iar pe Mărțuc ridicîndu-l pe sus, s-au dus“⁶².

Ispravnicul, care vine în goană la chemarea arendașului, găsește iarăși pe oameni adunați grămadă, și la porunca ispravnicului ca să meargă numai zece din ei să discute, locuitorii strigă: „Noi niciodată nu ne-om depărta, ci unde o merge unul sau zece om merge cu toții“. Amenințînd cu „oșteni“ ispravnicul reușește să prindă doi dintre capii răsculaților și-i duce în convoi la Botoșani. Prin mijloace viclene, arendașul mai arestează încă patru oameni.

Ispravnicia ținutului dă tot concursul arendașului, „înfrînînd“ pe cei arestați în fața celorlalți. Unul dintre arestați cap de „bontușnici“ cum îl menționează documentele — care din cauza bătăilor se îmbolnăviseră de „inflamație la creier“, este cercetat de un „doftor“; după consult doctorul susține că omul suferă de o boală „pricinuită de neastîmpărul ideilor“.

⁶¹ Ionița Creangă, unul dintre capii mișcărilor țărănești din 1831; era locuitor în satul Deleni, ținutul Hirlău (vezi Valerian Popovici, *op. cit.*).

⁶² Arh. St. Iași, tr. 1772, dos. 16363, f. 3.

Andrei Mărciuc, „răzvrătorul locuitorilor din Copălău și Flămînzi“, este urmărit la Iași, unde a plecat după ce îndemnase și țărani din alte două sate să nu se supună la lucru. Îndemnați de Mărciuc, țărani de pe moșiile Lătii și Prăjâni nu s-au supus poruncii vătafului care le ceruse să iasă la lucrul cartofilor. Pentru prinderea acestui răzvrător al locuitorilor din satele de pe moșia Flămînzi i se dă și „fiziognomia“: „*La stat înalt, părul capului cărunț, ochii tulburi, sprâncenele ochii negri, la față smolit, uscăcios, nasul lungăreț, gură rînjit, dinți lați, barba rade, cărunță, vorbește tare răstit și pe rusii. Portul sucman negru, căciulă neagră, cu opinci și izmene*“⁶³. Cită ură nutreau slujbașii statului și stăpînii de moșii împotriva acestor neînfricați luptători, figuri de revoluționari, cînd îi descrie „la gură rînjit, ochii tulburi și vorbește tare răstit“!

Prins și arestat la Iași, Mărciuc este predat isprăvniciei de Botoșani, care îl „înfrînează cu barbarie în fața oamenilor spre pildă“ și îi dă în urmă drumul pe chezășia satului.

Reclamațiile făcute de arendaș ne arată că situația nu se schimbă nici în anii următori; țărani stăruind în îmbunătățirea condițiilor de muncă se opun să dea arendașului pe unii plugari ce urmau să fie plătiți cu luna, conform învoielii impuse din anul 1840. O cercetare din nou la fața locului, în septembrie 1851, făcută de o comisie alcătuită din autoritățile botoșănene, constată că țărani din mai multe sate de pe moșia Flămînzi se împotrivesc din nou la muncă⁶⁴. Sînt prinși cîțiva „bontușnici“ de la care s-au dovedit că a pornit „răul“ și sînt „înfrînați cu cîte 10 și 15 lovituri“. Comisia constată însă că arendașul ar putea să plătească mai bine lucrul cartofilor „cîte trei lei de prăjină“ și ceea ce li se cuvenea mai mult să le fie scăzut din datorie și să li se recunoască lucrul făcut mai mult decît prevedea învoiala.

În fața rezistenței țăranilor, arendașul, pentru moment, a fost nevoit să recunoască și una dintre cererile locuitorilor. Dar promisiunile arendașului rămîn doar promisiuni, dovadă că locuitorii moșiei Flămînzi, în anul 1853⁶⁵, din nou nu vor să mai lucreze.

Prin contractul de arendă făcut la 1850⁶⁶ arendașul moșiei Flămînzi, aga Costandache Neculau, își ia față de proprietar multe obligații pe care trebuia să le execute pînă la terminarea contractului, în 1856.

Ceea ce aveau de suferit țărani de pe urma acestui exploatator nemilos aflăm dintr-o jalbă a lor din 1858. Iată ce spun țărani: „*Ne-au însărcinat cu boierescul peste Așezămînt, apoi cu darea de bir nelegiuit, cu zile de șosea nelegiuit, cu meletari asemenea și alte beilicuri, pre-*

⁶³ Arh. St. Iași, tr. 1772, dos. 16363, f. 6.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 48 și tr. 1649, op. 1881, dos. 92/1851. Neculau Costandache cu locuitorii satului Flămînzi pentru nesupunerea în lucrul „boierescului“.

⁶⁵ *Ibidem*, tr. 1772, dos. 28784. *Acta Costandache Neculau agă cu fostul posesor al moșiei Flămînzi pentru împotrivirea locuitorilor a face boierescu, 1853, martie 9.*

⁶⁶ Arh. St. București, Min. Int., Moldova, dos. 453/1858, f. 92.

*cum plugăria nelegiuit, pe la Botoșani și aiurea cu cărătură de fin, lemne, popușoi, făină, care nu le mai putem ține minte și pe vremi grele și pînă astăzi nici o punere la cale nu avem*⁶⁷.

Locuitorii din Flămînzi cer să le fie primit măcar delegatul lor, „fiindcă — afirmă ei — noi suntem locuitori mulți și nu putem încăpea în vreo casă unde să ne învrednicim a arăta obijduirile noastre“. „Pose-sorul — spun țărani — ia zăclenici nu numai cîți i să cuvin după așeză-mînt, ci aproape de îndoit, cu care parte din ei să scutește cu feciori, și noi sărăcimea purtăm greutățile țării în schinare. Apoi în osăbi de zăclenici mai are un mare număr de slugi, cum de pildă velniceri, haidăi, ciobani, prisacari, și alții, de la care abia căpătăm dreapta capitație de bir și aceasta cu cît greu — iar celelalte havalele ce privește pe tot locui-torul purtăm noi în schinare cum de pildă zile de șosea, bani de forspan, cheltuețele zacazălor, care neîncetat au curs în satul nostru, fiind și descălicătoare în sat. Apoi cislele s-au făcut totdeauna după gustu boie-rului, precum și a privighetorului și noi am dat cît ne-au cerut. Pri-vighetorului n-am îndrăznit să ne jăluim, fiindcă erau una cu boierul și nu eram ascultați la jăluirile noastre“.

Totdeauna am plătit — arată țărani — și pînă la 24 lei capul, și după toate jafurile acestea nu cunoaștem dacă s-au folosit măcar Cîr-muirea cu ele sau dacă nu, unde sint asemenea bani?“.

„Obștea satului Flămînzi“, prin jalba ei, pune următoarea întrebare⁶⁸ Ministerului de Interne: „*Pentru aceea ne rugăm dumneavoastră ca să ne dei dezlegare mă: avem vreo dreptate în lume ori ba? și tot-deauna așa avem să fim chinuiți sau vom căpăta vreodată milă?*“. Ei cer cu un ton amenințător: „Să porunciți a ne măsura pămîntul ce ni se ouvine după așezămînt, căci nu avem pămîntul după pont, din care unii numai pînă la 70 sau 80 prăjini iar boierescul îl lucrăm și mai mult“. În continuare țărani arată că înainte boierescul era mai ușor, „iar acum norodul cite zile într-un an lucrăm tot boieresc, și vară și iarnă necon-tenit, iar pentru noi lucrăm cite într-o zi pe furuș și am rămas cu totul săraci“. Jalba este iscălită de mai mulți locuitori din Flămînzi, iar la urmă, unul, Ioan Matei, scrie: „*Eu Ioan Matei m-au luat cu sîla, m-au bătut fiindcă am cărat făină la privighitor de la moară pe glod și pentru indestulare am suferit 3 bătăi bune și apoi am tăcut*“. Locuitorii amexează la jalbă și socoteala „cislei satului Flămînzi, pe sfertul al 3-lea 1856“, din care se poate vedea clar cite trebuia să suporte țăranul, pe lîngă obligațiile față de stăpînul moșiei. Un singur cap de familie trebuia să plătească pe sfertul anului 9 lei și 6 parale „cutia cu cheltuieli“ dife-rite ale satului.

Alte jalbe ale locuitorilor din Flămînzi arată mereu aceleași asu-priri, fără să obțină vreo ameliorare a situației⁶⁹.

⁶⁷ Arh. St. Buc., Min. Int., Moldova, dos. 351/1857, f. 96.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 99.

⁶⁹ *Ibidem*, dos. 453/1858. În jalbe, locuitorii arată că „vechilii posesorului“ au mers pînă acolo că au luat de pe oameni sumanu sau catrința.

În timp ce țăranii se zbăteau în cea mai cruntă mizerie, proprietarul moșiei își înmulțea neconținut averea. Dintr-un inventar⁷⁰ din 1858 al moșiei Flămînzi, spicuim câteva date pentru a ilustra enorma diferență de trai între cei ce munceau și mureau de foame și cei ce nu munceau și dispuneau de averi enorme. Astfel la Flămînzi, Sturza făcuse una dintre cele mai mari grădini de flori din Moldova, cu sere încălzite „cu canaluri“, în care încăpeau 4 000 de oale cu felurite plante exotice; avea 867 de ciubere cu lămii. La mese se mânca cu tacîmuri de argint. În inventar sînt trecute 138 de bucăți.

La Flămînzi era instalată una dintre cele mai mari velnițe din Moldova. Lîngă velniță era o slădărie pentru fabricat bere. La velniță se îngrășau pentru zalhana 250 de boi. Pe moșie avea 11 mori de apă, una de vînt și una cu cai, 6 rateșe cu dugheni, 8 crișme, 14 coșare mari și altele. Curtea de la Flămînzi era deservită de multe slugi, care nu plăteau bir și nu făceau havaiele. Aceștia, în număr de 59, erau salariații curții boieresti. Nemulțumirile oamenilor de pe moșie ne îndreptățesc să afirmăm că nu degeaba printre oamenii curții se găseau și „pușcași de ogradă“⁷¹. Boierimea obișnuia în trecut să-și păzească averea acumulată prin exploatare cu „pușcași“, cei mai mulți mercenari. Anul 1907 a dovedit însă că aceste mijloace de apărare ale clasei stăpînitoare vor fi zdrobite de țăranimea răsculată.

Se apropia actul istoric al desființării boierescului și al împrumietării țăranilor. La Botoșani, la 16 august 1864, se primea telegrama lui Kogălniceanu prin care se arăta că „claca, monopolurile, dijma, carele de lemne, podvezile, zilele de meremet, se desființează de la sf. Gheorghe 1865, iar sătenii devin proprietari pe locurile ce li se cuvin după legile în ființă“⁷².

Împotriva acestor reforme s-au ridicat marii proprietari de moșii, arendașii și toți cei interesați în exploatarea țăranilor. Ei voiau să arate cu orice preț că agricultura va decădea și că muncile agricole nu vor da roade ca mai înainte.

Țăranii de pe moșia Flămînzi au primit vestea împrumietării cu multă bucurie. Pentru a scăpa și de primarul abuziv, care lucra mină în mină cu arendașul moșiei, locuitorii din satul Flămînzi se împotrivesc noilor alegeri comunale din 1864. Ei se adună în mare număr la primăria Flămînzi, în ziua de 16 august 1864, și cer cu violență anularea alegerilor. Autoritățile cer concursul armatei, „ca să pășească la moșia Flămînzi, unde — spune documentul — au urmat mișcări neiertate împotriva ordinelor legale“. Este arestat chiar în localul hanului din Flămînzi și „comisarul guvernului“, omul trimis de Kogălniceanu pentru a urmări pe teren aplicarea legii rurale și pe care autoritățile învechite și înrăite îl arată ca: „deghizat în costumul cel mai ordinar al popu-

⁷⁰ Arh. St. Buc., Min. Int., Moldova, dos. 456/1858.

⁷¹ *Ibidem*, dos. 351/1858, f. 104 verso.

⁷² Arh. St. Botoșani, fond. Prefectura Botoșani, dos. 10/1864 *Desființarea boierescului*.

larității, sta zvirlit în mijlocul locuitorilor, încurajându-i împotriva ordinelor date de guvern⁷³.

O pornire a oamenilor din Flămânzi ca să meargă împreună cu alte sate la 8 septembrie la Ruginoasa, să aducă mulțumiri lui Cuza Vodă, este zădărnicită de autoritățile din Botoșani sub cuvînt că aceasta înseamnă „revoluție și bont⁷⁴”.

De altfel legea rurală din august 1864 nu s-a aplicat corect țăranilor de pe moșia Flămânzi; s-au făcut abuzuri de tot felul. Pe lângă toate acestea, seceta din anul 1865 aducea și o mare lipsă de alimente, încît rapoartele prefectului de Botoșani arată „că starea materială a foștilor clăcași este foarte deplorabilă, lipsiți fiind de zilnica hrană, atît pentru dinșii, cît și pentru vitele lor⁷⁵”. Alături de foamea care bîntuia, stăteau hambarele pline de grîne ale moșierilor, de unde țăranii nu puteau obține cerealele necesare decît cu obligații în muncă de cele mai multe ori peste puterile lor.

Locuitorii din ambele sate de pe moșia Flămânzi se plîng, în martie 1866, „că se tărăgănează improprietărirea lor, obligîndu-i să-și strămute locuințele”. Locuitorii din Copălău se judecă pentru că li s-a dat pămînt de calitate inferioară. Li se da pămînt la care nu puteau ajunge decît peste pămînturi boierești, fiind siliți prin aceasta să intre în conflict cu proprietarul sau să plătească taxe⁷⁶.

Pe moșia Flămânzi, arendașul a făcut învoieli care denaturau legea rurală. Așa, de exemplu, s-au făcut învoieli privind pămînturile care li se cuveneau țăranilor. De asemenea, s-a început facerea de învoieli privind suma datorată ca despăgubiri, cu toate că legea rurală era precisă în această privință. O telegramă a lui Kogălniceanu către prefectul de Botoșani arată clar că „proprietarii și foștii clăcași nu se pot învoi decît în privința pămîntului ce ar voi să primească mai mult de la proprietari”.

Un exemplu de exploatare și asuprire fără margini a țăranilor de pe moșia Flămânzi ni-l dă cazul locuitorilor din cătunul Jirovlea, satul Copălău. Încă din 1859, ei sînt siliți de proprietari, prin arendașii moșiei, să se mute de pe locurile lor. Deoarece locuitorii se opuneau acestui abuz, pentru a-i sili să se mute, arendașul și oamenii lui „au început răzbunare cu noi” spune o jalbă a țăranilor. Țăranilor li se arau toate locurile libere de imaș, li se împușcau găinile și porcii care ieșeau pe ogorul boieresc făcut pe fostul imaș al oamenilor, li se închideau vitele

⁷³ Arh. St. Botoșani, fond Prefectura de județ dos. 173/1864.

⁷⁴ *Ibidem*, dos. 10/1864, f. 90.

⁷⁵ *Ibidem*, dos. 44/1865. „De la topirea zăpezii și pînă acuma, districtul Botoșani a fost cu totul lipsit de ploi, încît sămănaturile de toamnă și de primăvară au perit” (f. 3).

⁷⁶ *Ibidem*, fondul Curtea de apel Iași, S. I., dos. 6930/1865. Dintr-o tabelă de improprietărire din 1864 din plasa Coșula, jud. Botoșani, aflăm că în satul Flămânzi au fost improprietăriți 369 țărani, din care abia 11 „cu 4 boi”, 114, cu „2 boi”, iar restul de 244 „cu brațele”; În Copălău 7 „cu 4 boi”, 71 „cu 2 boi” și 123 „cu brațele”. În Uriceni trei locuitori „cu 4 boi”, 57 „cu 2 boi” și 183 „cu brațele”. (Arh. St. Botoșani, dos. 47/1864, f. 259-260).

la ocol; țăranii erau bătuți pentru toate acestea și ei se plîng arătînd că „aceste neomenoase schingiuri ni-au adus în complectă ruină“.

„Apoi, — spun locuitorii în jalba lor către Consiliul de stat în 1866 — după ce ne-am văzut liberi de clacă, am stat mai veseli în așteptarea împrumutărilor noastre, dar ei ne-au întîrziat cu darea pămîntului, că nu le avem nici pînă acum în stăpînire, și își execută planul de a ne lovi pe 80 și mai bine de locuitori cu strămutarea“⁷⁷.

De la 1859 pînă la 1866, spun locuitorii „*acești șapte ani trecuți pentru noi au fost un lanț de chinuri, un struncen fără margini, o ruinare desăvîrșită și o tristețe nemărginită*“⁷⁸.

În aceeași stare au rămas și mai departe, deoarece procesul, ajuns pînă la București, a fost pierdut. Intervențiile lui P. Mavrogheni⁷⁹, avocatul și administratorul general al moșiilor lui Mihail Sturza, care era și ministru, au avut mai multă putere decît dreptatea locuitorilor.

În 1876, întregul domeniu Flămînzi este arendat din nou pe un termen de 6 ani. Proprietarul, „principele Mihail Sturza“, mări de data aceasta prețul arenzii la suma enormă de 258 000 lei pe an. Evident că și arendașul, în anii posesiei moșiei, a căutat să scoată, pe lîngă suma plătită ca arendă, și un cîștig cît se putea mai mare. Pentru aceasta, nici *uscăturile din pădure și spinii de pe moșie* nu mai sînt lăsați locuitorilor, ci totul era transformat în bani.

Contractul de arendă⁸⁰ oglindește în întregime a lui indiferența completă pentru locuitorii de pe marile domenii, ca și cum ei nu ar fi existat acolo. Proprietarul moșiei, care locuia la Paris, nu găsește necesar să pună în tot cuprinsul contractului — care are mai bine de zece pagini scrise mărunt — nici un cuvînt pentru cei care munceau și-l îmbogățeau. Totul este prevăzut, pînă la cel mai mic amănunt, privind bunăstarea, cîștigul și îmbogățirea fără margini a exploatatorilor.

Jandarmii rurali comiteau cele mai mari abuzuri față de săteni, în zelul lor pentru a servi cît mai conștiincios pe exploatatori. Documentele vremii sînt grăitoare în acest sens.

Un document din 1906 de pildă, ne arată toate abuzurile, crimele, atrocitățile și bestialitățile comise de jandarmii rurali cu ocazia mișcărilor țăărănești ce au avut loc în satele Dracșanii și Copălău de pe moșia Flămînzi. În acest document se spune că „jandarmii rurali s-au dezonorat singuri comițînd atîtea delict“.

Tot în cursul anului 1906, locuitorii din multe sate din Botoșani amenință cu răscoala.

În august 1906, Ministerul de Justiție ordona procurorului general din Iași să atragă atenția procurorului de Botoșani, „ca în înțelegere cu prefectul să fie luate măsurile cele mai riguroase pentru prevenirea

⁷⁷ Arh. St. Iași; fond. Curtea de apel S. I., dos. 6930/1867 f. 1.

⁷⁸ *Ibidem*, dos. 6930/1867. f. 22.

⁷⁹ *Ibidem*, dos. 6930/1867, f. 139.

⁸⁰ *Ibidem*, doc. P. 497, nr. 95.

oricărei tulburări și la cea dintii înființare și neorînduială“ să plece imediat la fața locului⁸¹.

Administratorul financiar din Botoșani raportează la 14 decembrie 1906 că: „cea mai mare parte dintre sătenii din acest județ sunt în plină răscoală“. Țăranii din Flămînzi, Frumușica, Rădeni, Coșula, Cristești erau în plină revoltă și „alungaseră pe toți funcționarii însărcinați cu administrarea moșilor ținute în arendă“⁸². Cei din Flămînzi arătau că li s-au ridicat prețurile de la 25—30 lei falcea, la 100—120 lei, și că deși în anii buni recoltele se fac în abundență, totuși de aceasta profită numai proprietarii ori arendașii, întrucît sătenii plătesc așa de scump arenda pămîntului că de multe ori nu le rămîne nici pentru hrana lor. În ziua de 2 ianuarie 1907, „un mare număr de țărani au venit spre reședința județului. Autoritățile fiind avizate, sătenii au fost opriți la barieră și numai unei delegațiuni i s-a permis intrarea în oraș“ — anunță ziarul „Opinia“⁸³ din Iași.

Promisiunile autorităților respective, făcute țăranilor în sensul că doleanțele lor vor fi satisfăcute, nu au fost respectate. Țăranii de pe moșia Flămînzi au pornit în februarie să-și facă singuri dreptate. Administratorul moșiei, Constantinescu, — adică administratorul arendașului Fischer, — le-a spus fățiș că „timpurile de promisiuni au trecut și că el îi sfătuiește să se liniștească dacă nu vreau să ajungă de a se hrăni 7 oameni la o singură capră“.

Țăranii n-au mai putut răbda insulta și disprețul fățiș al administratorului care cu greu a scăpat din miinile lor. A fost de ajuns acest început, pentru ca de aci, ura adîncă adunată în sufletele țăranilor împotriva acelor care-i exploatau, îi asuprau și-i disprețuiau, să se reverse năvalnic pe tot întinsul țării în iureșul răscoalei din 1907.

⁸¹ Arh. St. Iași; fond Parchetul g-ral al Curții de apel Iași, dos. 10/1906.

⁸² Arh. St. Botoșani; fond. Prefectura jud. Botoșani, dos. 93/1906.

⁸³ Ziarul „Opinia“, Iași, nr. 38, 3. I. 1907.

INCEPUTURILE MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI DIN ARAD

de COVACH GÉZA

După înfrângerea revoluției din 1848, sub absolutismul austriac, dezvoltarea industriei din Transilvania a fost mult frînată. Deși iobăgia a fost desființată și prin aceasta principalul obstacol din calea dezvoltării capitaliste a fost înlăturat, rămășițele feudale și în special marea proprietate funciară n-au fost lichidate, în consecință Transilvania a rămas mult timp o regiune înapoiată din punct de vedere economic, dependentă de Austria, lipsită de capital propriu. Chiar și după pactul dualist din 1867, dezvoltarea industriei, și îndeosebi a industriei grele, a avut loc în condițiile dependenței față de capitalul austriac¹. Totuși prin faimosul pact dualist s-a rezolvat într-o oarecare măsură criza de credit și de capital în favoarea burgheziei maghiare, fapt care a accelerat dezvoltarea industriei și formarea clasei muncitoare. Acest ritm de dezvoltare a fost însă întrerupt de criza economică din 1873 și de depresiunea care i-a urmat. După 1880 însă se poate înregistra o nouă învioreare în dezvoltarea industriei transilvănene.

Paralel cu dezvoltarea industriei capitaliste crește și numărul proletariatului. Viața grea a muncitorimii, lipsa legilor de ocrotire a muncii au îndemnat pe muncitori de la bun început la crearea unor asociații muncitorești și la organizarea mișcărilor împotriva claselor dominante. În cadrul acestor mișcări, în ultimele decenii ale veacului al XIX-lea Aradul a devenit un centru important.

Dezvoltarea industriei din Arad pînă la 1900. Orașul Arad a fost încă în prima jumătate a secolului al XIX-lea un important centru meșteșugăresc. Pe lîngă numărul ridicat al meșteșugarilor, prin apariția unor manufacturi și prin descompunerea rapidă a breslelor, a crescut numărul lucrătorilor din diverse ateliere meșteșugărești și manufacturi. Operațiunile de credit erau însă foarte înapoiate și greoaie. În orașul Arad prima bancă ia ființă în 1840 cu un capital inițial de 20 000 florini. Înainte de 1848 numai industria forestieră înregistra o oarecare dezvoltare. După înăbușirea revoluției din 1848 producția industrială a rămas și mai departe înapoiată bazîndu-se îndeosebi pe exploatarea forestieră și pe fierăriile din Sebiș și Moneasa, care lucrau însă cu cărbune artificial. Producția acestor fierării era atît de primitivă încît fierul

¹ L. Vajda, *Transilvania în primii ani ai secolului al XX-lea. Studii și materiale de istorie modernă*, vol. I. București, 1957, pp. 285—287.

scos din minereu nu atingea nici măcar 30⁰/₀, iar fonta fabricată era de slabă calitate².

Compromisul dualist din 1867 a grăbit dezvoltarea capitalistă a oraşului Arad, totodată însă a asigurat şi mai departe burgheziei austriece poziţia de monopol atit pe piaţa industrială cit şi în sfera creditului. În schimb moşierii maghiari şi-au asigurat poziţiile de monopol pe pieţele de cereale din Austria. Aceste constatări ne dovedesc dezvoltarea unilaterală a industriei din Arad. Nu este întâmplător faptul că fabricile înfiinţate în Arad reprezentau îndeosebi industria alimentară, respectiv industria prelucrătoare a produselor agricole. În consecinţă, după 1867 în oraşul Arad au fost fondate o serie de mori, fabrici de spirt, de drojdie şi scrobeală.

În anul 1868 se înfiinţează „Prima moară cu aburi şi Uzina de che-restea S. A.“, care avea un capital de 600 000 florini. Această uzină a lucrat pină la 1875 cu circa 200 muncitori³. În urma crizei economice din 1873 şi în urma concurenţei morii şi fabricii de spirt a fraţilor Neumann, fondată în anul 1859, această societate ajunge în stare de faliment şi e vindută cu 165 000 florini. Societatea fu cumpărată de „Moara Széchenyi S. A.“, ultima fiind înfiinţată în 1869⁴. Morăritul s-a dezvoltat şi în regiunea Arad⁵. În afară de cele trei mori amintite, mai au naştere în oraşul Arad în perioada 1868–1873 patru fabrici de scrobeală, dintre care cele mai mari sînt: „Pannonia S. A.“ avînd un capital de 200 000 florini, şi „Prima fabrică arădană de scrobeală“, înfiinţată în 1869, — de asemenea cu un capital de 200 000 florini⁶.

În perioada 1868–1890 în oraşul Arad s-a dezvoltat într-un ritm extrem de accelerat industria spirtului. Astfel, după 1868 într-un scurt timp au fost construite în oraşul Arad şase fabrici de spirt. Dintre acestea cea mai mare a fost fabrica fraţilor Neumann, care avea o capacitate de producţie de 53 000 hl pe an, şi prelucra circa 207 000 q de cereale. Fabrica Gutzjahr funcţiona cu o producţie anuală de 53 000 hl de spirt, fabrica Mittelman cu o producţie anuală de 34 000 hl de spirt, fabrica Herrl din cartierul Gai cu o producţie anuală de 5 000 hl de spirt, fabrica Weltner—Szendrey cu o producţie anuală de 6 000 hl de spirt, iar Societatea Anonimă „Prima fabrică arădană“ cu o capacitate de producţie de 14 000 hl pe an⁷. În urma concurenţei şi a crizelor din industria spirtului, la 1890 au rămas doar trei fabrici în funcţie: fabrica Mittelman a fuzionat cu Gutzjahr, Fraţii Neumann au pus stăpînire pe fabricile Herrl şi Weltner, iar mai tîrziu şi „Prima fabrică arădană“

² Raportul Camerei de Comerţ şi Industrie din Arad pe anul 1878.

³ Edvi Illés László, *Az aradi kereskedelmi és iparkamara kerületének közgazdasági leírása*. (Descrierea economică a ţinutului Camerei de Comerţ şi Industrie din Arad), Arad, 1897, p. 137.

⁴ Capitalul iniţial: 288 200 florini: Raportul Camerei de Comerţ şi Industrie din Arad pe anul 1877.

⁵ Pină la 1878 în regiune s-au întemeiat opt mori cu aburi, dintre care cea mai mare se afla la Pecica. Raportul Camerei de Comerţ... pe anul 1878.

⁶ Edvi Illés László, *op. cit.*, p. 131.

⁷ Raportul Camerei de Comerţ... pe anul 1877.

a ajuns în proprietatea familiei Neumann. În 1894 fiind ruinată și fabrica Gutzjahr, aceasta a fost cumpărată de frații Neumann, a căror fabrică funcționa cu 900 cai putere⁸.

Pe lângă morile și fabricile de spirt amintite, au fost fondate și alte întreprinderi mai mici. Astfel în 1885 luă ființă fabrica de materii explozive, iar în 1880 o fabrică de sifon, mai multe gateri, fabrici de mobile etc.

În același timp au cunoscut un deosebit avânt construcțiile de căi ferate⁹. La sfârșitul veacului al XIX-lea a luat ființă „S. A. de Căi Ferate Arad—Cenad“, care la Arad și-a amenajat un mare atelier.

În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea industria arădană ia un avânt mai mare. Construcțiile de căi ferate, sprijinirea de către stat a industriei, lărgirea pieței interne și externe au contribuit la intensificarea circulației mărfurilor. În viața bancară are loc o concentrare mai accentuată a capitalului. Ultimii ani ai secolului trecut marchează începutul concentrării producției și pătrunderii capitalului străin și în Arad. Capitalul străin își consolidează pozițiile în Arad pe două căi: atât pe calea concentrării societăților pe acțiuni, cât și prin înființarea unor noi întreprinderi. Capitalul străin — adus dinafara hotarelor Transilvaniei —, la început era reprezentat mai cu seamă de cel austriac și german.

Cea mai mare investire de capital austriac la Arad a avut loc în 1892, când s-a înființat fabrica de mașini și vagoane „Weitzer János“. Fabrica s-a fondat cu un capital inițial de 1 200 000 florini și și-a început activitatea cu 400 muncitori. Această fabrică considerată drept bastionul răsăritean al industriei metalurgice austriace, a luat, în urma construcțiilor de căi ferate, un ritm de dezvoltare rapidă, astfel, încît după cîțiva ani capitalul inițial a fost ridicat la 6 milioane florini, iar numărul muncitorilor a atins cifra de 1 800¹⁰.

Începînd din anii 1890, pe lângă capitalul austriac apare și capitalul german și cel belgian. Acestea se infiltrează în primul rînd în întreprinderile chimice și electrotehnice. Astfel trustul belgian din Bruxelles „Société Anonyme d'éclairage du Centre“ sub denumirea „Compagne d'Hongroise de Gas et Electricité“ întemeiază o filială în Banat cu un capital de 2 milioane florini. Aceeși societate încearcă pentru prima dată în 1896 să construiască calea ferată electrică Podgoria. Capitalul german întemeiază în anul 1899 „S. A. de Electricitate Arad“¹¹.

Deși pe la sfârșitul secolului al XIX-lea apar fabrici metalurgice și chimice, industria ușoară rămîne dominantă în Arad. Dacă facem un bilanț al industrializării din Arad, găsim următoarea situație: în industria alimentară 9 întreprinderi, în industria lemnului 5 întreprinderi,

⁸ Raportul Camerei de Comerț... pe anul 1894. Ed. v. Illés László, *op cit.*, pp. 136—137.

⁹ Földi Tamás, *A magyarországi vasútépítés a külföldi nagytőke profitforrása*. (Construcțiile de căi ferate din Ungaria ca surse ale profitului străin) din volumul *Tanulmányok a kapitalizmus történetéhez Magyarországon* (Studii privind istoria capitalismului în Ungaria), Budapeșt, 1956, pp. 106—138.

¹⁰ Rapoartele Camerei de Comerț... pe anii 1892—1896.

¹¹ *Ibidem*, pe anii 1892—1899.

în alte ramuri de industrie ușoară 5 întreprinderi; toate la un loc dispuneau de 2 073 cai putere, din care 1 625 cai putere aparțin industriei alimentare. Industria metalurgică funcționa cu 616 cai putere. Producția anuală în valori absolute, după ramuri industriale era următoarea: în industria alimentară 6 500 000 florini, în industria lemnului 185 000 florini, în alte ramuri ale industriei ușoare 1 096 000 florini iar în industria de mașini 2 522 000 florini¹².

Formarea clasei muncitoare în orașul Arad. Dezvoltarea rapidă a industriei care a avut loc la sfârșitul secolului al XIX-lea a avut drept consecință formarea clasei muncitoare. Trebuie subliniat însă, că nucleul clasei muncitoare era format de lucrătorii micilor ateliere meșteșugărești, fapt care a avut o influență covârșitoare atât asupra componenței clasei muncitoare, cât și asupra ideologiei primelor organizații muncitorești. Lipsa întreprinderilor specifice industriei grele, preponderența micilor ateliere pînă în ultimele decenii al secolului trecut au constituit într-adevăr greutăți în închegarea proletariatului industrial. Formarea clasei muncitoare în orașul Arad a avut loc deci în cadrul unei insuficiente dezvoltări a industriei grele și mai ales în cadrul dezvoltării industriei ușoare și a micii producții meșteșugărești. Dacă în orașul Arad numărul muncitorilor din micile ateliere era ridicat, cu atât mai mult se poate vorbi despre preponderența absolută a micilor meseriași în regiune, unde mișcarea muncitorească era reprezentată exclusiv de ei. Astfel după datele statistice din 1890, din rîndurile populației rurale au fost recenzate 8 573 persoane ca făcînd parte din categoria meseriașilor, dintre care 546 sauri, 239 rotari, 184 timplari, 226 zidari, 173 croitori etc¹³. Majoritatea lor covârșitoare lucra fără mină de lucru plătită. Micii meseriași au răspîndit de la bun început în mișcarea muncitorească ideologia mic-burgheză. La fel corporațiile meșteșugărești, provenite din vechile bresle, apărînd în primul rînd interesele patronilor, au influențat și ele în sensul acesta mișcarea muncitorească. Numărul corporațiilor din Arad se ridica între 1883—1890 la 9, avînd 599 membri¹⁴, iar în regiune la 10 cu 722 membri. Astfel de corporații existau în comunele Sebiș, Buteni, Chișineu, Pincota, Sintana, Pecica și Ineu¹⁵. Deși la sfârșitul secolului al XIX-lea, paralel cu dezvoltarea mai rapidă a industriei, numărul meșteșugarilor scade¹⁶, procentajul celor angajați în micile ateliere a rămas încă destul de ridicat. Astfel un economist contemporan apreciază numărul calfelor din orașul Arad la 1 620, iar numărul ucenicilor la cca 1 400, dintre care 147 ucenici lucrau în lăcătușărie-fie-

¹² *Rapoartele Camerei de Comerț... pe anii 1892—1896.*

¹³ Edvi Illés László, *op. cit.*, pp. 97—98.

¹⁴ *Raportul Camerei de Comerț... pe anul 1884.*

¹⁵ *Ibidem.*

¹⁶ În orașul Arad, în anul 1895 în cele 17 ramuri ale meseriilor existente sînt ținuți în evidență doar 1 327 meseriași cu brevete. Cea mai mare scădere se constată în ramura textilă, unde numărul meseriașilor scade de la 1 600 la 419. În anul 1890 din cei 302 țesători abia 134 mai lucrează, dar și aceștia numai în timpul iernii. În regiune, în această perioadă numărul meșteșugarilor scade de la 4 220 la 3 931 (vezi Edvi Illés László, *op. cit.* p. 96.).

rărie, 293 în zidărie, 288 în tâmplărie-rotărie și 593 în confecții¹⁷. Destul de ridicat era și numărul elevilor din școlile de ucenici. În 1884 în orașul Arad au funcționat 3 școli de ucenici cu 871 elevi, iar în comunele Pecica, Pîncota, Sîntana, Chișineu și Șiria funcționau la fel cite un curs de duminică pentru ucenici¹⁸.

Prin înființarea morilor, fabricilor de spirt, și prin fondarea marilor întreprinderi în domeniul industriei ușoare, și celei metalurgice după 1890, apare și proletariatul industrial, al cărui număr crește într-un ritm rapid. Astfel după datele Camerei de Comerț, în anul 1877 în fabricile de spirt au lucrat peste 700 de muncitori. După alte date ale statisticilor contemporane, la sfîrșitul secolului trecut în industria ușoară arădană au fost angajați 1 195 muncitori, în alte ramuri ale industriei ușoare 395 muncitori, iar în industria metalurgică 1 215 muncitori. Pe lângă aceștia mai erau angajați mulți muncitori sezonieri. Dezvoltarea rapidă a proletariatului industrial se poate constata și din anumite date comparative. Astfel la fabrica de spirt a fraților Neumann numărul muncitorilor între anii 1877—1895 s-a ridicat de la 350 la 745. O creștere și mai rapidă a numărului muncitorilor se poate observa la fabrica de mașini și vagoane, unde între 1892—1895 numărul lucrătorilor permanenți s-a ridicat de la 400 la 1 800¹⁹.

Deși statisticile contemporane ne dau uneori date contradictorii, nefăcînd deosebiri clare între industrie și meserii, sau între muncitorii industriali și cei ce lucrează în diverse meserii și mici ateliere, totuși proletarizarea accelerată a maselor de la sfîrșitul secolului trecut este oglindită în mod concludent. Astfel cifrele recensămîntului din 1890 ne indică în total 5 272 persoane, care lucrează în industrie și meserii, dintre care numărul meseriașilor se ridică la 1 985²⁰. Această cifră reprezintă 16,69% din totalul populației Aradului. De altfel datele publicate de Camera de Comerț și Industrie din Arad se apropie de datele citate, după care în 1900 numărul total al muncitorilor permanenți, angajați în industria arădană se ridică deja la 3 261 persoane²¹.

Chiar și datele globale ale recensămîntului din 1890 ne dovedesc în mod limpede creșterea numerică a clasei muncitoare. Astfel față de numărul absolut al populației în comitatul Arad între 1870 și 1890 procentajul muncitorilor s-a ridicat de la 4,52% la 5,42%²². Pe ramuri industriale muncitorii sînt repartizați după cum urmează: în ramura textilă, confecții și pielărie 41%, în ramura alimentară 14%, în industria lemnului 7%, în construcții 10%, în ramura metalurgică 12% și în alte ramuri 15,5%²³.

*

* * *

¹⁷ Edvi Illés László, *op. cit.*, p. 96.

¹⁸ *Raportul Camerei de Comerț... pe anul 1884.*

¹⁹ *Ibidem, pe anii 1892—1896.*

²⁰ Edvi Illés László, *op. cit.* p. 97.

²¹ *Raportul Camerei de Comerț... pe anul 1900.*

²² *Statisztikai Közlemények*, vol. 48. pp. 162/679.

²³ Edvi Illés László, *op. cit.* pp. 89—90.

O dată cu transformarea capitalistă a agriculturii și în special cu dezvoltarea rapidă a producției de mărfuri în cadrul proprietății funciare, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, se formează și proletariatul agricol, al cărui număr crește în mod accelerat îndeosebi către sfârșitul acestui secol. Astfel în 1890 numărul argaților pe marile domenii funciare și gospodării chiaburești din regiunea Arad se ridică la 9 901, ceea ce reprezintă 8,9% din populația rurală. Dintre aceștia 1 311 trăiau în plasa Arad, 1 511 în plasa Aletea, 2 024 în plasa Chișineu (domeniul arhiducelui Iosif), 849 în plasa Pecica, 539 în plasa Radna, 545 în plasa Ternova, 1 144 în plasa Ineu, 908 în plasa Șiria, 744 în plasa Sebiș și 366 în plasa Hălmagiu²⁴.

Din datele menționate reiese clar, că în regiunea de șes, mai ales pe marile domenii, era concentrat un număr mare de muncitori agricoli, astfel încît în plășile Chișineu, Aletea, Arad, Ineu procentul lor se ridică la 11–12%. După 1890 numărul muncitorilor agricoli crește și mai mult. Pe cînd în 1890 la o sută de gospodării țărănești reveneau 24,8 slugi și 71,6 muncitori agricoli sezonieri, în 1900 acest număr s-a ridicat la 28,2 (13,7% creștere), respectiv la 118,4 (65,3% creștere)²⁵.

Aceste cifre nu ne redau însă cu fidelitate situația numerică a proletariatului și semiproletariatului agricol, deoarece ele nu cuprind pe țărani săraci ce nu-și puteau ciștiga existența din puținul pămînt ce-l posedau, fiind siliți să se angajeze ca muncitori sezonieri pe marile domenii, în special în toiu muncilor de vară. Acest lucru este subliniat și de rapoartele Camerei de Comerț și Industrie și de unii statisticieni. Astfel economistul Gaál apreciază în 1890 numărul familiilor de țărani săraci, care își vînd forța de muncă pe timp limitat la 27 136, număr care pînă la 1900 crește la 39 554²⁶. Această cifră reprezintă peste o treime a țărănimii.

Între anii 1870–1890 foarte mulți țărani, fiind lipsiți de pămînt suficient, se angajau la construcțiile de căi ferate și la muncile de canalizare și indiguire. După încetarea acestor lucrări o parte a acestor țărani săraci nu se mai puteau reîntoarce la vetrele lor, îngroșînd astfel rîndurile șomerilor din industrie și agricultură, fapt care a contribuit la scăderea salariilor existente.

Condițiile de trai și de salarizare ale muncitorilor. Situația și viața muncitorilor industriali era extrem de grea. Nu exista nici o lege de ocrotire a muncii. Durata zilei de muncă era stabilită în mod arbitrar de către patroni. Astfel în fabricile de spirt ziua de muncă era pînă la 1900 de 12 ore²⁷. În celelalte fabrici și uzine, îndeosebi în cele din regiune, muncitorii lucrau zilnic între 10 și 15 ore. După datele din 1895, în cele 36 fabrici și uzine cercetate pe teritoriul Camerei de Comerț ară-

²⁴ *Statisztikai Közlemények*, vol. 48. pp. 162/679.

²⁵ *Ibidem*, vol. 27, p. 209.

²⁶ Gaál Jenő, *Arad vármegye és Arad sz. kir. város közigazdasági és közmívelődési állapotának leírása* (Descrierea economică și culturală a orașului Arad), Arad, 1898, pp. 113–188.

²⁷ *Raportul Camerei de Comerț... pe anul 1878*.

dene, situația era următoarea: în 7 fabrici se lucra zilnic $10\frac{1}{2}$ ore, în 2 fabrici 11 ore, în 8 fabrici $11\frac{1}{2}$ ore, în 11 întreprinderi 12 ore, în 3 fabrici $12\frac{1}{2}$ ore, în 3 întreprinderi $13\frac{1}{2}$ ore; 14 ore într-o uzină și 15 ore de asemenea într-o singură uzină. Duminica era zi lucrătoare.

Legea nu prevedea nici o restricțiune față de exploatarea copiilor care erau angajați în întreprinderile industriale după împlinirea vârstei de 10 ani. După datele aceluiași economist Gaál, copiii erau angajați cu un salariu redus față de cel al adulților deși ziua de muncă era tot atât de grea, oscilând între 10–12 ore²⁸.

Condițiile de salarizare ale muncitorilor erau de asemenea foarte rele. În această privință datele sînt variate. Astfel în industria spirtului muncitorii erau retribuiți fie cu ziua, fie lunar. La fabrica de spirt a fraților Neumann salariul pe zi varia între 0,50–1,50 florini, la fabrica de spirt Gutzjahr se aplica sistemul lunar, salariul oscilând între 14–22 florini²⁹.

În fierăriile din Sebiș salariul era și mai redus. Aici bărbații erau retribuiți în genere cu 65 creițari pe zi, femeile cu 32 creițari, iar copiii cu 15 creițari³⁰.

În industria lemnului muncitorii necalificați cîștigau circa 60–80 creițari pe zi, salahorii 45–60 creițari, iar muncitorii calificați 1–1,30 florini pe zi³¹.

La începutul ultimului deceniu al secolului trecut, datorită dezvoltării mișcării muncitorești și luptelor curajoase duse de muncitorime, salariile au fost întrucîtva ridicate, mai ales la muncitorii calificați. În 1895 salariul muncitorilor calificați se ridica în general la 1,50–3 florini pe zi, iar cel al muncitorilor necalificați era de 0,80–1,20 florini. În același timp însă femeile cîștigau aproximativ 55 creițari, iar copiii abia 25 creițari pe zi. Ucenicii nu primeau nici o leafă³².

În fabrica de mașini și vagoane „Weitzer János“ muncitorii lucrau în acord, obținînd o salarizare de 10–25 florini pe săptămînă³³.

De altfel nu era mai bună nici situația micilor meseriași. Un tînăr salahor zidar cîștiga în 14 ore de muncă abia 20–50 creițari, iar un zidar iscusit 0,80–2,40 florini pe zi³⁴. Nu trebuie uitat însă faptul, că zidăritul aparținea ramurii meseriilor bine plătite. Dogarii, care aveau asociația cea mai bine organizată, primeau un salariu de 1,75–3 florini pe zi³⁵, pielarii între 50–90 creițari pe zi, fierarii între 0,75–1 florin.

Muncitorii locuiau în colibe și bordeie întunecoase și nesănătoase, pentru care sacrificau totuși $\frac{1}{4}$ sau chiar $\frac{1}{3}$ din cîștigul lor. Însăși Camera de Comerț și de Industrie din Arad, organul tutelar al tuturor întreprinderilor

²⁸ Raportul Camerei de Comerț... pe anul 1878.

²⁹ Ibidem, pe anul 1884.

³⁰ Ibidem, pe anul 1880.

³¹ Edvi Illés László, *op. cit.* p. 162.

³² Ibidem, p. 108.

³³ Ibidem, p. 111.

³⁴ Ibidem, p. 126.

³⁵ Rapoartele Camerei de Comerț... din anii 1884–1888.

prinderilor, a insistat de mai multe ori în rapoartele sale asupra necesităţii construirii locuinţelor muncitoreşti.

Dacă în urma primelor manifestări solidare, muncitorimea orăşenească a reuşit totuşi să obţină unele îmbunătăţiri privind ziua de muncă şi condiţiile de salarizare, chiar înainte de 1890, nu putem constata acelaşi lucru şi la proletariatul agricol. După terminarea muncilor de canalizare şi scăderea ritmului în construcţiile căilor ferate, şomajul în agricultură a crescut, ceea ce a dus la micşorarea retribuţiei zilnice. Totodată marile domenii bazate pe producţia de cereale şi pe creşterea vitelor, angajau în majoritatea cazurilor numai muncitori sezonieri; mulţi dintr-aceştia erau plătiţi în natură şi în bani. Astfel, secerătorii primeau 1/16–1,12 din recoltă³⁶.

Tempul de muncă al muncitorilor agricoli nu era de loc limitat; el depindea de anotimpul respectiv. De obicei timpul de muncă se socotea de la revărsatul zorilor pînă la lăsatul serii (15–16 ore pe zi); cu ocazia treieratului se muncea însă şi în timpul serii sau nopţii. Moşierii şi arendaşii foloseau pentru muncile mai uşoare de preferinţă femeii sau copii, care erau plătiţi mai slab decît bărbaţii. Astfel media generală a cîştigului pe zi era la bărbaţi 59 creiţari, la femei 41 creiţari şi la copii 23 creiţari³⁷. În timpul iernii însă şi cîştigul bărbaţilor scădea sub 40 creiţari.

Condiţiile de locuit şi de igienă ale muncitorilor agricoli erau şi mai grele, decît ale lucrătorilor din industrie.

Primele organizaţii muncitoreşti din Arad. Descompunerea rapidă a breslelor şi creşterea numerică a clasei muncitoare au dus la trezirea conştiinţei de clasă a muncitorimii. Muncitorimea industrială precum şi cea din micile ateliere şi-a dat seama că corporaţiile meşteşugăreşti nu sînt de loc chemate de a reprezenta interesele vitale ale muncitorilor. Ei au înţeles că aceste corporaţii, fiind moştenitoarele tradiţiilor vechilor bresle, nu sînt capabile să apere nici interesele micilor meseriaşi. Muncitorimea căuta deci să creeze asociaţii proprii. Primele asociaţii muncitoreşti din Arad au avut un caracter cultural, de autoeducare şi autoajutorare³⁸. O astfel de asociaţie a fost „Asociaţia Generală a Muncitorilor”, înfiinţată la 20 august 1870 după modelul celei din Timişoara şi îndrumată de Carol Farkas³⁹. Organizatorul asociaţiei din Arad a fost însă un tipograf, Carol Fiertinger, care participase şi la organizarea asociaţiei muncitoreşti din Budapesta⁴⁰. Adunarea de constituire a trecut pe ordinea de zi patru puncte: 1) prezentarea şi acceptarea statutului, 2) darea de seamă a Comisiei provizorii, 3) alegerea unei comisii de revî-

³⁶ *Rapoartele Camerei de Comerţ ... pe anii 1881–1885, 1887–1889 şi 1889–1895.*

³⁷ *Ibidem, pe anii 1884–1889.*

³⁸ V. A. Varga, *Contribuţii la istoria mişcării muncitoreşti din Transilvania la sfîrşitul secolului al XIX-lea*, „Studii”, 3/1959, pp. 25–52.

³⁹ Franz Liebhard, *Die Anfänge der Temesvarer Arbeiterbewegung im Zeitraum 1868–1871. Neue Literatur*, 1957/1, pp. 110–134.

⁴⁰ A. Egyed, *Asociaţiile muncitoreşti din Transilvania între 1868–1872*. „Studii” 6/1956, pp. 32–39.

zie, 4) alegerea Comitetului de conducere. Analizînd componența asociației arădene se poate constata, că majoritatea membrilor ei erau muncitori din micile ateliere: pantofari, dulgheri, tipografi, croitori etc. Trebuie relevat însă faptul că această asociație a cuprins muncitorii fără deosebire de naționalitate: președintele, un dulgher român, Măcean Gheorghe, vicepreședinții — un pantofar, Andrei Valenta și amintitul tipograf Carol Fiertinger etc. Membrii asociației plăteau o cotizație lunară de 20 de creițari⁴¹.

Cu toate că Asociația Generală a Muncitorilor din Arad a avut un vădit caracter de clasă, ea a fost mult influențată de concepțiile lassaliene. Totodată ea se ocupa cu lămurirea politică și cu rezolvarea problemelor economice ale membrilor. Linia generală a acestei asociații precum și caracterul ei internaționalist dovedește că asupra activității sale a avut o influență destul de puternică și Internaționala I. De altfel asociația arădană care era numită de către Ministerul de Interne „club politic secret“ a fost o organizație care s-a rupt de principiile „colaborării cu burghezia liberală“ și în care muncitorimea era educată în spiritul luptei de clasă⁴².

Asociația Generală a Muncitorilor din Arad a activat pînă la începutul anului 1872, cînd în urma prigoanei polițienești a fost dizolvată. În timpul activității sale asociația a ținut adunări în mod regulat, unde au fost citite dările de seamă, au fost primiți noi membri și unde s-au ținut și comunicări. Pentru sporirea fondului material și pentru culturalizarea muncitorilor au fost ținute serate, conferințe, asociația dispunînd și de o bibliotecă. Astfel în cadrul acestor conferințe s-a vorbit despre emanciparea femeilor⁴³, despre situația internațională a muncitorilor etc.⁴⁴. Asociația avea o disciplină severă, membrii care nu-și achi-tau cotizația timp mai îndelungat fiind excluși din asociație⁴⁵.

Asociația Generală a Muncitorilor din Arad a pus un mare accent pe ajutorarea celor bolnavi. Astfel la 18 septembrie 1870 a fost organizată „Secția de ajutorare a bolnavilor și a celor accidentați“, în care au fost primite și femeile, ca membri. În această secție erau reprezentate diferite profesii. Membru al acestei secții putea fi orice persoană „indiferent de rang, religie, naționalitate sau sex, care și-a îndeplinit obligațiile față de asociație“. Secția de autoajutorare avea medici și medicamente puse la dispoziția muncitorilor⁴⁶.

La 5 ianuarie 1872 s-a încercat o reorganizare a asociației înființîndu-se secții după criteriul profesional. Astfel au fost organizate șapte secții profesionale pentru: zidari, timplari, lăcătuși, dulgheri, croitori, dogari și pantofari. Pe baza noului statut, adoptat cu ocazia acestei adunări, cotizația lunară a fost fixată la 40 creițari, iar taxa de înscriere

⁴¹ „Alföld“, 6 iulie 1870.

⁴² A. E g y e d, *op. cit.* p. 39.

⁴³ „Alföld“, 8. ian. 1871.

⁴⁴ *Ibidem*, 4. febr. 1871 și 7. iunie 1871.

⁴⁵ *Ibidem*, 21 sept. 1870.

⁴⁶ A. E g y e d, *op. cit.*, p. 40.

la un florin. Membrii asociației primeau în caz de boală un ajutor lunar de 5 florini, iar în caz de deces se plătea rudelor 30 florini ajutor⁴⁷.

Deși în 1872 Asociația Generală a Muncitorilor din Arad a fost dizolvată, influența ei asupra muncitorimii n-a rămas fără rezultate. Asociația arădană n-a fost o organizație marxistă, dar prin trezirea conștiinței de clasă ea a îndemnat pe muncitori la organizarea diferitelor asociații de ajutor de boală și a diferitelor asociații profesionale. Astfel tipograful își organizaseră în 1871 asociația lor profesională, care în 1873 s-a lărgit prin crearea unei asociații de ajutor de boală⁴⁸. În anii următori au luat ființă în orașul Arad și alte asociații de autoajutorare. De pildă Asociația de autoajutorare a dogarilor a activat pînă la 1878, cînd a fost reorganizată. Membrii asociației plăteau cîte 9 creștari pe săptămînă, iar în caz de boală primeau un ajutor de cîte 55 creștari pe zi. Asociația avea 40 de membri⁴⁹. În anul 1886 frizerii și-au organizat asociația lor de ajutorare a bolnavilor⁵⁰.

În urma înființării marilor fabrici a început să se organizeze și muncitorimea industrială. În anul 1879 muncitorii de la fabrica de spirt a Fraților Neumann au reușit să creeze asociația lor de autoajutorare, pentru care plăteau 1% din salariu⁵¹. Pînă la 1888 muncitorii au organizat în șapte fabrici asociații pentru autoajutorare, plătind 1–2% din salariu pentru casa de ajutor⁵².

Deși în perioada 1872–1890 accentul în cadrul mișcării muncitorești s-a pus pe crearea asociațiilor de autoajutorare și a organizațiilor profesionale, perioada amintită se caracterizează și prin întărirea luptei împotriva influenței burgheze și a concepțiilor lassaliene. În primul rînd trebuie luat în considerare faptul, că prin dezvoltarea rapidă a industriei s-au produs mari schimbări în componența muncitorimii. Prin creșterea numerică a muncitorimii industriale se creează în sînul clasei muncitoare atît conștiința de clasă, cît și spiritul revoluționar. Aceste tendințe se remarcă și la „Congresul internaționalist muncitoresc” de la Budapesta, ținut la 21 aprilie 1878. La acest congres, care a avut drept urmare înființarea „Partidului nealegătorilor” au luat parte și delegații muncitorilor din Arad. Acest partid a fost înlocuit doi ani mai tîrziu cu o formă de organizare politică superioară, cu „Partidul general muncitoresc” care avea un program mai înaintat și cuprindea și unele obiective cu caracter socialist⁵³. La congresul de constituire din 1880, precum și la congresele din 1881 și 1887 au luat parte și reprezentanții muncitorilor arădeni. Deși în programul acestui nou partid muncitoresc au fost înlăturate în mare parte concepțiile lassaliene, totuși influența unor idei greșite, oportuniste se mai resimțea. Astfel, limitarea la formele

⁴⁷ „Alföld”, 5 ian. 1872.

⁴⁸ V. A. Varga, *op. cit.* p. 49.

⁴⁹ *Raportul Camerei de Comerț... pe anul 1879.*

⁵⁰ V. A. Varga, *op. cit.*, p. 49.

⁵¹ *Raportul Camerei de Comerț... pe anul 1879.*

⁵² Edvi Illés László, *op. cit.* p. 163.

⁵³ V. A. Varga, *op. cit.* p. 63.

legale de acțiune, părerea că e datoria statului burghez de a se îngriji de bunăstarea clasei muncitoare, neglijarea educării politice a maselor etc. erau urmări ale atitudinii oportuniste a micilor meseriași ruinați și intrați în mișcarea muncitorească. Se înțelege deci că lupta între marxști și oportuniști nu a încetat nici după 1880.

Dezvoltarea industriei arădene și închegarea proletariatului industrial au asigurat totuși și în orașul Arad o bază de masă pentru răspîndirea ideilor marxiste și a spiritului luptei de clasă. Unul dintre propagatorii ideilor luptei de clasă a fost muncitorul Ludovic Schrodte, fiul unui pantofar sărac, refugiat din Germania.

În urma răspîndirii ideilor revoluționare, muncitorii din Arad caută noi forme de luptă pentru îmbunătățirea vieții lor. Începînd cu anul 1885, muncitorii organizați după criteriile profesionale trec la o serie de acțiuni greviste. Astfel în luna mai 1885 muncitorii tîmplari au declarat o grevă, care a durat cinci zile. Greviștii au cerut ca ziua de muncă să fie scăzută la 10 ore, duminica să fie declarată zi de repaus, iar salariile lor să fie ridicate cu 30%⁵⁴. Ziarele muncitorești contemporane au publicat știri despre mersul grevei, făcînd apel către tîmplarii din alte localități, ca în timpul grevei să ocolească orașul Arad. Ne-fiind însă suficient organizată, greva a fost înăbușită.

Dezvoltarea mișcării muncitorești din orașul Arad ne dovedește într-adevăr răspîndirea tot mai largă a ideilor marxiste, a spiritului revoluționar. Muncitorimii îi lipsea însă o îndrumare ideologică fermă, care i-a fost apoi acordată de Internaționala a II-a, întemeiată în 1889 la Paris și condusă de Friedrich Engels.

Formarea Secției Partidului Social-Democrat la Arad. Ecoul Internaționalei a II-a a pătruns și în Transilvania. Proletariatul a recunoscut uriașa însemnătate a Internaționalei a II-a și unii reprezentanți ai muncitorimii și-au exprimat nemulțumirea față de „Partidul general muncitoresc”⁵⁵. Astfel muncitorii din Oradea au salutată într-o scrisoare Internaționala a II-a, cerînd sprijinul ei pentru crearea unui partid muncitoresc. Muncitorii din Arad și-au însușit de asemenea linia și rezoluțiile congresului de la Paris al Internaționalei a II-a, printre care se afla și hotărîrea de a sărbători ziua de 1 Mai, ca zi a luptei și a solidarității internaționale a clasei muncitoare. Reprezentanții clarvăzători ai muncitorimii arădene au înțeles că prima necesitate pentru crearea unui partid social-democrat marxist, este mobilizarea maselor și trezirea conștiinței lor de clasă. Sărbătorirea zilei de 1 Mai era un bun prilej pentru afirmarea solidarității muncitorimii.

Gazeta burgheză „Alföld” (Cîmpia) redactată în orașul Arad, în numărul său din 26 aprilie 1890, a alarmat opinia publică burgheză despre pregătirile muncitorilor arădeni de a proclama grevă pentru ziua

⁵⁴ „Alföld”, 8 mai și 11 mai 1885.

⁵⁵ S. Vincze Edith, *A Magyarországi szociáldemokrata párt megalakulása és tevékenysége*. (Formarea și activitatea Partidului Social-democrat din Ungaria), Századok, 1-2/1956. p. 127.

de 1 mai⁵⁵. După știrile gazetei, muncitorii țimplari au făcut propa-ganda cea mai mare în acest sens.

În ziua de 28 aprilie 1890, conducătorii diferitelor asociații cultu-rale muncitorești din Arad au ținut o ședință organizatorică privind sărbătorirea zilei de 1 Mai. Ședința care a avut loc într-un restaurant, a fost condusă de muncitorii Ludovic Schrodtt și Ioan Horváth. În cadrul ședinței s-au dezbătut hotărârile Internaționalei a II-a, respectându-se următoarea ordine de zi: 1. Situația muncitorimii în general. 2. Re-paosul de muncă în zilele de duminică. 3. Manifestările cu ocazia zilei de 1 Mai și revendicarea zilei de muncă de 8 ore. 4. Diverse⁵⁷. Cu ocazia dezbaterii acestor probleme, muncitorii au hotărât în unani-mitate să declare grevă pentru ziua de 1 Mai, proclamând această zi ca sărbătoare oficială a tuturor muncitorilor din Arad. S-a hotărât de ase-menea ca în dimineața zilei de 1 Mai muncitorii mobilizați din toate ramurile industriei și meseriilor, cu steaguri albe și cu fanfară, să iasă în pădurea Ciala din hotarul orașului pentru a ține acolo o adunare solemnă⁵⁸.

În cadrul aceleiași ședințe din 28 aprilie 1890, muncitorii arădeni au mai hotărât să înainteze ministerului un memoriu în vederea apro-bării unor legi privind protecția muncii.

Tipografii arădeni au ținut și ei o ședință pentru a organiza cât mai bine sărbătorirea zilei de 1 Mai.

Conducerea oportunistă a „Asociației generale pentru autoajutorare“, sperându-se de progresul revoluționar ce a cuprins întreaga muncito-rime, a hotărât să țină o adunare, cu scopul de a îndemna la cumpătare pe cei „revoluționari“. Trebuie remarcat, că ședința Asociației generale pentru autoajutorare a fost sprijinită și de poliție. Cu toate eforturile conducerii asociației, din 700 membri numai 85 au luat parte la această adunare, astfel că după statut adunarea nici nu putea fi considerată legală. Un muncitor, luând cuvântul și semnalind acest fapt, a fost în-trerupt de comisarul de poliție care a intervenit pentru a lua apărarea conducerii. Ședința a adoptat în aceste condiții hotărâri potrivnice in-tereselor muncitorești, mărginindu-se mai cu seamă la lingușiri adresate forurilor oficiale⁵⁹.

Hotărârile Asociației generale n-au avut nici un efect asupra mun-citorilor arădeni. În schimb ecoul ședinței muncitorilor revoluționari a produs mare încordare în rândurile autorităților, care s-au grăbit să interzică orice manifestare în ziua de 1 Mai⁶⁰.

Comitetul de organizare a sărbătoririi zilei de 1 Mai a fost alcă-tuit din muncitori de toate naționalitățile⁶¹. La ședința de organizare au

⁵⁶ „Alföld“, 26. apr. 1890.

⁵⁷ *Ibidem*, 27. apr. 1890.

⁵⁸ Ziarul „Arad és Vidéke“, numărul din 29. apr. 1890.

⁵⁹ „Alföld“, 30. apr. 1890.

⁶⁰ „Arad és Vidéke“, 29. apr. 1890.

⁶¹ În lista comitetului se găsesc următoarele nume: Bernáth László, Nicolae Bogdan, Engels Mihail, Andreas Fischer, Victor Hingler, Horváth János, Jankó

participat și unii elevi ai preparandiei române din Arad. Un preparandist român a fost chiar și arestat de poliție, deoarece a rostit un discurs „instigator”⁶².

Cu toată intervenția poliției și a Asociației generale pentru auto-ajutorare, în ziua de 1 Mai 1890 muncitorii arădeni au declarat grevă și s-au adunat în fața restaurantului „Boul Roșu”. Poliția a împrăștiat însă cu forța pe muncitorii adunați. Unii dintre ei au ocolit străzile înconjurată de polițiști, și circa 900 de muncitori s-au dus în pădurea Ciala, unde a avut loc un miting. În cadrul acestui miting mai mulți muncitori au rostit cuvântări, după care cei adunați au cîntat „marseilleza muncitorească”. A urmat apoi dezbateră deschisă a hotărîrilor Congresului Internațională a II-a de la Paris. Cu ocazia acestor dezbateri cei prezenți au votat în unanimitate o rezoluție compusă din nouă puncte, cerînd legiferarea și dezbateră în parlamentul ungar a legilor pentru „ocrotirea muncii”.

„Luînd în considerare că producția capitalistă domină toate țările din lume cu o dezvoltare rapidă și fiind convinși că sistemul de producție capitalist înseamnă exploatarea crescîndă a clasei muncitoare de către clasa dominantă și că această exploatare, devenind cu fiecare zi mai intensivă, aduce cu sine asupra politică și degenerarea fizică și morală a clasei muncitoare; pentru aceasta sarcina și datoria clasei muncitoare din toate părțile este să lupte cu toate mijloacele ce-i stau la dispoziție contra acestei organizări sociale, care depravează și amenință dezvoltarea liberă a omenirii”, se poate citi în rezoluția care a fost înaintată parlamentului ungar la 10 noiembrie 1890⁶³.

În continuare, proletariatul arădan cere ca ziua de muncă să nu depășească 8 ore pentru muncitorii din orice țară; să fie interzisă angajarea copiilor sub 14 ani, iar celor între 14—18 ani să li se fixeze ziua de muncă la 6 ore; munca de noapte să fie aplicată numai în ramurile de producție, în care caracterul muncii o impune; femeile să nu fie angajate în ramurile de muncă care dăunează sănătății lor; în fiecare săptămînă muncitorii să aibă 36 ore pauză fără întrerupere; se cere de asemenea ocrotirea muncii; instaurarea sistemului de control din partea statului asupra fabricilor, și angajarea inspectorilor de muncă din partea statului, dintre care jumătate să fie aleși de muncitori; „sistemul Truck”⁶⁴ să fie abrogat, femeile să fie egale în drepturi cu bărbații.

Rezoluția muncitorilor arădeni mai cerea ca toate aceste prevederi și legi să fie asigurate prin convenții internaționale. În ultimul

József, Péter Kintzig, Markovits Mór, Móra Matei, Ștefan Renner, Anton Pech, Pavel Minea, Ludovic Schrodț, Johann Stamberger.

⁶² „Alföld”, 30 apr. 1890.

⁶³ *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai* (Documente alese privind mișcarea muncitorească ungară), vol. II, pp. 29—31.

⁶⁴ Sistem în care muncitorii sînt plătiți în loc de bani, cu care nu pot cumpăra decît în magazinele proprietarului.

punct al rezoluției se revendica și libertatea totală a organizațiilor și adunărilor muncitorești⁶⁵.

Mitingul din 1 Mai a avut o influență puternică asupra muncitorilor din Arad. Nucleul marxist al mișcării muncitorești din Arad a luat în mîinile sale inițiativa, insistînd pentru înființarea secției Partidului social-democrat de tip marxist. Acest lucru a devenit posibil după congresul de constituire a acestui partid, ținut la Budapesta în zilele 7–8 decembrie 1890.

Cu ocazia dezbaterilor de la congresul din Budapesta, delegatul arădan Schrodt Ludovic, luînd cuvîntul, a arătat pe scurt trecutul mișcării muncitorești din Arad precum și prigoana poliției împotriva muncitorimii, relevînd succesul și marea influență a mitingului organizat la Arad în ziua de 1 Mai 1890. Întîmpinat cu ovații de ceilalți reprezentanți, delegatul arădan a anunțat, că muncitorii din Arad vor înființa un „cerc muncitoresc”. „Pornind de la mișcările din 1 Mai, muncitorii au hotărît să înființeze un cerc muncitoresc, dar guvernul n-a aprobat statutul; ne-a luat dreptul nostru de a ne uni, ca celelalte partide, cel liberal, cel opoziționist moderat, sau cel independent. Noi muncitorii arădeni am hotărît totuși să ne constituim ca partid social-democrat, a declarat delegatul arădan, subliniind în continuare succesul obținut în înființarea diferitelor organizații sindicale. Astfel a arătat delegatul arădan – „muncitorii au reușit să formeze cercurile tîmplarilor și pantofarilor, care și-au întocmit statutele lor, ținînd și ședințe regulate”⁶⁶.

În privința legiferării protecției muncii, în cadrul congresului de la Budapesta, au fost aprobate aceleași puncte ce fuseseră dezbătute cu ocazia zilei de 1 Mai la Arad, și înaintate parlamentului ungar⁶⁷.

Delegații arădeni în frunte cu numitul Schrodt au propus ca viitorul congres al Partidului Social-Democrat din Ungaria să fie ținut în provincie, pentru ca munca de agitație să fie mai susținută în acea regiune⁶⁸. Propunerea lui Schrodt a fost acceptată cu unele modificări, fără însă să se fixeze în prealabil localitatea respectivă.

Delegația arădană întorcîndu-se acasă de la congres, a convocat o ședință a muncitorimii pentru ziua de 29 martie 1891, care a avut loc la restaurantul „Boul Roșu”. La ședință au participat diferiți reprezentanți ai întreprinderilor mari din oraș, muncitori din micile ateliere, ca și mici meseriași etc. Cu această ocazie s-au dezbătut sarcinile P.S.D. și apoi s-a ales comitetul de conducere al secției locale de partid. În comitetul de conducere au fost aleși 40 de membri de diferite naționalități⁶⁹.

⁶⁵ *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai*, vol. II, pp. 30–31.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 38.

⁶⁷ *Ibidem*, pp. 50–51.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 71.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 282.

Luptele muncitorilor din Arad sub conducerea Partidului Social-Democrat. Secția arădană a Partidului Social-Democrat a recunoscut însemnătatea muncii de agitație. Cunoscînd urmările negative ale ideilor oportuniste, ce erau susținute de aripa de dreapta a mișcării muncitorești, noul comitet, în frunte cu muncitorii înaintați, urmărea ca printr-o agitație vie și continuă să dea o răspundere cît mai largă ideilor socialiste atît în rîndurile muncitorilor orașeni, cît și în rîndurile proletariatului agricol, al cărui număr în localitățile Semeac, Pecica, Nădlac, Chișineu, Șiria etc. era destul de ridicat. Pentru aceasta s-a hotărît să se organizeze în ziua de 1 Mai manifestări atît în oraș cît și în comunele unde se găsesc muncitori agricoli în mase compacte. După formarea secției de partid din Arad mai mulți membri au mers pe teren, în comunele vecine, ducînd o vie muncă de agitație pentru organizarea manifestărilor închinete zilei de 1 Mai⁷⁰.

Secția Partidului Social-Democrat din Arad nu s-a mulțumit cu primele măsuri luate. Recunoscînd de la început folosul și importanța uriașă a presei, aceasta a reușit — pe baza unor fonduri strînse de la muncitori — să editeze un ziar propriu cu titlul „Közjólét“ (Bunăstarea publică). Primul număr al ziarului a apărut la 18 aprilie 1891. Prin presă și prin agitație verbală secția de partid din Arad a mobilizat masele pentru a participa în număr cît mai mare la serbările ce aveau să aibă loc în ziua de 1 Mai. Bazîndu-se pe hotărîrile luate la 9 martie, secția de partid a înaintat în 22 aprilie o cerere către organele polițienești, cerînd să li se permită sărbătorirea zilei de 1 Mai în pădurea Ciala. Prefectul poliției din Arad nu a aprobat cererea.

Deși poliția a luat măsuri drastice, muncitorii s-au adunat totuși în ziua de 1 Mai 1891 în mase compacte în parcul central al orașului. Poliția, mobilizată, a împrăștiat pe muncitorii adunați; aceștia, formînd însă mici grupuri, s-au dus la Aradul Nou cu scopul de a ține o adunare deschisă. Acolo li s-au alăturat mulți muncitori agricoli. Imediat însă, după deschiderea adunării, au apărut detașamentele poliției, care au împrăștiat cu forța mulțimea adunată⁷¹.

Munca de organizare și agitația orală și prin presă au avut succese și în comunele comitatului Arad. Astfel în întreaga plasă Aletea (în jurul comunei Socodor), în zilele de după 1 Mai agitația localnicilor a luat proporții tot mai mari. La Aletea de pildă, a avut loc o manifestație importantă, iar în întregul comitat situația era atît de încordată, încît regimentele 23, 27, 37, și 101 din Arad, precum și regimentul 84 din Timișoara erau în stare de alarmă; soldaților li s-au distribuit cîte 100 de cartușe⁷². Frămîntări asemănătoare au avut loc și în comitatul Cenad.

⁷⁰ Dr. Gabona Béla, *A magyarországi agrármunkásmozgalom története, 1890—1900.* (Istoria mișcărilor agrare din Ungaria), Budapest, f. a. p. 4.

⁷¹ „Aiföld“, 2. mai 1891.

⁷² Simon Péter, *A századforduló földmunkás és szegényparaszt mozgalma 1891—1907.* (Mișcările țărănilor săraci și ale proletariatului agricol din perioada 1890—1907), Budapesta, 1954, pp. 40—45.

În rindurile țărănimii sărace și ale proletariatului agricol a avut o mare influență și ziarul muncitoresc „Közjólét“. În toate părțile unde ajungeau exemplarele acestui ziar, muncitorii și țărani le transmiteau de la om la om sau le citeau în grupuri. Zi de zi soseau la redacție scrisori în care țărani își manifestau bucuria de a fi găsit în acest ziar un prieten, care să le susțină cauza lor dreaptă. În scrisorile lor, muncitorii agricoli și țărani săraci și-au descris necazurile, au arătat cum mulți moșieri — aflind că unii dintre ei sînt membri ai cercurilor socialiste — le-au desfăcut contractele, arendînd lotul lor acelor țărani care nu făceau parte din nici un cerc socialist⁷³. „Mulți țărani — care probabil în viața lor nu ieșiseră din comunele lor natale — au pornit la Arad, numai pentru a-și manifesta simpatia în numele lor și a celor rămași acasă și pentru a aduce salutul lor în fața redacției ziarului „Közjólét“, scria un sociolog contemporan⁷⁴.

Secția de partid din Arad a ținut o strinsă legătură și cu cercurile socialiste din Orosháza și Békéscsaba. După aprecierile ziarelor contemporane, chiar revolta singeroasă din Batonea (comună din R. P. Ungară, în parte locuită de romini), ce a avut loc în ziua de 21 iunie 1891, ar fi fost organizată de social-democrații arădeni și de cei din Orosháza⁷⁵. Revolta din Batonea a fost condusă de fapt de doi muncitori agricoli romini din Nădlac: Dumitru Păcuraru și Arcadie Soldan⁷⁶. După unele presupuneri social-democrații din Arad vroiau să organizeze și greva generală a secerătorilor⁷⁷. Greva însă n-a avut loc, deoarece oportunității din sinul partidului nu au fost de acord cu organizarea ei, dezbinînd astfel unitatea partidului. Totuși în unele localități au avut loc mișcări țărănești mai mici, ca de pildă la Turnu, unde au fost trimiși jandarmi pentru înăbușirea lor. O stare de neliniște s-a semnalat și la Șeitîn⁷⁸. În general, se poate constata că ziarul muncitoresc arădan a avut o influență mobilizatoare asupra țărănimii din comitatele Arad, Bichis, Cenad și Timiș, influență subliniată și de gazetele burgheze contemporane⁷⁹. Datorită succeselor obținute, autoritățile au început prigoana împotriva social-democraților arădeni. Astfel în vara anului 1891 ziarul „Közjólét“ a fost interzis, iar membrii redacției, sub acuzația de a fi făcut „agitație socialistă“, au fost arestați⁸⁰.

Presă burgheză arădană și în special ziarul „Alföld“, au lansat un atac inverșunat împotriva mișcării socialiste. Drept răspuns socialiștii

⁷³ Dr. Gabona Béla, *op. cit.*, pp. 4–5, citează din ziarul „Közjólét“ 18–25. apr. 1891.

⁷⁴ *Ibidem.*

⁷⁵ „Alföld“, 23, 24, 25, 26 iunie 1891.

⁷⁶ Simon Péter, *op. cit.*, pp. 48–51.

⁷⁷ Gabona Béla, *op. cit.*, pp. 16–17.

⁷⁸ Simon Péter, *op. cit.*, p. 59.

⁷⁹ Dörner Egon, *Aradkőrnyéki parasztmozgalom* (Mișcări țărănești din jurul Aradului); ziarul „Vörös Lobogó“ Arad. 21. ian. 1956.

⁸⁰ Gabona Béla, *op. cit.*, pp. 16–17.

din Arad au umplut orașul cu afișe, în care au demascat rolul anti-popular al presei burgheze⁸¹.

În lupta dusă împotriva răspîndirii ideilor socialiste, organele oficiale au atras și pe patronii întreprinderilor, îndemnîndu-i să concedieze pe muncitorii care sprijină politica Partidului Social-Democrat. Astfel mulți muncitori au rămas șomeri iar poliția i-a silit pînă la urmă să părăsească orașul⁸².

Teroarea poliției nu era în stare însă să stăvilească răspîndirea ideilor socialiste. Însăși Camera de Comerț și Industrie din Arad considera situația drept insuportabilă din cauza răspîndirii ideilor socialiste⁸³. Secția de partid a reușit să organizeze în această perioadă sindicate bazate pe principiile luptei de clasă. În rîndurile țărănimii, în tot timpul verii anului 1891, au avut loc greve și alte manifestări. În luna iunie în comuna Pecica muncitorii agricoli s-au răscolat împotriva moșierului; la Semlac 150 de argați au declarat grevă, revendicînd majorarea salariilor, iar la Nădlac, Cladova, Miniș au avut loc mișcări susținute⁸⁴.

Munca de agitație a secretariatului P.S.D. — secția Arad — a continuat în tot cursul anului 1891, cu toate că unii conducători oportuniști din Budapesta căutau să frîneze dezvoltarea mișcărilor țărănești. Această atitudine este oglindită și de raportul Partidului Social-Democrat din Ungaria trimis la Congresul Internaționalei a II-a de la Bruxelles, în care se amintește de altfel și de activitatea gazetei muncitorești din Arad⁸⁵.

Prestigiul social-democraților a fost ridicat și datorită faptului că în ziua de 19 iulie 1891, ca rezultat al luptelor duse de muncitori, duminica a fost declarată zi de odihnă⁸⁶.

Munca organizației de partid din Arad, în rîndurile țărănimii nu a încetat nici în anul următor. Deși în alte regiuni din Cîmpia Tisei domnea o relativă liniște, țărănimea din jurul orașului, în preajma zilei de 1 Mai 1892 a început să se frămînte din nou. Organizația de partid din Arad, trăgînd învățămintele necesare din rolul mobilizator al primelor două serbări de 1 Mai, a făcut pregătiri și mai temeinice în acest an. Primind vestea despre aceste pregătiri, poliția și jandarmeria au luat măsuri de siguranță: cu săptămîni înainte au fost interzise orice fel de manifestații cu ocazia zilei de 1 Mai⁸⁷.

Cu cîteva zile înainte de marea sărbătoare internațională a clasei muncitoare, organizația de partid a trimis manifeste și ziare muncitorești în toate cartierele orașului, precum și în comunele Livada, Ziman-

⁸¹ „Alföld“, 1 apr. 1892, 2 mai 1892.

⁸² *Ibidem*, 4 iulie 1891.

⁸³ *Raportul Camerei de Comerț... pe anul 1892*.

⁸⁴ Dörner Egon, *op. cit.*

⁸⁵ *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai*, vol. II, pp. 124—125.

⁸⁶ „Alföld“, 21 iunie 1891. — „Arad és Vidéke“, 21 iunie 1891.

⁸⁷ *Ibidem*, 22 apr. 1892, 25 apr. 1892.

dul Nou, și Zimanducz, unde existau cercuri socialiste destul de bine organizate⁸⁸. Pe lângă presă s-a făcut și propagandă orală.

Ziua de 1 Mai 1892 a căzut duminică; cu acest prilej în parcul orașenesc s-au întrunit muncitorii în număr mult mai mare decât în anii precedenți. În același timp la marginea Aradului s-au adunat în grupuri compacte, zilieri, slugi și alte categorii de muncitori agricoli în fața cărora delegații partidului au rostit discursuri inflăcărate⁸⁹. După terminarea discursurilor peste 300 de muncitori, sub îndrumarea organizației de partid, s-au dus la Zimanducz, unde, mobilizând țărâ-nimea din localitate, precum și din comunele vecine, au încercat să organizeze o manifestație. Autoritățile, luând cunoștință despre planul muncitorilor, au luat de îndată măsuri, raportînd evenimentele vicecomitelui și cerînd trimiterea unui detașament de soldați pentru întă-rirea jandarmeriei⁹⁰. Dintr-un alt raport reiese, că mitingul planificat la Zimanducz a fost împiedicat, conducătorii fiind arestați⁹¹.

Organele oficiale au socotit periculoasă și adunarea muncitorilor agricoli din hotarul Aradului, deoarece o mare parte dintre ei lucrau pe latifundiile arhiducelui Iosef de Habsburg și ale grofului Zselénszky; acest fapt explică zelul deosebit al autorităților. Astfel jandarmeria mobilizată, în frunte cu solgăbirăul Ortutay, a ieșit în hotarul orașului, cu scopul de a imprăștia muncitorii agricoli întruniți. Mulțimea însă nu voia să se imprăștie, mulți strigînd că „pe latifundiile arhiducelui și gro-fului fierul este mult mai prețuit, decât omul!“ „... Nu sîntem dispuși să îndurăm și pe mai departe viața noastră de mizerie, căci ispravnicii ne oferă 30 de creițari pentru o zi de muncă, pe cînd o majă de griu costă 11 florini“ strigau țărani. Jandarmii s-au pregătit să tragă în mulțime, însă în ultima clipă muncitorii agricoli s-au retras în ordine. Mulți dintre conducătorii manifestației au fost totuși arestați. Din cauza agitației generale din comitatul Arad, garnizoanele se aflau în stare de alarmă, fiind pregătite pentru a executa ordinele de reprimare a oricărui mișcări⁹². Orașul Pecica era cuprins de o agitație atît de mare, încît jandarmeria a fost incapabilă să mențină ordinea⁹³.

Mișcarea socialistă se dezvoltă în continuare, cîștigînd în intensi-tate. În anul 1893 secția de partid din Arad a reușit să scoată o nouă gazetă muncitorească sub titlul „A munka 6re“ (Străjerul muncii). Noul organ de presă a apărut în ianuarie 1893 și, ca și predecesorul său, a contribuit cu succes la intensificarea muncii organizatorice și a propagării ideilor socialiste.

Pentru organizarea demonstrațiilor de 1 Mai, în anul 1893, secre-tariatul P.S.D., secția Arad, a luat contact cu muncitorii din noua fabrică

⁸⁸ Simon Péter, *op. cit.*, p. 55.

⁸⁹ „Arad és Vidéke“, 3 mai 1892.

⁹⁰ Arh. St. Arad. Actele administrative ale Comitatului Arad, 3378/1900 și 9.025 1. mai 1892.

⁹¹ *Ibidem*, 9.025/1892 și 9115/1892.

⁹² „Arad és Vidéke“, 1 mai 1892, 2 mai 1892, 3 mai 1892, — vezi și Simon Péter, *op. cit.*, p. 55.

⁹³ Dörner Egon, *op. cit.*, p. 84.

de mașini și vagoane, înființată în 1892, reușind să atragă majoritatea lor la luptă activă împotriva patronilor. Astfel în dimineața zilei de 1 Mai sute de muncitori s-au adunat în apropierea fabricii, proclamând grevă pentru ziua de 1 Mai. După aceea muncitorii au defilat în coloane strînse, trecînd prin fața fabricii de mașini și vagoane și a atelierelor societății de cale ferată Arad-Cenad, unde noi grupuri de muncitori li s-au alăturat. Coloanele compacte ale muncitorilor s-au îndreptat apoi spre marginea cartierului Micălaca, revendicînd pe drum prin lozinci ziua de muncă de 8 ore și votul universal, urmînd a defila apoi și în centrul orașului.

Abia a început însă defilarea coloanelor muncitorești, și detașamentele poliției au și apărut blocînd calea înspre oraș. Muncitorii, văzînd cordonul bine întărit al polițiștilor, s-au împrăștiat și l-au ocolit, ajun-gînd în parcul orașenesc, locul fixat în prealabil pentru mitingul festiv. Poliția s-a ținut pas cu pas în urma muncitorilor. După sosirea muncitorilor în parc, muncitorul Ioan Borza de la fabrica de mașini și vagoane a început să rostească discursul solemn. Imediat a intervenit însă poliția, arestîndu-l. Această acțiune provocatoare a poliției a pricinuit revolta maselor adunate. „Nu-l lăsăm! Să-l eliberăm!” — strigau muncitorii din toate părțile. După o scurtă ciocnire cu poliția ei au reușit să-l elibereze pe Ioan Borza, continuînd mitingul. Poliția a cerut între timp ajutoare. Noul detașament al poliției fu condus la fața locului direct de către comisar, care a intervenit în mod brutal, reușind să împrăstie cu forța pe muncitorii adunați. Totuși vreo 200 de persoane s-au întrunit din nou discutînd măsurile ce urmau a fi luate după cele întîmplate și citind cu voce tare articolele din ziarul muncitoresc arădan⁹⁴.

Presa burgheză din Arad a comentat în mod diferit cele întîmplate în ziua de 1 Mai; unii ziariști au cerut represalii brutale⁹⁵, iar alții au considerat acțiunea muncitorilor ca un „lucru naiv și nevinovat”⁹⁶.

Cu o zi înainte de 1 Mai 1893 au izbucnit mișcări și în comuna Moneasa, unde 120 de țărani au ocupat cu forța șantierul de cale ferată, care fusese instalat pe pășunea comunală⁹⁷.

Între anii 1891–93, datorită muncii organizatorice a secției de partid din Arad, s-a dezvoltat și mișcarea sindicală. Pînă la 1894 au fost înființate următoarele sindicate pe ramuri profesionale: ale tîmplarilor, croitorilor, pantofarilor, dogarilor, perierilor⁹⁸. Cu doi ani mai tîrziu s-a format și sindicatul metalurgiștilor⁹⁹. Secția de partid a avut o influență covîrșitoare și asupra muncitorilor de la fabricile de spirt, de

⁹⁴ „Arad és Vidéke”, 1 mai 1892, 2 mai 1892.

⁹⁵ „Alföld”, 3 mai 1893.

⁹⁶ „Arad és Vidéke”, 2 mai 1893.

⁹⁷ Dörner Egon, *op. cit.*

⁹⁸ *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai*, vol. II. p. 195.

⁹⁹ V. A. Varga, *op. cit.*, p. 38.

la fabrica de vagoane, atelierele căilor ferate și timplăria Mihalik-Czeiler.

Cu tot avîntul mișcării muncitorești din Arad, coeziunea dintre muncitori nu era încă suficient de sudată, în rîndurile lor existînd atît elemente „moderate cît și radicale”¹⁰⁰. Totuși spiritul combativ al acțiunilor din Arad, precum și strînsa legătură a secției de partid cu țărănimea muncitoare și cu păturile muncitoare de diferite naționalități au asigurat victoria teoriilor marxiste. Astfel în 1893 Aradul împreună cu Timișoara au devenit centrul aripii radicale din sinul Partidului Social-Democrat din Ungaria.

Congresul din Arad. Mișcările țărănești din 1891 au înspăimîntat pe moșieri; ei au învinuit de cele întîmplate pe vechii conducători ai mișcării muncitorești. Conducătorii oportuniști concentrați în jurul caselor de autoajutorare au luat o atitudine servilă față de guvern, fapt pentru care au fost îndepărtați de la conducerea partidului¹⁰¹. Oportuniștii însă nu s-au retras de bunăvoie și nu s-au împăcat cu noua situație. După contraatacul burgheziei și al moșierimii din 1892, care au intensificat măsurile împotriva mișcărilor țărănești, oportuniștii au găsit prilej favorabil să recucerească pozițiile lor pierdute. Prin diferite mașinațiuni și calomnii ei au reușit să excludă din conducerea partidului pe Paul Engelmann și adepții săi, care au reprezentat linia marxistă¹⁰². Aripa radicală nu s-a lăsat însă bătută, ci imediat după excludere a editat un nou ziar de partid. Deoarece raportul adresat Congresului Internaționalului a II-a din 12–19 august 1893 n-a avut succes din cauza oportunismului social-democraților austriaci¹⁰³, această aripă s-a retras în părțile bănățene, unde și-a concentrat activitatea în jurul organizațiilor de partid din Timișoara, Lugoj, Novisad etc.

Elementele înaintate ale Partidului Social-Democrat au ținut o conferință la 11 iunie 1893 în orașul Timișoara¹⁰⁴. Ziarul arădan „A munka ôre” în numerele sale din 17 iunie și 1 iulie 1893 publică rapoarte detaliate despre activitatea conferinței de la Timișoara, care s-a ocupat în special cu lărgirea agitației și alte probleme organizatorice. Din rubricile ziarului cunoaștem de asemenea raportul organizației timisorene, în care a fost analizată dezvoltarea mișcării muncitorești din Timișoara. Raportul organizației din Timișoara a fost urmat de raportul delegatului arădan.

În cadrul problemelor organizatorice, timișorenii doreau ca organizația din Arad să le fie subordonată, dar pe baza propunerilor dele-

¹⁰⁰ A. Varga, op. cit., p. 38.

¹⁰¹ A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai vol. II, p. 128.

¹⁰² S. Vincze Edith, op. cit., pp. 139–140.

¹⁰³ A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai, vol. II, p. 201.

¹⁰⁴ Ziarul „A munka ôre” numerele din 17 iunie, 1 iulie 1893. Microfilm. Colecția Institutului de Istorie a Partidului, Cluj.

gaților arădeni, s-a hotărît ca în orașul Arad să se păstreze secția independentă pentru conducerea mișcărilor țărănești din Cîmpia Tisei.

Conferința de la Timișoara a luat inițiativa convocării unui congres socialist la Arad în vederea soluționării divergențelor. Această hotărîre semnificativă a fost publicată de ziarul „A munka óre” în 2 decembrie 1893. În același număr ziarul arădan a lansat un atac împotriva organului de presă al budapestanilor, invitînd totodată toate organizațiile de partid din țară să ia parte la congresul din Arad¹⁰⁵.

Acest congres s-a întrunit la 13 ianuarie 1894. Au luat parte 43 delegați din 12 orașe, dintre care Arad, Timișoara, Lugoj, Caransebeș, Novisad, Seghedin etc.

Cu toate divergențele existente între cele două grupuri: oportuniștii de la Budapesta, concentrați în jurul ziarului „Népszava” (Glasul Poporului) și „Arbeiter Wochen-Chronik” (Cronica săptămînală muncitorească) și radicalii întruniți la Arad, concentrați în jurul ziarelor „Munkás” (Muncitorul) din Budapesta, „Volkswille” (Voința poporului) din Timișoara și „A munka óre” (Străjerul muncii) din Arad, congresul s-a străduit de la bun început să restabilească unitatea partidului. Care erau totuși problemele în care delegații congresului de la Arad nu erau de acord cu principiile budapestanilor?

Radicalii întruniți la Arad se situau în mod consecvent pe pozițiile luptei de clasă. În al doilea rînd, grupul din Arad pune accentul pe educarea cît mai temeinică a clasei muncitoare în spiritul marxismului. Divergențele cele mai mari s-au ivit însă în problema țărănească, deoarece contrar oportuniștilor, grupul arădan a susținut necesitatea muncii de agitație și de organizare în rîndurile țărănimii muncitoare și în special în rîndurile proletariatului agricol. Congresul din Arad și-a manifestat simpatia și față de mișcarea națională a populației romînești, exprimîndu-si totodată solidaritatea cu mișcarea muncitorească din România veche¹⁰⁶.

În sfîrșit, exista o divergență esențială între cele două grupuri și în privința problemelor organizatorice, grupul arădan militînd pentru formarea organizațiilor de partid, bazate pe disciplină severă, pentru păstrarea rolului conducător al partidului în sindicate. Faptul însă că discuțiile în problemele amintite au fost uneori neprincipiale, folosindu-se cîteodată un ton neadecvat, a făcut ca grupul radical să obțină numai o victorie vremelnică asupra oportuniștilor¹⁰⁷.

Caracteristică pentru demonstrarea atitudinii internaționaliste a grupului din Arad este și opoziția sa față de acțiunile burgheziei maghiare. Secretariatul de partid din Arad s-a opus oricăror acțiuni care, prin lozinci naționaliste, ar fi putut îndepărta muncitorimea de la calea revoluționară. Astfel în 1891 secția arădană a Partidului Social-Democrat a refuzat să participe la serbările organizate de forurile oficiale

¹⁰⁵ Colecția de microfilme a Institutului de Istorie a Partidului, Cluj. — Ziarul „A munka óre” numărul din 2 dec. 1893.

¹⁰⁶ V. A. Varga, *op. cit.*, p. 49.

¹⁰⁷ S. Vincze Edith, *op. cit.*, pp. 142—143.

la Monumentul martirilor din 1849. Pentru acesta membrii secției au fost învinuiți de antipatriotism, chiar de trădare de patrie. Răspunzând acestor acuzații muncitorimea arădană a arătat care este respectul adevărat față de tradițiile revoluționare. Cu ocazia congresului din Arad, delegații au depus o coroană de flori la monumentul martirilor revoluției din 1848/49, arătând astfel devotamentul față de moștenirile revoluționare ale poporului. „Ceea ce a fost scopul eroilor din 1848/49, pentru noi constituie o etapă a drumului istoric... Noi ne înălțăm spre scopuri și mai înalte, spre eliberarea omenirii. Eliberarea celor ce muncesc nu poate fi decît opera poporului muncitor însuși“ — a spus oratorul, cu ocazia acestei solemnități¹⁰⁸.

În cadrul congresului din Arad au fost dezbătute pe larg și aceste probleme. S-a dezbătut apoi punctul 3 al ordinii de zi, problema sărbătoririi zilei de 1 Mai. Congresul a hotărît că, „sărbătorirea zilei de 1 Mai este o obligație a muncitorimii, un prilej de a demonstra pentru opt ore de muncă și a arăta devotamentul față de muncitorii socialiști din toate țările care se străduiesc să schimbe structura societății, pentru lichidarea claselor¹⁰⁹“.

În continuare, congresul s-a ocupat și de presa de partid. Engelman, cunoscînd bine situația grea din capitala Ungariei, a propus ca organele oficiale ale partidului să fie ziarele „A munka őrë“ din Arad și „Volkswille“ din Timișoara; trecîndu-se însă la vot, ziarul budapestan „Munkás“ a fost votat ca organ de presă în locul ziarului arădan¹¹⁰. Congresul arădan s-a încheiat cu alegerea comitetului de conducere.

Congresul de la Arad din 1894 a avut mare însemnătate. Noul partid format, „Partidul Muncitoresc Social-Democrat din Ungaria s-a situat pe poziții înaintate. Partidul și-a apărut principiile chiar și după restabilirea unității care a fost dusă la bun sfîrșit, în vara anului 1894, cu ajutorul Internaționalei a II-a. La congresul de unificare principiile socialiștilor înaintați au triumfat¹¹¹“.

Dezvoltarea mișcării muncitorești din Arad după congresul din 1894. Pornind de la principiile fixate la congresul din Arad, organizația locală de partid și-a intensificat activitatea organizatorică și de agitație. Rolul partidului în cadrul sindicatelor muncitorești a crescut de asemenea. Mulțumită bunei organizări și a muncii de agitație, la 1 Mai 1894 au fost organizate din nou mari demonstrații. Tipografii au declarat cu cîteva zile înainte de 1 Mai, că nu vor lucra, urmînd ca ziarele să apară numai în ziua de 3 mai¹¹².

În ziua de 1 Mai 1894 toți muncitorii din orașul Arad: de la fabrica de vagoane, de la căile ferate, de la fabricile de spirt, de la fabricile de mobile etc. au defilat în coloane bine organizate spre cu-

¹⁰⁸ *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai*, vol. II. pp. 214—215.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 218.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 219.

¹¹¹ S. Vincze Edith, *op. cit.*, pp. 144—145.

¹¹² „Arad és Vidéke“, 29 apr. 1894.

noscutul parc orășenesc, unde s-a ținut o serbare impunătoare muncitorească. Poliția n-a avut îndrăzneala să tulbure serbarea maselor. Chiar și presa arădană și-a schimbat tonul, scriind reportaje despre evenimentele zilei¹¹³.

Ecoul manifestațiilor de la 1 Mai în rîndurile muncitorilor a fost puternic. Clasa muncitoare arădană s-a simțit tare și unitară, gata să pornească acum la luptă organizată pentru obținerea revendicărilor economice și politice, în primul rînd pentru dreptul de vot universal. Anii următori sînt bogați în lupte, în greve, care în majoritatea lor s-au soldat cu anumite succese. În anul 1895, la fabrica de mașini și vagoane au avut loc două greve cu caracter economic, dintre care cea dintîi, organizată între 19–22 mai, s-a încheiat cu satisfacerea revendicărilor ridicate¹¹⁴. Sindicatul tîmplarilor a luptat de asemenea cu mult succes pentru majorarea salariilor¹¹⁵. S-au format cercuri socialiste în mai multe comune, astfel la Pîncota, Șiria, Pecica, Zimandul-Nou, Zimanducz etc.

Spre sfîrșitul secolului al XIX-lea, îndeosebi la începutul secolului al XX-lea, ideile revizioniste au influențat activitatea organizației de partid din Arad. Clarificarea acestei probleme necesită însă noi și temeinice cercetări.

*

* *

Anii 1890–1895 au marcat o perioadă de avînt în istoria mișcării proletariatului arădan. Aplicarea metodelor marxiste în formele de organizare și de luptă a muncitorimii, urmărirea cu însuflețire a liniei trasate de Internaționala a II-a, și în primul rînd a principiilor internaționalismului proletar, au asigurat eficacitatea luptelor muncitorești.

Organizația de partid din Arad a acordat în acest interval o deosebită importanță muncii de agitație și de propagandă, dusă în rîndurile muncitorilor și țărănilor de toate naționalitățile. Ea a arătat necesitatea educației ideologice a membrilor de partid și a maselor în general. Fiecare demonstrație sau mișcare a muncitorilor din Arad se caracterizează printr-o muncă vie de agitație și de organizare anterioară. Acțiștii au îndrumat pe teren orice demonstrație de masă, păstrînd astfel întotdeauna ordinea și disciplina. În cadrul mișcărilor muncitorilor arădeni, desfășurate între 1890–1895, orice provocare a organelor de stat a rămas fără succes. Muncitorii și-au schimbat de multe ori tactica lor după necesitățile cerute, alegînd cu prilejul demonstrațiilor de masă calea cea mai potrivită.

În munca organizației de partid un rol deosebit de important l-a avut și presa. Secția de partid din Arad a asigurat un rol de frunte înființării presei locale de partid și difuzării acestei presei. Presa locală de partid a folosit tonul cel mai potrivit dorinței maselor, ceea ce i-a

¹¹³ „Arad és Vidéke“, 2 mai 1894.

¹¹⁴ *Ibidem*, 19–23 mai 1895.

¹¹⁵ *Raportul Camerei de Comerț... pe anul 1895*.

asigurat o mare popularitate. Presa a constituit de asemenea o punte de legătură între activiștii de partid și masele largi.

Concesiile făcute în anumite probleme ideologice cu ocazia congresului de unificare din 1894, au dat însă posibilitatea unor elemente oportuniste să-și păstreze pozițiile în conducerea partidului. Aceste elemente au pregătit astfel drumul pentru pătrunderea ideilor revizioniste.

O altă greșeală a secției de partid din Arad s-a observat în politica sa față de țărănime. Social-democrații arădeni, în perioada amintită, au înțeles necesitatea alianței clasei muncitoare cu țărănimea, dar ei au aplicat acest principiu exclusiv pentru proletariatul agricol și n-au înțeles că în condițiile istorice existente era nevoie de lărgirea acestei alianțe asupra întregii țărănimi muncitoare.

Cu toate aceste lipsuri, perioada tratată constituie o etapă importantă din istoria muncitorimii arădene iar rezultatele ei, în limitele condițiilor istorice de atunci, sînt remarcabile.

GREVA METALURGIȘTILOR DIN VALEA BISTREI¹ (1906)

de DAN POPESCU

Începutul veacului al XX-lea, spune Lenin, „este punctul de cotitură de la capitalismul vechi, la cel nou, de la dominația capitalului în general, la dominația capitalului financiar“². La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea capitalismul monopolist se formase definitiv, avînd ca principala trăsătură distinctivă înlocuirea liberei concurențe prin dominația monopolurilor.

În Transilvania, în ultimele trei decenii ale secolului al XIX-lea, se observă o dezvoltare mai accentuată a capitalismului; astfel în jurul anului 1890 găsim o industrie extractivă, metalurgică și textilă bine dezvoltată, fiind creată în bună parte de capitalul bancar³.

În comitatul Caraș-Severin, pe lângă exploatarea miniere de fier de la Anina, Bocșa și Reșița se dezvoltă noi întreprinderi la Nădrag, Nándorhegy⁴, Ruschița și Topleț. Această perioadă în care se mecanizează unele întreprinderi și se introduc mașini cu aburi, se caracterizează în general printr-un avînt industrial, bazat pe tehnica mai avansată, dar în același timp printr-o sete de cîștig crescîndă a capitaliștilor.

Dezvoltarea capitalismului impune cu necesitate dezvoltarea a noi mijloace de comunicații. În acest scop se construiesc artere de comunicație, care leagă capitala imperiului habsburgic cu restul țării, iar în Transilvania rețeaua de căi ferate se dublează.

Cu acest prilej iau ființă societăți anonime cu capital autohton și străin, în care sînt atrași ca acționari și marii proprietari de pămînt „care sperau să cîștige profituri serioase prin desfacerea mai ușoară a produselor lor agricole“⁵.

Progresul industriei, dezvoltarea comerțului, dezvoltarea mijloacelor de comunicație au avut „o însemnătate hotărîtoare pentru formarea muncitorimii industriale, deoarece revoluția industrială nu a în-

¹ Valea Bistrei este situată în zona munților Poiana Ruscă pe linia ferată Caransebeș-Hațeg, la o distanță de cca 21 km. de orașul Caransebeș cuprinzînd centrele industriale Oțelul Roșu, Rusca Montană și Ruschița.

² V. I. Lenin, *Imperialismul stadiul cel mai înalt al capitalismului*, E.P.L.P., București, 1953, p. 49.

³ Între anii 1867—1900 au fost înființate în Transilvania cca. 60 de bănci.

⁴ Azi „Oțelul Roșu“.

⁵ Szekfű Gyula, *Magyar történet*, Budapest, 1936, vol. V, p. 481.

semnat numai o revoluție tehnică, ci ea a dat naștere și proletariatul industrial modern, de fabrică⁶.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea s-a format în Transilvania un puternic proletariat industrial. Creșterea numărului muncitorilor în această regiune a avut loc într-un ritm lent pînă în deceniul al VIII-lea al secolului al XIX-lea, după care sporește însă vertiginos; astfel dacă în anul 1878 numărul total al muncitorilor în Valea Bistrei abia atingea 700, în 1899 el se ridică la 3700⁷.

Factorii care au determinat dezvoltarea rapidă din punct de vedere economic a regiunii din jurul Văii Bistrei, au fost zăcămintele bogate de minereu, masivele păduri care ofereau combustibilul necesar, energia provenită din căderea riului Bistra, precum și brațele ieftine de muncă.

Dezvoltarea industriei transilvănene s-a făcut în condițiile dependenței față de capitalul austriac, iar mai tîrziu în perioada imperialismului, în „condițiile unei totale aserviri de către capitalul monopolist internațional”⁸.

Pătrunderea capitalului monopolist internațional a avut și în această regiune consecințe nefaste, deoarece a înrăutățit condițiile materiale ale oamenilor muncii. În acest timp s-au cunoscut cele mai brutale forme de exploatare, căci burghezia băștinașă s-a aliat cu capitalul străin în vederea obținerii unei cote-părți din ciștig cît mai avantajoase. Astfel beneficiul Societății miniere și metalurgice din Călan a crescut în perioada anilor 1904—1912 de 24 de ori⁹.

Presă muncitorească din această perioadă caracterizează viața de mizerie a muncitorilor în felul următor: „timp de muncă nelimitat și salariu infim”¹⁰.

Analizînd condițiile de muncă și de viață ale proletariatulului din Valea Bistrei, bineînțeles în limitele oferite de documentele existente, constatăm că durata zilei de muncă a fost lăsată la discreția patronilor. În legea din 1884 se preciza că ziua de muncă începe la 5 dimineața și se termină la 9 seara¹¹. Pentru muncitorii industriali în general, ziua de muncă era de 12 pînă la 14 ore; în unele ramuri industriale varia însă, ridicîndu-se chiar la 18 ore.

În regulamentul Societății industriei siderurgice aplicat în Valea Bistrei și Nădragului se arată că ziua de muncă începe la 6 dimineața și se termină la 6 seara. Muncitorii „lucrează în două schimburi, de la 6 dimineața pînă la 6 seara, iar la unele secții de la 6 seara pînă la

⁶ N. N. Constantinescu — *Din istoricul formării și dezvoltării claselor muncitoare din România*, Editura Politică, 1959, p. 455.

⁷ A. Paulus Nagy *Lexikon* vol. 12 și 14, pp. 974 și 757.

⁸ L. Vaida — *Despre situația economică și socială politică a Transilvaniei în primii ani ai secolului al XX-lea*, în „Studii și materiale de istorie modernă” vol. I. Ed. Acad. R.P.R., București 1957, p. 286.

⁹ *Magyar Compas 1904—1905*. vol. II, p. 401 și 1912—1913 vol. II p. 386.

¹⁰ L. Fodor și L. Vaida — *Contribuții la istoria mișcării sindicale din Transilvania 1848—1917*, Editura C.C.S., 1957, p. 52.

¹¹ Doktor Sándor Aladár — *Codex Hungaricus Magyar Törvények 1884—1888 évi Törvénycikkek*, Budapest 1911 ar. 17, paragraf 117, p. 57.

6 dimineața¹². Muncitorii erau supravegheați de șefi de echipe, unelte supuse ale capitaliștilor, și pentru cea mai mică întrerupere a lucrului erau bruscați, iar de multe ori li se aplicau chiar pedepse corporale. Foarte mulți muncitori erau amendați pentru motive imaginare; așa de pildă pentru odihna în timpul muncii, pentru degradarea uneltelor sau neîntreținerea în bune condiții a acestora, ei erau pedepsiți cu amendă între 1 și 10 coroane¹³. În goana lor după profit, capitaliștii foloseau pe o scară largă diferite sisteme care epuizează forța fizică a muncitorului. Muncitorul era tratat „ca o simplă anexă a mașinii devenind — după cum spune Marx — un simplu mijloc de producție”¹⁴.

În această regiune, care cuprindea un teritoriu de zeci de kilometri, nu exista nici baie, nici spital, iar personalul sanitar era compus dintr-un medic și un agent sanitar, care trebuiau să deservească un număr de 16 sate. Foarte mulți bolnavi nu aveau asistență medicală. Un document din anul 1906 ne informează că în anul 1905 „au murit 10 264 oameni în comitat, dintre care 3990 n-au beneficiat de asistență medicală, deoarece medicul nu a putut cuprinde toate satele”¹⁵.

Analizând problema salariilor trebuie să subliniem că proletariatul din Valea Bistrei avea nivelul de trai cel mai scăzut din întreaga Transilvanie, — turnătorii de pildă — erau retribuiți cu 2,50 coroane pe zi¹⁶. În anul 1905 un muncitor turnător ciștiga în medie 62,5 coroane lunar, în timp ce o femeie care lucra în aceeași secție la modele, primea 41,20 coroane¹⁷.

Capitaliștii, în goana lor după profit, căutau să micșoreze și aceste salarii de mizerie, prin folosirea unui sistem special de amenzi. Au fost nenumărate cazuri când muncitorii pentru o simplă întârziere au fost sancționați cu o amendă de 2—3 coroane. De asemenea, neexistând o legislație muncitorească, muncitorul putea fi concediat fără preaviz. La capitolul XIII din regulamentul de muncă al Societății siderurgice se prevedea că poate fi concediat orice muncitor, dacă lipsește nemotivat o singură zi de la lucru, sau dacă își agită tovarășii sau îi influențează spre a se organiza. În anii 1900—1903, ca urmare a crizei economice, nivelul de trai al oamenilor muncii a scăzut vertiginos, mai ales în Valea Bistrei, unde după cum ne relatează ziarul „Népszava”, în 30 noiembrie 1901, au rămas fără lucru 3 000 familii.

Capitalismul monopolist a intensificat la maximum exploatarea proletariatului, împingând masele muncitoare pînă la limitele extreme ale mizeriei.

¹² *Nadrágyi Vasipari Társaság Igazgatósága részéről beosztott és megállapított Munkarend.* Anul 1906, art. 4, p. 2. Arhiva uzinelor „Oțelul Roșu”.

¹³ *Ibidem*, art. 9, p. 3.

¹⁴ Karl Marx — *Capitalul* — E.S.P.L.P., București, 1957, vol. I, p. 287.

¹⁵ Krassó Szörény vármegye alispán, anul 1906 nr. 1488. C (XX), (VIII) 2 Arh. St., Lugoj, neinventariat.

¹⁶ L. Vaida, *op. cit.*, p. 326.

¹⁷ *Hochofen-Lohnrechnung* p. 94 — Arhiva uzinelor „Oțelul Roșu”.

Condițiile de trai și de muncă ce se înăspreau din zi în zi au făcut ca masele muncitoare să înțeleagă necesitatea de a se organiza. Astfel după 1890, au început să ia ființă și în Transilvania organizații ale Partidului Social-Democrat, trecându-se în același timp la formarea sindicatelor muncitorești în spiritul liniei politice a Internaționalei a II-a.

În anul 1897 apare în comitatul Caraș-Severin, în centrul minier Steierdorf—Anina, primul sindicat, „Asociația muncitorilor minieri și topitori“; de asemenea după congresul sindical din 1899 se înființează organizații sindicale la: Reșița, Ferdinand și Nădrag, care au aderat în anul 1904 la Uniunea Sindicatelor din Fier Metal.

Sindicatul au devenit centre de organizare ale muncitorilor; acestea fiind sprijinite de presa de partid au educat muncitorimea în spirit socialist, eliberind-o de vechile prejudecăți și înarmând-o cu combativitate revoluționară împotriva exploatării capitaliste.

Primii care au deschis lupta împotriva exploatării capitaliste crescînde, la începutul secolului al XX-lea, au fost muncitorii din industria grea. În anul 1900 „au intrat în grevă metalurgiștii din Reșița“¹⁸. În anul următor în Transilvania grevele sînt tot mai frecvente, cuprinzînd numeroase ramuri industriale și de multe ori chiar orașe întregi. În primul deceniu al secolului al XX-lea, mișcarea grevistă din Transilvania s-a intensificat; din greve mici și izolate ea se transformă într-o luptă de masă, ridicîndu-se la o treaptă superioară, cu un vădit conținut politic¹⁹.

Contradicțiile puternice de clasă și naționale în care se zbătea Imperiul Austro-Ungar au favorizat pătrunderea ideilor revoluționare din Rusia, deoarece Imperiul Austro-Ungar avea în multe privințe o situație asemănătoare cu cea a imperiului țarist. Masele muncitoare din Transilvania erau alături de proletariatul rus; muncitorimea romină, maghiară și germană și-a exprimat punctul ei de vedere declarînd: „Noi nu putem fi mai slabi sau mai lași ca frații noștri din Moscova“²⁰. Sub influența revoluției populare din Rusia, în Ungaria și Transilvania s-a creat o stare revoluționară care s-a manifestat cu multă vigoare și în Valea Bistrei. Muncitorii din această regiune, exploatați pînă la sînge, au deschis șirul marilor lupte de clasă din anul 1906.

Pentru a stăvili mișcarea revoluționară din Transilvania, guvernul Feyervary a luat măsuri excepționale, numind în unele comitate comisari guvernamentali cu puteri depline care aveau dreptul să folosească chiar forța armată, acolo unde era necesar. Prin ordinul mi-

¹⁸ *A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai. 1900—1907*, Budapesta 1955, vol. III, pp. 78—95.

¹⁹ I. Cicală și A. Egyed — *Despre dezvoltarea mișcării muncitorești în Transilvania. „Studii și referate“* vol. II. Ed. Acad. R.P.R., 1954, p. 134.

²⁰ „Nőmunkás“ din 31 decembrie 1905.

nistrului de Interne din 9 ianuarie 1906 se ordonă „să se ia de urgență măsuri pentru preîntâmpinarea oricăror turburări“²¹.

Guvernul, prin aparatul său de represiune, ia măsuri împotriva sindicatelor muncitorești, refuzând să aprobe statutele și folosind diferite metode de intimidare, ca, percheziții la domiciliu, arestarea și expulzarea conducătorilor, precum și fotografierea lor, pentru a fi mai ușor identificați de organele de siguranță²².

În comitatul Caraș-Severin mișcarea revoluționară a luat un avânt puternic, cuprinzând pe lângă centrele muncitorești și nenumărate sate, după cum rezultă din raportul prezentat de subprefectul comitatului, adunării corpului deputaților din Lugoj. În raport se arată că „s-a înrăutățit considerabil apărarea publică în multe comune ale comitatului, cum sînt: Sălbăgel, Zgribești, Lugoj, Caransebeș, Căvăran și Valea Boului, unde incendiile sînt la ordinea zilei“²³. Din acest raport se desprinde clar, că proletariatul agricol care era nevoit să muncească în condițiile bătailor îngăduite de lege, a rămășițelor dijei și robotei, primind pentru o zi de muncă „20—50 crăițari“²⁴, nu se mai mulțumește cu promisiunile făcute de moșieri, ci trece la rezolvarea contradicțiilor existente pe cale revoluționară.

Întreg comitatul este în mișcare și autoritățile nu mai pot face față noii situații cu mijloacele existente, obișnuite. Se iau măsuri excepționale, mărindu-se efectivele jandarmeriei, după cum ne informează un document — o petiție — din ianuarie 1906, pe care subprefectul județului a înaintat-o Ministerului de Interne, cerînd urgent „înființarea mai multor posturi de jandarmi în unele comune ale comitatului unde nesiguranța integrității personale, precum și cea a averii s-a accentuat“²⁵. Față de situația în care se găsea comitatul Caraș-Severin, datorită turburărilor crescînde, Ministerul de Interne hotărăște să sporească „numărul jandarmilor cu soldați din regimentul 43 infanterie“²⁶. Acești soldați vor rămîne în serviciul jandarmeriei un timp scurt deoarece „guvernul a hotărît să mărească efectivul jandarmilor cu 870 oameni și 160 de subofițeri“²⁷.

Întreg comitatul fiind în fierbere, clasele dominante sînt cuprinse de panică. În adunarea Congregației Comitatense a orașului Lugoj din ianuarie 1906 deputații întruniți au întrebat pe subprefect „dacă are cunoștință că în comitat mișcarea socialistă este în creștere și ce mă-

²¹ Arh. St. Lugoj, *Belügyminiszter Krassó-Szörény Vármegyéhez*, Nr. 136323/2 A. 9. ian. 1906.

²² Andics Erzsébet — *A Magyarországi Munkásmozgalom az 1848—1849-es Forradalomtól és Szabadságharcától az 1917 évi Nagy Októberi Szocialista Forradalomig*. Budapest. 1954, p. 46.

²³ Arh. St. Lugoj, *Krassó-Szörény Vármegye* — Documentul Nr. 1440 din 1906.

²⁴ „Adevărul“, din 31 ianuarie 1905.

²⁵ Arh. St. Lugoj, *Krassó-Szörény Vármegye*, Documentul Nr. 3758/1906.

²⁶ „Drapelul“, din 10 ianuarie 1906.

²⁷ *Ibidem*.

suri s-au luat pentru reprimarea ei?²⁸. La această întrebare subprefectul răspunde că este informat despre creșterea mișcării greviste din comitat și în special „de amploarea acestei mișcări în centrele Lugoj, Nădrag, Nándorhegy, Reșița, Anina, unde în scopul menținerii ordinii a fost necesară arestarea unui mare număr de muncitori și expulzarea altora în satele lor natale“²⁹.

Condițiile excepțional de grele în care acționau muncitorii din cauza măsurilor de reprimare ale aparatului de stat — Ministerul de Interne pentru a restringe și mai mult dreptul de organizare a muncitorilor a interzis prin Ordonanța din decembrie 1905 „orice adunare, întrunire fără avizul autorităților comitatului“ — nu au slăbit hotărârile lor de luptă³⁰. Muncitorimea nu s-a lăsat intimidată de măsurile represive ale aparatului de stat și, înfruntând autoritățile, s-a organizat pentru a-și câștiga drepturile sale.

În Valea Bistrei se găseau muncitori de diferite naționalități: români, maghiari, germani și cehi. Aceștia, legați fiind prin condițiile vitrege în care trăiau și munceau într-o strînsă comunitate de interese, care n-a putut fi distrusă nici de abuzurile autorităților, nici de uneltirile patronilor — au dat dovadă de o deosebită dîrzenie și rezistență, înfruntînd cu tărie pe capitaliști prin solidaritatea lor. În focul acestor lupte muncitorimea își grupează forțele, sporindu-și combativitatea și unitatea de clasă.

În noaptea de anul nou pe cînd capitaliștii petreceau în luxosul cazinou din Nándorhegy, se înfruptau din toate bunătățile și ciocneau șampanie, „muncitorimea infometată s-a adunat în pădurea numită Gaiul mărului unde a ținut o adunare la care au participat peste 120 de muncitori“³¹. La această întrunire s-au discutat măsurile ce urmau a fi luate, pentru a forța pe fabricanți să satisfacă revendicările muncitorești: îmbunătățirea condițiilor de muncă, ridicarea salariilor, precum și recunoașterea sindicatelor și a reprezentanților de încredere ai muncitorilor. S-a ales un comitet și s-a hotărît să se folosească greva în caz de refuz.

La începutul lunii ianuarie, profitînd de prezența la Nándorhegy a unui conducător al Societății metalurgice din Călan, muncitorimea a înaintat un memoriu direcțiunii, care nici după două săptămîni nu a dat vreun răspuns. Conducătorii întreprinderii au căutat prin agenții lor să descopere cine este acela care agită muncitorimea. După multe cercetări direcțiunea a ajuns la concluzia că cel „vinovat“ pentru starea de lucruri creată în Valea Bistrei, este muncitorul Fazekas. Fazekas a fost chemat în fața direcțiunii unde i s-a cerut să nu mai agite muncitorii, să părăsească mișcarea socialistă, căci altfel riscă să fie concediat. La refuzul categoric al lui Fazekas de a-și trăda tovarășii, directorul i-a înmînat cartea de muncă și l-a concediat.

²⁸ Arh. St. Lugoj, *Krassó-Szörény Vármegye* — Proces-Verbal nr. 4 al Congregației Comitatense Lugoj.

²⁹ Arh. St. Lugoj, Documentul nr. 1140/1906.

³⁰ „Drapelul“, 10 ianuarie 1906.

³¹ „Tribuna“, 27 ianuarie 1906.

Concedierea lui Fazekas a stîrnit o vie nemulțumire în rîndurile muncitorilor din Valea Bistrei. Conducerea întreprinderii, în ziua de 20 ianuarie, a înștiințat autoritățile comitatului despre agitația muncitorilor și despre întrunirile lor secrete, cerînd să se trimită de urgență la fața locului un detașament de jandarmi.

În după-amiaza aceleiași zile a sosit la fața locului, de la Caransebeș, un detașament de jandarmi, care imediat au început să execute ordinele dictate de conducătorii uzinei, arestînd pe Fazekas. Arestarea lui Fazekas „a stîrnit revolta muncitorimii și vestea s-a răspîndit repede în toată Valea Bistrei”³². Duminică, 21 ianuarie, înainte de masă, muncitorii au ținut o ședință în care au hotărît să se declare solidari cu Fazekas³³. În acest scop s-a format o delegație de muncitori care s-a prezentat la uzină pentru a discuta cu direcțiunea, „însă deputația aleasă de muncitori n-a fost primită de conducerea întreprinderii”³⁴. Pe la orele 11 s-au adunat cîteva sute de muncitori în fața clădirii direcțiunii, cerînd ca delegația să fie primită. Muncitorii au redactat doleanțele lor, dintre care menționăm: mărirea salariilor, recunoașterea reprezentanților de încredere, eliberarea lui Fazekas și reprimirea lui în serviciu.

În fața presiunii muncitorilor, care se adunaseră în număr foarte mare, direcțiunea este silită — nesosind încă noile forțe de jandarmi cerute telefonic — să primească delegația muncitorilor. În timp ce aceasta ducea tratative cu conducerea fabricii, un nou grup masiv de muncitori și țărani s-au alăturat muncitorilor care așteptau în tăcere, în curtea din fața clădirii direcțiunii, rezultatele tratativelor.

Direcțiunea fabricii a luat însă imediat legătura cu pretura de la Caransebeș, solicitînd noi forțe de jandarmi. Căutînd să cîștige timp, conducătorii întreprinderii prelungesc tratativele și abia pe la orele 14 anunță că resping cerințele muncitorilor „arătînd că nu pot tolera agitatori în fabrică”³⁵.

Cînd delegația a informat pe muncitori despre rezultatele tratativelor duse, arătînd că direcțiunea nu vrea să cedeze și să ia în considerare revendicările lor, întreaga mulțime adunată a hotărît declararea grevei. Între timp, își fac apariția noi detașamente de jandarmi, care caută să evacueze mulțimea din fața clădirii direcțiunii. La atacul jandarmilor cu baioneta, muncitorii nu se înfricoșează ci rezistă, respingînd pe atacanți. În fața noii situații „jandarmii trag o salvă în aer”³⁶, însă aceasta întărită și mai mult masele muncitoare care deveniseră tot mai numeroase, prin sosirea a noi grupuri de muncitori și țărani de la Ruschița, Ohababistra, Rusca; în total se găseau în curtea fabricii peste 1 000 muncitori și țărani.

Jandarmii, în fața rezistenței neașteptate, oprise de muncitori, se

³² „Tribuna”, 27 ianuarie 1906.

³³ „Temesvarer Zeitung”, 25 ianuarie 1906.

³⁴ „Tribuna”, 27 ianuarie 1906.

³⁵ „Temesvarer Zeitung”, 27 ianuarie 1906.

³⁶ *Ibidem*, 25 ianuarie 1906.

retrag în spatele unui zid al fabricii, iar de acolo deschid un foc ucigător asupra maselor de muncitori și țărani neînarmați. Muncitorii au rezistat eroic; înarmându-se în pripă cu bucăți de lemn, drugi de fier, pietre și cărămizi au înaintat spre clădirea direcțiunii. O nouă salvă din 40 de puști ucigătoare, și primul rînd al greviștilor s-a prăbușit. Forțele erau inegale, muncitorii erau neînarmați, gloanțele vijiiu, semănînd moartea în trupurile inflăcărute ale muncitorilor care luptau pentru o viață mai bună. Greviștii au fost nevoiți, cu toată rezistența lor eroică, să cedeze treptat și după citva timp curtea din fața direcțiunii a fost evacuată.

În urma masacrului sîngeros, curtea din fața direcțiunii, apărută cu atîta eroism de neînfricării turnători și metalurgiști, a fost scăldată în sînge. Au căzut la datorie 50 de muncitori romîni, maghiari și germani, dintre care 9 au murit imediat, iar 41 au fost grav răniți.

Dăm, după cum urmează, tabelul nominal, identificat pînă astăzi, al muncitorilor uciși mișelește în ziua de 21 ianuarie 1906:

1. Dulcu Iancu — turnător	6. Meksz Andras — fierar
2. Nicolae Dimitrie — cuptorar	7. Petricza Vilmos — turnător
3. Pittl Ianos — laminator	8. Pireu Ianos — laminator
4. Romu Nicolae — laminator	9. Schmidt Ianos — turnător.
5. Szinal Karoly — turnător	

Credem că numărul morților a fost mult mai mare, deoarece în luna ianuarie, după cum rezultă din registrul de stare civilă, au murit încă 8 muncitori.

A doua zi, chiar în coloanele unor ziare burgheze, se putea citi despre cele întimplate la Nándorhegy; de pildă pe prima pagină a „Tribunei“ din Arad, a apărut cu litere mari articolul *Măcelul de la Nándorhegy*, iar în coloanele ziarului „*Temesvarer Zeitung*“ găsim articolul *Baia de sînge de la Nándorhegy*.

Întreaga opinie publică este indignată de măsurile represive luate de autorități împotriva muncitorilor de la Nándorhegy.

Autoritățile, căutînd însă să falsifice adevăratele cauze care au dus la starea de lucruri de la Nándorhegy, au prezentat ca vinovați pe muncitori care ar fi atacat jandarmii, și aceștia găsindu-se în „legitimă apărare“, ar fi luat măsurile corespunzătoare. Referitor la numărul victimelor, acesta este mult atenuat, subprefectul comunicînd că 7 muncitori au fost împușcați, 3 grav răniți, iar 7 ușor răniți³⁷.

Valea Bistrei era în fierbere. Nici un muncitor nu s-a prezentat în ziua de 22 ianuarie la lucru, autoritățile și conducătorii întreprinderii erau cuprinși de panică. Muncitorimea s-a adunat din nou în pădurea „Gaiului“ pentru a lua măsurile necesare în noua situație creată.

Prim-pretorul, care se deplasase imediat la Nándorhegy, înspăimîntat fiind de proporția crescîndă a agitației și temîndu-se de evenimentele care ar putea să izbucnească din moment în moment, a cerut trimiterea de noi forțe de jandarmerie. A doua zi, după cum ne relatează ziarul

³⁷ Arh. St. Lugoj, *Krassó-Szörény Vármegye*, Proces-verbal nr. 3/1906 al Congregației Comitatense Lugoj.

„Neue Temesvarer Zeitung“, au fost aduse din Caransebeș „două companii de soldați ale regimentului 43 infanterie“³⁸.

În zilele ce au urmat măcelului, a fost dezlănțuită împotriva muncitorilor o teroare cumplită. La fața locului au sosit din partea oficialităților: căpitanul auditor Dr. Ladislau Nagy, locotenentul de jandarmi Coloman Bezila, subprefectul Carol de Fialka și judecătorul șef Dr. Zoltan Talaydin, care au început imediat cercetările³⁹.

S-a introdus starea de asediu și populația nu avea voie să circule după orele 7 seara. Patrulare numeroase de soldați și jandarmi circulau ziua și noaptea pe străzi. Casele muncitorilor au fost percheziționate, mulți au fost ridicați, legați cot la cot, țirîți pînă în fața primăriei și ținuți în frig ore întregi pentru anchetă. De furia autorităților nu au scăpat nici chiar femeile și copiii. Autoritățile au exercitat presiuni mari asupra greviștilor, forțându-i să reia lucrul.

Cu toate măsurile teroriste luate de autorități, prin „arestarea unui mare număr de muncitori, precum și expulzarea altora“⁴⁰, muncitorii au opus o rezistență dîrză nelăsîndu-se intimidati. Conducătorii muncitorilor, pentru a scăpa de furia autorităților, s-au ascuns în păduri, păstrînd un contact permanent cu masele și dînd directive pentru continuarea grevei. În condiții deosebit de grele, apăsată de foame și nevoi, lipsită de mijloacele materiale necesare, muncitorimea a ținut piept tuturor presiunilor exercitate de autorități și direcțiune.

Abia la 24 ianuarie, a fost îngăduită înmormîntarea victimelor. Patrularele de soldați postate pe drumul care ducea spre cimitir nu au îngăduit decît familiilor celor uciși să participe la înmormîntare. Totuși sute de muncitori și țărani au așteptat în tăcere în apropierea cimitirului să dea ultimul salut celor ce s-au jertfit pentru cauza lor dreaptă. În cimitir nimeni nu a avut voie să intre, poarta fiind păzită de un detașament de soldați. Mirarea asasinilor a fost însă mare, cînd în dimineața zilei următoare, mormintele muncitorilor au fost găsite acoperite cu jerbe de flori.

Greva a ținut zece zile.

La 1 februarie muncitorii din Valea Bistrei au reluat lucrul, după ce mai înainte direcțiunea le dăduse garanții că va aproba o majorare de salarii, va recunoaște pe delegații de încredere și va reprimi la lucru pe Fazekas.

Cu toate măsurile sîngeroase de reprimare luate de autoritățile care erau în slujba capitalului, direcțiunea a fost nevoită să-și plece capul în fața voînței dîrze a muncitorimii. Astfel datorită solidarității și dîrzeniei muncitorilor romîni, maghiari și germani din Valea Bistrei patronii au fost nevoiți să accepte revendicările muncitorești.

³⁸ „Neue Temesvarer Zeitung“, 23 ianuarie 1906.

³⁹ *Ibidem*, 25 ianuarie 1906.

⁴⁰ Arh. St. Lugoj, *Krassó-Szörény Vármegye* — Documentul nr. 1440 1889—1906 C. XXVIII/4.

Dar, n-au trecut decît cîteva luni — nici nu se șterseră bine urmele de sînge de la Nándorhegy — cînd direcțiunea a început noi uneltiri împotriva conducătorilor muncitorimii. Zilnic erau chemați „bărbații de incredere, unul cite unul, cerîndu-li-se să iasă din organizație“⁴¹. Alți muncitori au fost schimbați din secțiile unde puteau cîștiga un salariu relativ mai bun, fiind obligați să lucreze în alte secții unde era mai puțin de lucru în perioada respectivă; spunîndu-li-se în bătaie de joc, că astfel au timp „să cugete mai mult asupra socialismului“⁴².

În ziua de 22 iunie au fost concediați fără preaviz 80 de muncitori organizați. Această nouă provocare a direcțiunii a umplut de amărăciune inimile muncitorimii care nu uitase sîngerosul masacru din ianuarie. În ziua de „23 iunie furnaliștii de la cuptoarele Siemens-Martin au declarat grevă în semn de protest împotriva concedierii tovarășilor lor“⁴³. Ziarul „Adevărul“ din 25 iunie 1906 ne relatează următoarele despre evenimentele din Valea Bistrei: „Nu a trecut o jumătate de an de la vărsarea de sînge inscenată de setoșii capitaliști din Ferdinand“⁴⁴ și iarăși pregătesc acești flămînzi o nouă vărsare de sînge. Ei nu se mulțumesc cu cei 9 morți, căzuți în ianuarie. Ei doresc sînge proaspăt, victime noi“⁴⁵.

Autoritățile comitatului care lucrau mină în mină cu direcțiunea uzinelor, luaseră înainte unele măsuri, înființînd în luna februarie în Valea Bistrei, la Ferdinand și Obreja două posturi de jandarmi⁴⁶. Patrula de jandarmi întărite cu soldați ai regimentului 43 circulau pe străzi, astfel ca muncitorii să nu se poată întruni.

O delegație a muncitorilor care a încercat să ducă tratative cu direcțiunea a fost dată afară din birou de inspectorul Trompler. În seara zilei de 24 iunie au sosit de la Timișoara, pentru a duce tratative cu direcțiunea, în conflictul de muncă ivit, președintele sindicatului și doi delegați, care însă au fost amenințați de prim-pretorul de la Caransebeș „că îi va expulza din localitate“⁴⁷.

Pentru a dezorganiza mișcarea muncitorească din Valea Bistrei, autoritățile „au dizolvat sindicatul muncitorilor în fier-metal, iar fruntașii mișcării muncitorești au fost arestați, încătușați și transportați la Caransebeș“⁴⁸. Măsurile arbitrare ale autorităților locale se țineau lanț, „pretorii și căpitanii de poliție suspendau syndicatele, aplicau amenzi

⁴¹ „Adevărul“, 1 februarie 1906.

⁴² *Ibidem*, 24 iunie 1906.

⁴³ „Adevărul“, 25 iunie 1906.

⁴⁴ Centrul industrial „Oțelul Roșu“ a purtat diferite denumiri în decursul timpului, astfel în primele decenii al secolului al XIX-lea în documente îl găsim sub numele de Ferdinandsberg. În anii 1848—49, Ferdinandul primește numele de „Behmhegy“, iar în timpul dualismului austro-ungar se numește Nándorhegy.

⁴⁵ „Adevărul“, 25 iunie 1906.

⁴⁶ Arh. St. Lugoj. *A Magyar Királyi VII. CsendőR Kerületi Parancsnoksága 4-ik szárnnya*. Documentul nr. 139/1906.

⁴⁷ *A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai 1900—1907*, Budapesta vol. III, p. 456.

⁴⁸ *Ibidem*.

în bani, făceau arestări, trimiteau la închisoare pe toți aceia care participau la demonstrații, greve sau scriau articole cu caracter socialist⁴⁹.

În urma acestor represiuni autoritățile se credeau stăpîne pe situație. Măsurile luate de autorități au fost dejucate însă de solidaritatea muncitorilor, care au înțeles să fie alături de tovarășii lor de pe Valea Bistrei, și în ziua de 25 iunie 1906, muncitorii organizați de la Lugoj și Caransebeș au declarat grevă. Ziarul „Temesvarer Zeitung“ ne relatează următoarele: „Grevă la Lugoj și Caransebeș. Astăzi dimineată a fost proclamată grevă generală, motivul grevei este că au fost arestați conducătorii muncitorimii de la Nándorhegy, Lugoj și Caransebeș⁵⁰.

Autoritățile au recurs la vechile metode — înfrângerea greviștilor cu ajutorul forțelor armate — însă muncitorimea, ca un singur om, s-a ridicat împotriva nelegiuirilor săvârșite de autorități. La Lugoj și Caransebeș au fost organizate „mari demonstrații de stradă și cu această ocazie au avut loc ciocniri cu poliția⁵¹.

Muncitorii turnători și metalurgiști din Nădrag, înștiințați prin doi curieri trimiși prin pădurea de la Nándorhegy, au declarat și ei grevă; și 1 300 muncitori și-au manifestat pe această cale solidaritatea⁵².

Extinderea mișcării greviste în Valea Bistrei a determinat autoritățile să ia din nou măsuri excepționale. Hotărîrea muncitorilor de a lupta pentru drepturile lor este însă mai dîră decît măsurile de reprimare ale autorităților. Într-un raport făcut de subprefectul comitatului către comandamentul jandarmeriei, se cere prelungirea termenului de staționare a detașamentelor de jandarmi trimise la Ferdinand, chiar după îndeplinirea termenului de 8 zile. Subprefectul cere în acest sens comandamentului să ia măsuri „ca unitatea trimisă la Ferdinand să rămînă mai departe, aceasta fiind necesar, deoarece muncitorii intrați în grevă încă nu au început lucrul⁵³, de asemenea — scrie subprefectul în continuare — „ordinea și liniștea publică mai este încă în pericol de a fi tulburată din partea acțiunii acestora⁵⁴.

În fața creșterii mișcării greviste din comitat — în ziua de 6 iulie intrară în grevă și feroviarii — autoritățile sînt constrînse a recunoaște dreptul muncitorimii la organizare. Acțiunea hotărîtă și energică a muncitorilor încununată de succes a forțat pe subprefectul comitatului Caraș-Severin să declare că „în viitor va respecta libertatea de organizare a muncitorilor, dreptul de întrunire și va da dispoziții ca cei 80 de muncitori concediați de la Nándorhegy să fie reprimiți la lucru⁵⁵.

⁴⁹ L. Fodor și L. Vaida, *op. cit.*, p. 85.

⁵⁰ „Temesvarer Zeitung“, 26 iunie 1906.

⁵¹ „Adevărul“, 1 iulie 1906.

⁵² *Ibidem*, 8 iulie 1906.

⁵³ Arh. St. Lugoj, *Krassó-Szörény Vármegye Alispánja, Documentul nr. 15111/1906*.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai 1900–1907*, p. 457.

Astfel solidaritatea muncitorilor a determinat autoritățile și conducerea întreprinderilor să cedeze.

Succesul obținut a dat muncitorilor din această regiune mai mult curaj și încredere în forțele lor. Muncitorii înaintează Ministerului de Interne un memoriu în care cer să fie retras ordinul de expulzare a greviștilor sau activiștilor din regiunea cuprinsă de grevă, amenințând, că în caz contrar vor declara din nou grevă generală.

Greva generală s-a dovedit a fi un puternic mijloc de educare a maselor muncitoare în spiritul solidarității și a luptei consecvente împotriva exploatatorilor, contribuind la ridicarea conștiinței de clasă.

Luptele greviste din Valea Bistrei au arătat muncitorilor necesitatea de a continua lupta mai organizat și mai hotărît împotriva elementelor oportuniste din conducerea sindicatelor, scoțind la iveală falsitatea poziției conducerii Partidului Social-Democrat. Ei au înțeles că numai uniți și bine organizați vor putea lupta cu succes împotriva claselor exploatoare.

Greva turnătorilor și metalurgiștilor, cu toate lipsurile și slăbiciunile ei, a îmbogățit experiența luptei de clasă a proletariatului din țara noastră. În tot timpul grevei s-a manifestat comunitatea de interese a muncitorilor români, maghiari și germani și, cu toată strădania depusă de către elementele oportuniste. — care aveau sprijinul aparatului de stat — acestea n-au reușit să-i dezbină, să le frîneze forțele, deoarece legătura strînsă de clasă s-a dovedit a fi mai trainică, în pofida măsurilor de reprimare luate de autorități.

Luptele muncitorilor din Valea Bistrei, care au avut loc în perioada de avînt revoluționar, crescut sub influența revoluției populare din Rusia din 1905, au înscris o pagină glorioasă în istoria mișcării muncitorești din țara noastră.

RASCOALA ȚĂRANILOR DIN 1907 ÎN JUD. BOTOȘANI

de D. MUNTEANU

După reforma agrară din anul 1864 s-a accelerat tot mai mult procesul de diferențiere a țărănimii. Mulți dintre țărani s-au ruinat și au sărăcit, devenind muncitori agricoli cu lot sau fără lot. În același timp creștea chiaburimea satelor.

În anul 1906 erau în județul Botoșani 11 958 țărani fără pământ și 9 621 țărani cu mai puțin de 4 ha de pământ, suprafață cu totul neîndeștătoare pentru existența unei familii țărănești. Astfel existau în total 21 579 capi de familie care nu aveau pământ de loc sau nu aveau pământ suficient pentru întreținerea familiei lor. Aceasta înseamnă că în ajunul anului 1907 un număr de 107 895 suflete, reprezentând 75% din populația satelor, erau în total sau în parte lipsiți de mijloacele de existență¹.

Lipsa de pământ se accentuează an de an. Țăranii botoșăneni erau nevoiți să arendeze pământ de la moșieri și arendași în condițiile impuse de aceștia. Arenda pământului a crescut în cei 43 de ani de la înfăptuirea reformei agrare în proporții mari. Din tabelul comparativ de învoielii agricole pentru anii 1870—1906 reiese că în această perioadă arenda unei fălci de pământ a crescut de la 8 lei la 80 lei și, pe unele moșii, chiar pînă la 100 lei și mai mult. Pe moșiile Cervicești, Costinești, Dolina, Leorda, arenda unei fălci de pământ a crescut de la 10 lei pînă la 60 lei falcea. Pe moșia Bălușeni — Stamati arenda a crescut de la 14 lei la 80 lei și 100 lei falcea. Pe moșia Fîntînele, exploatată în regie, arenda a crescut de la 24 lei la 100 lei falcea, la Zăicești de la 14 lei la 70 lei, la Stănceni pînă la 65 lei iar la Storești-Vlădeni de la 8 lei la 70 lei².

Situația țăranilor s-a înrăutățit și mai mult o dată cu înmulțirea arendașilor, care în jud. Botoșani au fost mai numeroși ca în alte părți. În anul 1905 din cele 123 moșii mai mari de 100 ha numai 34 moșii în suprafață de 39 000 ha erau cultivate de proprietari, iar 89 moșii, în suprafață de 126 000 ha, erau cultivate de arendași, adică 86,34% din totalul întinderii moșiilor erau cultivate de arendași. Cunoscutul trust arendășesc din nordul Moldovei ținea în arendă 8 moșii în suprafață de aproape 40 000 fălci³. Arendașii plăteau proprietarilor o arendă de

¹ G. D. Creangă, *Situația arendașilor față de chestia țărănească, 1906*, p. 22.

² Arh. St. Botoșani, *Răscoalele țărănești 1907*, vol. I, fond Prefectura.

³ Camera de Comerț și Industrie circ. IX Botoșani, *Dare de seamă, 1906*, pp. 93—94.

20—25 lei falcea și le subarendau țăranilor cu prețuri de 80—100 lei falcea.

Intre arendași se încinge o concurență sălbatică, prețurile pământurilor se urcă an de an. Concurența se făcea însă pe seama țăranilor care în realitate plăteau arenzile crescînde. Noul arendaș îndată după încheierea tocmelii cu proprietarul moșier își făcea socoteala cu cît trebuie să urce arenda pământului, fiindcă el urmărea să se îmbogățească cît mai repede.

Pentru țărani arendarea pământului de hrană și imaș era o problemă vitală, dar ei nu dispuneau de mijloace materiale pentru a concura cu arendașii. Ei nu dispuneau decît de brațele lor de muncă, al căror preț era foarte redus. Ruinați și sărăciți, lipsiți de pămînt, țăranii botoșăneni nu aveau în același timp nici inventarul necesar. În primăvara anului 1906 un număr de 20 245 țărani, capi de familie, nu posedau nici o vită trăgătoare, iar 9 652 țărani, adică mai mult de jumătate din numărul celor care aveau vite, le-au amanetat la creditul agricol⁴. În anul 1904, alături de puținele unelte de fier și mașini, existau în județul Botoșani încă 2 076 pluguri de lemn și 6 560 grăpi de lemn⁵.

Plîngerile țăranilor botoșăneni din anul 1907 oglindesc sărăcia, mizeria și deznădejdea lor, batjocura moșierilor și arendașilor, nelegiuirile administrației moșiei și nepăsarea autorităților burghezo-moșierești. Astfel, la 26 februarie 1907 sătenii din comuna Rădeni se plîngeau prefectului:

„Noi sîntem niște oameni săraci și fără pămînt de loc care sîntem pe această moșie de pe la anul 1850, că dl. administrator Caracaș ne-a ținut cu vorba pînă am ajuns în timp de iarnă și pe urmă au trimis să ne ducem la curtea d-sale. Cînd am ajuns la curtea d-lui a spus că sîntem amendați cu cîte 15 lei pentru că nu am putut ajunge la ceasurile 10 cum a spus d-lui și cu mare greu am scăpat de amendă cu cîte 7 lei de nume. Pe urmă a spus că să plătim și drumul care mergem la satul nostru la Bahlui și fără nici un cuvînt ne-a amenințat cu revolverul. Am fost siliți să plătim 5 lei de fiecare nume. Pe urmă dl. administrator Caracaș a trimis vătăfii să ne măsoare pămîntul și vătăfii ne-au încărcat cu 23 prăjini la sută care plătim cu 1 leu prăjina. Cînd am fost la răfuială am fost încărcăți din nou de d-lui așa că au spus că de nu plătim cum spune d-lui, ne împușcă pe toți, că d-sa este în toate autoritățile și nu se teme de noi“ ... „Noi muncim tot arendașului pentru pămînt și al nostru rămîne pîrloagă, nelucrată. La secere ne pune unde sînt spini și nu putem secera decît un pogon pe zi și la măsură pune cum vrea⁶“ ...

Locuitorii din comuna Cristești, Slobozia—Secătura, Ghilanești, Orășeni-Schit, Orășeni-Deal, Orășeni-Vale se plîngeau că prin înmulțirea familiilor, de la împroprietărirea din 1864 nu au pămînt de hrană, că statul n-are moșii suficiente. S-au adresat proprietarului să le dea pă-

⁴ Camera de Comerț și Industrie, Circ. IX Botoșani, *Dare de seamă 1906*, pp. 93—94.

⁵ *Ibidem*, p. 101.

⁶ Arh. St. Botoșani, *Răscoalele țărănești 1907*, vol. II, fond Prefectura.

mint de hrană, dar aceste moșii sînt arendate. În continuare, țărani arătau că arendașul a urcat prețul în fiecare an, așa că dacă luau o falce de pămînt, după ce o munceau, toamna, valorificarea produselor nu le ajungea să plătească prețul pămîntului⁷.

Țăranii din Todireni se plîngeau că pămîntul arendat lor pentru hrană li se măsoară cu o prăjină mai mică, „de scoate mai mult decît ar trebui“, iar pămîntul pe care îl lucrează sătenii pentru arendaș, la secere sau la prașilă, îl măsoară cu o prăjină mai mare „de scoate mai puțin“.

Locuitorii din comuna Cristești arătau în plîngerea lor că arendașul moșiei le-a spus că-i va face să mulgă 7 o capră, să îmbrace 7 un suman și să se servească 7 de un topor, iar boi de jug, cai sau alte vite nu vor avea cît va sta arendașul pe moșie. Țăranii se plîng că cuțitul le-a ajuns la os și roagă pe prefect să stabilească pentru totdeauna prețul pămîntului de arătură, imaș, fînețe, precum și prețul vîratului vitelor⁸.

Spre a putea asigura un minim de existență pentru familiile lor, țărani închiriau pămînt de hrană, fînețe și izlazuri de la moșieri și arendași. Condițiile de arendare a pămînturilor moșierești erau diferite. Forma cea mai obișnuită pentru plata arenzii era munca socotită în bani. Pe unele moșii se folosea și arenda în dijmă (în parte).

Învoielile între țărani și proprietari se făceau prin contracte de angajare, în baza legii învoielilor agricole. Contractele oglindesc munca de rob a țaranului nostru pe moșia boierească și ne explică mai bine sărăcia și mizeria țăranilor siliți să muncească întinsele moșii în cele mai grele condițiuni.

Contractul încheiat între locuitorii din Flămînzi cu arendașul moșiilor Flămînzi—Storești pentru anul 1905, ne arată că arendașul limitează suprafața maximă care poate fi arendată țăranilor: cel mult 2 fâlci (2,88 ha) pentru cei cu vite trăgătoare și mai puțin de 2 fâlci (216 ari) pentru pâlmași. Forma de plată a arenzii pentru pămîntul de hrană, fînețe și pășunat era, după cum vedem, munca socotită în bani. Nu se precizează ca în multe alte contracte, cantitatea de pămînt ce a arendat fiecare țaran angajat. Din contract se observă însă că arendașul și-a asigurat brațele de muncă la toate lucrările pe moșie⁹.

Mai observăm și mijloacele arbitrare prin care arendașul silea pe săteni să lucreze moșia în condițiile stabilite de el. Sătenii neangajați pe moșie, dar care dădeau vite la imaș, erau obligați a lucra cîte 45 ari prașilă pentru perea de boi și cîte 36 ari de fiecare vită. Sătenii angajați erau obligați a se mărgini la suprafața dată de arendaș, iar neangajații, neavînd izlaz pentru vite, erau siliți să accepte condițiile de angajament ale arendașului.

Contractul prevedea că țărani nu vor putea ridica recoltele care se vor afla pe pămînturile luate în dijmă, precum și vitele și oile ce au pe imaș — înainte de a achita fie prin muncă în natură, fie în nu-

⁷ Arh. St. Botoșani, *Răscoalele țărănești 1907*, vol. II fond Prefectura.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

merar prețul pământului de arătură, finețe și imaș. În contract se mai arată că țărani nu au voie să primească nici o vită sau oaie pe imaș a vreunui sătean neangajat, căci aflându-se aceasta, vor plăti arendașului, pentru pământul, finațul și sohatul ce vor lua pentru ei personal ca și acei neangajați, adică 84 lei ha de pământ și finețe, câte 45 lei perechea de boi, 25 lei vaca sau calul și câte 4 lei de oaie.

Acest contract a fost făcut la 12 martie 1905, purtând 316 semnături¹⁰.

Unele contracte prevedeau obligații de-a dreptul revoltătoare. Într-un contract încheiat de țărani din Stănceni și arendașul Mihalache-Popovici-Biznoșanu (1906) se preciza că țărani angajați vor plăti arendașului câte 4 lei pescuitul și adăpatul (iazul era al arendașului)¹¹.

Pe aceeași moșie țărani erau obligați a plăti 50 bani de fiecare gîscă — dacă aveau — pentru că se scâldea în iaz, câte 50 bani o căruță de lut, câte 1 leu de fiecare porc care, scăpat din ograda țaranului s-ar fi putut scâldea și el în iazul boieresc¹².

Pentru a face față muncilor istovitoare impuse prin contracte și pentru a spori posibilitățile de cîștig, țărani satelor botoșănene își angajau și băieții la plugurile moșierești pe câte 7 luni. Părinții erau obligați a-și înlocui copiii în caz cînd aceștia nu se puteau prezenta la pluguri. Prezența la pluguri era obligatorie duminică seara, deoarece venind luni dimineata, ziua aceasta nu se mai socotea. Luna de plugărie era socotită în multe părți la 32 de zile lucrătoare (Călinești, Serafinești, Posiana etc.). Pe moșia Ungureni—Jianu, lunile de muncă erau împărțite în luni de primăvară și de toamnă. Prețul unei luni de plugărie era cel mult 20 de lei și o pereche de opinci¹³.

Proprietarii și arendașii nu uită să prevadă clauze în caz de neexecutarea obligațiilor. În contractul încheiat pentru anul 1905—1906 pe moșia Bursuceni, se prevedea că „în caz de abatere de la litera contractului vom fi răspunzători cu tot avutul nostru mișcător și nemișcător cit și față de codul civil pentru daune și interese”¹⁴.

Indiferent dacă recolta țaranului era bună sau nu, obligațiile trebuiau împlinite. „Orice întimplare nenorocită — spunea contractul încheiat pe moșia Dorbanți—Costești — provenită din secetă, grindină sau incendii sau orice alte accidente prevăzute sau neprevăzute s-ar întimpla la recolta noastră, de pe pământul ce noi am subarendat de la dl. Goldhamer, rămîne exclusiv în sarcina noastră a locuitorilor și nu vom putea în nici un caz cere o reducere în total sau în parte”¹⁵. Și arendașii aveau mijloace destule pentru a impune respectarea întocmai a obligațiilor.

Multe învoieli agricole se făceau verbal. Cele mai multe nici nu

¹⁰ Arh. St. Botoșani, *Răscoalele țărănești 1907*, vol. I, fond Prefectură.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Mihail Roller, *Documente privind răscoala țaranilor din 1907*. București, 1948, vol. II, p. 321.

¹³ Arh. St. Botoșani, *Răscoalele țărănești* vol. I, fond Prefectura.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

erau legale, în sensul că nu respectau nici acele puține dispoziții în favoarea țăranilor cuprinse în legea învoielilor agricole. Pe bună dreptate se plîngeau țăranii din comuna Cristești în anul 1907, că dacă ar vinde toamna toată recolta n-ar achita prețul arenzii pămîntului. La răfuială bietul țăran nu numai că n-avea cu ce plăti arenda, rămășițele și avansurile pentru hrană, dar chiar dacă măsurătorile și socotelile ar fi fost cinstit făcute, rămînea dator¹⁶. De pe ogorul arendat ducea acasă cîteva banițe de porumb.

Muncile pe pămîntul moșieresc erau executate de cele mai multe ori cu hrana țăranului. Din contractele de angajare și din plîngerile țăranilor se poate vedea această situație. Țăranii din Todireni se plîngeau în anul 1907 că arendașul nu voiește a le da tain nici la un fel de muncă. „Plătim cîte 30 lei merța de popușoi și îi mîncăm muncind numai lui, iar cînd să muncim și la noi cîte o lecuță, atunci nu avem cu ce pentru că popușoi pe care i-am cumpărat i-am mîncat la lucrul lui”¹⁷.

Mereu dator și sărac, flămînd și gol, umilit și batjocorit de toți, țăranul botoșănean era legat de proprietar, de arendaș și de chiabur pentru a-și asigura lui și familiei sale o existență de mizerie. Brațele de muncă de care dispunea țăranul erau cu totul insuficiente pentru a face față greutăților care sporeau an de an.

Sărăcia și mizeria devin tot mai apăsătoare. Exploatați de boieri, arendași și de chiaburi, strînși de perceptor, lipsiți de mijloacele necesare pentru asigurarea tristei lor existențe, țăranii botoșăneni nu mai aveau altă scăpare decît în răfuiala cea mare cu stăpîinii moșiiilor.

* * *

Problema pămîntului nu putea fi rezolvată decît prin sfărîmarea latifundiilor. Majoritatea țăranilor botoșăneni n-aveau pămînt suficient pentru hrană. Pe căile legale obișnuite nu-l puteau dobîndi. Ei au găsit singura cale justă a izbăvirii lor, calea revoluționară așa cum făcuseră țăranii din Rusia. Revoluția rusă din 1905 a influențat în general asupra mișcării revoluționare din țara noastră. Ea a influențat puternic și asupra izbucnirii răscoalei țăranilor din anul 1907.

În vara anului 1905 s-a produs răscoala de pe crucișătorul Potemkin. Crucișătorul Potemkin a fost nevoit să se predea, după cum știm, autorităților romînești la Constanța. Marinarii revoluționari, primiți cu toată căldura de către poporul muncitor din România, au fost trimiși în diferite județe ale țării, mai ales în Moldova. Ei au fost ajutați de muncitorii și țăranii din România să găsească de lucru, fiind apărați de urmărirea autorităților burghezo-moșierești. Marinarii ruși care lucrau la țară au participat activ la răscoalele țărănești din România, fapt pentru care au fost urmăriți și acuzați de instigare la răscoală¹⁸. În satele județului Botoșani au fost trimiși mai mulți marinarii revoluționari. În com. Rădeni pe moșia

¹⁶ Arh. St. Botoșani, *Răscoalele țărănești*, vol. I, fond Prefectura.

¹⁷ *Ibidem*, vol. III.

¹⁸ „Lupta de clasă”, an XXXV nr. 1, 1955 pp. 7-8.

arendaşului I. Caracaş a lucrat potemkinistul I. Georgevici care a plecat de aici, fără a se şti unde, la 2 ianuarie 1908. La Corni a fost potemkinistul Grigorof, care a fost şi în com. Lunca, Todireni¹⁹. În comuna Corni în luna martie 1907 se aflau doi muncitori, Iacob Gavrilov şi Ivan Ivanov „de origine ruşi“, din cei rămaşi în ţară de pe vasul Potemkin²⁰. Nici unul din potemkiniştii care au fost în jud. Botoşani n-a putut fi prins. Prin prezenţa potemkiniştilor în unele sate ale judeţului Botoşani s-a putut transmite direct influenţa revoluţiei ruse.

Ca şi în alte centre din ţară influenţa revoluţiei ruse s-a putut transmite şi prin presa muncitorească a vremii²¹. Ziarul „România muncitoare“ se primea regulat la Hirău; în anul 1907 soseau în acest oraşel 6 numere săptăminal. În acelaşi an s-a găsit la primăria din Flămânzi un număr din „România muncitoare“, primit prin poştă pe adresa locuitorului Lazăr Moraru din acea comună²².

Trecerea ţăranilor în Rusia prin diferite puncte şi de acolo în România era obişnuită, chiar fără paşapoarte. La 31 martie 1907 Ministerul de Finanţe pune în vedere prefectului să ia măsuri spre a opri trecerea ţăranilor spre Basarabia şi Bucovina şi nici de acolo în România, chiar dacă au paşapoarte²³.

De bună seamă că nu era vorba de contrabandă, ci de teama de „instigatori“ veniţi din Rusia, de teama permanentă a moşierimii şi a burgheziei de „otrava de peste Prut“, cum numeau clasele exploatare, încă din anul 1888, propaganda revoluţionară.

Striviţi de sărăcia la care i-a adus crunta exploatare a moşierilor şi a capitaliştilor, cuprinşi de deznădejde şi de minia neîmpăcată împotriva împilatorilor, ţăranii din judeţul Botoşani au aprins focul răscoalei. Răscoala a izbucnit la Flămânzi pe moşia principelui D. Sturza.

Condiţiile răscoalei erau coapte peste tot. Frământările ţăranilor din Flămânzi au fost mai puternice fiind legate şi de acţiunea desfăşurată de banca populară din acea comună, „Triumful“, ce voia să ia în arendă moşia de la D. Sturza, pentru care se judecau şi cei doi mari arendaşi: M. Fischer şi Berman Juster. Moşia a fost arendată lui M. Fischer. Ţăranii n-au putut cunoaşte cauzele adevărate ale insuccesului băncii „Triumful“, dar aceasta a contribuit de bună seamă la creşterea agitaţiei ţăranilor, care au fost înclinaţi să creadă că vinovatul era numai Fischer.

La 13 aprilie 1907 primarul comunei Flămânzi, prin raportul înaintat prefecturii, arată cauzele care au determinat pe ţăranii din Flămânzi a face cei dintii „începutul de răscoală“²⁴.

Raportul primarului, ticluit tîrziu, după înăbuşirea răscoalei, oglindeşte punctul de vedere al autorităţilor liberale, inclusiv al băncii popu-

¹⁹ Arh. St. Botoşani, Dosar cu privire la ostaşii de pe vasul Potemkin.

²⁰ Arh. St. Botoşani, *Răscoalele ţărăneşti 1907*, vol. III, fond Prefectura.

²¹ „Studii“ an. 7 ianuarie-martie 1954, p. 254.

²² Arh. St. Botoşani, *Răscoalele ţărăneşti 1907*, vol. III, fond Prefectura.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

lare, care n-a reușit să arendeze moșia. Cauza răscoalei fiind pusă pe seama promisiunilor neîndeplinite făcute de arendașul Fischer, liberalii au speculat-o în felul lor, atît cît le-a putut servi intereselor de partid. Agitația făcută în jurul acestei chestiuni n-a putut constitui cauza răscoalei, dar a putut grăbi izbucnirea acesteia.

Apropierea primăverii și întîrzierea încheierii învoielilor agricole, lipsa de porumb și atitudinea provocatoare a administrației moșiei au contribuit de asemenea la aprinderea focului răscoalei.

În ziua de 8 februarie un mare număr de țărani din Flămînzi și Copălău s-au prezentat la primăria comunei, fiind chemați de administratorul arendașesc, Gh. Constantinescu, pentru a încheia învoielile agricole. Constantinescu face cunoscut că dacă țăraniii au nevoie de el să se prezinte în ograda administrației moșiei²⁵. Cînd a fost căutat însă la curte, Constantinescu plecase la un cumnat al său, care era și secretarul primăriei. Plini de mînie, țăraniii s-au dus la casa secretarului, cerînd ca administratorul să iasă afară spre a sta de vorbă cu ei. Deoarece țăraniii amenințau cu devastarea și incendierea casei, Gh. Constantinescu a fost nevoit să iasă pe cerdac anunțînd că nu mai este administratorul moșiei și că va veni arendașul care va face învoielile cu ei. Atunci țăraniii, iritați, i-au cerut socoteală lui Constantinescu pentru faptul că i-a purtat pe drumuri și i-a ținut flămînzi toată ziua, fără să le spună de la început că nu mai e administrator²⁶.

Ceasul răfuieiilor pentru toate nelegiuirile săvîrșite sosise și pentru Constantinescu. Acesta a fost luat pe sus de țărani spre a fi dus la primărie. Pe drum a fost judecat și bătut. Internat apoi în spitalul din Hîrlău, administratorul a început a se plînge autorităților, căutînd să apară ca o nevinovată victimă a răzvrătirii țărănilor.

Înșelați și batjocoriți de unealta proprietarului, țăraniii care așteptau schimbarea stărilor de lucruri insuportabile, plini de ură împotriva moșierilor și a tuturor împilatorilor, au pornit să-și rezolve revendicările vitale fără arendaș sau moșier și fără administrația burghezo-moșierească de la care nu mai puteau nădăjdui nimic. Răscoala începută la Flămînzi s-a întins repede și pe moșiile învecinate: Storești, Rădeni, Deleni, Drașani și în scurt timp a cuprins întreg județul. Cererea țărănilor de a li se arenda pămînt cu 25 lei falcea a fost părăsită repede.

Meșteri în demagogie și în acțiuni de diversiune, liberalii au încercat să folosească obișnuita lor armă, diversiunea antisemită. Proprietarii și arendașii nădăjduiau că răscoala se va localiza și consuma în nordul Moldovei unde erau și arendași evrei. Nădejtile lor s-au spulberat însă repede. Țăraniii au început să atace și să sfarme, fără alegere, toate proprietățile indiferent ale cui erau.

În același timp, autoritățile județene s-au străduit să izoleze Flămînzii și comunele învecinate, trimițînd importante forțe militare pe care le-au cantonat la Hîrlău, Deleni, Frumușica, Cristești, Tudora.

²⁵ Arh. St. Botoșani, *Răscoalele țărănești 1907*, vol. III, fond Prefectura.

²⁶ *Ibidem*.

Poiana-Lungă, procedindu-se la anchetarea și arestarea răsculaților care au fost dați pe mâna judecării²⁷. Nici această măsură n-a reușit. Răscoala n-a putut fi stăvilită. La începutul lunii martie răscoala a cuprins tot județul. Drumul jalbelor a fost părăsit.

La 1 martie țărani din Santa-Mare, comuna Călărași au ocupat cu forța un ostrov din riul Prut ce fusese cotropit de proprietarul moșiei, I. Goilav. Dirzenia țărănilor a fost de neînvinc. Ei n-au cedat nici în fața armatei trimise acolo imediat de prefectul județului. Obștea locuitorilor s-a adresat telegrafic ministrului, accentuând că stabilirea liniștei în Santa-Mare va fi posibilă numai după recunoașterea proprietății sătenilor asupra ostrovului ce le fusese răpit de moșierul Goilav²⁸. După 1 martie intensitatea răscoalei a crescut tot mai mult.

Între 2—8 martie au fost atacate și devastate curțile boierești din Stăuceni, Vlădeni, Todireni, Răuseni, Fintinele, Bănești, Hancea, Salcea, Măscăteni etc²⁹.

În zilele de 5—6 martie au fost ocupate și devastate târgușoarele Bucecea, Sulița, Burdujeni³⁰.

Proprietarii și arendașii, plini de groază, s-au refugiat unde au putut: unii în capitala județului, alții la București iar alții au trecut chiar granița³¹. Țăranii răsculați îi căutau pentru răfuielele din trecut și pentru invoieli. Puțini au fost găsiți acasă.

În ziua de 4 martie 1907 țărani din satele învecinate — Curtești, Stințești — au pătruns în orașul Botoșani „spre a cere pământ pe un preț maxim de 25 lei falcea”³². Armata i-a întimpinat. Grupurile care se îndreptaseră spre prefectură, întilnindu-se în drum cu prefectul, acesta i-a asigurat că le va satisface cererile. Țăranii s-au întors în oraș și au început devastările. Hărțuielele cu armata, poliția și jandarmii au durat toată ziua. Către seară s-au retras, dar nu s-au îndepărtat de oraș. Au fost arestați atunci peste 50 țărani, iar noaptea pe la ora 2 au fost arestați încă 21 țărani din Cervicești care intrau în oraș prin bariera Dorohoi. Presiunea țărănilor asupra orașului a crescut în timpul nopții³³.

În dimineața zilei de 5 martie țărani din Nicșeni, Cismea, Răchiți, Unteni, Mănăstireni și Roșiori au pătruns în orașul Botoșani. Armata a încercat să-i oprească. La somația maiorului Boureau, comandantul batalionului 8 vânători, de a se împrăștia, țărani refuză. Maiorul comandă foc cu cartușe de război. Armata a tras în plin. Au căzut atunci 4 morți și 8 răniți. Armata însă a trebuit să se retragă, deoarece prin barierele Agafton și Curtești, alte grupuri de țărani din Curtești, Mănăstirea Agafton, Vlădeni, Corni, Sarafinești și Brehuești, au pă-

²⁷ Arh. St. Botoșani, *Răscoalele țărănești 1907*, vol. III, fond Prefectura.

²⁸ *Ibidem.*

²⁹ *Ibidem.*

³⁰ *Ibidem.*

³¹ *Ibidem.*

³² *Ibidem.*

³³ *Ibidem.*

truns în oraș. Această situație a durat pînă la ora 6 seara, cînd au sosit 2 batalioane din reg. 15 Războieni și 2 escadroane de cavalerie³⁴.

Cavaleria a șarjat respingînd pe țărani pînă în satul Răchiți. La barierele orașului au rămas trupe de pază³⁵. Au fost arestați atunci 26 țărani iar a doua zi s-au mai făcut încă 75 arestări. Acestea au fost cele mai importante lupte în timpul desfășurării răscoalei în orașul și județul Botoșani. Orașul a stat sub stăpînirea țăranilor răsculați 2 zile și o noapte³⁶. Țăranii răsculați au încercat să-și rezolve problemele lor vitale prin luptă.

Mînia neîmpăcată a răsculaților s-a îndreptat și împotriva autorităților, împotriva percepțiilor fiscale. La 5 martie administratorul financiar din Botoșani raporta telegrafic ministrului de Finanțe următoarele: „Răscoala generală și în oraș. Perceptorii și agenții fiscalului alungați. Averea statului în primejdie. Poliția și armata concentrată în diferite părți iar noi fără nici o pază”³⁷. Raportul din 9 martie 1907 adresat de Administrația Financiară către prefectura județului este semnificativ în această privință. Administratorul financiar cerea prefectului să se ia măsurile legale pentru asigurarea banilor statului și a registrelor pînă după încetarea în totul a răscoalelor țărănești. În același raport administratorul financiar al județului sublinia că perceptorul fiscal al circumscripției 6 Sulița i-a raportat că s-au răsculat țărani, cerînd forțat să le restituie sumele încasate din cotizația de 5 lei pentru casa țărănească. În consecință administratorul financiar cerea să se ia măsuri pentru siguranța banilor statului și a registrelor de la percepțiile fiscale din tot județul³⁸. Prin alt raport administratorul financiar cerea prefectului pază pentru averea statului de la secția regiei monopolurilor din orașul Botoșani³⁹.

Autoritățile au încercat să folosească diversiunea șovină spre a se salva. Pentru a deruta opinia publică în legătură cu acțiunile din Botoșani, prefectul a cerut expulzarea lipovenilor, care nu s-au „conformat legilor noastre, ca unii ce au fost capii devastărilor din Botoșani”⁴⁰.

Răscoala a luat proporții cuprinzînd aproape toate satele din județul Botoșani. Pretutîndeni țărani distrug condicile de socoteli, rup contractele, cerînd să li se dea pămînt pe veci, așa cum s-a făcut la Sarafinești, Huțani, Vlădeni, Brehuești, Măscăteni, Albești, ș.a.⁴¹.

La Dingeni, în noaptea de 11 martie locuitorii din Hulub au atacat primăria, au alungat primarul și autoritatea comunală, cerînd să li se dea moșia Strahotin. Prefectul a trimis în grabă 100 de soldați pentru a apăra proprietatea lui Mavrocordat⁴². Țăranii din Păun-Năstase au

³⁴ Arh. St. Botoșani, *Răscoalele țărănești 1907*, vol. III, fond Prefectura.

³⁵ *Ibidem.*

³⁶ *Ibidem.*

³⁷ *Ibidem.*

³⁸ *Ibidem.*

³⁹ *Ibidem.*

⁴⁰ *Ibidem.*

⁴¹ *Ibidem.*

⁴² *Ibidem.*

somat pe arendaș să le dea 210 fălci de pământ cu prețul pe care îl plătește arendașul — dându-i în plus 5 lei — și precizînd că dacă nu li se va da așa cum au cerut, ei bagă plugurile și ară⁴³. Țăranii din Viforeni, Bătrînești, Socrujeni au silit pe arendașul moșiei să le dea 100 fălci de pământ cu 25 lei falcea. De frică, arendașul a cedat⁴⁴. La fel s-a întîmplat la Tulbureni, Silișcani și Lunca⁴⁵.

Autoritățile au fost cuprinse de spaimă. Pretutindeni — raporta prefectul la 7 martie — locuitorii au luat cu asalt primăriile, au alungat primarii și personalul administrativ. E deci „revoluție completă și anarhie” — sublinia prefectul. Încă de la începutul răscoalei prefectul județului a cerut cu insistență să i se trimită armată⁴⁶. La 5/17 martie, prin telegrama cifrată, prefectul ceruse Ministerului de Război ca batalionul 8 vînători să fie pus pe picior de război, concentrînd rezerviștii și concediații. În aceeași zi prefectul solicitase și un regiment de cavalerie din Muntenia, — pe motivul că agitațiile țărănești au luat caracterul de revoltă generală — iar la 6/18 martie — prin telegramă extraurgentă — arătînd că revolta se lățește mereu, el mai cerea un regiment de infanterie și două de cavalerie, rugînd să i se trimită totodată și al 3-lea batalion din reg. 15 Războieni⁴⁷. Predilecție deosebită avea prefectul pentru regimentele de cavalerie cu care „să poată urmări și distruge cetele de țărani răsculați”, considerate de el drept „bande de tîlhari și emisari străini”. Prefectul arăta în cererea sa că este absolut indispensabil ca regimentele să fie aduse din Oltenia sau din Muntenia, căci îi era teamă că soldații „fiind toți moldoveni”, nu se va putea „servi de ei contra țăranilor”⁴⁸. Este evidentă frica prefectului conservator Văsescu de o eventuală înfrățire a armatei cu răsculații.

Focul răscoalei se întinsese în toată țara și armata era acum cerută de autoritățile locale în toate județele. Cit a fost Văsescu prefect, nu i s-au trimis regimentele de cavalerie din Muntenia. Pentru reprimarea răscoalei au fost aduse însă importante forțe militare. Pe teritoriul județului Botoșani existau de la începutul răscoalei bat. 8 Vînători și 3 escadroane din reg. 8 Roșiori. Au venit apoi 2 batalioane din reg. 15 Războieni⁴⁹, reg. 27 inf. Bacău, reg. 22 Dimbovița, reg. 10 Putna, reg. 31 Calafat, reg. 13 Iași, detașamente de jandarmi din București⁵⁰, afară de compania de jandarmi și grăniceri din Botoșani. Cu aceste forțe armate s-a pornit și s-a desfășurat acțiunea de „pacificare” a județului Botoșani.

Cele mai importante forțe militare au fost trimise încă de la începutul răscoalei în împrejurimile Hîrlăului: 2 escadroane de cavalerie,

⁴³ Arh. St. Botoșani, *Răscoalele țărănești 1907*, vol. III, fond Prefectura.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*, vol. II.

⁵⁰ *Ibidem*, vol. III.

1 batalion din reg. 13 Iași, un escadron de cavalerie la Frumușica și unul la Deleni, 50 vînători la Cristești și o companie de 180 soldați la Tudora și Poiana Lungă⁵¹. Cum s-a spus la început, aceste unități au avut sarcina să izoleze focarul principal al răscoalei — Flămînzii. Mișcarea trupelor era dirijată de prefectul județului, de acord cu comandantul sectorului Botoșani.

Detășamentele militare străbăteau în lung și în lat județul, deplasîndu-se în marșuri forțate spre punctele unde răscoala era considerată mai „primejdioasă”: Fintînele, Verești, Dumbrăveni, Dîngeni, Albești, Todireni, Răuseni, Ripiceni. În centrul atenției prefectului erau curțile. velnițele și toate acareturile boierești. Unitățile militare se deplasau la cererea proprietarilor și arendașilor⁵².

Sub scutul armatei, prefectul județului s-a străduit să restabilească și administrația comunală. La 15 martie 1907 noul prefect Mavrocordat atrăgea atenția primarilor și inspectorilor comunali că serviciul a fost lăsat în părăsire tocmai atunci cînd se cerea mai multă vigilență din partea primarilor. Aceștia au fost chemați să-și ia serviciile în primire, concediile fiind suspendate. Primarii au primit ordin să inspecteze zilnic cătunele și să raporteze. Inspectorii comunali erau obligați să controleze comunele pentru restabilirea liniștei, iar pentru a le ridica „prestigiul” prefectul i-a asigurat că subprefecții vor fi însoțiți de o escortă de călărași care va sta la dispoziția lor⁵³. Astfel, administrația comunală era chemată să-și dea contribuția la „pacificarea” satelor răscolate.

Pentru stăvilirea valului revoluționar al țărănimii răscolate, liberalii, aduși la putere, folosesc alături de forța armată și învechitele mijloace ale făgăduielilor și înșelătoriei. Un mijloc cunoscut pentru a frînge dîrzenia răsculaților a fost faimosul manifest al guvernului prin care se făgăduiau legiuiri pentru îmbunătățirea stării țăranilor. Administrația județului, învățătorii și preoții erau obligați să sprijine acțiunea guvernului pentru restabilirea ordinii, făcîndu-li-se cunoscut că guvernul este hotărît să înfiereze energic „neorînduielele” și să pedepsească cu asprime orice acțiune îndreptată împotriva „ordinii publice”.

Manifestul guvernului a fost difuzat în toate satele județului. Preoții, îmbrăcați în odăjdii, însoțiți de învățători, cutreierau satele și prin slujbe impunătoare, prin cuvîntări, prin citirea și comentarea manifestului, se străduiau să înduplece pe țăranii răsculați la liniște. Manifestul a fost primit cu indiferență și neîncredere în cele mai multe sate și nu acesta a potolit răscoala⁵⁴. Conferințele școlare din județ au fost suspendate. În unele localități s-au suspendat și cursurile, școala fiind pusă la dispoziția armatei.

⁵¹ Arh. St. Botoșani, *Răscoalele țărănești 1907*, vol. III, fond Prefectura.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*, vol. II.

Prefectul de Botoșani, moșier liberal, instalat după 11 martie la conducerea județului, raporta cu mândrie ministrului de Interne la 25 martie, că a luat și el o serie de măsuri pentru a pune capăt „dezordinei“. Prefectul județului arăta că a căutat să se ocupe în mod serios de potolirea răscoalelor pentru a aduce pe de o parte „pacea și liniștea între locuitorii săteni răzvrățiți“, aprobând, în limitele legalității, cererile, iar pe de altă parte că a urmărit a restabili dreptul de proprietate și interesele marilor proprietari și arendași cultivatori de pământ care erau amenințate, „drepturi consfințite și prin art. 19 din constituția acestei țări, care este legea legilor“⁵⁵. Pornind de la acest „principiu“ prefectul raporta că a luat măsuri serioase ca să înceteze dezordinile, lucru cu care se mândrea că a reușit.

În același timp prefectul arăta că s-a gândit la mijlocul cel mai eficace pentru a putea aduce „armonia“ — pentru un moment zdruncinată — ce trebuie să existe între săteanul muncitor de pământ și proprietarul sau arendașul cultivator, fără ca drepturile uneia sau alteia din părți să fie știrbite, dând acestei „afaceri“ o soluție „dreaptă“ și „echitabilă“. Soluția a fost dată de comisia formată din mari proprietari și arendași care au stabilit un minimum de prețuri al muncilor agricole pe întregul județ și un preț maxim al pământurilor date locuitorilor, variind după regiuni, prețuri care nu puteau fi depășite⁵⁶. Județul a fost împărțit în 2 regiuni, după calitatea pământului. Prețul maxim pentru pământul din regiunea I-a s-a fixat la 56 lei falcea, iar pentru regiunea a II-a la 44 lei falcea, subliniindu-se că în anii trecuți pentru o falce din regiunea I-a se plătea 120 lei, iar în regiunea a II-a, 80 lei⁵⁷. În continuare prefectul arată că celelalte condiții cu privire la angajamentele agricole au fost stabilite în procesul-verbal încheiat de comisiune în ziua de 21 martie. Convins că chestiunea pământurilor și a prețurilor muncilor agricole a fost astfel „tranșată“ prin deciziunea luată mai sus, acest fapt a fost adus la cunoștința tuturor sătenilor... „punându-li-se în vedere că angajamentele oneroase care s-au făcut de curînd sub imperiul teroarei de către predecesorul meu sînt nule de drept și de fapt pentru părțile ce nu vor să le respecte“. Pe baza deciziunii mai sus-menționate — arată prefectul în încheiere — se procedează de urgență la facerea angajamentelor din nou⁵⁸.

La 27 martie prefectul dădea ordine inspectorilor comunali că „este neapărată necesitate ca anul acesta să se mențină în mod absolut măsurile și datinile care au predominat pînă azi între proprietari și arendași cu locuitorii respectivi“⁵⁹. În același timp el cerea inspectorilor comunali să raporteze asupra revizuirii contractelor existente sau asupra contractelor noi.

⁵⁵ Arh. St. Botoșani, *Răscoalele țărănești 1907*, vol. II, fond Prefectura.

⁵⁶ *Ibidem*, vol. III.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*.

Prin hotărîrea dată de comisia județeană, a proprietarilor și a arendașilor, prețurile pămînturilor au fost extinse pe întregul teritoriu al județului, adică și acolo unde prețurile erau ceva mai mici decît cele fixate de comisie. Prețurile muncilor agricole, dacă n-au fost majorate au fost cel puțin menținute și generalizate în același timp. Astfel putem vedea ușor că luna de plugărie rămîne tot 20 lei, carul de cărat tot 25 bani, iar omul care lucrează pe gireadă este plătit tot cu 2 lei⁶⁰.

Prefectul județului, înaintînd tabelul comparativ al prețurilor către Ministerul de Interne, a arătat cele mai mici prețuri ale muncilor plătite înainte de răscoală pentru a ajunge la cele mai mari prețuri existente înainte de hotărîrea comisiei.

Ceea ce a realizat cu adevărat comisia proprietarilor a fost anularea contractelor smulse de țărani în timpul răscoalei — considerate de moșieri ca fiind făcute sub „imperiu teroarei“ — și revizuirea acestora, adică readucerea orînduieiilor dinaintea răscoalei. Iată deci că prin voința proprietarilor și a arendașilor s-au anulat și puținele rezultate obținute de țărani, prin forță, în focul răscoalei. Contractele încheiate în timpul răscoalei se revizuiesc, vechile prețuri revin o dată cu vechile condiții de muncă.

La Tulbureni, arendașul, revenit la moșie, nu mai recunoaște vechiul contract încheiat cu 34 lei falcea, cerînd 50 lei pe falce pentru cel mai slab pămînt de pe moșie, refuzînd să mai dea izlaz sătenilor. La fel s-a procedat la Unțeni, Leorda, Dolina, Cucorăni și în alte părți⁶¹.

Scăpați de furia țăranilor răsculați, reîntorși acasă sub scutul armatei și sub ocrotirea legilor, arendașii și proprietarii nu mai respectă nici angajamentele făcute în urma răscoalei, potrivit manifestului prefectului prin care se fixaseră noile prețuri. La Nicșeni, arendașul Emanoil Emandi a urcat arenda pămîntului la 80 lei falcea, așa cum era înainte, cerînd pe deasupra și cîte 2 pui de găină de fiecare falce și cîte un pui de găină de fiecare cap de vită, oricare ar fi fost numărul vitelor sau cîțimea pămîntului. Arendașul moșiei Costești a urcat din nou prețul pămîntului la 80—90 lei falcea⁶².

Locuitorii comunei Bucecea se plîng că arendașul C. Zamfirescu le pretinde 120—150 lei de falce. Plîngerile țăranilor se întetesc din nou. La 9 aprilie țăranii din Fîntînele se plîngeau prefectului că nu li s-a făcut nici un spor la prețurile de muncă și nici o reducere la plata pămîntului, că nu li se dă pămînt mai jos de 100 lei falcea, că nu se dă mai mult pămînt decît 40 prăjini, iar la alții nu li se dă de loc⁶³. Subprefectul a anchetat la fața locului și a raportat prefectului că „stabilirea prețului rămîne la buna înțelegere între locuitori și proprietari“⁶⁴. Așadar se uitase și hotărîrea comisiei de proprietari și aren-

⁶⁰ Arh. St. Botoșani, *Răscoalele țărănești 1907*, vol. III, fond. Prefectura.

⁶¹ *Ibidem.*

⁶² *Ibidem.*

⁶³ *Ibidem.*

⁶⁴ *Ibidem.*

dași. Se constată deci încă o dată că proprietarii n-au învățat nimic din lecția dată de puternica răscoală a țăranilor, lecție care însă n-a fost dusă până la capăt.

Statul moșierilor și al capitaliștilor a salvat încă o dată marea proprietate, ducând până la capăt acțiunea de „pacificare“ a satelor. Armata a fost principalul instrument în mâna autorităților burghezo-moșierești pentru înfringerea răscoalei. Localitățile în care răscoala a fost mai puternică au fost ocupate de unități militare, ce urmăreau, arestau și schingiuiu cu cruzime pe țărani. Comandanții aveau ordine să aresteze pe toți „instigatorii“ și să-i trimită sub escortă la Botoșani.

Țăranii erau torturați spre a divulga pe „instigatorii“. Cei arestați sufereau cauzele, dar nu spuneau un cuvânt, lucru ce nu convenea anchetatorilor. S-au făcut arestări masive la Flămânzi, Dumbrăveni, Roșcani, Stăuceni, Mihălășeni, Dîngeni, Hulub, Albești, Răchiți⁶⁵. La 26 martie procurorul general raporta telegrafic ministrului de Justiție că la acea dată s-au emis mandate de arestare pentru 152 inculpați, că erau 411 deținuți, din care 33 fuseseră interogați⁶⁶. La 11 mai procurorul Tufescu comunica prefectului că la arestul preventiv erau 41 deținuți⁶⁷. Procurorul – ținând seamă de numărul mare de acuzați și martori – cerea aprobarea pentru sala Popovici, unde în zilele de 27–28 mai, Curtea de jurați urma să judece pe țărani.

Nu se cunoaște precis numărul țăranilor arestați și întemnițați. Săteni, părinți, soții și rude au înaintat cereri pentru eliberarea celor închiși. Astfel la 19 martie locuitorii din Răchiți cereau Ministerului de Justiție eliberarea a 2 țărani „care stau pînă azi – 19 martie 1907 – schingiuiți și maltratați sălbăticește fără să aibă vreo vină sau amestec“⁶⁸. La 11 mai 1907 săteanul Gh. Filoti din Dumbrăveni cerea prefectului eliberarea celor 2 fii ai săi pentru a-l ajuta la munca cîmpului. „În fața judecătii – scria Gh. Filoti – mă voi prezenta chiar eu ca părinte care pot garanta pentru aceștia cu casele și gospodăria ce am, precum și puținul pămînt de hrană ce-l am... căci altă garanție nu am de unde răspunde dacă mi-o cere“⁶⁹. O cerere similară au adresat prefectului locuitorii din Brehuești la 20 martie 1907 cerînd să fie eliberați 3 țărani arestați în Botoșani la 5 martie 1907⁷⁰.

Teroarea autorităților burghezo-moșierești s-a revărsat din plin peste tot. Jandarmii fac percheziții și maltratează cu cruzime pe săteni. La 28 martie 1907 primarul comunei Nicșeni raporta prefectului că jandarmul Vieru din Unțeni a maltratată într-un mod îngrozitor pe locuitorii Ion Dorohoi, I. Gh. Tofan, D. Roșu, Gh. C. Viziteu din Nicșeni. Primarul adaugă că nu se știe dacă numiții săteni vor mai fi în stare să muncească în timpul verii. Tot atunci jandarmul a arestat pe urii

⁶⁵ Arh. St. Botoșani, *Răscoalele țărănești 1907*, vol. III, fond Prefectura.

⁶⁶ Mihail Roller, *op. cit.*, vol. II, p. 17.

⁶⁷ *Ibidem* p. 17.

⁶⁸ Arh. St. Botoșani, *Răscoalele țărănești 1907*, vol. III, fond Prefectura.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Ibidem*.

locuitori pe motiv că ar fi făcut instigații la răscoală. Anchetînd cazul la fața locului, inspectorul comunal a raportat însă că jandarmul Vieru era nevinovat⁷¹.

Numărul țăranilor uciși în ciocnirile de la Botoșani este cunoscut numai în parte: 1 țăran din Unțeni, 3 din Dorobanți, 2 din Costești, 2 din Cișmea, în total 8 morți⁷². Nu se cunoaște numărul exact al celor răniți.

Au fost urmăriți de asemenea și arestați locuitorii considerați instigatori la răscoală; printre ei existau și unii învățători. A fost arestat dulgherul V. Costinescu de către detașamentul militar din Todireni și înaintat tribunalului, fiind acuzat că a fost unul din principalii capi ai răscoalei⁷³. Mult timp au fost urmăriți străinii și în special marinarii de pe crucișetorul „Potemkin“. Au fost căutați de asemenea socialiștii Banghereanu și Ficșinescu, fără a se putea da de urma lor. Au fost arestați și mulți muncitori din Botoșani.

Astfel, prefectul județului, ajutat de justiție, și în primul rînd de armată și jandarmi, s-a „ostenit“ pentru „liniștirea“ țăranilor răsculați. Erau liniștiți moșierii și arendașii cîtă vreme armata le-a stat la dispoziție. Au fost cuprinși însă iarăși de panică atunci cînd, pentru reprimarea răscoalei din Muntenia și Oltenia, unitățile armate au părăsit teritoriul județului Botoșani. Moșierii și arendașii se adresează prefectului să rețină armata. Prin telegrama nr. 294 adresată Ministerului de Interne, prefectul județului raportează: „aflu că s-a dat ordin de plecare batalionului 8 Vînători. Rog a nu se lua nici o dispoziție fără știrea mea, și trupele din localitate să nu plece pînă ce mai întii nu vor veni altele în loc, altfel nu pot garanta liniștea și ordinea“⁷⁴. Armata a fost însă retrasă, iar prefectul liniștea pe exploatatorii cuprinși de groază, că unitățile plecate vor fi înlocuite cu altele. Proprietarii scăpați de furia țăranilor aduc mulțumiri prefectului pentru concursul dat, rămînînd și recunoscători pentru aceasta.

*
* *
*

Mînați de foame și loviți de puternica reprimare a armatei, țăranii au fost nevoiți să înceapă treptat munca pe moșiile stăpînilor.

Deși prefectul raportase Ministerului de Interne, la sfîrșitul lunii martie, că în județ domnește „liniștea“, documentele arată că aceasta era numai în aparență⁷⁵. Revolta clocotea permanent în județul Botoșani. Prefectul însuși recunoaște că la Flămînzi și Frumușica încă nu se încheiaseră angajamentele. Conflictele între săteni și proprietar sau arendaș dăinuiau. La Lunca „neînțelegerea“ cu

⁷¹ Arh. St. Botoșani, *Răscoalele țărănești 1907*, vol. III, fond Prefectura.

⁷² *Ibidem.*

⁷³ *Ibidem.*

⁷⁴ *Ibidem.*

⁷⁵ *Ibidem.*

arendașul nu era aplanată nici la 11 aprilie 1907⁷⁶. Proprietarii și arendașii au anulat contractele încheiate în timpul răscoalei; țărani la rîndul lor nu vroiau să recunoască și să primească noile condiții care de fapt erau cele dinaintea răscoalei.

Spaima a pus din nou stăpînire pe moșieri și arendași, după retragerea armatei. Autoritățile vedeau pretutindeni numai „instigatori” și manifeste „incendiare”. În iulie 1907 Ministerul de Interne atrăgea atenția prefectului asupra unui manifest „incendiar” pe care unii învățători îl primeau din capitală⁷⁷. Prefectul cerea subalternilor să cerceze sat cu sat, iar manifestele găsite să fie trimise ministerului în original. Difuzînd ordinul ministerului în județ, prefectul atrăgea atenția asupra seriozității cu care trebuie să fie urmărite astfel de manifeste „cu idei cu totul revoluționare... că la din contra consecințele ar putea fi extrem de grave”⁷⁸.

În noiembrie 1907, prefectul județului Dorohoi comunica prefectului de Botoșani, că individul Petrescu I. din Nicșeni, județul Botoșani, face propagandă revoluționară printre locuitorii din comuna Zvorîștea și că numitul ar fi spus unor consăteni că în comuna Nicșeni totul este aranjat pentru o nouă mișcare țărănească⁷⁹.

În pofida tendinței guvernanților liberali care căutau să arate că răscoala ar fi avut un caracter antisemit, desfășurarea mării mișcări țărănești a demonstrat că țărani și-au dat seama că izvorul sărăciei și mizeriei lor este exploatarea moșierilor și capitaliștilor, indiferent că erau armeni, evrei sau romîni. Îndreptîndu-și ura împotriva exploatarelor, țărani botoșăneni nu întirziară să ceară reîntoarcerea în satele lor a cetățenilor evrei, victime nevinovate ale diversiunii liberale. De pildă, sătenii din Dumbrăveni, Tudora, Răusenii și din alte sate, arată că ei n-au cerut consiliului comunal să retragă autorizațiile duhengeiilor evrei⁸⁰.

Țărănimea singură, cu toată forța revoluționară dezlănțuită cu atîta amploare, nu putea să rezolve problema cea mai grea: cea a pămîntului. Răscoala țaranilor din județul Botoșani a fost înfrîntă, datorită aceluiași cauze care au dus la înfrîngerea răscoalei în toată țara. Țărănimea n-a avut aliat și n-a fost condusă în lupta sa de către clasa muncitoare.

Abia peste cîteva decenii sub conducerea clasei muncitoare, în frunte cu Partidul Comunist, țărănimea botoșăneană a fost eliberată în mod

⁷⁶ Arh. St. Botoșani, *Răscoalele țărănești 1907*, vol. III, fond Prefectura.

⁷⁷ *Ibidem.*

⁷⁸ *Ibidem.*

⁷⁹ *Ibidem.*

⁸⁰ *Ibidem.*

real din ghearele moșierilor. Pământul pe care l-a muncit și l-a apărat veacuri de-a rîndul, îi aparține azi, în întregime.

Țărănimea muncitoare din fostul județ Botoșani, ca și din restul patriei noastre pășește azi cu hotărîre pe drumul luminat de măreața învățătură a partidului, pe făgașul gospodăriilor colective, calea unică a fericirii și a belșugului, care nu putea fi măcar întrezărită de țăranii flămînzi și desculți, răsculați în anul 1907.

RASCOALA ȚĂRANILOR DIN 1907 ÎN JUDEȚUL BUZĂU

de GH. CEAUȘEL și D. IONESCU

Limitele teritoriale ale fostului județ Buzău s-ar suprapune astăzi, cu câteva diferențe în minus, peste raioanele: Buzău, Beceni, Cislău, Mizil și Pogoanele.

Suprafața totală însuma atunci 4 943 km², cu o populație de 245 392 locuitori, repartizați în 107 comune rurale și două urbane (Buzău și Mizil).

Statisticile pe care le avem din 1905 arată că din suprafața totală cultivabilă de 316 382 ha, marea proprietate deținea 53% adică 165 614 ha¹. Moșieri mari ca Grigore Constantinescu—Monteoru (numai în comunele Sărata și Beciu avea 2 335 ha), frații Marghiloman și îndeosebi Teodor Faranga (avea 4 391 ha în comuna Căldărești) stăpîneau mii de hectare de pământ cultivabil². Restul de 150 769 ha, adică 47%, se repartiza astfel între țărani: 19 895 ha la 18 434 gospodării țărănești pînă la 2 ha, 61 754 ha la 16 549 gospodării avînd între 2 și 5 ha, 45 302 ha la 7 581 gospodării cu 5—10 ha și 23 818 ha la 1 109 gospodării cu 10—50 ha³.

Dintr-un număr de 54 300 de gospodării țărănești, 10 624 (adică 20%) nu posedau nici un petec de pământ. Înלăuntrul acestor gospodării se aflau 15 944 de bărbați peste 21 ani, sortiți să muncească pe pământul altora.

Dacă la numărul gospodăriilor fără pământ adăugăm și cele 18 434 de gospodării țărănești care aveau numai pînă la 2 ha (în medie, revenea fiecăreia numai cite un ha), procentul gospodăriilor sărace, care se întrețineau muncind și pământ străin sau argătînd pe la moșieri și chiaburi, se ridică în județul Buzău, în preajma izbucnirii răscoalelor din 1907, la 54%.

Astfel, și aici, ca pretutindeni în țară, cauza principală a izbucnirii răscoalelor a fost nedreapta repartitie a pământului arabil, însoțită de accentuarea exploatării moșierești.

În legătură cu această nedreaptă distribuire a pământului cultivabil de pe teritoriul județului Buzău este interesant de urmărit și procesul deposedării țaranului de mica lui proprietate. În 1864, din totalul de

¹ G. D. Creangă, *Proprietatea rurală și chestiunea țărănească*, București, 1905, p. 22.

² Arh. St. Buzău, mapa Hotărniciei.

³ I. Adam și N. Marcu, *Studii despre dezvoltarea capitalismului în agricultura Romîniei*, București 1956, I, anexa 2.

30 395 de gospodării individuale țărănești, numai 2 633 (adică 8,6%) nu au nici un petec de pământ. În schimb, în 1905, proporția celor fără de pământ se ridică la 20%. Adăugînd și gospodăriile mici pînă la 2 ha (categorie care nu există în 1864), procesul de proletarizare a cuprins mai mult de jumătate (54%) din populația satelor județului Buzău, într-o perioadă de numai 40 de ani.

Fără să neglijăm factorul demografic — creșterea populației în acest interval — și nici loturile vîndute țăranilor între anii 1881 și 1889 din bunurile statului, sub presiunea maselor populare, procesul de proletarizare a țăranimii din aceste părți este un fapt peste care nu se poate trece.

Impingînd cercetarea mai departe, observăm că nici cifrele de mai sus nu exprimă destul de exact gradul de sărăcire atins în această perioadă de țăranimea din Buzău: *arendarea lotului propriu pe prețuri de nimic și pe termene lungi a ridicat cu mult peste 54% proporția țăranimii ruinate în aceste părți.*

Printre diversele anchete care s-au făcut în 1907 în cîteva județe ca să se cunoască situația micii proprietăți rurale, s-a desfășurat una și în județul Buzău, inițiată de Constantin Garoflid pe cuprinsul comunei Smeeni, în apropierea căreia își avea moșia. Rezultatul surprinzător, care nu poate fi pus în nici un caz la îndoială, pentru că e relatat de unul dintre marii proprietari, arată cum din totalul de 1 098 pogoane cultivabile, primite de țăranii din satul Smeeni între 1864 și 1907, aceștia înșelați de cămătari, samsari și jefuiți de organele administrative și de fisc, înstrăinaseră sau arendaseră 740 pogoane, adică 67,7%, proporție enormă, decă ne gîndim că satul este așezat în regiune de cîmp, unde densitatea populației nu era atît de mare, iar fertilitatea solului destul de ridicată. Iată ce spune ancheta:

„La început, proprietarul lotului, negreșit, fiind nevoiaș sau vreun an prost, a închiriat parte din lotul lui unui speculant din comună cu 5 pînă la 6 lei poganul, banii dați înainte pe un an.

Arendarea e făcută pe termen lung; în cursul anului, dacă omului îi mai trebuie cîte ceva, sămînță sau altele, le ia tot de la arendașul lotului; sămînță îndoită, marfă de prăvălie pe datorie și cum vrea să i-o pună la socoteală, așa că sînt oameni în această comună care pentru un loc arendat pe zece ani nu au luat decît arenda pe primul an, iar restul de ver la prăvălie și, la socoteală, au mai rămas și datori.

De obicei, arendașii acestor loturi sînt cîrciumari, preoți și frunțașii comunei; tot ei fac și pe negustorii de cereale, cumpărîndu-le de cu iarnă și pe preț de nimic“⁴.

Dar, nu numai arendarea pămînturilor țărănești a pauperizat masele rurale ci și lipsa vitelor. În ceea ce privește animalele de muncă, situația în județul Buzău era următoarea: numai 47% din numărul gos-

⁴ Constantin Garoflid, *Chestia agrară în România*, București, 1920, pp. 93—96.

podăriilor țărănești posedau boi sau cai, în timp ce 53% erau lipsite complet de trăgătoare⁵.

Ancheta sus-menționată relatează și ceea ce se întâmplase cu izlazul comunal din Smeeni, care, în loc să servească pentru pășunatul viteilor sătenilor, ajunge în mâna speculanților un mijloc de a storce noi câștiguri de pe spatele țărănimii:

„Din cele 132 pogoane de izlaz, 26 fuseseră vândute unui circiumar din comună, alte 23 erau date unui chiabur, iar restul se arenda unui speculant la prețul de 10 lei pogonul. Țăranii care aveau vite trebuiau să plătească acestuia pentru pășunat 3,50 lei de oaia stearpă, și, cum el invoiește 9—10 oi pe un pogon, încasează 30—40 lei pentru pogonul care-l costase 8—10 lei. Pentru oile cu lapte și vitele cornute se plătește în natură (brinză, lapte)“.

În satele de munte, situația vitelor era și mai grea. Acolo li se pretindea țăranilor să plătească și apa pe care o beau vitele lor din izvoarele sau fântinile de pe moșie. Reproducem un pasaj din contractul de invoieli agricole încheiat pentru anul 1907, între arendașul Duioiu și țăranii din comuna Sărulești:

„Pentru a avea dreptul la adăpatul vitelor la fântinile și izvoarele de pe moșie, fiecare locuitor va da arendașului, pe vară, cîte o oca (cca. 1,200 kg) de unt proaspăt de fiecare cap de vită mare: vacă, bou, mînzat, juncă etc.“⁶.

Condițiile acestea nemiloase adîncesc sărăcirea maselor rurale, le proletarizează.

Țăranul, fără pămînt și fără vite, ca să nu moară de foame, să-și plătească impozitele arbitrar fixate, să-și întrețină familia numeroasă, trebuia să muncească pămînt străin, în dijmă, sau să intre argat.

Dijma cea mai des întilnită în părțile Buzăului era „una din două“, foarte grea pentru regiunile deluroase ale județului, unde fertilitatea solului, în general, e slabă și transporturile foarte anevoioase. Țăranul, ca să obțină pămînt trebuia să muncească totdeauna peste capacitatea lui de lucru. La dijma urcată și nefertilitatea solului se adăugau prea multele prestații în folosul moșiei, plus rușfeturile.

Munca la tarla se practica și aici, dar pe o scară mai redusă. Numai în cazuri extreme, țăranul se obliga să cultive „cu precădere“, pentru o anumită întindere de pămînt în folosul său, o altă întindere egală sau mai mare în folosul proprietarului.

Condițiile în care se încheiau invoielile agricole erau, de asemenea, extrem de grele. Registrele primăriilor, în care se transcriau invoielile agricole încheiate între țăranii și diferiții moșieri, ne oferă destule exemple cu privire la exploatarea nemiloasă a țărănimii din Buzău. Astfel, Cionis, arendașul moșiei Udați—Mînză, la 6 martie 1906, încheie un contract de invoieli agricole cu o parte dintre locuitorii comunei Po-

⁵ I. Adam, și N. Marcu, *op. cit.*, anexa 8.

⁶ Publicat de D. Sîrbescu-Lopătari și Gh. Sătcoianu, în *Regimentul 7 Artilerie*, Buzău, 1935, pp. 189 și 194.

goanele. Ca să-și asigure efectuarea lucrărilor la timp, folosește pentru păioase *munca la tarla*, iar pentru porumb, dijma *una din două*. Pe deasupra, țărani mai sînt obligați să dea: pentru pîndărit de fiecare hectar cite două duble de porumb, un snop de fiecare claie de păioase sau 4 lei, să transporte bucatele, cocenii și paietele la conac; pentru fiecare opt hectare luate în arendă, trebuiau să muncească în plus un hectar cu păioase (arat, semănat, boronit, grăpat, secerat, legat de snopi, făcut clăi, cărat la mașină. la arman și făcut ogor), și să transporte de fiecare hectar la gara Cilibia (minimum 10 km) 4 hectolitri (4 saci) de produse din orice parte a moșiei, să facă toate muncile unui pogon semănat cu porumb pentru 20 lei etc.

Contractul prevede și sancțiuni, a căror aplicare favoriza abuzurile moșierești. De ex.:

a. Dacă un învoit nu face separatura completă a produselor, i se va lua dijma *două din trei*;

b. Efectuarea muncilor specificate în contract este garantată cu bucatele pe care țărani le au, toamna pe cîmp⁷.

În ceea ce privește condițiile de muncă, țărani nu are de ales, pentru că, nemaiavînd mălai, lemne de foc, pășune pentru vite, se vede constrîns să accepte de cu iarnă orice condiții și să-și amanezeze mai dinainte forța de muncă pe un preț foarte scăzut; în caz de refuz, proprietarul putea să-și aducă brațe de muncă de oriunde.

Practica de a-și aduce muncitori agricoli din sudul Dunării era foarte larg răspîdită printre proprietarii și arendașii din județul Buzău. Dintr-o convenție încheiată în luna februarie 1902 între arendașul Gheorghe C. Emanoil din Buzău și dragomanul de muncitori agricoli Ivan Necșici, care se obligă să-i aducă 100 de muncitori agricoli — sîrbi de peste Dunăre, între 20 și 45 de ani — pentru 32 de lei lunar de fiecare, se constată cît de dependent economic este țărani nostru față de proprietar în ajunul anului 1907.

Oamenii aduși din Serbia rămîn la muncă (sapă, seceră, treier, coasă) pînă la 1 noiembrie. Convenția nu pomenește nimic despre numărul orelor de lucru, nici despre cantitatea sau calitatea hranei. În schimb, se specifică drepturile lui Necșici:

a. Cite 2 lei de fiecare om adus;

b. Funcția de supraveghetor plătită cu 40 lei lunar;

c. I se recunoaște libertatea de a plăti oamenilor cît va socoti el, nu cît primește de la arendaș, diferențele rămînîndu-i⁸.

De asemenea, impozitele foarte ridicate la care fiscul supunea gospodăriile țărănești, au sărăcit și mai mult țăraniimea. Conform datelor

⁷ Arh. St. Buzău, Registrul de Invoieli agricole al comunei Pogoanele pe 1906, — mapa 1907.

⁸ *Ibidem*, Notariatul Tribunalului Buzău, Dos. acte autentice pe luna februarie 1902, actul nr. 703 din 24 februarie 1902. Vezi și convenția dintre arendașul Loebel Akerman și dragomanul de muncitori agricoli Zevkov Radesovici (sîrb), din 4 nov. 1904, cam în aceleași condiții (Arh. St. Trib. Buzău actul autentic nr. 3153/1904.).

furnizate de G. D. Creangă, venitul impozabil la hectar pentru culturile de porumb ale gospodăriilor țărănești din jud. Buzău au fost stabilite în 1905 la 49,60 lei, iar pentru gospodăriile boierești, numai la 28,47 lei, încît în stabilirea sarcinilor fiscale, regimul burghezo-moșieresc găsește că venitul la hectar al unei gospodării țărănești din jud. Buzău era cu 21,25 lei „mai mare“ decît venitul la hectar al proprietății moșierești. Față de alte județe, în care diferența aceasta se ridică chiar pînă la 55,03 lei, Buzăul se clasifică al 20-lea, dar modul de impunere rămîne și aci nedrept și complet inuman⁹.

Nedreptatea fiscală era cu atît mai sălbatică cu cît nici nu se putea compara gradul redus de rentabilitate al unei gospodării țărănești cu gradul de rentabilitate, mult mai ridicat, al unei gospodării moșierești.

Țăranul e înșelat cînd i se măsoară pămîntul, cînd i se face socoteala zilelor muncite și cînd trebuie să predea partea de produse. Cămăta cu dobîndă la dobîndă și înmulțirea excesivă a arendașilor vin să întregească șirul lung al apăsărilor.

La acestea trebuie să adăugăm administrația jăcmănitoeare și servilă claselor stăpînitoeare, justiția coruptă și părtinitoeare, care toate, duc țărănimea fără pămînt la ultima expresie a sărăciei. Mămăliga de mei, fasolea, oțetul de prune și verdețurile constituiau hrana obișnuită a țăranilor din satele Buzăului.

În anii care preced răscoala din 1907 se înregistrează aci mișcările țăranilor din regiunile de deal, și de munte împotriva majorării impozitului asupra borhotului de prune și asupra țuicii¹⁰.

Măsura lovește în micile gospodării țărănești de la munte și deal, care nu-și puteau valorifica astfel fructele: țăranii sînt nevoiți acum să le vîndă pe prețuri de nimic chiaburilor și totodată să consume, la prețuri mari, țuica acestora.

Apariția comisiilor de impunere prin sate provoacă turburări țărănești. Astfel, la 20 octombrie 1900, peste 300 de țărani se adună în comuna Pîrscov, alungă autoritățile comunale și ocupă primăria, hotărîți să nu accepte cu nici un chip comisia de impunere, care lucra în comuna Măgura din apropiere. A fost chemată armata. Un batalion din reg. 8 Dorobanți și un escadron de cavalerie sub comanda colonelului Cocea, împreună cu prefectul județului și cu procurorul, ajung acolo pe la ora 14. Țăranii adunați, purtînd cu ei portretul lui Cuza, cer să nu se aplice legea. În același timp, din comunele vecine, cete de țărani se alătură celor din Pîrscov. Spre seară, lucrurile iau o înțorsătură destul de gravă; la ordinul comandanților cavaleria începe să șarjeze provocînd moartea a 3 țărani și rănind numeroși alții¹¹.

⁹ G. D. Creangă, *op. cit.*, p. 22.

¹⁰ Este vorba de modificarea unor dispoziții din legea impozitului asupra Lăturilor spirtoase, votate la 8 octombrie 1900, care înlocuiau taxa de 5 bani pe gradul de alcool cu o dare de 20 bani pentru fiecare decaltru de borhot, indiferent de cantitatea produsă (*Codul General al Romîniei*, București 1903, III, p. 4535).

¹¹ Arh. St. Buzău, Curtea cu Juri, dos. 26/1900.

De asemenea și revoluția rusă din 1905 a influențat lupta țărănimii buzoiene prin potemkiniștii rămași în județul Buzău. Unii din ei se angajaseră mecanici la moara Garoflid (Licev) și la schela petroliferă din Arbănași (Grigori Litvinciuk), alții la o moară cu aburi (Karnaușenco și Kotlear), toți având un nivel politic destul de ridicat¹². Un grup de potemkiniști care lucrau la moara unui moșier din județ organizează în 1906, printre muncitorii agricoli, o grevă la care participă peste 100 de țărani¹³.

Aceste fapte concrete ne duc la concluzia că agitarea spiritelor în direcția unei mișcări de masă era, în aceste părți, o realitate în preajma anului 1907.

Către sfârșitul anului 1906, exista la Buzău și o organizație socialistă, un cerc al „României Muncitoare”¹⁴, dar, ca și în celelalte localități, activa numai pe linie profesională, manifestând un interes foarte redus pentru lupta politică.

Din nordul Moldovei răscoala țăranilor se întinde ca o lavă spre sud și, cu o violență deosebită, izbucnește după 8 martie în diferite județe din Muntenia.

Ecoul celor întimplale în Moldova străbate pretutindeni. Veștile aduse în orașe de gazete și concentrările de rezerviști, care se fac, dau de gândit tuturor.

La Buzău, târgul care se ținea în fiecare duminică, în oborul orașului, adună mii de oameni din toate satele și din toate regiunile.

În această mulțime pestriță, în plină fierbere, se amestecă în dimineața de duminică 11/24 martie 1907 un grup numeros de rezerviști lăsați la vatră de unitățile militare locale, ca surplus de efectiv. Lor li se adaugă un mare număr de târgoveți: băieți de prăvălie, meseriași și calfe din oraș.

De aici, din oborul Buzăului, a pornit răscoala în părțile acestea.

Pe la ora 10 dimineața, o masă de peste 500 de țărani (numărul e luat dintr-o telegramă a prefectului) începe revolta. Masa răsculaților, pornind din oborul orașului, s-a împărțit în două coloane „de câte 250” și au devastat mai multe magazine și case de pe străzile: Cîndescu, Orășanu, Banului, Clemenței și Dobrogei¹⁵.

În același timp, un alt grup de 150 de țărani din comuna Scurtești s-au dus la locuința prefectului conservator Anton Bărdescu din strada Mihai Bravu nr. 10—12 (azi strada Bucegi), căruia i-au cerut, sub amenințare, să anuleze învoielile agricole, încheiate în iarnă cu proprietarii din județ.

¹² Titus Georgescu și Gavril Marcu, *Potemkiniștii în România*, București, 1955, pp. 160—166.

¹³ E. L. Spivacovschi, *Avîntul mișcării muncitorești din România în anii 1905—1906*, trad. în „Studii”, 3 (1952), p. 70.

¹⁴ *Calendarul Muncii pe 1907*, p. 23.

¹⁵ Azi străzile: N. Bolangiu, Banghereanu, Clemenței și Dobrogeanu-Gherea.

Peste 20 de magazine și case de bogătași, din centrul orașului, au fost devastate. La intervenția armatei, se fac arestări; din peste o sută de oameni arestați sînt reținuți la poliție numai 21, fiind socotiți ca cei mai vinovați. Între aceștia erau: 12 muncitori plugari (țărani săraci) din satele vecine orașului, 4 lucrători cizmari, un plăpumar, un fierar, un precupeț și un băiat de prăvălie, toți între 20 și 45 de ani¹⁶.

Este interesant de reținut rolul țăranilor săraci, care, ca pretutindeni, erau și aici în fruntea mișcării.

Actul de acuzare al judecătorului de instrucție îi învinuiește că „au distrus, au devastat și au jefuit mai multe case, și instituții etc.”¹⁷.

Cu toate că prefectul județului, exprimînd punctul de vedere al burgheziei liberale, raporta Ministerului de Interne că răscoala a început la Buzău cu o manifestație antisemită, realitatea a fost însă alta. Devastările din oraș care au cuprins între altele, sinagoga, școala, baia și cîteva magazine evreești, nu s-au datorat țăranilor, ci amestecului băieților de prăvălie, instigați de patronii romîni, aflați în concurență comercială cu cei evrei. Din dosarul instrucțiunii devastărilor ce au avut loc în oraș, se observă că unii mari comercianți au fost acuzați de faptul că ar fi „uneltit împotriva evreilor”; comercianții nu recunosc însă această învinuire. În telegrama prefecturii către Ministerul de Interne, în care se relatează cele petrecute în oraș, se adaugă: „fierberea este mare în mai multe puncte ale județului”¹⁸, — și prefectul cere să se intervină la Ministerul de Război pentru ca regimentele din localitate să nu fie deplasate în alte părți mai înainte de a fi înlocuite cu altele.

Este sigur că prefectul, în raportul său telegrafic, făcea aluzie la cele întîmplate în ziua de 7/20 martie în comuna Baba Ana de unde țăranii, îndemnați de un călăraș cu schimbul care venise din nordul Moldovei, porniseră în masă la Mizil, amenințînd pe subprefect că nu vor părăsi orașul dacă nu vor fi anulate învoielile agricole, prea înrobitoare pentru ei, încheiate în timpul iernii cu proprietarul Theodor T. Ion¹⁹.

Cazuri asemănătoare se petrecuseră și în alte părți²⁰. Toate acestea l-au determinat pe prefect să ceară Ministerului de Interne, încă de la 7—8 martie, ca atît ziarele cît și corespondența venită din Moldova să nu mai fie difuzată prin sate²¹. Cu toate aceste măsuri, răscoala se întinde cu o mare iuțea.

¹⁶ Arh. St. Buzău, Cab. Instr. Trib. Buzău, dos. nr. 39/1907, f. 27.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Mihail Roller, *Documente privind răscoala țăranilor din 1907*, Buc. 1948, vol. I, p. 463.

¹⁹ *Ibidem*, p. 461.

²⁰ În comuna Albești (azi sat al comunei Udați, raionul Pogoanele) țăranii au devastat primăria și percepția, au luat registrele percepției și dosarele primăriei, cu care au aprins un foc mare în mijlocul șoselei, apoi au trecut la conacul moșierului Gună Vernescu, din același sat, pe care l-au devastat, incendiind și aici catastifele, după cum arată informațiile scrise, culese de la învățătorul Roșculeț Gh. din comuna Udați, care se păstrează la Arhivele Statului Buzău, în mapa 1907.

²¹ Mihail Roller, *op. cit.*, vol. I, pp. 461—462.

În după-amiaza de duminică 11/24 martie, grupurile de țărani care participaseră la devastările din oraș și care scăpaseră nearestate, se întorc prin satele lor: Scurtești, Vadu Pașii, Băjani, Focșanei, Mărăcineni, Zilișteanca, Fundeni, Zărnești, Blăjani, Policiori, Băești-Aldeni, Cernătești, Săpoca²². Tot în această zonă se împrăștiaseră mulți rezervești lăsați la vatră de regimentul 9 Dorobanți din R. Sărat.

În aceeași zi, prin sate, țărani se adună pe la răspîntiile de drumuri. Noii sosiți povestesc ce se întîmplase în oraș, ce auziseră la regiment și prin obor.

Vestea că țărănimea săracă s-a ridicat pretutindeni cutremură satele și toți țărani încep să-și dea seama că nu vor putea să-și câștige drepturile de la cei ce-și bat joc de munca lor, decît numai prin luptă; dușmanul căruia trebuie să-i facă față e aci, lingă fiecare din ei; e stăpînul pămîntului muncit de ei.

Astfel se creează repede, în această zonă, ce se întinde peste văile Cilnău, Slănic și Sărățel — afluenți pe stînga ai Buzăului — o stare de spirit agitată și grupuri de țărani încep să acționeze.

Trebuie să ținem seama că în această regiune deluroasă, în care fertilitatea solului este, în general, mai slabă, dijma *una din două* devenise prea grea. Pe de altă parte, circa 80% din moșii erau exploatare prin intermediul arendașilor, unii ca fostul vagmistru Buculescu de la Săpoca — fiind adevărați zbiri sub care gemeau satele; demn de relevat este și faptul că în această zonă activaseră cu temei doi învățători apropiați de popor: Ion Mihail și Iacob Gogan. Aceștia, cu toată confuzia lor ideologică, considerînd clasa țărănească ca o clasă omogenă în lăuntru al căreia nu deosebeau pe țărani săraci de mijlocași și de chiaburi — fiecare cu interese și obiective de luptă socială diferite —, luptaseră cu bună-credință, convinși că prin bănci populare, obștii satești, cooperative, pot să înlăture pe arendași, ușurînd astfel situația țărănimii.

Un alt sector în care învățătorii apropiați de popor se remarcaseră, fuseseră școlile de adulți, cercurile culturale și șezătorile populare, prin care se exercita o influență directă asupra țărănilor²³.

Din analiza critică a documentelor pe care le avem, observăm că în devastările care au avut loc în seara de 11/24 martie în satele Policiori, Gura Văii și Joseni, învățătorul Iacob Gogan a fost alături de țărani. Mișcările de pe această vale, a Sărățelului, au fost însă limitate²⁴.

²² Arh. St. Buzău, Cab. Instr. Trib. Buzău, dos. nr. 51/1907, fila 5 verso.

²³ În opoziție cu munca unor învățători săraci (Ion Mihail) și cu spirit democrat, stă lăcomia nemăsurată a doctorului C. Angelescu, fost mult timp ministrul Instrucțiunii Publice și mare moșier în jud. Buzău, care specula crunt țărănimea de pe domeniile sale. În concesiunile petrolifere pe care le-a încheiat în 1905 cu țărani din comunele Policiori, Beciu și Gura Sărății, în timp ce societățile străine plăteau 6% din venitul net, plus despăgubiri pentru pomii distruși și terenurile ce vor servi instalațiilor, el da numai 5% din venitul net și altceva nimic (Arh. St. Buzău, acte autentice, Tribunalul Buzău, ianuarie 1905).

²⁴ Mihail Roller, *op. cit.*, vol. II, pp. 351–352.

Mai puternice au fost acțiunile de pe valea Slănicului, cu centrul la Săpoca și Băești-Aldeni, și în special mișcările de pe valea Cîlnăului, avînd ca pivot principal satele ce formau atunci comuna Zilișteanca.

În seara zilei de 11 martie în satul Aliceni se adunară grupuri mari de țărani în frunte cu Nicolae Niță, Gheorghe T. Stoica, Tudor Florea Mihai, Ghiță Anghel, Ion Cristea și alții. Primul atac al acestui grup a fost îndreptat asupra conacului moșierului Nicu Cerchez. Arendașul era un olandez, Wilhelm Cochmann. Țăranii, fără să mai parlateze, îi cer să rupă contractele de învoieli agricole, încheiate în iarna care trecuse. Tactica la care recurge administratorul Ștefănescu — frecventă de altfel — e făgăduiala că, fiind noapte, să vină a doua zi dimineața, cînd va face totul²⁵. Țăranii nu se arată mulțumiți, dar intervenția preotului Andrei Sburlan, — care s-a dovedit a fi unealta moșierului — îi tempează.

În dimineața zilei de 12/25 martie, țăranii, înarmați cu topoare, leuci, furci, coase, flinte vechi și ruginite, se adună grupuri, grupuri. Nu sînt numai bărbați; acestora li se alătură femeii și chiar copiii. Furia țăranilor împotriva moșierilor se dezlănțuie puternic și grupele înarmate se îndreaptă către conacele boierești din regiune: la conacul lui Nicu Cerchez din Aliceni, datorită intervenției diversioniste a preotului Sburlan din Zilișteanca²⁶, răsculații se mulțumesc numai cu ruperea contractelor de învoieli agricole; conacele lui Mișu Antonescu din Zilișteanca și al lui Costică Cătuneanu din Haimanalele, părăsite de administratori, au fost complet devastate.

În alte sate: Grăjdana, Policiori, Săpoca ș.a. buțile cu țuică și cu vin sînt vărsate, vechilii și logofeții sînt puși pe fugă, iar femeile și copiii își împart cerealele din hambarele moșierilor²⁷.

Către ceasurile opt, în cursul aceleiași zile, alte cete de răsculați se regroupează pe șoseaua națională care leagă R. Sărat cu Buzăul. Acestora li se adaugă țăranii din Scurtești, Ciocîrlia, Băjani, Focșanei și Mărăci-
neni; numărul lor, înregistrat de documentele timpului, se ridică la peste 3 000²⁸.

În timp ce vestea răscoalei se răspîndește cu iuțeala fulgerului în multe alte sate, masa de răsculați se îndreaptă spre orașul Buzău.

În oraș, unde mișcările țărănești din această zonă nu erau cunoscute în amploarea lor, autoritățile civile și militare erau totuși în panică. Toate intrările în oraș erau puternic păzite de trupele din garnizoană, iar detașamentele trimise la podul de peste riul Buzău — pe unde se zvonea că va fi atacat orașul — au fost întărite. O companie din regimentul 8 Dorobanți, formată din două plutoane, comandată de căpitanul

²⁵ Arh. St. Buzău, Cab. Instr. Trib. Buzău, dos. 51/907, filele 5—6.

²⁶ Acțiunea împăciuitoare a preotului Sburlan nu s-a oprit aci. Îl găsim și între răsculații porniți spre Buzău. (Arh. St. Buzău, Cab. Instr. Trib. Buzău, dos. nr. 40/907 și 41/907 conexate).

²⁷ *Ibidem*, dos. nr. 51/907, fila 5—6.

²⁸ *Ibidem*, dos. nr. 40 și 41/907 conexate, f. 6 verso.

Munteanu Vasile, primește ordinul să oprească pătrunderea răsculaților în oraș. Soldații, postați la capul podului dinspre oraș, văd vilvătăile care mistuiau conacul moșierului Popovici din Mărăcineni, sat așezat dincolo de apă²⁹.

Pe la ora 10 dimineața, în ziua de 12/25 martie, căpitanul Munteanu, comandantul detașamentului, ordonă soldaților să pornească în pas alert și să ocupe celălalt capăt al podului, dinspre R. Sărat, amenințat a fi ocupat de răsculați. Soldații nu pot ajunge la timp și coloanele de țărani intră pe pod. Podul de peste Buzău nu a avut nici atunci și nu are nici astăzi o lungime mai mare de 400–500 m. Cele două plutoane sînt oprite la capătul de dincoace al podului și așezate în poziție de luptă, cu mîinile pe închizătoarele armelor și cu baionetele puse. Țăranii de pe pod se apropie la mai puțin de 100 m. După somațiile făcute comandantul ordonă să se tragă în țărani. Soldații însă trag în vînt. Salvele de foc se repetă; mulțimea îndirjită nu dă un pas îndărăt. Soldații, la comanda ofițerilor, încep să lovească cu baionetele în răsculați. Cînd locotenentul Mănăilă începe să tragă în plin, țăranii sînt nevoiți să se retragă³⁰. Opt răsculați morți și zeci de răniți înroșesc cu sîngele lor proaspăt traversele podului de lemn de peste riul Buzău.

Dintre cei opt țărani căzuți morți pe loc, se pare că 5 au fost loviți numai de gloanțele locotenentului Mănăilă. Un altul, lovit mortal de un glonte rătăcit, a fost găsit pe malul celălalt; a fost ridicat și înmormîntat în satul său Focșănei. Alți doi au căzut morți la capătul podului, loviți de baionete. Adăugînd și pe cei 3 răniți decedați în spital, numărul țăranilor uciși mișelește se ridică la 11.

E adevărat că episodul cel mai dramatic s-a desfășurat aci, lîngă oraș, pe podul care leagă cele două maluri ale riului Buzău, dar răscoalele de pe cuprinsul fostului județ Buzău nu s-au limitat numai la acest episod.

Documentele ne vorbesc despre țărănimea care a trecut, pe aproape toată întinderea județului, la forme destul de violente de luptă împotriva moșierimii asupritoare. În 41 de comune au izbucnit mișcări care au fost înăbușite sîngeros prin intervenția armatei.

În unele sate, țăranii taie liniile telefonice, distrug conacele și toate acareturile moșiilor, pun pe foc mobilierul și condicele împreună cu catastifele. Astfel de acțiuni au avut loc în comunele: Policiori (la conacele moșiilor Butculescu și Deșliu), la Dimiana (conacul moșiei Periețeanu); în comuna Vintilă Vodă, arendașul Tache Tocilescu scapă de furia răsculaților și se baricadează în mănăstire. La Niculești, conacul moșiei Negropontes a fost complet dărîmat, precum și conacul lui Picleanu tot din Niculești și al lui Duloiu din Sărulești; în comuna Albești, la conacul moșiei lui Gună Vernescu; în comuna Cernătești, la conacul moșiei Buculescu; în comuna Odăile, la conacul moșiei Hara-

²⁹ Arh. St. Buzău, mapa 1907.

³⁰ *Ibidem*, Cabinetul de Instrucție al Tribunalului Buzău, dos. nr. 40 și 41/1907, conexate, fila 7. Vezi și originalul declarației lui N. Bolanovici la Arh. St. Buzău, mapa 1907.

lambie Rălescu, armata trăgînd în răsculați, doi țărani au fost grav răniți; în comuna Lapoș, la conacul moșiei lui Mihale Georgescu, care a fost prins de țărani și ținut sub stare de arest pînă ce a sosit armata, care l-a eliberat³¹; în comuna Mihăilești, unde țăranii au devastat armanul, incendiind șirele de paie ale arendașului Pulopolu; în comuna Scurtești, conacul din Băjani al moșieresei Ralița Leonida; în satele Săpoca și Valea Puțului, la conacele moșiilor Filipescu și în toate celelalte sate, care se înșiră pe șoseaua de la Săpoca la Mărăcineni.

Demn de reținut este faptul că agitația principală pe valea Slănicului a fost dusă de muncitorul Fraz Zameș (în vîrstă de 32 de ani, originar din Plenița – Dolj), mecanic la moara din satul Mătești, comuna Mărăcineni (7 km distanță de oraș). Actul de anchetă îl arată pe Zameș drept „capul răsculaților” în distrugerea conacelor din satele Mătești, Potoceni și Mărăcineni, iar amintirile octogenarilor spun acum despre el că „a străbătut atunci cu bicicleta întreaga vale a Slănicului pînă la Vintilă Vodă” (40 km nord de Buzău), îndemnînd pe țăranii săraci să se răscoale împotriva moșierilor³².

Fiind arestat de către autorități și acuzat de „atentat contra siguranței statului”, este judecat împreună cu alți 25 de țărani din Mărăcineni de către Curtea cu juri în iulie 1907 și condamnat să plătească solidar 4 300 lei despăgubiri proprietarilor care se constituiseră parte civilă în proces. Întregul dosar al procesului devastărilor din comuna Mărăcineni, îl înfățișează pe Zameș ca primul acuzat³³.

Cu toată lipsa unei documentații sigure, nu e greu de bănuț astăzi existența unor strînse relații între muncitorul mecanic Zameș (care locuia în oraș) și potemkinistul Lîcev, mecanic și el în acel timp la moara Garoflid³⁴, așezată în marginea șoselei, care leagă orașul cu Mărăcineni.

În alte părți, țăranii au intrat cu plugurile pe pămînturile moșierești, refuzînd să respecte condițiile grele ce li s-au impus prin învoielile agricole. Astfel de cazuri sînt semnalate în comuna Padina din sudul județului, pe moșia arendașului Găetan; de asemenea, în comunele Boldești și Grădiștea, tot din regiunea de cîmp, precum și în satele din jurul Mizilului: Baba Ana, Cireșanu, Mărăcini, Schipoaia. Țăranii din aceste sate sînt derutați de la acțiunea lor, deoarece, veniți în masă la conacul moșiei lui Plutarh Mareș de lîngă Mizil, au fost luați cu vorba de primarul orașului, care-i convinge că ar avea ordin să le împartă pămîntul. Ei intră cu plugurile pe moșia proprietarului și muncesc cît pot, pentru ca după înăbușirea răscoalei și împinzirea satelor cu armată, să nu li se mai recunoască nimic³⁵.

³¹ Fapt deosebit aci este participarea oamenilor curții, înarmați, la paza moșierului și a conacului, în prima fază; cînd însă răsculații au pus mîna pe moșier și stăpînire pe conac, sa-u alăturat și ei, țăranilor. (Arh. St. Buzău, declarația lui Andrei, invalidul din Lapoș, mapa 1907).

³² Arh. St. Buzău, mapa 1907, declarația lui St. Crăciun.

³³ *Ibidem*, Curtea cu Juri, dos. 10/1907.

³⁴ Titu Georgescu și Gavril Marcu, *op. cit.*, p. 161.

³⁵ Arh. St. Buzău, mapa 1907, mărturii culese de la Spirică Anastasiu din Mizil.

Tot atunci și țărani din satele de munte (Nehoiși) intră în pădurile statului — care mai înainte fuseseră ale lor — și își iau lemne de foc, amenințând cu moârtea pe primarul care încerca să-i oprească³⁶.

Rapoartele telegrafice pe care prefectura le înaintează zilnic Ministerului de Interne semnaleză agitații și mișcări țărănești și în comunele: Simileasca, Cindești, Cănești, Cochirleanca, Cilibia, Gherăseni, Movila Banului, Maxenu, Țintești, Padina, Gura Sărâții, Boboc, Valea Scheilor, Jugurești și Mărunțișu, unde numai trimiterea imediată a trupelor călări izbutește să le înăbușe.

Interesante sînt de asemenea atacurile date de țărani împotriva unor stații de cale ferată de pe cuprinsul județului Buzău; astfel țărani din satul Vadu Pașii atacă în noaptea de 14 spre 15 martie un tren de marfă ce venea dinspre Buzău. Atacuri de acest fel s-au mai produs și în stațiile Joița și Cilibia, unde s-au trimis apoi detașamente militare pentru a asigura traficul pe calea ferată.

O acțiune caracteristică a fost atacul dat de răsculații din satul Hoinari, pendinte de comuna Fundeni, împotriva conacului și mai ales a vechilului moșiei, pe care Alexandru Marghiloman o avea în Fundeni, în ziua de 12/25 martie. Deoarece vechilul Nicolau a încercat să fugă cu trenul din gara Joița, țărani din Hoinari s-au luat după el și l-au prins în gară, înainte de a pleca cu trenul. Înarmați cu topoare, cu furci, cu bite și cu ce au găsit la întimplare, țărani înconjură gara, îl prind pe Nicolau și pe alți doi însoțitori ai săi, pe care-i bat. Numai datorită intrării în gară a unui tren de persoane, vechilul moșieresc a putut scăpa de urmărirea țăranilor³⁷.

O altă formă, pe care a luat-o împotrivirea țăranilor la Buzău, a fost și nesupunerea la concentrare.

Unii învățători pensionari, din satele de munte, citează cazuri de concentrați care n-au mai ajuns la regimente, ci s-au alăturat cetelor de răsculați, care devastau conacele moșierești³⁸.

Represiunea. În urma pactului încheiat între partidele burghezo-moșierești și schimbarea guvernului, prefectul conservator, Anton Bărdescu, fu înlocuit la 13/26 martie cu Constantin Iarca, membru al partidului liberal, care a condus represiunea.

Mijloacele n-au fost alese. S-a folosit întregul aparat de stat și în special armata instrument docil în miinile claselor exploatoare. Buzăul avea atunci un regiment de infanterie, unul de artilerie și un escadron de călărași. E adevărat că o baterie din reg. 7 Artilerie, echipată de război, a fost imbarcată în ziua de 10/23 martie și deplasată la Cîmpina pentru paza regiunii petrolifere. De asemenea, un batalion din reg. 8 Dorobanți, avînd efective de război, a fost imbarcat și deplasat tocmai în județul Dolj. În schimb, a fost adus aci un escadron de călărași din Prahova.

³⁶ Mihail Roller, *op. cit.*, vol. I, p. 474.

³⁷ Arh. St., Buzău, Cabinet Instr. Trib. Buzău, Dos. nr. 40—41/1907, conexate, fila 7—8.

³⁸ *Ibidem*, mapa 1907.

De la început, câteva contingente de rezerviști fură chemate la unități și în oraș luă ființă un fel de „stat-major“ pe județ, format din reprezentanții unităților militare din localitate. Biroul de lucru era instalat în clădirea palatului comunal.

Toate concediile, permisiile și învoirile în afară ale trupei fură contramandate cu începere de la 8/21 martie; unități de infanterie și artilerie, cărora li se atașează călărași aduși din Prahova și jandarmi locali călări, sînt deplasate îndeosebi pe valea Slănicului, a Sărățelului și a Cilnăului. Alte unități sînt consemnate în cazărmi și menținute în stare de alarmă. Oriunde izbucnesc agitații, în satele cele mai îndepărtate (Valea Scheilor, Trestioara), se trimit trupe călări, prevăzute cu cîte 1–2 piese de artilerie pentru intimidare. În cazărmi, ofițerii sînt obligați să vorbească ostașilor despre pericolul care amenință „patria“; în sate ofițerii sînt procurori și executori.

După reprimarea mișcărilor urmau cercetările și arestările. Unii dintre ofițerii de infanterie, trimiși pe valea Slănicului, conduc ancheta după indicațiile pe care le dau logofeții și oamenii curților moșierești. Țăranii, socotiți vinovați, sînt reținuți în beciurile primăriilor, schingiuiți și bătuiți pînă la sînge cu vîna de bou (căpitanul Simionescu și locotenentul Georgescu din reg. 8 Dorobanți au săvîrșit adevărate acte de cruzime în comuna Vintilă Vodă). Iată cum povestește Pretor Grigorescu, administrator de plasă, cele văzute la Vintilă Vodă.

„Îi cerui să-mi arate pe cei *cercetați*. Nu vă voi mai spune impresia ce avui, cînd, în obscuritatea unui beci umed și ruinat, văzui grămădiți ca niște obiecte inerte, peste cincizeci de țărani. Rupti, zdrențăroși, unii trîntiți pe jos, alții lipiți de perete cu capul gol și cu fețele speriate, mă primiră într-un vaer ce-ți cutremura toată ființa. Unii cu pete de sînge pe obraz, pe față și pe haine, iar alții cu trupurile înțepenite și cu urme vinete de vergi pe tot corpul, îți dau mai mult impresia unor făpturi desființate, descompuse... mai mult cadavre decît oameni“³⁹.

Mulți dintre țărani răsculați au fost trimiși la Buzău, sub escortă. Nu cunoaștem numărul precis al tuturor arestațiilor, dar totalizînd grupurile care încep să fie anchetate, Buzăul a avut nu mai puțin de o mie de țărani arestați atunci. Deducem aceasta și din faptul că beciurile palatului comunal din oraș (un adevărat labirint) nemaifiind suficiente, mulți au fost închiși în cazărmiile regimentului 8 Dorobanți.

Arestații au fost ținuți și maltratați în condiții care degradează ființa umană. În fiecare zi, dimineața, se scotea în curtea interioară a palatului cîte un grup de 40 țărani, cu o puternică pază de sentinele, avînd arma încărcată, gata de tragere. Dintre aceștia, se lua cîte unul la cercetare, pe sala poliției, care se afla la parterul palatului. Țăranul era așezat cu fața în jos pe o masă, un gardian îl ținea de cap și altul de picioare. De o parte și de alta a mesei se aflau alți doi gardieni, avînd în mînă cîte o vînă de bou cu care loveau pe rînd pînă ce sîngele ieșea prin cămașă.

³⁹ Reprodus din lucrarea *Regimentul 7 Artilerie* de D. Sîrbescu-Lopătari și G. I. Sătcoianu, p. 190.

Mulți dintre țărani bătuti de moarte, erau trimiși înapoi la beci, cercetarea reducându-se de multe ori numai la aceste sălbatice schingiuri⁴⁰.

Curtea cu juri instalată în localul liceului Hașdeu din Buzău, judecă pe țărani în loturi de câte 25—30 persoane. Proprietarii sau arendași (Borănescu, Andreescu, Heraru, Peclaride și alții), încurajați de aparatul administrativ, se constituie parte civilă, avînd grijă să-și exagereze pagubele suferite. Prin sentințe, ei obțin mari despăgubiri bănești, cu toate că țărani înspăimîntați restituiseră între timp cea mai mare parte a cerealelor, vitelor și celorlalte bunuri însușite cu ocazia devastărilor și incendiilor.

Furia arendașilor și a proprietarilor s-a năpustit oarbă și asupra învățătorilor care participaseră la răscoală alături de țărani. Menționăm cazul învățătorului Ion Mihail de la Băești, care a fost luat din școală, bătut în fața elevilor săi, legat și adus la Buzău. Același tratament a fost aplicat și lui Iacob Gogan din Policiori⁴¹. La ancheta care s-a făcut, dovezi concrete nu s-au putut aduce împotriva lor, țărani refuzînd să divulge numele celor care luptaseră alături de ei; dar în comunele în care lucraseră, acești doi învățători nu s-au mai putut întoarce. Potrivit propunerii pe care revizorul școlar o face ministerului, se dispune transferarea lor în alte sate, pentru „vina” de a fi arătat țăranilor obijduiți că în această luptă dreptatea este de partea lor⁴².

Detășamente de soldați continuă să staționeze în tot cursul lunii aprilie 1907 în comunele în care se semnalaseră agitații. Țărani sînt vînați pretutindeni, legați cot la cot în lungul unei prăjini, tîrîți noaptea prin ploaie și noroi, aduși la Buzău și stilciți în bătăi. Teama ca răscoalele să nu izbucnească cu și mai mare furie, o dată cu începutul primăverii, silește organele anchetatoare să facă trierea tîrziu de tot, iar pe noul prefect, Constantin Iarca, să ceară unor proprietari și arendași să nu impună cu forța invoieli agricole inacceptabile pentru țărani⁴³.

De altfel, atmosfera de luptă n-a încetat în părțile Buzăului după înăbușirea din martie 1907. Chiar în lunile iulie—august 1907 se semnalează în unele sate refuzul țăranilor de a ieși la cîmp pentru executarea angajamentelor agricole.

Ca urmare a acestei situații, constatăm că și Buzăul a fost unul din cele 8 centre din țară, în care s-au organizat atunci coloane de trupe volante, gata să intervină acolo unde se iveau noi „dezordini țărănești”⁴⁴.

⁴⁰ Arh. St. Buzău, declarația lui Vasile Dinu din satul Plăișor, com. Pănătău, raionul Cislău, — mapa 1907.

⁴¹ Mihail Roller, *op. cit.*, vol. II, pp. 351—353.

⁴² Menționăm aci și un alt caz, al învățătorului reacționar Constantin Vijilac din com. Trestioara, de pe Valea Sărățelului, pe care actele ce ni s-au păstrat de atunci îl arată că s-a pus în serviciul represunii și a denunțat pe răzvrățiții din comuna sa organelor anchetatoare. Raportul revizorului școlar, din care am luat această informație, adaugă însă că, ulterior, amenințat cu moartea de țărani, Constantin Vijilac a trebuit să-și ceară mutarea în altă parte, Mihail Roller, *op. cit.*, vol. II, pp. 351—353).

⁴³ Mihail Roller, *op. cit.*, vol. I, pp. 472—473.

⁴⁴ „Evenimentul” din 6 iulie 1907.

Izbucnită din aceleași contradicții social-economice, ca și-n restul țării — unele mai înăsprite aci — în ansamblu, răscoala țăranilor din județul Buzău a luat mari proporții atingînd un înalt grad de intensitate. Dovadă sînt numeroasele acțiuni întreprinse de țăranii răsculați și, pe de altă parte, comportarea criminală a autorităților.

Pretutindeni, țăranii n-au întîmpinat nici o rezistență din partea administrației conacelor și, uneori, satele au rămas cîteva ore în mîinile lor, cum s-a întîmplat în comunele Lapoș, Grăjdana și Zilișteanca.

Forța motrice a răscoalelor au rămas țăranii săraci. Rolul muncitorului Franz Zemeș în fruntea răsculaților de pe valea Slănicului, înmulțește cazurile concrete cunoscute pînă acum cu privire la lupta spontană a muncitorimii alături de țăranii în răscoalele din 1907.

În problema participării învățătorilor la răscoală, cazurile concrete relatate în cuprinsul lucrării, impun deosebirea netă pe care trebuie să o facem între învățătorii curajoși, legați de popor, capabili să lupte alături de el (Ioan Mihail) și învățătorii și preoții chiaburi, partizani ai regimului burghezo-moșieresc și dușmani ai răsculaților (Constantin Vijiiac și preotul Sburlan).

Fără o ideologie clară, fără o conducere care să coordoneze mișcările după un program, bine definit, luptele țăranilor au fost înăbușite de trupele numeroase aflate la dispoziția claselor conducătoare.

RASCOALA ȚĂRANILOR DIN 1907 ÎN JUDEȚUL PRAHOVA

de C. BONCU

În Prahova, ca și în restul țării, cauza fundamentală a răscoalei din 1907 a fost situația economică grea în care trăiau și munceau țăranii. Starea aceasta se datorește repartizării nedrepte a proprietății funciare, lipsei de pământ și înăsprii exploatării moșierești.

În preajma anului 1907 existau în Prahova, 98,41% gospodării țărănești și 1,59% gospodării moșierești. Gospodăriile moșierești dețineau însă 55,44% din suprafața totală a județului, iar cele țărănești stăpîneau abia 44,56%¹.

Alături de gospodăriile țărănești existau în Prahova, la începutul secolului al XX-lea și 15 088 de țărani lipsiți de pământ².

Acești țărani cereau pământ și îmbunătățirea condițiilor în care se învoiau pe moșiile arendașilor și proprietarilor.

Invoirile pe aceste moșii se făceau în condiții neomenoase. Pe 25 moșii în suprafață de 22 640 ha, muncite în dijmă în 1906, rezultatul final al muncii țăranului la un hectar arendat și cultivat în folosul său, față de arenda plătită și de valoarea muncii, era în deficit între 30–100 lei la ha³. Pe aceste moșii arenda plătită de țăran, față de valoarea pământului, reprezenta o dobîndă de 30–500%⁴.

Situația economică grea a țăranilor din Prahova, în 1907, se oglindește în condițiile de trai. „Locuiau în case vechi neigienice, erau extrem de săraci, peste tot bîntuiau bolile mai tot timpul, iar lipsa de spitale, de infirmerii și de personal sanitar împiedicau combaterea acestor boli⁵.

În asemenea situație, presa socialistă a găsit un ecou deosebit în rîndul țăranilor. Manifestul lansat de „Romînia Muncitoare“ cu ocazia mitingului din 11 martie și articolul *Către lucrători și țărani, către studenți*, prin care aceștia erau îndemnați să ceară desființarea invoielilor, a sistemului de impozite, desființarea întregii organizații de stat — cerînd în același timp rezerviștilor să nu tragă în țăranii răsculați⁶ — a constituit un imbold la răscoală și pentru țăranii din Prahova.

¹ G. D. Creangă, *Proprietatea rurală în Romînia*, București, 1907, tabel III, p. 6.

² *Ibidem*, p. L.

³ G. D. Creangă, *Invoieli agricole în Romînia în vigoare în 1906*, București, 1907, tabel. C.

⁴ *Ibidem*, p. XXIII.

⁵ Prefectura Jud. Prahova, *Dare de seamă pe anul 1907*, București, 1908, p. 60.

⁶ „Romînia Muncitoare“ din 8 martie 1907.

Sub influența revoluției populare din 1905–1907 din Rusia, exercitată în Prahova prin acțiunea potemkiniștilor și prin acțiunile greviste ale muncitorilor — organizate de cercul „România Muncitoare — au avut loc primele agitații în rindul țăranilor în regiunea petroliferă Băicoi–Florești–Măgurele⁷.

Pe de altă parte, acțiunea țăranilor prahoveni a fost stimulată și de știrile care circulau cu privire la luptele țăranilor din Moldova și din județele vecine.

Pentru a preîntîmpina primejdia unor eventuale răscoale, autoritățile din județul Prahova au trecut la măsuri de intimidare și oprinare. La 10 martie 1907, funcționarii comunali erau obligați, sub sancțiunea revocării din funcție, „să nu părăsească cancelaria și comuna . . . , să se intereseze de tot ceea ce se petrece în comuna lor și să raporteze din opt în opt ore starea de spirit“. Totodată prefectul județului a luat „înțelegere cu preoții, învățătorii, primarii și secretarii . . . și i-a făcut răspunzători de orice agitație“⁸. Altă dispoziție, inițial luată, a fost închiderea permanentă a circiumilor ziua și noaptea⁹, sistarea târgurilor săptămînale, a horelor țărănești, amînarea fără termen a autentificării concesiunilor petrolifere care se făceau la fața locului¹⁰. În același scop, la 10 martie 1907 se declară „mobilizarea“ concediaților și rezerviștilor din regimentul 23 infanterie, din contingentele 1899–1906, și a soldaților care făceau cu schimbul din regimentul 32 infanterie¹¹.

Măsurile luate de autorități n-au putut intimida pe țărani. La 11 martie 1907, prefectul județului comunica Ministerului de Interne că țăranii începuseră a se agita¹².

Faptul acesta a făcut ca ordinul de mobilizare să fie adus la cunoștința sătenilor „prin sunare de tobe, trîmbițe, clopote și prin șeful de garnizoană“¹³. Mulți țărani din plasa Cricov nu s-au grăbit să se prezinte la unitățile lor¹⁴.

Pe măsură ce agitațiile țăranilor din Prahova cuprindeau mai multe comune, se aduceau și trupe din alte localități.

În timpul răscoalei au acționat în Prahova, pe lingă regimentele 32 și 7 din Ploiești, regimentul de infanterie nr. 16 din Suceava, cu un efectiv de 10 ofițeri și 800 de soldați, regimentul 29 infanterie din Drohobi cu un efectiv de 10 ofițeri și 900 soldați, unități de artilerie din Buzău, unități ale marinei din Galați, grăniceri din Galați și o companie de geniu din București¹⁵.

⁷ Mihail Roller, *Documente privind răscoala țăranilor din 1907*, vol. II., București, 1948, p. 482.

⁸ *Ibidem*, p. 478.

⁹ Primăria comunei Singeru, jud. Prahova, dos. 23/907, f. 13.

¹⁰ Mihail Roller, *loc. cit.*, p. 497.

¹¹ Primăria com. Singeru, jud. Prahova, dos. 23/907, circ. 369, f. 1.

¹² Mihail Roller, *loc. cit.*, p. 487.

¹³ Primăria com. Singeru, jud. Prahova, dos. 23/907 f. 1.

¹⁴ Arh. St. Ploiești, Trib. Prahova, Curtea cu juri, dos. 16/907.

¹⁵ Mihail Roller, *loc. cit.*, pp. 823, 836, 801, 824.

Eforturile depuse de autorități pentru prevenirea răscoalelor țărănești au rămas fără rezultat.

Prima agitație țărănească a avut loc în Băicoi și Florești, la 14 martie 1907, a doua zi după începerea grevei de la Buștenari. Țăranii din aceste comune cereau să li se arendeze sau să li se vîndă moșia lui Gheorghe Grigore Cantacuzino, cea mai întinsă din Prahova¹⁶. Demonstrațiile țăranilor îndreptate împotriva fostului prim-ministru conservator au făcut să sosească la fața locului primul procuror și comandantul jandarmilor din județul Prahova, însoțiți de armată¹⁷. După patru zile, o telegramă trimisă la Ploiești arăta că „trupele trimise erau insuficiente... pentru a fi împiedicate eventualele tulburări“¹⁸.

O dată cu țăranii din Băicoi și Florești s-au agitat și locuitorii din Măgurele împotriva aceluiași moșier. Ei au cerut administratorului moșiei să le ușureze condițiile de muncă și să le mărească suprafețele pe care erau învoiți. După ce au pătruns în localul primăriei, țăranii au distrus instalația telefonului și au transformat localul primăriei într-un arest comunal. Aici au fost arestate autoritățile administrative — care sprijineau interesele moșierului — și administratorul moșiei¹⁹.

Pentru a împiedica desfășurarea unei adevărate răscoale, prefectul județului, sosit în grabă la fața locului, a încercat, prin mijlocirea țăranilor înstăriți, să abată pe țăranii de la răscoală, îndemnându-i să arate în scris nemulțumirile pe care le aveau²⁰. Măsura aceasta nu a dat rezultatele așteptate. Agitația țăranilor din Măgureni a continuat. În ziua următoare se cereau noi trupe²¹. Sub presiunea țăranilor din Băicoi, Florești, Măgureni, moșierul Gheorghe Grigore Cantacuzino, la 24 martie, a dat ordin administratorilor să încheie contracte de învoieli așa cum cereau țăranii²².

Agitațiile țăranilor au continuat pe Valea Prahovei și în Sinaia, unde țăranii din satele Izvor și Furnica, îndemnați de Tudorache Timoftei și Petre Gheorghe, s-au ridicat împotriva Eforiei Spitalelor Civile. Ei cereau izlaz pentru vite pe munții Furnica și Sețu și libertatea de a lua lemne gratuit din pădure. O delegație a lor s-a deplasat la București, unde a obținut parte din revendicări. Cu toate că acțiunea din Sinaia a fost limitată, cei doi țăranii considerați „instigatori“ au fost arestați²³.

O dată cu țăranii din regiunea deluroasă și muntoasă s-au agitat și locuitorii din Bucov. Foștii săcuieni, îndemnați de Ionescu-Lungu, institutor din Ploiești, plănuiau să se răscoale împotriva arendașului împreună cu țăranii din Plopi și Nisipoasa și să ceară condiții de muncă mai bune²⁴. Planul lor a fost zădărnicit de armata sosită din Ploiești,

¹⁶ Moșierul Gh. Cantacuzino stăpinea în Prahova 10 808 pogoane.

¹⁷ Mihail Roller, *loc. cit.*, p. 481.

¹⁸ *Ibidem*, p. 483.

¹⁹ *Ibidem*, p. 479.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, p. 481.

²² Primăria comunei Singeru, jud. Prahova, dos. 93/1907 circ. 2135, f. 9.

²³ Mihail Roller, *loc. cit.*, p. 480.

²⁴ *Ibidem*, p. 484.

care a oprit pe locuitorii din cele două sate înainte de a ajunge la Bucov. Cu această ocazie au fost arestați 11 țărani²⁵.

Împiedicați de armată de a obține realizarea revendicărilor lor, prin acțiuni energice, țărani din Bucov, Plop, Nisipoasa au refuzat să ia pământ în arendă²⁶.

Pentru a împiedica circulația de la o comună la alta — care facilita acțiunile țăranilor îndreptate împotriva moșierilor — autoritățile județene au ordonat primarilor să interzică locuitorilor de a mai circula prin alte sate²⁷. Un alt ordin, din 14 martie, obliga pe consilierii comunali sau alți oameni de încredere să cutreiere cătunele spre a afla ce se petrece, și să comunice telefonic, fără întârziere, ceea ce constatau²⁸.

Agitațiile țăranilor au continuat și în regiunea de șes. În comuna Cioranii de Sus, s-a trimis o companie de infanterie cu două tunuri și cincizeci de artileriști călări pentru a opri agitațiile țăranilor care cereau învoieli mai puțin apăsătoare. Până la sosirea armatei, țărani reușiseră să întrerupă legăturile telefonice²⁹.

În ziua de 14 martie locuitorii din Salcia, Nedelea-Buda, „au fost toată ziua în fierbere“, iar la Găgeni au tăiat 20 care lemne de foc din pădurea statului și a lui Gheorghe Grigore Cantacuzino. De teama țăranilor, autoritățile comunale nu s-au opus, lăsându-i să ridice lemnele tăiate din pădure³⁰.

În aceeași zi, 200 de țărani din Adincata, în frunte cu Iordache Mihalache Docilă, Manole St. Manole, Gheorghe Andronache, Constantin Andronache și Mihai Gh. Ene, au pătruns cu forța în localul primăriei, au amenințat cu moartea pe primar și au rupt condica de învoieli agricole³¹. Cu ajutorul armatei, țărani au fost împrăștiați iar cei arestați au fost aduși în oraș, legați cot la cot, sub paza unei escorte de infanteriști³².

Tot în ziua de 14 martie încep agitații la Berceni și Corlătești. De teama țăranilor, adunați în număr mare la primărie, arendașul moșiei Corlătești acceptă învoieli agricole favorabile pentru țărani³³.

La această dată agitațiile țăranilor erau așa de numeroase, încât întreg județul fusese împinzit de armată.

Cu toate măsurile luate, răscoalele se întesc. O amploare deosebită a luat mișcarea țăranilor din Singeru. Comuna Singeru era așezată în partea de est a județului Prahova, în regiunea dealurilor, la limita cu județul Buzău³⁴. Comuna de reședință forma o unitate administrativă împreună cu satele: Mireș, Butuci și Salcia.

²⁵ Mihail Roller, *loc. cit.*, p. 484.

²⁶ Arh. St. Ploiești, Trib. Prahova, S. I., dos. 5950/1907, f. 12.

²⁷ Primăria comunei Singeru, jud. Prahova, dos. 23 1907, circ. 414 f. 7.

²⁸ *Ibidem*, circ. 1934, p. 6.

²⁹ Mihail Roller, *loc. cit.*, pp. 482—483.

³⁰ *Ibidem*, p. 483.

³¹ *Ibidem*, p. 482.

³² „Biruința“, Ploiești, 5 aprilie 1907.

³³ Mihail Roller, *loc. cit.*, p. 480.

³⁴ Până în anul 1845 a făcut parte din jud. Saac.

Toate aceste localități, strînse în jurul comunei pe o rază de 3 km erau despărțite între ele de dealurile Feliga, Jelișteea, Poieni, Runcu, Butuceanca, unele dintre ele abrupte, stîncoase, pe care se cățăra, ici și colo cite un copac, cele mai multe însă acoperite cu livezi, viță de vie și înconjurate de păduri, ceea ce le da înfățișarea unor sate de munte.

În cuprinsul comunei Sîngeru existau două moșii cunoscute sub numele de Sîngeru de Jos și Lapoșul Vechi sau Sîngeru de Sus³⁵. Moșia Sîngeru de Jos sau Fundeni era în posesia lui Filip Corlătescu, avocat la Ploiești. El stăpînea în 1883 moșiile: Protosinghelu și Surani³⁶, iar în anul 1906 stăpînea și moșiile Vidra și Bobești din județul Ilfov³⁷.

Țăranii din satele Protosinghelu și Zamfira reclamau că proprietarul moșiei atrăsese apa unui iaz alimentat de Teleajen și împiedicase total funcționarea morii de care se serveau locuitorii acestor sate³⁸. Rapacitatea lui Filip Corlătescu era așa de mare încît în anul 1894 a arendat moșia din Protosinghelu, în suprafață de 541 ha, declarînd-o de 800 ha. Între timp noul arendaș a constatat că moșia arendată avea în realitate o suprafață mai mică și că proprietarul îl indusese în eroare. Acționat în justiție, s-a dovedit temeinicia reclamației și actul de arendare a fost anulat³⁹. Prin aceste mijloace reușise Filip Corlătescu să cumpere în anul 1902, moșia Sîngeru de Jos. Filip Corlătescu dornic de cît mai multe bogății și avîntat în viața politică, — candidase în alegerile pentru colegiul al III-lea — continua să întărească exploatarea țăranilor de pe moșiile sale⁴⁰. La 1907 țăranii răsculați au atacat conacul moșiei Vidra cu dîrzenie, iar armata înăbușind răscoala, a distrus satul din temelie. La fel au procedat și țăranii din Sîngeru, care și-au îndreptat primul lor atac asupra conacului lui Filip Corlătescu.

Cealaltă moșie, cunoscută sub numele de Lapoșu Vechi, era în posesia mănăstirii „Icoana“, arendată cu zeci de ani în urmă de familia moșierilor Băbeanu⁴¹. Ambele moșii în 1907 erau lucrate în dijmă cu țăranii din comuna și satele vecine. În momentul izbucnirii răscoalei, comuna Sîngeru avea ca primar pe arendașul Mișu Băbeanu, care în 1905 fusese ales senator al județului Prahova⁴².

Așa se explică de ce suferințele lor strînse an de an, fără să fie luate în seamă de cineva, s-au concretizat în răscoala din 1907. Știrile despre succesele țăranilor răsculați din celelalte județe au ajuns și la Sîngeru.

³⁵ Aceste două moșii au ținut în trecut de două sate diferite cu același nume, care, cu timpul, s-au unit într-o singură comună, Sîngeru — probabil în 1864.

³⁶ „Democratul“, Ploiești 26 decembrie 1882.

³⁷ Arh. St. Ploiești, Trib. Prahova, Curtea cu juri, dos. 16/1907.

³⁸ „Democratul“, Ploiești, 9 septembrie 1883.

³⁹ Arh. St. Ploiești, Trib. Prahova, S. I-a, dos. 52/1894, f. 15.

⁴⁰ „Lupta“, Ploiești, 30 noiembrie 1895.

⁴¹ Moșia Lapoșu, inclusiv localitatea, apar în documente în 1705.

⁴² Ministerul Agriculturii, Buletin 1905–1906, p. 297.

Un îndemn deosebit pentru țăranii din Singeru a fost vestea că locuitorii din Mărăcineni și alte comune din apropiere s-au răscolat și s-au îndreptat asupra orașului Buzău. Știrea aceasta a înflăcărat și mai mult pe țăranii din Singeru.

În ziua de 14 martie, Ștefan Grădișteanu, administratorul moșiei lui Filip Corlătescu⁴³, înapămintat, mărturisea secretarului primăriei din comună că sătenii din comuna Singeru intenționau să se unească cu cei din comunele: Salcia, Apostolache, Udrești și Tătaru și, în ziua de 14 martie să înceapă răscoala⁴⁴. Îngrijorați de cele aflate, secretarul primăriei invită la o țuică pe cîțiva țărani, de la care a aflat că unul dintre ei fusese chemat de Mihai Banu, care „i-a spus să fie cu el și să se ducă și prin comuna Udrești să vestească oamenii să vie la dl. Corlătescu să-i ceară socoteala pentru învoieli“⁴⁵.

Îngrozit de cele auzite, secretarul primăriei, în lipsa primarului Mișu Băbeanu, care dispăruse din comună, convoacă imediat o nouă consfătuire cu „frunțașii comunei“, cu scopul de a lua măsuri pentru asigurarea ordinii, anunțînd, în același timp, că în ziua de 15 martie țăranii vor să înceapă „revoluția“ în Singeru⁴⁶.

Mărturiile acestea spulberă afirmațiile făcute de moșierii din comună, în sensul că răscoala din Singeru s-ar fi desfășurat sub îndemnul preotului Stelian Popescu și a unor negustori din comună, sau că țăranii s-ar fi adunat la primărie pentru a li se comunica ordinul de concentrare a contingentelor 1899–1906 și, cu această ocazie, ar fi început răscoala. Mărturiile făcute de țăranii participanți la răscoală în fața instanțelor judecătorești, desmint de asemenea afirmațiile moșierilor.

Nicu M. Banu, unul dintre conducătorii țăranilor, înainte de începerea răscoalei, cînd secretarul primăriei încerca să-i liniștească, folosind tot felul de promisiuni, a zis: „Haide înainte, să facem ce avem de gînd“⁴⁷. Același Nicu M. Banu cînd a fost anchetat în privința răscoalei din Singeru a declarat că fusese anunțat, încă din ziua de 14 martie 1907, că a doua zi, cînd vor auzi goarna și clopotele sunînd, să vină cu toții la primărie, pentru a rupe contractele încheiate cu Filip Corlătescu, iar George Tomescu, gornistul răscoalei din Singeru, adaugă „că de va lipsi vreo unul, dă de dracu“⁴⁸.

Începerea răscoalei a fost anunțată în cătunul Butuci în noaptea de 14–15 martie, prin sunete de clopote⁴⁹.

⁴³ Ștefan Grădișteanu fusese învățător în Vlașca, percepător fiscal în Buzău, contabil și administrator agricol al casei Anghel Marghiloman, proprietar viticol, econom de vite, mic arendaș, fabricant de coniac și mare angrosist de băuturi spirtoase în Romani; a fost de asemenea administrator al moșiei lui Filip Corlătescu din Vidra jud. Ilfov... etc. (Arh. St. Ploiești, Curtea cu juri, dos. 16/1907).

⁴⁴ *Ibidem.*

⁴⁵ *Ibidem.*

⁴⁶ *Ibidem.*

⁴⁷ *Ibidem.*

⁴⁸ *Ibidem.*

⁴⁹ *Ibidem.*

Țăranii vizau înainte de toate pe moșierul Filip Corlătescu, care le impusese condiții grele de muncă. În sensul acesta sînt declarațiile în-vățătorului Dumitru Popescu care arată că, în dimineața zilei de 15 martie, înainte de a începe răscoala, țăranii din comună bătuseră pe Dumitru Palaș pe motiv că semnase cel dintîi contractul agricol cu Corlătescu. Faptul că acțiunea țăranilor era îndreptată împotriva lui Corlătescu, rezultă și din afirmațiile ajutorului de primar, în sensul că un număr de două sute de săteni din Sîngeru, în frunte cu Dumitru I. Iana, Nicolae M. Banu, Ion Velcioiu, s-au prezentat la primărie cerîndu-i registrul cu tocmelele pe care acesta le încheiase cu țăranii, „zicînd că pe acesta au necaz”⁵⁰.

Țăranii se ridicaseră și împotriva arendașului Mișu Băbeanu. Notarul comunei mărturisea că a fost forțat de răsculați să meargă la curtea lui Băbeanu să le dea contractele agricole⁵¹. Alții au venit la primărie pentru a se răfui cu autoritățile comunale care le provocaseră multe neajunsuri⁵². Din tumultul asaltului dat de țărani asupra conacului lui Filip Corlătescu, se desprindeau cuvintele „Vrem pămînt”⁵³. Aceasta era revendicarea țăranilor care au făcut ca în noaptea de 14–15 martie să sune clopotele celor două biserici din Sîngeru și să vestească începutul răscoalei.

Sunetele clopotelor au fost prelungite în zorii zilei de 15 martie de ritmul vioi și cadențat al goarnei lui Gheorghe Tomescu, din comuna de reședință, și a lui Nicolae Vasile Stan din satul vecin, Tisa⁵⁴. În sunetul trompetei, sătenii din Tisa, s-au îndreptat spre centrul răscoalei, spre Sîngeru. Zadarnic a încercat preotul satului Tisa să-i împrăștie, să se ducă pe la casele lor, sfaturile lui nu au fost ascultate de nici unul, iar gornistul, postat la mijlocul satului, continua chemarea țăranilor. În zorii zilei sosind și țăranii din Mireș, numărul răsculaților crește la cîteva sute. Răsculații ajungînd la primărie „voci-ferau și cereau pămînt și contractele agricole”; toți erau înarmați cu topoare, măciuci și ciomege⁵⁵.

Țăranii au pătruns cu forța în localul primăriei, au smuls din mîinile secretarului contractele de învoieli agricole, le-au rupt filă cu filă și le-au aruncat pe jos. La plecare, au luat cu ei două registre ale percepției comunale, unde știau că sînt trecute toate datoriile lor⁵⁶.

Autoritățile comunale au continuat să-i îndemne a se retrage, citindu-le manifestul lansat de guvern prin care se desființau legea pătulelor de rezervă și taxa asupra vinului⁵⁷. Stăruințele autorităților

⁵⁰ Arh. St. Ploiești, Curtea cu juri, dos. 16/1907.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ Mihail Roller, *loc. cit.*, p. 492.

⁵⁵ Arh. St. Ploiești, Trib. Prahova, Curtea cu juri, dos. 16/1907.

⁵⁶ *Ibidem*.

■ *Ibidem*.

comunale, au fost zadarnice⁵⁸. Răsculații s-au îndreptat spre conacul lui Filip Corlătescu pe care l-au devastat în câteva clipe⁵⁹. Au distrus apoi cele cinci magazine din curte și au dat drumul la țuică dintr-o zăcătoare din care au curs sute de vedre⁶⁰. De aici răsculații au trecut la prăvălia „Hanul Roșu“ a lui Ștefan Grădișteanu, administratorul moșiei lui Filip Corlătescu, situată pe șoseaua principală, unde de asemenea au distrus totul, inclusiv butoaiele de vin și rachiu. După devastarea acestui local, răsculații în număr și mai mare, s-au îndreptat în sunetul trompetelor spre conacul lui Mișu Băbeanu, situat în „partea de sus“ a satului. Aici ei au distrus tot ce au găsit prin magazine și camere, spărgînd chiar casa de fier în care au găsit registrele de tocmeli agricole unde moșierul trecuse sumele ce vroia să le încaseze de la fiecare țaran din sat.

A doua zi după răscoală, unul dintre martori, sosit o dată cu armata, declara: „cînd am sosit cu armata, am găsit toate clădirile din curtea proprietarului Băbeanu complet devastate: nu rămăsese în picioare decît zidurile, ușile, ferestrele și întreg mobilierul erau complet distruse“⁶¹. Acestea sînt faptele în care s-au materializat suferințele de veacuri ale țaranelor din această comună.

Din Singeru, răsculații s-au îndreptat către cătunul Tisa, comuna Apostolache, ai cărui locuitori munceau tot pe cele două moșii din Singeru. În cătunul Tisa ei au distrus hanul lui N. Tudor, bătînd pe proprietar și pe vechilul moșiei care se găsea înlăuntru⁶².

Aceste acțiuni ne arată că răscoala din Singeru a fost îndreptată nu numai împotriva marilor proprietari, ci și împotriva burgheziei satelor.

Fără să li se împotrivească cineva, după ce, în prealabil, chiar în momentul începerii răscoalei, rupseseră firele de telefon — întrerupînd orice comunicare cu satele vecine — spre seară, răsculații au plecat la moara lui Filip Corlătescu situată pe moșia dinafara satului, unde după ce au spart ușile și ferestrele au început să-și împartă porumbul. A doua zi, la moara lui Filip Corlătescu, țaranii din Singeru continuau să-și încarce căruțele cu porumb din magazia proprietarului⁶³.

La înapoiere, spre Singeru, nu departe de moară, răsculații au întîlnit pe moșierul Mihale Georgescu, care plecase de la moșia sa din Lapoșu județul Buzău, de teama răscoalei, îndreptîndu-se spre comuna Salcia, unde spera că va fi mai în siguranță. Plecase în grabă din Lapoșu Nou și nu avusese timp să ia cu el decît bijuteriile, argintăria, monedele de aur și de hîrtie în valoare de 32 000 lei⁶⁴. Întîlnindu-se cu răsculații din Singeru, aceștia l-au dat jos din trăsură, i-au spart

⁵⁸ Arh. St. Ploiești, Curtea cu juri, dos. 16 1907.

⁵⁹ *Ibidem*, S. I. dosar 3260 1907 f. 30.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 31.

⁶¹ *Ibidem*, f. 18.

⁶² *Ibidem*, Curtea cu juri, dos. 16 1907.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*, registrul de sentințe din 1907.

geamantanul, i-au luat tot ce au găsit asupra lui, l-au bătut și l-au forțat să-i urmeze spre Lapoșu⁶⁵.

Sosirea răsculaților din Sîngeru a fost anunțată locuitorilor din Lapoșu de către notarul comunei care a tras clopotele bisericii. Prevenit din timp, primarul comunei înarmat, însoțit de 20 de inși s-au îndreptat spre marginea satului pentru a întâmpina pe răsculați. La ieșirea din comună s-au întilnit cu peste 300 răsculați înarmați cu cio-mege și topoare venind spre Lapoșu. Întilnindu-se față în față, răsculații l-au înconjurat, au procedat la dezarmarea primarului, l-au bătut și l-au dus în „brînci pină la casa proprietății”⁶⁶.

Încercarea autorităților din comuna Lapoșu de a ridica pe locuitorii satului împotriva răsculaților din Sîngeru a rămas fără rezultat. Țăranii din cele două comune s-au unit și au pătruns în comuna Lapoșu. O dată cu intrarea lor în comună, clopotele bisericilor anunțau începutul răscoalei în Lapoșu, iar sunetul goarnei lui Ioan Voicu vestea venirea locuitorilor din Sîngeru⁶⁷.

De teama răsculaților, secretarul primăriei și fiul moșierului s-au ascuns în podul casei unde locuia preotul din sat. Părîndu-li-se că nu sînt în deplină siguranță, s-au furișat în altarul bisericii. Apoi fiul proprietarului informat despre cele ce se petreceau în comună, a reușit să părăsească satul, îndreptîndu-se spre Mizil, pentru a anunța autoritățile⁶⁸.

Între timp, unii dintre răsculați, prinzînd de veste că acei cu care trebuiau să se răfuiască reușiseră să se facă nevăzuți, au pornit în căutarea lor; au mers pe urmele celor doi exploatatori pînă la casa preotului, pe care l-au obligat să le indice locul unde se refugiaseră⁶⁹. Alții, în frunte cu Ilie Grancea, imediat după intrarea sătenilor din Sîngeru în comună, s-au dus la primărie, unde au întrerupt legătura telefonică. Majoritatea răsculaților din Sîngeru s-au oprit la conacul arendașului Mihale Georgescu. Conduși de țărani din Lapoșu, răsculații din Sîngeru au pătruns în conac și l-au devastat. Mihale Georgescu a încercat să-i oprească însă a fost iarăși bătut și călcat în picioare⁷⁰. Convinși că arendașul moșiei nu va mai putea interveni, țărani au continuat devastările. Între timp, Mihale Georgescu își revărsa și profitînd de neatenția mulțimii răsculate, se refugiază în biserica satului, unde este încuiat de secretarul primăriei⁷¹.

În continuare răsculații s-au îndreptat spre locuința primarului. De-abia acum au observat lipsa moșierului; atunci unii dintre ei au pornit în căutarea lui și au aflat că era ascuns în biserică. Țărani au pătruns în biserică, l-au scos afară și l-au bătut din nou. Rănille primite de

⁶⁵ Arh. St. Ploiești, registrul de sentințe din 1907.

⁶⁶ *Ibidem*, Trib. Prahova, Curtea cu juri dos. 16/1907.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ibidem*.

Mihale Georgescu cu această ocazie au fost atât de grave, încît l-au pus în imposibilitatea de a se prezenta la procesul care s-a judecat după cinci luni la Ploiești. Celălalt grup de răsculați, în drum spre locuința primarului, dispărut și el din comună, a întîlnit pe șeful garnizoanei, pe care l-au bătut cu ciomegele. Cu aceasta, acțiunea răsculaților din Singeru s-a terminat.

Trecuseră multe zile de la răscoală, și Lapoșu încă purta urmele miniei țăranilor provocată de suferințe. Peste tot: prin curți, pe șosele, prin șanțuri, în tot satul, erau aruncate obiecte casnice, obiecte de artă care împodobiseră casa proprietarului — și chiar bani, fără să-i tenteze pe țărani.

Vestea despre răscoala din Singeru și despre devastările făcute în Lapoșu a interesat și pe locuitorii din Salcia. Mișcarea lor a avut legături cu cea din Singeru. Din mărturiile făcute de Gheorghe Staicu — denunțat de autoritățile comunale drept cap de răscoală — reiese că în ziua de 16 martie în Salcia era o mulțime de lume adunată, care aștepta pe locuitorii din Singeru, spre a merge împreună să devasteze conacul arendașului moșiei Salcia, Mihale Georgescu⁷². După devastarea de la Singeru unii țărani au venit în Salcia, pentru a răscula pe locuitorii acestei comune. În timp ce mulțimea răsculată se găsea în fața primăriei, a apărut o patrulă de cavalerie trimisă din Singeru pentru a preveni mișcarea. Cu această ocazie, s-a produs o încăierare între țărani și armată, căzînd răniți mai mulți răsculați. Intervenția armatei a împiedicat desfășurarea răscoalei.

După cum am arătat, autoritățile administrative din comunele în care s-au răsculat țăranii reușiseră să se facă nevăzute și să anunțe prefectura. Imediat a fost trimisă armata în comuna Singeru unde sosește în dimineața zilei de 16 martie, înăbușînd răscoala.

O dată cu armata s-au înapoiat și autoritățile comunale însoțite de trimișii moșierilor.

Concomitent cu țăranii din Singeru s-au ridicat și cei din Ghirdovenii Vechi. Peste 200 de țărani din această comună au mers la primărie, au cerut condica de învoieli agricole cu proprietarul și arendașii, au prins pe cei doi arendași din comună și le-au cerut sub amenințare cu moartea, să le acorde învoieli mai omenoase⁷³. Refuzînd cererea țăranilor răsculați, cei doi arendași au fost arestați în localul primăriei, iar autoritățile comunale au dispărut. Peste puțin timp a sosit în grabă de la Măreni armata însoțită de procuror. Cu ocazia anchetei, țăranii au cerut procurorului să li se arendeze moșia statului și să fie îndepărtați arendașii⁷⁴.

Indemnați tot de exemplul celor din Singeru, s-au răsculat și țăranii din Fintinele. Împotriva lor a intervenit armata, care a oprit acțiunea declanșată de răsculați. În urma anchetei făcute de procurorul

⁷² Arh. St. Ploiești, Trib. Prahova, Curtea cu juri, dos. 16/1907.

⁷³ Mihail Roller, *loc. cit.*, p. 486.

⁷⁴ *Ibidem.*

sosit la fața locului, armata a procedat la arestarea țăranilor considerați capi de răscoală⁷⁵. În comuna Iordăcheanu, situată în imediata apropiere de Sîngeru „țăranii au împărțit între ei 11 pogoane”⁷⁶. Acțiunea țăranilor din Sîngeru îi ridică și pe cei din Ceptura, Stefești, Hîrsa și Cornu⁷⁷.

În măsura în care seoseau știri despre agitațiile din județ se trimiteau trupe. La 17 martie, situația în Prahova era încă îngrijorătoare pentru autorități. Acestea iau noi măsuri. Comandantul militar ordonă⁷⁸ primăriilor și unităților militare răspândite în județ să nu se mai permită locuitorilor să iasă din comună în grupuri mai mari de patru, iar locuitorii care merg la orașe — menționa circulara Inspectoratului din Cricov — la înapoierea lor, să fie percheziționați ca nu cumva să aducă manifeste și „broșuri revoluționare”.

O altă circulară ordona ca toate cantinele din jurul fabricilor și sondelor să fie deschise numai la orele când lucrătorii iau masa, iar

⁷⁵ Cea mai mare parte din locuitorii acestei comune au venit din Ardeal la începutul secolului al XIX-lea ca iobagi pe moșia medelnicerului Ioniță Crăciuneanu. După 1864 au fost împroprietăriți pe moșia Mîrza (*Marele dicționar geografic*, vol. III, și Arhivele Statului București, catagrafia din 1831).

⁷⁶ Mihail Roller, *loc. cit.*, p. 487.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 490.

⁷⁸ Pentru ca „liniștea” să se restabilească cât mai curînd, se ordonă:

1. Primarul să nu mai permită locuitorilor să iasă din comuna lor în grupuri mai mari de 4, din alte comune să intre în comună, nici să stea;

2. Indată ce un individ a intrat într-o comună, va fi urmărit de primar sau un agent al său; dacă se bănuiește că se unelțește contra ordinii publice, va fi arestat și înaintat jandarmilor din localitate sau comandanților trupelor celor mai apropiate;

3. Închiderea circiurilor rămîne obligatorie. Comandanții tuturor trupelor militare vor observa cu strictețe dacă această măsură se execută fără nici o excepțiune;

4. Primarii din comunele revoltate vor obliga pe locuitori să reintre în comunele lor. Cei ce nu se vor supune vor fi considerați ca revoltați și urmăriți pretutindeni;

5. Orice individ care se va dovedi că vorbește contra ordinii publice sau că insultă armata, autoritățile, sau că a îndemnat pe locuitori să se opună legilor, va fi imediat arestat și înaintat la Ploiești;

6. În comuna unde a fost un început de agitație, primarii vor fi obligați să raporteze imediat subsemnatului starea spiritelor, măsurile ce s-au luat, împreună cu comandanții detașamentelor militare ce se găsesc în localitate;

7. Primarii care nu vor înștiința la timp, atît pe mine cît și prefectura, de agitațiile din cuprinsul comunei lor, pentru ca armata să oprească crimele și devastările, acești primari vor fi revocați și considerați ca răzvrătitori;

8. În părțile unde lucrul cîmpului se poate începe, primarii vor îndruma pe locuitori să iasă la muncă. Cei ce vor refuza vor fi considerați ca suspecți și numele lor va fi dat ca suspect comandanților militari;

9. Este interzis locuitorilor de a purta arme, ciomege, topoare, coase. Numai cei ce merg la munca cîmpului au voie a purta aceste unelte de lucru. Noaptea circulația pe stradă va fi riguros interzisă;

10. Primarii sînt obligați a da în copie ordinul comandanților militari ce au pe teritoriul comunelor, raportînd imediat de executare.

11. Primarii vor face ca acest ordin să fie citit locuitorilor din comună, după care se va raporta imediat. Primarii și comandanții militari ne vor raporta dimineața, la prînz și seara, în scris, prin telefon, aici în Apostolache, de tot ceea ce se întîmplă în comună” (Primăria comunei Sîngeru, jud. Prahova, dos. 23 1907, pag. 8).

acei care vor contraveni ordinelor relativ la închiderea cârciumilor să fie considerați ca rebeli și imediat arestați⁷⁹.

Autoritățile județului Prahova se temeau că va fi atacat chiar orașul Ploiești. Pentru a îndepărta această primejdie, prefectul județului convoacă conferința ofițerilor superiori, și împreună iau măsuri energice în vederea înăbușirii răscoalelor țărănești și pentru asigurarea securității orașului.

Paralel cu acțiunile țăranilor din plasa Cricov, agitațiile au continuat de-a lungul văii Prahovei, îndeosebi în Comarnic, Cîmpina, Tintea⁸⁰. În satul Zamora, comuna Predeal locuitorii au încercat să devasteze pădurea și pescăria lui Gh. Gr. Cantacuzino, iar în satul Filipeștii-de-Pădure împotriva răsculaților s-a trimis o secție de artilerie⁸¹.

La 22 martie s-au răscolat și țăranii de pe moșia Gherghița proprietatea lui Gh. Gr. Cantacuzino⁸²; ei cereau condiții mai avantajoase de muncă. La intervenția autorităților, nu s-au lăsat intimidați, ci au trecut la acte de violență.

Ultima mișcare a țăranilor în Prahova a fost în Măneciu, Pămînteni⁸³, unde locuitorii s-au răscolat împotriva proprietarului care nu le oferea pământ pentru pășunatul vitelor. Cu această ocazie, ei au bătut și pe jandarmii care interveniseră să-l apere pe moșier. Intervenind, armata a făcut și aici numeroase arestări.

Sub presiunea armatei care se răspîndise în întreg județul, acțiunea țăranilor începe să scadă în intensitate. Starea de spirit a țăranilor continua să fie o preocupare pentru autoritățile civile și militare din Prahova.

La 23 martie, prefectul județului repeta circulara cu privire la închiderea cârciumilor, subliniind sancțiunile. Situația continuă a fi îngrijorătoare pentru autorități și în luna aprilie, cînd prefectul județului socotea necesar să ia măsuri în interesul „ordinii publice”⁸⁴. La 18 aprilie fusese fixată expertiza care trebuia să constate stricăciunile cauzate de răsculați, celor doi proprietari din Singeru. Din cauză că liniștea nu se restabilise, prefectul județului a amînat expertiza în luna mai, temîndu-se ca „nu cumva o cercetare intempestivă să provoace o nouă răscoală”⁸⁵.

La 3 mai, prefectul județului ordona ca ridicarea trupelor să se facă cu multă scrupulozitate, primarii erau obligați să înștiințeze în prealabil proprietarii și numai după încuviințarea dată de ei, se putea cere aprobarea autorităților superioare⁸⁶.

⁷⁹ Primăria comunei Singeru, jud. Prahova, dosar 23/1907, f. 14.

⁸⁰ Mihail Roller, *loc. cit.* p. 494.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² *Ibidem*, p. 492.

⁸³ *Ibidem*, p. 482.

⁸⁴ Primăria comunei Singeru, jud. Prahova, dos. 23/1907, f. 18.

⁸⁵ Arh. St. Ploiești, Trib. Prahova, S. I., dos. 2360/907 f. 15.

⁸⁶ Primăria comunei Singeru, jud. Prahova, dos. 23/1907, f. 53.

Tot timpul, din martie și pînă în mai, cînd liniștea s-a restabilit, circulația sătenilor a fost supravegheată, uneori împiedicîndu-se ieșirea din comune.

Din cauză că nu s-a permis intrarea țărănilor în oraș, aprovizionarea cu alimente a suferit, schimbul de mărfuri s-a redus simțitor. Faptul acesta a determinat pe unii dintre negustorii din Ploiești să ceară moratoriul⁸⁷.

Răscoala țăranilor din Prahova a influențat și economia agrară. Mulți dintre țărani au refuzat a se mai învoi cu munca în dijmă. Așa au procedat țărani din Bucov, Plop, Nisipoasa. Din cauza aceasta, unul dintre arendașii moșiei Bucov a rămas cu 200 pogoane nelucrate și a fost nevoit să ceară rezilierea contractului⁸⁸. Cu toate că prefectul județului asigura pe țărani că nu vor plăti pagubele pricinuite de răsculați, ei au refuzat totuși să ia pămînt în arendă, rămînînd nelucrată în acest an în județ o suprafață de 14 738 ha⁸⁹.

În județul Prahova, ca și în restul țării, autoritățile au continuat cercetările în vederea arestării „instigatorilor”. La 20 martie erau căutați telegrafic, în întreg județul, Banghereanu și Ficșinescu — cunoscuți ca adepți ai ideilor socialiste⁹⁰ și țăranul Radu Ciurumelea din comuna Voitîn, județul R. Sărat, care era implicat în răscoalele țărănești de acolo⁹¹.

Au fost arestați pe lîngă țărani și unii muncitori. „Romînia Muncitoare” din 27 mai menționa arestarea lui Ștefan Gheorghiu și depunerea lui în cazarma regimentului nr. 7 din Ploiești pentru că lansase un manifest îndreptat împotriva celor care voiau să înăbușe lupta țăranilor pentru pămînt⁹². D. I. Alexandrescu, lucrător la castelul Peleş, a fost arestat pe cînd împărțea manifeste ale cercului „Romînia Muncitoare” și pentru că, la percheziția făcută la domiciliul lui, s-au găsit cărți și broșuri⁹³. În trenul care aducea rezerviștii concentrați de la Inotești a fost arestat un cizmar din București pentru faptul că îndemna pe soldați la nesupunere⁹⁴. A fost arestat și muncitorul Opran, învinuit că răspindise manifeste ale cercului „Romînia Muncitoare” și că avea asupra lui două manifeste studențești⁹⁵. Cristea Negoescu, fost administrator al Casei școalelor, acuzat că ar fi subvenționat din fondul acestei instituții o societate secretă, a fost de asemenea arestat⁹⁶.

Aceași soartă a avut-o și învățătorul Ionescu Lungu, din Ploiești, considerat „instigator”⁹⁷.

⁸⁷ Arh. St. Ploiești, Trib. Prahova, S. I. penală, dos. 2599/907 f. 12.

⁸⁸ *Ibidem*, dos., 5950/907, f. 18.

⁸⁹ Prefectura jud. Prahova, Dare de seamă pe anul 1907, Buc. 1908 p. 62.

⁹⁰ Primăria comunei Sîngeru, jud. Prahova, dos. 23, f. 51.

⁹¹ *Ibidem*, f. 25, 50.

⁹² „Romînia Muncitoare”, 27 mai 1907.

⁹³ *Ibidem*, 16–19 august 1907.

⁹⁴ Mihail Roller, *loc. cit.*, p. 493.

⁹⁵ „Romînia Muncitoare”, 22–29 iulie 1907.

⁹⁶ Arh. St. Buc., Ministerul Instrucțiunii, dos. 25242/907, f. 113 anexa 56.

⁹⁷ *Ibidem*.

Cu acest prilej au fost arestați și 77 potemkiniști din Buștenari⁹⁸.

Autoritățile din Prahova atribuiau un rol deosebit în declanșarea și desfășurarea răscoalei din 1907 potemkiniștilor stabiliți în Prahova. De aceea, prefectul județului comunica Ministerului de Interne că putea înlesni plecarea din țară a potemkiniștilor în grupuri mici de 5–6 oameni, care urmau să fie conduși pînă la frontieră de un agent al poliției. Atît de mult se temeau autoritățile din județul Prahova de potemkiniști, încît le fixau și locul unde trebuiau să se stabilească și anume cît mai departe: Austria, Germania, Franța și chiar America⁹⁹.

Arestările au continuat și în comuna Singeru. Vestea sosirii armatei, a determinat pe țărani care participaseră la răscoală să părăsească satul și să se ascundă în pădurile vecine. Pentru ca autoritățile să facă anchetă, s-a întreprins o adevărată vînătoare.

Unii care aveau ordin de concentrare, imediat după răscoală, s-au prezentat la unitățile din care făceau parte; alții, în frunte cu: Ion Gh. Zaica, Ștefan I. Ioniță, Miroiu, Mareș Ion Iana, Alexandru Gh. Zaica, Ion Anton Bucur, Ion Dinu Bursuc etc., au fost arestați la Căptura, iar cei care au fugit în județul Buzău, au fost arestați și anchețați în legătură cu răscoala din Lapoșu — care aparținea din punct de vedere administrativ-judecătoresc de acel județ¹⁰⁰.

În Singeru, pe măsură ce se făceau arestări, pivnița primăriei și a moșierului Corlătescu devenea neîncăpătoare.

Ancheta a continuat cu multă încetineală. S-au făcut descinderi și percheziții la domiciliul celor arestați. Pentru prinderea răsculaților s-au format adevărate potere, iar armata a răscolit timp de 11 zile dealurile împădurite și vilcelele, cutreierînd toate drumurile și potecile. De teamă, Mihai Păscu, unul dintre țărani din Singeru care participase la răscoală, s-a spînzurat în pădurea din apropierea satului¹⁰¹.

Anchetarea răsculaților a fost făcută în comuna Apostolache de doi judecători ai Tribunalului Prahova. La 22 martie au fost lăsați liberi 63 dintre țărani arestați și dați în grija autorităților militare, cu obligația de a nu li se permite ieșirea din comună¹⁰². La 29 martie 1907, cabinetul 1 de instrucție de pe lângă Tribunalul Prahova trimisese în judecată, prin rechizitoriul introductiv, 130 țărani acuzați de izbucnirea răscoalei din Singeru, iar Tribunalul Buzău deschise acțiune publică contra 17 țărani din Butuci și 23 din comuna Lapoșu care luaseră parte la răscoala din această comună.

O dată cu țărani din Singeru, au fost trimiși la Ploiești, sub escortă, 15 țărani care comiseseră acte de violență în comuna Adîncata.

⁹⁸ Arh. St., Buc., Ministerul Instrucțiunii, dos. 25242/1907, f. 880.

⁹⁹ Radu Geoglovan, *Documente și mărturii privitoare la răscoala țărănilor din 1907*, în manuscris.

¹⁰⁰ Arh. St. Ploiești, Trib. Prahova, Curtea cu juri, dos. 16/1907.

¹⁰¹ Primăria comunei Singeru, jud. Prahova, dos. 17/1907, f. 15.

¹⁰² *Ibidem*, dos. 23/1907, f. 15.

Ei au fost depuși la manejul 9 Călărași¹⁰³, și apoi în penitenciarul din strada Rudului din Ploiești¹⁰⁴.

Instrucțiunea a continuat tot timpul cât s-au aflat în penitenciar. pînă la emiterea mandatelor definitive. Pentru a reconstitui acțiunea devastatoare întreprinsă de țărani, judecătorul de instrucție a continuat ancheta în Ploiești, deplasîndu-se uneori la Singeru.

La 14 aprilie 1907, judecătorul de instrucție ordona jandarmilor din Ploiești: „luați de la arestul preventiv pe arestații: Filip Grancea, Nițu Ion Alesu și Vintilă Cucu și trimeteți-i, chiar astăzi seară, sub escortă, la Singeru, unde aștept”¹⁰⁵.

După nenumărate interogări și confruntări, s-a făcut ultima triere, în urma căreia au rămas 19 arestați. Împotriva lor, primul-procuror al Tribunalului Prahova a emis rechizitoriul definitiv din 2 iunie 1907.

Cu prilejul anchetării și arestării răsculaților, proprietarii au solicitat despăgubiri. La 9 aprilie 1907, Mișu Băbeanu cerea Tribunalului Prahova să deschidă acțiune de daune contra Ministerului de Interne. contra primăriei din Singeru cum și împotriva locuitorilor Gavrilă Munteanu, Nicolae M. Banu, Ghiță Stoica, Grigore Oprea, Filip Grancea, Vintilă Cucu, Ghiță Vizuiaru și Ion Velcea, solicitînd o anchetă care să stabilească stricăciunile făcute de răsculați¹⁰⁶. Același lucru l-a făcut și Filip Corlătescu, celălalt moșier din Singeru, indicînd numele multor răsculați.

Potrivit ordinului Ministerului de Justiție, comisia de expertiză a fost formată din Nedelcovici, reprezentant al proprietarilor, arhitectul Leon Mijicovschi și președintele Tribunalului Prahova¹⁰⁷. La 15 mai. comisia s-a deplasat în comuna Singeru. unde a constatat stricăciunile provocate de răsculați. Expertiza s-a desfășurat în prezența celor 2 proprietari și a citorva martori indicați de cei interesați, care au depus favorabil. Cercetînd devastările la fața locului, membrii comisiei de expertiză au examinat resturile de mobile, ce erau îngrămădite în încăperile celor două imobile devastate și au evaluat pagubele făcute la prăvălia lui Ștefan Grădișteanu¹⁰⁸. Satisfăcuți de rezultatele expertizei, cei doi proprietari urmăreau mersul procesului. Judecarea procesului privitor la răscoala țăranilor din Singeru s-a făcut între 22–27 iunie 1907, cu întreruperi de o zi.

Procesul țăranilor răsculați din Singeru a fost judecat de 15 comercianți, 8 proprietari, 7 avocați, 7 institutori, un arendaș, 1 funcționar, ceea ce înseamnă că din completul de judecată al Curții cu

¹⁰³ „Biruința”, Ploiești, 5 aprilie, 1907.

¹⁰⁴ În dosarul 16/1907 de la Cîrtea cu juri există o listă nominală a celor arestați.

¹⁰⁵ Primăria comunei Singeru, jud. Prahova, dos. nr. 23/907 p. 13.

¹⁰⁶ Arh. St. Ploiești, Trib. Prahova, Curtea cu juri. registrul de sentințe/1907 f. 12.

¹⁰⁷ *Ibidem*, S. I. dos. 3260/1907, f. 29.

¹⁰⁸ *Ibidem*, f. 26.

juri, care s-a pronunțat în procesul răsculaților din Sîngeru, nu făcea parte nici un țaran, nici un muncitor.

În ședințele care au urmat, unele dintre ele prelungite tîrziu, în miez de noapte, au fost audiați 55 de martori din Sîngeru, 4 din Tisa și 3 din Lapoșu¹⁰⁹. Unii dintre martori au înfățișat condițiile de muncă pe cele 3 moșii, alții au prezentat aspecte din desfășurarea răscoalei.

În timp ce Curtea cu juri audia martorii, cînd atenția multora era îndreptată asupra depozițiilor, cînd soțiile și copiii celor arestați cu trei luni în urmă, așteptau la ușile tribunalului cu înfrigurare pronunțarea sentinței, elevul Calotă din cl. a VII-a de la liceul „Petru și Pavel” din Ploiești, înminează regelui, care se găsea în trecere prin oras, o cerere pentru amnistierea celor arestați, învinuiți pentru devastările făcute la Sîngeru. „Pentru fapta lui, elevul Calotă a fost pedepsit cu 3 puncte scăzute la purtare”¹¹⁰.

După patru zile de interogări, de depoziții, martorii reușesc să spulbere în mare parte învinuirile aduse răsculaților din Sîngeru. În ziua de 27 iunie, după o scurtă deliberare, președintele Curții cu juri, C. Stătescu, declară achitarea acuzaților¹¹¹.

Această sentință dată de Curtea cu juri a nemulțumit pe exploataorii din Sîngeru. Pentru a nu pierde ocazia, în aceeași sentință, avocații părții civile au cerut să se admită despăgubiri. Curtea cu juri, în urma sesizărilor făcute de avocați, ascultă cererile părții civile, motivate astfel: avocatul S. Orăscu din partea părții civile Mihale Georgescu, reprezentat prin fiul său I. M. Georgescu, cu procură legalizată de primăria Salcia, a cerut ca numiții să fie condamnați în mod solidar la plata sumei de 20 500 lei ca despăgubiri civile¹¹². Avocatul C. Grigore Sorescu din partea părții civile Nicolae Tudor, a cerut suma de 2 600 lei ca despăgubiri civile pentru marfa din prăvălia acestuia¹¹³, distrusă de răsculați; Ștefan Grădișteanu, prin avocatul său, a cerut suma de 11 000 lei pentru devastarea prăvăliei și distrugerea mărfii și mobilierului¹¹⁴; Iane Gheorghiu, a cărui prăvălie și marfă au fost distruse, a cerut suma de 11 000 lei¹¹⁵.

O dată cu pretențiile ridicate de partea civilă, procurorul a cerut ca țaranii să fie condamnați în mod solidar să plătească statului suma de lei 430 pentru cheltuieli de instrucție criminală și corpului de portări suma de lei 63 pentru taxa actelor de procedură¹¹⁶.

Iar „Curtea... ținînd seamă de cererile de mai sus”, deliberînd, reduce despăgubirile părții civile: „Mihale Georgescu, 10 000 lei, Ștefan Grădișteanu 5 000 lei, Nicolae Tudor, 1 500 lei și pentru Iane

¹⁰⁹ Arh. St. Ploiești, Trib. Prahova S. I, dos. 3260/1907, f. 26.

¹¹⁰ „Romînia Muncitoare”, 24–30 iunie 1907.

¹¹¹ Arh. St. Ploiești, Trib. Prahova, Curtea cu juri. reg. de sentințe f. 15.

¹¹² *Ibidem*, Reg. de sentințe f. 16.

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ *Ibidem*.

¹¹⁵ *Ibidem*.

¹¹⁶ *Ibidem*.

Gheorghiu suma de 3 000 lei... și condamnă pe numiții să plătească în mod solidar despăgubirile de mai sus¹¹⁷. Sentința a fost dată cu majoritate de voturi, cu excepția președintelui Crapeleanu, care arată că, din discuțiile orale și din depunerile martorilor, a rezultat în mod evident și clar că nu numai acuzații au luat parte la faptele ce li se impută, ci din contră, au participat locuitorii mai multor cătune și deci nu sînt răspunzători de faptele comise numai acuzații; pentru aceste motive el a fost de părere să nu se acorde despăgubiri civile¹¹⁸.

Înfrîngerea răscoalei din Prahova se datorește faptului că ea nu a fost organizată, avînd un caracter spontan. În lupta pe care a dus-o, țărănimea nu a avut în frunte conducătorul ei firesc, muncitorimea; clasa muncitoare nu a fost condusă de un partid marxist-revoluționar și de aceea a lipsit alianța de luptă a țăranilor cu muncitorii.

Din cauza aceasta, răscoala s-a desfășurat, ca și în restul țării, fără un plan de acțiune, fără un stat-major conducător după necesitățile specifice locale.

În condițiile acestea, clasele exploatoare au putut reprima răscoala țăranilor cu ușurință. Intervenția rapidă a armatei, trimisă de regimul burghezo-moșieresc, se datorește faptului că județul Prahova, prin bogățiile de care dispunea, constituia un izvor nesecat de profituri.

Asupra acestei regiuni și-au îndreptat atenția atît liberalii cît și conservatorii.

De altfel aici se găseau întinsele moșii ale lui Gh. Gr. Cantacuzino, șeful partidului conservator care, în calitate de prim-ministru la începutul răscoalei din 1907, a luat toate măsurile pentru a-și salva averile.

Răscoala țăranilor împotriva burghezo-moșierimii, pentru pămînt și libertate, reprezintă un moment glorios în istoria poporului nostru. Idealurile pentru care au luptat țăranii în 1907 s-au realizat în anii democrației populare.

¹¹⁷ Arh. St. Ploiești, Trib. Prahova, Curtea cu juri, reg. de sentințe, f. 15.

¹¹⁸ *Ibidem*, f. 18.

ATITUDINEA UNOR ÎNVĂȚĂTORI DIN JUDEȚELE NEAMȚ ȘI BACĂU FAȚĂ DE RĂSCOALA DIN 1907

de D. ZAHARIA

La începutul secolului nostru, în județele al căror teritoriu face parte în prezent din regiunea Bacău, învățămîntul primar cunoștea o oarecare dezvoltare. În unele sate mari — centre de comună — existau școli cu localuri proprii, la care funcționau învățători recrutați din diferite categorii sociale. Învățămîntul din acele timpuri era însă departe de a oferi posibilitatea cuprinderii în școală a majorității fiilor de țărani.

Cu toate că trecuseră peste patruzeci de ani de la introducerea învățămîntului „gratuit și obligatoriu“, totuși existau numeroase sate în care nu funcționau de loc școli; existau apoi sate în care școlile nu aveau local propriu. Multe dintre localurile de școală existente erau neîncăpătoare și neigienice pentru desfășurarea normală a învățămîntului. Învățători erau de asemenea puțini. În mod obișnuit exista cîte un învățător pe comună. Rare erau comunele în care se găseau cîte doi-trei învățători. Procesul instructiv-educativ nu se putea desfășura în bune condiții — cu toate eforturile depuse de cei mai mulți dintre învățători — și aceasta din cauza condițiilor materiale grele în care aceștia trăiau și a numărului mare de copii ce revenea fiecărui cadru didactic.

Față de marile probleme ale timpului și în special față de lupta dusă de țărănime pentru pămînt și dreptate, învățătorii din fostele județe Neamț și Bacău au luat poziții diferite.

Învățătorii care, prin originea și situația lor materială erau legați de țărănime, au sprijinit-o în marea răscoală din 1907.

În județele Neamț și Bacău erau mulți învățători care urmăreau să-și desfășoare activitatea în bune condiții. Aceștia doreau să lucreze în localuri de școală corespunzătoare, iar copiii care frecventau cursurile să nu mai fie flămînzi, goi, bolnavi și obosiți. Ei doreau să nu mai fie insultați și umiliți de moșieri și arendași sau de reprezentanții aparatului de stat. Învățătorii aceștia nu au rămas și nu puteau rămîne indiferenți față de lupta dusă de țărănimea răsculată.

Dar, spre deosebire de aceștia, au fost și învățători care, prin situația lor materială și poziția lor socială, erau direct interesați în menținerea sătenilor într-o totală ignoranță, pentru ca împreună cu moșierii și arendașii să-i poată supune mai ușor exploatării crescînde. Cazurile în care învățătorii aveau proprietăți mai întinse nu erau însă

prea numeroase. Această categorie de învățători fiind interesată în menținerea situației existente în agricultură, nu putea fi alături de țărănimea răsculată.

Situația economico-socială a învățătorimii, ca și raporturile ei cu moșierii și arendașii, au determinat-o să ia atitudine diferită față de răscoala țăranilor. Au fost deci unii învățători care au sprijinit țărănimea în marea bătălie, iar alții care s-au aliat cu moșierimea și burghezia, contribuind — prin acțiunea lor — la înăbușirea răscoalei.

În satele din județele Neamț și Bacău, răscoala a izbucnit la începutul lunii martie. Vilvătaia luptelor duse de țărănime a cuprins numeroase sate, între care trebuie să amintim: Blăgești, Valea lui Ion, Costișa, Zănești, Podoleni și Rădin din jurul centrului muncitoresc Buhuși și Tazlău, Războieni, Uscați, Siliștea și Mastacani din restul județului Neamț.

În județul Bacău, răscoala a cuprins numeroase sate de pe Valea Trotușului, iar în stînga Siretului au avut loc manifestări în satele Ungureni și Părincea.

Mulți învățători ai satelor noastre, cunoscători ai vieții de mizerie pe care o duceau țăranii, s-au alăturat cauzei lor, sprijinind lupta pentru pămînt și libertate pe care o ducea țărănimea răsculată.

În categoria învățătorilor care au sprijinit țărănimea răsculată deosebim două grupe.

Au fost unii învățători care au simpatizat cu răsculații în mod tacit și au stat oarecum în rezervă la început, de teama de a nu suferi privațiuni. Ei nu s-au supus ordinelor primite de la organele superioare, așteptînd desfășurarea evenimentelor; mai tirziu s-au avîntat însă în marea iureș al luptei.

Mulți dintre învățătorii satelor din județele amintite s-au alăturat însă de la bun început, pe față, luptei duse de țărănime, ei înșiși fiind nemulțumiți de condițiile grele în care munceau și trăiau. Învățătorii aceștia au îndemnat și sfătuit pe țăranii răsculați să lupte contra moșierilor, i-au sprijinit în formularea și redactarea petițiilor trimise prefecturilor, în care erau trecute revendicările lor.

La Piatra Neamț a avut loc, în prima jumătate a lunii martie 1907, o adunare cu învățătorii și preoții din județ. Cu această ocazie a fost prelucrat manifestul guvernului și s-au dat instrucțiuni precise asupra felului în care trebuie să acționeze învățătorii și preoții în vederea „liniștirii satelor”¹. Reprezentanții județului cereau, atît învățătorilor, cît și preoților să folosească toate mijloacele de care dispun în vederea liniștirii sătenilor, care deveneau tot mai amenințatori pentru ordinea burgheză și marea proprietate. Organele statului burghez urmăreau să mobilizeze toate forțele în scopul „liniștirii sătenilor”, indiferent de calea pe care vor realiza acest lucru. Nu toți învățătorii și preoții au răspuns la fel acestor cerințe venite din partea autorităților județene.

¹ Arh. St. Piatra Neamț, fond Revizorat Școlar, dos. nr. 672, f. 86.

Au fost unii învățători care, legați de marea proprietate, au depus cele mai mari eforturi pentru liniștirea spiritelor agitate.

Cei mai mulți învățători însă, cunoscând îndeaproape viața de miserie pe care o trăiau țăranii, ei înșiși exploatați și batjocoriți de moșieri sau arendași, nici nu s-au gândit să pună în practică „sfaturile” date de oamenii prefecturilor.

Documentele menționate atestă deci existența a două categorii de învățători care au susținut acțiunile țăranimii, și anume: cei care au simpatizat cu țăranii — în sensul unui neamestec fâțiș în această problemă — iar alții care i-au susținut în mod activ, îndemnându-i să lupte pînă la victoria deplină asupra boierilor, redactîndu-le petițiile, sfătuindu-i asupra felului în care trebuie să se organizeze și să acționeze cu mai mult succes.

În prima categorie trebuie să includem pe învățătorii M. Scutărăscu din Buhuși și Dumitru Teodorescu din satul Ruginoasa, comuna Bozieni.

La Buhuși unde mișcarea a fost foarte puternică, învățătorul a sprijinit pe răsculați și aceasta se vede din faptul că în raportul către minister, revizorul de Neamț menționează că, deși la Buhuși a avut loc răscoala, totuși învățătorul C. Scutărăscu nu s-a străduit să țină nici o întrunire în care să vorbească țăranilor, îndemnându-i să se liniștească, „să nu se mai dedea la jefuirea și distrugerea conacelor boierești”². În același raport, revizorul menționa că învățătorul D. Teodorescu „n-a fost în stare să încerce cel puțin a lucra pentru liniștirea țăranilor”.

Nu putem admite că acești învățători n-au fost capabili să acționeze în spiritul ordinelor primite de la prefectură. Adevărul nu poate fi altul decît că acești învățători erau pe deplin convinși de justetea cauzei pentru care luptau țăranii și pentru aceasta n-au acceptat să lucreze în spiritul ordinelor primite și, probabil în secret, îi îndemnau să continue lupta cu forțe sporite.

Mulți dintre învățătorii satelor din județul Neamț au fost alături de țăranii obijduiți în aceste zile ale cumplitului martie 1907. Învățători ca Nicolae Trofin și Gheorghe Andronic din comuna Bistricioara au colindat satele învecinate, îndemnînd pe țăranii să lupte pentru împărțirea mării moșii Hangu³.

Un rol pozitiv în mișcarea țărănească din județul Neamț l-a jucat și învățătorul T. V. Ungureanu de la școala din satul Uscați, comuna Războieni, Valea-Albă.

Acest învățător a avut un rol însemnat în pregătirea și desfășurarea răscoalei. În casa lui se întruneau țăranii și discutau pe larg asupra felului în care vor acționa. Tot acolo primeau prețioase sfaturi din partea învățătorului. Chiar și în timpul desfășurării răscoalei, în

² Arh. St. Piatra Neamț, fond Revizorat Școlar dos. nr. 672.

³ *Ibidem*, f. 106.

casa lui se adunau țărani seara și discutau pe larg asupra mijloacelor prin care vor realiza împărțirea moșiilor învecinate⁴.

T. V. Ungureanu a redactat o petiție în care erau trecute revendicările țărănimii răscolate. Din cele de mai sus reiese clar că acest învățător, devotat poporului, a contribuit în mare măsură la organizarea țărănimii în vederea răscoalei.

Învățătorul T. V. Ungureanu nu a acționat în direcția ordinelor primite de la revizorat. Pentru faptul că a sprijinit pe cei răzvrățiți a fost arestat și depus la prefectura județului⁵. Arestarea lui a avut loc o dată cu arestarea țăranilor V. Popescu, Gh. Carabin (Eșanu), C. Carabin, din aceeași comună, „ca unii ce au instigat pe capii răscoalei armate în zilele de 8–10 martie 1907”⁶.

Atitudinea de partizan al celor răsculați, adoptată de învățătorul din Uscăți, s-a dovedit și atunci când țărani, adunați la primărie, cereau primarului să cheme pe arendașii din Cirligi, Borniș, Iliești, Uscăți și Războieni pentru a le impune imediata împărțire a moșiilor. În momentul în care răsculații cereau să vină arendașii, acest învățător era la primărie, „cu un foarte bun prieten al său”, dar nu a adresat nici un cuvânt țăranilor „pentru a-i potoli”⁷.

În comuna Războieni, „ordinea” n-a fost restabilită decît după sosirea în localitate a unui mare număr de soldați conduși de căpitanul Adolf Giovani, care, împreună cu căpitanul Mihăilescu, a trecut la aplicarea celor mai drastice măsuri pentru „liniștirea sătenilor”.

Inspectorul comunal al plășii Valea Albă, Gh. Moțoc, relatează în procesul-verbal încheiat în ziua de 8 martie 1907, că în comuna Războieni capii răscoalei au fost I. C. Cîmpeanu, Gh. I. Anghel și Gh. Brună⁸.

Acești capi ai răscoalei, ca și participanții N. C. Rotaru, I. I. Halcă, D. Bostan, T. I. Negură, au fost într-un permanent contact cu învățătorul T. V. Ungureanu, de la care primeau sfaturi în vederea continuării luptei contra marilor proprietari.

Din cele relatate se poate constata cu ușurință, că învățătorul din Uscăți a fost un factor activ în desfășurarea luptei țărănimii răscolate din satele inconjurătoare și pentru aceasta a fost arestat și depus la prefectura județului.

Un rol important în răscoala țăranilor din județul Neamț l-a jucat și preotul învățător I. Roșescu din satul Mastacani, comuna Calu, care, în predicile ținute la biserică duminica, a strecurat cuvinte ce nu „trebuiau să fie pronunțate”, cuvinte ce nu puteau fi altele decît cele de incurajare a țărănimii răscolate. Pentru îndrăzneala de care a dat dovadă, preotul a fost chemat la primărie și tras la răspundere pentru atitudinea sa. Pus în fața acestei situații, I. Roșescu a răs-

⁴ Arh. St. Piatra Neamț, fond Revizorat Școlar dos. nr. 872, f. 102.

⁵ Arh. St. Buc., fond Ministerul Învățămîntului, dos. nr. 1 f. 312.

⁶ Arh. St. Piatra Neamț; Trib. Neamț, dos. nr. 57, f. 2.

⁷ Arh. St. Buc.; Ministerul Învățămîntului, dos. nr. 1, f. 312.

⁸ Arh. St. Piatra Neamț; Trib. Neamț; dos. nr. 57, f. 2.

puns anchetatorilor săi că în felul acesta a înțeles să se adreseze poporului, că lui și nu altuia îi revenea sarcina de a aduce la cunoștința țărănimii înșelate de toți funcționarii, că va urma în curînd anularea contractelor de arendă, iar în primăvară le va face el singur cererea necesară satisfacerii revendicărilor lor⁹.

Preotul învățător din Mastacani, ca și învățătorul din Uscati, au rămas pe poziția inițială, cu toate că primul a fost obligat „să lucreze“ în vederea „liniștirii sătenilor“, conform celor cerute de apelul guvernului, iar cel de-al doilea a fost arestat. Dispoziția dată de primarul comunei nu l-a determinat pe I. Roșescu din Mastacani să părăsească poziția de a sprijini și conlucra cu țărăimea răsculată, chiar atunci cînd a fost amenințat că, în cel mai scurt timp, va fi depus la prefectură.

O activitate demnă de admirat, în rîndurile țărănimii răsculate, a desfășurat și învățătorul N. Crețulescu de la școala din Siliștea, comuna Romîni, județul Neamț. Acest învățător aduna pe țărani și le făcea cunoscute știrile publicate de ziarul „Dimineața“ în legătură cu mersul răscoalei. Paralel cu aceste acțiuni, învățătorul Crețulescu îndemna pe săteni să treacă imediat la împărțirea moșiilor boierești din satele învecinate¹⁰. Activitatea desfășurată de învățătorul de la școala din Siliștea a influențat puternic asupra țărănimii, stăpînite de arzătoarea dorință de a împărți pămînturile moșierești pe care trudeau din greu.

Un alt cadru didactic care a cunoscut nelegiuirile statului burghezo-moșieresc pentru „vina“ de a fi sprijinit țărăimea ajunsă la obidă și răzvrătită pentru dreptate, a fost Gh. Gheorghiu, învățător suplinitor la Mărgineni-Neamț. Pentru abaterile sale de la linia indicată în manifestul guvernului, acest învățător a fost „transferat“ în comuna Girov.

În afară de învățătorii arătați mai sus, Gh. Popescu și N. Teodorescu de la școala din Urecheni au fost de asemenea adepții luptei revoluționare duse de țărăimea din județul Neamț. Acești învățători au fost indicați revizoratului județean ca „unii ce au îndemnat pe țărani să se răscoale contra moșierului și arendașului din comună“¹¹.

O contribuție eficientă în ajutorarea țărănilor răsculați din satele Palanca, Sulța, Cotumba, Cuchiniș și Agăș — care, adunați la Brusturoasa, cereau împărțirea moșiei — a adus învățătorul Gheorghe Șelaru. Acesta a sprijinit pe cei răsculați să-și formuleze revendicările față de boier, revendicări ce au fost redactate în paisprezece puncte.

Atitudinea pozitivă a multor învățători față de marea luptă dusă de țărănime reiese și din faptele lor din perioada posterioară represaliilor ordonate de guvernul Romîniei din acel an.

Astfel, învățătorii din Trifești—Roman au cerut prefectului, alături de obștea satului, să ierte pe țărani din comună care au participat la

⁹ Arh. St. Piatra Neamț; fond Revizorat Școlar dos. nr. 671, f. 119.

¹⁰ Arh. St. Piatra Neamț; Tribunalul Neamț, dos. 1907.

¹¹ Arh. St. Piatra Neamț; fond Revizorat Școlar, dos. nr. 671, f. 119.

răscoală și să ordone retragerea armatei din satele învecinate. O atitudine similară au adoptat și o parte dintre învățătorii comunei Blăgești, care, alături de femeile arestaților I. Murgu, Gheorghe Tănase, Ioan Vrabie, Anton Birsan, Gheorghe Nedele și Ioan Vișan, cereau eliberarea acestor țărani din închisoarea Bacău, unde fuseseră aruncați de mai multe luni.

În cele de mai sus relatam că nu toți învățătorii au fost alături de țărani răsculați în zilele lunii martie 1907. Învățătorii care, prin situația lor economico-socială, erau interesați în exploatarea țărănimii au luptat împotriva acesteia, iar cei ce se temeau de autorități au urmat linia trasată de revizoratele județene. Astfel, au fost numeroase cazurile în care învățătorii raportau revizoratului Neamț că în timpul răscoalei au vorbit sătenilor despre respectul față de legile țării, despre necesitatea respectării proprietății și bunurilor altora, despre familia regală și așa-zisa preocupare a acesteia pentru binele poporului. Așa au procedat învățătorii din satele Negoiești, Gura Văii și Bicaz¹².

Directorii de școli din Hangu, Răucești, Mastacani și Frumosu au indemnât pe țărani din satele respective să nu urmeze „greșita cale a celor ce s-au răsculat“, deoarece prin astfel de acțiuni, nu numai că nu vor realiza nimic, dar vor atrage asupra lor multe rele și neazuri¹³.

O activitate negativă, pentru potolirea țărănimii răscolite, a dus învățătorul Serpișanu de la școala din Ghelăești-Bălănești, județul Neamț. Acest învățător, adresându-se țăranilor care se adunaseră la conacul proprietarului din Bălănești, i-a determinat să renunțe la devastarea conacului. În urma „succeselor“ obținute la Bălănești, învățătorul Serpișanu Vasile a fost chemat și în satul Ruginoasa, comuna Bozieni, unde — scrie reprezentantul oficialității — „erau cei mai îndărătnici săteni“ și a reușit, „prin puterea cuvintului“ și a gloanțelor trase din ordinul căpitanului Frunză, să restabilească ordinea în acel sat¹⁴. Faptele acestui învățător au fost răsplătite de guvernanții țării. El a fost decorat cu medalia „Răsplata muncii pentru învățămînt clasa I“, prin decretul regal nr. 3256 din 13 august 1907¹⁵.

Tot o acțiune negativă, dar care merită totuși atenție, a desfășurat preotul-învățător din comuna Răcătău, județul Bacău. Acesta raporta revizoratului Bacău că a reușit să mențină liniștea în sat prin faptul că atunci cînd a observat pe unii dintre țărani îndemnîndu-i pe ceilalți la răscoală, îi chema la el acasă și prin „sfaturi, amenințări cu excomunicarea din sinul bisericii, sau cu autoritatea parchetului“, îi determina să renunțe la acțiunile proiectate¹⁶.

În ziua de 7 martie 1907, prefectul județului Bacău, aflînd că în comuna Ungureni țărănimea era agitată, a chemat la el pe învățătorul

¹² Arh. St. Piatra Neamț, fond Revizorat Școlar, dos. nr. 674, f. 27, 47, 58, 91, 118, 132, 148, 194.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, f. 119—120.

¹⁵ Arh. St. Buc., fond. Ministerul Învățămîntului, dos. nr. 1, f. 7.

¹⁶ *Ibidem*, f. 150.

Gh. Ambrozie și l-a acuzat că ar fi cap de răscoală în comună¹⁷. După ce l-a insultat și amenințat, l-a trimis din nou în comună să potolească pe țărani. Revenit în comună, înfricoșat, învățătorul a început să acționeze conform ordinelor primite de la prefect, cu toate că înainte fusese adeptul luptei duse de țărănime.

În concluzie, putem afirma că învățătorii din județele Neamț și Bacău n-au fost indiferenți față de lupta dusă de țărănimea exploatată. Cu toate că au fost învățători care au sprijinit interesele burgheziei și moșierimii, totuși majoritatea învățătorilor nu puteau fi decât alături de țărănimea oropsită, în mijlocul căreia își duceau activitatea de zi cu zi.

Lipsa de documente nu ne permite să cunoaștem în ansamblu, atitudinea majorității învățătorilor față de această răscoală și în ce a constat sprijinul dat de ei răsculaților.

Cu toate că documentele ne lipsesc, totuși din cele relatate, putem conchide că participarea învățătorilor la răscoala din 1907 a avut un caracter limitat.

Acțiunile învățătorilor, în majoritatea cazurilor, s-au redus la îndemnuri și sfaturi date țăranilor în acele grele împrejurări. Unii dintre ei, ca Șelaru sau Ungureanu, au redactat petițiile țăranilor, pe care le trimiteau la prefectură.

În județele Neamț și Bacău nu ne sînt atestate cazurile în care învățătorii să fi participat efectiv — alături de țărănime — la lupta contra exploatatorilor.

Față de țăranii care s-au răscolat pentru a obține dreptul la o viață mai bună, învățătorii ieșiți din rîndurile poporului și reîntorși acolo, nu puteau fi decât alături de cei ce luptau pentru un trai demn, pămînt și libertate. În condițiile prigoanei de atunci, faptele învățătorilor Ungureanu, Roșescu și ale multor altora merită să fie relevate ca acțiuni curajoase, în slujba celor exploatați.

¹⁷ Arh. St. Buc., fond Ministerul Învățămîntului, dos. nr. 2, f. 157, 236, 237.

PRESA BRAȘOVEANĂ DESPRE RĂSCOALA ȚĂRANILOR DIN ANUL 1907

de ION NICOARĂ

Atitudinea presei brașovene față de răscoala țăranilor din anul 1907. Marea răscoală a țăranilor din România, pregătită de condiții social-economice specifice, în care dezvoltarea capitalismului se împletea strâns cu puternice rămășițe feudale, și izbucnită în anul 1907, a avut mare răsunset peste hotare, atît în țările care formau blocul militar-politic al Triplei Alianțe, cît și în țările blocului în formare al Triplei Înțelegeri. Pe lîngă bogata corespondență diplomatică aflată în arhive, spațiul apreciabil rezervat în coloanele ziarelor din străinătate evenimentelor revoluționare din România arată ecoul puternic al răscoalelor.

Dintre toate țările străine, cea mai mare atenție și cel mai mare interes pentru răscoale l-au manifestat țările din blocul Triplei Alianțe și, în primul rînd, Austro-Ungaria. Interesul acesta se explică pe de o parte, prin aceea că Austro-Ungaria avea pe o mare întindere frontieră comună cu țara răscolită de furtună și incendiată de flăcările răzmeriței, flăcări care s-ar fi putut întinde și asupra propriului său teritoriu, iar pe de alta, fiindcă Austro-Ungaria deținea poziții economice puternice în România.

Membră a Triplei Alianțe încă din 1883, România, prin situația ei economică, politică și strategică, era considerată un nod principal al politicii puterilor centrale, în general, și al problemei orientale, în special. Răscoala care se dezvoltă putea să aibă un sfîrșit dezastruos, nu numai pentru clasele stăpînitoare din România, dar și pentru burghezia vieneză-budapestană, amenințînd deopotrivă pozițiile ei în industria, băncile și comerțul Romîniei, ca și planurile politice și strategice ale puterilor centrale în Balcani. Răscoala submina pozițiile unei aliante căreia Puterile Centrale îi acordau toată atenția „nu de dragul ei, ci pentru faptul că România folosea drept mijloc și scop“ politicii pe care o duceau cele două imperii din Europa centrală în Balcani și Orientul Apropiat¹.

Presa burgheză din Austro-Ungaria a reflectat răscoala din 1907 din România prin prisma acestor interese.

Brașovul constituia un nod complicat al intereselor și contradicțiilor din Austro-Ungaria; avînd vechi și multiple legături cu România, era direct interesat în desfășurarea evenimentelor de peste Carpați.

¹ „Studii“ nr. I/1957, p. 8.

Oraș industrial și comercial cu răsărit internațional — mărfurile lui fiind cunoscute pînă departe în Asia — Brașovul avea o burghezie puternică, pe care evenimentele din România o interesau mai mult chiar decît pe cea vieneză, fiindcă bunăstarea sa materială și toată înflorirea ei se datorau, în primul rînd, legăturilor seculare cu Principatele dunărene. Protestul înaintat de industriașii și negustorii brașoveni guvernului împotriva războiului vamal început cu România, în care se plîngeau că sînt „greu loviți de raporturile economice existente, ... fiindcă legăturile comerciale active de sute de ani au încetat cu desăvîrșire“² între Transilvania și România, certifică în mod neîndoios această dependență.

Prin poziția geografică și prin interesele sale economice, Brașovul era strîns legat de ținuturile carpato-dunărene și-și împletea strîns istoria cu istoria acestora. Multe dintre evenimentele hotărîtoare din Principate au fost influențate în desfășurarea și deznodămîntul lor și de poziția adoptată de orașul-cetate de la poalele Timpei. Marea răbufnire a maselor țărănești de la începutul secolului al XX-lea n-a rămas nici ea fără ecou în lumea brașoveană.

Ziarele care apăreau în acea vreme în Brașov reflectă marea importanță pe care o acordau toate clasele sociale și toate naționalitățile din Transilvania răscoalei țaranilor romini din anul 1907.

Cronicarul care ar vrea să scrie istoria marilor lupte țărănești din 1907 și ar fi lipsit de altă documentație, consultînd și analizînd în mod critic „Gazeta de Transilvania“ și „Deșteptarea“, care apăreau în limba romină, „Brassoi Lapok“, în limba maghiară și „Kronstädter Zeitung“ în limba germană, ar putea schița răscoala, cu diferitele ei aspecte, în mod satisfăcător.

Prima știre despre răscoală apare în „Gazeta de Transilvania“ la 12 martie (27 februarie), în „Brassoi Lapok“ în 13 martie, iar în „Kronstädter Zeitung“ în 21 martie. De la aceste date și pînă la jumătatea lunii aprilie, presa brașoveană publică, în majoritatea coloanelor ei știri, comentarii și aprecieri privind evenimentele din România. În săptămînalul „Deșteptarea“ s-au publicat numai două articole, dar destul de grăitoare. Fiecare dintre aceste organe de presă a adoptat o atitudine corespunzătoare cu interesele claselor sociale și a grupărilor pe care le reprezentau și în conformitate cu pozițiile acestora în cadrul monarhiei Austro-Ungare.

„Brassoi Lapok“ exprima interesele burgheziei maghiare dominante, care-și vedea amenințate pozițiile economice deținute în România, dar mai ales se temea de influența ce ar fi putut-o exercita răscoala din România asupra propriilor mase, în sinul cărora în ultimii ani, s-au remarcat agitații puternice.

² A. F. Tandler, *Die industrielle Entwicklung Siebenbürgens* p. 8.

Ascuțirea contradicțiilor din lumea satelor transilvane se datora, în primul rând, menținerii marii proprietăți și a puternicelor rămășițe feudale. O statistică a vremii ne arată repartitia disproporționată și nedreaptă a pământului în Transilvania. După această statistică, 800 000 de țărani posedau 35,5% din suprafața totală a pământurilor, în timp ce 6 953 de moșieri dețineau 40% din totalul pământurilor arabile³. Pe de altă parte, pătrunderea lentă a capitalismului în agricultura Transilvaniei nu ducea la transformarea imediată a producătorilor direcți în muncitori agricoli, proletari, ci contribuia la pauperizarea treptată a țăranilor. O statistică din anul 1910 arată că în acea vreme capitalismul în agricultură a atins o mare dezvoltare. Astfel, numărul muncitorilor agricoli din fostele județe care compun azi regiunea Brașov se ridică la 38 080, din care 32 046 erau români și 6 034 erau maghiari și germani. Județul Brașov avea 5 317 muncitori agricoli, iar județul Sibiu 10 911⁴.

Situația muncitorilor agricoli a fost reglementată și agravată de așa-numita „lege a scaunului de tortură“, lege care fixa condiții aspre de muncă, salarii mici și permitea angajarea argaților cu carnet de serviciu de la vârsta de 8 ani. Moșierii au exploatat din plin prevederile legii, angajând un mare număr de copii ca muncitori agricoli.

Cu salariul pentru o zi, muncitorul agricol nu-și putea cumpăra nici măcar un kilogram de carne, care costa 60 de creițari. Față de crunta exploatare capitalistă, împletită cu forme de exploatare semi-feudală, țărănimea săracă, română și maghiară, a recurs la soluții extreme: unii plecau la orașe, dar, întrucât fabricile nu puteau înghiți întreg surplusul de brațe de muncă, mulți au emigrat peste hotare, fie în România, pentru a lucra pe marile moșii în sezonul muncilor agricole, fie în America. Aceste plecări nu aveau un caracter definitiv, ci temporar; familiile lor rămâneau în satele în care cei plecați urmau să se reîntoarcă toamna sau după câțiva ani. Cercetarea arhivelor Biroului de emiteră a pașapoartelor arată că între anii 1899 și 1913, din actuala regiune Brașov au emigrat 112 413 oameni, din care 9 482 de emigranți numai din județul Brașov⁵. Numărul lor este însă mult mai mare, fiindcă statistica de mai sus cuprinde numai pe cei care au plecat cu pașapoarte. Foarte mulți treceau în România și în Austria cu cărți de lucru. Dintre aceștia, 48,7% au plecat în România, 43,6% în America, 3,2% în Germania și 4,5% în alte țări. Cel mai mare număr de emigranți a fost atins în anul 1907.

Aceste emigrări au redus rezervele de muncă din Transilvania, dar nu au înlăturat mizeria maselor muncitoare și nu au rezolvat conflictele sociale. Lipsa de pământ, metodele învechite de muncă și impozitele grele au agravat starea țăranimii.

³ Al. Vaida, *Transilvania în primii ani ai secolului al XX-lea*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, 1957, vol. I, p. 300.

⁴ C. Göllner, *Ecoul rășcoalei din 1907 în sudul Transilvaniei*, „Drum Nou“, nr. 3810 din 15 martie 1957.

⁵ *Ibidem*.

Aceste stări de lucruri și influența revoluției ruse din 1905 au provocat frământări și lupte ale țăranilor din Transilvania în anul 1906. Un ordin al Ministerului Agriculturii din Budapesta, din 15 ianuarie 1907, către subprefectul comitatului Brașov, referindu-se la unele mișcări ale muncitorilor de prin sate, anunță trimiterea unei circulare către țărani pentru a-i liniști și a-i convinge să accepte condițiile existente de muncă⁶. Totodată, se cerea prefecturilor să raporteze asupra situației.

În același timp, propaganda revoluționară desfășurată în legătură cu prima revoluție burghezo-democratică din Rusia a contribuit la accentuarea spiritului de luptă al proletariatului din Ungaria și Transilvania și la dezvoltarea conștiinței lui de clasă. La Brașov și în alte centre au avut loc, în 1905–1906, demonstrații impunătoare ale muncitorilor și multe acțiuni greviste. Numeroase ordine ale guvernului din Budapesta comunicau numele și semnalmentele unor „agitatori socialiști”, indicind prefecturilor să-i urmărească și să-i aresteze⁷.

În Ungaria și Transilvania exista deci, în 1907, o stare revoluționară. Strigătul „Vrem pământ”, care răsuna dincolo de Carpați, nu numai că era atît de puternic încît răsunetul lui putea răzbate chiar și peste munți, dar era răspîdit printre masele din Ungaria și de martori oculari: moșierii refugiați cu carele încărcate de avut și, spre sfîrșitul răscoalei, chiar de țărani fugiți pentru a scăpa din fața plutoanelor de execuție.

Unii țărani ardeleni aflați în România la lucru au luat chiar parte efectivă la răscoală. Unul dintre aceștia a fost țăranul C. Folea din Streza-Cirțișoara (Făgăraș), care a fost arestat și deținut cîteva zile într-un lagăr din Urziceni, unde, după mărturisirea lui, se găseau și alți țărani ardeleni⁸. Reîntorși în Transilvania, aceștia au povestit conșatenilor cele petrecute peste Carpați.

Teama claselor stăpînitoare ca nu cumva răscoala din România să aibă repercusiuni și asupra maselor din Austro-Ungaria era deci justificată. De aceea, guvernantii din Viena și Budapesta au luat imediat măsuri în vederea mobilizării mai multor unități militare pentru paza frontierei.

Pe lingă aceasta, întreaga presă burgheză din Austro-Ungaria a fost mobilizată împotriva răscoalei din România. Dezlănțuind o furi-bundă campanie împotriva așa-zisei „anarhii” din România, presa din peștrița monarhie habsburgică își manifesta teama de propriul ei joc. „Brassoi Lapok”, organ al burgheziei maghiare din Brașov se încadrează în această campanie. „Brassoi Lapok” publică prima știre privind răscoala în numărul său din 13 martie, iar în cele următoare se ocupă de desfășurarea ei, pentru ca la 23 martie într-un articol plin de ură față de răsculați, să-și definească poziția naționalistă.

⁶ Arh. St. Brașov, Prefectura Brașov, nr. 1167/907.

⁷ *Ibidem*.

⁸ I. Po de a, *Un țăran ardelean la răscoala din 1907*, „Drum Nou” nr. 3789/1957.

Autorul articolului comparând poporul răsculat cu un leu infuriat — se întreabă înspăimîntat: „ce va fi?”⁹. Și ziarul nu ezită să mărturisească faptul că la baza spaimii claselor stăpînitoare din Ungaria stă teama de propriile mase „... și acest lucru se întîmplă la o distanță de cîteva ceasuri de la noi. Arătăm acest lucru fiindcă... țăranul ar avea și la noi mii de cauze pentru a-l durea capul și dacă s-ar trezi și la noi leul (poporul)... n-ar lipsi de la acest măreț concert sirenele (agitatorii)”¹⁰.

După lansarea acestui strigăt de alarmă, menit să mobilizeze și să trezească vigilența tuturor celor interesați în menținerea ordinii burgheze existente, „Brassoi Lapok” publică știri care să impresioneze și să denigreze răscoala, știri exagerate, neverosimile despre furturi și crime ce ar fi fost săvîrșite de răsculați¹¹.

Alte știri ne dau amănunte în legătură cu refugiații care trec în Ungaria „fără aprobarea consulului maghiar”¹² — la Miercurea-Ciuc, cîteva sute, la Orșova, un grup mare de fugari, la Sîn Martin, prințul Ghica, unul dintre cei mai mari moșieri din România¹³ — ca și în legătură cu ordinul guvernului ungar către prefecti și primari ca aceștia să acorde ospitalitatea cuvenită refugiaților.

Prin campania de calomnii „Brassoi Lapok”, împreună cu întreaga presă burgheză din Austro-Ungaria, urmărea, nu numai apărarea imediată împotriva unei eventuale influențe a răscoalei, dar totodată pre-gătea opinia publică din monarhie și din străinătate în favoarea unei intervenții armate a Austro-Ungariei în România, pentru înăbușirea răscoalei. Documentele diplomatice și însemnările oamenilor de stat romîni și străini dovedesc aceste preocupări ale stăpînitorilor de la Viena și Budapesta.

La un moment dat, spaima burgheziei reprezentată de „Brassoi Lapok” s-a transformat în panică. La 3 aprilie, comentînd răscoalele din satele moldovene Grozești și Hirja (regiunea Bacău), ziarul spune că în Brașov s-a răspîndit zvonul că sub influența acestora a izbucnit răscoala la Sósmező (azi Poiana Sărată, lîngă Brașov) și că satul a fost incendiat¹⁴.

Știrea fiind comunicată la Budapesta de corespondentul din Brașov al ziarului „Nap”, ministrul Andrásy Gyula a cerut informații precise de la autorități. Ea a fost dezmințită. Totuși, pentru orice eventualitate, autoritățile au trimis la Sósmező 300 de jandarmi din Brașov¹⁵. În numărul următor se revine asupra cazului de la Sósmező, dezmințindu-l, pentru liniștea stăpînitorilor, și totodată, pentru intimidarea celor care, ar fi cutezat să se ridice la luptă. De altfel, în același număr se publică

⁹ I. P o d e a, *Un țăran ardelean la răscoala din 1907*, „Drum Nou”, nr. 3799/1957.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ „Brassói Lapok” nr. 76/1907.

¹² *Ibidem*, nr. 69/1907.

¹³ *Ibidem*, nr. 76/1907 și 70/1907.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 76/1907.

¹⁵ *Ibidem*.

știrea că guvernul maghiar a pregătit lucrările pentru mobilizarea Corpului 12 din Ardeal în vederea asigurării ordinii și, mai precis, pentru a fi gata să intervină în România.

„Brassoi Lapok“ se ocupă mai puțin de cauzele și caracterul răscoalei. Doar în numerele din 14 aprilie și apoi din 17 aprilie, când răscoala era deja înăbușită în sânge „Brassoi Lapok“, liniștit că furtuna a trecut, cînd deci burghezo-moșierimea din Ungaria n-avea de ce se mai teme, publică unele aspecte ale situației agrare din România. Astfel, în numărul din 14 aprilie reproduce date statistice și comentarii asupra problemei agrare din România după „Journal des débats“ din Paris¹⁶, iar în cel din 17 aprilie, un articol din „Pesti Naplo“, semnat de corespondentul acestuia din București, Klingenberg Bella. În articol, după o analiză a condițiilor social-economice ale țărănimii romîne, se trăgea concluzia că răscoala era inevitabilă¹⁷.

Din paginile ziarului „Brassoi Lapok“ se desprinde, de asemenea, destul de clar, existența unor contradicții între Austro-Ungaria și România și o pornire de discreditare a Romîniei în fața străinătății, a maselor din Ungaria și în special în fața populației romînești. De aceea, articolele din „Brassoi Lapok“ se referă la „anarhia“ din România, la „pasivitatea guvernanților“, scriind că „... prefectul Văsescu se ascunde printre cruci...“¹⁸ „... iar armata stă cu armele jos în fața răsculaților...“¹⁹, „... că dacă guvernul ar lua legătura cu conducătorii revoluției, în 48 de ore s-ar putea restabili liniștea...“²⁰. Același scop îl are știrea că S. Bălint, corespondentul în România al ziarului budapestean „Nép“, a trebuit „să fugă din România, fiindcă a scris că ofițerii romîni, în loc să se ocupe de înăbușirea răscoalei, fac chefuri“²¹. De asemenea, ziarul publică după „Budapest Hirlap“ critici la adresa burgheziei romîne din Transilvania care se opunea proiectului școlar al lui Apponyi, (despre care susținea că vine în ajutorul școlilor romînești din Transilvania) și nu vedea stările înapoiate din România.

Atacurile presei maghiare din Ungaria și din Transilvania trec chiar mai departe, peste teritoriul Romîniei aliate, vizînd Rusia... „valurile revoluției ruse se află deja la hotarele Ungariei, tulburînd aerul culturii apusene...“²². Iată dar că în aprecierea evenimentelor revoluționare din România anului 1907, „Brassoi Lapok“, organ al burgheziei maghiare, are în vedere, nu numai interese imediate și locale, ci și interesele politice și strategice ale întregului bloc al puterilor centrale.

¹⁶ „Brassói Lapok“, nr. 86/1907.

¹⁷ *Ibidem* nr. 88/1907.

¹⁸ *Ibidem*, nr. 69/1907.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, nr. 77/1907.

²¹ *Ibidem*, nr. 76/1907.

²² *Ibidem*, nr. 69/1907.

„Gazeta de Transilvania“, avînd ca proprietar pe Aurel Mureșianu, și ca redactor pe Victor Branisce, ambii avocați în Brașov, membri ai Partidului național din Transilvania și reprezentanți ai intelectualității ardelenе, exprima punctul de vedere al burgheziei romîne, în general, și al intelectualității brașovene, în special.

Încă din anul 1905, burghezia romînă din Transilvania părăsind pasivismul, participa la lupta politică pentru a-și lărgi pozițiile economice și a obține o mai mare reprezentare în conducerea treburilor publice din Austro-Ungaria. Interesele ei economice se ciocneau însă de interesele burgheziei maghiare, care, aparținînd națiunii dominante, nu voia să împartă beneficiile exploatării cu burghezia celorlalte națiuni conlocuitoare. În fața politicii de deznaționalizare, o parte din burghezia romînă, pe care guvernauții maghiari au atras-o prin acordarea unor posturi și funcții înalte, a cedat și a făcut cauză comună cu burghezia maghiară. În fruntea acesteia se aflau V. Mangra, Sergheescu și Burdea, care, după procesul memorandiștilor, s-au declarat conducători ai Partidului național romîn. O altă parte a burgheziei romîne a căutat sprijin la Habsburgii din Viena, căutînd să folosească divergențele dintre aceștia și Budapesta. Problema romînilor din monarhie era cu atît mai spi-noasă și mai delicată, cu cît romînii se prezentau ca o masă direct învechinată cu România, constituind în același timp majoritatea populației din Transilvania, iar economiceste Transilvania depindea într-o mare măsură de piața Romîniei. Această dependență a fost relevată în mod edificator de rezultatele dezastruoase ce le avea pentru Transilvania războiul vama început între România și Austro-Ungaria în 1886. „Gazeta de Transilvania“ din anul 1907 reprezenta opinia burgheziei romîne și a intelectualității brașovene, care milita pentru eliberare națională, considerînd că problema națională se poate rezolva numai în cadrul unei Romînie capitaliste. Proprietarul „Gazetei“, dr. Aurel Mureșianu, a avut legături strînse cu „memorandiștii“ încă din 1888. Victor Branisce, redactorul responsabil al „Gazetei“, pentru ideile lui de eliberare națională a fost închis la Szeghedin.

De aceea, în anul 1907, „Gazeta de Transilvania“ a privit răscoala țaranilor din România de pe poziții naționaliste, în sensul strîmt burghez. luînd chiar atitudini contradictorii. Pe de o parte, ea manifesta o oarecare simpatie față de țărănime, iar pe de altă parte, condamna răscoala și aproba acțiunile represive ale guvernauților romîni, considerînd că răscoala ar submina bazele statului romîn și l-ar discredita în exterior.

„Gazeta“ n-a vrut să accepte de la început drept cauză a răscoalei lipsa de pămînt și caracterul ei agrar, și, postîndu-se pe poziții naționaliste, o considera o mișcare cu caracter antisemit...²³ Încercînd să explice cauzele răscoalei, „Gazeta“ a făcut o analiză unilaterală a acestora, considerînd drept cauză principală activitatea nefastă a trusturilor arendășești din Moldova. Articolul respectiv era inspirat după un studiu al profesorului ieșan I. Tanoviceanu, publicat în „Acțiunea conser-

²³ „Gazeta de Transilvania“, nr. 45/1907.

vatoare“. Citind pasaje întregi din studiul amintit, „Gazeta“ trăgea concluzia că existența trusturilor constituie „o lămurire foarte clară a problemei“²⁴. Însă, în același număr, folosind o sursă directă — corespondența sa din București — „Gazeta“ relevă că răscoala, mai are și „caracterul de revoltă agrară, care este mult mai primejdios“. În numărul următor publică un articol cu reproducere după „Patriotul“ din București, intitulat *Caracterul mișcării țărănești din România*, în care se trăgea concluzia că „mișcarea are un caracter absolut social, în special agrar, și e îndreptată împotriva marii proprietăți...“²⁵.

O analiză mai amplă făcea „Gazeta“ în articolul său *Jale și durere în Țara Românească*, în care cauzele răscoalei erau căutate în condițiile social-economice și politice existente în România, în viața grea a țăranului lipsit de pământ și nedreptătit în fața legilor. „Țara singherează din cauza mizeriei și a adâncii nemulțumiri a țăranului mult năpăstuit, stors și nedreptătit. Țăranii cer pământ, cer să fie tratați omenește și cu blindețe, să nu mai fie supti și schingiuiți de lacomii arendași... vor ca păsurile lor să fie judecate cu dreptate și mai vor multe altele, căci e lung pomelnicul suferințelor bietului țăran“²⁶ scrie „Gazeta“. În altă parte „Gazeta“ scoate în relief alt aspect al acestui „lung pomelnic de suferinți“, scriind că „sînt moșii unde țăranul este încărcat la socoteală cu 20 de lei cînd trece o vacă pe ogorul boierului. Alții pun taxe pe apa ce trebuie să o bea vitele și păsările din iazurile comunei. Exploatarea merge pînă acolo că țăranul trebuie să plătească și lutul ce-l scoate pentru a-și lipi căsuța săracă“²⁷.

„Gazeta“ indică drept vinovați pentru starea de mizerie a țărănimii pe toți reprezentanții păturii conducătoare a țării, fără deosebire de avere, rang și inteligență, „fiindcă nu s-au îngrijit cum trebuie și la timp de soarta țăranului și de îmbunătățirea ei“: pe marii boieri „cărora le plăcea să petreacă partea mare a anului în străinătate, risipind paralele ce le primeau de la arendașii lor, pe cînd aceștia își exercitau acasă meseria de a despoia pe țărani...“²⁸.

Desprindem din coloanele „Gazetei“ o oarecare simpatie pentru țărani, simpatie ce se manifestă, nu numai prin felul de a discuta problemele, ci și din cuvintele compătimitoare pe care le folosește cînd vorbește despre ei, ca și din faptul că nu publică, ca alte gazete, știri despre furturi și crime atribuite răsculaților. Cu toate acestea „Gazeta“ nu insistă asupra lipsei de pământ a țăranilor, nu trage de aici concluziile ce se impun, ci, se ridică împotriva răscoalei, declarîndu-se de la început alături de guvernul Romîniei²⁹ și considerînd răscoala drept „primejdioasă...“³⁰.

²⁴ „Gazeta de Transilvania“, nr. 46/1907.

²⁵ *Ibidem*, nr. 59/1907.

²⁶ *Ibidem*, nr. 45/1907.

²⁷ *Ibidem*, nr. 46/1907.

²⁸ *Ibidem*, nr. 60/1907.

²⁹ *Ibidem*, nr. 59/1907.

³⁰ *Ibidem*, nr. 46/1907.

Atitudinea echivocă, contradictorie a „Gazetei de Transilvania“ se explică prin faptul că burghezia nu mai era de mult o clasă progresistă, interesele ei economice, de menținere și garantare a proprietății în genere, erau legate de interesele claselor stăpînitoare din imperiul austro-ungar. Sub falsa lozincă a menținerii unității poporului român, a „unirii cu țara“ — fapt ce i-ar fi oferit burgheziei brașovene posibilități mai mari în sensul satisfacerii intereselor ei de clasă — „Gazeta de Transilvania“ a căutat să justifice reprimarea sîngeroasă a răscoalei de către guvernanții romîni.

„Gazeta“ scria că țaranii se înșală dacă cred „că cu focul și cu arma“ se pot îndrepta relele de care sufăr, se poate îndrepta țara. „Vrăjmașii țării sînt mulți și puternici și ei atîta așteaptă, să ne dușmănim noi unii cu alții pentru ca să ne stăpînească și să ne pună pe grumaz un jug mult mai greu decît acela al suferințelor noastre de azi“³¹. Apelînd la unirea internă dintre clasele din Romînia, „Gazeta de Transilvania“ considera că răscoala țaranilor aduce prejudicii prestigiului internațional al Romîniei și compromite ideea unirii naționale. „Gazeta“ își manifesta iritarea și pentru faptul că în presa străină se publicau articole defavorabile la adresa Romîniei burghezo-moșierești. Ziarul italian „Corriere“, scria că, după ce în ultimii ani s-a crezut că Romînia este un fel de Eldorado, răscoala a scos la iveală o realitate sumbră, iar despre Expoziția jubiliară din 1906, arată că ascundea sub un înveliș strălucitor un regim putred³². De altfel și presa burgheză maghiară afirma că starea romînilor din monarhie ar fi superioară celei pe care răscoalele o dezvăluiau în Romînia.

„Gazeta“ a combătut atacurile presei maghiare la adresa Romîniei³³ și în același timp și-a reafirmat poziția sa alături de a guvernanților romîni susținînd că, „înainte de toate se impune restabilirea ordinii cu orice preț“³⁴.

De acord cu alianța liberalo-conservatoare, care avea drept unic scop înăbușirea grabnică a răscoalei, „Gazeta“ publică sub titlul *Să ne dăm mîna cu toții* aspecte de la ședința parlamentului în care a avut loc „marea pupătură“, apreciindu-le drept „nota memorabilă a zilei“³⁵.

„Gazeta“ a publicat apoi largi corespondențe în legătură cu lucrările parlamentului din București menite să pună capăt răscoalei. Prin publicarea acestora, voia să arate „patriotismul“ oamenilor de stat ai Romîniei, care, chipurile, „se jertfesc“ pentru salvarea țării. Generalul Averescu chipurile „s-a jertfit“, — după afirmațiile acestui organ de presă — fiind că în timpul campaniei de reprimare armată a răscoalei s-a mutat în clădirea Ministerului de Război, unde și-a instalat un pat de campanie, ordonînd masacrarea țaranilor.

³¹ „Gazeta de Transilvania“, nr. 60/1907.

³² „Studii“ nr. I/1957, p. 30.

³³ „Gazeta de Transilvania“, nr. 56/1907.

³⁴ *Ibidem*, nr. 60/1907.

³⁵ *Ibidem*, nr. 59/1907.

De asemenea „Gazeta“ justifică represiunea sîngeroasă a răscoalei, susținînd că: „trebuie să se porceadă cu toată asprimea, trăgînd în carne vie“³⁶.

Guvernul burghezo-moșieresc al Romîniei a înăbușit răscoala, așa cum a dorit și burghezia romînă din Transilvania, reprezentată de „Gazeta de Transilvania“, incînd-o în singele a peste 11 000 de țărani.

Tot în limba romînă apărea în anul 1907, la Brașov, și săptămînalul „Deșteptarea“. Privitor la răscoalele din 1907 din Romînia, „Deșteptarea“ publică doar o corespondență în 28 martie, anunțînd că răscoalele țărănești din Romînia au adus demisia guvernului conservator³⁷ și apoi, în numărul următor, un articol de fond, în care analizează cauzele răscoalei.

„Deșteptarea“, care grupa în jurul ei mai ales pe meseriași și cele mai de stînga elemente ale intelectualității romîne din Brașov, avînd în frunte pe Arsene Vlaicu, directorul Școlii superioare romîne de comerț, și pe profesorul N. N. Sulică de la Liceul romîn, reflectă o atitudine diferită de cea a „Gazetei de Transilvania“. Arsene Vlaicu era și președinte al societății culturale „Lumina“, care îngloba mai ales calfe, și continua activitate „Uniunii sodaliilor romîni“. Aceștia erau în afara Partidului național și criticau pe cei care se socoteau „naționali“, dar nu aveau de loc legături cu poporul. Ei duceau neconținut lupta împotriva „societății înalte“ romînești, care gonea după titluri, posturi, avere. Ei au criticat și stările din Romînia burghezo-moșierească... starea de plîns în care gemea masa cea mare a țăranilor, care la 1864 au primit puțin pămînt și de atunci încoace l-au împărțit cu copiii, astfel că azi „n-au al lor nici măcar un loc pe care să-și facă casă, necum să-l lucreze și să trăiască din venitul lui“³⁸. Nu sînt uitate în rechizitoriul „Deșteptării“ nici birurile grele, dobînzile „balcanice“, plocoanele moșierilor, nici arendașii care înșeală cu ocazia învoielilor, nici administrația pîrtinitoate: „... de caută țăranul scut și apărare la primărie și prefectură află uși încuiate și urechi surde, căci cum să se pună un biet primar din sat cu boierul și cum să-și strice prefectul ori subprefectul prietenia cu arendașii la care trăiesc bine?“³⁹. „De judecat cu boierul... nici vorbă, iar de știință de carte... nici atît, căci prin aceasta s-ar putea împotrivi la nedreptăți și țăranii“⁴⁰. Concluzia rechizitoriului era că nici pe vremea turcilor țăranul n-a fost mai nenorocit ca în 1907 cînd... „năpăstuire mult mai cumplită are a îndura de la frații lui“⁴¹.

Cu toate acestea, „Deșteptarea“ nu publică nici o știre despre merul și înăbușirea răscoalei; ba mai mult într-un articol, semnat de Ar-

³⁶ „Gazeta de Transilvania“, nr. 60/1907.

³⁷ „Deșteptarea“, nr. 10/1907.

³⁸ *Ibidem*, nr. 11/1907.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

sene Vlaicu, despre mișcările sociale în general, acesta se pronunță împotriva răscoalelor, socotindu-le aducătoare de nenorociri. În locul lor se recomandă „...munca și economia”⁴². O poziție deci mic-burgheză care oglindește componența socială a cercului de la „Deșteptarea”.

* * *

Un alt ziar brașovean „Kronstädter Zeitung”, timp de o săptămână a stat rezervat, n-a dat nici o știre privind mersul răscoalei, pentru a nu fi acuzat de răspîndirea unor știri alarmiste. În acel timp însă, Kronstädter Zeitung”, publicînd listele vizitatorilor romîni de la hotelurile din Brașov, dădea numele unor moșieri romîni refugiați și găzduiți aici, ca Ion Vasilescu, Gerusi, Crețeanu, Catargi, Ghica și alții⁴³. Desigur că cei mai mulți moșieri fugiți au fost găzduiți în apartamentele închiriate la particulari și mai ales la familiile romînești care aveau legături cu cei de dincolo de Carpați. Astfel că numărul moșierilor din România aflați la Brașov era mult mai mare decît lista de mai sus.

Încă din primele sale rînduri despre răscoală, „Kronstädter Zeitung”. o compara cu răscoalele din evul mediu și indica drept cauză a acestora „exploatarea cruntă a țăranilor din partea arendașilor și moșierilor și împărțirea nedreaptă a pămîntului”, arătînd că 3/4 din pămîntul Romîniei se afla în mîna a 400 de mari proprietari, iar 1/4 din el revenea la 4 milioane de țărani⁴⁴.

Ziarul reprezenta opinia burgheziei săsești din Brașov, care deținea pozițiile cele mai importante în industria și comerțul local. Principala ei piață de desfacere era Romînia.

Interesul său era ca această piață să se lărgească, prin ridicarea nivelului de trai foarte scăzut al țăranimii, de aceea, discutînd răscoala și cauzele ei, „Kronstädter Zeitung” propunea efectuarea unei reforme agrare, expropriindu-se de la moșieri atîta pămînt, cît să se dea la cîteva milioane de țărani. „De pe urma acesteia, moșierii nu s-ar resimți prea mult, în schimb mii de familii țăran_ești ar fi ajutate. Intr-un anumit sens, aceasta ar fi o cură social-democrată — scrie ziarul — care ar crea o țăranime sănătoasă, căci Romînia n-are o clasă socială mijlocie sau cel mult are una slabă. Cei 10 000 de membri cît numără clasa de sus din Romînia, nu pot fi considerați drept pătura sănătoasă, pe care să se sprijine aparatul de stat...”⁴⁵. Reforma trebuia deci să ridice standardul de viață al țăranimii în general, dar mai ales să creeze o clasă mijlocie înstărită — chiaburimea — care să fie nu numai un „sprijin pentru aparatul de stat”, cum mărturisește „Kronstädter Zeitung”, ci și o consumatoare de produse fabricate, cum o cereau interesele burgheziei săsești din Brașov.

În ultimele sale dări de seamă, ziarul se rezumă la aprecierile oficiale ale presei din Austro-Ungaria — probabil de teama cenzurii —

⁴² „Deșteptarea”, nr. 12/1907.

⁴³ „Drum Nou”, nr. 3794 din 2 febr. 1957.

⁴⁴ „Kronstädter Zeitung”, nr. 67/1907.

⁴⁵ *Ibidem*, nr. 68 și 70/1907.

sustinind că răscoala a pornit din Rusia și că are un pronunțat caracter antisemit. Totuși, interesele sale specifice transpiră și din ultimele știri; el scrie la 3 aprilie că în oraș se află foarte mulți străini, care aparțin claselor instărite și cheltuiesc sume considerabile, „lăsînd la noi mulți bani. Această situație poate fi numai spre avantajul negustorilor noștri. În felul acesta, răul (răscoala) are și partea sa bună...“⁴⁶. În acest fel „Kronstädter Zeitung“, organ al burgheziei săsești industriale și comerciale, privea marea răscoală a țăranilor din România de pe pozițiile unui negustor care cîntărea totul în bani.

Diferite aspecte ale răscoalei, desprinse din presa brașoveană. Pentru moșierimea din România, zilele răscoalei țărănești din 1907 se pot asemăna cu „spaima cea mare“ a nobilimii feudale franceze de după luarea Bastiliei în 1789. Într-o corespondență din Botoșani, datată 23 martie, „Gazeta de Transilvania“ spune că „alaltăieri, domnul Ion Popovici-Biznoșanu, fiul mai mic al marelui proprietar Biznoșanu, venise de la moșia Albești — unde se revoltaseră țăranii — după patru nopți nedormite. Pe cînd dormea, a intrat în casă fratele său; inginerul Biznoșanu... trezindu-se speriat din somn și crezînd că e un țăran răsculat, a împușcat pe fratele său, care a murit pe loc“⁴⁷.

Sub titlul Țăranul boier, „Gazeta“ relatează apoi că în Racovițeni (Rîmnicul Sărat), țăranii răsculați au intrat în conacul lui Mavrodin, care nu era acasă. Un țăran s-a îmbrăcat cu hainele boierului și în glumă a început tratativele cu țăranii: „Bine, vă dau una și una“ a spus țăranul boier... „Nu ne place, au răspuns țăranii, aplicîndu-i „boierului“ o lovitură. „Bine, atunci două vouă și una mie“, la care țăranii au răspuns că „nici așa“, dîndu-i presupusului boier mai multe lovituri și tocmeala a continuat, pînă ce țăranul boier, sătul de lovituri, a lepădat haina boierului“⁴⁸. Este o grăitoare relevare a stării de spirit a țăranilor, care au părăsit tocmelele și au început să-și rezolve problemele pe cale revoluționară.

Un alt caz foarte interesant l-am desprins din Kronstädter Zeitung“, în care se vorbește la un moment dat de o localitate „Feretie“, unde țăranii au constituit un stat liber — Freistaat — și-au împărțit între ei în mod egal arăturile, vitele, moara și caii, comportîndu-se ca stăpîni deplin⁴⁹.

Foarte bogate sînt știrile privitoare la desfășurarea răscoalei; descrierile luptelor duse de țăranii cu armata, cu prefectii și judecătorii, sînt foarte plastice. Luptele de la Stănești și apoi represiunea de la Stănești, Odivoaia, Vieru și Băilești sînt redată cu multe amănunte.

Presă brașoveană cuprinde și unele știri din care se poate desprinde alianța muncitorilor cu țăranii răsculați din România. Din „Gazeta de

⁴⁶ „Kronstädter Zeitung“, nr. 78/1907.

⁴⁷ „Gazeta de Transilvania“, nr. 56/1907.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ „Kronstädter Zeitung“, nr. 72/1907.

Transilvania“ desprindem că răsculații care au pătruns în Botoșani au fost sprijiniți de sărăcimea orașului⁵⁰.

O corespondență din București spune că unii membri ai cercurilor socialiste din București au răspândit prin comunele din jurul Bucureștiului manifeste și de aceea s-au făcut arestări⁵¹, iar o altă corespondență arată că o razie făcută în București a dovedit că unii membri ai cercului „România Muncitoare“ au îndemnat la răscoală populația din jurul Bucureștiului⁵². Publicînd o informație după „Gazeta de Colonia“, „Gazeta de Transilvania“, susține că printre țărani răsculați s-au găsit marinari potemkiniști, pentru care motiv aceștia au fost arestați; știrile nu s-au confirmat, fiindcă la 26 martie o altă informație ne spune că marinarii au fost eliberați, dar fără dreptul de a se stabili la sate⁵³. Sînt amintite și ajutoarele date de muncitorii din Galați, la 14 martie, țăranilor, pentru ocuparea palatului administrativ, cînd în luptă au căzut 12 morți. Aceste știri, „Gazeta de Transilvania“ le înserează în paginile sale, fără însă a le acorda atenția cuvenită și fără a le desprinde sensul și a le releva semnificația. Un material destul de bogat și variat ca sursă, vorbește despre fraternizarea armatei cu răsculații. Astfel, o corespondență din București spune că 350 de rezerviști din Tutova, concentrați, înainte de a se îmbrăca în haine militare au demonstrat și devastat pe străzile Birladului⁵⁴. Aceeași „Gazetă“, la 16 martie, transmite știrea că după unele zvonuri, soldații se opun ordinelor ofițerilor⁵⁵.

Din „Brassoi Lapok“ aflăm că soldații n-au vrut să tragă cînd țăranii au atacat orașul Botoșani⁵⁶. La fel, în numărul din 25 martie, Gh. Kraus, refugiat din România, în declarația făcută redactorului de la „Brassoi Lapok“, afirmă că autoritățile și guvernul român n-au încredere în armată, deoarece a fraternizat în unele cazuri cu țăranii⁵⁷.

După o știre din Ițcani, „Kronstädter Zeitung“ susține că tîrgul din Burdujeni a fost devastat în fața armatei, care n-a intervenit, și că la Băcești a fost devastată o cîrciumă în ochii armatei, care a rămas pasivă⁵⁸.

De altfel, chiar un ordin al Comandamentului armatei din Iași, către toți comandanții de trupe, recunoaște că armata s-a retras în fața răsculaților. El face răspunzători de aceasta pe comandanți: „după întrebuintărea somațiilor legale, infanteria va trage focuri și nu se va retrage pînă la ultimul soldat. Cavaleria va șarja fără nici o milă, trecînd peste orice piedici, pentru a împiedica pe răzvrătiți. În cazul cînd aceștia se vor întoarce, se vor folosi săbiile“⁵⁹.

⁵⁰ „Gazeta de Transilvania“, 52/1907.

⁵¹ *Ibidem*, nr. 56/1907.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*, nr. 60/1907.

⁵⁵ *Ibidem*, nr. 53/1907.

⁵⁶ „Brassoi Lapok“, 63/1907.

⁵⁷ *Ibidem*, nr. 76/1907.

⁵⁸ „Kronstädter Zeitung“, nr. 72/1907.

⁵⁹ „Gazeta de Transilvania“, nr. 57/1907.

Alăturarea unei părți din armată răsculaților este atestată și de condamnările ordonate împotriva gradaților care s-au făcut vinovați de asemenea abateri. Printre aceștia „Gazeta de Transilvania“ citează numele sergentului Drăgoi Vasile din Regimentul 10 Putna, care a fost degradat și condamnat la 3 ani închisoare fiindcă a făcut cauză comună cu răsculații⁶⁰; la Galați au fost judecați 24 de soldați acuzați de abateri de la disciplina militară și indemn la răscoală⁶¹. Fraternizarea soldaților cu țărani a fost comentată larg și de alte organe ale presei străine. Aceasta a determinat riposta organelor de stat din România și chiar a unora dintre ofițerii armatei romine.

Desigur că armata n-a trecut de partea răsculaților decît în unele cazuri dar, în afara ofițerilor, toată a simpatizat cu țărani. De altfel, din relatările presei brașovene se constată că pentru potolirea răscoalei din Moldova s-au folosit unități din Muntenia: de la Ploiești, Alexandria, București și din Constanța, iar în Muntenia s-au folosit trupe din Moldova.

Atît în „Gazeta de Transilvania“ cît și în „Brassoi Lapok“ și „Kronstädter Zeitung“ sînt arătate acțiunile studenților pentru sprijinirea răscoalei. Ele publică întrunirile, demonstrațiile, propunerile acestora pentru ajutorarea țărănimii. În legătură cu aceasta, redăm două știri din „Gazeta de Transilvania“. Prima referitoare la audiența delegaților studențimii la regele Carol I, căruia i-au înaintat memoriul privind chestiunea țărănilor. Știrea reflectă concepția și dorința burghezo-moșierimii ca studențimea să nu se ocupe de politică. Regele, după ce le-a promis că va lua măsuri, le-a recomandat liniște, adăugînd: „D-stră studenții, ar trebui să vă duceți mai des pe la Fundațiunea Universitară. Acolo puteți discuta în liniște“⁶².

A doua, o știre intitulată *Țăranii romini și studenții*, relatează că țărani din Vlașca cred că numai studenții le pot face dreptate, că țărani așteaptă ca studenții să se pună în fruntea lor⁶³. Pornind de la faptul că studenții manifestaseră o oarecare simpatie pentru țărănime, aceasta țesuse în jurul noțiunii de „student“ felurite legende. Astfel prin sate se zvonea că „vin studenții să răscoale pe țărani, să dea foc la conace“⁶⁴. În realitate prin „studenți“ țărani înțelegeau pe oamenii luminați, energici, pe conducătorii răscoalelor locale și nu pe cei care frecventau neapărat cursurile universitare.

Presa brașoveană relatează că au fost arestați unii profesori și învățători care au luat parte la răscoală.

Printre învățătorii arestați găsim menționat în „Gazeta“ și în „Brassoi Lapok“ pe directorul gimnaziului din Slatina, Tiberiu Popescu. Gheorghe Kraus, în declarația lui din „Brassoi Lapok“, spune că învă-

⁶⁰ „Gazeta de Transilvania“, nr. 58/1907.

⁶¹ *Ibidem*, nr. 66/1907.

⁶² *Ibidem*, nr. 57/1907.

⁶³ *Ibidem*, nr. 63/20 martie (aprilie).

⁶⁴ Vezi în acest sens N. Adăniloiaie și C. Fotino, *Forme de luptă folosite de țărănime în răscoala de la 1907*, în „Studii“ 2/1958, p. 51.

țătorii săraci au fost aceia care au îndemnat și condus pe țărani răsculați, avînd tot interesul să răstoarne guvernul⁶⁵.

Unele știri care s-au publicat în „Brassoi Lapok“ dovedesc o influență exercitată de răscoală asupra țărănimii din Transilvania, care, în anul 1907, nu aveau o situație mai bună ca cea din România.

Pe lângă acea răzvrătire dezmințită, dar totuși mereu comentată de la Sósmezó, „Brassoi Lapok“ mai menționează că într-un sat de lângă Dej țărani romîni au atacat și incendiat primăria și casa primarului⁶⁶.

După „Erdélyi Hirlap“, „Brassoi Lapok“ publică o știre potrivit căreia patru tineri romîni au sosit la Gyalu (probabil Dealu-Hunedoara) pentru a răzvrăti pe locuitorii romîni. Autoritățile au luat măsuri preventive⁶⁷. O altă știre din Hunedoara anunță că poliția de acolo a arestat doi agitatori romîni. Drept răspuns la această măsură, romîni din împrejurimi au atacat prefectura, dar jandarmii i-au respins⁶⁸.

Din toate cele relatate desprindem ca o primă concluzie bogăția și varietatea de informații aflate în presa brașoveană privitor la răscoala țăranilor din 1907.

Dar presa brașoveană din 1907, fie ea romînească, săsească sau maghiară, era o presă burgheză și a privit răscoala prin prisma burgheziei. Condusă și finanțată de aceasta, ea a prezentat evenimentele din România după cum dictau interesele celor care o finanțau. De aceea, deși la un moment dat s-a pus în discuție problema cauzelor răscoalei țărănești din România, aceasta amenințînd înseși bazele statului burghez, s-a conchis că mișcările țărănești constituiau un amestec al „agitatorilor ruși“.

Presa maghiară, ca organ al burgheziei maghiare, a prezentat răscoala ca o mișcare antisemită, pe țărani i-a descris în culori sumbre, iar stările din România ca foarte înapoiate, pentru a putea spune maselor din Ungaria: „Vedeți ce este în România? Ca atare, n-aveți de ce vă plînge; la noi e bine“!

Presa săsească, deși la un moment dat apreciază răscoala drept o consecință a tuturor stărilor din România burghezo-moșierească și propune efectuarea unei reforme agrare parțiale, preferă însă — de teamă să nu supere pe conducătorii din Austro-Ungaria, ca și pe cei din România — să rămînă într-un domeniu în care se simțea mai în largul său, cel economic, conchizînd că răscoala, din punct de vedere pecuniar-comercial, e „un bine pentru comercianții sași“.

Presa romînească reflectă, pe de o parte, opinia unor cercuri meșteșugărești legate de Scheiul Brașovului, cercuri care critică de pe poziții mic-burgheze stările din România care au dus la răscoală și își exprimă îndoiala față de măsurile luate de liberali pentru rezolvarea problemei țărănești („Deșteptarea“). Pe de altă parte, ea reflectă poziția burgheziei romîne, care, deși a manifestat o oarecare înțelegere față

⁶⁵ „Brassói Lapok“, nr. 77.

⁶⁶ *Ibidem*, nr. 93/1907.

⁶⁷ *Ibidem*, nr. 96/1907.

⁶⁸ *Ibidem*.

de țărănime — fapt ce se constată din unele articole ale „Gazetei Transilvaniei“ — totuși aproba politica coaliției burghezo-moșierești din România de înăbușire „cu orice preț“ a răscoalei. Burghezia română din Ardeal socotea că în interesul „rominimii“ — adică în interesul menținerii dominației claselor exploatoare — răscoala trebuie prezentată astfel încît cei dinafară să nu găsească un motiv de ponegrire a rominilor, nici de dincoace și nici de dincolo de Carpați. Este o poziție naționalistă, oscilantă, care, sub masca unirii „cu țara“ apăra interesele de clasă ale burgheziei romine.

ECOUL RĂSCOALEI DIN 1907 ÎN PRESA BĂNĂȚEANĂ

de AUREL ȚINTĂ

Răscoala din 1907 a avut un puternic răsunet, cu mult în afara cadrului geografic în care s-a desfășurat. Presa din diferite țări s-a ocupat, în lungi dări de seamă și articole speciale, de „evenimentele din România“. Banatul, situat în imediata vecinătate a teatrului răscoalei: oglindește în presa timpului interesul deosebit pe care, în special păturile conducătoare l-au acordat luptei țăranilor din România. Cu toate că n-avem informații directe asupra ecoului pe care răscoala l-a avut în sînul maselor populare bănățene, totuși, din modul cum este prezentată răscoala de către diferite organe de presă se poate vedea că aceasta a stimulat lupta țăranilor și muncitorilor împotriva propriilor lor exploatați.

Criza economică de la începutul primului deceniu al secolului, ascuțirea contradicțiilor între exploatați și exploatații care încercau să iasă din criză pe spatele maselor populare, învrăjbirea națională propagată și utilizată de burghezie pentru propriile ei interese creau condiții pentru intensificarea luptei de clasă. Influența puternică a primei revoluții ruse asupra muncitorilor și țăranilor bănățeni a determinat o creștere a avîntului revoluționar. Anii 1905—1906 au fost ani de puternică luptă a proletariatului industrial și agrar din Banat, ca și din întreaga Transilvanie. În industria din Timișoara au avut loc în 1905 patru greve la care au participat 626 de muncitori, pierzîndu-se 8 355 de zile de muncă; în Arad patru greve cu 231 de muncitori participanți și 2017 zile de muncă pierdute. În 1906, numărul grevelor din Timișoara cresc la 11, totalizînd 1 287 de greviști și 39 104 zile de muncă pierdute; în Arad, tot 11 greve, cu 1 306 greviști și 53 104 zile de muncă pierdute¹. Adunările muncitorești, urmate de demonstrații de stradă, din cursul anului 1905, în diferite orașe și centre muncitorești din Banat, precum și congresul secției romine a P.S.D. ținut la Lugoj la 23—24 decembrie 1905, au arătat hotărîrea de luptă a proletariatului din Banat. Anul 1906 a marcat o creștere deosebită a luptei proletariatului; grevele și demonstrațiile politice de masă se țineau lanț. Greva generală din

¹ Thirvung Dr. Gusztáv, *A magyar városok statisztikai évkönyve*, Budapesta. An I, 1912, p. 341 (la Ion Cicală și Acatiu Egyed; Despre dezvoltarea mișcării muncitorești din Transilvania în „Studii și Referate privind istoria Romîniei“, 1954, partea a II-a. p. 1336.

Timișoara din 21–22 mai 1906², cea de la fabrica de pălării din 30 iunie 1906, grevele de la depozitele Căilor Ferate, de la fabrica de vagoane și de la cea de hirtie din Arad, grevele din alte centre muncitorești din Banat, oglindesc influența puternică a primei revoluții ruse, exercitată pe fondul ascuțitelor contradicții existente. Paralel cu lupta proletariului și legată de ea, se desfășoară lupta țăranimii bănățene împotriva exploatării moșierești. Proletariatul agricol, cea mai revoluționară pătură a țăranimii, a pornit o puternică luptă împotriva condițiilor de muncă existente. Grevele secerișului care se desfășurau în Banat, precum și grevele argaților, au luat o răspindire largă. În plasa centrală a județului Timiș, aproape pe toate moșiile, muncitorii agricoli, în număr de peste 1 430, au început o grevă care a durat între 1 și 8 zile. Aceeași situație era și în plasele Recaș și Banloc; acțiunile țăranesti s-au terminat în majoritatea cazurilor cu ridicarea simbriei³. Lupta de clasă din Banat, atât de puternică în anul 1906, contradicțiile pe plan național între clasa burgheză a diferitelor naționalități — dintre care burghezia romină se găsea în luptă deschisă împotriva legii „Appony” — alegerile parlamentare care s-au desfășurat în primăvara lui 1907, ne pot da o imagine clară asupra frământărilor ce existau atunci în Banat. În sinul țăranimii era o permanentă stare de frământare și nemulțumire, ca urmare a repartiției nejuste a pământului și a relațiilor capitaliste de muncă, în cadrul cărora mai existau puternice resturi feudale.

Datorită acestor condiții, răscoala din 1907 a fost prezentată în presă burgheză bănățeană, de către diferite grupări politice, în conformitate cu interesele lor de clasă. Se desprinde însă clar, ținând seama de contradicțiile existente, tendința grupărilor politice burgheze și chiar a conducerii social-democrate — care mergea pe linia oportunistului și a reformismului — de a abate atenția maselor de muncitori și țărani de la lupta revoluționară, îndreptind-o spre probleme de ordin extern sau minor. În același timp se căuta să se impresioneze masele prin redarea cu lux de amănunte — uncori inventate, alteori exagerate — a diferitelor scene violente din timpul răscoalei. Aceste scene care exprimau ura firească de veacuri a țăranilor împotriva exploatătorilor, erau prezentate drept rezultatul lipsei lor de cultură. Reliefindu-se așa-zisa „cruzime” a răsculaților, se sugera în același timp ideea nemărturisită spre rezolvarea contradicțiilor „în mod civilizată”, pe cale parlamentară, prin lege și nu pe calea revoluției sociale. Cercurile financiare legate de capitalurile investite în România, precum și de interese comerciale prin operații de import-export, în special prin porturile Galați și Brăila, erau neliniștite de întinderea și intensitatea răscoalei, simțindu-și periclitare pozițiile

² Gabriel Joseph, *Fünfzigjährige Geschichte der Banater Arbeiterbewegung* — Temesvar 1928 p. 35.

³ I. Cicală și A. Egyed, *Ecoul răscoalei din 1907 în Transilvania în „Studii și Cercetări de Istorie” a Academiei R.P.R., Filiala Cluj, an VII 1956 p. 154.*

pe care le păstrau în industrie și comerț. Toate acestea, încadrându-se în politica generală a monarhiei austro-ungare, care urmărea să intervină cu armata în România pentru a-și consolida pozițiile ei în Balcani, explică de ce presa bănățeană, în marea ei majoritate, exponentă a intereselor păturilor conducătoare, face o largă publicitate răscoalei și își îndreaptă atacurile împotriva răsculaților și uneori chiar împotriva cercurilor politice conducătoare din România. Toate aceste atacuri, împreună cu diferite mențiuni de fraternizare a armatei cu țărani răsculați, urmăreau să ducă la concluzia că ar fi necesară o intervenție externă, deoarece armata română nu este capabilă să reprime răscoala: tot pe această linie se arată că răscoala produce multe pagube unor supuși ai monarhiei și prezintă pericolul de a se extinde peste graniță: cu alte cuvinte monarhia austro-ungară s-ar simți chipurile amenințată de răscoala țăranilor din România.

Informații asupra răscoalei din 1907, precum și articole speciale, se află în presa bănățeană în numerele apărute între 14 martie și 15 aprilie. Primele știri asupra izbucnirii și desfășurării răscoalei sînt provenite din diferite corespondențe venite dinafară și reflectă, în mare măsură, încercarea burghezo-moșierimii romine de a înfățișa răscoala ca avînd un caracter naționalist șovin. Această poziție a fost adoptată la început aproape de întreaga presă bănățeană. Ziarul „Neue Temesvarer Zeitung“, în numărul din 21 martie, publicînd un articol despre evenimentele de la Podul Iloaiei, pretinde că acțiunile țăranilor ar fi fost îndreptate numai împotriva proprietarilor evrei. Acest presupus caracter antisemit al răscoalei, exploatat la maximum de cercurile conducătoare austro-ungare, este folosit și de burghezia romină din Banat, care urmărea să nu scoată la suprafață cauzele adînci ale răscoalei și puter-nicele contradicții sociale ce existau în România la începutul secolului al XX-lea. Ziarul „Drapelul“, care apărea la Lugoj și exprima interesele burgheziei romine, susține, fără temeii, în numărul din 1/14 martie, că răscoala ar fi izbucnit numai din cauza „impilărilor și jafurilor arendașilor evrei“. Mai tîrziu, ziarul publică declarația ministrului Take Ionescu transmisă ziarului „Neue Freie Presse“, în care se recunoaște că răscoala are un caracter agrar⁴. În general, ziarul „Drapelul“, evită să facă o analiză amplă a cauzelor răscoalei iar uneori protestează împotriva altor ziare care prezintă România ca o țară barbară⁵.

Presa germană și maghiară din Banat dă o atenție mare răscoalei, dedicîndu-i uneori articole de fond sau chiar ediții speciale. Aceste articole și ediții reflectă în mare măsură interesele economice și politice ale cercurilor conducătoare, precum și încercările unor conducători social-democrați de a orienta mișcarea muncitorească spre reformism.

În diferite numere se află publicate știri asupra dezvoltării răscoalei, impresii din călătoria unui corespondent prin Moldova, diferite

⁴ „Drapelul“ Lugoj nr. 1/14 martie 1907.

⁵ *Ibidem*, nr. 13/26 martie 1907.

interviuri cu refugiații moșieri și arendași care treceau în Banat pe la Orșova etc. Față de refugiații moșieri și arendași, autoritățile sînt foarte îngăduitoare. Ziarul „Temesvarer Volksblatt“ din 29 martie publică informația că guvernul maghiar a ordonat poliției de graniță să lase pe refugiații romîni să treacă granița și fără acte și să le acorde „cea mai mare bunăvoință“. Aceleași măsuri le ordonă și guvernul bulgar⁶. O altă știre venind din Viena, publicată de ziarul „Südungarische Reform“ în numărul din 29 martie, ne face cunoscut că, în urma tratativelor ministrului de Externe cu „Donaudampfschiffahrtsgesellschaft“ (Societatea de navigație dunăreană), s-ar putea ca în curînd să plece mai multe vapoare spre orașele romînești de pe Dunăre, pentru ocrotirea cetățenilor austro-ungari. Exploatatorilor, fugiți din fața țăranilor răsculați, autoritățile austro-ungare le asigurau cazare și ajutorare. În același timp se luau la graniță măsuri pentru oprirea țăranilor răsculați⁷. Aceste informații sînt destul de concludente în privința atitudinii cercurilor conducătoare austro-ungare față de moșieri și arendași, precum și față de răsculați. Corespondenții de presă culegeau zilnic informații asupra așa-ziselor „nenorociri“ care s-ar fi abătut pe capul moșierilor și arendașilor din România. Aceste știri provenite de la moșierii refugiați erau mult exagerate, lucru explicabil prin faptul că cei ce le dădeau, fiind în cauză, se temeau să nu-și piardă în mod definitiv averea, rezultată din exploatarea sălbatică a țăranilor, și aveau interes să determine guvernul austro-ungar la o intervenție energetică în România. Din aceste relatări se desprinde însă clar, că arendașii și moșierii au realizat averi mari din exploatarea țăranilor. Un arendaș din comuna Zamoștea (fostul județ Dorohoi) relatează unui corespondent⁸ despre „groaza“ prin care a trecut atunci cînd conacul lui a fost atacat de 600 de țărani răsculați, iar el ca să scape, a trebuit să le lase „cu inima grea“ toată averea adunată, care se ridica la „60 000 franci“ și „400 de boi pe care îi avea la îngrășat“. În afară de cei 60 000 de franci și 400 de boi la îngrășat, „nenorocitul“ arendaș poseda desigur și valori mult mai mari realizate din exploatarea țăranimii. Bunăvoința guvernului și atenția presei bănățene se îndreptau spre acești așa-zii „nenorociți“ arendași și moșieri.

În întreaga presă din Banat se publicau informații detaliate asupra desfășurării răscoalei, a atacurilor întreprinse de răsculați, a măsurilor luate de guvern etc.

Unele ziare publicau și informații referitoare la măsurile luate de guvernele statelor vecine. Astfel ziarul „Ungarisch Weiskirchner Volksblatt“ din 31 martie, care apărea la Biserica Albă, publica informația că guvernul bulgar a recomandat comandanților de armată

⁶ „Südungarische Reform“ 30. III. 1907.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, 23 martie și „Temesvarer Volksblatt“, din 22 martie 1907 Timișoara.

de la granița bulgaro-romină de „a fi gata pentru orice eventualitate“ Alte ziare ne informează asupra măsurilor luate de guvernul maghiar la granița vecină cu România și mai ales la Orșova, unde au fost trimise întăriri militare, ca răsculații să nu poată scăpa în Banat de furia represiunii crâncene⁹. Aceste măsuri au fost luate și în scopul de a opri răscoala la graniță, ca nu cumva pîrjolul să se întindă și în țările vecine, unde existau condiții prielnice unor mișcări țărănești. Situația existentă a determinat temeri care se manifestau în diferite interpelări și cereri de intervenție în răscoala din România.

Știri asupra unor asemenea intervenții au apărut în presa bănățeană. Peter Kassics, președintele consiliului municipal al Budapestei, prezintă în adunarea generală municipală din Budapesta o moțiune, în care pretindea că vorbește în numele așa-zisei „umanități atinse“. protestînd împotriva răscoalei din România căreia i-ar fi căzut jertfă „averea orașenilor unguri“. Adunarea a trimis un protest urgent guvernului maghiar, ca acesta să ia măsuri pentru a pune în siguranță avutul orașenilor unguri din România, pentru a înlătura „starea anarhică de acolo“ care altfel ușor se va putea extinde și în Transilvania unde ar putea găsi ecou „la unele elemente din popor“¹⁰. Aceste cereri pe linia politicii externe a monarhiei austro-ungare, care acuza mereu guvernul român că nu ia măsuri energice, ar fi justificat o intervenție a trupelor sale, sub pretextul înăbușirii răscoalei. Astfel s-ar fi făcut un pas însemnat în realizarea politicii expansioniste a monarhiei habsburgice în Balcani, care căuta să apară ca pacificatoare. Un articol apărut în presă arată că Balcanii sînt un focar de tulburări. „Începutul l-a făcut Serbia“ — se arată în articol — „care după sfîrșitul sîngeros al dinastiei Obrenovici trece dintr-o criză în alta. Apoi veni Bulgaria, unde atentatul împotriva lui Petcov a dat naștere la multe frămîntări interne. Acum a venit rîndul Romîniei...“¹¹. Ținînd seama că peste un an Habsburgii aveau să anexeze Bosnia și Herțegovina, se poate conchide că aceste intervenții și articole nu apăreau întîmplător, ci erau dirijate cu grijă de cercurile politice vieneze. Aceste amănunte reliefează în mod deosebit atitudinea trădătoare de patrie a moșierilor și arendașilor din țară, cît și a celor fugiți, care, cerînd intervenția trupelor austro-ungare pentru potolirea răscoalei, serveau interesele monarhiei reacționare habsburgice. În reprimarea grabnică a răscoalei erau interesate de asemenea multe societăți și firme comerciale din diferite țări. În presa bănățeană se află dese informații cu privire la situația din regiunea petroliferă, precum și din porturi, mai ales din Brăila și Galați. În felul cum se prezenta situația din aceste orașe, se

⁹ „Südungarische Reform“ Timișoara, 30. III. 1907, „Drapelul“, Lugoj, 17. 30. III. 1907.

¹⁰ „Temesvarer Volksblatt“ 27. III, „Délmagyarországi Közlöny“, 26. III, „Neue Temesvarer Zeitung“ 27. III.

¹¹ „Neue Temesvarer Zeitung“ 24. III.

¹² „Südungarische Reform“ 29. III.

observă diferite contradicții. În timp ce informațiile apărute în presa din Banat, reproduse după ziarul „Allgemeine Zeitung” sînt alarmante și exagerate (ca: 5 atacuri succesive asupra orașului Galați soldate cu 300 de morți și 800 de răniți; marșul a 2 000 de țărani, respinși la Galați, spre Brăila etc.)¹², cele provenite din București, informează că la Galați și Brăila domnește liniște deplină și că știrile alarmante sînt „invențiile răuvoitorilor”¹³. Interesele capitalurilor străine investite în România, mai ales ale celor din regiunea petroliferă, unde se desfășurau în același timp o serie de greve ale muncitorilor, determină intervenția și a altor state. O informație provenită din Frankfurt, publicată în presa bănățeană¹⁴, susține că „în urma intervenției guvernelor străine. în primul rînd a Angliei și Americii, guvernul român a luat în sfîrșit măsuri energice...”; ca și cum guvernul român n-ar fi luat drastice măsuri. din proprie inițiativă, chiar de la izbucnirea răscoalei.

În alte ziare se oglindește tendința unei părți a burghezo-moșierimii romine de a ascunde cauzele sociale care au dat naștere răscoalei. căutîndu-se să se explice izbucnirea răscoalei doar ca un rezultat al agitației venite dinafară, a influenței revoluționarilor ruși. Este incontestabil că prima revoluție rusă din 1905—1907 a exercitat o influență puternică asupra luptei muncitorilor și țăranilor din multe țări și cu atît mai mult din România — care se afla în imediata vecinătate a Rusiei — dar nu aceasta este cauza răscoalei.

Guvernul român a căutat să camufleze cauzele interne și puternicele contradicții de clasă existente în economia agrară, susținînd importul răscoalei dinafară. În acest sens în presa din Banat apar o serie de informații, desigur din sursa cercurilor guvernante din România, care susțin că: „în rîndurile răsculaților se aflau agenți ruși care provocau pe țărani”¹⁵. că „întreaga mișcare este pornită din Rusia”¹⁶. Pe aceeași linie, ziarul „Temesvarer Volksblatt” din 21 martie publică o declarație a primului ministru Cantacuzino, în care spune, printre altele, că, după informațiile lui, această întregă mișcare pornește din Rusia. De asemenea, ziarul „Südungarische Reform” din 30 martie publică o convorbire a unui corespondent cu ministrul de interne Brătianu, care a declarat că zvonurile răspîndite că răscoala a avut un caracter antisemit sînt contrazise de fapte, dar că mișcările sînt așa de departe de „caracterul rominilor”, încît pînă la descoperirea celor vinovați se presupune că sînt „influențe străine”.

Cu toate că la început, în presa bănățeană, răscoala a fost denaturată prezentată ca avînd un caracter antisemit sau fiind provocată de „agenții străini” — după cum de altfel urmăreau și anumiți politicieni din România — peste un timp, realitatea nemaiputînd fi total ignorată, în unele ziare apar și articole în care se analizează cauzele

¹² „Südungarische Reform” 29. III, „Temesvári Hírlap” din 28. III.

¹⁴ „Temesvarer Volksblatt” 23. III, „Neue Temesvarer Zeitung” 24. III.

¹⁵ *Ibidem*, 21. III.

¹⁶ „Drapelul”. Lugoj, 22. III/11. IV.

ce au împins pe țărani la răscoală¹⁷. Astfel ziarul „Bogschaner Zeitung“, în numărul din 30 martie 1907, arată că „flacăra unei crâncene lupte de clasă“ se înalță în România. După ce înfățișează unele aspecte ale răscoalei, face o analiză a cauzelor ei, arătând că în România iobăgia s-a desființat abia în 1864, iar țărani au avut de plătit sume mari de răscumpărare. Îndatorându-se „pînă peste cap“ pentru micile parcele primite, bucățile lor de pămînt au ajuns iarăși în mîna moșierilor și astfel „cei care lucrează pămîntul, nu au pămînt“. Ziarul conchide deci în mod just că lipsa de pămînt i-a ridicat pe țărani la răscoală, combătînd tendința unor anumite cercuri de a înfățișa răscoala ca avînd un caracter naționalist-șovin¹⁸.

Ziarul „Temesvarer Volksblatt“ publică în numărul din 23 martie o corespondență venită din Bucovina în care se arată că țărani s-au îndreptat împotriva tuturor exploatatorilor, fără deosebire de religie și că o căpetenie a răsculaților ar fi ținut un discurs în care a spus că „boierii sînt sugători de sînge“ (vampiri – *Blutsauger*), din care cauză ei „trebuie stîrpiți“.

Ziarul „Südungarische Reform“ din 24 martie, în articolul de fond intitulat *Cultura romînă*, face o analiză a repartiției pămîntului cultivabil, utilizînd datele statistice ale Ministerului de Finanțe din România asupra impunerii pe anul 1905 și trîgînd concluzii asupra repartiției nedrepte a pămîntului și arată că micile gospodării țărănești trebuie să hrănească 5 milioane de suflete. Se arată apoi că marii moșieri risipesc cîștigurile lor în străinătate, închiriînd moșiile la prețuri mari arendașilor, ceea ce duce la o gospodărire de jaf. Îndreptînd atacurile și contra burgheziei romîne din Transilvania, care protesta uneori împotriva politicii de asupraire națională dusă de guvernul maghiar, ziarul se întrebă dacă țărani romîni din monarhie – despre care se afirmă că au un trai mult mai bun – ar dori să schimbe soarta cu „frații lor“ din România. Ziarul însă evită să folosească date statistice și să ia în discuție relațiile din agricultura Ungariei și nu amintește nici de marile greve muncitorești și ale proletariatului agricol din 1905–1906, care s-au desfășurat pe scară largă în Transilvania și Banat. Aceași atitudine o are ziarul „Der Freimütige“, organ săptămînal care apărea în Timișoara. În numărul său din 6 aprilie, acesta dă pe prima pagină portretul lui D. A. Sturza, elogiîndu-l pentru că a reușit, cu ajutorul tuturor forțelor armate, să tempereze sîngeroasele răscoale. Ziarul menționat, reluînd problema agrară, arată nivelul scăzut de viață și starea sanitară deplorabilă a țăranilor. În numărul din 21 aprilie 1907, același ziar reproduce o scenă din răscoală reprezentînd un conac arzînd în depărtare, țărani răsculați și o trupă de cavalerie sosită împotriva lor. Ziarul își dă pe față atitudinea șovină cînd trece la atacuri împotriva „Ligii culturale“ din România, împotriva unor ele-

¹⁷ „Bogschaner Zeitung“ 24. III, „Temesvarer Volksblatt“ 23. III, 27. III, 3. IV.

¹⁸ *Ibidem*.

mente ale burgheziei romine din Ardeal și Banat, care au vrut să se plîngă de asuprire; la sfîrșitul articolului se susține că: „țăraniii noștri romini au o situație de domni față de semenii lor din România“.

De analiza cauzelor răscoalei și a caracterului ei se ocupă articole dezvoltate și în alte ziare. „Temesvarer Volksblatt“, în numărul din 22 martie, într-un articol intitulat *Pogromul românesc*, face un istoric al problemei agrare în România, arătînd că timp de 40 de ani s-au perindat o mulțime de guverne, fără ca vreunul să caute a îmbunătăți situația țăranilor. Toate măsurile luate nu au fost decît paleative, deoarece aproape toți conducătorii erau posesori de moșii și nu erau interesați în rezolvarea problemei agrare. Se vorbește apoi despre creșterea valorii moșiilor determinată de recolte frumoase, ceea ce a produs o ridicare a prețului arenzii cerute de la țărani. Minia țăranilor — arată ziarul — s-a îndreptat împotriva aristocrației care a încercat s-o canalizeze împotriva evreilor. Descrîndu-se mersul răscoalei din nordul Moldovei, se arată că țăraniii s-au îndreptat împotriva tuturor moșierilor, indiferent de religie. În ziarele „Bogschaner Zeitung“ și „Neue Temesvarer Zeitung“¹⁹ apare articolul de fond intitulat: *Der arme Konrad* („Sărmanul Konrad“). În acest articol se face o trecere în revistă a luptei țăranimii în trecut în diferite țări ale Europei, ca și în timpul războiului țăranesc german — „sărmanul Konrad“ simbolizînd pe țăranul german luptînd împotriva exploatării din secolul al XVI-lea. Analizînd apoi starea țăranului romin, se arată că relațiile agrare din România sînt mai groaznice chiar decît în Irlanda, deoarece moșierii nu arendează pămîntul în loturi mici țăranilor, ci speculanților, care exploatează crunt pe țărani. Partidele burgheze și moșierești au căutat să canalizeze ura țăranilor pe un drum care nu era periculos pentru ei și anume spre pogromuri, „după exemplul rus“. Articolul conchide că ar fi bine să se arate poporului că în loc să întrebuițeze metode utilizate acum 400 de ani de bietul Konrad în Germania, țăraniii să-și rezolve contradicțiile „pe calea justitiei“. De altfel justiția, fiind tot în mina exploatatorilor, țăraniii nu puteau găsi dreptate nici la această instituție burgheză.

Un loc deosebit de important se rezervă în presa bănățeană schimbării guvernului și în special manifestului dat de guvern. Ziarul „Neue Temesvarer Zeitung“, în numărul din 30 martie, publică un articol voluminos intitulat: *Manifestul regelui Carol*. Articolul arată că abia acum, după ce a curs alita singe, s-au luat măsuri împotriva exploatării crude a țăranilor, întocmindu-se un program agrar nou. În mod greșit, articolul consideră că concesiunile făcute vor îmbunătăți situația țăranului, și caută în același timp să scuze pe Carol de Hohenzollern, susținînd că „el a făcut tot ce a putut“. Articolul însă, nu ține seama că domeniile coroanei erau în suprafață de 132 114 ha, că domeniile particulare ale regelui erau de 81 072 ha și că interesele lui erau identice cu ale marilor moșieri. Salutînd măsurile luate, și în special desființarea trusurilor arendășești și limitarea la 4 000 ha, a suprafeței arendate, auto-

¹⁹ „Bogschaner Zeitung“ 22. III, „Neue Temesvarer Zeitung“ 27. III.

rul articolului crede că măsurile luate nu vor rămâne pe hîrtie. Alte articole de fond, ca cel din „Südungarische Reform“ din 3 aprilie, sau articolul *Die Agrar-Revolve in Rumänien* publicat în „Temesvarer Zeitung“ tot la 3 aprilie, sînt pline de considerații generale, de explicații idealiste ale cauzelor răscoalei, ca provenind din caracterul latin al populației din nordul Moldovei. Ziarul „Temesvarer Volksblatt“, într-un supliment la numărul din 30 martie²⁰, publică impresiile unui voiajor comercial din Timișoara care a făcut o călătorie prin Burdujeni—Pașcani—Iași—Romanș și înapoi, în timpul răscoalei.

Ceea ce se observă în presa burgheză bănățeană e că aproape toate ziarele, deși discută răscoala, analizează uneori cauzele și caracterul ei, și arată regimul de exploatare din România, evită însă să reliefeze și condițiile de muncă din Banat, Transilvania și Ungaria. Comparațiile se fac în sensul că se afirmă că țăranul român din Ungaria trăiește mai bine, fără a se arăta în ce constă „binele“ sau dacă „binele“ înseamnă că țăranul are asigurată baza materială de existență a familiei sale. Ziarele ocolesc această problemă, deoarece, servind interesele de clasă ale diferitelor cercuri conducătoare, urmăreau să ascundă contradicțiile existente, evitînd să le scoată la iveală. Doar două ziare, „Temesvarer Volksblatt“ și „Weiskirchner Volksblatt“, publică sub titlul *Cifre interesante*²¹ o statistică asupra repartiției pămîntului în Ungaria, pe care o redăm mai jos: Statistica arată că 41 520 278 pogoane cadastrate de pămînt cultivabil sînt repartizate astfel:

Sub 1 pogon ..	256 385 pogoane
1—5 pogoane ..	2 293 787 „
1—10 „ ..	4 121 884 „
10—20 „ ..	6 524 442 „
20—50 „ ..	6 871 368 „
50—100 „ ..	2 596 259 „
100—200 „ ..	1 477 185 „
200—500 „ ..	2 105 986 „
500—1 000 „ ..	2 324 062 „
peste 1 000 „ ..	12 948 920 „

Marii proprietari cu peste 100 pogoane stăpînesc a treia parte a pămîntului cultivabil. Din cele 41 520 278 pogoane pămînt cultivabil, peste 40%, adică 19 373 951 pogoane aparțin statului, asociațiilor particulare sau sînt concesionate, iar 1'605 809 pogoane sînt stăpînite de biserica catolică. Deci, pentru restul populației rămîn 20 979 760 pogoane sau mai puțin de 50% din pămîntul arabil, cuprinzînd proprietăți ce merg de la sub un pogon, pînă la 1 000 de pogoane. Cu toate că statistica nu arată numărul gospodăriilor care stăpînesc sub un pogon sau între 1 și 5 pogoane, totuși se poate desprinde că în afară de proletarii agricoli, existau circa 1 200 000 de țărani cu proprietăți mici și

²⁰ „Temesvarer Volksblatt“ din 30 martie (supliment) și „Weiskirchner Volksblatt“ din 14 aprilie.

²¹ *Ibidem*.

foarte mici, care stăpîneau în total 6 672 056 pogoane de pămînt, față de circa 500 000 de gospodării de la 10 pogoane în sus, care stăpîneau în total 34 838 222 pogoane, deci de șase ori mai mult. Această nedreaptă repartiție a pămîntului cultivabil, precum și, luptele proletarilor agricoli din Banat în cursul anilor 1905—1906, ne pot demonstra că situația țărănilor din Ungaria era departe de a putea fi privită ca bună, așa cum caută diferite articole ale presei din Banat s-o înfățișeze. După ce prezintă această statistică, articolul menționat, referindu-se la o mișcare agrară izbucnită de citeva zile în părțile Sirmei, provocată de lucrătorii agricoli și țărani săraci pentru o plată mai bună a zilei de muncă, arată că magnații stăpînitari de moșii nu au voit să accepte aceste cereri legitime, ci au făcut apel la jandarmi să-i apere de acest „pericol“. Lăsînd să se înțeleagă goana marilor latifundiari după ciștiguri cit mai mari, rezultate din exploatarea minii de lucru, ziarul menționează că unul dintre latifundiari a amenințat, cu ocazia acestor tulburări țărănești, că va aduce din China lucrători agricoli mai ieftini, care „se mulțumesc zilnic cu un pumn de orez“. Deși autorul articolului nu comentează cele expuse, din toate acestea se poate desprinde, însă, că traiul țăranului din Ungaria, lipsit în mare parte de pămînt și lucrînd pe o proprietate ce nu era a lui, este de așa natură, încît prezintă îngrijorări mari pentru stăpînirea habsburgică, ceea ce o determină să ia măsuri de siguranță pentru a împiedica întinderea răscoalei țărănilor din România peste graniță. Statistica de mai sus, elocventă pentru repartiția nejustă a pămîntului și pentru relațiile agrare din Ungaria, explică în mare măsură de ce în timpul răscoalei din 1907 presa din Banat — cu mici excepții — nu analizează situația în agricultura Banatului. Desigur, ziarele din Banat, chiar cele cu orientare mai de stînga caută să evite discutarea problemelor spinoase țărănești, condamnă răscoala admitînd în unele cazuri reforme pentru a se evita ridicarea în masă a țărănimii. Ținînd seama de intensificarea mișcărilor revoluționare din Ungaria, ca urmare a contradicțiilor existente și a influenței puternice pe care a avut-o prima revoluție rusă asupra maselor, cercurile conducătoare caută să ascundă contradicțiile, nu să le dezvăluie. Ele urmăreau să impresioneze masele cu unele scene denumite „groaznice“ ale țărănilor răsculați din România, pentru a frîna luptele sociale ce se desfășurau, încercînd să le îndrepte spre calea pașnică, spre rezolvarea contradicțiilor pe cale legală, prin justiție. Presa care exprimă interesele burgheziei romine din Banat arată pe scurt mersul răscoalei și se mulțumește să publice diferite știri legate de răscoală. Fără a încerca să facă o analiză a cauzelor economico-sociale ale răscoalei, ziarul „Drapelul“ califică drept „înălțătoare și patriotice“ scenele ridicole din Cameră care au avut loc cu ocazia înțelegerii dintre liberali și conservatori în vederea reprimării răscoalei. Cu această ocazie se publică diferite informații privind trecutul lui Sturza, Disescu etc., înfățișîndu-i ca „mari bărbați politici“; se relatează mersul audiențelor la rege, se redau mulțumirile lui Carol

adresate diferiților oameni politici pentru interesul depus în reprimarea răscoalei, reproducînd chiar fraze etc.

Burghezia romînă din Banat oglindește în presă interesele ei și ale burghezo-moșierimii din România, căutînd să nu dezvăluie relațiile de exploatare care existau, atît în Banat, cît și în România.

În afară de cele expuse pînă acum, presa din Banat cuprinde și multe alte informații în legătură cu răscoala țăranilor din 1907, care așteaptă să fie confirmate documentar. O categorie de știri sînt acelea în care se relatează atacurile răsculaților împotriva diferitelor conace, orașe, precum și episoade de luptă cu armata. Unele ziare²² ne informează că ar fi avut loc un complot împotriva dinastiei și guvernului și că s-au făcut arestări în capitală, asupra cărora se păstrează cel mai mare secret; existența acestui complot a fost dezmințită mai tîrziu printr-o telegramă.

Ziarele „Temesvarer Volksblatt“ din 28. III și „Délmagyarországi Közlöny“ din 28. III relatează că răsculații au atacat cu mare furie proprietatea lui Carol de Hohenzollern de la Segarcea, care a fost devastată iar construcțiile aprinse.

Apar de asemenea informații asupra Bucureștilor, pentru a cărui apărare s-ar fi concentrat în oraș 6 000 de soldați, iar în împrejurimi o trupă de 10 000 de oameni. Informațiile mai arată că palatul regal, „e păzit de artilerie, iar din toate părțile țărani înarmați înaintează spre Capitală“²³. O informație publicată în ziarul Temesvarer Volksblatt“ din 30. III transmisă din București, relatează că în ziua de 29. III, o delegație de țărani a venit la palatul de justiție și conducătorul lor ar fi spus cu voce tare: „Noi, țăranii, sîntem în prezent destul de numeroși ca să aprindem Ministerul de Interne în caz că ni se refuză pămîntul“. Bineînțeles, aceste informații sînt în mare măsură exagerate, iar altele sînt neadevărate.

Din cele expuse pînă acum se poate ajunge la următoarele concluzii: Răscoala țăranilor din 1907 a fost amplu redată în presa bănățeană, rezervîndu-i-se spații speciale, articole de fond, suplimente de ziar etc. Modul în care e înfățișată, oglindește interesele de clasă ale diferitelor grupări exploataatoare, desprinzîndu-se ca un fir roșu tendința tuturor ziarelor de a nu determina, prin publicarea diverselor știri privind răscoala, o creștere a luptelor sociale care se desfășurau în Banat.

În presa bănățeană se reflectă și interesele diferitelor grupări comerciale legate de traficul de mărfuri din porturile Galați și Brăila sau ale diferitelor societăți petroliere care urmăreau să asigure securitatea capitalurilor investite în exploatare, interese care determină intervenția unor puteri apusene pe lîngă guvernul romîn, pentru reprimarea răscoalei. În presă se analizează și unele cauze economico-sociale ale răscoalei, iar în faza reprimării sîngeroase, presa bănățeană se

²² „Wieszkirchner Volksblatt“ 7 aprilie, „Drapelul“ 29 martie—11 aprilie.

²³ „Südungarische Reform“ 24 martie.

situează pe poziții comune cu burghezo-moșierimea din România, privind cu satisfacție represiunea răscoalei, căreia i s'è face o mare publicitate. Măsurile luate de autorități pentru a preîntîmpina o eventuală întindere a răscoalei în Banat, sînt doar incidental amintite, fără o publicitate deosebită, pentru a nu se produce frămîntări în sînul poporului. Cu toate că unele știri sînt exagerate și trebuie privite cu rezervă, totuși, prin materialul pe care-l conține, presa din Banat poate contribui la cunoașterea răsunetului internațional al răscoalei din 1907.

ASPECTE ALE FOLOSIRII CREATOARE A STRATEGIEI LENINISTE DE CĂTRE CONGRESUL AL V-LEA AL PARTIDULUI COMUNIST DIN ROMÂNIA

de VENERA TEODORESCU

V. I. Lenin — marele dascăl al omenirii muncitoare —, analizând realitățile istorice ale capitalismului contemporan, a dezvoltat în mod creator învățătura lui Marx și Engels, și a elaborat leninismul — marxismul epocii imperialiste și al revoluțiilor pe care această epocă le generează în mod obiectiv, al construirii socialismului și comunismului — far călăuzitor al proletariatului mondial.

Ideile fundamentale ale lui Marx care a subliniat că marxștii nu se pot opri la explicarea lumii, ci trebuie să treacă mai departe la schimbarea ei revoluționară, au fost pivotul creației și activității lui Lenin, care stăpînind cu măiestrie dialectica marxistă a îmbogățit-o cu teze de o implacabilă precizie științifică.

Bazîndu-se pe legile fundamentale ale dezvoltării sociale, Vladimir Ilici Lenin a căutat întotdeauna ca la fiecare pas, tezele teoretice să se verifice în lumina experienței, să determine care e deosebirea între căile și mijloacele de realizare a ideilor marxismului, să schimbe aceste căi și mijloace cînd împrejurările se schimbă. El a înarmat proletariatul cu înțelegerea necesității de a ține seama în mod obligatoriu de condițiile concrete pentru ca în lumina lor să poată duce mai departe lupta revoluționară. „Or, forța noastră — spunea Lenin — a constat întotdeauna în capacitatea de a ține seamă de raporturile reale și de a nu ne teme de ele, oricît de neplăcute ar fi pentru noi”¹.

Intemeiat de Lenin, P.C.U.S. și-a desfășurat întreaga activitate în spiritul constructiv al fidelității față de leninism. Aceasta i-a dat putința să vadă cotiturile dezvoltării sociale, să indice calea construirii socialismului și comunismului în U.R.S.S., să meargă înainte totdeauna victorios.

Leninismul — expresie strălucită a îmbinării teoriei revoluționare cu practica — stă la baza activității tuturor partidelor de tip nou ale clasei muncitoare. Tăria, puterea, fermitatea, forța revoluționară vie a partidelor comuniste și muncitorești constă în fidelitatea față de leninism. *Declarația consfătuirii reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești din țările socialiste, care a avut loc la Moscova în 1957,*

¹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 33, E.S.P.L.P., București, 1957, p. 147.

și care — alături de *Declarația consfătuirii reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești* din noiembrie 1960 a constituit un document programatic al marxism-leninismului creator — sublinia că: „Prin faptele lor pe plan mondial, comuniștii au demonstrat oamenilor muncii forța vitală a teoriei marxist-leniniste și capacitatea lor nu numai de a propaga mărețele idealuri ale socialismului, ci de a le înfăptui”².

Partidul nostru care s-a format ca rezultat al dezvoltării istorice a poporului român și al luptei sale de veacuri pentru eliberarea socială și națională, ridicată pe o treaptă superioară de mișcarea muncitorească revoluționară, a ieșit învingător din cele mai grele încercări și conduce astăzi cu succes desăvârșirea construcției socialiste în România, pentru că izvorul forței sale a fost fidelitatea permanentă, neștrămutată, consecventă, față de atotbiruitoarele idei ale leninismului.

În anii de adîncă ilegalitate și a strălucitelor sale victorii în lupta pentru făurirea socialismului, partidul nostru s-a condus în permanență după ideile leniniste și a folosit neîncetat experiența marelui Partid Comunist al Uniunii Sovietice creat, crescut și călit de Lenin.

Din opera și activitatea lui Lenin, din experiența P.C.U.S., partidul nostru a învățat să aplice în practică formele și metodele care corespundeau cerințelor obiective ale dezvoltării sociale, fără a ocoli etapele istorice necesare și fără a rămîne în urma vieții.

În evoluția mișcării revoluționare din țara noastră un rol de seamă l-a avut Congresul al V-lea al Partidului Comunist din România, care și-a desfășurat lucrările la sfîrșitul anului 1931³. El a însemnat triumful ideilor leniniste în linia politică generală, în sarcinile imediate, și în îmbunătățirea metodelor de muncă ale partidului, marcînd un moment important în lupta pentru victoria ideilor leniniste în mișcarea muncitorească din România. La a 40-a aniversare a întemeierii Partidului Comunist din România, tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej arăta, că: la Congresul al V-lea s-a făcut „analiza caracterului și perspectivelor revoluției în țara noastră”, că s-a stabilit linia strategică și tactică a partidului în vederea desăvârșirii revoluției burghezo-democratice și trecerii la revoluția socialistă”⁴.

Lenin spunea în nenumărate rinduri că evitarea sau ignorarea specificului dezvoltării unei țări — la fel ca și ignorarea legilor generale — duce la abaterea de la principiile leninismului, că: „principiile revoluționare fundamentale trebuie să fie adaptate la particularitățile diferitelor țări”⁵. În 1919, referindu-se la revoluția din Ungaria, el accentua: „Este în afară de orice îndoială că simpla imitare a tacticii

² *Declarația consfătuirii reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești din țările socialiste*, E.S.P.L.P., București, 1957, p. 20.

³ *Documente din Istoria Partidului Comunist din România 1929—1933*, E.S.P.L.P., București 1956, p. 250.

⁴ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări, 1959—1961* Ed. Pol. București, 1961, p. 435.

⁵ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 32, E.S.P.L.P., București, 1956, p. 471.

noastre ruse, în toate amănunțele ei, în condițiile specifice ale revoluției ungare ar fi o greșeală⁶.

Congresul al V-lea, potrivit învățaturii marxist-leniniste, a analizat caracteristicile situației economice, politice și sociale ale lagărului imperialist din care făcea parte și România, a enunțat factorii determinați ai situației internaționale din acea perioadă și a apreciat, în cadrul conjuncturii externe, situația internă specifică a țării noastre pentru ca în funcție de aceasta să poată orienta și conduce mișcarea revoluționară la lupta pentru răsturnarea regimului burghezo-moșieresc.

Congresul al V-lea al Partidului Comunist din România s-a ținut în condițiile în care încă din 1929 întreaga lume capitalistă a fost cuprinsă de o puternică criză economică de o durată, intensitate și amploare nemaiîntilnită. Producția a scăzut vertiginos și forțele de producție și valorile materiale ale statelor capitaliste au fost distruse în proporții catastrofale⁷.

Criza economică s-a desfășurat pe fondul crizei generale a capitalismului, zguduind din temelii sistemul imperialist. Cu acest prilej putreziciunea capitalismului a apărut cu deosebită evidență sutelor de milioane de exploatați, cu cât mai evidentă a apărut superioritatea sistemului socialist în plină înflorire în Uniunea Sovietică. În timp ce capitalismul se zbătea în criza care începuse, Congresul al XVI-lea al P.C.U.S., ținut în 1930, a intrat în istoria omenirii drept congresul ofensivei desfășurate a socialismului pe tot frontul⁸.

La începutul anului 1933, datorită aplicării consecvente de către P.C.U.S. a politicii leniniste de industrializare și ca urmare a ofensivei socialismului desfășurate pe întregul front, clasa muncitoare din U.R.S.S., sub conducerea partidului, a îndeplinit cu succes — înainte de termen, în 4 ani și 3 luni — primul plan cincinal⁹.

Criza economică în care se zbătea imperialismul și succesele uriașe ale U.R.S.S. în construcția socialismului s-au reflectat în toate aspectele vieții sociale; s-a ascuțit contradicția fundamentală dintre proletariat și burghezie, care căuta să iasă din criză pe spinarea maselor muncitoare; s-a ascuțit principala contradicție pe plan internațional dintre cele două sisteme: sistemul capitalist în agonie și sistemul socialist în plină dezvoltare; s-a zdruncinat profund influența teoriilor reformiste asupra posibilității dezvoltării fără criză a capitalismului și a armonizării intereselor de clasă ale proletariatului cu cele ale burgheziei — teorii promovate în rîndul maselor de partidele Internaționalei a II-a; s-au accentuat tendințele cercurilor capitaliste reacționare de a interveni împotriva Uniunii Sovietice și de a zădărnici împlinirea primului plan cincinal.

⁶ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 29, E.S.P.L.P., București, 1956, p. 211.

⁷ *Rezoluțiile și Hotărârile Congreselor, Conferințelor P.C.U.S. și ale Plenarelor C.C.*, partea a III-a, E.S.P.L.P., București, 1956, p. 189.

⁸ *Istoria Partidului Comunist al Uniunii Sovietice*, Editura Politică, București, 1960, p. 465.

⁹ *Ibidem*, p. 487.

Cercurile reacționare imperialiste, pentru a zăgăzui valul revoluționar și a organiza războiul criminal de agresiune antisovietic, au recurs la metodele și sistemul fascismului, la sprijinirea directă a instaurării dictaturii fasciste sau a încurajării fascismului, îndeosebi în țările învecinate cu Uniunea Sovietică¹⁰.

Ca urmare directă a analizei atotcuprinzătoare leniniste a situației economice, politice și sociale a celor două lagăre, Congresul al V-lea al P.C.R. s-a orientat just apreciind că cei doi factori care determinau situația internațională au fost creșterea vijelioasă a construirii socialismului în U.R.S.S. și criza mondială a capitalismului¹¹. Congresul al V-lea a scos în evidență că, criza economică care a înăsprit contradicțiile fundamentale ale societății capitaliste, a lărgit și adâncit contradicțiile din sinul lumii imperialiste. a înăsprit relațiile dintre țările învinse și cele invingătoare, dintre lumea imperialistă și țările coloniale.

Congresul al V-lea, dezvăluind aspectele rezultate din cei doi factori determinanți ai situației internaționale, a menționat ajutorul pe care l-au dat aparatului de stat burghez liderii de dreapta ai partidelor Internaționalei a II-a la înăbușirea mișcării revoluționare a muncitorilor și țăranilor din țările capitaliste. la pregătirea intervenției militare contra U.R.S.S.¹².

Paralizarea producției capitaliste, mizeria și șomajul care s-au manifestat în lumea capitalistă în timpul crizei economice mondiale începută în 1929 au cuprins și România – stat imperialist, înapoiat din punct de vedere economic, înlănțuit în împrumuturi externe și dependent de capitalul străin¹³. Și aici criza economică s-a manifestat cu o ascuțime deosebită, criza industrială împletindu-se cu cea agrară¹⁴.

Burghezia din România s-a străduit din răspuțeri să oprească efectele crizei economice, canalizându-le pe seama celor ce muncesc, dar producția industrială a continuat să scadă. De pildă volumul producției în industria de transformare a coborât de la 60 965 milioane lei în 1928, la 56 129 milioane în 1929, la 48 354 milioane în 1930 și la 33 155 milioane în 1931¹⁵. Numărul falimentelor s-a înmulțit. De la 2 966 în anul 1927 au crescut la 4 295 în 1928, la 6 895 în 1929, ajungând la 7 859 în 1930¹⁶. Polițele n-au mai putut fi acoperite. Valoarea polițelor neacoperite s-a ridicat de la 3,3 miliarde în 1927, la 4,3 miliarde în 1928 și la 5,2 miliarde în 1929¹⁷. Ca urmare a crizei economice au scăzut veniturile statului, venituri care de la 38,4 miliarde lei în 1928

¹⁰ G. h. Dimitrov, *Opere alese*, Editura Politică, București, 1959, pp. 179–180 și 228.

¹¹ *Documente din Istoria Partidului Comunist din România 1929–1933*, p. 260.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, pp. 261, 265.

¹⁴ *Ibidem*, p. 263.

¹⁵ *Anuarul statistic al României. 1933–1940*, București, p. 479.

¹⁶ *Ibidem*, p. 697.

¹⁷ *Ibidem*, p. 396.

au ajuns la 36 miliarde în 1929, la 31,2 miliarde în 1930 și la 26,1 miliarde lei în 1931¹⁸.

Congresul al V-lea a arătat că în România țară dependentă economică de capitalul străin, au existat toate contradicțiile sistemului capitalist înăsprite ca urmare a înapoierii economice a țării și a altoirii formelor superioare ale capitalismului monopolist, ale proprietății și exploatării capitaliste, cu formele precapitaliste și resturile feudale din agricultură. Apreciind just această trăsătură caracteristică a structurii social-economice a țării și contradicțiile ce rezultau din ea, Congresul al V-lea a subliniat că în lanțul imperialist țara noastră constituia un inel slab.

Starea economică dezastruoasă, criza financiară, intensificarea exploatării și a asupririi maselor muncitoare au avut ca urmare declanșarea unei puternice crize politice în țară.

În raportul politic al C.C. al P.C.U.S. la Congresul al XVI-lea din anul 1930, după ce s-a analizat faptul că, datorită crizei economice mondiale, contradicțiile fundamentale ale capitalismului s-au ascuțit, s-a arătat că, „criza economică mondială se va transforma într-o serie de țări într-o criză politică”¹⁹.

În cadrul crizei politice din România, schimbările guvernamentale, creșterea numărului partidelor politice, în special în primii trei ani de criză²⁰ și readucerea lui Carol al II-lea pe tron, au oglindit strădaniile regimului burghez-moșieresc de a soluționa în favoarea lui problema puterii în stat.

În noiembrie 1928, guvernul a trecut din mîna partidului liberal în mîna partidului național-țărănist, ceea ce nu însemna îmbunătățirea situației maselor populare. Ca organizații politice ale claselor exploatatoare, aceste două partide, care de-a lungul existenței lor au folosit în mod demagogic felurite lozinci democratice — n-au încetat un moment să inițieze sau să sprijine metode variate pentru intensificarea exploatării maselor populare și reprimarea mișcării revoluționare²¹.

Frământările politice provocate de creșterea valului revoluționar, de dificultatea soluționării problemelor mari economice și financiare, au impus pînă în aprilie 1931 patru remanieri guvernamentale. Pentru criza politică, scurtele perioade de conducere ale guvernelor, sînt tot atît de semnificative ca și străduințele păturilor conducătoare de a

¹⁸ *Enciclopedia Romîniei*, vol. IV, Ed. Asociației Științifice pt. Enciclopedia Romîniei, București, 1943, p. 778, p. 781.

¹⁹ I. V. Stalin, *Opere*, vol. 12, Ed. P.M.R., București, 1951, p. 272.

²⁰ Economistul burghez Marcel Ivan în lucrarea *Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919–1932* pe baza materialului statistic arată că numeric partidele politice din România burghez-moșierească se prezentau astfel:

În anul 1927	8	partide politice
„ „ 1931	12	„ „
„ „ 1932	17	„ „

Vezi Marcel Ivan, *op. cit.*, Sibiu, 1933, pp. 4–5.

²¹ *Documente din Istoria Partidului Comunist din România, 1929–1933.*

atrage masele populare spre noi formațiuni politice, prin prezentarea partidelor burgheze nou create ca soluția potrivită a ameliorării situației grele în care regimul burghezo-moșieresc a ținut țara. În 1932 în România burghezo-moșierească existau 17 partide politice față de cele 7 din anul 1926²².

Congresul al V-lea al partidului a arătat că înăsprirea crizei economice, care a pus tot mai ascuțit în fața întregii burghezii și a moșierilor nevoia apărării stăpînirii lor de clasă, a determinat din partea acestora căutarea unei ieșiri capitaliste din criză, împotriva intereselor proletariatului și a maselor muncitoare. Guvernul Iorga-Argetoianu, instaurat după căderea guvernului național-țărănesc ca urmare a accentuării crizei, nu a îndrăznit să introducă dictatura militară deschisă. Dar acest guvern a adîncit tot mai mult dictatura burgheziei și a moșierilor și a introdus măsuri îndreptate spre stabilirea unei dictaturi fasciste deschise.

Guvernul Iorga-Argetoianu, care pentru a-și camufla politica anti-populară folosea fraze constituționale și păstra aparența unei forme parlamentare, urmărind să stăvilească creșterea luptei revoluționare a maselor populare în frunte cu proletariatul, a elaborat o nouă lege administrativă, a numit un șir de ofițeri în capul instituțiilor civile, a incurajat organizațiile fasciste²³.

Conducătorii social-democrați de dreapta au sprijinit fără rezervă guvernele burghezo-moșierești, au votat în parlament pentru legislația național-țărăniștilor îndreptată contra clasei muncitoare și a țărănimii și au ajutat la reintronarea lui Carol al II-lea în țară. În mișcarea revoluționară au jucat rolul de trădători ai mișcării greviste a muncitorilor, de spărgători de grevă²⁴.

Singurul partid politic care a luptat împotriva ofensivei regimului burghezo-moșieresc, a stigmatizat sistemul economic capitalist și a demascas politica trădătoare a burgheziei, moșierilor și a conducerii trădătoare a social-democrației, a fost Partidul Comunist din România²⁵.

În timpul crizei economice, ca urmare a radicalizării maselor, creșterea valului revoluționar s-a caracterizat prin dezvoltarea luptei de clasă a proletariatului, a mișcării revoluționare a țărănimii, a luptei național revoluționare și a mișcării micii burghezii orășenești²⁶.

Concretizînd principalele aspecte ale situației externe și interne, Congresul al V-lea, bazat pe principiile leniniste, a înarmat Partidul Comunist din România cu înțelegerea condițiilor materiale ale etapei revoluționare, cu mersul obiectiv istoric al evenimentelor.

Lenin spunea că partidul clasei muncitoare se poate situa în fruntea claselor înaintate, numai dacă apreciază just condițiile materiale ale

²² Marcel Ivan, *op. cit.*, pp. 4–5.

²³ *Documente din Istoria Partidului Comunist din România*, p. 287.

²⁴ *Ibidem*, p. 278.

²⁵ *Ibidem*, pp. 109–110, 144–153, 181–195.

²⁶ *Ibidem*, p. 289.

revoluției²⁷; că în orice împrejurare socialistul trebuie să stăpânească evenimentele și nu evenimentele să-l stăpânească pe el ²⁸.

Congresul al V-lea s-a orientat față de situația existentă a momentului revoluționar, călăuzindu-se după învățătura leninistă. Încă din 1905 în lucrarea *Două tactici ale social-democrației în revoluția democratică*, Lenin fundamentase multilateral strategia și tactica partidului de tip nou. În această lucrare îmbinând profunda cunoaștere a teoriei materialist-dialectice cu practica revoluționară, el a analizat particularitățile revoluției burghezo-democrațice în epoca imperialismului, a forțelor motrice și a perspectivelor ei.

În noile condiții istorice, Lenin a arătat că revoluția burghezo-democratică nu mai poate fi o simplă repetare a evenimentelor din trecut și a supus unei critici nimicitoare toate tezele oportuniste, dușmane marxismului în problema teoriei, strategiei și tacticii partidului de avangardă a clasei muncitoare în revoluție.

În lumina teoriei, strategiei și tacticii leniniste, Congresul al V-lea a stabilit în mod creator strategia și tactica Partidului Comunist potrivit etapei revoluționare corespunzătoare, zdrobind cu acest prilej concepțiile oportuniste ce dăinuiau în rîndurile mișcării muncitorești din țara noastră și îi frînau activitatea.

Congresul al V-lea a analizat tabloul complex al contradicțiilor regimului burghezo-moșieresc și a arătat tendințele principale ale dezvoltării societății românești. El a subliniat că în acea perioadă, în condițiile creșterii valului revoluționar pe baza crizei economice care se adîncea, singura cale pe care trebuia să meargă clasa muncitoare condusă de partidul ei de avangardă era lupta pentru ieșirea revoluționară din criză²⁹. Dar pentru conducerea clasei muncitoare pe calea îndeplinirii acestei sarcini se impunea clarificarea caracterului sarcinilor și a forțelor motrice ale revoluției din România, înlocuirea formelor, metodelor învechite de luptă și în mod deosebit întărirea unității partidului, a rolului său conducător, a legării sale de mase.

Congresul al V-lea, analizînd situația economică a dezvoltării Romîniei, esența contradicțiilor sociale care măcinau regimul burghezo-moșieresc³⁰, precum și caracterul de clasă al puterii de stat, a stabilit că România se găsea în fața desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice³¹. Sarcina revoluției consta deci în doborîrea cu forța a puterii burghezo-

²⁷ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 9, E.S.P.L.P., București, 1955, p. 28.

²⁸ *Idem*, vol. 8, E.S.P.L.P., București, 1955, p. 307.

²⁹ *Vezi Documente din Istoria Partidului Comunist din România*, pp. 253–254.

³⁰ Contradicțiile sociale fundamentale care trebuiau rezolvate prin revoluție în România erau: contradicția dintre proletariat și burghezie care era contradicția principală și care constituia focarul tuturor celorlalte contradicții, contradicția dintre țărani și moșieri, dintre țărănime și capitalul monopolist, dintre burghezia sătească și straturile proletare, semiproletare și sărace de la sate, dintre burghezia și moșierimea romînă și minoritățile naționale, dintre masele populare și imperialismul extern (*Documente din Istoria Partidului Comunist din România*, p. 275)

³¹ *Documente din Istoria Partidului Comunist din România*, p. 253.

moșierești și în stabilirea dictaturii revoluționar-democratice a proletariatului și țărănimii³². În lumina învățaturii leniniste, Congresul al V-lea a subliniat că lupta pentru desăvârșirea revoluției burghezo-democratice în țara noastră trebuia să aibă în centrul sarcinilor ei răsturnarea puterii burghezo-moșierești, rezolvarea problemei agrare prin desființarea proprietății moșierești și înlăturarea rămășițelor feudale din agricultură, îmbunătățirea situației maselor populare și stabilirea libertăților democratice pentru popor. Îndeplinirea acestor sarcini dictate de mersul obiectiv al dezvoltării economice și politice a țării — și care nu depășeau cadrul revoluției burghezo-democratice — dădeau posibilitatea dezvoltării nelimitate a forțelor revoluționare în vederea trecerii neîntrerupte la revoluția socialistă.

În aprilie 1907 Lenin scria că: „numai printr-o astfel de acțiune, printr-o transformare pe deplin democratică a vechii societăți, semi-feudale, poate proletariatul să se întărească pe deplin ca clasă de sine stătătoare, să degajeze complet sarcinile sale speciale, adică socialiste, din sarcinile democratice comune „întregului popor lipsit de drepturi” și să-și asigure cele mai bune condiții pentru a duce în mod cât mai liber, mai amplu și mai intens lupta pentru socialism”³³.

Stabilind caracterul etapei revoluționare și sarcinile revoluției, Congresul al V-lea a dat o lovitură nimicitoare teoriilor oportuniste de dreapta sau de stînga care se manifestaseră în mișcarea muncitorească din România. De-a lungul activității sale revoluționare, Lenin n-a încetat un moment să socotească că lupta împotriva oportunismului este o condiție necesară pentru victoria clasei muncitoare, a socialismului și să demaște cu înflăcărare pe orice fel de oportuniști. El scria: „Cei mai periculoși în această privință sînt oamenii care nu vor să înțeleagă că dacă lupta împotriva imperialismului nu este indisolubil legată de lupta împotriva oportunismului, ea se reduce la o frază goală și amăgitoare”³⁴. Lenin a criticat cu hotărîre încă de la sfîrșitul secolului trecut încrecărilor oportuniștilor de a goli învățătura lui Marx de suflul ei revoluționar și, analizînd sub toate aspectele diferite sisteme și concepții filozofice și politice oportuniste, a zdrobit oportunismul în domeniul ideologiei, filozofiei, tacticii și al principiilor organizatorice, a dezvăluit rădăcinile economice ale oportunismului și rolul lui dăunător în mișcarea muncitorească.

Apreciind just poziția forțelor de clasă și clarificarea perspectivelor și laturilor revoluției din România — potrivit analizei leniniste a condițiilor luptei pentru ieșirea victorioasă din criză și înarmat cu spirit intransigent față de orice abatere de la marxism-leninism — Congresul al V-lea a respins teoria burghezo-liberală a neoioabăgiei și teza sectaristă „de stînga” după care România stă nemijlocit în fața revo-

³² *Documente din Istoria Partidului Comunist din România*, p. 276.

³³ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 12, E.S.P.L.P., București, 1957, p. 320.

³⁴ *Idem*, vol. 22, Editura P.M.R., București, 1952, p. 296.

luției proletare. Teoria burghezo-liberală a neoioabăgiei considera de asemenea cu totul greșit că România stă în fața revoluției burghezo-democratice și că rolul de hegemon în această revoluție trebuie să-l joace burghezia³⁵. Congresul al V-lea a apreciat că pericolul principal în partid l-au constituit devierile oportuniste de dreapta, alături de manifestarea sectaristă „de stînga” și a însărcinat Comitetul Central să ia atitudine hotărîită contra abaterii de dreapta și a sectarismului „de stînga” și să după o luptă intransigentă, ideologică leninistă față de toate influențele și manifestările oportuniste³⁶.

În nenumărate lucrări Lenin a rezolvat în mod creator și problema conducerii și a forțelor motrice ale revoluției burghezo-democratice în condițiile imperialismului. Proletariatul fiind clasa cea mai interesată în statornicirea orinduirilor democratice ca bază a desfășurării luptei sale pentru socialism, în condițiile imperialismului înfăptuirea revoluționară și consecventă a transformărilor burghezo-democratice poate fi făcută numai sub hegemonia proletariatului și împotriva burgheziei sau a unei părți însemnate din ea. Burghezia are tendința de a încheia revoluția burghezo-democratică la jumătatea drumului, printr-o tranzacție cu vechea putere și cu moșierii. Această tendință își are rădăcinile în interesele ei de clasă³⁷. Lenin a analizat faptul că „numai proletariatul poate fi luptător consecvent pentru democrație”³⁸. Învățătura marxist-leninistă subliniind că alături de proletariat forțele motrice ale revoluției burghezo-democratice sînt clasele sau păturile sociale interesate în lichidarea rămășițelor orînduirii feudale și în obținerea libertăților democratice. Lenin a arătat că alături de proletariat în lichidarea proprietății moșierești și a rămășițelor feudale este interesată în primul rînd țărănimea, deoarece numai printr-o revoluție burghezo-democratică victorioasă, condusă de proletariat, aceasta își va putea îmbunătăți condițiile de viață.

Congresul al V-lea, analizînd faptul că România se află în fața desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice și că sarcina ei consta în doborîrea cu forța a puterii de stat burghezo-moșierești și în stabilirea dictaturii revoluționar-democratice a proletariatului și țărănimii, s-a oprit în lumina învățaturii leniniste și asupra forțelor motrice ale revoluției.

Bazîndu-se pe învățătura leninistă asupra rolului de hegemon al proletariatului în revoluția burghezo-democratică, Congresul al V-lea a stabilit că în România, în lupta pentru desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice, clasa muncitoare fiind singura clasă revoluționară consecventă pînă la capăt trebuie să conducă lupta tuturor celor exploatați și asupriți împotriva exploatării și asupririi. Proletariatul industrial avînd în frunte avangarda sa revoluționară, Partidul Comu-

³⁵ Vezi *Documente din Istoria Partidului Comunist din România*, p. 253.

³⁶ *Ibidem*, pp. 301–303.

³⁷ Vezi V. I. Lenin, *Opere*, vol. 12. E.S.P.L.P., București, 1957, p. 321.

³⁸ *Idem*, vol. 9. p. 45.

nist din România, dispune de cea mai mare capacitate de organizare dintre toate celelalte pături revoluționare. El poate să organizeze și să unească în jurul său păturile proletare și semiproletare ale satului, precum și toate straturile muncitoare de exploatați și asupriți; proletariatul este în stare să-și asigure hegemonia în luptă³⁹.

Vladimir Ilici Lenin a arătat că problema hegemoniei proletariatului este indisolubil legată de problema aliaților săi. Fundamentind necesitatea alianței dintre proletariat și țărănime în revoluția burghezodemocrată, Lenin a dat un exemplu de analiză profund materialist-dialectică a poziției diferitelor clase în revoluție. Lenin a scos în evidență, referitor la revoluția burghezodemocratică, faptul că alianța dintre proletariat și țărănime este obiectiv necesară, deoarece interesele lor fundamentale sint comune. În același timp singure, fără conducerea și sprijinul muncitorilor, masele țărănești nu sint în stare să desfășoare o luptă îndirjită continuă. Lenin scria că: „fără inițiativa și conducerea proletariatului, țărănimea nu reprezintă nimic”⁴⁰ și că proletariatul „poate deveni luptător victorios pentru democrație numai cu condiția ca la lupta lui revoluționară să se asocieze masa țărănimii”⁴¹.

Studiind din toate punctele de vedere interesele maselor țărănești și capacitatea lor revoluționară, Lenin a subliniat că a le ignora forța revoluționară este o gravă greșeală politică, că alianța dintre muncitori și țărani sub conducerea proletariatului este singura forță capabilă să doboare țarismul, puterea moșierilor și burgheziei în drum spre lichidarea exploatării omului de către om și să treacă la construirea societății comuniste. Lenin expunînd ideile hegemoniei proletariatului în revoluția burghezodemocratică și acelea privitoare la aliații săi a formulat cunoscuta teză conform căreia proletariatul trebuie să fie: „în fruntea întregului popor, și mai ales a țărănimii, pentru libertatea deplină, pentru revoluția democratică consecventă, pentru republică. În fruntea tuturor celor ce muncesc și a celor exploatați, pentru socialism”⁴².

Felul în care Congresul al V-lea a pus problema alianței în desăvirșirea revoluției burghezodemocratice reprezintă un exemplu de însușire creatoare a învățăturii leniniste potrivit condițiilor interne specifice ale țării noastre.

Congresul al V-lea constituie un moment hotărîtor în lupta Partidului Comunist din România pentru realizarea alianței dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare, deoarece a demonstrat, în spiritul ideilor leniniste, faptul că masele țărănești se prezintă ca un imens rezervor de forță revoluționară și a arătat că realizarea alianței dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare sub conducerea clasei muncitoare este o condiție principală a victoriei proletariatului.

Dezvoltarea mișcării muncitorești în țara noastră la începutul secolului al XX-lea, cu toate slăbiciunile și confuziile ei ideologice și

³⁹ *Documente din Istoria Partidului Comunist din România*, p. 274.

⁴⁰ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 15. E.S.P.L.P., București, 1957, p. 47.

⁴¹ *Idem*, vol. 9., p. 45.

⁴² *Ibidem*, p. 98.

organizatorice precum și ecoul revoluției burghezo-democratice din Rusia din 1905 care a influențat creșterea avântului clasei muncitoare din România și izbucnirea răscoalelor țărănești din 1907, a determinat încă din acea perioadă o schimbare în politica burgheziei și moșierimii față de țărănime. Regimul burghezo-moșieresc a dus consecvent politica de a-și crea la sate o bază socială de sprijin, prin întărirea burgheziei sătești. După victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie clasele dominante din țara noastră au accentuat această politică încercând totul pentru a împiedica proletariatul să devină conducătorul țărănimii în lupta ei pentru pământ.

Pornind de la aceste considerente, Congresul al V-lea a stabilit că în desăvârșirea revoluției burghezo-democratice: „hegemonul... poate fi numai proletariatul, care se sprijină la țară pe elementele proletare și semiproletare, duce după sine ca aliat păturile sărace și principalele pături mijlocașe ale țărănimii și care se luptă cu burghezia sătească (chiaburimea) pentru conducerea maselor fundamentale ale țărănimii”⁴³.

Congresul al V-lea a menționat că: „sarcina strategică cea mai importantă a partidului în lupta lui pentru guvernul muncitoresc-țărănesc este crearea alianței de luptă a muncitorilor, țăranilor și a maseilor muncitoare, ale naționalităților asuprite sub hegemonia proletariatului și conducerea Partidului Comunist”⁴⁴.

Alianța dintre proletariat și masele de bază ale țărănimii trebuia să constituie principala forță motrice a desăvârșirii revoluției burghezo-democratice în România, proletariatul și masele de bază ale țărănimii fiind cele mai interesate în lichidarea rămășițelor feudale în agricultură, și a puterii de stat burghezo-moșierești. Congresul al V-lea a pus în fața partidului sarcina de a trece la organizarea și conducerea luptei maselor țărănești pentru nevoile imediate ale țărănimii și pentru rezolvarea revoluționară a problemei țărănești⁴⁵. Totodată Congresul al V-lea a indicat partidului să se folosească de faptul că dezvoltarea avântului revoluționar se caracterizează prin dezvoltarea și creșterea simultană a luptei de clasă a proletariatului, a țărănimii, a luptei împotriva asupririi naționale și a mișcării micii burghezii orășenești. Această indicație lămură posibilitatea antrenării în revoluție a tuturor celorlalte pături sociale interesate în înfrângerea forțelor retrograde, reacționare ale regimului burghezo-moșieresc.

Aprecierea obiectivelor strategice a permis Congresului al V-lea să stabilească, în lumina învățaturii leniniste, lozincile partidului⁴⁶, precum și sarcinile tactice rezultate din necesitățile momentului revoluționar, să desemneze ca obiectiv principal al luptei partidului, potrivit situației existente, cucerirea majorității clasei muncitoare prin for-

⁴³ *Documente din Istoria Partidului Comunist din România*, p. 254.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 282.

⁴⁵ *Ibidem*, Vezi și G. h. Gheorghiu-Dej, *Articole și Cuvântări*, ed. a IV-a, p. 184.

⁴⁶ *Documente din Istoria P.C.R.*, p. 279.

marea frontului unic de jos⁴⁷, pe baza luptei pentru apărarea intereselor zilnice ale maselor muncitoare de la orașe și sate.

Analiza situației economice, politice și sociale din România în acea perioadă și stabilirea caracterului, a sarcinilor și a forțelor motrice ale revoluției au constituit elementele de la care a pornit Congresul al V-lea apreciind potrivit teoriei leniniste, posibilitatea transformării revoluției burghezo-democratice în revoluția socialistă în condițiile țării noastre.

Lenin a arătat încă din timpul primei revoluții ruse din 1905–1907, că între revoluția burghezo-democratică și revoluția socialistă există deosebiri radicale, dar că între ele nu este o barieră de netrecut. La fiecare pas elemente ale trecutului și viitorului se împletesc în ambele revoluții. Proletariatul care în revoluția burghezo-democratică în condițiile imperialismului se află în fruntea luptei maselor populare, nu trebuie să scape nici un moment din vedere scopul său final, sarcinile sale socialiste. Cuceririle democratice obținute de masele populare sub conducerea sa, prin victoria revoluției burghezo-democratice trebuie să fie folosite de proletariat ca bază a desfășurării mai departe a luptei sale de clasă pentru socialism. Lenin referindu-se la sarcinile proletariatului în timpul desfășurării revoluției burghezo-democratice, sublinia că muncitorii nu trebuie să se închidă în cadrul unei lupte de clasă îngust înțeleasă, ci trebuie să tindă a lărgi într-atâta cadrul și conținutul luptei sale de clasă, încât acest cadru să cuprindă nu numai toate sarcinile revoluției burghezo-democratice, dar și pe cele ale viitoarei revoluții socialiste⁴⁸.

Analizând condițiile concrete ale luptei proletariatului și sarcinile sale specifice de clasă, Lenin a fundamentat în mod științific teza potrivit căreia în imperialism este necesar și posibil trecerea imediată a revoluției de la prima sa etapă – etapa burghezo-democratică, la etapa a doua a dezvoltării ei – la revoluția socialistă. „De la revoluția democratică – scria Lenin – vom începe să trecem imediat și tocmai pe măsura forțelor noastre, pe măsura forțelor proletariatului conștient și organizat, la revoluția socialistă. Sintem pentru revoluția neîntreruptă⁴⁹. Apreciind condițiile obiective ale transformării revoluției burghezo-democratice în revoluție socialistă, Lenin a subliniat rolul factorilor subiectivi și în mod deosebit al conștiinței de clasă a proletariatului, al înfăptuirii alianței lui cu masele de bază ale țărănimii, al felului în care știe să se situeze în fruntea maselor populare și să se orienteze just în lupta revoluționară. Elaborind teoria transformării revoluției burghezo-democratice în revoluție socialistă, Lenin a zdrobit teoriile contrarevoluționare ale Internaționalei a II-a, care pentru a frâna lupta proletariatului cerea ca între cele două etape ale revoluției să treacă un timp îndelungat, chipurile pentru ca sistemul

⁴⁷ *Documente din Istoria Partidului Comunist din România*, p. 280.

⁴⁸ Vezi V. I. Lenin, *Opere*, vol. 9, p. 106.

⁴⁹ *Ibidem*, pp. 225–226.

capitalist să se dezvolte, iar clasa muncitoare să-și adune forțele și să se pregătească pentru lupta împotriva burgheziei și care considera că între revoluția burghezo-democratică și cea socialistă există o adevărată prăpastie. „A încerca să pui un zid chinezesc artificial între una și cealaltă, — scrie Lenin — să desparti pe una de cealaltă prin altceva decât prin gradul de pregătire a proletariatului și tăria alianței dintre el și sărăcimea de la sate, înseamnă să comiți cea mai gravă denaturare a marxismului, înseamnă să-l trivializezi, să-i substitui liberalismul”⁵⁰.

Ținând seama de particularitățile revoluției și de condițiile istorice în care urma să se desfășoare, Congresul al V-lea a subliniat că în România există toate premisele necesare transformării revoluției burghezo-democratice în revoluție socialistă. Congresul al V-lea, arătând că după doborârea cu forța a puterii de stat burghezo-moșierești se va instaura dictatura revoluționar-democratică a proletariatului și țărănimii, a apreciat în același timp că și puterea revoluționară nouă își va îndeplini sarcinile cu scopul de a asigura forțelor revoluționare posibilitatea dezvoltării lor ulterioare, pe drumul spre revoluția proletară socialistă în interesul luptei pentru dezrobirea definitivă a tuturor celor ce muncesc de orice exploatare, de orice asuprire de clasă și națională, de capitalism⁵¹. Rezoluția Congresului spunea: „atît condițiile obiective existente social-economice ale acestei revoluții și particularitatea forțelor motrice cît și situația internațională ... creează condițiile pentru o trecere rapidă a revoluției burghezo-democratice în revoluție proletară, socialistă. Trecerea atîrnă, în primul rînd, de forțele proletariatului și ale Partidului Comunist”⁵².

Un alt aspect al lucrărilor Congresului al V-lea constă în faptul că ele sînt străbătute de la un capăt la altul de tezele fundamentale marxist-leniniste asupra rolului maselor populare în dezvoltarea societății. Din tezele elaborate de Congresul al V-lea reiese recunoașterea însemnătății covârșitoare a aportului maselor populare la îndeplinirea transformărilor revoluționare și a faptului că partidul este puternic prin legătura lui cu masele. Lenin spunea: „în masa poporului, noi nu sîntem totuși decît o picătură în mare și putem cîrmui numai atunci cînd exprimăm just lucrurile de care poporul este conștient. Fără aceasta, partidul comunist nu va conduce proletariatul, iar proletariatul nu va duce după sine masele și întregul mecanism se va destrăma”⁵³.

Fiecare dintre rezoluțiile Congresului al V-lea reflectă necesitatea participării conștiente a maselor la revoluție, necesitatea conducerii lor de partidul clasei muncitoare, singurul partid capabil să le satisfacă năzuințele, speranțele și interesele, să le declanșeze imensa lor energie revoluționară. Congresul al V-lea a înarmat Partidul Comunist cu

⁵⁰ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 28, E.S.P.L.P., București, 1955, p. 293.

⁵¹ *Documente din Istoria Partidului Comunist din România*, p. 270.

⁵² *Ibidem*, p. 254.

⁵³ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 33, pp. 296–297.

forța de a conduce lupta maselor populare al cărui exponent era, pe drumul spre victorie. Din documentele Congresului al V-lea se trage concluzia că Partidului Comunist din România îi revine răspunderea istorică ca prin experiența luptei zilnice să dovedească nu numai majorității clasei muncitoare, ci și majorității celor ce muncesc, că în interesele lor proprii trebuie să lupte și să se organizeze sub lozincile principale ale partidului⁵⁴.

Leninismul, îndreptarul teoretic și practic fundamental al partidului nostru, experiența P.C.U.S., și necesitatea apărării intereselor vitale ale poporului nostru muncitor au constituit elementele care au stat la baza atitudinii hotărâte a Congresului al V-lea împotriva pregătirii de către reacțiunea internă și internațională a războiului contrarevoluționar antisovietic.

Congresul al V-lea al Partidului Comunist din România, călăuzit de învățătura leninistă asupra războiului și a păcii a apreciat că ceea ce caracteriza politica internă și externă a României burghezo-moșierești, era pregătirea furibundă de către cercurile guvernante a războiului contrarevoluționar împotriva U.R.S.S.⁵⁵. Congresul al V-lea a explicat caracterul imperialist al acestei politici ca expresia concentrată a intereselor de clasă ale regimului burghezo-moșieresc. El a demascat legătura dintre pregătirea intervenției armate împotriva statului socialist, caracterul imperialist al orînduirii sociale din România și poziția ei față de statele capitaliste.

Prin dominația modului de producție burghezo-imperialist și prin situația ei în sistemul lumii capitaliste, România a fost o țară imperialistă, dependentă economicște și politicște.

După cum s-a arătat, criza economică a ascuțit toate contradicțiile fundamentale ale societății capitaliste și îndeosebi contradicția dintre cele două sisteme, sistemul capitalist în agonie și sistemul socialist în plină dezvoltare. Ea a provocat regruparea forțelor în tabăra imperialismului și a grăbit pregătirea frontului imperialist împotriva U.R.S.S. în scopul intervenției militare.

Prin poftetele de noi cuceriri ale claselor stăpînitoare, prin natura relațiilor de aservire față de lumea capitalistă și prin poziția ei geografică de stat vecin cu Uniunea Sovietică, România a fost desemnată de imperialismul internațional ca unul dintre cele mai importante inele ale războiului contrarevoluționar pe care reacțiunea mondială îl pregătea împotriva U.R.S.S.⁵⁶.

România trebuia să joace acest rol împreună cu Polonia fascistă urmînd ca cele două state sub conducerea organizatorului principal al intervenției militare contra U.R.S.S. — imperialismul străin — să devină avangarda atacului armat contra statului sovietic.

⁵⁴ *Documente din Istoria Partidului Comunist din România*, pp. 278—279.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 280.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 247.

Congresul al V-lea a demască aspectele multiple ale pregătirii politice și economice a războiului contra U.R.S.S. indicînd totodată și mijloacele de luptă împotriva lui. Congresul al V-lea a subliniat că un asemenea război ar însemna totodată un război nemilos contra masei muncitoare din România și că partidul va putea mobiliza masele cele mai largi la lupta contra acestui pericol, numai explicîndu-le că apărînd U.R.S.S. ele se apără totodată pe sine, apără interesele lor zilnice, interesele lor vitale și istorice⁵⁷.

Congresul al V-lea a accentuat că în lupta împotriva războiului antisovietic partidul trebuie să pornească nu numai de la sentimentul solidarității internaționale, ci înainte de toate de la interesele zilnice ale înseși maselor din România⁵⁸. Menționînd că fiecare acțiune a partidului, fiecare luptă economică, fiecare campanie politică trebuie să fie legată în mod organic de lupta contra războiului antisovietic și că explicînd masei poziția principială față de război (transformarea războiului imperialist în război civil) partidul trebuie să le arate în același timp că în caz de război împotriva U.R.S.S. ele trebuie să fie gata să acționeze sub conducerea lui. Congresul al V-lea a subliniat că: „numai lupta revoluționară a maselor poate împiedica un nou măcel, o nouă intervenție contrarevoluționară împotriva U.R.S.S.”⁵⁹. Una din lozincile principale ale Partidului Comunist din România dată de Congresul al V-lea a fost: „Contra războiului imperialist, pentru apărarea revoluționară a Uniunii Sovietice”⁶⁰.

Lucrările Congresului al V-lea au avut o însemnătate covârșitoare pentru activitatea Partidului Comunist, pentru asigurarea rolului său conducător în dezvoltarea procesului revoluționar din țara noastră, pentru lichidarea lipsurilor sale.

Dînd răspunsul la principalele probleme care se ridicau în fața avangărzii revoluționare a proletariatului din România, Congresul al V-lea a clarificat în spirit marxist-leninist problema principiilor organizatorice ale partidului și necesitatea consolidării unității sale de acțiune. Răspunsul dat de Congresul al V-lea problemelor vieții interne de partid sînt un model strălucit de aplicare a învățaturii leniniste asupra partidului de tip nou. Acest fapt a fost factorul determinant în lichidarea grabnică a urmărilor luptei fracționiste fără de principii care se manifestase în Partidul Comunist din România datorită insuficienței sale căliri ideologice și a încercărilor dușmane de a submina unitatea politică și organizatorică a avangărzii clasei muncitoare cu scopul de a o distruge.

Congresul al V-lea a declarat că acceptă pe deplin și fără rezerve hotărîrea Comitetului Executiv al Internaționalei Comuniste din august 1930 „asupra luptei fracționiste și fără de principii în Partidul Comu-

⁵⁷ *Documente din Istoria Partidului Comunist din România*, p. 251.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 283.

⁵⁹ *Ibidem*, pp. 283–284.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 279.

nist din România“, considerînd că, datorită ajutorului primit din partea Internaționalei Comuniste partidul a reușit să lichideze lupta fracționistă și să-și restabilească unitatea și capacitatea sa de luptă.

Tezele leniniste, care exprimă principiile de bază ale conducerii luptei revoluționare de către partid, au orientat Congresul al V-lea în fixarea principalelor sarcini ale Partidului Comunist din România pentru a deveni — așa cum preconizase Lenin — un partid de fier, călit în luptă, un partid care să se bucure de încrederea a tot ce este cinstit în clasa proletară, care să știe să urmărească starea de spirit a maselor și s-o influențeze⁶¹. Măsurile organizatorice preconizate de Congresul al V-lea în lumina învățaturii leniniste au marcat un moment important în lupta intransigentă pentru consolidarea unității politice, ideologice și organizatorice a Partidului Comunist din România.

Congresul al V-lea a avut o deosebită însemnătate pentru lupta de clasă a proletariatului din România și pentru întreaga mișcare revoluționară, deoarece a dat răspuns la toate problemele fundamentale ale revoluției și a înfățișat pe plan teoretic, organizatoric, strategic și tactic problemele vitale ridicate de mersul social-politic al României.

Cele câteva aspecte ale folosirii createore a strategiei leniniste la Congresul al V-lea arată capacitatea sa de a face o profundă analiză științifică a dezvoltării economice, politice și sociale a țării, de a arăta transformările revoluționare obiective necesare și de a determina în legătură cu acestea, sarcinile Partidului Comunist, în calitatea sa de conducător al clasei muncitoare și al maselor populare la luptă pentru instaurarea unei vieți noi.

Rezolvarea createore în spirit leninist a tuturor acestor probleme a ridicat hotărârile Congresului al V-lea la valoarea de document-program, ele cuprinzînd principalele aspecte ale felului în care trebuia să se dezvolte lupta proletariatului pentru zdrobirea dictaturii burghezo-moșierești.

În raportul C.C.al Congresului al II-lea al P.M.R., tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej, subliniind însemnătatea lucrărilor Congresului al V-lea, arată tocmai faptul că, în lupta pentru putere partidul nostru a avut ca îndreptar în stabilirea strategiei și tacticii sale, aprecierile Congresului al V-lea pe baza cărora s-a orientat în noile condiții istorice ale luptei pentru transformarea revoluționară a societății⁶². Desfășurarea mai departe a mișcării muncitorești din țara noastră s-a făcut după indicațiile Congresului al V-lea și sub conducerea directă a partidului și a însemnat o strălucită dovadă a justeței liniei politice elaborate creator pe temelia principiilor leniniste.

Dacă condițiile istorice apărute după 23 August 1944 au impus partidului nostru anumite schimbări care au îmbogățit tactica elaborată la Congresul al V-lea, lucrările sale, desfășurate în lumina strategiei și

⁶¹ Vezi V. I. Lenin, *Opere*, vol. 31, E.S.P.L.P., București, 1956, p. 28.

⁶² Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, 1956–1957, Editura Politică, București, 1959, p. 20.

tacticii leniniste, au constituit baza activității partidului de-a lungul întregului proces revoluționar ce se desfășoară în țara noastră.

O dată cu înlăptuirea actului revoluționar de la 23 August 1944. a început prima etapă a revoluției populare, în care, în linii mari, potrivit directivelor Congresului al V-lea, partidul nostru a condus lupta masei populare la desăvârșirea sarcinilor revoluției burghezo-democratice. În această etapă, desfășurată sub hegemonia proletariatului, s-a înlăptuit alianța dintre clasa muncitoare și masele de bază ale țărănimii conduse de clasa muncitoare, a fost dărîmată puterea politică a burgheziei și moșierilor, a fost înlăptuită reforma agrară.

Dărîmînd puterea politică a burgheziei și moșierilor și instaurînd, la 6 Martie 1945, regimul democrat-popular, masele populare conduse de Partidul Comunist au adus la cîrma țării, așa cum preconizase Congresul al V-lea, o putere de stat nouă, ca formă a dictaturii revoluționar-democratice a muncitorilor și țărănilor. Congresul al V-lea apreciasse în același timp că puterea revoluționară nouă instaurată sub hegemonia proletariatului, aliat cu masele de bază ale țărănimii, își va îndeplini sarcinile pentru a putea asigura forțelor revoluționare condițiile necesare dezvoltării luptei lor pentru trecerea neîntreruptă de la desăvârșirea revoluției burghezo-democratice la revoluția socialistă, ceea ce s-a și înlăptat. Puterea populară instaurată la 6 Martie 1945 a procedat sub conducerea partidului nostru la înlăptuirea unui vast program de reforme democratice care au pregătit condițiile de trecere la revoluția socialistă astăzi în plină desfășurare în țara noastră.

Experiența desăvârșirii revoluției burghezo-democratice din România și a trecerii la revoluția socialistă confirmînd pe deplin justetea hotărîrilor Congresului al V-lea al Partidului Comunist din România, reflectă caracterul necesar valabil al liniei strategice și tactice a partidului nostru, stabilită în lumina strategiei și tacticii leniniste care în cei 40 de ani ai existenței sale n-au încetat un moment să-i fie farul călăuzitor și izvorul strălucitelor sale victorii în lupta pentru făurirea vieții noi socialiste în țara noastră.

DIN LUPTA MASELOR MUNCITOARE HUNEDORENE IN PERIOADA 1934—1937

de MIRCEA VALEA

După criza economică mondială din 1929—1933 economia României a cunoscut o oarecare înviorare. Creșterea producției însă nu a fost decât parțială. S-au dezvoltat în primul rând ramurile legate de industria care slujea pregătirilor războiului antisovietic¹.

Dominată de un număr restrâns de carteluri și trusturi, legate în special de capitalul englez, francez și american, economia românească este împinsă în această perioadă tot mai mult în sfera intereselor Germaniei hitleriste, de către clasele exploataoare².

Relativa înviorare economică și creșterea profiturilor burgheziei și moșierilor români s-au bazat în special pe intensificarea exploatării masei muncitoare. În 1934—1935, pentru a se acoperi cheltuielile de înarmare, au fost mărite atât impozitele pe salarii, cât și impozitele asupra mărfurilor de larg consum. Salariile muncitorilor au continuat însă să scadă, ajungând cu 11% sub nivelul celor din 1932. În 1936—1937 deși salariile medii au crescut întrucîtva, ele au rămas totuși sub nivelul anului 1932³ din cauza creșterii cu 40—50% a prețurilor produselor de larg consum⁴.

În vederea intensificării exploatării oamenilor muncii, a înăbușirii luptelor lor revoluționare și a întetirii cursei înarmărilor, burghezo-moșierimea din România a dezlănțuit o puternică ofensivă pentru instaurarea dictaturii fasciste. Politica cercurilor reacționare românești a fost o politică de lichidare a puținelor libertăți burghezo-democratice care mai existau, de orientare spre un război împotriva Uniunii Sovietice⁵.

În aceste grele condiții, Partidul Comunist din România a mobilizat masele muncitoare la lupta pentru apărarea intereselor lor vitale, pentru a bara drumul fascismului și războiului.

¹ *Lupta P.C.R. împotriva fascizării țării, pentru crearea Frontului Popular Antifascist (1934—februarie 1938)*, Editura Politică, 1958, p. 16.

² *Ibidem.*

³ *Anuarul statistic al României pe 1937 și 1939*, p. 313.

⁴ D. Turcus, *Din lupta P.C.R. împotriva fascismului*, în „Lupta de clasă” nr. 8, 1959.

⁵ *Lupta P.C.R. împotriva fascizării țării, pentru crearea Frontului Popular Antifascist (1934 — februarie 1938)*, p. 21.

„Lupta plină de abnegație, dusă, sub conducerea partidului, de clasa muncitoare și de forțele progresiste grupate în jurul ei a frînat pentru un timp procesul de fascizare a țării“⁵.

Pe linia dezvoltării ramurilor industriale legate de pregătirile războiului antisovietic, statul burghezo-moșieresc își îndreaptă atenția și asupra industriei hunedorene. În acest sens, în 1934, la Uzinele de Fier din Hunedoara sînt repuse în funcțiune două furnale, numărul muncitorilor angajați ajungînd la circa 2 000 față de 600 cîți lucrau în 1933⁷. De asemenea, minele de la Brad, aparținînd societății „Mica“ își sporesc producția auriferă, angajînd un număr însemnat de muncitori. În același timp însă, Direcțiunea Minelor din Lupeni concedia 240 muncitori zilieri, iar Societatea minieră „Lonea“ își anunța antreprenorii că „de la 1 iunie 1934 nu vor mai primi cărbuni, urmînd să rămînă fără lucru 169 de muncitori“⁸.

Plenara a V-a lărgită a C.C. al P.C.R. din august 1936, demascînd politica de infometare a maselor, dusă de către guvernul liberal, arăta că, deși exista o oarecare înviorare în unele ramuri industriale, politica burghezo-moșierească a redus nivelul de trai al maselor populare la proporții îngrijorătoare. „Șomajul bintuie pe mai departe, — relata una din rezoluțiile Plenarei — ajutorul pentru șomeri lipsește. Intensitatea muncii crește, salariile scad, viața se scumpește din cauza taxelor de consumație și a politicii de monopol a trusturilor“⁹.

În Valea Jiului societățile miniere hotărîseră în februarie 1936 să concedieze o mare parte dîntre muncitori, invocînd drept motiv scăderea cererii de cărbune din partea C.F.R.-ului. În cazul cînd unii mineri vor pleca de bunăvoie — condiționa conducerea minelor — cei rămași vor munci 14 zile pe lună, iar dacă societățile miniere vor fi silite să continue concedierile, pentru a nu rămîne fără lucru alți mineri, cei rămași vor munci 9—11 zile lunar.

Comisariatul de poliție din Petroșani anunța că în urma acestei hotărîri „muncitorii... sînt îngrijorați deoarece cu cît o să cîștige, aproape că nu au cu ce trăi“¹⁰.

Nețînînd seama de faptul că munca în mină constituia unicul mijloc de existență al minerilor, societățile respective concediază forțat un număr mare de muncitori, reducînd totodată luna de lucru la 11 zile. O

⁵ G. h. Gheorghiu-Dej, *Cuvîntare la cea de a XV-a aniversare a eliberării țării*, în „Scînteia“ din 23 august 1959.

⁷ Arh. St. Hunedoara—Deva, Filiala Petroșani, fond comisariatul de poliție, dosar 1, fila 2 și 4.

⁸ *Ibidem*, fila 43—44.

⁹ *Documente din Istoria Partidului Comunist din România, 1934—1937*, E.S.P.L.P., București, 1957, p. 423.

¹⁰ Arh. St. Hunedoara—Deva, filiala Petroșani; fond. com. pol. dosar 1, fila 18.

situație asemănătoare exista și la Uzinele de Fier din Hunedoara. În aprilie 1936, sînt concediați „pe timp nelimitat“ peste 150 muncitori de la secția de reparat vagoane¹¹. Concedierilor li se adăugau salarii derizorii, neplătite cu luni în urmă. Minerii cîștigau lunar 1 200—1 300 lei, sumă insuficientă pentru întreținerea unei familii¹². Din acest salariu de mizerie se făceau rețineri de 300—400 lei pentru fondul de pensii, fondul de boală, fondul de înmormîntare, biserică, muzică, sport etc.¹³.

Muncitorii de la Uzinele din Hunedoara de-abia în septembrie 1936 au primit salariile pe luna iulie „astfel că din această cauză le este grea situația, cu atît mai mult cu cît nici în Consumul Uzinei nu se află articolele ce le sînt strict necesare“¹⁴. În plină iarnă a anului 1936, în Petroșani mai funcționa doar mina „Est“, urmînd ca și aceasta să se închidă în scurt timp. Populația minieră din Petroșani se frămînta, deoarece o dată cu închiderea acestei mine, muncitorii erau nevoiți să plece în alte centre miniere din Valea Jiului, unde condițiile de trai erau și mai proaste. Situația grea a muncitorilor hunedoreni era agravată în acest timp și de intensificarea măsurilor de reprimare prin introducerea și aplicarea unor legi cu caracter fascist. În vara anului 1934, a fost elaborată cunoscuta lege fascistă a „protecției muncii naționale“ prin care se prevedea că 80% din angajații întreprinderilor trebuiau să fie de origine romînă. Analizînd caracterul acestei legi, „Scînteia“, organul C.C. al P.C.R., arată că prin aruncarea în stradă a muncitorilor aparținînd naționalităților asuprite, capitaliștii vor să forțeze pe muncitorii romîni să accepte scăderea salariilor și înrăutățirea condițiilor de lucru¹⁵. Aplicarea legii „protecției muncii naționale“ lovea direct în sute de muncitori hunedoreni, în special în minerii din Valea Jiului. Scopul principal al aplicării ei a fost însă acela de a crea sciziuni în rîndurile muncitorimii prin ațîțarea naționalismului șovin și de a sparge unitatea de luptă revoluționară a proletariatului. Guvernarea Romîniei burghezo-moșierești nu au reușit însă nici în anii fascizării țării, după cum nu reușiseră nici în anii anteriori să realizeze acest lucru. Muncitorii romîni, maghiari, germani etc. din Valea Jiului și Hunedoara au continuat cu fermitate lupta lor comună împotriva exploataților comuni.

*
*
*

Anii 1934—1937 au intrat în istoria mișcării muncitorești din țara noastră, ca ani de lupte înverșunate, duse de P.C.R. pentru a crea un larg front popular antifascist care să bareze calea fascizării țării și să împiedice transformarea ei într-o colonie a Germaniei hitleriste. Lupta pentru făurirea frontului comun al maselor populare împotriva fascis-

¹¹ Arh. St. Hunedoara-Deva, filiala Petroșani, fond com. pol. dos. 1, fila 22.

¹² *Ibidem*, fila 50.

¹³ *Ibidem*, fila 43.

¹⁴ *Ibidem*, fila 86.

¹⁵ „Scînteia“ 25 martie 1935.

mului și războiului a fost legată în mod nemijlocit de către Partidul Comunist cu lupta pentru realizarea unității de acțiune a clasei muncitoare. Întărit din punct de vedere organizatoric, ideologic și al tacticii sale de luptă, în urma Congresului al V-lea, și cu prestigiul mărit în fața maselor populare, după eroicele lupte din 1933, Partidul Comunist din România a organizat și condus în 1934, puternice greve și manifestații pentru cucerirea revendicărilor economice și politice ale oamenilor muncii, împotriva fascizării țării. La aceste lupte au participat metalurgiștii din București, Brașov, ceferiștii din Iași, București, Galați, petroliștii din Valea Prahovei, textiliștii din Buhuși etc.¹⁶. În Valea Jiului, la Reșița și Arad, muncitorii mineri și metalurgiști erau pregătiți pentru lupta împotriva exploatării și a fascismului, de la începutul anului¹⁷.

Care era situația mișcării muncitorești hunedorene în această perioadă? Forța conducătoare a întregii activități revoluționare a proletariatului din Hunedoara o constituiau comuniștii. Activitatea comuniștilor mineri era condusă nemijlocit de comitetul regional din Valea Jiului, creat cu scopul ca acest centru important industrial să fie legat și condus direct de C.C. al P.C.R.¹⁸. O mare importanță pentru desfășurarea cu succes a muncii comuniștilor din Hunedoara, în conducerea luptei maselor populare, a avut Plenara C.C. al P.C.R. din aprilie 1934. Subliniind faptul că sindicatele constituie principala formă a muncii legale de masă, Plenara a cerut comuniștilor să-și intensifice munca pentru întărirea sindicatelor revoluționare și a opoziției roșii în sindicatele reformiste din Valea Jiului¹⁹.

P.C.R. și-a concentrat atenția asupra sindicatelor, organizații de masă care cuprindeau un însemnat număr de muncitori, pătruns fiind de însemnătatea hotărâtoare a unității clasei muncitoare. În scopul realizării Frontului unic muncitoresc, era neapărată nevoie de înfăptuirea unității de acțiune, pe baza sarcinilor concrete izvorite din cerințele de zi cu zi ale clasei muncitoare și din problemele arzătoare: primejdia fascismului și a războiului²⁰.

Adresându-se populației muncitoare hunedorene, manifestele comuniștilor din Hunedoara chemau muncitorimea la crearea unității sindicale, a Frontului unic de jos, pentru a putea stăvili drumul fascismului²¹. Dacă liderii oportuniști social-democrați au refuzat de fiecare dată orice propunere a Partidului Comunist de încheiere a Frontului unic muncitoresc, în rindurile organizațiilor locale ale P.S.D., chemările la unitate au găsit un puternic ecou. Curentul pentru înfăptuirea

¹⁶ *Lupta P.C.R. împotriva fascizării țării, pentru crearea Frontului Popular Antifascist* (1934 – febr. 1935), p. 31.

¹⁷ *Documente din Istoria Partidului Comunist din România, 1934–1937*, p. 60.

¹⁸ *Ibidem*, p. 125.

¹⁹ *Ibidem*, p. 130.

²⁰ *Lupta P.C.R. împotriva fascizării țării, pentru crearea Frontului Popular Antifascist*, p. 34.

²¹ Arhiva Dr. Petru Groza, cutia 32, vol. 7, fasc. I, 1936.

unității de acțiune a proletariatului, curent manifestat jos în mijlocul membrilor de rînd ai P.S.D., a avut ca urmare organizarea unei puternice acțiuni greve în martie 1936, în Valea Jiului. În urma liti- giului ivit între societățile miniere și muncitori în legătură cu noul contract colectiv de muncă, în care minerii revendicau mărirea salariilor cu 15%, Curtea de Casație a dat cîștig de cauză patronilor. Organizați și conduși de P.C.R., muncitorii mineri, uniți în front unic, declară grevă la 16 martie, cerînd totodată: anularea concedierilor forțate, in- troducerea a 20 de zile de lucru lunar și urcarea salariilor cu 15%. Greva ia sfîrșit doar în 31 martie, cînd, în urma tratativelor duse la București între delegații muncitorilor și reprezentanții Ministerului Muncii, se stabilește ca societățile miniere să renunțe la concedierile forțate, să se lucreze în medie 19 zile pe lună, și să se acorde prime variind între 1—6 lei pe zi, potrivit diferitelor categorii de muncitori²². Frontul unic de jos, încheat în acțiunea de pregătire și desfășurare a grevei, a demonstrat necesitatea unității clasei muncitoare, care numai unită și sub conducerea partidului marxist-leninist poate obține elibe- rarea sa de sub orice exploatare. Greva din martie 1936, din Valea Jiu- lui a îmbogățit experiența luptei pentru unitate, condusă de Partidul Comunist din România, care „a știut — după cum releva un document — să formeze frontul unic de luptă pe întreprindere... la Arad, în Valea Jiului...“²³.

Principala atenție a P.C.R., îndreptată spre făurirea unității clasei muncitoare și organizarea luptei proletariatului, era însoțită de o grijă permanentă pentru strîngerea în jurul clasei muncitoare, într-un front larg de luptă împotriva fascismului și războiului, a tuturor păturilor sociale asuprite și amenințate de fascism. Înfăptuirea acestui țel depin- dea în mod nemijlocit, în afară de crearea frontului unic muncitoresc, și de strîngerea legăturii P.C.R. cu țărănimea, cu intelectualitatea cin- stită, cu meseriașii, funcționarii etc. interesați în propășirea democratică a țării, în apărarea independenței patriei. Rezoluția C.C. al P.C.R. din februarie 1935, sublinia că: „Pentru a împiedica măsurile fasciste ale guvernului care lovesc în toate păturile populației muncitoare ale Ro- mîniei și pentru a tăia drumul dictaturii militaro-fasciste ce se pregă- tește, e necesar de mobilizat în jurul clasei muncitoare și sub hegemonia clasei muncitoare, a tuturor aliaților ei, de creat în jurul simbului proletar încheat laolaltă prin frontul unic și sub conducerea Partidu- lui Comunist, un larg front popular antifascist“²⁴. Lupta antifascistă con- dusă de P.C.R. s-a intensificat în cursul anului 1935 în urma aplicării consecvente a liniei Congresului al VII-lea al Internaționalei Comuniste: crearea Frontului popular antifascist avînd ca nucleu Frontul unic al clasei muncitoare. Pentru atragerea maselor largi populare la lupta anti-

²² Arh. St. Hunedoara—Deva, filiala Petroșani; fond. com. pol. dosar 1, fila 22.

²³ *Documente din Istoria Partidului Comunist din România, 1934—1937*, p. 433.

²⁴ *Ibidem*, p. 214.

fascistă, pentru făurirea Frontului popular, Partidul Comunist a înființat în 1935 o serie de noi organizații de masă legale. Dintre aceste organizații o largă activitate pentru apărarea libertăților cetățenești a avut „Blocul pentru apărarea libertăților democratice“.

În județul Hunedoara, „Blocul democratic“ își organizează secții începînd din iarna anului 1936. Chestura poliției din Deva sesiza cu această ocazie organele sale superioare în februarie 1936, că delegații ai „Blocului democratic“ au sosit din București la Deva, unde au luat legătură cu comuniștii și cu dr. Petru Groza, „în vederea organizării unei secții a amintitului Bloc în Deva“²⁵. Tot în februarie ia ființă o secție a „Blocului democratic“ la Brad, iar în martie se formează o secție compusă din 60 de membri la Petroșani²⁶. Apar secții și în orașele Hunedoara și Hațeg. Poliția alarmată, raporta că secțiile „Blocului democratic“ vin în contact direct tot mai des, cu masele populare, cu prilejul diferitelor întruniri din județ²⁷.

„Blocul democratic“ a convocat adunări la care comuniștii protestau împotriva regimului aplicat deținuților antifasciști. Astfel protestele deținuților comuniste — aduse în închisoarea din Deva de la Mislea — împotriva regimului barbar ce li se aplica, au găsit sprijin în afara zidurilor închisorii. În marea adunare populară organizată la Deva de către organizația locală P.C.R. în 9 februarie 1936, se formează o Comisie în frunte cu prof. Petre Constantinescu-Iași în sprijinul deținuților comuniste, care cere autorităților eliberarea lor²⁸. Adunarea populară a fost urmată de o puternică demonstrație la care masele de oameni ai muncii au cerut respectarea libertăților cetățenești și un regim democratic²⁹. În acest timp, poliția din Deva anunța că „în oraș s-au răspîndit manifeste comuniste care au fost aruncate prin curțile locatarilor“³⁰. Manifestele exprimau solidaritatea cu antifasciștii întemnițați.

Ținînd seama de starea de spirit antifascistă a maselor populare, P.C.R. ia inițiativa încheierii unui acord de acțiune comună antifascistă între organizația „Frontul plugarilor“ și „Uniunea muncitorilor și plugarilor maghiari“ (MADOSZ). Acordul se încheie în 24 septembrie 1935 în comuna Băcia (actualul raion Hunedoara). Era un pas important pe drumul realizării Frontului popular antifascist în România.

În noiembrie 1935, Consiliul sindical din Tg. Mureș anunță Comitetul Frontului popular alcătuit în jud. Hunedoara că aderă la Frontul popular antifascist, „ca astfel cu forțele unite muncitorii, plugarii și mica burghezie să poată răspunde atacurilor care sînt îndreptate contra lor“³¹. Prima mare manifestație a Frontului popular antifascist are loc

²⁵ Arh. St. Hunedoara—Deva, filiala Petroșani, fond. com. pol. dosar 1, fila 2.

²⁶ *Ibidem*, fila 28.

²⁷ *Ibidem*, dosar 11, fila 11.

²⁸ *Ibidem*, fila 11.

²⁹ Ziarul „Cîmpul“ 15 febr. 1936.

³⁰ Arh. St. Hunedoara—Deva, filiala Petroșani, dos. 1, fila 2.

³¹ Arhiva Dr. Petru Groza, dosar 33, vol. 4, fasc. 1.

la Deva în 3 noiembrie 1935. În moțiunea votată cu această ocazie se arăta că în fața creșterii pericolului de război și a fascismului numai concentrarea tuturor forțelor democratice din țară și din afară îi va putea ține piept.

În 26 noiembrie 1935 se încheie un nou acord de front popular antifascist între reprezentanții Partidului socialist (Popovici) și ai „Blocului democratic“. Cele două organizații salutau o dată cu încheierea acordului, prima manifestare de front popular de la Deva și își exprimau dorința de a desăvârși împreună misiunea istorică a înfringerii fascismului și a restabilirii adevăratelor libertăți democratice. Partidul socialist și „Blocul democratic“ chemau „toate organizațiile muncitorești, politice și sindicale, partidele național-țărănesc, radical-țărănesc, sîmburele de front popular de la Deva, comercianții, asociațiile de meseriași, funcționari și intelectuali și tot ce este organizație democratică, să hotărască cu un ceas mai devreme încheierea Frontului popular democrat între toate forțele democratice din România“³².

Din inițiativa Partidului Comunist din România, în decembrie 1935, delegați ai „Blocului pentru apărarea libertăților democratice“ și ai Partidului socialist, sosesc la Deva în vederea încheierii unui nou acord de front comun cu organizațiile „Frontul plugarilor“ și „MADOSZ“, în scopul lărgirii Frontului popular antifascist existent. Cu această ocazie se trimite o moțiune-telegramă guvernului și autorităților în care se atrage atenția acestora asupra arestărilor făcute în rîndurile organizațiilor antifasciste și se ia atitudine împotriva regimului neomenos din închisori. Adunările de constituire ale Frontului popular antifascist convocate din inițiativa comunistilor se desfășoară cu succes, sub lozinca luptei împotriva fascismului în comunele: Folt, Certej, Buituri, Sarmisegetuza, etc. Populația muncitoare hunedoreană primește entuziasmată ideea creării Frontului popular antifascist. În 6 decembrie 1935, reprezentanții celor 4 organizații democratice semnează acordul de luptă comună împotriva fascismului, la Țebea (actualul raion Brad)³³.

³² Arhiva Dr. Petru Groza, dos. 26, vol. III, fasc. 16.

³³ Ținînd seama de importanța acestui act istoric redăm în întregime textul acordului încheiat: „În fața situației actuale, caracterizată prin înmulțirea măsurilor reacționare și tendința mereu crescîndă a unui regim de dictatură fascistă care poartă în ea germeul mizeriei, și în urma acordurilor încheiate între «Frontul plugarilor» și «Uniunea muncitorilor și plugarilor maghiari» și între Partidul socialist și «Blocul pentru apărarea libertăților democratice», organizațiile mai jos semnate prin delegații lor oficiali în ședința de la 6 decembrie 1935, ținută la Țebea, în munții Apuseni, am stabilit încheierea următorului acord de Front popular democratic, pe baza următorului program minimal de acțiune: Împotriva dictaturii fasciste indiferent de forma pe care o îmbracă, împotriva permanentizării cenzurii și stării de asediu; pentru libertatea presei și a întrunirilor, pentru dreptul de organizare politică, sindicală și culturală a mulțimilor muncitoare și intelectuale, împotriva scumpetei și fiscalității excesive; pentru rezolvarea datoriilor agricole în folosul țărănimii și susținerea completă a programului Frontului plugarilor din Ardeal; pentru lichidarea datoriilor micilor negustori și meseriași, împotriva proiectului de lege a meseriilor; pentru egalitatea de tratament a tuturor naționalităților conlocuitoare,

Organizațiile încadrate în Frontul popular antifascist, bazate pe acordul încheiat la Țebea, cheamă toate forțele democratice din țară, în vederea realizării unei înțelegeri comune. Bazându-se pe legăturile existente între comuniști și unele grupuri de stînga din P.N.Ț., organizațiile antifasciste se adresează comitetului județean P.N.Ț. Hunedoara, demonstrînd necesitatea înfăptuirii unui front comun de luptă pentru înlăturarea primejdiei fasciste. I se cere organizației județene P.N.Ț. să transmită conducerii sale centrale propunerea făcută, „prevenind astfel divizarea forțelor în detrimentul obștesc, care va culmina cu certitudine în dezastru pentru țara noastră”³⁴.

Conducerea centrală a P.N.Ț. urmărind desființarea organizațiilor democratice și încercînd totodată să apară — contrar realității — în fața opiniei publice ca partid care luptă împotriva fascismului, refuză adeziunea la Frontul popular, invitînd organizațiile unite în acest front să se încadreze în rîndurile P.N.Ț.³⁵.

Ca urmare a activității comuniștilor în organizațiile național-tărăniste pentru atragerea membrilor de rînd ai acestora la lupta împotriva fascismului — numeroase organizații locale ale P.N.Ț., trecînd peste conducerea centrală a partidului, pășesc spre încheierea frontului comun de luptă. În 14 ianuarie 1936, se încheie între organizațiile încadrate în Frontul popular și organizația județeană P.N.Ț. Hunedoara, un acord de front popular antifascist privind alegerile parțiale din Hunedoara de la 18 februarie 1936³⁶. Asemenea acorduri s-au încheiat și în alte centre din

pentru libertatea națională a poporului român; împotriva zăgăzuirii libertății culturii față de studențime și fiii de cetățeni săraci; pentru o lege electorală pe baza proporționalității, pentru alegeri libere, pentru mărirea salariilor și condițiuni de muncă mai omenești pentru tineret și femela muncitoare; pentru amnestierea tuturor celor căzuți în lupta lor pentru apărarea libertăților democratice; împotriva modificării Constituției în sens reacționar, împotriva organizațiilor fasciste, împotriva militarizării și înarmării acestor organizații, împotriva războiului, pentru pace, pentru menținerea și întărirea actualelor pacte de alianță și prietenie. Cele 4 organizații cred că prin acordul încheiat exprimă năzuințele și luptele multîmilor muncitoare, intelectuale, mic-burgheze și a tuturor categoriilor sociale producătoare din România. Lărgind acordurile semnate la Deva și București, sîntem convinși că pășim pe calea înfăptuirii unei mari răsuni istorice: impunerea prin luptă a unui regim de libertate, de democrație reală. Acordul încheiat între cele 4 organizații își are originea în frămîntarea și acțiunea multîmii muncitorești și țărănești, hotărîte să înfrunte prin toate mijloacele orice fel de aventură dictatorială reacționară. De la Țebea, din ținuturile lui Horia și ale lui Avram Iancu, primii luptători pentru libertate și dreptate socială, ne adresăm întregului popor din această țară și tuturor organizațiilor democratice: Partidul național-tărănesc, Partidul radical-tărănesc, Partidul social-democrat, Partidul socialist-unitar, tuturor asociațiilor de meseriași, comercianți, funcționari, pensionari și intelectuali, cum și organizațiilor muncitorești, politice și sindicale, să se alătore acțiunii noastre, pentru a înfăptui cu un ceas mai devreme adevăratul front popular între toate forțele democratice din România, singura cheazășie a luptei pentru libertate și pace.” (Arhiva Dr. Petru Groza, dosar 33, volum 4, fasc. 1).

³⁴ *Ibidem*, dosar 26, volum 3, fascicola 16.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*, dosar 33, vol. 4, fasc. 1.

România, dovedind dorința maselor populare de a lupta unite împotriva fascizării țării. La aceste alegeri, ca urmare a strîngerii legăturilor dintre organizațiile locale a P.C.R. și a P.S.D., membrii P.S.D. au votat candidații propuși de Frontul democratic.

La alegerile din 18 februarie 1936 în jud. Hunedoara, Frontul democratic a obținut 31 965 voturi, iar gogo-cuziștii numai 7 241 de voturi³⁷.

Deși ținute sub teroare, alegerile parțiale din Hunedoara, care au adus victoria Frontului popular, au constituit pentru organizațiile strînse în Frontul democratic o bază solidă în dezvoltarea mișcării antifasciste. „Succesul forțelor democratice în alegeri — arăta raportul politic al C.C. al P.C.R. la Conferința națională din 1945 — a dovedit justețea punctului de vedere al partidului nostru, că împrejurările obiective din România permiteau închegarea unui larg front antifascist bazat pe frontul unic muncitoresc, care ar fi putut stăvili drumul fascismului”³⁸.

Dezlănțuind un nou val de teroare împotriva organizațiilor de stînga, democratice, guvernul înscenează o serie de procese la Iași, Cluj și Chișinău luptătorilor antifasciști. În toată țara masele sînt mobilizate de P.C.R. pentru a protesta împotriva sugrumării libertăților cetățenești. „Secțiile «Blocului democratic» — informează poliția din Deva — au început să se agite făcînd proteste contra condamnării prof. Constantinescu-Iași și contra intenției guvernului de a dizolva «Blocul democratic pentru apărarea libertăților democratice»”³⁹.

Lipsa unității clasei muncitoare pe plan general și a unui larg Front popular antifascist cît și reacționarismul conducerii P.N.Ț. au înlesnit guvernului liberal să treacă la desființarea „Blocului pentru apărarea libertăților democratice” în vara anului 1936⁴⁰.

Cu toate măsurile polițiste, profund antipopulare luate de guvern împotriva organizațiilor antifasciste, P.C.R. a continuat neobosit să lupte contra fascizării țării, pentru apărarea intereselor maselor populare.

În iulie 1937, guvernul liberal stabilise alegeri comunale și județene. După dizolvarea — o dată cu venirea liberalilor la putere — aproape a tuturor consiliilor comunale alese și înlocuirea lor cu comisii interimare provizorii, în care intrau aderenți ai guvernului, Tătă-răscu caută să asigure consiliile comunale și județene și pentru viitor, cu elemente de încredere.

Referindu-se la aceste alegeri, circulara secretariatului C.C. al P.C.R. din iulie 1937, arăta: „Peste tot trebuie avut în vedere că aceste alegeri trebuie duse în primul rînd contra fasciștilor și tuturor grupărilor de dreapta”, și în acest sens cere: „să se mobilizeze masele sub lozincă creării unui larg front popular”⁴¹.

³⁷ *Lecții în ajutorul celor care studiază istoria P.M.R.*, Editura Politică, București, 1960, p. 362.

³⁸ G. h. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ed. a IV-a, p. 18.

³⁹ Arh. St. Hunedoara-Deva, filiala Petroșani; fond. com. pol. dosar 1, fila 11.

⁴⁰ *Ibidem*, dosar 1, fila 22.

⁴¹ *Documente din Istoria Partidului Comunist din România, 1934-1937*, p. 406.

La alegerea consiliului comunal din Deva, organizațiile democratice încadrate în Frontul popular antifascist depun lista cu 28 de candidați. Conducerea P.N.Ț. refuză colaborarea cu organizațiile de stînga, trecîndu-și candidații pe „lista cetățenească” care cuprindea partidele reacționare.

Alegerile ținute în 25 iulie 1937 au arătat că masele aderă la ideea Frontului popular antifascist. Partidele fasciste nu au realizat însă succesele pe care le scontau, cu tot sprijinul autorităților. Forțele democratice au înfrînt partidele fasciste reacționare la Hunedoara⁴².

Toate acestea dovedeau justetea liniei politice a P.C.R., care susținea că existau condiții obiective prielnice pentru făurirea unui larg front antifascist în întreaga țară. Respingerea sistematică a propunerilor P.C.R. de lărgire a Frontului popular existent de către conducerea P.N.Ț. și de către șefii social-democrați de dreapta a dus la torpilarea Frontului popular antifascist.

Activitatea desfășurată de Partidul Comunist din România în rîndurile muncitorimii hunedorene, între anii 1934—1937, a avut, ca urmare — concomitent cu respingerea unor atacuri patronale — cîștigarea unor revendicări economice și obținerea unor rezultate politice. Peste capul șefilor social-democrați de dreapta, comuniștii au reușit să răspîndească în mase ideea necesității unității de acțiune a clasei muncitoare și să făurească pe plan local puternice nuclee ale Frontului popular antifascist, în special în centrele miniere din Valea Jiului.

Partidul Comunist din România a reușit în perioada acestor ani să mobilizeze masele largi de oameni ai muncii din județul Hunedoara la luptă antifascistă, închegînd Frontul popular antifascist pe plan local. Bogata experiență cîștigată în organizarea maselor muncitoare la luptă pentru dreptul la muncă, piine și libertate, împotriva fascismului, a permis comuniștilor hunedoreni să conducă, în anii întunecați ai războiului, lupta oamenilor muncii din această regiune împotriva odioasei dictaturi militaro-fasciste antonesciene, împotriva războiului antisovietic.

⁴² Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ed. a IV-a, p. 18.

MOMENTE PRIVIND REZISTENȚA DIN MOLDOVA ÎN FAȚA DICTATURII ANTONESCIENE

(septembrie 1940—august 1944)

de VASILE ADĂSCĂLIȚEI

Dictatura militaro-fascistă a generalului Antonescu, sprijinită pe elementele legionare, în momentul acaparării puterii politice a avut de desăvârșit, de fapt, „o operă“ începută și realizată parțial de predecesorii ei, încadrați în camarila lui Carol al II-lea.

Pe plan intern, dictatura antonesciană, încă din primele zile, a acordat legionarilor posturi-cheie în conducerea statului. Cele două clici fasciste — antonesciană și legionară — au conviețuit pînă la sîngeroasa ciocnire — rebeliunea — de la sfîrșitul lui ianuarie 1941. Antonescu, sprijinindu-se pe armată, a putut apleca balanța în favoarea sa. Învinși, conducătorii legionarilor s-au refugiat în Germania, unde Hitler i-a întreținut cu iluzii, fiind gata să-i folosească pentru șantaj și presiune, atunci cînd generalul Antonescu s-ar fi gîndit să tergiverseze executarea ordinelor de la Berlin. Legionarii rămași în țară și-au oferit mai departe serviciile dictaturii militaro-fasciste antonesciene contribuind la adîncirea fascizării aparatului de stat.

Pe plan extern, prin cunoscutele tratate militare și economice încheiate între România și Germania, țara noastră a fost încadrată forțat și grabnic în „noul ordin european“ dictată de Hitler și consimțită de imperialismul apusean. Astfel aliații Germaniei deveneau automat aliații Romîniei, iar pregătirile de război erau canalizate și mai mult în direcția indicată de Germania. Iminentul atac împotriva Uniunii Sovietice a constituit punctul nodal al acțiunilor de politică internă și externă a Romîniei, punctul spre care ținteau toate măsurile luate de dictatura antonesciană.

În aceste condiții urma să se desfășoare în general viața economică și social-politică a Romîniei, începînd din iarna anului 1941. Populația din satele și orașele țării a avut de suportat toate greutățile economice cauzate de politica trădătoare a guvernanților. În unele provincii, ca de pildă în Moldova, suferințele maselor populare au depășit orice limită. Moldova — cap de pod al agresiunii febril pregătite împotriva Uniunii Sovietice — trece în acea perioadă prin situații deosebit de grele, deoarece, geografic constituind teritoriul trambulină spre răsărit, guvernanții au presărat-o cu baze militare și strategice, au înșesat-o cu trupe pînă la refuz. Totodată, prin organele Ministerului Presei și Propagandei, ca și

prin celelalte pirghii care au putut fi folosite, s-a promovat în mod isteric o psihoză războinică ce avea să ușureze calea orientării viitoare spre atacarea Uniunii Sovietice.

Încă de la începutul lunii ianuarie 1941, Corpul IV armată Iași pregătea cartiruirea trupelor germane care nu au întârziat să împânzească orașele și satele din apropierea Prutului¹. Măsurile excepționale ordonate de aceeași unitate — similare măsurilor din timp de război — se țin lanț. Ele sînt cu atît mai drastice, cu cît clica antonesciană avea atunci temeri serioase și numeroase. Masele populare conștiente, văzînd încotro duce politica guvernanților, se agitau neconținut. Concomitent cu justele revendicări ale maselor se manifestau și presiunile legionarilor simiști care, după înfrîngerea rebeliunii — deosebit de puternică la Iași —, deținînd „mașini, autocamioane, armament, motociclete, echipament”, au provocat turburări serioase². La 21 ianuarie, rebelii simiști nu s-au sfiit să atace la Iași, cu focuri de mitraliere, armata, pe muncitorii și țărani îmbrăcați în haine militare, și nu pentru alt motiv decît cel al întîietății în stat, al acaparării pozițiilor-cheie pe plan central și pe plan local³. Și cu toate acestea, consfințind unitatea de vedere dintre cele două grupări, „Antonescu ordonă să nu se comită acte de răzbunare. Legionarii care s-au baricadat în clădiri și care au recurs la aceste măsuri, în urma ordinului primit de la Horia Sima, vor fi puși în libertate”⁴. Numai la cîteva zile după rebeliune, Antonescu recomanda: „Să unim pe toți fiii și toate energiile sub un singur steag și sub o singură voință”⁵.

În martie 1941, în orașele moldovenești, psihoza războiului se promova prin toate mijloacele posibile. Numărul exercițiilor de apărare pasivă creștea neconținut. Circulația pe străzi după ora 22,30 era interzisă, iar pe ulițele satelor după ora 21, nimeni nu mai avea voie să treacă. Reuniunile chiar cele familiare, erau interzise, putînd avea loc numai cu aprobarea autorităților superioare militare⁶.

Față de minoritățile naționale se iau măsuri speciale. Conform poliției naziste, încep persecuții în masă împotriva evreilor. La 23 martie, din ordinul lui Antonescu, se hotărăște ca: „în toată țara, evreilor să li se fixeze anumite cartiere unde să fie obligați a locui”⁷. În iunie 1941 au fost interzise convorbirile în limba maghiară în localuri, la autorități și prin telefon⁸. După exemplul naziștilor de la Katîn sau Auschwitz, au procedat și autoritățile antonesciene de la Iași, săvîrșind la sfîrșitul lunii iunie cea mai groaznică crimă împotriva populației evreiești. Un tren de 19 vagoane, cu evrei din Iași, în număr de 1974, a fost îndrumat

¹ Arh. St. Iași, fond 1678, dos. 101/1941, p. 55.

² *Ibidem*, dos. coresp./1941, p. 220.

³ *Ibidem*, p. 217.

⁴ Arh. St. Galați, dos. special/1941.

⁵ Arh. St. Iași, fond. Prefectura Iași/1941, p. 47.

⁶ *Ibidem*, fond. 1678, dos. 122/1941, p. 99.

⁷ *Ibidem*, dos. 1/1940—1941, p. 159.

⁸ *Ibidem*, dos. 6 confid./1941, p. 47.

către Podul-Iloaiei. După nesfârșite peregrinări, care au durat zile și nopți, „s-a dispus deschiderea vagoanelor... în care au fost închiși cîte 80–150 indivizi“. Procesul-verbal nr. 2075 din 5 iulie 1941, încheiat la primăria orașelului, consemna: „Din cauza prea marii înghesuielei, un număr de evrei au fost găsiți asfixiați, o altă parte, în stare de comă. la puțin timp după coborîrea din vagoane, au sucombat... Din totalul de 1974 ciți au fost luați în primire de către delegatul Prefecturii Iași, s-a înregistrat un număr de 1198 decese și 776 supraviețuitori“⁹.

Decretele dictaturii regale sînt din plin folosite. Ordonanța nr. 3 din 7 mai 1941, semnată de generalul Sănătescu, comandantul Corpului IV armată din Iași – stîlpul de mai tîrziu al reacțiunii interne – era elaborată în următorii termeni: „Avînd în vedere Decretul-Lege nr. 856 din 11 februarie 1938...“.

Guvernării cer autorităților locale și acestea întocmesc „comitete orașenești mixte“, încercînd „să apropie cît mai mult pe ofițerii și soldații germani de poporul român“¹⁰. Școlile evreiești în primul rînd, dar și cele romînești sînt transformate în cazărmi pentru trupele „aliate“.

În iunie, măsurile care trădau apropiata dezlănțuire a agresiunii împotriva Uniunii Sovietice se înmulțesc. Prefecturile de județ din Moldova, conform unui ordin al Ministerului de Interne, „trebuie să transmită cifrat, telegrafic, fulger recomandări de notari necăsătoriți sau căsătoriți fără copii“ care vor fi plasați în altă parte a țării“¹¹. Contînd pe teoria războiului fulger, agresorii pregăteau viitoarea administrație a teritoriilor ce urmau a fi cotopte. În același timp însă, ordonau evacuarea pe faze a marilor întreprinderi din Galați și Iași¹².

Comuniștii, care au dus o luptă dirză împotriva dictaturii antonesciene, au fost internați în lagăre ad-hoc, improvizate.

În ceea ce privește situația economică a Moldovei, la data intrării Romîniei în război, aceasta era destul de grea.

Industria acestei provincii, ca de altfel industria întregii țări, se afla în declin, cu excepția întreprinderilor care erau militarizate sau lucrau pentru armată. Celelalte își limitaseră producția „în raport cu posibilitățile de aprovizionare cu materii prime, diminuînd în acest caz și numărul lucrătorilor“¹³. Starea deplorabilă a producției a fost accentuată însă și de „rominizarea“ întreprinderilor cu capital evreiesc, care aveau acum în conducerea lor elemente legionare, total neinstruite. Autoritățile din Bacău apreciau că problema rominizării „este foarte complicată și nu e ușor de rezolvat“¹⁴.

Agricultura, oricît ar fi produs, în raport cu jaful hitlerist legalizat de așa-zisele tratate comerciale, nu mai putea acoperi nevoile populației.

⁹ Arh. St. Iași, dos. 9, cabinet/1941, p. 37.

¹⁰ *Ibidem*, dos. 6 confid./1941, p. 52.

¹¹ *Ibidem*, dos. 2/1941, p. 242.

¹² Așh. St. Galați Ins. Muncii, 543/1941, p. 427.

¹³ Arh. St. Iași, fond Prefectura, dos. 3/1941.

¹⁴ *Ibidem*, fond 1676, dos. 1/1942, p. 107.

Comerțul, în aceste condiții, se caracteriza printr-o excesivă urcare a prețurilor, conform legii cererii și ofertei care acționează pe piața capitalistă. Procurorul de Galați aprecia în aprilie 1941 că „viața este în continuă scumpire, prețul alimentelor și al obiectelor de primă necesitate devenind aproape inaccesibil mării majorități a populației”¹⁵. Aceiași funcționar, într-o altă adresă, preciza: „restricțiile luate în privința fabricării piinii și distribuției cărnii, greutatea populației de a și le procura, au produs o oarecare îngrijorare”.

Urmărind procesul de împotrivire a maselor față de politica internă și externă a guvernului reacționar-militarist, vom avea prilejul să aprofundăm și să reliefăm ceea ce a constituit mobilul nemulțumirilor manifestate.

Largul front patriotic care tindea să se cristalizeze în lupta împotriva fascismului a găsit teren de acțiune și în Moldova. Arătând muncitorimii (ca, de altfel, întregului popor) calea care trebuie urmată, explicând caracterul prădalnic al războiului hitlerist, Partidul Comunist din România, prin organizațiile sale din Moldova, a fost în acești ani purtătorul steagului pentru libertate națională și socială. Muncitorii, pături largi ale țărănimii, numeroși intelectuali, cadre ale armatei, s-au apropiat în acest timp de politica înțeleaptă a comuniștilor. Cu răbdare și perseverență, organizațiile comuniste din Moldova au făcut cunoscute maselor principiile care alcătuiau platforma de luptă a celor mai înaintate forțe revoluționare din țară.

La 11 septembrie 1940, Comitetul regional din Moldova al P.C.R., adresându-se muncitorilor, țăranilor, intelectualilor și soldaților, le explica cine este noul dictator al României și ce interese s-a angajat, să susțină prin politica sa de forță. Manifestul spunea printre altele: „Cine nu cunoaște numele acestui călău care la 1907, împreună cu călăul Averescu, a reprimat în singe revolta țăranilor în contra moșierilor români? ... Garda de fier... este în slujba capitalismului germano-italian, în contra intereselor poporului român”¹⁶.

Tot atunci, printr-un alt manifest, se arăta maselor că pentru a zădărnici planurile aventurierilor antonescieni este nevoie de crearea unui front unic, puternic și capabil să dejoace planurile guvernanților¹⁷.

Literatura de partid din primele zile ale noii dictaturi și-a făcut cu prisosință datoria. „Moldova roșie”¹⁸, organul de presă al comitetului regional al P.C.R. din Moldova, într-un articol intitulat *Front la trădători*, subliniază că: „După dorința imperialismului germano-italian, teritoriul României este transformat într-o vastă uzină de pregătire a războiului antisovietic. Cu scopul acesta au fost aduse trupe germane în România”. Exprimând mai departe programul imediat al maselor muncitoare, articolul subliniază: „Lipsa totală a alimentelor de primă nece-

¹⁵ Arh. St. Galați, dos. special/1941.

¹⁶ Arhiva centrală a Institutului de istorie a partidului, de pe lângă C.C. al P.M.R., Inventar 1093, dos. A. XXIV-25.

¹⁷ Arh. St. Iași, fond Prefectura, dos. 1749/1940, p. 88.

¹⁸ „Moldova roșie” din septembrie-octombrie 1940, p. 2.

sitate, scumpetea excesivă a vieții sînt aruncate toate pe spinarea populației evreiești. Muncitorii și țărani romîni trebuie să știe că această diversiune a guvernului este o încercare de a sparge unitatea clasei muncitoare, pentru ca în felul acesta să o răpună mai ușor... Toți cei ce muncesc, fără deosebire de naționalitate, trebuie să lupte contra:

- dictaturii militaro-gardiste;
- pentru 8 ore de muncă și pentru mărire de salar în raport cu scumpetea;
- pentru imediata expropriere a moșiilor și darea lor, fără nici un ban, țăranilor săraci;
- pentru guvern popular;
- pentru amicitie cu Uniunea Sovietică, marea țară a socialismului!“

În noiembrie, sarcina pusă de partid înaintea maselor era apărarea și cîștigarea libertății comuniștilor și a celorlalți patrioți întemnițați. La Iași s-a constituit atunci un „comitet regional local al organizației pentru apărarea și eliberarea victimelor imperialismului“¹⁹.

Organizațiile comuniste activau și în alte centre ale Moldovei. La Galați a luat ființă, în octombrie 1940, organizația de partid regională „Dunărea de jos“, despre care un document al Siguranței notează că: „elementele clandestine comuniste au început o activitate de propagandă și organizare în rîndurile intelectualilor, lucrătorilor de la C.F.R., la șantierele navale și arsenalul marinei“²⁰. Prin organul său de presă, „Dunărea roșie“, regionala Galați arată soluția indicată de P.C.R. pentru ieșirea Romîniei din situația în care se găsește²¹. Prin același număr de ziar manifest, în articolul *Drumul de salvare a popoarelor din Romînia* se popularizează platforma program a Partidului Comunist din Romînia.

Deoarece comuniștii erau singurii care, analizînd științific fenomenele sociale, prevedeau cu exactitate direcția în care dictatura militaro-fascistă împingea țara noastră, ei cereau maselor să se opună politicii nefaste antonesciene. În aceste condiții se înteește prigoana împotriva lor, care și așa fusese destul de accentuată încă din timpul dictaturii lui Carol al II-lea.

Astfel, la 10 februarie 1940, un număr de 13 comuniști din Galați sînt condamnați la un total de 116 ani muncă silnică.

În preajma zilei de 21 iulie 1941, toți comuniștii identificați și toți simpatizanții lor au fost arestați și internați în lagăre. Numai din orașul Iași cad victimă terorii antonesciene 147 de cetățeni²². Se fac arestări și la Vaslui, Bacău, Galați, Botoșani etc. Siguranța întocmește cu grijă liste de toți cetățenii „suspecți“, liste care sînt îmbogățite cu numele tuturor celor ce dovedeau o cît de neînsemnată manifestare împotriva guvernului. După repetate arestări, în aprilie 1942, pe listele „internabililor“ se mai

¹⁹ Arh. centr. Inst. ist. a partidului, Inventar 1080, dos. A. XXIV–12.

²⁰ Arh. St. Galați, dos. special/1941.

²¹ *Război și revoluție*, „Dunărea roșie“ din 25 septembrie 1940.

²² Arh. St. Iași, fond Prefectura, dos. 1/1941, p. 666.

inscriau încă 77 persoane la Vaslui, 98 la Bacău, 3 la Tg. Ocna, 89 la Tîrgu-Frumos, 250 la Iași²³.

Cu toată prigoana îndreptată împotriva lor, comuniștii nu și-au încetat activitatea.

Prezența comuniștilor s-a manifestat însă pretutindeni în Moldova, în anii celui de-al doilea război mondial.

La Botoșani, în noaptea de 26 martie 1942, pe străzi și pe zidurile liceului „Laurian” și ale liceului comercial, au apărut manifeste comuniste care demascau războiul de jaf în care fusese împins poporul român²⁴. La Iași, în aprilie 1942, circulau scrisori în care comuniștii propuneau partidului național-tărănist, condus de Iuliu Maniu, și celui național-liberal, condus de Brătianu, încheierea unui front comun și ieșirea României din război²⁵. La Piatra Neamț, în mai 1942, au apărut steaguri roșii și au fost răspândite manifeste comuniste. Poliția, în urma cercetărilor, trage concluzia că s-au pus totodată bazele organizației locale a tineretului comunist²⁶. Și la Bacău, în iunie același an, poliția de siguranță a descoperit o organizație comunistă, arestînd pe membrii ei²⁷. În iulie, un fapt similar s-a petrecut la Iași, cînd conducătorii organizației locale a Uniunii Tineretului Comunist au fost descoperiți și arestați²⁸.

În mod deosebit s-a străduit Partidul Comunist din România pentru a organiza și îndruma lupta clasei muncitoare, pentru a găsi formele legale care să poată fi folosite în vederea activității ce urma să se desfășoare.

Dictatura regală din 1938, transformase sindicatele în bresle, sperînd să le folosească în vederea creării unității dintre „stat, patronat și muncitorime”. Comuniștii au dejucat însă planurile burgheziei, menținînd caracterul revoluționar al acestor organizații. Tocmai de aceea, dictatura antonesciană, la 11 decembrie 1940, printr-un decret-lege²⁹, a hotărît dizolvarea breslelor muncitorești, spulberînd astfel ultimele rămășițe ale libertății de organizare acordate muncitorimii.

La Iași, unde breasla muncitorilor din industria alimentară desfășura o oarecare activitate, în cursul lunii octombrie 1940 ea a fost desființată³⁰ de guvernanții care au anticipat astfel măsura din decembrie.

Comentînd „dizolvarea breslelor” în articolul cu același nume, ziarul „Dunărea roșie” spunea: „guvernul a răpit muncitorilor orice posibilitate de a se aduna în mod legal spre a discuta nevoile lor și a pregăti acțiuni”³¹.

Ce ofereau guvernanții în locul breslelor desființate? Încă din noiembrie 1940, în întreprinderile industriale a luat ființă așa-zisul corp „mun-

²³ Arh. St. Iași, fond 1676, dos. 1/1942, p. 108.

²⁴ *Ibidem*, p. 66.

²⁵ *Ibidem*, fond Prefectura, dos. 3/1942, p. 369.

²⁶ *Ibidem*, fond 1676, dos. 1/1942, p. 376.

²⁷ *Ibidem*, p. 331.

²⁸ *Ibidem*, fond Prefectura, dos. 3, vol. 2/1942, p. 298.

²⁹ „Monitorul Oficial” din 11 decembrie 1941 (partea I).

³⁰ Arh. St. Iași, fond Prefectura, dos. 11 A. confid. 1940, p. 283.

³¹ „Dunărea roșie” din 25 decembrie 1940.

citoresc legionar“. Se trecea astfel la fascizarea forțată a muncitorimii. Comuniștii din Iași au explicat la timp maselor scopul organizațiilor respective. Un manifest de atunci spunea: „Demascați această organizație de diversiune și terorizare a muncitorimii! Intrați în organizații revoluționare muncitorești! Formați comitete de acțiune pe fabrici, uzine și ateliere!“³²

Muncitorii conștienți au luptat atunci pentru înființarea unei organizații revoluționare care să apere interesele celor exploatați. Ziarul „Moldova roșie“ din februarie 1941, nota că „muncitorimea luptă pentru organizații profesionale ale ei, conduse de muncitorii cei mai cinstiți și hotărâți“.

„Corpurile muncitorești legionare“ cum era și de așteptat — n-au primit sprijinul maselor și de aceea au fost sortite eșecului. Guvernanții au încercat alte mijloace pentru a-i abate pe muncitori de la lupta de clasă. S-a dispus reorganizarea breslelor, pentru a se lăsa impresia satisfacerii revendicărilor legitime de organizare a muncitorilor, reorganizare care consta în unificarea patronilor cu lucrătorii. Această formulă, care nu era nici măcar nouă, a rămas fără aplicare practică. Chiar siguranța din Iași spunea într-un raport că „lucrătorii nu acceptă această reorganizare unificată“. La o ședință de la Camera de Muncă Iași, din 16 martie 1942, relatează același document, „s-a observat că toți cei care au luat parte erau din acei cu inclinațiuni politice naționaliste, foști conducători ai breslelor muncitorești în care nu intrau și evreii“³³. (La Iași, în anii 1939—1940, au existat un timp bresle paralele ale fiecărei branșe. De o parte fostele sindicate conduse de comuniști, readaptate condițiilor create de dictatura carlistă, și de altă parte, breslele naționaliste, cu puțini aderenți, eșuate prin lipsa de participare a muncitorilor și prin imposibilitatea recunoașterii personalității lor juridice, oploșite pe lângă Camera de muncă, pînă la lichidarea lor).

În 1943, a fost reluată ideea, și prin eforturile uneltelor guvernanților „au luat ființă trei secțiuni ale Uniunii Generale a Muncitorilor și Patronilor“, și anume la Iași, Tirgu-Frumos, Roman. Un raport al siguranței³⁴ preciza că aceste organizații „au desfășurat o activitate foarte redusă nereușind să organizeze pe muncitori“.

Nici măcar organizația oficială „Muncă și lumină“, care înlocuia „Muncă și voie bună“ din timpul dictaturii regale, nu a reușit să-i atragă pe muncitori pe calea indicată de patroni, pentru că nici un muncitor nu s-ar fi lăsat înșelat să creadă, de pildă, că interesele sale dictează ca ziua de 1 Mai să fie sărbătorită așa cum se programa de către Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale în 1943, adică printr-o slujbă religioasă cu luminări aprinse la colțul eroilor, printr-o sezătoare „patriotică“ cu notă de unire și credință în rege și conducător³⁵.

³² Arh. centr. Inst. ist. a partidului, Inventar 1380, dos. A. XXIV—12.

³³ *Ibidem*, dos. 5961—39, p. 558.

³⁴ *Ibidem*, dos. 6595, 185, p. 32.

³⁵ *Ibidem*, 6165, 70. p. 11.

În toate colțurile Moldovei, clasa muncitoare a luptat cu fermitate pentru a învinge, și pentru a înlătura greutățile aruncate de burghezo-moșierime—prin intermediul dictaturii antonesciene—pe umerii maselor populare.

Muncitorii aveau salarii de mizerie și erau concediați după bunul plac al patronilor. Șomajul a început să ia proporții. În iunie 1941, numai la fabrica Țesătura-Socola (Iași) au fost concediați 600 de lucrători. Șomerii, solicitând ajutor autorităților administrative, prefectul județului a rezolvat cererea „în sensul ca petiționarii să fie plasați la munca cîmpului”³⁶.

Comentînd proasta retribuire a muncitorilor, un document emanat de la chestura de poliție din Iași spune: „Un fapt destul de îngrijorător și care poate avea consecințe pentru ordinea publică este acela al proastei salarizări, comparativ cu scumpirea traiului. Deși tuturor categoriilor de salariați li s-au urcat salariile, muncitorii au rămas la discreția patronilor care... exploatează fără milă și fără control serios din partea organelor Ministerului Muncii”³⁷.

Ritmul de scumpire a vieții îngrijorase chiar autoritățile. Sporurile de salarii obținute uneori de muncitori, erau cu totul insuficiente. Cu privire la acest fapt „Moldova roșie”, din februarie 1941 se adresa astfel lucrătorilor: „Viața se scumpește de 2—3 ori într-un an, iar patronii și guvernul vă mînjesc ochii cu mărire de salarii de 20—30 procente. Singura voastră armă este solidaritatea voastră”³⁸.

Măsura dezechilibrului dintre salariul real și cel nominal o întîlnim într-un memoriu întocmit de muncitorii de la fabrica de nasturi „Ancora” din Galați. „Sîntem foarte prost plătiți. Salariile noastre variînd la lucrători între 50—60 lei, iar la meseriași 150 lei ziua... cînd un kilogram de carne este 80 și chiar 100 lei, un litru oîlvia este 60—70 ie... un metru ștofă pentru haine de calitate inferioară 1 500—2 000 lei”³⁹. Deducem de aici că un muncitor necalificat, în preajma izbucnirii războiului, obținea lunar un salariu de circa 1 500—1 600 lei, din care putea să-și cumpere doar un metru de ștofă și aceea de calitate inferioară.

Scumpirea vieții a determinat ca numai la Iași, de pildă, în șase din cele mai mari întreprinderi textile, în luna februarie să izbucnească conflicte de muncă în cadrul cărora muncitorii solicitau sporuri de salarii și se opuneau concedierilor⁴⁰. La fel au procedat muncitorii de la Uzinele electrice și cei de la Manufactura de tutun, brutarii și morarii din Iași. Cizmarii de la „Confecțiile armatei” au intrat chiar în grevă, 20 dintre ei fiind arestați și trimiși la Consiliul de război, pentru „rebeliune”⁴¹.

În aceeași perioadă, la Galați, muncitorii rujari de la agențiile de vapoare, manufacturiștii de la agențiile N.F.R. și S.R.D., lucrătorii de la

³⁶ Arh. St. Iași, fond Prefectura, dos. 3/1941, p. 368.

³⁷ *Ibidem*, dos. 3/1941, pp. 59—60.

³⁸ „Moldova roșie” din februarie 1941, p. 6.

³⁹ Arh. St. Galați, fond. Insp. Muncii, dos. 518.

⁴⁰ Arh. centr. Inst. ist. a partidului, dos. 6343—113, p. 363.

⁴¹ „Moldova roșie” din 7 februarie 1941.

depozitele de lemne „Vadul Roșca“, cărbunarii de la firmele de cărbună. personalul de la uzinele comunale, susțin în fața patronilor revendicări similare⁴².

Și în orașele mici ajunge acest val de protest. La Tecuci, tăbăcarii de la fabrica „Segall“, la Focșani, textiliștii de la țesătura „Ariana“⁴³ și tăbăcarii de la fabrica „Nistor“⁴⁴, obțin sporuri de salarii în jurul coeficientului de 26%. Tot atunci, salariații uzinei din Bîrlad⁴⁵ formulează revendicări asemănătoare.

Nemulțumiri deosebit de puternice, exprimate în forme superioare de luptă, au manifestat în mai 1941 minerii de pe valea Troțușului, care la mina Asău „au refuzat să înceapă programul de lucru și nu au voit să coboare în puț“; au reclamat că „rațiile de porumb ce li se dau lunar nu le ajung și că trebuie să li se mai dea încă 50 kilograme de fiecare cap de familie“⁴⁶. La această grevă s-au asociat, atît cei din schimbul de la ora 14, cît și cei din schimbul de la ora 22. Creditul carbonifer făcea cunoscut atunci „Direcției industriei de război“ că „din cauza refuzului de lucru al celor două schimburi, producția de cărbune a fost diminuată cu 150 de tone“. Minerilor de la puțul „Asău“ li s-au alăturat și cei de la puțul „Lumina“. Mai târziu, și minerii de la Dărmănești—Bacău, în număr de 407, aveau să revendice încheierea unui contract colectiv și sporirea salariilor⁴⁷. Date fiind condițiile excepționale în care se urmărea efectuarea muncii în ramurile industriei de război, greva minerilor din valea Troțușului a constituit o acțiune importantă, fiind îndreptată totodată și împotriva pregătirilor de război.

O dată cu intrarea Romîniei în război alături de Germania hitleristă, legislației anti-muncitorești i se adaugă noi decrete privind lărgirea militarizării întreprinderilor, suspendarea tuturor concediilor de odihnă și, de la caz la caz, chiar a repausului duminical. Se iau totodată măsuri severe pentru prevenirea sabotajelor, prin extinderea pazei militare a întreprinderilor și instituțiilor⁴⁸.

În fața măsurilor excepționale, justificate de guvernanți prin starea de război, muncitorii nu încetează să susțină unele revendicări juste, cu aceeași tenacitate ca mai înainte.

În Iași, textiliștii de la întreprinderile „Victoria“, „Perfecțiunea“, „Text-Apret“, „Neustadt-Smilovici“, lucrătorii de la tramvaie și alte întreprinderi pornesc acțiuni susținute pentru mărirea salariilor chiar în primele luni de război, acțiuni terminate prin victoria lor⁴⁹. La Bîrlad, Focșani, Galați se observă aceeași continuitate în acțiune⁵⁰.

⁴² Arh. St. Galați, fond. Insp. Muncii, dos. 522.

⁴³ *Ibidem*, dos. 549.

⁴⁴ *Ibidem*, dos. 518.

⁴⁵ *Ibidem*, dos. 549.

⁴⁶ *Arh. centr. Inst. ist. a partidului*, dos. 5961—39, p. 259.

⁴⁷ *Ibidem*, dos. 6595—185, p. 12.

⁴⁸ *Ibidem*, dos. 5790, p. 16.

⁴⁹ Arh. St. Iași, fond Prefectura, dos. 1—5/1941, p. 457.

⁵⁰ Arh. St. Galați, fond Insp. Muncii, dos. 522.

Autoritățile erau deosebit de îngrijorate de starea de la Arsenalul armatei⁵¹. Muncitorii acestei întreprinderi total militarizate manifestau mari nemulțumiri pricinuite de regimul de lucru.

La Letea—Bacău, muncitorii fabricii de hirtie solicitau mărirea salariilor⁵², în timp ce, în același oraș, textilii și pielarii, în număr de peste 800, luptau pentru aceleași cuceriri⁵³. La fabrica de cărămidă Ciurea—Iași⁵⁴, la fabrica chimică din Mărășești, la Șantierele navale și Uzinele comunale din Galați⁵⁵ au loc mișcări similare.

Se constată că, în cuprinsul aceluiași an, muncitorii unor întreprinderi revendică mărirea salariilor de mai multe ori, chiar dacă au obținut la primele conflicte câștig de cauză. Practica dovedește hotărîrea de luptă a muncitorimii și, totodată, folosirea experienței însușite în luptele anterioare. Se poate constata o continuă radicalizare a maselor.

Autoritățile din Galați observau că „dacă scumpetea face progrese uimitoare, salariile și pensiile rămîn tot la nivelul aceluia insuficient mijloc de întreținere... Scumpetea a anticipat chiar și ultima sporire a salariilor, făcînd iluzorii toate speranțele ce-și puneau funcționarii în acest spor”⁵⁶.

Măsurile de frinare a speculei erau false și deci lipsite de eficacitate.

În ceea ce privește industria, unii dintre patronii ale căror întreprinderi fuseseră subordonate intereselor militare și obligate astfel să producă fără profitul scontat, sînt gata oricînd să stagneze producția. Semnificativ este faptul că la țesătoria „Porechi” din Iași, a izbucnit un incendiu. Autoritățile își exprimau bănuiala că a fost „voit incendiată”, pentru încasarea asigurării⁵⁷.

Din dările de seamă anuale ale instituțiilor de stat constatăm că în cursul anului 1941, la Camera de muncă Iași au fost înregistrate 411 conflicte de muncă, din care aplanate 119, lăsate la stăruință 129⁵⁸; s-au încheiat 65 de contracte colective de muncă și 610 individuale⁵⁹. Și toate acestea, la un număr total de 2 689 de muncitori, cîți avea Iașul atunci încadrați în întreprinderile particulare. Tot în acel an, la Galați „s-au rezolvat prin tratative” 12 conflicte de muncă interesînd 1 004 salariați. (Orașul avea atunci 1 363 de muncitori portuari, fapt care ne arată că mai mult de jumătate din muncitori au fost antrenați în luptele economice)⁶⁰.

Anii de război care au urmat — deși regimul de atunci a întărit măsurile represive împotriva maselor populare — nu trec fără a înregistra momente importante din lupta muncitorimii.

⁵¹ Arh. centr. Inst. ist. a partidului, dos. 5961—39, p. 362.

⁵² *Ibidem*, p. 400.

⁵³ *Ibidem*, dos. 6595—185, p. 11—12.

⁵⁴ Arh. St. Iași, fond Prefectura, dos. 3/1941, p. 905.

⁵⁵ Arh. St. Galați, fond Insp. gl. ad-tiv, dos. 3.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Arh. centr. Inst. ist. a partidului, dos. 5961—39, p. 529.

⁵⁸ Arh. St. Iași, fond Prefectura, dos. 3/1942, p. 355.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 363.

⁶⁰ Arh. St. Galați, fond Insp. Muncii, dos. 548, p. 3.

Volumul producției industriale continuă să se mișcoreze, fiindcă posibilitățile de aprovizionare cu materii prime se reduc la 25–45% față de timpurile normale. Acțiunea de „românizare“ a industriei are consecințe nefaste, determinând creșterea haosului economic. Ținând seama de faptul că în unele centre ale Moldovei, capitalul neromânesc se ridică la 60% din totalul general (Galați, Bacău, Iași), este ușor de înțeles proporția în care întreprinderile industriale erau sortite dezorganizării⁶¹. Mai dezastruoasă era infiltrarea capitalului german în întreprinderile din țară, înlesnind înrobirea politică a României.

Burghezia minorităților naționale, în fața măsurilor naționaliste ale guvernului, se preocupă intens de procurarea de valută forte, monede aur străine și traficuri frauduloase, urmărind să depoziteze în străinătate, mai ales în țările neutre, sume importante de bani. Se organizase în acest sens o adevărată rețea cu ramificații la Iași, Bacău, Roman, Piatra-Neamț, Pașcani, Fălticeni⁶².

Comerțul are aceleași caracteristici. Potrivit unui raport al Camerei de comerț din Iași⁶³, circulația mărfurilor, puține ca volum, era îngreunată de „prea multe legiuiri fiscale, taxe, timbre, a căror ținere la curent este greoaie și anevoioasă chiar pentru un negustor cu experiență îndelungată și carte multă, iar cât privește pe modestul băcan de la periferia orașului sau comerciantul de la țară care abia știa aduna și înmulți, acestea sînt o adevărată pacoste“.

Numărul celor nemulțumiți de politica guvernărilor sporește deci. Tot mai multe sînt categoriile sociale care încearcă să se împotrivescă dictaturii.

Majoritatea documentelor subliniază încetinirea tranzacțiilor comerciale, rezultată din lipsa de pe piață a făinii, brînzeturilor, zarzavaturilor⁶⁴. Kilogramul de unt se vindea acum cu 600–700 lei. Cheresteaua, hîrtia, petrolul, lemnele lipsesc cu desăvîrșire. „Rația de pîine a fost redusă la 500 grame pe zi de persoană și costă 12 lei“⁶⁵.

Dintre toate categoriile sociale, muncitorii – cei mai slab retribuiți – au de suportat greutăți deosebite, mai ales cei care lucrează în ramurile care produc pentru necesitățile frontului. Un tablou sugestiv al muncii forțate și al mizeriei la care erau condamnați minerii de pe valea Trotușului, ne înfățișează o notă informativă din 3 februarie 1942 a comisariatului de poliție Moinești. „Organele jandarmeriei nu semnalează aceste nemulțumiri din motive lesne de înțeles, iar organele Ministerului Muncii sînt mulțumite că încasează obligațiile legale, neinteresindu-se de soarta acestor nenorociți, care atunci cînd ies din lucru din fundul pămîntului *par niște fantome, adevărate cadavre mișcătoare*“ (sublinierea noastră). Situația remarcată de autoritățile statului se dato-

⁶¹ Arh. St. Galați, Insp. gl. ad-tiv, dos. 3, p. 8.

⁶² Arh. St. Iași, fond 1676, dos. 21/1941, p. 290 și dos. 4/1942, p. 80.

⁶³ *Ibidem*, fond Prefectura, dos. 3/1942, p. 215.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 514.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 170.

rește mai ales faptului că mai toți acei muncitori erau supuși regimului militar și amenințați de conducerea întreprinderii cu Curtea Marțială, atunci când încercau să protesteze⁶⁶.

În toate orașele moldovenești au continuat și de-a lungul anului 1942 acțiuni muncitorești revendicative. Au obținut sporuri de salarii lucrătorii de la „Țesătura”—Socola, de la „Victoria“, brutarii din Iași⁶⁷, muncitorii de la fabrica Ciurea—Iași⁶⁸, lucrătorii de la salina C.A.M. Tirgu Ocna, cei de la fabrica de cherestea „Italo-Română“ din Comănești—Bacău, greviștii de la fabrica „Albina“ din Tarcău—Neamț⁶⁹, personalul uzinei electrice din Birlad⁷⁰, brutarii din Huși⁷¹, peste 750 de muncitori portuari din Galați⁷² și alții. Din ce în ce, aceste conflicte sînt susținute de muncitori cu mai multă dirzenie și au un caracter mai conștient și mai revoluționar. Prefectura de Iași se sesiza că „muncitorii caută să demonstreze că scumpetea traiului se datorește războiului provocat de puterile Axei“⁷³.

Atitudinea dîrză a muncitorimii a făcut ca autoritățile centrale să măsoare, fie și aproximativ, din punct de vedere numeric, forța acestui adversar și să constate că Moldova avea atunci cel puțin 25 000 de muncitori, grupați pe centre după cum urmează: 7 697 la Iași, 2 940 la Bacău (cu Tirgu-Ocna și Moinești), 5 919 la Piatra Neamț (cu Tg. Neamț și Buhuși), 745 la Roman, 1 440 la Fălticeni și Pașcani, 108 la Huși, 150 la Vaslui, 450 la Botoșani, 1 250 la Birlad și 7 138 la Galați⁷⁴. Aceștia reprezentau într-adevăr o forță.

Așa se face că în 1943 s-a ajuns la o situație caracterizată după cum urmează: în întreprinderile mari, date fiind acțiunile colective hotărîte ale muncitorimii, salariile au sporit, chiar dacă nu direct proporțional cu scumpetea, însă au sporit, în timp ce în întreprinderile mici, starea muncitorilor — în cele mai numeroase cazuri — era insuportabilă. Dintr-un proces-verbal de inspecție dresat de Inspectoratul muncii Galați, cu prilejul vizitării fabricii de nasturi „Brateșul“, desprindem următoarele „concluziuni generale ... : La această întreprindere se arată un total dezinteres pentru buna stare a muncitorilor și nu se poate vorbi decît de o exploatare nemiloasă a muncii lor ... Salarizarea este mai slabă decît la oricare întreprindere din această regiune“. Autoritatea respectivă, deși obișnuită cu tablouri mizere din viața lucrătorilor, a fost puternic șocată de constatările făcute, încît nota: „am hotărît să aducem la cunoștința

⁶⁶ Arh. centr. Inst. ist. a partidului, dos. 5961—39, p. 536.

⁶⁷ *Ibidem*, dos. 6596—185, p. 26—28.

⁶⁸ Arh. St. Iași, fond Prefectura, dos. 3, vol. II/1942, p. 70.

⁶⁹ Arh. centr. Inst. ist. a partidului, dos. 6596—185, p. 26—28.

⁷⁰ Arh. St. Galați, fond Insp. Muncii, dos. 621.

⁷¹ *Ibidem*, dos. 643.

⁷² *Ibidem*, dos. 636—640.

⁷³ Arh. St. Iași, fond Prefectura, dos. 3, vol. II/1942, p. 375.

⁷⁴ *Ibidem*, fond 1676, dos. 1/1942, p. 121 bis și Arh. St. Galați, fond Insp. Muncii, dos. 609.

Președinției Consiliului de Miniștri, pentru a se cunoaște starea de la această întreprindere⁷⁵.

Faptul că pe frontul de răsărit lucrurile nu mergeau după dorința guvernanților a determinat ca atitudinea autorităților față de muncitori să fie contradictorie. Pe de o parte, se înțețeau în unele cazuri acțiunile represive, iar pe de altă parte, în alte cazuri se proceda „cu tact” în conflictele de muncă dându-li-se muncitorilor câștig de cauză, măcar aparent. De remarcat că aproape toate conflictele din cursul anului 1943 iau sfârșit în favoarea muncitorilor. Aceasta în primul rând datorită acțiunilor puternice conduse de comuniști. Așa se petrec lucrurile la Bacău, la întreprinderile textile militarizate „Filderman și Izvoreanu”, în cele de pielărie⁷⁶, la Tecuci în cazul lucrătorilor brutari⁷⁷, la Galați în cazul rujarilor, pescarilor, manufacturiștilor și cărbunarilor din port⁷⁸, la Șantierele navale⁷⁹, precum și în alte întreprinderi.

În același timp însă, în unele întreprinderi, muncitorii sînt forțați să lucreze pînă la 12 ore; aceasta, deoarece frontul în continuă prăbușire cerea „sacrificii deosebite”. În Moldova lucrau în schimburi de 12 ore: Șantierele navale Galați, uzina „Titan” din aceeași localitate, fabrica chimică din Mărășești⁸⁰ și salina C.A.M. Tîrgu Ocna⁸¹. Întreprinderea textilă Buhuși⁸² lucra pînă la 11 ore. De remarcat că orele suplimentare se plăteau cu cel mult 25% din tariful orelor normale de producție.

Întreprinderile mici își restrîng treptat activitatea — mai ales dacă erau furnizoare ale armatei — lipsite fiind de materii prime⁸³. Implicit, parte din muncitori sînt aruncați în brațele șomajului, cu atît mai mult cu cît de la sate veneau spre orașe femei și copii, concurînd munca bărbaților.

Apropierea continuă și glorioasă a armatelor sovietice are influențe deosebite asupra mediului muncitoresc. Poliția de siguranță mărește numărul agenților (acoperiți) în întreprinderi, manifestînd un vădit interes pentru starea de spirit a muncitorilor.

În primăvara anului 1944, evacuarea întreprinderilor este pe primul plan. Moldova urma să cunoască o dezorganizare totală a vieții economice, cu consecințe funeste asupra situației muncitorimii, în cele mai dese cazuri, obligată să se evacueze o dată cu întreprinderile. Mulți dintre muncitori au refuzat însă să se evacueze, pentru că la capătul acestor suferințe se întrevedea posibilitatea cuceririi unei noi vieți.

⁷⁵ Arh. St. Galați, fond. Insp. Muncii, dos. 681.

⁷⁶ Arh. centr. Inst. ist. a partidului, dos. 6343—113, pp. 189 și 12.

⁷⁷ Arh. St. Galați, fond Insp. Muncii, dos. 652.

⁷⁸ *Ibidem*, dos. 702.

⁷⁹ *Ibidem*, dos. 666.

⁸⁰ *Ibidem*, dos. 702.

⁸¹ Arh. centr. Inst. ist. a partidului, dos. 6165—70, p. 97.

⁸² *Ibidem*, dos. 6343—113, p. 353.

⁸³ *Ibidem*, dos. 6595—185, p. 31.

Anii dictaturii antonesciene au provocat nemulțumiri grave și în rindurile țărănimii muncitoare din Moldova. Lipsită de pământul care-i era necesar, ea a fost înșelată încă o dată de Garda de fier care agita la sate lozinca „omul și pogonul”. „Moldova roșie”, în septembrie — octombrie 1940, scria: „În timpul opoziției, Garda de Fier a cutreerat satele, a măsurat pământurile moșierilor și a înscris în registre numele țăranilor și numărul hectarelor de pământ ce-l vor primi. Azi, Garda de Fier e la putere. Ce-a făcut în timpul acesta pentru țărănimea săracă? Nimic!... În schimb, în munții Gorjului se fac aerodromuri pe pământurile țăranilor”⁸⁴. Același ziar comunist arăta în continuare țăranilor, oă numai puterea muncitorilor și țăranilor poate îndeplini acest vis al muncitorilor de pe ogoare. Se dădea ca exemplu confiscarea recentă a moșiilor din Basarabia și Bucovina și împărțirea lor gratuită țăranilor fără pământ sau cu pământ puțin.

„Dunărea roșie” din Galați⁸⁵ relata în decembrie 1940 „eroica luptă a țăranilor din satele Cırja și Rinzești” împotriva boierului Donca. Acesta furase obștei o baltă de 600 hectare. Între țărani și jandarmi s-au dat lupte cu arme de foc.

Pentru a contracara propaganda antisovietică, „Moldova roșie”⁸⁶ din februarie 1941, scria: În satul Vinători, comandantul unui regiment de artilerie a adunat pe toți cetățenii și le-a spus că dacă vor veni trupele sovietice să le gonească cu coasele, cu topoarele și cu unghiile. Sătenii au răspuns:... „Dumneavoastră fugiți cu tunuri și mitraliere și vreți să-i alungăm noi cu coase și cu topoare?” Același articol evidențiază faptul că țăranii din Vinători „s-au opus cu forța rechiziționării vitelor, căruțelor, porumbului și nutrețului”. Așa se explică de ce în vederea plebiscitului antonescian din primăvara anului 1941, printre țăranii de la Tirgu-Frumos câștiga teren propaganda de a vota împotriva „generalului”⁸⁷.

Situația economică a țărănimii era din ce în ce mai grea, o dată cu creșterea rechizițiilor, cu plecarea bărbaților în concentrări nesfârșite, cu scumpetea excesivă. Suprafețe apreciabile rămân neînsămânțate. La cooperativele sătești, în aprilie 1941, kilogramul de făină de grâu, populară, ajunsese să se vîndă cu 24 de lei (cazul de la Voinești-Iași)⁸⁸.

Izbucnirea războiului a însemnat pentru țărănime înrăutățirea considerabilă a condițiilor de trai. Conform decretului-lege privitor la blocarea în patrimoniul statului a grîului, porumbului, orzului, ovăzului și secarei, producătorilor li se lăsau cite 20 kgr. de suflet, din aceste cereale⁸⁹. „România liberă”, ziar ilegal al forțelor patriotice, la 1 ianuarie 1942, — în numărul 1, considera aceste măsuri drept „decret de înfometare și jaf.”

⁸⁴ „Moldova roșie” din septembrie-octombrie 1940.

⁸⁵ „Dunărea roșie” din 25 decembrie 1940.

⁸⁶ „Moldova roșie” din 28 februarie 1941.

⁸⁷ Arh. St. Iași, fond 1678, dos. 102/1941, p. 89.

⁸⁸ *Ibidem*, fond Prefectura, dos. 3/1941, p. 208.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 263.

În administrația comunelor intrau mai ales elementele chiaburești, care foloseau orice prilej în scopul îmbogățirii personale. Cooperativele sătești sînt — în cele mai multe cazuri — instrumente folosite de speculanți. În martie 1942, la Ceplenița (actualmente raionul Hîrlău), din cantitatea de 4 838 kg zahăr destinate comunei, numai 754 au fost distribuite populației. Restul au luat calea pieței la „negru”⁹⁰. La Cornești-Iași, o anchetă din iulie 1942 stabilește că un speculant vindea kilogramul de mălai cu 50 lei⁹¹.

Prestațiile nesfîrșite, colectarea lînei (în 1943, în întregime), predarea cerealelor direct de pe arii, obligația de a ara îndată după seceriș, fără a putea folosi miriștile pentru pășune, se adaugă la toate celelalte nemulțumiri⁹².

Prefecturile de județ, la conferințele lor administrative, aveau la ordinea de zi probleme ca: executarea prestației, executarea muncii de război, măsuri pentru reușita colectării cerealelor din „Darul plugarului”, curățirea izlazurilor și tăierea buruienilor, colectarea lînei⁹³. Nici urmă de chestiuni care să trădeze vreun interes cît de mic pentru țărănime. Numai rareori aceste autorități înregistrează aspecte ale vieții satelor, fără a dovedi că înțeleg cauzele. Așa, de exemplu, prefectul județului Tutova, în noiembrie 1943, se arăta alarmat cu privire la mizeria constatată în unele sate. Într-o circulară trimisă pretorilor și primarilor, scria: . . . „copiii sînt dezbrăcați și desculți. Părinții nu se îngrijesc de ei și-i lasă pradă frigului și bolilor, (Ce puteau face părinții?! n.n.) așa cum am observat în multe comune și în special în comuna Ibănești, unde din 40 de copii născuți au murit 30”⁹⁴.

Starea sanitară a Moldovei⁹⁵, în octombrie 1940, în județele Iași, Bacău, Fălciu, Roman, Neamț și Vaslui, se caracteriza prin existența a 8 708 cazuri de tuberculoză, 14 906 cazuri de pelagră cu o mortalitate de 11%, 39 045 de cazuri de malarie cu o mortalitate de 11% ș.a. Este ușor de prevăzut în ce proporții au sporit aceste epidemii în anii de război, cînd mizeria a luat proporții și mai mari. În toamna lui 1941, la Uricani și în alte localități în jurul Iașilor, s-a declarat epidemie de tifos exantematic. Prefectul județului, „pentru stingerea urgentă a epidemiei”, se adresa, nu organelor sanitare, ci legiunii de jandarmi, cerînd să înființeze imediat „în acea comună, un post de jandarmi”⁹⁶.

Chiaburii și comercianții satelor cîștigau pe seama țăranilor săraci, pe seama proletariatului agricol, silit, mai mult ca oricînd, la o viață de mizerie. Comandantul legiunii de jandarmi Iași, în vara anului 1942, raportînd situația de pe moșia Hodora din comuna Belcești, spune des-

⁹⁰ Arh. St. Iași, fond Prefectura, dos. 3/1942, p. 237.

⁹¹ *Ibidem*, dos. 3, vol. II/1942.

⁹² Arh. St. Galați, fond Insp. gl. ad-tiv, dos. 3.

⁹³ *Ibidem*, dos. 10.

⁹⁴ *Ibidem*, dos. 3.

⁹⁵ „Moldova roșie” din februarie 1941.

⁹⁶ Arh. St. Iași, fond Prefectura, dos. 2/1941, p. 414.

pre lucrători că „de 15 zile mănincă mămăligă de orz, terminînd-o și pe aceea“⁹⁷.

Intrucît moșierii trebuiau să plătească — fie și cu sume derizorii — munca lucrătorilor, sub pretextul intereselor de stat, sînt repartizați la conace prizonieri sovietici care lucrează forțat, sub privegherea unor „milițieni“ romîni. Pentru marii proprietari, această înlesnire era deosebit de importantă. Ea se adăuga altor înlesniri, ca dreptului de a semăna pe ogoarele lor numai mazăre, linte și cereale care nu erau supuse blocării, în timp ce micii proprietari, țărani, erau obligați să cultive grîu, porumb, orz, ovăz, fiind și în această privință singurii siliți să susțină greutățile economice ale timpului⁹⁸. Și în privința rechizițiilor exista aceeași practică. O notă informativă din septembrie 1942 sublinia că „rechizițiile au produs mari nemulțumiri. Au fost luate vitele celor lipsiți de mijloace și au rămas cele ale unora care au destule mijloace“⁹⁹ încît, așa cum semnalează în martie 1943 biroul Siguranței Iași, pe țărani „sosirea primăverii îi îngrijorează foarte mult cu privire la efectuarea muncilor de primăvară, fiindcă nu vor avea vitele necesare în acest scop“¹⁰⁰.

Continua agravare a situației economice de la sate culminează în toamna anului 1943, cînd „se observă o creștere a numărului de minori și femei veniți de la țară (la orașe) cu cereri de angajare în industriile textile, în special“¹⁰¹. Guvernării folosesc momentul pentru a „îndruma“ tineretul spre Germania, deficitară în ce privește forța de muncă, prin uriașele pierderi în oameni suferite pe front¹⁰².

Ziarul ilegal „Romînia liberă“¹⁰³, în articolul: *Cum se apără aliații lui Antonescu*, relatează jaful săvîrșit de hoardele hitleriste în retragere, la Suceava și Botoșani. Ei smulgeau de la gura copiilor, bătrînilor, femeilor, ultimele cereale pentru hrană, luau din bătătura gospodăriilor vitele de muncă și de hrană, carele, făcînd ca ura țărănimii împotriva cotropitorilor să crească la maximum. Așa se explică de ce țărani îmbrăcați în haine militare au participat, după răsturnarea dictaturii antonesciene, cu toate puterile lor, la lupta hotărîtă pentru nimicirea totală a hitlerismului.

⁹⁷ Arh. St. Iași, dos. 3 vol. II/1942 p. 152.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 307.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 312.

¹⁰⁰ *Ibidem*, fond 1678, dos. 72/1942, p. 1162.

¹⁰¹ Arh. St. Galați, fond Insp Muncii, dos. 702.

¹⁰² *Ibidem*, dos. 543.

¹⁰³ „Romînia liberă“ din 28 mai 1944.

În ce privește atitudinea intelectualilor față de guvernarea antonesciană, aceasta a înregistrat diverse aspecte; majoritatea lor au urit acest regim terorist.

La Iași, cercul cultural româno-francez „Luteția“, care reunea studenți de la litere, intelectuali, printre care avocați, medici, profesori, „discuta chestiuni politice prin prisma principiilor democratice de stînga și chiar comuniste“¹⁰⁴.

Revista „Însemnări ieșene“ cerea prin articolele sale „adevăruri, nu propagandă“ și elogia realizările din U.R.S.S.

Deosebit de semnificativ este faptul că la conferințele tot mai numeroase ținute de diferiți „savanți“ hitleriști la Universitatea din Iași, numărul participanților era redus. Organele polițienești, la 3 mai 1941, notau că „la conferința Deutsch-Südeuropäische Wirtschaftskooperation“, ținută de economistul german Hans Jürgen Serafim, fiind puțini auditori „rectorul a făcut apel la studentele căminelor să mărească numărul participanților“¹⁰⁵. Situații similare se întîlnesc adesea.

Tot în mai 1941, poliția din Iași, care încuraja organizarea conferințelor tuturor emisarilor naziști, făcea greutăți conferențiarilor cu tendințe progresiste. Astfel, organele locale polițienești au cerut aviz Inspectoratului regional de poliție, dacă trebuie să permită profesorului Iorgu Iordan să conferențieze despre „Originea romînilor“¹⁰⁵. Acest amănunt este semnificativ în privința libertăților de manifestare a intelectualilor în perioada dată, a suspiciunii ce plana asupra lor, mai ales dacă erau cunoscuți ca avînd vederi progresiste.

O parte a studențimii ieșene și-a manifestat adesea dezaprobarea pentru dictatura antonesciană. La 1 decembrie 1941, aniversîndu-se unirea Ardealului în prezența corpului didactic de la Universitate și a unui public numeros, cînd conferențiarul a amintit că Ardealul „este casa noastră“, a romînilor, un student din sală a strigat: „vrem casa noastră!“¹⁰⁷. O parte din public a aplaudat. La sfîrșitul serbării, în sală s-a strigat: „Vrem Ardealul!“.

Acest incident, nedorit de autorități, nega alianța dintre România antonesciană și Ungaria fascistă, arătîndu-i „trăinicia“.

Mult comentată de opinia publică a fost, în decembrie 1941, sinuciderea unui inginer român de la uzinele electrice din Iași, determinată de atitudinea arogantă și poruncitoare adoptată de un maestru german instalat ca șef al sălii mașinilor¹⁰⁸. Tot mai numeroase sînt cazurile cînd ies la iveală sentimentele de ură nutrite față de hitleriști. În aproape toate orașele Moldovei, poliția de siguranță constata că o parte însemnată a intelectualilor se mențin izolați de politica guvernamentală.

Pe măsură ce războiul crea situații din ce în ce mai greu de suportat pentru țara noastră, în cercurile intelectuale progresiste se mani-

¹⁰⁴ Arh. St. Iași, fond 1678, dos. 37/1941, p. 122.

¹⁰⁵ *Ibidem*, dos. 372/1941, p. 91.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 103.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 151.

¹⁰⁸ *Ibidem*, dos. 25/1941, p. 323.

festă încredere în victoria Uniunii Sovietice. În acest sens — spun documentele — comentau studenții cu orientare comunistă de la agronomie și fizico-chimice, în mai 1942¹⁰⁹.

Curtea marțială a Corpului IV armată, în toamna anului 1943, a judecat cazul unor cetățeni care „au afișat pe pereții coridoarelor de la Facultatea de științe din Iași manifeste în care se aduceau acuzații conducătorilor armatei romine“, arătând că trimit ostașii noștri la moarte, pentru o cauză ce le este străină¹¹⁰.

Foarte interesante sînt aspectele nemulțumirilor manifestate în rindurile armatei.

„Moldova roșie“ din septembrie—octombrie 1940 relatează situația de la batalionul de transmisiuni din Iași, unde ostașii au cerut „desconcentrare“ și condiții de trai omenești.

Munca partidului era dusă cu tenacitate în armată, acolo unde erau cantonate trupe, la orașe, ca și la sate. Într-un raport al statului-major al corpului de cavalerie se semnalează că la Stolniceni-Prăjescu (sat lângă Pașcani), cîțiva soldați concentrați într-un detașament de săpători au împărțit trupei manifeste comuniste care îndemneau la desconcentrare, la luptă împotriva războiului¹¹¹.

Activitatea comunistilor se putea desfășura în condiții prielnice, pentru că nemulțumirile masei de ostași sporeau neconținut. Pentru a contracara acțiunea comunistă, în mod tacit, trupele germane sînt îndemnate să antreneze pe soldații romîni la jaf și devastări împotriva evreilor. După izbucnirea războiului, la Botoșani, Dorohoi, Iași au loc cîteva manifestări de acest fel¹¹², însă starea generală de spirit a ostașilor este contra dorinței guvernanților.

Ura ostașilor romîni împotriva armatelor hitleriste mocnește, izbucnind uneori. Sînt tot mai dese certurile cu prilejul cărora li se spune nemților „că în țara lor nu mai au piine de mîncat“¹¹³. Trufia și atitudinea generală a militarilor hitleriști care nu-i respectau nici pe ofițerii romîni, a determinat o stare de adîncă revoltă și ură în rindurile ofițerilor noștri cinstiți¹¹⁴, iar jafurile și silniciile pe care le săvîrșeau în țara noastră de pe poziția unor cuceritori, au stîrnit oprobiul public¹¹⁵. Dintr-un document al poliției de siguranță din Iași¹¹⁶ reiese că atitudinea de cuceritori a armatelor germane se manifesta în unele cazuri și prin încălcarea atribuțiilor autorităților romine. Două persoane „suspecte“ urmărite de Inspectorul regional de poliție „lipsesc de la domiciliu...

¹⁰⁹ Arh. St. Iași, dos. 127/1942, p. 377.

¹¹⁰ *Ibidem*, fond Curtea Marțială, dos. 2/1943, p. 608.

¹¹¹ *Ibidem*, fond Prefectura, dos. Diverse H/1942, p. 40.

¹¹² *Ibidem*, fond. 1878, dos. 30/1941, p. 377.

¹¹³ *Ibidem*, dos. 56/1941, document, 958.

¹¹⁴ *Ibidem*, dos. 3/1941, p. 240.

¹¹⁵ *Ibidem*, dos. 56/1941, document 1324.

¹¹⁶ Arh. centr. Inst. ist. a partidului, dos. 5700—16, p. 74.

probabil că au fost ridicate de autoritățile militare germane și internate în lagăre“.

Nu sînt rare și nici întîmplătoare, încăierările dintre ostașii celor două armate „aliate“, germană și romînă¹¹⁷.

Echiparea pentru front a trupelor romîne era total nesatisfăcătoare. Prin rechiziții grabnice, în iulie 1941, și prin colecte publice, armata romînă se înzestra cu cearșafuri, fețe de pernă și vesela necesară spitalelor.

Tîriți în război, muncitorii și țărani, care-și lăsau familiile fără sprijin, erau chinuți de nedreptatea ce domnea peste tot. Răniții care se întorceau de pe front (în noiembrie 1941), stînd de vorbă prin gări cu populația, afirmau că luptele „iau uneori proporții înspăimîntătoare“, că „ostașii noștri caută să fugă de pe front, dar că asemenea încercări sînt reprimare cu moartea“. Ei arată „că sovietele sînt dotate cu armament bun și că bolșevicii luptă cu mare elan“¹¹⁸. Această stare de spirit a armatei îngrijora autoritățile, încît la reîntoarcerea la Iași, de pe front, a regimentului 29 infanterie, se iau „măsurî de pază și siguranță“ în oraș¹¹⁹. Burghezia și moșierimea se temeau de propria lor armată.

Tocmai de aceea autoritățile hotărăsc acordarea de ajutoare pentru familiile concentraților¹²⁰. Aceste măsuri au fost luate în vederea stăvilirii valului de nemulțumiri, din ce în ce mai fățiș manifestate. Subliniind mizeria fizică și morală a familiilor concentraților, poliția de moravuri raporta forurilor superioare că: „prostituția clandestină a sporit într-un mod îngrijorător. Se vād chiar femei căsătorite, dar ai căror bărbați sînt pe front, ocupîndu-se cu aceasta. Întrebată de ce o fac, ele declară că nu au cu ce-și hrăni copiii“¹²¹.

Cînd teoria războiului fulger a fost infirmată de mersul evenimentelor militare, neîncrederea în victorie și dorința de a nu lua parte la luptele al căror sens nu-l vedeau, a sporit în rîndurile militarilor romîni. Mulți se automutilează¹²², dar și mai mulți nu se supun la mobilizare. De la 22 iunie 1941 și pînă la 7 iulie 1942, în cinci circumscripții polițienești ale orașului Iași, sînt 1 350 de nesupuși la concentrare și 156 de dezertori¹²³. Pe măsură ce frontul bate în retragere, cazurile de acest fel se înmulțesc. Curtea Marțială a Corpului IV armată Iași a judecat în anul 1943 un număr de 552 de cazuri de dezertare, din care pînă la 1 iulie 231 de cazuri și pînă la 1 ianuarie 1944 restul de 321 de cazuri¹²⁴. Ea mai judecă totodată și cazuri de „lovirea și dezarmarea jandarmilor, insulte domnului mareșal, instigații“¹²⁵. Totuși, sancțiunile severe nu sînt în stare să oprească prăbușirea începută.

¹¹⁷ Arh. St. Iași, fond. 1678, dos. 56/1941, document 2003.

¹¹⁸ *Ibidem*, fond Prefectura, dos. 3/1941, pp. 648 și 702.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 742.

¹²⁰ *Ibidem*, fond. 1676, dos. 24/1941, p. 894.

¹²¹ *Ibidem*, dos. 8/1941, p. 1129.

¹²² *Ibidem*, dos. 12/1941, p. 2.

¹²³ *Ibidem*, dos. 84/1942, pp. 171–183.

¹²⁴ *Ibidem*, fond. Curtea Marțială Iași, dos. 1/1943.

¹²⁵ *Ibidem*, dos. 2/1943.

O stare de spirit asemănătoare domnea și în rîndul altor trupe de pe frontul răsăritean. Din „Divizia albastră spaniolă“, multe cadre „au părăsit serviciile, rămînînd în spatele frontului“¹²⁶. Sînt înregistrate dezertări în mari proporții, mai ales în 1943, în rîndurile armatei italiene și germane¹²⁷.

Magistrații militari sînt conștienți de faptul că războiul a fost pierdut pentru fasciști și intră în instanță acționînd numai din obligație profesională. Concludent pentru convingerile lor este un pasaj dintr-un raport adresat „Marelui stat-major, secția prizonieri de război“ la 2 iulie 1943, raport privitor la judecarea unor ostași sovietici fușiți de pe moșiile unde fuseseră trimiși să lucreze. Paragraful respectiv spune: „La această curte s-a adoptat principiul că prizonierul de război nu poate fi omorît și nici maltratată, nici constrîns să facă acte contrare demnității lui. Înaintăm acest raport cu tabelele anexate (n.n. tabele care cuprîneau numele și pronumele, vîrsta, gradul, ocupația și adresa prizonierilor) pentru a servi în viitor la tratativele de pace, cînd vor avea loc și a se evidenția felul omenos cum sînt tratați prizonierii ruși în România¹²⁸ (sublinierea ne aparține). Cu alte cuvinte, nu mai rămăsese decît un lucru de făcut: tratativele de pace.

Aceleași convingeri îi măcinau și pe funcționarii superiori de la siguranța statului. poate chiar cu cîteva luni mai înainte, altminteri n-ar fi luat măsuri rapide privind evacuarea arhivei unităților din Moldova¹²⁹.

Dotăți adesea cu și mai mult simț al realității, ostașii care alcătuiau grosul trupeii erau stăpîniți de convingeri asemănătoare. Un document militar stabilește că „soldații înapoiți de pe front discută în adunări și prin gări cu diferite persoane că: „trupele noastre au fost decimate complet de armata roșie“ și că „soldații noștri se dau prizonieri de bună voie la ruși... pentru a porni contra germanilor“¹³⁰. Prinderea colportorilor ordonată, nu mai servea la nimic.

Această stare de spirit din rîndurile armatei explică de ce la 23 August 1944, trupele noastre au întors armele împotriva cotropitorilor fasciști, dînd dovadă de un adînc patriotism.

Pe de altă parte, chiar și în rîndurile armatei germane, așa-zisa disciplină de fier se clătina din ce în ce mai puternic în 1944. La 22 ianuarie 1944, la Iași, un soldat german turmentat „a împușcat mortal un maior german“ și a rînit pe un locotenent în localul hotelului „Bristol“¹³¹. Chiar și dintre hitleriști erau puțini cei care mai credeau în himera victoriei împotriva Uniunii Sovietice.

¹²⁶ Arh. St. Iași, fond 1678, dos. 12/1941, p. 59.

¹²⁷ *Ibidem*, fond Prefectura, dos. nein.v./1943, p. 3.

¹²⁸ *Ibidem*, fond. Curtea Marțială Iași, dos. 2/1943, p. 967.

¹²⁹ *Ibidem*, fond 1678, dos. confid./1943, p. 103.

¹³⁰ *Ibidem*, dos. 72/1942, p. 967.

¹³¹ *Ibidem*, fond. 1678, dos. 46/1943, p. 424.

Nemulțumirile fiecărei clase și pături sociale au avut uneori semnificații politice elocvente. Aceste curente, care au mers o vreme paralel, s-au întâlnit la un moment dat într-un torent puternic, care a grăbit procesul de eliberare națională și socială a României.

Au existat forțe patriotice care au acționat de la început în mod conștient, pentru salvarea patriei. Pe teritoriul Moldovei, această luptă a înregistrat momente însemnate, care nu pot fi trecute cu vederea. Inițiate de P.C.R. sau spontane, acele acțiuni patriotice s-au unit, constituind în cele din urmă o forță unitară.

Nu-i întâmplător faptul că manevrele diviziei a 14-a de infanterie au fost zădărnice întrucîtva prin distrugerea (la 22 mai 1941) liniei de comunicații între Iași și Grajduri și prin distrugerea unei instalații întregi din curtea secției C.F.R.-Iași (27 mai 1941)¹³².

Pe plan central, lupta împotriva fascismului era dusă de forțele patriotice care, începînd din februarie 1942, editau ziarul ilegal „România liberă”. Într-un articol redacțional intitulat *La luptă contra hitlerismului barbar cotropitor!* se arăta patrioților că „Partidul Comunist din România propune crearea *frontului unic național* al poporului român împotriva ocupanților fasciști și clicii militare — fasciste, în frunte cu trădătorul Antonescu”. Punctele de platformă erau:

- încetarea războiului cu U.R.S.S.;
- pace și alianță cu Uniunea Sovietică, Anglia, Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia, țările democratice;
- oprirea producției de război;
- alungarea hitleriștilor din țară;
- răsturnarea guvernului antonescian;
- anularea dictatului de la Viena;
- o justă politică națională;
- amnistie generală politică, militară și agrară¹³³.

Comuniștii așteptau astfel mina tuturor celor ce iubeau viața și libertatea țării lor. Opinia publică privea cu încredere la neînfricatul partid al muncitorilor, indignată fiind de jaful hitlerist și de măcinarea tineretului român pe frontul răsăritean.

La 27 aprilie 1942, *Comitetul din Moldova pentru România Liberă* a organizat răspîndirea pe străzile Iașului a multor manifeste patriotice, scurte dar mobilizatoare. Iată conținutul lor:

1. „Romîni! Uniți-vă pentru răsturnarea jugului hitlerist!”
2. „Soldați! Nu vă dați viața pentru Hitler! Dezertați!”
3. „Deșteaptă-te romine! Hitler ne ia fiii și fură a noastră pîine!”
4. „Cei ce poartă jugul și a trăi mai vor”¹³⁴.

Curentul antihitlerist este din ce în ce mai puternic.

¹³² Arh. St. Iași, dos. 23/1941, p. 70.

¹³³ „România liberă” din 12 februarie 1942.

¹³⁴ Arh. St. Iași, fond Prefectura, dos. 3 n/1942, p. 396.

Actele de săbotaj care urmăreau diminuarea capacității de producție și a transporturilor de război, precum și crearea panicii în rîndurile agresorilor, se țin lanț.

Din gara Vaslui, dintr-un tren militar, dispar lăzi cu muniții¹³⁵. La Comănești — Bacău se descoperă o tentativă de provocare a exploziei unor instalații¹³⁶. La uzina electrică din Iași¹³⁷, la sediul postului de radioemisiune „Moldova”¹³⁸ izbucnesc incendii violente. La Tîrgu-Frumos¹³⁹, niște barăci germane, la Bacău fabrica de postav „Izvoranul”¹⁴⁰ sînt pe punctul de a fi incendiate. Calea ferată dintre Grajduri — Bîrlad este minată¹⁴¹ ș.a.

Autoritățile, speriate de amploarea mișcării, califică drept comuniști pe toți luptătorii cinstiți, chiar dacă mulți dintre ei nu știau ce este comunismul. Numai într-o singură lună a anului 1943, Curtea marțială Iași judecă 47 de arestați „pentru comunism” și „4 pentru sabotaje”. Era suficient ca cineva să asculte știrile difuzate de posturile de radio străine sau de radio „Romînia liberă” pentru ca să fie deferit justiției.

Ce făceau în acest timp reprezentanții partidelor „istorice” în Moldova și în celelalte provincii? Un document din arhiva Inspectoratului regional de poliție Iași precizează: „Cercurile național-țărăniști, pe măsură ce activitatea politico-militară anglo-sovietico-americană devine mai accentuată, caută să găsească o formulă de acțiune politică care să le permită și în viitor dreptul de a se numi luptători pentru cauza democrației și deci guvernamentală...” Într-un alt pasaj, urzelile partidelor burghezo-moșieresti sînt și mai bine prinse: „Curentul democratic al maselor are neapărată nevoie de un instrument politic bine întocmit pentru timpul cît va fi pus în situația de a cuceri puterea. Acest instrument politic de conducere nu poate și nu trebuie recrutat din altă parte decît din acele elemente politice care au un trecut democratic recunoscut”¹⁴².

Recunoscînd eșecul politicii antonesciene, burghezo-moșierimea se interesa de găsirea formulei care să-i permită instaurarea la cîrma țării a politicianilor, care indirect conduseseră și pînă atunci, aprobînd și dirijînd tacit dictatura antonesciană.

Cînd patrioții luptau pentru libertate națională și socială „democrații” țărăniști și liberali pindeau puterea politică în viitorul stat. „Istoricii” nu acceptau colaborarea cu comuniștii, dar doreau să se folosească de roadele luptei lor.

La 8 august 1943, prin ziarul ilegal „Romînia Liberă”¹⁴³, Comitetul Central al Partidului Comunist din Romînia propune din nou „tuturor

¹³⁵ Arh. St. Iași, fond. 1676, dos. 23/1941, p. 874.

¹³⁶ Arh. centr. Inst. ist. a partidului, dos. 5961—39, p. 261

¹³⁷ Arh. St. Iași, fond 1678, dos. 130/1941, p. 341.

¹³⁸ *Ibidem*, dos. 1/1942, p. 331.

¹³⁹ *Ibidem*, fond 1676, dos. 56/1941, document 50967.

¹⁴⁰ Arh. centr. Inst. ist. a partidului, dos. 6596—185, p. 32

¹⁴¹ Arh. St. Iași, fond 1678, dos. 19/1942, p. 726.

¹⁴² *Ibidem*, fond Prefectura, dos. 72/1942, p. 962.

¹⁴³ „Romînia liberă” din 8 august 1943, p. 3.

partidelor și organizațiilor patriotice, formarea unui „Comitet național de luptă pentru eliberarea țării”. De această dată, platforma prezentată încorporează și un punct nou în plus: „asigurarea existenței poporului muncitor”. Uniunea Patrioților este prima organizație care aderă la acest comitet. Partidele „istorice”, fără a o refuza, rămân în expectativă. Ele nu credeau încă ceea ce vedeau, adică năruirea hitlerismului, cu toate că ofensiva sovietică din răsărit făcea mari progrese și cu toate că Italia fusese scoasă din luptă. Totuși, fac oarecare pregătiri. Organizația partidului național-liberal din Iași, în noiembrie 1943, se dovedea preocupată de viitorul imediat¹⁴⁴.

Apropierea armatelor sovietice a dat impuls luptei forțelor patriotice. Corpul IV armată Iași cerea Inspectoratului regional de poliție să-și mărească vigilența, fiindcă pe teritoriul său ar exista „rețele organizate de partizani și parașutiști”¹⁴⁵. De altfel, fără existența lor s-ar fi explicat cu greu unde au dispărut cei „500 ucrainieni ce erau transportați spre Germania”, evadați dintr-un tren pe distanța Iași—Pașcani, în noaptea de 16 spre 17 ianuarie 1944¹⁴⁶. Ziarul „România Liberă”, în iunie 1944, arăta că „în Moldova, partizanii își înmulțesc mereu loviturile împotriva transporturilor și comandamentelor nemțești”, că „teroarea nu dezarmează”, că „numărul lor crește mereu”¹⁴⁷.

Prăbușirea continuă a frontului de răsărit determină sporirea forțelor patriotice, la care se adaugă și elemente mai puțin hotărâte. La 1 mai 1944 ia ființă „Frontul Unic Muncitoresc”. Partidul Social-Democrat aderă la platforma elaborată de Partidul Comunist Român¹⁴⁸.

La 20 iunie 1944, partidele național-țărănist și național-liberal acceptă, în sfârșit, propunerile pe care comuniștii le făcuseră încă de când războiul putea fi evitat, formându-se „Blocul Național Democrat”.

Acțiunile maselor populare conduse de P.C.R., în această perioadă, ne arată că poporul muncitor din Moldova și-a dat partea sa de contribuție pentru pregătirea condițiilor optime desfășurării mărețului act de la 23 August 1944.

¹⁴⁴ Arh. St. Iași, fond 1678, dos. 72/1943.

¹⁴⁵ *Ibidem*, fond Prefectura, dos. confid./1943, p. 85.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 153.

¹⁴⁷ „România liberă” din 28 iunie 1944.

¹⁴⁸ *Ibidem*, 26 mai 1944.

DATE PRIVIND ORGANIZAREA ÎNVĂȚĂMÎNTULUI ÎN NORDUL MOLDOVEI DUPĂ ELIBERARE

(aprilie — decembrie 1944)

de TR. UDREA și H. S. WEISSMAN

După eliberarea, la sfârșitul lui martie — începutul lui aprilie 1944, a nordului Moldovei de către armatele sovietice, printre sarcinile importante care au stat în fața maselor populare, a forțelor democratice în frunte cu P.C.R., a fost și aceea a reorganizării pe baze democratice a vieții cultural-ideologice din această regiune. În cadrul acestei reorganizări un rol tot mai important, mai ales după deschiderea noului an școlar, l-au jucat problemele de învățămînt. Această acțiune s-a făcut în condițiile excepțional de grele existente în acel moment în Moldova de Nord¹.

Moldova în genere și în special partea sa dinspre nord a resimțit cea dintîi și din plin consecințele dezastruoase ale criminalului război antisovietic. În 1941, încă înainte de 22 iunie, ea a fost transformată într-o bază de pornire a agresiunii antisovietice. Rechizițiile și munca forțată (mai la îndemînă în Moldova ca aiurea pentru unitățile militare gata de marș), silniciile de tot felul efectuate de autoritățile antonesciene sub imperiul curților marțiale au secătuit sistematic resursele economice ale regiunii, ducînd la scăderea catastrofală a nivelului de trai și așa scăzut al oamenilor muncii.

După bătălia de la Kursk și îndeosebi după cea de la Uman, Moldova redevine spate al frontului și din primăvara pînă în toamna anului 1944 este brăzdată de însăși linia frontului care se stabilizează pe obcinile Carpaților răsăriteni pînă în dreptul Tîrgului Neamț și de aci spre răsărit pe la nord de Tg. Frumos și Iași.

În Moldova fasciștii germani și romîni în retragere au aplicat „tactica” evacuării și distrugerii tuturor bunurilor materiale considerate de ei că ar fi putut folosi în vreun fel Armatei Sovietice eliberatoare. În această categorie intrau utilajele întreprinderilor mari și mici, alimentele, medicamentele și mărfurile de tot felul. Armatele fasciste și mai ales detașamente hitleriste special constituite au jefuit, dinamitat și in-

¹ Sub această denumire cuprindem, în mod convențional, întreg teritoriul care a fost eliberat de Armata Sovietică încă în primăvara anului 1944 în urma victoriei din sectorul Uman-Moghilev, adică județele Dorohoi, Rădăuți, Botoșani, Suceava, majoritatea teritoriului fostului județ Baia precum și unele părți din estul județului Neamț și nordul județului Iași.

incendiat majoritatea clădirilor în localitățile din care s-au retras. Ei au dat foc în retragere la numeroase așezări între care și unor centre urbane ca Rădăuți, Siret, Ștefănești etc. Printre „obiectivele“ incluse în planul de distrugeri figurau principalele imobile din orașe și sate în rîndul cărora fuseseră trecute de regulă și clădirile școlare² și cele care adăpostiseră așezăminte culturale. Trupele fasciste în retragere au distrus astfel muzeul istoric din Suceava, au incendiat biblioteca centrală a orașului care avusese peste 16.000 exemplare etc.³

Numai pentru Moldova de nord numărul locuințelor distruse sau devenite de nelocuit fără reparații capitale a fost în primăvara anului 1944 de ordinul zecilor de mii. La aceasta adăugăm numeroase edificii care mai înainte adăpostiseră instituții publice între care și școli⁴, teatre, cinematografe etc.

Ofensiva impetuoasă a Armatei Roșii ca și acțiunile populației care la chemarea comuniștilor s-au opus aruncării în aer și au trecut la stingerea incendiilor puse la principalele edificii publice, au limitat în parte distrugerile provocate de fasciști.

Evacuarea sau distrugerea majorității covârșitoare a întreprinderilor industriale, ceea ce a condamnat la șomaj și foamete zeci de mii de oameni ai muncii, evacuarea și distrugerea mărfurilor de larg consum de la alimente, îmbrăcăminte pînă la săpun, chibrituri, lumînări, gaz lampant etc. care au provocat grele suferințe, foamete, tifos și neagră mizerie populației rămase pe loc (cifrată după unele calcule la peste 700 000 locuitori din totalul de aproape 1 000 000 cît fuseseră în 1941)⁵, au fost săvîrșite premeditat.

Distrugerea unor valori materiale uriașe, jefuirea și lăsarea populației civile fără nici un mijloc de existență, pradă mizeriei crunte și a disperării s-au făcut în scopul dezorganizării spatelui frontului Armatei Sovietice eliberatoare.

Din mărturiile documentelor și ale presei fasciste din acea vreme rezultă că trupele hitleriste și clica antonesciană erau decise să aplice același regim și restului teritoriului țării în cazul unor noi retrageri. Insurecția armată de la 23 August, victorioasă în condițiile prielnice create de noua ofensivă sovietică declanșată în noaptea de 19/20 august,

² „Graiul liber“, 9 iulie 1944.

³ „Foale informativă“, ziarul Direcției politice de front a Armatei Roșii, 25 august 1944 (acest ziar va lua mai tîrziu numele de „Graiul nou“).

⁴ Dintr-o situație statistică rezultă că în județul Baia din cele 203 școli primare, 172 au suferit de pe urma războiului, 20 localuri fuseseră complet distruse, alte 45 în proporție de 75%, 65 în proporție de 50% și 52 în proporție de 25%. (Arhivele Statului, Fălticeni, Fondul prefecturii Baia, nelinventariat dosarul cuprinzînd procesele-verbale ale Consiliului de colaborare județean pe 1944-46).

⁵ Dacă se are în vedere că în anii războiului mortalitatea a depășit cu mult natalitatea, că o serie de categorii (funcționarii, ofițerii și familiile lor, armata, premilitarii și tinerii de la 15 ani în sus etc.) au fost evacuate forțat, rezultă că doar o minoritate a populației, cei mai mulți aparținînd păturilor avute, au dat crezare propagandei fasciste și au urmat trupele fasciste în retragere. Populația muncitoare de la orașe și de la sate a rămas în marea ei majoritate pe loc așteptînd sosirea armatelor sovietice eliberatoare.

a pus capăt aplicării acestor planuri barbare și a ferit poporul nostru de noi și grele încercări.

În Moldova de nord urmările distrugerilor din perioada retragerii fasciștilor s-au făcut însă simțite din plin ani de-a rîndul. Această regiune în momentul Eliberării prezenta aspectul unui teritoriu devastat, vlăguit de toate resursele sale economice; haosul și dezorganizarea paralizaseră orice activitate. De aceea, prima sarcină care a stat imediat după eliberare în fața maselor populare era lichidarea haosului și nesiguranței rămase în urma retragerii armatelor fasciste, în vederea normalizării vieții administrativ-politice și economice a regiunii.

Membrii de partid, care pînă la eliberarea regiunii activaseră în ilegalitate, trec din primul moment în fruntea acțiunii de reorganizare administrativ-politică și economică a Moldovei de nord.

În scurt timp, s-au reorganizat, verigile locale ale aparatului de stat (primăriile, preturile, poliția rurală) ca și organele de conducere județene (prefecturi, camerele agricole, serviciile sanitare etc.). Pentru readucerea în circuitul economic a unor importante bunuri agricole, la inițiativa și sub îndrumarea comuniștilor, au luat ființă în majoritatea comunelor din județul Botoșani, iar după 23 August 1944 și în celelalte județe din nordul Moldovei, comitetele țărănești care au preluat și administrat bunurile agricole părăsite.

Comitetele țărănești și organele locale de stat alese în mod liber de populație în locul vechiului aparat de stat ce fusese retras de guvernul antonescian o dată cu frontul, au izbutit la capătul unor eforturi eroice să repună parțial pe picioare viața economică a regiunii și să realizeze în mare măsură sarcinile legate de desfășurarea, în bune condiții, ținînd seama de posibilitățile existente, a muncilor agricole din vara și toamna anului 1944. Aceasta a avut o deosebită importanță pentru îmbunătățirea aprovizionării cu alimente a populației din regiune și a armatelor sovietice eliberatoare care staționau în ajunul ofensivei pe teritoriul Moldovei de nord. „Timp de aproape cinci luni de zile — se arată într-un manifest al partidului — Moldova de nord a fost un șantier de lucru pentru sprijinirea Armatei Roșii în pregătirea ofensivei împotriva hoardelor hitleriste care au cotropit pămîntul patriei noastre”⁷.

*

* * *

Paralel cu activitatea rodnică și prodigioasă desfășurată pe plan economic de noile organe locale de stat și de comitetele țărănești, forțele democratice sub directa îndrumare a organizațiilor locale P.C.R. au desfășurat și o intensă activitate pe tărîm cultural-ideologic.

⁶ Despre aceasta vezi mai pe larg în Al. Vianu, *Ocuparea pămînturilor moșierești în fostul județ Botoșani* articol publicat în culegerea „*Din lupta P.C.R. pentru încheierea alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în bătălia pentru reforma agrară din 1944—1945*”, vol. I, pp. 112—121.

⁷ Arhiva centrală a Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă C.C. al P.M.R., A. XXIX (manifest).

Fără zdrobirea și lichidarea fascismului pe plan militar și ideologic-politic nu erau posibile dezvoltarea progresistă, cucerirea și întărirea independenței economice și politice a României. De aceea, în centrul acestei activități au stat: combaterea ideologiei și a propagandei fasciste, mobilizarea maselor largi pentru sprijinirea cu toate forțele a războiului eliberator antifascist.

Această activitate s-a desfășurat atât în cadrul și cu concursul organizațiilor politice și obștești, cât și pe linia organelor de stat.

În condițiile în care influența politică a P.C.R. depășea în acel timp posibilitățile organizatorice de a ține un contact permanent cu masele largi⁸, era necesar să se găsească mijloace adecvate pentru a comunica, influența și organiza activitatea politică a maselor populare. Folosind cu pricepere și aplicând la condițiile speciale existente atunci în nordul Moldovei indicațiile cuprinse în documentele de partid elaborate anterior cu privire la ducerea muncii de propagandă și agitație în vederea creării unui larg front popular antifascist, organizația locală de partid din Botoșani⁹ a înregistrat din primele săptămâni după Eliberare o serie de succese în munca de îndrumare și organizare politică a întregii populații din teritoriul eliberat, atât a celei de la orașe (unde s-au constituit sindicate) cât și a celei de la sate (unde țărănimea s-a organizat în comitete țărănești).

Astfel, cu sprijinul comandamentului sovietic apare și se difuzează la scurt timp după eliberarea regiunii, ziarul „Graiul liber” care a jucat un important rol în informarea justă a populației asupra operațiilor de pe fronturi, în popularizarea realităților social-politice din Uniunea Sovietică și în genere în combaterea propagandei fasciste de tot felul. În coloanele ziarului și-au găsit loc numeroase relatări privind activitatea desfășurată de oamenii muncii din regiunea eliberată, comunicările și îndrumările organelor centrale administrative către unitățile în subordine, sfaturi agrotehnice, sanitare ca și materiale politice și ideologice menite să orienteze masele populare pe linia unei activități politice democratice, antifasciste.

Prin intermediul ziarului, organizația locală P.C.R. a putut desfășura o vie activitate organizatorico-politică între altele în problema organizării și îndrumării activității comitetelor țărănești.

Organizația locală P.C.R. a folosit cu pricepere și noile organe de stat alese¹⁰ în vederea ducerii unei vii activități cultural-politice.

⁸ G. h. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, ed. a IV-a, p. 34.

⁹ Datorită represaliilor sălbatice dezlănțuite de regimul fascist împotriva forțelor progresiste și a activității trădătoare a grupului Foriș-Coffler, organizația din Botoșani era în momentul eliberării singura organizație județeană P.C.R. în flință în nordul Moldovei, în celelalte județe activând grupuri izolate de comunisti sau simpatizanți.

¹⁰ Trebuie precizat că alegerea noului aparat de stat s-a făcut conform legislației românești atunci în vigoare (în această materie, cea din 1938). Întreaga structură a aparatului administrativ de stat era din punct de vedere organizatoric aidda celei din restul țării. Autoritățile militare sovietice țineau legătura pentru toate problemele născute din staționarea trupelor sovietice în această regiune cu organele locale de stat românești alese de populație.

Printre serviciile reorganizate scurt timp după instalarea noilor administrații județene, a fost și serviciul culturii, educației și cultelor.

La Botoșani, acest serviciu intră în funcțiune încă în cursul lunii aprilie¹¹. La Dorohoi, organizarea acestui serviciu va avea loc abia la 10 iulie 1944 pe baza deciziei nr. 3382 a prefecturii¹². Până la această dată, toate realizările înfăptuite în domeniul activității culturale, mai puțin învățămîntul, s-au datorat inițiativelor particulare îndrumate și stimulate de forțele democratice locale. În ceea ce privește învățămîntul, atît la Dorohoi cît și la Suceava, Rădăuți și Baia au functionat încă din cursul lunii mai 1944, inspectorate școlare județene. Aceste inspectorate au cumulat uneori și sarcini extrașcolare de domeniul activității culturale în genere, anticipînd firește într-o formă redusă și rudimentară viitoarea activitate desfășurată de serviciile culturale județene¹³.

Se poate afirma că pe linie de stat serviciile județene ale culturii au jucat în domeniul cultural-ideologic un rol și au avut o importanță tot atît de mare ca serviciile județene ale bunurilor părăsite pe tărîm economic-social. Asupra sferei de activitate a acestor servicii, importante precizuni aduc decizia nr. 3382 din 10 iulie a prefecturii Dorohoi, prin care se hotărăște înființarea serviciului cultural în acest județ¹⁴, precum și un apel al aceleiași prefecturi adresat țăranimii, prin care li se cerea să dea tot sprijinul material și moral noului serviciu al culturii care intră în funcțiune pe data de 18 iulie 1944. Din cuprinsul acestor documente rezultă că serviciile culturii urmau să îndeplinească pe plan județean atribuții asemănătoare celor ce fuseseră exercitate la vremea lor de inspectoratele școlare de ținut¹⁵.

În „atenția“ acestor servicii intrau „*orice fel de manifestare din domeniul culturii*“ (sublinierea noastră) — căminuri de cultură, teatre, cinematografe, biblioteci publice, muzee școlare, muzică, sport, serbări școlare etc.“¹⁶. Între atribuțiile principale ale acestui serviciu figura și îndrumarea învățămîntului primar, profesional, secundar, inclusiv recrutarea, supravegherea și controlarea membrilor corpului didactic pri-

¹¹ A. I. Vianu, articolul citat, p. 111.

¹² Arh. St. Botoșani, fondul Prefecturii Botoșani, dos. nr. 10/44, (ordonanțe), nepaginat.

¹³ Pentru județul Suceava: vezi Arh. St. Suceava, fondul Prefecturii Suceava, dos. nr. 822/55, nenumărat (în acest dosar sînt concentrate numeroase date, rapoarte, corespondențe privind activitatea școlară din județul Suceava pe perioada aprilie 1944 — 31 iulie 1945).

¹⁴ Arh. St. Dorohoi, fondul Prefecturii Dorohoi/Serviciul culturii, dos. nr. 9/44, fila 2.

¹⁵ Conform constituției carliste din 1938 teritoriul țării, cu excepția capitalei, fusese împărțit în ținuturi, conduse de așa-zișii rezidenți regali. Între principalele servicii centrale ale acestor ținuturi figurau diverse inspectorate între care și cel școlar.

¹⁶ Arh. St. Botoșani, fondul Prefecturii Botoșani/Ordonanțe, dos. nr. 10 44, nepaginat (apelul Prefecturii Dorohoi către săteni).

mar, secundar, precum și administrarea tuturor bunurilor mobile și imobile ale instituțiilor de învățămînt din raza județului respectiv¹⁷.

Membrii de partid care au intrat în aparatul serviciilor județene ale culturii de pe lângă fiecare prefectură au imprimat acestora o orientare democratică, antifascistă. Astfel, prin intermediul acestei verigi a aparatului de stat comunistii au putut desfășura pe o scară mai largă și cu posibilități mult mai mari decît ar fi putut face prin munca directă de partid, o susținută activitate de combatere a ideologiei fasciste, de organizare pe baze noi, democratice, a vieții culturale din regiune.

Ca și în celelalte domenii de activitate, și în sectorul activității culturale după organizarea serviciilor județene ale culturii s-a început cu munca de preluare în conservare a bunurilor pendinte de aceste servicii.

Una din primele acțiuni duse în această direcție a fost salvarea patrimoniului principalelor biblioteci publice din regiune care fuseseră devastate de trupele fasciste în retragere¹⁸.

Datorită lipsei de pază și intemperiilor preluarea și reorganizarea fondurilor de cărți în vederea punerii lor la dispoziția publică, după prealabila eliminare a maculaturii fasciste, s-a impus ca una din cele mai urgente sarcini.

Astfel la Botoșani, principalul centru cultural din această regiune, imediat după eliberare s-au strîns din diferite imobile părăsite sau din donațiile unor cetățeni un număr însemnat de cărți. Acțiunea de strîngere care a continuat apoi a făcut ca biblioteca publică ce începuse să funcționeze încă din aprilie 1944 să numere în ajunul lui 23 August 1944 oca. 27 000 volume. Biblioteca era frecventată de numeroși cetățeni între care peste 200 cititori permanenți. De asemenea biblioteca liceului Laurian care număra aproximativ 45 000 volume a fost reorganizată¹⁹. Autoritățile locale au prevăzut fonduri pentru amenajarea acestor biblioteci și au numit la ambele biblioteci custozi salariați²⁰. Acțiuni asemănătoare au avut loc și în orașele Dorohoi și Suceava unde funcționau de asemenea servicii ale culturii. Printre bunurile culturale salvate de la distrugere totală era și biblioteca societății „Ciprian Porumbescu” din Suceava care fusese inventariată și reorganizată pînă la începutul lunii iulie 1944²¹.

¹⁷ Arh. St. Botoșani, fondul prefecturii Botoșani, Ordonanțe, dos. nr. 10/44 nepaginat (apelul prefecturii Dorohoi către sîtenii).

¹⁸ Este semnificativ de reținut pentru atitudinea față de cultură a conducătorilor fasciști romîni, faptul că, deși în dispozițiile repetate în legătură cu evacuările din Iarna și primăvara anului 1944, ei cereau insistent ca toate bunurile de valoare să fie evacuate fără excepție, nici instrucțiunile, nici executanții n-au considerat că ar putea fi incluse în această categorie biblioteci de zeci de mii de volume. Astfel se explică rămînerea pe loc a majorității bibliotecilor publice, în majoritate aparținînd liceelor teoretice din localitățile respective. Ele n-au fost ferite însă de acțiunile sălbatice de devastare și în unele cazuri de incendiere ale detașamentelor de distrugere.

¹⁹ „Graiul liber”, 15 iulie 1944, p. 3.

²⁰ *Ibidem*, 20 august 1944, p. 2.

²¹ Arh. St. Suceava, fondul Prefecturii Suceava, dos. nr. 822/45, nepaginat.

În afară de presă, răspîndirea de manifeste și deschiderea unor biblioteci publice în principalele centre ale regiunii, munca culturală s-a desfășurat și sub alte forme între care enumerăm: manifestări culturale de educare patriotică și antifascistă, conferințe de răspîndire a cunoștințelor științifice și literare, organizarea unor competiții sportive²² etc.

La cererea organizațiilor obștești echipe artistice profesioniste sau de amatori din cadrul Armatei Sovietice, ofereau spectacole de muzică și dansuri populare rusești și organizau pentru populație numeroase vizionări de filme sovietice artistice sau documentare, între care „Bătălia de la Stalingrad“, „Conferința de la Teheran“ etc.

Toate manifestările culturale, indiferent de forma care o îmbrăcau, urmăreau și au contribuit la educarea antifascistă a maselor populare; ele au avut un rol însemnat în mobilizarea maselor la luptă antifascistă. la efortul deosebit cerut populației din spatele frontului antifascist de pregătirea ofensivei eliberatoare din august 1944.

Dar activitatea cultural-educativă nu s-a redus la aceste manifestări. De la constituirea lor, serviciile județene ale culturii și-au fixat ca una din sarcinile lor centrale realizarea unui complex de măsuri în vederea deschiderii în toamna anului 1944 a cursurilor școlare elementare și medii (teoretice, profesionale, comerciale etc.) din regiune.

În rîndurile ce urmează ne propunem să prezentăm unele aspecte legate de pregătirea și apoi de deschiderea cursurilor școlare din nordul Moldovei în toamna anului 1944.

*
* *
*

Încă de la crearea sa²³, Partidul Comunist din România a trecut în programul său lupta pentru un învățămînt profund democratic, al cărui conținut să fie în concordanță cu ultimele realizări ale științei, artei și literaturii contemporane.

Continuînd și dezvoltînd pe o treaptă superioară, cele mai bune tradiții ale elementelor înaintate din vechea mișcare socialistă, P.C.R. a dus, în condițiile grele ale ilegalității, o neînteruptă luptă pentru mobilizarea opiniei publice a maselor muncitoare împotriva caracterului nedemocratic, reacționar al învățămîntului din România între cele două războaie mondiale.

Demascînd substratul politicii cercurilor guvernante de limitare a cunoștințelor oferite în școală fiilor oamenilor muncii la strictul necesar încadrării lor în rîndul robilor capitalismului²⁴, P.C.R. a arătat totodată în numeroase documente, importanța deosebită pe care urma să o joace răspîndirea sistematică și generalizată a ultimelor rezultate ale științei și culturii înaintate în ridicarea conștiinței politice, de

²² „Graiul liber“, 6 iulie 1944, p. 4.

²³ Vezi „Socialismul“. 7 mai 1921 (*Tezele raportului de afiliere la Internaționala a III-a comunistă*).

²⁴ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ed. IV-a, p. 454 (cuvîntarea rostită la Congresul învățătorilor din R.P.R.).

clasă a maselor exploatate, în mobilizarea acestora la lupta pentru deplina lor eliberare social-politică.

Partidul Comunist s-a situat în fruntea luptei antifasciste pentru răsturnarea dictaturii antonesciene, scoaterea României din războiul criminal antisovietic în care fusese ținută și întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste și a aliaților acesteia. P.C.R. a pregătit și a condus insurecția armată populară din august 1944, care a deschis o eră nouă în istoria poporului nostru.

Lupta maselor populare, sub conducerea P.C.R. pentru înlăturarea sarcinilor antifeudale și antiimperialiste ale revoluției populare care a început la 23 August 1944, a dus la instaurarea regimului democrat-popular. Prin instaurarea regimului democrat-popular la 6 Martie 1945 și consolidarea continuă a acestui regim s-au deschis perspectivele unei revoluții culturale în toate domeniile, inclusiv în învățământ.

Pentru nordul Moldovei, zorile unei orientări noi, democratice a învățământului s-au ivit încă din aprilie 1944, adică o dată cu eliberarea acestui teritoriu de sub dominația fascismului și cu posibilitățile create organizației locale P.C.R. în urma acestui eveniment de a ieși din ilegalitate și a ocupa un rol conducător în viața politică a acestei regiuni.

Intr-un apel către populație, lansat în primele zile după eliberare, organizația județeană P.C.R. Botoșani, adresându-se cadrelor didactice (învățători și profesori secundari) și altor categorii de cetățeni, le cerea să-și dedice toate forțele muncii pedagogice pentru ca școala să devină „focarul principal de educație... un institut de educație națională a tineretului”²⁵.

Numărul mare de clădiri școlare avariate sau total distruse, evacuarea arhivelor și a unei părți din materialul didactic, devastarea și risipirea altei părți, lipsa hîrtiei și a rechizitelor de tot felul, dar în special părăsirea regiunii de către o parte a cadrelor didactice, toate acestea în condițiile lipsurilor mari și ale cerințelor multiple reclamate de continuarea războiului eliberator antifascist, păreau piedici de neînlăturat în calea reorganizării învățământului, a deschiderii cursurilor școlare în toamna anului 1944, în Moldova de nord. Realizarea acestei sarcini necesita un mare volum de lucrări și înainte de toate o cunoaștere cât mai precisă a posibilităților existente în regiune în acest domeniu de activitate.

De aceea, din inițiativa organizației locale P.C.R. toți activiștii, de partid sau de stat, indiferent de caracterul misiunii lor, au fost obligați să includă în rapoartele lor asupra celor înlăturate pe teren, alături de celelalte aspecte și informații asupra problemelor culturale în genere, asupra cadrelor didactice rămase în regiune, a posibilităților și măsurilor necesare pentru redeschiderea noului an de învățământ.

²⁵ Arh. St. Botoșani, fondul Prefecturii Botoșani, dosar f.n./144 (conferința școlară interjudețeană), p. 12.

Dictate de necesități economice și politice superioare, în special de sarcina mobilizării tuturor disponibilităților din regiune pentru susținerea frontului antifascist, la sfârșitul lunii mai 1944 au loc în toate județele eliberate din nordul Moldovei, recensăminte generale. Cu acest prilej s-a obținut și o evidență generală, pe întreaga regiune a situației bunurilor școlare, a numărului de cadre didactice.

O a doua condiție pentru succesul acțiunii de deschidere încă în toamna anului 1944 a cursurilor școlare, era obținerea adeziunii masei largi fără aportul cărora această sarcină n-ar fi putut fi dusă la bun sfârșit.

La consfătuirea generală a comitetelor țărănești din județul Botoșani convocată la 23 iunie 1944 pentru a analiza realizările de pînă atunci și sarcinile deosebit de mari ce stăteau în fața tuturor factorilor de răspundere în lunile următoare, numeroși vorbitori, exprimînd dorința sătenilor care-i trimiseseră la adunare, au cerut să se facă tot posibilul pentru a se deschide noul an școlar la timp și în condiții cît mai bune, angajîndu-se să contribuie la aceasta cu propriile lor forțe.

Declarîndu-se gata a-și da contribuția în bani și muncă obștească, într-un moment cînd foametea, lipsa mărfurilor de cea mai strictă necesitate, tifosul — rămase moștenire de pe urma regimului antonescian și a retragerii armatelor fasciste — erau departe de a fi biruite, masele largi populare din țara noastră (după 23 August fenomenul s-a repetat și în restul țării) au dat poate cel mai elocvent examen al năzuinței lor fierbinți spre însușirea culturii, de folosire a acesteia ca armă pentru eliberarea lor social-politică.

Îndată după această consfătuire, prefectura în special prin serviciul culturii, trece neîntîrziat la intensificarea și aplicarea pe scara întregului județ a măsurilor menite să asigure deschiderea noului an școlar.

Măsurile cele mai importante în această privință erau:

a) repararea și în general amenajarea localurilor în care urmau să se țină cursuri școlare și asigurarea lor din timp cu lemne de foc, repararea sau confecționarea din nou a mobilierului, în special a băncilor, tablelor etc.;

b) completarea corpului didactic prin rechemarea la catedră a învățătorilor și profesorilor pensionari și mai ales prin pregătirea în cadrul unor cursuri speciale, a elevilor din cursul superior liceal și a studenților pentru a suplini temporar învățătorii, respectiv profesorii secundari, absenți, cu sau fără voia lor, de la datorie;

c) recenzarea populației școlare inclusiv a celor cu studiile neterminate în vederea școlarizării lor;

d) asigurarea materialului și manualelor didactice necesare.

La realizarea acestor măsuri, organizația locală a P.C.R. a antrenat cu pricepere pe toți intelectualii democrați rămași pe loc și a spri-

jinit inițiativele acestora care se manifestaseră încă din primele zile după eliberarea regiunii de către armatele sovietice.

Dintre acestea merită a fi subliniată îndeosebi inițiativa unor cadre didactice care, bucurându-se de concursul larg și binevoitor al autorităților militare sovietice au reluat și terminat cu elevii rămași în comunele respective, materia prevăzută în programa de învățămînt pe anul școlar 1943—1944²⁵.

Referindu-se la această acțiune profesorul delegat să organizeze pe întreg județul Botoșani învățămîntul primar, în urma deplasărilor făcute pe teren, constata într-un raport datat 10 iulie 1944: „dorința accentuată a țăranilor de a-și trimite copiii lor la școală. Cu ocazia aceasta am putut observa că o dată cu sosirea Armatei Roșii s-au redeschis școlile din Ripiceni, Lehnești și Rîșca și și-au continuat funcționarea cu un număr destul de însemnat de copii. În Bucecea și în alte părți țăranii se interesau îndeaproape de deschiderea școlii”²⁷.

Dintr-o serie de alte documente oficiale (rapoarte) rezultă că la începutul lunii mai două învățătoare în comuna Nicșeni predau cu regularitate lecții la școala din sat²⁸. De asemenea în satul Călugăreni, un învățător „a redeschis din proprie inițiativă școală”²⁹.

Pină la 1 iunie s-au redeschis și terminat cursurile pe anul școlar 1943—44 și în comunele Dorobanți (două învățătoare), Todireni, Ringhilești etc.

Reluarea cursurilor școlare pentru terminarea programei de învățămînt pe anul de învățămînt 1943—1944 nu s-a redus la raza județului Botoșani. Ea a fost generală pentru întreaga regiune eliberată, chiar și în zone mai apropiate de linia frontului. Astfel în județul Suceava, între 27 iunie și 15 iulie 1944 s-au ținut cursuri regulate în numeroase comune. Numai în orașul Suceava (unde avem o situație cifrică exactă) în cele 16 zile efective de școală au urmat cursurile 313 elevi repartizați astfel: 180 cursul primar cu 9 învățători și 133 la gimnaziul teoretic din localitate cu 14 profesori. Mai funcționa și o grădiniță avînd 36 de copii³⁰.

Această inițiativă patriotică la care participă majoritatea învățătorimii rămase pe loc, a avut o importanță deosebită, deoarece a confirmat în practică justetea lozincii lansate de organizația locală P.C.R. că era pe deplin posibil și trebuia deschis noul an școlar la o dată cit mai apropiată de cea obișnuită în condiții normale, de pace.

Planul de măsuri al cărui proiect fusese elaborat de un grup de intelectuali patrioți sub îndrumarea directă a organizației locale P.C.R.

²⁵ Cursurile fuseseră suspendate la începutul lunii martie 1944 o dată cu începerea evacuării masive a autorităților și instituțiilor publice.

²⁷ Acest raport oficial precum și alte materiale ne-au fost puse la dispoziție de tov. V. Bordeianu. Aceste documente sînt în curs de predare la Arhiva Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.

²⁸ Același izvor.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Arh. St. Suceava, fondul Prefecturii Suceava, dos. nr. 822/45, nenumărat.

Botoșani, prevedea ca toate pregătirile să fie terminate în linii mari la mijlocul lunii septembrie în așa fel încît să fie posibilă deschiderea cursurilor școlare cel mai tîrziu la începutul lunii octombrie 1944.

Mobilizate de comuniști, comitetele țărănești din județul Botoșani au reușit — deși deseori au întîmpinat rezistența înverșunată a unor elemente reacționare strecurate în organele locale de stat, iar pe de altă parte se parcurgea o perioadă în care toate eforturile erau concentrate în direcția muncilor agricole de vară — să creeze în majoritatea comunelor o bază materială (imobile, mobilier etc.) suficientă deschiderii cursurilor la termenul prevăzut. Comitetele țărănești au contribuit de asemenea la recenzarea copiilor în vîrstă școlară, îngrijindu-se, în unele cazuri, unde condițiile locale au permis, și de amenajarea unor internate pentru copiii care locuiau în alt sat al comunei decît cel în care urma să funcționeze școala.

În celelalte județe unde nu existau încă comitete țărănești, s-a trecut la alte forme de antrenare a cetățenilor în acțiunea de pregătire a deschiderii noului an școlar.

Astfel, printr-o circulară emisă la 29 iulie 1944 de serviciul culturii din Dorohoi s-a dispus constituirea în fiecare comună a unor „comitete școlare“. În componența acestor comitete școlare în afară de primar sau de un delegat din consiliul comunal urmau să mai facă parte încă 3 persoane. Aceste comitete școlare aveau ca sarcină repararea localurilor și mobilierului, înzestrarea școlilor cu material didactic precum și aprovizionarea lor cu lemne³¹. Conform dispoziției prefecturii trebuia ca pînă la data de 1 septembrie 1944 toate școlile să fie reparate, văruițe și dotate cu bănci, catedre și tot materialul didactic necesar³².

Cu ajutorul acestor comitete și al secțiunilor comunale ale serviciului culturii, la mijlocul lunii august s-au putut încheia operațiunile de recenzare a școlarilor³³, ca și a celor susceptibili de a putea deveni învățători suplinitori pentru noul an școlar³⁴.

Și în județul Rădăuți serviciul culturii înființat conform deciziei prefecturii din 6 iulie 1944³⁵ a izbutit, deși a avut de întîmpinat condiții grele datorate faptului că județul în majoritatea sa era zonă de front³⁶, să ia o serie de măsuri pentru pregătirea noului an școlar.

Înființat încă din 24 mai 1944, inspectoratul școlar al județului Suceava a avut de înfruntat o situație asemănătoare celei existente în județul vecin Rădăuți și abia după îndepărtarea frontului s-a putut trece aici la o acțiune masivă în direcția deschiderii noului an școlar.

³¹ Arh. St. Dorohoi, fondul Prefecturii Dorohoi Serviciul culturii, dos. nr. 9/44 (corespondență cu autoritățile) fila 10; vezi și filele 45—46.

³² *Ibidem*, fila 51.

³³ *Ibidem*, fila 38.

³⁴ *Ibidem*, filele 57—59.

³⁵ Arh. St. Rădăuți, Fondul Prefecturii Rădăuți (neinventariat).

³⁶ De fapt plasa Siret era singura care nu constituia zonă a frontului. Pînă după 23 August 1944 aici și-au avut sediul și organele de conducere ale județului Rădăuți.

Prin bunăvoința comandamentului sovietic un număr crescând de clădiri școlare, care serviseră mai înainte necesităților frontului au început să fie eliberate începînd cu sfîrșitul lunii august 1944, ceea ce a ușurat considerabil munca organelor însărcinate cu găsirea și amenajarea spațiului necesar pentru desfășurarea cursurilor în noul an școlar³⁷.

În general datorită eforturilor comune ale organizațiilor politice democratice, ale organelor de stat și inițiativelor și aportului adus de masele largi populare ca și concursului primit din partea armatelor sovietice care staționau în această regiune³⁸, s-a izbutit să se creeze baza materială pentru începerea în bune condiții a cursurilor pe anul școlar 1944/45.

Dar problema cea mai grea și plină de răspundere rămînea pregătirea în timp util din rîndul elevilor de curs superior liceal și al studenților, a unor elemente capabile să suplinească în condiții satisfăcătoare cadrele didactice absente.

Acțiunea de depistare a celor susceptibili să devină învățători suplinitori a durat cîteva luni, ea prelungindu-se pînă spre sfîrșitul lunii august. Paralel cu această acțiune s-a trecut la organizarea primelor cursuri de pregătire a acestora.

Cu începere din 22 iulie s-a deschis în localul liceului de fete din orașul Dorohoi primul curs de pregătire în județul Dorohoi cu durata de 15 zile³⁹.

În afara acestui curs au mai funcționat încă două: unul la mijlocul lunii august iar celălalt între 1—17 septembrie⁴⁰. Aceste cursuri au fost absolvite în total de un număr de 140 tineri⁴¹.

La sfîrșitul lunii iulie se deschide în localul liceului teoretic din Siret un curs similar pentru județul Rădăuți⁴².

În județele Botoșani și Suceava cursurile de pregătire pentru viitorii învățători suplinitori au început la 10 august continuînd în mai

³⁷ Arh. St. Dorohoi, fondul Prefecturii Dorohoi/Secretariat, dos. nr. 9/44 (corespondență cu serviciul culturii), filele 65, 72 și altele.

³⁸ Acest concurs se concretiza atît prin asigurarea unor mijloace de transport, pentru aducerea materialelor de construcție, cît și prin sprijinirea acțiunilor de reparare și amenajare a localurilor școlare cu ajutorul meseriașilor (tîmplari, zidari etc.) aflați în cadrul trupelor sovietice.

³⁹ Arh. St. Dorohoi, fondul Prefecturii Dorohoi/Secretariat, dos. nr. 9/44 (corespondență cu serviciul culturii) filele 20—21, 25, 31—32, 38 și altele.

⁴⁰ *Ibidem*, filele 130—131, 134—135; cf. același fond dos. f.n. 44 (corespondență cu diferite autorități de stat) fila 100.

⁴¹ „Clopotul”, 10 decembrie 1944, p. 4 (articolul: *Activitatea școlară din Dorohoi*).

⁴² Arh. St. Rădăuți, fondul Prefecturii Rădăuți/cabinet, dos. nr. 5/44 (corespondență) f. 445. Starea arhivei fostei prefecturi Rădăuți în momentul cercetării sale de către noi (1959) nu ne-a permis să urmărîm modul în care și-a desfășurat activitatea cursul de pregătire. Un amănunt prețios, descoperit într-un vraf de foi volante ne informează că acest curs era deservit de un corp didactic format din 15 persoane, toți profesori de liceu.

multe serii pînă la 14 septembrie⁴³. Cursurile organizate în capitala județului Botoșani au fost urmate de 194 tineri⁴⁴.

Pe durata celor două săptămîni cît durau de regulă aceste cursuri, s-a pus accentul pe fixarea sau completarea cunoștințelor de specialitate dar mai cu seamă pe clarificarea ideologică-politică a cursanților (conferințe și seminarii despre situația internațională, realitățile din U.R.S.S., noțiuni elementare de economie politică, de marxism etc.).

Aceste cursuri, deși purtau amprenta lipsei de experiență organizatorică și pedagogică, au conținut totuși în embrion una din trăsăturile de bază ale viitoarelor cursuri de îndrumare a cadrelor didactice ce se vor organiza pe întreg teritoriul țării în 1945 și în anii următori mai întii din inițiativa regionalelor de partid, apoi ca acțiune condusă și organizată de Ministerul educației naționale, respectiv al învățămîntului și culturii, și anume împletirea predării cunoștințelor strict profesionale cu a celor ideologice-politice.

Importanța lor nu se reduce însă la aceasta. Ele au avut o mare și imediată însemnătate practică deoarece în toamna anului 1944, în nordul Moldovei majoritatea covârșitoare a cadrelor didactice aflate în funcțiune a fost formată din rîndul foștilor cursanți.

În vederea unui schimb de experiență multilateral și a fixării de comun acord a unor hotărîri de principiu în problemele organizării și orientării muncii culturale și de învățămînt la inițiativa organizației locale P.C.R. și cu concursul binevoitor al comandamentului sovietic⁴⁵ s-a convocat pe data de 19 august o conferință interjudețeană la Botoșani.

În adresa trimisă serviciilor culturii din celelalte județe, serviciul culturii din Botoșani motiva convocarea, arătînd că această consfătuire e indispensabilă pentru desăvîrșirea acțiunilor întreprinse „în vederea reorganizării învățămîntului primar și pentru unificarea măsurilor de organizare pentru întreg teritoriul...”⁴⁶. Era de asemenea important să se ia măsuri uniforme în privința revizuirii manualelor școlare⁴⁷.

La conferința care a avut loc în zilele de 19–20 august și la care au participat delegați ai tuturor școlilor, activiști din cadrul serviciilor culturii, membri ai comitetelor școlare sau țărănești etc. s-a discutat pe larg problema pregătirii profesionale și politice a cadrelor didactice, s-a pus de asemenea problema numirii de noi cadre în locurile vacante.

⁴³ A. I. Vianu, *op. cit.*, p. 123.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Nu trebuie să scăpăm din vedere că o astfel de consfătuire care antrena aglomerarea în Botoșani a cîtorva sute de invitați a coincis în timp cu ziua declanșării mării ofensive sovietice din sectorul Iași-Chișinău. Fără aprobarea comandamentului sovietic și fără concursul acestuia atît în ceea ce privește transportul, cazarea cît și securitatea deplină a celor convocați la Botoșani, consfătuirea nu ar fi putut avea loc.

⁴⁶ Arh. St. Rădăuți, fondul prefecturii Rădăuți/Cabinet, dos. f.n./44 (corespondență cu diferite autorități) fila 180.

⁴⁷ *Ibidem*.

În cadrul conferinței s-a combătut părerea unor participanți care au cerut ca în școală să nu se facă politică. Cei mai fervenți susținători ai acestui punct de vedere în trecut își dăduseră un larg concurs la activitatea străjerească și la acțiunile „culturale” din anii dictaturii fascisto-antonesciene. Chemarea lor de a se ține școala departe de noile schimbări politice era în fond o pledoarie în favoarea menținerii în învățămînt a spiritului și practicilor fasciste.

Marea majoritate a delegaților au demască reacționarismul acestei propuneri provocatoare și au cerut ca în rezoluție să fie înscrisă ca o obligație pentru toate cadrele didactice asigurarea unei educații juste școlarilor, eliminarea din manuale și din predare a tot ceea ce adusesese vechiul regim în materie de propovăduire a urii de rasă, șovinism, anticomunism și antisovietism. S-a cerut totodată scoaterea din învățămînt a elementelor fasciste, reacționare și în genere democratizarea învățămîntului sub toate aspectele⁴⁸.

La conferință s-a hotărît:

1. Deschiderea școlilor primare de pe întreg cuprinsul regiunii la data de 1 octombrie;

2. Colectarea tuturor manualelor școlare vechi, revizuirea lor și eliminarea pasajelor cu conținut fascist care urma să se facă de comisii special constituite în acest scop;

3. Înființarea la Botoșani, Dorohoi, Suceava și Rădăuți a unor licee de stat județene susținute de către prefecturile respective;

4. Instituirea unor examene de lichidare care urmau să clarifice situația școlară a elevilor care au întrerupt studiile din cauza:

a) evacuării școlilor de stat și particulare;

b) măsurile discriminatorii și teroriste ale regimului fascist (lagăre, tabere de muncă, deportări etc.)⁴⁹.

În urma consfățuirii interjudețene din 19–20 august de la Botoșani și a hotărîrilor luate acolo, lucrările pregătitoare în vederea deschiderii noului an școlar au intrat în faza ultimă.

Cea mai arzătoare problemă, în afara cursurilor de pregătire a învățătorilor suplینitori care funcționau din plin în toate județele din nordul Moldovei, mai puțin Baia, a fost revizuirea manualelor școlare. Pînă la sfîrșitul lunii august s-au constituit comisii de revizie în toate județele formate din cadrele didactice cele mai experimentate și care prin poziția lor politică din trecut reprezentau o garanție că această operațiune urma să se ducă la îndeplinire în cît mai bune condiții.

Conform celor hotărîte la Botoșani, toate manualele de școală aflate asupra copiilor sau a persoanelor particulare au fost strinse la primăriile comunale și predate apoi comisiilor de revizie cu tabele în care erau indicate numele proprietarilor⁵⁰.

⁴⁸ Arh. St. Botoșani, fondul prefecturii Botoșani/Serv. Culturii (revizoratul școlar), dos. nr. 44 (conferința școlară interjudețeană august 1944).

⁴⁹ *Ibidem*; cf. A. I. Vianu, *op. cit.*, p. 123.

⁵⁰ Arh. St. Dorohoi, fondul prefecturii Dorohoi/Secretariat, dos. nr. 9/44 (corespondență cu serviciul culturii) filele 105–106.

Din inițiativa și sub atenta îndrumare a organizației județene P.C.R. Botoșani s-a editat o broșură adresată elevilor care conținea îndrumări asupra modului cum trebuiau aceștia să se comporte în școală și în afara ei⁵¹. Principalul scop al acestei broșuri era demascarea propagandei reacționare, antisovietice, explicarea caracterului eliberator al războiului purtat de armatele sovietice și chemarea ca noua generație să-și închine forțele slujirii poporului și luptei pentru democrație și progres.

Ca rezultat al eforturilor depuse la 1 octombrie s-au deschis în județele Botoșani și Dorohoi și parțial și în celelalte județe cursurile școlilor primare.

În județul Botoșani s-au deschis pînă la sfîrșitul anului 125 școli primare sătești cu 6 688 elevi⁵², în orașul Botoșani 5 școli de același grad cu 400 elevi⁵³, și o grădiniță cu 40 de copii⁵⁴.

Numărul școlilor primare deschise în județul Dorohoi a crescut neconținut astfel că la sfîrșitul lunii noiembrie funcționau deja 150 școli primare cu 304 posturi⁵⁵. 140 din aceste posturi erau ocupate de către absolvenții cursurilor de pregătire, 30 de învățătorii care funcționaseră și în anii precedenți, iar restul de tineri cu studii secundare complete care suplineau pînă la revenirea la posturile lor a vechilor cadre didactice în măsura în care acestea erau admise de comisiile de triere (epurare)⁵⁶.

Mișcările de populație care au loc în județele Rădăuți, Suceava și Baia (survenite în urma revenirii în special din județele Botoșani și Dorohoi a populației evacuate din zona de operațiuni), care iau sfîrșit în linii mari abia spre sfîrșitul lunii septembrie — începutul lunii octombrie 1944, au împiedicat deschiderea masivă a școlilor la data de 1 octombrie. Îndată după revenirea populației în localitățile unde fusese mai înainte linia frontului, printre primele acțiuni desfășurate de organele de stat cu concursul forțelor democratice a fost deschiderea treptată și în aceste județe a școlilor primare și apoi și a celor secundare. Astfel în județul Baia care fusese în zona de operațiuni (partea de apus a județului a fost eliberată de altfel abia în urma ofensivei din august 1944) se înregistrau încă la sfîrșitul anului primele rezultate ale eforturilor depuse în vederea deschiderii cursurilor școlare. Pînă la această dată, în cele trei plăși (Pașcani, Boroaia și Mălini) asupra cărora avem date exacte s-au deschis 28 școli. Majoritatea

⁵¹ Arh. St. Botoșani/Serv. culturii (revizoratul școlar) dos. f.n./44 (circulare ministeriale învățămînt primar-secundar anul 1944).

⁵² Al. Vianu, *op. cit.*, pp. 135–136.

⁵³ La data de 20 martie 1945 (vezi Vianu *op. cit.*) numărul acestora ajunge la 609 elevi.

⁵⁴ Arh. St. Botoșani, fondul prefecturii Botoșani/Serv. culturii dos f.n./44 (învățămînt, situații școlare, luna octombrie 1944).

⁵⁵ E de remarcat că în fostul regim numărul învățătorilor rurali a oscilat între 138 în 1944 și 143 în 1943, după cum rezultă din statele de salarii pe anii respectivi.

⁵⁶ „Clopotul”, 10 decembrie 1944, p. 4.

acestora aveau la dispoziție doar cite două săli de clasă, uneori chiar una singură. Spre a cuprinde pe toți elevii, aceiași învățători predau pe întreaga zi la mai multe serii de școlari⁵⁷. Și aci un rol deosebit l-au jucat comitetele țărănești organizate, care activau sub îndrumarea organizației locale P.C.R.

Sprrijinul cel mai important dat de comitetele țărănești și comitețele locale de Apărare Patriotică a constatat în deschiderea în majoritatea comunelor a unor cantine la care populația nevoiașă primea masa complet gratuit⁵⁸. La aceste cantine erau înscrși și toți copiii de vîrstă școlară, în unele sate organizîndu-se chiar cantine școlare separate⁵⁹.

Dificultățile legate de funcționarea școlilor nu s-au terminat o dată cu deschiderea. În calea acestora stăteau atît o serie de greutăți materiale obiective (o dată cu apropierea iernii tifosul exantematic ia proporții îngrijorătoare mai ales în județele Baia și Suceava) cît și de natură subiectivă.

În aparatul de stat și uneori chiar în fruntea județelor existau încă numeroase elemente reacționare, cu stare de spirit conservatoare sau înapoiate, care departe de a da concursul puneau bețe în roata desfășurării procesului de învățămînt.

Datorită poziției obstructioniste a prefectului de Dorohoi care s-a opus încadrării elementelor pregătite la cursurile de învățători în posturile vacante, pretextînd că trebuia așteptată sosirea din evacuare a vechilor cadre didactice, în numeroase comune cursurile nu s-au putut începe la 1 octombrie. După îndepărtarea acestui prefect și instalarea unui nou prefect (în persoana fostului șef al serviciului culturii) situația se schimbă creîndu-se condițiile desfășurării normale a învățămîntului școlar în acest județ. O situație asemănătoare a existat și în județele Rădăuți⁶⁰ și Suceava care a dăinuit însă mai mult timp și nu s-a schimbat decît tot în urma înlăturării de către forțele democratice a prefectilor reacționari.

Nici în județul Botoșani prefectura nu a asigurat noilor învățători mijloacele necesare deplasării în comunele fixate (unele situate la 40—50 km de oraș), cazarea lor și condiții bune de funcționare a școlilor. Astfel învățătorul trimis în comuna Ungureni, predînd într-un local fără uși, geamuri și foc în sobă s-a îmbolnăvit, fiind internat în spital. Fiind vorba de o comună bogată neasigurarea condițiilor unei bune desfășurări a învățămîntului se datora sabotajului elementelor chiaburești strecurate la conducerea comunei⁶¹.

⁵⁷ Arh. St. Fălticeni, fondul Prefecturii Baia, dos. f.n./45 (lucrări diverse), nenumărat (dările de seamă pe perioada 23 August 1944—30 aprilie 1945 ale plășilor Pașcani, Boroaia și Mălini).

⁵⁸ *Ibidem*, Cabinet, neinventariat (vezi procesul-verbal al consiliului județean de colaborare din 17 februarie 1945).

⁵⁹ *Ibidem* (vezi procesul-verbal al conferinței primarilor din județ întrunită la 1 martie 1945).

⁶⁰ Arh. St. Rădăuți, fondul prefecturii Rădăuți, dos. nr. 53/44 (corespondență), filele 546—548.

⁶¹ „Clopotul“, 25 noiembrie/44, p. 4.

Într-o adunare a învățătorimii din județul Botoșani convocată la 26 noiembrie 1944, din inițiativa organizației locale P.C.R., vorbitorii au remarcat totalul dezinteres manifestat de majoritatea consiliilor comunale față de învățămînt. Multe localuri erau neîngrijite, neîncălzite, învățătorii trimiși în comune erau găzduiți prost, scump, nu erau sprijiniți în activitatea lor. O parte din învățătorii reveniți (în special aceia care datorită trecutului lor politic fascist nu fuseseră admiși de comisiile de triere) au provocat în mod nedemn o stare de neîncredere a părinților elevilor în noii învățători⁶².

În urma protestului public al celor prezenți la consfătuire și a intervenției organizației județene P.C.R., prefectura a fost obligată să ia măsuri care au dus la înlăturarea multora din greutățile și șicanele pe care le întâmpinaseră pînă atunci cadrele didactice. Pentru îmbunătățirea desfășurării învățămîntului primar județeană P.C.R. Botoșani a mobilizat în permanență comitetele țărănești care pe plan local iau și ele atitudine împotriva elementelor sabotoare din cadrul aparatului de stat și dau un însemnat sprijin material și moral pentru buna funcționare a învățămîntului la sate. Astfel într-o adunare a țăranilor din satul Drislea – comuna Trușești, convocată la data de 8 decembrie 1944, de comitetul țărănesc din această comună, în motiunea votată de cei prezenți se spunea între altele: „Nu mai vrem să trăiască copiii noștri în întuneric, așa cum am fost lăsați noi. Cînd s-a zvonit că se vor trimite învățători ca să se redeschidă școlile, am curățat localul, am aranjat băncile, tabla, catedra, și-i așteptam cu bucurie. Dar în zadar. Nu știm care e cauza că într-un sat cu circa 250 de copii nu s-au trimis încă învățători. Prin prezenta ne adresăm comitetului țărănesc de a interveni și a se numi învățători și a se redeschide școala”⁶³.

Comitetul țărănesc luînd act de hotărîrea adunării generale⁶⁴ a numit la 8 decembrie 1944 trei învățători dintre elevii din comună⁶⁵. absolvenți a 5–6 clase de liceu.

Paralel cu deschiderea în continuare a cursurilor în școlile primare, s-a trecut și la îndeplinirea celorlalte hotărîri ale consfătuirii inter-județene din 19–20 august 1944 de la Botoșani.

O sarcină urgentă, deoarece trebuia să precedă deschiderea cursurilor de învățămînt secundar, era examinarea elevilor de școală secundară în vederea înscrierii lor.

Deoarece arhivele erau evacuate și declarațiile elevilor nu puteau fi controlate s-au instituit comisii de verificare a cunoștințelor formate din profesori secundari pentru fiecare specialitate care examinau pe cei prezentați și îi înscriau provizoriu în clasa corespunzătoare pregătirii lor.

⁶² „Clopotul”, 3 decembrie/44.

⁶³ *Ibidem*, 14 decembrie 1944.

⁶⁴ În mod curent, comitetele țărănești acționau pe baza celor hotărîte de adunările generale la care puteau participa toți locuitorii satului sau comunei respective.

⁶⁵ „Clopotul”. 14 decembrie 1944.

În fața acestor comisii s-au prezentat și toți acei tineri care pe motive politice sau rasiale fuseseră ținuți departe de școală. Ei au fost asimilați clasei corespunzătoare cunoștințelor dovedite în fața comisiei. Aceste examene de verificare sau de echivalare au început la sfârșitul lunii septembrie și au continuat și în cursul lunilor următoare pînă la deschiderea liceelor din localitățile respective⁶⁵.

Tot acestor comisii li s-a încredințat și sarcina de a examina pe cei ce aveau de trecut corijențe sau pe elevii care urmau în particular și care nu-și putuseră da pînă atunci examenele pentru anul școlar 1943-1944.

Deși nu s-au putut evita unele falsuri sau abuzuri, în genere activitatea acestor comisii a fost pozitivă și a permis în fapt organizarea. În lipsa arhivelor, a cursurilor secundare încă în toamna anului 1944. La 15 octombrie se deschid cursurile liceelor teoretic (90 elevi) și comercial (20 elevi) din Botoșani.

În cursul lunii octombrie și-a început cursurile și liceul teoretic „Grigore Ghica” din Dorohoi. Pentru a veni în ajutorul elevilor de la țară, s-a amenajat prin grija serviciului culturii Dorohoi un local de internat⁶⁷.

În celelalte județe cursurile secundare s-au deschis mai tîrziu, în cazul județului Baia după 1 ianuarie 1945. Chiar și în localitățile în care datorită greutăților obiective, nu s-a putut trece în toamna anului 1944 la deschiderea cursurilor, cadrele didactice au desfășurat o activitate pedagogică și obștească susținută.

Pe lângă sediile școlilor secundare au funcționat în acest timp comisii de lichidare și clarificare a situației școlare a elevilor. Absolvenții cursurilor secundare care doreau să se prezinte la concursurile de admitere în facultate au fost preparați de profesori secundari care făceau aceasta ca o muncă obștească.

Deoarece numeroși absolvenți de liceu din diferite motive (în special datorită evacuării liceelor înainte de a se ține sesiunea de bacalaureat) nu aveau examenul de bacalaureat, în urma intervențiilor venite din regiune, Ministerul Educației Naționale a aprobat ținerea unei sesiuni extraordinare de bacalaureat la Botoșani. La această sesiune s-au prezentat aproape 200 de tineri care au căpătat astfel posibilitatea să se înscrie la examenele de admitere în învățămîntul superior.

Organizațiile de partid locale nu au pierdut nici un moment din vedere munca politică în cadrul școlii. Sub îndrumarea acestora, cadrele didactice din județele situate în nordul Moldovei s-au reorganizat

⁶⁵ Arh. St. Dorohoi, fondul prefecturii Dorohoi, dos. nr. 9/44, fila 111 (vezi circulara din 15 septembrie 1944); Arhivele Statului, Botoșani, fondul Prefecturii Botoșani, dos. nr. 10/44 (vezi ordonanța din 17 septembrie 1944); Arh. St. Suceava, fondul prefecturii Suceava, dos. nr. 822/45, nenumerotat (vezi raportul din 15 sept. 1944).

⁶⁷ Arh. St. Dorohoi, fondul Prefecturii Dorohoi/Secretariat, dos. nr. 9/44 (corespondență cu serviciul culturii), fila 145.

În vechile asociații profesionale dând însă acestora un conținut nou, democratic (învățătorii aveau asociații separate de cele ale profesorilor secundari). Aceste asociații⁶⁸, care grupau majoritatea cadrelor didactice din regiune au avut un rol important în antrenarea intelectualității locale, la lupta împotriva reacțiunii și fascismului, pentru democratizarea vieții publice și instaurarea unui regim democratic.

În condițiile sabotării fățișe a acțiunii de ajutorare a Moldovei de către majoritatea reacționară din guvernele Sănătescu și Rădescu, a poziției răuvoitoare adoptate de elementele reacționare din aparatul de stat local față de cadrele didactice și în special față de cele care absolviseră cursurile de pregătire⁶⁹, majoritatea cadrelor didactice din regiune au putut constata legătura strânsă ce exista între năzuința lor de a obține condiții mai bune de existență și de activitate pedagogică și lupta generală dusă de întregul popor pentru instaurarea unui regim democrat-popular pus în slujba intereselor vitale ale maselor largi, al dezvoltării culturale multilaterale a acestora.

În adunarea generală din 3 decembrie 1944 a învățătorilor din Dorohoi convocată în vederea înființării asociației învățătorilor din acest județ s-a adoptat o moțiune în care s-a cerut între altele democratizarea învățămîntului primar prin eliminarea tuturor elementelor fasciste și reacționare, democratizarea vieții publice și guvern democratic⁷⁰.

Făcînd cauză comună cu interesele poporului muncitor majoritatea cadrelor didactice, noi și vechi, din nordul Moldovei și-au adus contribuția alături de proletariatul de la orașe și de țărănimea muncitoare din regiune la lupta generală politică desfășurată în întreaga țară care a dus la instaurarea regimului democratic la 6 martie 1945, în România.

*

* * *

Activitatea pedagogică desfășurată în perioada aprilie—decembrie 1944 în nordul Moldovei nu poate fi înțeleasă decît în legătură strînsă cu situația generală a țării noastre în 1944. În această regiune ca și pe tot cuprinsul țării, întreaga viață social-politică s-a desfășurat sub semnul înlăturării regimului fascisto-antonescian și întoarcerii armelor împotriva Germaniei hitleriste și a aliaților săi, a eforturilor susținute depuse de masele largi conduse de P.C.R. pentru sprijinirea frontului antifascist, a luptei pentru democratizarea țării, pentru instaurarea regimului democrat-popular.

Constituirea sindicatelor libere și a comitetelor țărănești, înlăturarea legislației fasciste, democratizarea aparatului de stat, preluarea

⁶⁸ În Botoșani asociația se constituie în luna noiembrie, iar în Dorohoi la 3 decembrie 1944. Și în celelalte județe s-au reorganizat asociațiile în cursul lunii decembrie 1944.

⁶⁹ Printre metodele de intimidare folosite de elementele reacționare erau unele tipic fasciste ca spre pildă scrisorile anonime de amenințare cu moartea adresate unor cadre didactice noi (în comuna Cracalia și altele), în cazul în care acestea nu ar fi părăsit localitatea.

⁷⁰ „Clopotul”, 10 decembrie/44, p. 4.

bunurilor părăsite și darea lor în folosință provizorie oamenilor muncii și în genere toate măsurile și acțiunile care au loc în Moldova de nord în vara și toamna anului 1944, nu au reprezentat fenomene specifice acestei regiuni.

Aceleași cauze care le-au determinat apariția în nordul Moldovei (alungarea armatelor fasciste și înlăturarea regimului fascist cu toate urmările ce au decurs din aceasta), generalizate în urma victoriei insurjecției armate la scara întregului teritoriu al țării, au dus la necesități politice, în esență aceleași.

În toate transformările social-politice care se petrec în această perioadă, proletariatul în frunte cu Partidul Comunist din România a avut un rol conducător, hotărîtor.

Isolarea nordului Moldovei, deja eliberată de sub fascism, de restul țării aflată încă timp de cinci luni de zile (pînă la 23 August 1944) sub regimul dominației fascismului, părăsirea în masă, din ordin a acestui teritoriu de întreg aparatul de stat, inclusiv o parte a cadrelor didactice, au prilejuit însă manifestarea cu caracter temporar a unor particularități locale într-o serie de domenii între care și în învățămînt.

Astfel, necesitățile imperioase reclamate de apropierea deschiderii noului an școlar au determinat organizațiile democratice și aparatul de stat local să organizeze din inițiativa și cu sprijinul larg al comunistilor de aci, primele cursuri pregătitoare de învățători din țară, după Eliberare. Organizate din nevoia completării locurilor vacante de învățători din regiune, aceste cursuri pregătitoare au fost în același timp primele forme organizate de îndrumare ideologico-politică a cadrelor didactice. Rolul hotărîtor în transformarea acestora din cursuri de îndrumare teoretică-științifică a cadrelor didactice l-au avut organizațiile locale de partid din regiune, care acționînd conform directivelor conducerii P.C.R., au reușit să realizeze din primele luni importante succese pe linia clarificării ideologico-politice a intelectualilor din nordul Moldovei. Aceasta a avut un efect pozitiv în privința legării mai strînse a școlii, a activității depuse de cadrele didactice, de viața politică, de lupta pentru progresul social-politic al poporului nostru, pe calea deschisă de actul de la 23 August 1944.

Deși importante, aceste succese nu au constituit decît un modest început. Lichidarea moștenirii grele economico-politice, culturale lăsată de regimul burghezo-moșieresc, a analfabetismului și înapoierii culturale nu se putea face decît în cadrul unei largi revoluții culturale cu caracter de durată, care la rîndul ei nu era posibilă decît în condițiile instaurării unui regim democratic, a refacerii și dezvoltării continue a economiei naționale ce fusese greu încercată în urma războiului.

Aceste condiții au fost create treptat și s-au înlăptuit de către masele populare sub conducerea partidului de avangardă al clasei muncitoare din România, Partidul Muncitoresc Român, în anii următori instaurării regimului de democrație populară la 6 Martie 1945.

S U M A R

<i>D. Tudor</i> , „Ordo Augustalium în Dacia Romana”	7
<i>S. Columbeanu și O. Velescu</i> , „Registrul de la Oradea” — un important document transilvan din sec. al XIII-lea”	25
<i>Bakó Géza</i> , „Elemente de origine locală și răsăriteană în arhitectura militară a epocii feudale timpurii din Transilvania”	57
<i>Titus Roșu</i> , „Vămi, vaduri și drumuri comerciale bihorene — pînă la jumătatea sec. al XIV-lea”	69
<i>Caius T. Jiga</i> , „Contribuții privind țesătorii breslași din Țara Birsei în sec. al XVIII-lea”	87
<i>Gertrude Bardos</i> , „Din viața meseriașilor timișoreni (1716—1779)”	101
<i>C. Șerban</i> , „Sistemul vamal al Țării Românești în sec. al XVIII-lea”	119
<i>C. Cîmpeanu</i> , „Un aspect al asupririi feudale în domeniul Buda la începutul sec. al XIX-lea”	145
<i>M. Kandel</i> , „Fosta raia a Giurgiului între anii 1829—1831”	159
<i>O. Bădină</i> , „Revoluția din 1848 în orașul și județul Buzău”	169
<i>C. Turcu</i> , „Activitatea tehnico-economică desfășurată de Carol Mihalic de Hodocin în Moldova”	185
<i>D. Berindei</i> , „Proiecte de înființare a unei societăți academice în vremea lui Alexandru I. Cuza”	203
<i>Gh. Părnuță</i> , „Contribuții la istoria școlii mușcelene”	235
<i>C. Speri</i> , „Unele aspecte ale aplicării legii rurale din 1864 la Pitești”	261
<i>I. D. Mociu</i> , „Evoluția situației țărănimii botoșănene între anii 1864—1907”	269
<i>Gh. Ungureanu</i> , „Frământări țărănești pe moșia Flămînzi pînă la 1907”	289
<i>Covach Géza</i> , „Începuturile mișcării muncitorești din Arad”	309
<i>Dan Popescu</i> , „Greva metalurgiștilor din Valea Bistrei (1906)”	333
<i>D. Munteanu</i> , „Răscoala țăranilor din 1907 în jud. Botoșani”	345
<i>Gh. Ceaușel și D. Ionescu</i> , „Răscoala țăranilor din 1907 în jud. Buzău”	363
<i>C. Boncu</i> , „Răscoala țăranilor din 1907 în jud. Prahova”	379
<i>D. Zaharia</i> , „Atitudinea unor învățători din jud. Neamț și Bacău față de răscoala din 1907”	397
<i>I. Nicoară</i> , „Presa brașoveană despre răscoala țăranilor din anul 1907”	405
<i>A. Țintă</i> , „Ecoul răscoalei din 1907 în presa bănățeană”	421
<i>Venera Teodorescu</i> , „Aspecte ale folosirii createoare a strategiei leniniste de către Congresul al V-lea al Partidului Comunist din România”	433
<i>M. Valea</i> , „Din lupta maselor muncitoare hunedorene în perioada 1934—1937”	451
<i>V. Adăscăliței</i> , „Momente privind rezistența din Moldova în fața dictaturii antonesciene (septembrie 1940 — august 1944)”	461
<i>T. Udrea și H. S. Weissman</i> , „Date privind organizarea învățămîntului în nordul Moldovei după eliberare (aprilie—Decembrie 1944)”	485

Editura Științifică

Dat la cules: 19. 05. 961. Bun de tipar: 26. 09. 961. Tiraaj: 2000+50 exemplare. Hirtie semivelină de 65 gr/m.p. Format: 70×100/16. Coli editoriale: 40,04. Coli tipar: 31,75. A.: 001305/961. Pentru bibliotecile mari indicele de clasificare: 9(R). Pentru bibliotecile mici indicele de clasificare: 9(R).

Tiparul executat la Intreprinderea Poligrafică Cluj,
str. Brassai nr. 5—7, Cluj — R.P.R. — 4666/1961.

E R A T A

<i>La pag:</i>	<i>rîndul:</i>	<i>în loc de:</i>	<i>se va citi:</i>	<i>din vîna:</i>
23	16—17 inversate			tipografiei
25	13 de jos	capitalului	capitulului	editurii
90	8 subsol	I-a	prima	"
99	3 subsol	195	1958	"
131	3 subsol	C. Giurescu	C. C. Giurescu	"
153	10 de sus	biciuirea	biciul	"
164	12 de sus	denunță	anunță	"
181	6 tabel	Anton	Arion	"
187	5 subsol	i-a	ne-a	"
248	3 de sus	silabismului	, silabismul	"
270	5 de jos	eroare	„eroare“	"
289	4 de sus	în	în 15	"
373	10 de sus	Fraz	Franz	"
377	10 de sus	Zemeș	Zameș	"
381	15 și 17 de jos	Măgureni	Măgurele	"
394	15 de jos	numiții	acuzatii	"
403	12 de sus	majorității	tuturor	"
434	9 de jos	stabilit	„stabilit	"
448	13 de jos	al Congresului	la Congresul	"
461	7 de sus	au conviețuit	au conviețuit în armonie	"
466	14 de jos	menținînd	militînd pentru	"
467	1 de sus	Se trecea astfel la	Se încerca astfel	"
492	1 subsol	/144	/944	"
505	18 de jos	Mociu	Marin	"

Studii și articole de istorie

